

OUTI VUORENRINNE

Nutturat löystymässä

Kirjavalinnan liberalisoituminen
Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Esitetään Tampereen yliopiston
informaatiotieteiden yksikön johtokunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Tampereen yliopiston
Pinni B:n luentosalissa 1096, Kanslerinrinne 1, Tampere,
12. päivänä kesäkuuta 2015 klo 12.

TAMPEREEN YLIOPISTO

OUTI VUORENRINNE

Nutturat löystymässä

Kirjavalinnan liberalisoituminen
Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla

Acta Universitatis Tamperensis 2061
Tampere University Press
Tampere 2015

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Informaatiotieteiden yksikkö

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla
Tampereen yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti.

Copyright ©2015 Tampere University Press ja tekijä

Taitto Maaret Kihlakaski
Kannen suunnittelu
Mikko Reinikka

Myynti:
verkkokauppa@juvenesprint.fi
<https://verkkokauppa.juvenes.fi>

Acta Universitatis Tamperensis 2061
ISBN 978-951-44-9817-6 (nid.)
ISSN-L 1455-1616
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1553
ISBN 978-951-44-9818-3 (pdf)
ISSN 1456-954X
<http://tampub.uta.fi>

Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2015

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksessa seurataan tasa-arvoajatusten, tasavertaisen ihmiskäsityksen ja palvelulaitosfunktion ilmenemisen kautta asenteiden muutosta ja vapautumista yleisten kirjastojen kirjalivalintaan vaikuttavien eri toimijoiden osalta ja sitä, miten tämä muutos tuli mahdolliseksi. Tutkittavana ilmiönä on yhteiskunnallinen muutosprosessi Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla ja kirjastolaitoksen rooli siinä. Kirjalivalinnan liberaalisoituminen oli osa laajempaa suomalaisen yhteiskunnan hyvinvointivaltiokehitystä, jossa myös eri yhteiskuntaluokkien kulttuuri tasoittui ja yhtenäistyi. Tutkimus kytkee kirjastojen kirjalivalinnan muutosprosessin yleiseen kirjastotoimeen historiallisesti, ideologisesti ja toiminnallisesti läheisesti liittyvien sektoreiden koulutoimen, joka muuttui rinnakkaiskoulujärjestelmästä peruskoulujärjestelmäksi, ja vapaan kansansivistystyön, joka muuttui osin aikuiskoulutukseksi, muutosprosesseihin sekä populaarikulttuurin muutosprosessiin, jossa ala-arvoisena pidetystä kulttuurilajista tuli yleisesti hyväksytty kulttuurilaji, jonka sivuuttamista yleisen kirjaston kirjalivalinnassa oli enää vaikea perustella. Tutkimuksessa tarkastellaan näiden sektoreiden julkista diskurssia ja siinä esiintyviä tasa-arvoajatuksia ja tasavertaista ihmiskäsitystä. Tutkimus kytkee myös kirjastojen kirjalivalinnan muutosprosessin osaksi tutkitun ajankohdan yleistä yhteiskunnallista ja kulttuurista kehitystä tarkastelemalla pääpiirteissään 1960- ja 1970-lukujen yleistä yhteiskunnallista ja kulttuurista ilmapiiriä ja siinä tapahtuneita muutoksia.

Tarkastelun kohteena ovat ylimmän kirjastotoimen sekä kirjastoalan epävirallisten toimijoiden eli kirjastonhoitajakunnan kirjalivalintaperiaatteet ja niiden liberalisoituminen julkisessa diskurssissa ja käytännön kirjalivalintatyössä. Ylimpään kirjastotoimeen on luettu kuuluviksi Valtion kirjastotoimisto, kirjastontarkastajat, vuoden 1950 kirjastokomitea ja vuoden 1973 kirjastokomitea ja niiden mietinnöt sekä vuoden 1928 kansankirjastolaki ja -asetus ja vuoden 1961 kirjastolaki ja -asetus sekä niistä käyty eduskuntakeskustelut. Lähdeaineistona ovat valtion

kirjastotoimen asiakirjat (mm. kirjastontarkastajien arkistot). Vielä elossa oleville tutkittuna ajankohtana virassa olleille kirjastontarkastajille lähetettiin myös suppea kysely. Kirjastoneuvos Helle Kannilan asema ja toiminta Suomen yleisen kirjasto-toimen synnyssä ja kehityksessä ja vaikutus eritoten kirjavalintaan vielä aktiivisten työvuosien jälkeenkin oli niin keskeinen ja merkittävä, että hänen kirjavalintänä-kemystensä tarkastelu ansaitsee paikkansa tässäkin tutkimuksessa lähteinä hänen kirjoituksensa Kirjastolehdestä sekä teoksensa *Kirjanvalinnan ongelmia* vuodelta 1967. Vuoden 1961 kirjastolain valmistelua ja toteutusta tutkittiin käyttäen apuna valtiopäiväasiakirjoja ja muita arkistolähteitä. Ylimmän kirjastotoimen julkaiseman *Arvostelevan kirjaluettelon* kirja-arvostelut on käsitelty omana kokonaisuutenaan, jaoteltuina kaunokirjallisuuteen, ajanvietekirjallisuuteen, nuorisokirjallisuuteen ja tietokirjallisuuteen. Kirjastoalan epävirallisten toimijoiden eli pääasiassa kirjastonhoitajakunnan kirjavalintakäsityksiä tutkittiin Kirjastolehden ja kymmenen yleisen kirjaston henkilökuntalehden kirjoitusten diskurssin kautta. Aluksi tarkastellaan yleisen kirjastolaitoksen kehittymistä diskurssissa sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi, sillä tämä muutos on ollut edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle. Samalla tarkastellaan tasa-arvokäsityksen ja ihmiskäsityksen muuttumista ja toteutumista tässä palvelulaitos -konseptissa. Niiden toteutumisen tarkastelu edellytti yksityiskohtaisempaa, vaikkakin katsauksenomaista paneutumista eri työmuotojen kehitykseen. Palvelulaitos -konseptissa kirjavalinta muuttui sivistyskasvatuskirjaston tärkeimmästä työmuodosta yhdeksi palvelulaitoskirjaston palvelumuodoksi, ja tätä kehitystä tarkastellaan erikseen. Tutkittuna ajankohtana sellaiset aineistolajit kuin ajanviete- eli populaarikirjallisuus, musiikki, aikakauslehdet ja sarjakuvat saivat kuitenkin oman erityisasemansa kirjavalintakeskustelussa ja suhtautuminen niihin oli muutoksen kohteena, joten niitä käsitellään kutakin omana kokonaisuutenaan. Aineistojen analysointimenetelmänä on pääsääntöisesti laadullinen sisällönanalyysi, mutta *Arvostelevan kirjaluettelon* kirja-arvosteluja analysoidaan sekä kvalitatiivisesti että kvantitatiivisesti. *Arvostelevan kirjaluettelon* kvantitatiivisessa analyysissä noudatetaan Juha Keräsen käyttämää luokittelua. Kritiikin kvalitatiivisessa analysoinnissa sovelletaan kirjallisuudentutkimuksen kirjallisuuskritiikin menetelmiä: Markku Huotarinen kirjallisuuskritiikin analyysimallia, Graham Houghin moraalikritiikin teoriaa ja Roland Carterin ja Walter Nashin kritiikin kielellisen ilmaisun teoriaa.

Tutkimustuloksista käy ilmi, että lähtökohtana kirjavalinnan liberalisoitumiselle ja muutokselle sivistyslaitoskirjastosta palvelulaitoskirjastoksi, jossa yleinen kirjasto-toimi saattoi toteuttaa ajankohdan yleisiä tasa-arvovaatimuksia ja tasavertaista ihmiskäsitystä, oli se yleinen yhteiskuntapoliittinen ja kulttuuripoliittinen murros,

joka Suomessa käynnistyi 1960-luvulla ja jatkui koko tutkitun ajanjakson ja jossa Suomi lopullisesti muovautui ja lujittui pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi. Yleisen kirjastotoimen kehityksen kannalta tässä murroksessa keskeisimpiä tekijöitä olivat tietoisuus siitä, että elettiin muutoksen keskellä, vuoden 1961 kirjastolaki, joka sekä taloudellisesti että väljällä tehtävämäärityllään mahdollisti muutoksen ja muista pohjoismaista saatu malli palvelulaitoskirjastosta ja sen käytännön toteuttamisesta.

Yhteispohjoismaisista ja yleismaailmallisista esikuvista huolimatta se arvomaailman muutos, joka tapahtui siirryttäessä sivistyslaitos -konseptista palvelulaitos -konseptiin nousi kuitenkin reaalisesta suomalaisesta kirjastohistoriallisesta kontekstista, jossa omalta osaltaan purettiin sääty-yhteiskunnan jäänteitä, käsitystä tasa-arvosta ja ihmisestä. Tutkimuksessa yllätti kuitenkin se valmius, aktiivisuus, määrätietoisuus ja tarkoituksellisuus, jolla palvelulaitoskirjastoa lähdettiin rakentamaan. Se kirjastolaitoksen muutos, joka ylimmän kirjastotoimen diskurssissa oli suppeasti ilmennyt vain kirjastontarkastajien kirjavalintakäsitysten liberalisoitumisessa vuonna 1969 tai vuoden 1973 kirjastokomitean tilannekatsauksessa, paljastui koko laajuudessaan ja syvyydessään kirjastoalan epävirallisten toimijoiden kirjastodiskurssissa, joka tuli julki Kirjastolehdestä ja yksittäisten kirjastojen henkilökuntalehdissä.

Tämän muutoksen kärkiryhmäksi nousi kirjastoalan epävirallisten toimijoiden ryhmästä *keskipolven radikaaleiksi* tutkimuksessa nimetty ryhmä, kuten Bo Carpelan, Jorma Etto, Sven Hirn ja Sirkka-Liisa Meri. He olivat kaikki johtavassa asemassa olevia kirjastonhoitajia, joilla oli sekä aseman tuomaa auktoriteettia muutokselle että mahdollisuus muutoksen edistämiseen. He määrittelivät palvelulaitoskirjaston päämääriä, kirjavalintaa, ihmiskäsitystä ja kirjastonhoitajan ammattikuvaa. Kirjastolaitos määriteltiin yhteiskunnalliseksi palvelulaitokseksi, *yleisönpalvelulaitokseksi*, joka oli toimistaan vastuussa sekä veronmaksajille että yhteiskunnalle kokonaisuudessaan, jonka hyvinvointivaltio -konseptissa kirjastolla oli oleellinen rooli. Tässä yhteydessä diskurssi osoitti myös kirjastotoimen ihmiskäsityksen olevan muuttumassa. Tähän asti lähinnä Helle Kannilan viljelemä ajatus ”verovaroin ylläpidetystä kirjastosta”, joka Kannilalla oli tarkoittanut lähinnä kasvotonta valtiovaltaa, muuttuikin yksilöksi, yksittäiseksi veronmaksajaksi, joka tuli sekä tärkeäksi tavoittaa kirjaston asiakkaaksi että tyydyttää hänen lukutarpeitaan tasa-arvoisesti.

Tasa-arvo, sekä alueellinen, taloudellinen, sosiaalinen että mahdollisuuksien tasa-arvo oli muutenkin keskeisenä tavoitteena niissä moninaisissa uusissa tai perinteisten työmuotojen laajennuksissa, joita 1960-luvulta lähtien kirjastoissa alettiin aktiivisesti toteuttaa. Merkillepantavaa tässä yhteydessä oli se aktiivisuus ja myönteisyys, jolla maan ylin kirjastoviranomainen, Valtion kirjastotoimiston johtaja Kaarina

Ranta eri yhteyksissä kentällä esitteli yleisen kirjastotoimen uusia työmuotoja, joiden esikuva yleensä oli lähtöisin muista pohjoismaista – ja antoi siten ikään kuin ylimmän kirjastotoimen hyväksynnän uusien työmuotojen käyttöönotolle Suomessa. Kuitenkaan ylimmän kirjastotoimen virallinen diskurssi ei johtanut muutosta yhtä määrätietoisesti kuin koulutoimessa ja vapaassa sivistystyössä. Erilaisia työmuotoja käynnistettäessä toimintaa leimasi enemmänkin spontaani ja innostunut kokeilu-mieli kuin suunnitelmallinen kulttuuripalvelulaitos -konseptin kehittäminen. Vasta 1970-luvulla kirjasto alkoi nähdä roolinsa kunnallisena kulttuurikeskuksena.

Tämä kehitys näkyi myös Kirjastolehden diskurssissa. Kuusikymmentäluvulla Kirjastolehden kirjoittelussa työmuotojen esittelyä leimasi se myönteisen mahdollisuuden sävy, johon uusi kirjastolaki antoi tilaisuuden. Politisoituneella seitsemänkymmentäluvulla kirjoituksiin tuli tiukka ja totinen velvoitteen sävy, joka heijasteli muun yhteiskunnan ilmapiirin muutosta, kapea-alaista kytkeytymistä poliittisiin ideologioihin ja yhteiskunnalliseen hyötyajatteluun. Henkilökuntalehdissä sen sijaan eri työmuotojen kuvailua leimasi edelleen, koko tutkitun ajankohdan loppuun asti, sama iloinen kuusikymmentälukulainen avarakatseisuus.

Vuusikymmenen vaihteen poliittisen ilmapiirin muutos heijastui myös kirjastotoimessa ja Kirjastolehdessä. Esiin nousi nuori kirjastonhoitajapolvi, tutkimuksessa *nuoriksi radikaaleiksi* nimetyt, joka toi kirjastodiskurssiin aineksia joukkotiedotusdiskurssista ja vasemmistolaisesta poliittisesta retoriikasta. *Nuoret radikaalit* nimesivät kirjastolaitoksen tärkeimmäksi tehtäväksi tiedonvälityksen ja nostivat Kirjastolehdessä uudelleen esiin kirjaston kasvatustehtävän. Ei kuitenkaan enää sivistyslaitoskirjaston kasvatustehtävää, vaan näkemyksen kirjastolaitoksesta maailmankatsomuksen muokkaajana. Henkilökuntalehdissä kirjastonhoitajakunnan enemmistö kentällä torjui kuitenkin kasvatustehtävän uuspuritanismina ja kannatti jo vallalla olevaa liberaalia kirjavalintapolitiikkaa.

Kirjastolehden kirjavalintakeskustelua hallitsi 1960-luvulla Helle Kannila vanhakantaisine näkemyksineen, joista hän piti järkähtämättömästi kiinni loppuun asti. Yhteiskuntapoliittisen muutoksen edetessä ja lujittuessa kirjastonhoitajakunnan kirjavalintanäkemykset alkoivat kuitenkin liberalisoitua ja Kirjastolehdessä käytiin poleemista keskustelua kirjavalinnasta, kuten kirjastonjohtaja Jorma Eton ja professori Urpo Harvan välillä. Näissä keskusteluissa itse asiassa purettiin kirjastotoimen sivistyskasvatustehtävää, jonka tärkein työväline kirjavalinta oli ollut ja muutettiin kirjavalintaa yhdeksi moniarvoisen palvelulaitoskirjaston palvelumuodoksi.

Yleisen kirjavalintakeskustelun diskurssi kulki kohti liberalisoitumista linjaa *kasvatus/holhous – arvonihilismi – puolueettomuus – tasapuolisuus – monipuolisuus*

päätyen asetelmaan *demokratia* vastaan *kasvatus* – ja Helle Kannilaan. Sekä termi *demokratia* että termi *kasvatus* saivat 1970-luvun lopun kirjastodiskurssissa Kannilan tarkoittaman sisällön, mutta Kannilan sovelluksesta poiketen termit olivat vastakkain ja koskivat sekä kauno- että tietokirjallisuuden valintaa. Yleinen kirjavalintakeskustelu oli syvällistä arvokeskustelua kirjavalinnan arvoista ja ratkaisu demokratian ja kasvatuksen vastakkainasetteluun oli itse asiassa koko kirjavalinnan liberalisointikehityksen kynnyksikysymys, jossa demokraattinen palvelulaitoskirjasto tasa-arvoisine ihmiskäsityksineen ja monipuolisine kirjavalintoineen selvisi voittajana yhteiskuntapoliittisessa murroksessa.

Kirjavalinnan liberalisointikehityksessä populaarikirjallisuuden hankkimiseen yleisten kirjastojen kokoelmiin alettiin Helle Kannilan jyrkästä vastustuksesta huolimatta suhtautua yhä hyväksyvämmiin. Yleisellä kulttuuripoliittisen keskustelun suhtautumistavan muutoksella myönteisemmäksi oli vaikutusta kirjastonhoitajakunnan kirjavalintakäsitysten muuttumiseen. Populaarikirjallisuuden kirjavalintakeskustelussa kehitys kulki 1960-luvun sallivasta 1970-luvun torjuvaan. Kuitenkin sekä Kirjastolehdestä että henkilökuntalehdissä kirjastonhoitajien näkemys alkoi olla, että populaarikirjallisuus oli tullut kirjastoihin jäädäkseen ja piti vain huolehtia populaarikirjallisuuden valinnan korkeasta tasosta. Tämä näkemys sai lopullisen julkisen vahvistuksensa kirjastokentällä Kouvolan ja Joensuun kirjavalintaseminaareissa vuonna 1976. Populaarikirjallisuuden osalta ei kuitenkaan tyydytty vain kirjallisuudenlajin hyväksymiseen, vaan pyrittiin tavoittamaan tasa-arvoisesti myös se potentiaali käyttäjäkunta, jonka ajanvietekirjallisuuden torjuminen kirjaston kokoelmista oli pitänyt käyttäjäkunnan ulkopuolella. Tämä tasa-arvoisen ihmiskäsityksen hyväksyminen lopullisesti sinetöi kirjavalinnan liberalisoinnin populaarikirjallisuuden osalta.

Ihmiskäsityksen tasa-arvoistuminen kirjastotoimessa oli se kantava voima, joka vahvisti myös muiden aineistolajien valinnan liberalisoinnin ja vakiintumisen yleisten kirjastojen kokoelmiin: musiikkiaineiston, erityisesti pop-musiikin, aikakauslehtien ja sarjakuvien. Näiden uusien aineistolajien avulla palvelulaitoskirjasto tavoitti sekä lapset, nuoret että yhteiskunnan marginaaliryhmät: työttömät, vanhukset ja vammaiset.

Näin siis kirjastotoimi oli kahdessa vuosikymmenessä muuttunut sivistyslaitoksesta tietopalvelu- ja kulttuuripalvelulaitokseksi sekä diskurssissa että käytännön työmuodoissa konservatiivien, *keskipolven radikaalien* ja *nuorten radikaalien* yhteisellä myötävaikutuksella – palvelulaitokseksi, jonka toiminta-ajatus perustui ehdottomaan alueelliseen, taloudelliseen, sosiaaliseen ja mahdollisuuksien tasa-arvoon kaikille kansalaisille.

ESIPUHE

Suomen yleisten kirjastojen historiasta on ilmestynyt kattava yleisesitys Suomen yleisten kirjastojen historia dosentti Ilkka Mäkisen toimittamana vuonna 2009. Teos kuvaa pääpiirteissään Suomen yleisen kirjastolaitoksen kehittymisen sivistyslaitoskirjastosta palvelulaitoskirjastoksi ja kirjastotoimen keskeiset kirjavalintaperiaatteet. Tästä kronologiasta käy ilmi, että Suomen yleisten kirjastojen kirjavalinta liberalisoitui 1960- ja 1970-lukujen kuluessa, ja lopputuloksena oli yleisten kirjastojen salliva ja monipuolinen kirjakokoelma, jollaisena sen nykyään tunnemme. Mutta tämän kronologian katveesta paljastui kysymys, jota kannatti vielä tutkia: Miten tämä liberalisoitumiskehitys oli mahdollinen 1950-luvun ehdottomasta sivistyslaitoskirjastoajattelusta käynnistyneenä.

Tämä keskeinen tutkimuskysymys ja koko tutkimusaihe oli alunperin ohjaajani dosentti Ilkka Mäkisen idea, jolle itsekkin sytyin aivan täydellisesti, kuten tutkimukseni lopullisesta sivumäärästä voi päätellä. Alkuidean jälkeen lähestymistapa, käsittelytapa ja aineistovalinnat ovat yksinomaan minun mahdollisine puutteineenkin. Idean lisäksi ehdottomat erityiskiitokset kuuluvatkin ohjaajalleni Ilkka Mäkiselle, joka teki kanssani saumatonta ja kannustavaa yhteistyötä ne neljä vuotta, jotka työn tekemiseen kuluivat ja antoi luottamuksellaan aloittelevalle tutkijalle tilaa kasvaa työnsä myötä. Minulla on myös ollut ilo osallistua hänen johtamaansa kirjastohistorian tutkijaryhmään, jonka kannustuksesta kiitän sen jäseniä. Lisäksi kiitän professori Reijo Savolaista käsikirjoitukseni perusteellisesta lukemisesta sen loppuvaiheessa ja aiheellisista korjausehdotuksista sekä emeritusprofessori Pertti Vakkaria täsmentävistä kommentteista työni alkuvaiheessa, joiden avulla työni aatehistoriallinen viitekehys löytyi. Kiitän myös työni esitarkastajia, professori Erkki Sevästä ja dosentti Hanna Kuusta, paneutuvasta ja rakentavasta esitarkastuksesta. Haluan myös osoittaa

erityiset kiitokseni eläkkeellä oleville kirjastontarkastajille Veikko Junnilalle, Tuula Pihkalalle, Marjatta Rajamolle, Katri Räsäselle, May Sarkkiselle ja Vieno Wigellille, jotka ystävällisesti vastasivat kysymyksiini ja joilta sain arvokasta arkistomateriaalia. Kannuksesta kiitän kouluaikaista äidinkielen opettajaani, lehtori Maija Karjalaista, jonka itsestäänselvä toteamus tutkimustyöni alkuvaiheessa: “Minä tulen sitten sinun väitöstilaisuuteesi”, piti työni liikkeessä. Enhän voinut tuottaa pettymystä lempi-opettajalleni! Lopuksi kiitän tuesta lähiomaisiani sekä erityisesti poikaani Pekkoa, joka ajoittain toimi äitinsä käsinä ja jalkoina ja alati ammattitaitoisena atk-tukena.

Omistan työni pojanpojalleni Jimille, joka eräänä huhtikuuisena aamuna 2014 toi tullessaan elämänilon ja tulevaisuuden toivon.

Tampereella huhtikuun 20. päivänä 2015

Outi Vuorenrinne

Sisällys

1. JOHDANTO

1.1 Kirjavalinta tutkimusaiheena	15
1.2 Aiempi tutkimus	19
1.3 Tutkimuskysymykset	21
1.4 Tutkimusaineistot ja -menetelmät.....	30

2. SUOMALAISEN YHTEISKUNNAN MUUTOS TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN

2.1 Suomen kehitys hyvinvointivaltioksi.....	37
2.2 1950-luvun perintö	39
2.3 1960- ja 1970-lukujen Suomi.....	71
2.3.1 Peruskoulu-uudistus – valtiovallan virallinen tasa-arvodiskurssi....	71
2.3.2 Kansansivistystyöstä aikuiskoulutukseen – tasa-arvon työmuodot	80
2.3.3 Populaarikulttuuri – tasa-arvon symboli.....	89
2.4 Vaikutuksia yleiseen kirjastotoimeen	96

3. 3. VALTION YLIMMÄN KIRJASTOTOIMEN KIRJAVALINTAKULTTUURI

3.1 Lait asetukset ja muut viralliset määräykset.....	100
3.1.1 Vuoden 1961 kirjastolain esihistoriaa	100
3.1.2 Vuoden 1961 kirjastolain käsittely eduskunnassa.....	111
3.2 Helle Kannilan lukemis- ja kirjallisuuskäsitys	118
3.2.1 Helle Kannilan aktiivivuosien lukemis- ja kirjallisuuskäsitys (1917–1963).....	118
3.2.2 Kirjanvalinnan ongelmia -teos (1967)	124
3.3 Kirjastontarkastajien rooli ja näkemykset yleisten kirjastojen kirjavalinnassa	132
3.4 Vuoden 1973 kirjastokomitean mietintö	141
3.5 Valtion ylimmän kirjastotoimen kirjavalintakulttuurin liberalisoituminen	148

4. ARVOSTELEVA KIRJALUETTELO	151
4.1.1 Arvostelijat 1960–1979	155
4.1.2 1960-luku – toivon vuosikymmen	164
4.1.2.2 Ajanvietekirjallisuus.....	176
4.1.2.3 Nuorisokirjallisuus	186
4.1.2.4 Tietokirjallisuus.....	193
4.1.3 1970-luku – oikeuden vuosikymmen	206
4.1.3.1 Kaunokirjallisuus.....	206
4.1.3.2 Ajanvietekirjallisuus.....	212
4.1.3.3 Nuorisokirjallisuus.....	222
4.1.3.4 Tietokirjallisuus	227
4.2 Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen 1960–1970-lukujen kirjallisuuteen.....	236
5. KIRJASTOALAN EPÄVIRALLISTEN TOIMIJOIDEN KIRJAVALINTAKULTTUURI	
5.1 Sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi.....	248
5.1.1 Palvelulaitos -diskurssi.....	248
5.1.2 Palvelulaitoskirjaston työmuodot.....	270
5.2 Yleinen kirjavalintakeskustelu.....	292
5.3 Aineistolajit kirjavalintakeskustelussa.....	326
5.3.1 Populaarikirjallisuus	326
5.3.2 Musiikkiaineisto.....	343
5.3.3 Aikakauslehdet.....	349
5.3.4 Sarjakuvat	352
5.4 Kirjastoalan epävirallisten toimijoiden kirjavalintakulttuurin liberalisoituminen	357
6. LÖYSTYIVÄTKÖ NUTTURAT – MITEN JA MIKSI	363
Lähteet	382
Liitteet	403

1. JOHDANTO

1.1 Kirjavalinta tutkimusaiheena

Näin koruttoman talon joka oli varustettu sanalla ”Egalité”.
(Paavo Haavikko)¹

[Kirjastonhoitajan] ammatin sisäiseen mielikuvaan itsestään on koko ammatin historian ajan kuulunut *sivistyksen* sanansaattajan tehtävä. Kansankynttilöiden ja ”lehtineekereiden” rinnalle kansakoulujen ja sanomalehdistön alkuaikoina nousi alusta alkaen naisammatti, nutturainen siveydensipuli – kirjastonhoitaja. Sivistynyt ihminen, joka tiesi mikä on kulttuurisesti korkeatasoista ja mikä ei. Ammattilainen, joka arvotti asioita.²

Johdan tästä Tuula Laaksovirran luonnehtimasta kirjastonhoitajan ammatti-identiteetin sisäisestä ja ulkoisesta stereotyyppiä sekä tutkimukseni nimen että keskeisen tutkimuskohteen, kirjavalinnan ja sen liberalisoitumisen³, sillä kirjaston työmuodoista juuri kirjavalinnassa tiivistyy konkreettisesti arvottamisfunktio.

Yleisten kirjastojen kirjavalintaa käsiteltäessä arvottamisnäkökulma nousee yleensä ensisijaisesti esiin laatu- ja tasokriteerinäkökulmasta. Vielä ennen kirjavalinnan liberalisoitumista 1960- ja 1970-luvuilla laatu- ja tasokriteeripohdinnan taakse jäi

1 Haavikko 1973, 122.

2 Laaksovirta 2000, 24.

3 Tässä tutkimuksessa: *Liberalisoituminen: tulla liberaaliksi, vapaamielistyä*. Kielitoimiston sanakirja 2012, 61. Termiin *liberalisoituminen* liittyvät denotaatiot omaehtoisuudesta, sisäsyntyisyydestä ja muutosprosessista todentuiivat tutkimuksessani yleisen kirjastotoimen kirjavalinnan osalta.

kuitenkin kirjavalinnan sisältämä syvempi ja vakavampi arvottamisnäkökulma, jonka Timo Kukkola nosti kirjoituksissaan esille. Pohtiessaan kirjavalinnassa suoritettavaa karsintaa ”hyvän” ja ”huonon” kirjallisuuden välillä hän toteaa:

Välittömin seuraus mainituista karsintaperiaatteista on, että kirjaston kynnys pysyy korkeana vähemmän kouluja käyneelle kansanosalle, joka siten jää myös kirjastoissa olevan tiedollisesti ja taiteellisesti arvokkaamman kirjallisuuden tavoittamattomiin. Niin sanottu parempi ajanviete palvelee enemmän koulusivistystä saaneilla samaa tarkoitusta kuin sensuroitu ”huono” kirjallisuus huonompiosaisilla, jotka nyt pakotetaan ostamaan hengenravintonsa vähemmillä varoillaan. [- -] [K]aupallisia ”palveluksia” käyttävä väestönosa on peruuttamattomasti jätetty sen kasvatus- ja sivistystyön ulottumattomiin, jota kirjastotyössä on aina pidetty keskeisenä. [- -] Kun kansan enemmistö on kirjastojen vaikutuspiirin ulkopuolella, elitismi on kansan enemmistön heitteille jättämistä.⁴

Tämä Timo Kukkolan esiin nostama sivistyksellinen epätasa-arvo tai sivistyksellinen tasa-arvo ehdollisena on tutkimukseni lähtökohta. Väitöskirjassani tutkin tasa-arvoajatusten, ihmiskäsityksen ja palvelulaitosfunktion ilmenemisen kautta asenteiden muutosta ja vapautumista yleisten kirjastojen kirjavalintaan liittyvien eri toimijoiden osalta ja sitä, miten tämä muutos tuli mahdolliseksi. Tutkittavana ilmiönä on yhteiskunnallinen muutosprosessi Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla ja kirjastolaitoksen rooli siinä. Kytken kirjastojen kirjavalinnan muutosprosessin yleiseen kirjastotoimeen historiallisesti, ideologisesti ja toiminnallisesti läheisesti liittyvien sektoreiden koulutoimen ja vapaan kansansivistystyön muutosprosesseihin sekä populaarikulttuurin muutosprosessiin, joita tarkastelen niiden julkisen diskurssin⁵ ja siinä esiintyvien tasa-arvoajatusten ja ihmiskäsityksen kautta. Kytken myös kirjastojen kirjavalinnan muutosprosessin osaksi tutkimani ajankohdan yleistä yhteiskunnallista ja kulttuurista kehitystä. Tarkastelen pääpiirteissään 1960- ja 1970-lukujen yleistä yhteiskunnallista ja kulttuurista ilmapiiriä ja siinä tapahtuneita muutoksia.

Suomalainen yhteiskunta koki suuren murrosvaiheen vuosien 1960–1975 välisenä aikana. Tänä ajanjaksona suomalaiset siirtyivät agraariyhteiskunnasta palveluelinkeino- ja kaupunkivaltaiseen yhteiskuntaan. Maa- ja metsätaloustuotannon määrä väheni yhteen kymmenesosaan ja palveluelinkeinojen määrä lisääntyi 50 %:iin kokonaistuotannosta. Taloudellisen kasvun myötä 1960-luvulla Suomi päätyi

⁴ Kukkola 1973b, 153–164.

⁵ Termillä *diskurssi* tarkoitan tässä tutkimuksessa ”kielenkäyttöä, sitä, miten kielelliset sopimukset ohjaavat ajattelua ja toimintaa” Hirsjärvi, Remes, Sajavaara 2009, 225.

talouspolitiikassaan rakentamaan pohjoismaista hyvinvointivaltiota ja integroitui Länsi-Euroopan markkinoihin.⁶ Hyvinvointimalliin sopivaan sosiaalipolitiikkaan oli jo 1950-luvun puolivälissä tullut kansaneläkeuudistus ja vuonna 1962 tulivat voimaan uudet työeläkkeet ja työaikalait. Työttömyyskorvaus ja työttömyyseläke tulivat voimaan 1971. Merkittävää oli terveydenhoidon uudistus sairausvakuutusineen kahdessa vaiheessa vuosina 1964 ja 1967, mikä merkitsi hoitokustannusten huomattavaa tasaamista. Toinen merkittävä uudistus oli vanhuuteen ja työkyvyttömyyteen liittyvien riskien poistaminen eli eläkelakien säätäminen vuosina 1960–1970. Lapsilisät oli otettu käyttöön jo vuonna 1948. Myös koulutusta kehitettiin 1960-luvulla: peruskoulu-uudistuksen suunnittelu käynnistettiin, uusia korkeakouluja perustettiin Itä- ja Pohjois-Suomeen ja opiskelijamääriä lisättiin.⁷

Suomessa eurooppalaisittain varsin myöhään, mutta sitäkin voimakkaammin toteutunut teollistuminen ja kaupungistuminen toivat mukanaan myös niihin yleisesti liittyvän seurannaisilmion, massakulttuurin. Voimallisimmin ylikansallinen massakulttuuri tuli Suomeen juuri 1960-luvulla, jolloin jo puolet suomalaisista asui kaupungeissa. Modernisaatio johti monien perinteisten kansallisten arvojen tarkistuksiin. Perimmältään 1960-luvun arvostusten muuttumisessa oli kysymys kansainvälisyyden, läntisen liberalismin vaikutuksesta suomalaisuuteen. Kulttuuri-ilmaston murros loi uudenlaista ajattelutapaa ja kulttuurin käsite laajeni. Demokratisoimisaatteet, populaari- ja nuorisokulttuuri sekä näköalojen varhainen kansainvälistyminen toivat suomalaisten ajatteluun uudenlaista vapaamielisyyttä ja halua vapautua perinteisestä arvomaailmasta. ”Kaikkialle yhteiskuntaan levisi tunne, että edessä oli uusi aikakausi”, kuten Henrik Meinander kiteyttää.⁸

1960-luvulla vallinnut yleinen optimismi, usko jatkuvaan kasvuun ja muutokseen, katkesi öljykriisiin 1974 ja sitä seuranneeseen maailmanlaajuiseen lamaan. 1960-luvun jälkipuoliskolta lähtien Suomessa koettiin voimakas alueellinen rakennemuutos: väestön irtautuminen maa- ja metsätaloudesta sekä suurten ikäluokkien tulo työmarkkinoille aiheuttivat vilkkaan muuttoliikkeen maalta kaupunkeihin, Itä- ja Pohjois-Suomesta Etelä-Suomeen ja Ruotsiin.⁹ ”Vireän ja myrskyisen 1960-luvun jälkeen kulttuurielämässä seurasi 1970-luvulla jähmettymisen vaihe” luonnehtii Pekka Tarkka.¹⁰ Kulttuurielämä puoluepolitisoitui valtion aktiivisemmän kulttuuripolitiikan myötä. Luotiin valtiollinen taidehallinto ja taiteiden rahoitusjärjestelmä. Tässä valtiollistetussa kulttuuripolitiikassa osana hyvinvointivaltiopolitiikkaa, kes-

6 Meinander 2012, 354, 357.

7 Meinander 2012, 374–375, 377–379, 379–381.

8 Meinander 2012, 356, 384, 387, 391.

9 Meinander 2012, 358, 360–361.

10 Tarkka 1988, 348.

keisenä oli yhteiskunnallinen hyötyajattelu, jossa taidetta pidettiin yhteiskunnan laitoksena ja taiteen tekijät käsitettiin tuottajiksi ja sen vastaanottajat kuluttajiksi. Mutta samalla keskeistä oli pyrkimys kansalaisten kulttuuriaktiivisuuden lisäämiseen ja alueellisen ja sosiaalisen tasa-arvon toteuttamiseen.¹¹ Toisin kuin 1960-luvun innostuneessa kansainvälistymishengessä, 1970-luvun kulttuuripolitiikassa pyrittiin suojaamaan ja turvaamaan kansallisen kulttuurin asemaa ylikansallista kaupallista kulttuuria vastaan.¹² Kantaaottavimmillaan ja poleemisimmillaan 1970-luvulla tämä pyrkimys nähtiin taisteluna ”kansainvälistä kulttuuri-imperialismia vastaan”.¹³ Jorma Kalela on kuitenkin tähdentänyt, että nämä ilmiöt, niin kuin suomettuminen ja kulttuuriradikalismikin, olivat vain suhteettoman huomion saanutta pintakuohua, jonka ”varjoon on jäänyt yhteiskunnan oikeastaan kaikkien rakenteiden uudistuminen, yhteiskuntapolitiikan syvälinen muutos ja suomalaisten valtaenemmistön arkisen elämän saama kokonaan uudenlainen ilme”.¹⁴ Tämän tutkimuksen kannalta erityisen merkityksellistä on Suomen elinkeinorakenteen muutoksen aiheuttama selvä yhteiskuntaluokkien muutos. Entinen työläisten ja talonpoikien yhteiskunta, jossa oli suhteellisen pieni kaupunkilainen keskiluokka, muuttui työväestöksi, toimihenkilövaltaiseksi keskiluokaksi ja ”itsenäisiksi ammatittomiksi” (eläkeläiset, opiskelijat, työttömät). Työväestön ja keskiluokan elämäntapojen tyylierojen kaventuminen on antanut aihetta puhua kansakunnan keskiluokkaistumisesta. Aineellisissa elinoloissa tapahtui jyrkkä tasoittuminen, ja myös eri yhteiskuntaluokkien kulttuuri tasoittui ja yhtenäistyi. Pertti Haapala tiivistääkin, että ”[k]un luokkarajat eri tavoin mitattuna ovat madaltuneet, se on merkinnyt myös, että samalla luokat identiteettinä tai legitimaationa ovat ilman muuta menettäneet merkitystään. [- -] Luokkayhteiskunta on kadonnut ihmisten mielistä.”¹⁵ Tämä kehitys nosti keskiöön tässä tutkimuksessa käytetyt kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksen indikaattorit: tasa-arvopyrkimyksen ja uudenlaisen ihmiskäsityksen.

Kuluneella 2000-luvulla on tehty lukuisia analyysejä ja synteesejä 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnallisesta murroksesta ja sen aikaansaamasta muutoksesta yhteiskunnan eri osa-alueilla. Kirjastoalalla tapahtuneita muutoksia ei yleensä tässä yhteydessä ole mainittu. Kuitenkin Ilkka Mäkisen mukaan ”1960-luku merkitsi myös suuria muutoksia Suomen yleisissä kirjastoissa. Vuoden 1961 kirjastolaki viritti ennennäkemättömän kasvuperiodin, joka toi kirjastot suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan ytimeen. Kirjastolaki itse asiassa edelsi 1960-luvun suuria hyvinvointire-

11 Kolbe 2004, 197, 264–265; Sevänen 2013, 15.

12 Sevänen 2013, 15.

13 Tarkka 1988, 353.

14 Kalela 2008, 221.

15 Haapala 1993, 17, 21.

formeja.”¹⁶ Yleisten kirjastojen kirjavalinnan liberalisoitumista voi olla vaikea mieltää 1960-luvun yhteiskunnallisen murrokseen tai asenneilmapiirin vapautumiseen kuuluvaksi, koska sen toteutuminen käytännössä tapahtui todennäköisesti vasta 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa. Kuitenkin kirjastojen kirjavalinnan liberalisointuminen eritoten rakkausviihteen ja jännityskirjallisuuden osalta sai alkukipinän jo 1960-luvun puolivälissä, kun muutamat kunnankirjastot nostivat oikeusprosessin siitä, että Golonin Angelika-sarjan, Anni Polvan ja Netta Muskettin kirjojen sekä Vuoden uutistapahtumat kuvina -teoksen hankintaan ei myönnetty valtionapua.¹⁷

1.2 Aiempi tutkimus

Vaikka Suomen yleisten kirjastojen kirjavalinnan liberalisoituminen osana yhteiskunnallista muutosprosessia ei juurikaan ole ollut aikaisemman tutkimuksen kohteena, on yleisten kirjastojen kirjavalintaa laajemmasta näkökulmasta tutkittu jonkin verran. Markku Meriranta tarkasteli Kansanvalistusseuran näkemyksiä kirjavalinnasta pro gradu -työssään *Kirjavalintakysymykset Kansanvalistusseuran kansankirjastotoiminnassa 1874–1918*.¹⁸ Kirjavalintaa sivusi myös Pirjo Vatanen väitöskirjassaan *Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle*.¹⁹ Yleisten kirjastojen kirjavalinnan klassikko, vaikkakaan ei tutkimus kirjavalinnasta, on kirjastoalan Grand Old Lady, Helle Kannilan, *Kirjanvalinnan ongelmia*.²⁰ Teos on lähinnä oppikirja tuleville kirjastonhoitajille kirjavalinnan teoriasta ja noudattelee käsitystä yleisistä kirjastoista ”hyvän kirjallisuuden” lainaajina ja vastustaa ankarasti kevyen ajanvietekirjallisuuden valitsemista yleisten kirjastojen kokoelmiin. Ensimmäinen väitöskirja tältä aihealueelta on Eija Eskolan tutkimus *Suosittelut, valitut ja luetut: kirjallisuus kirjastoissa 1918–1939*. Eskola selvitti Suomen ylimmän kirjastotoimen käsityksiä kirjastoihin sopivasta ja niihin kuuluvasta kirjallisuudesta sekä *Arvostelevan kirjaluettelon* sisältöä hyvän ja huonon kirjastokirjallisuuden määrittäjänä. Vaikka tutkittuna ajankohtana jotain vaihtelua saattoi kirjastontarkastajien ja *Arvostelevan kirjaluettelon* asenteissa ollakin, suhtautuminen ”rikosjuttuihin” ja ”heikkoihin ajanvieteromaaneihin” pysyi ehdot-

16 Mäkinen 2002, 11.

17 Mäkinen 1999, 168–169.

18 Meriranta, Markku: Valistuksellisen kirjavalintamme juuret: kirjavalintakysymykset Kansanvalistusseuran kansankirjastotoiminnassa 1874-1918. 1982.

19 Vatanen, Pirjo: Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle. 2002.

20 Kannila, Helle: Kirjanvalinnan ongelmia. 1967.

toman kielteisenä. ²¹ Kai Ekholmin väitöskirja *Kielletyt kirjat 1944–1946. Yleisten kirjastojen kirjapoistot vuosina 1944–46* sivuaa kirjavalinnan peruseriaatteita, kuten kirjastotoimen suhdetta sensuuriin ja itsesensuuriin.²²

1960- ja 1970-lukujen yleisten kirjastojen kirjavalintaa on tarkastellut Pertti Tiihonen tutkimuksessaan *Yleisten kirjastojen kirjavalinnasta*²³ sekä Ilkka Mäkinen artikkeleissaan *Heittämällä tulevaisuuteen. Kirjastot vuoden 1961 jälkeen* sekä *Radikalismien vuosikymmenet (1960-1980-luvut) Suomen kirjastomaailmassa*.²⁴ Radikalismien aikaa Suomen kirjastomaailmassa käsitellään myös pamflettikirjassa *Lainakirja*.²⁵ Tutkimani ajankohdan kirjavalintaa tai varhaisempaa koskevia opinnäytetöitä ovat muiden muassa Anu Antikaisen ”*Mokomaa siirappijuomaa!*” *Ajanvietekirjallisuuden asema ja hankinta yleisissä kirjastoissa vuosina 1918-1938, esimerkkinä Kuopion kaupunginkirjasto*, Maija Haaviston *Populaarikulttuuri ja yleiset kirjastot*, Sirpa Salon *Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen kotimaiseen romanttiseen viihdekirjallisuuteen v. 1960-1988*, Juha Keräsen *Suomen yleisten kirjastojen kirjavalintakulttuuri 1960- ja 1970-luvuilla* ja Anna Tiitisen *Ennakkoluulon sanakirjoista tenhoavaan eskapismiin – lasten- ja nuortenkirjallisuutta koskeva ohjeistus ja hankinta yleisissä kirjastoissa 1970-luvulla, esimerkkinä Jyväskylän kaupunginkirjasto*.²⁶ Tutkimani ajankohtana kirjavalinta laajeni ja liberalisoitui monipuolisemmaksi aineistonvalinnaksi, jota käsittelee musiikkiaineiston osalta Sanna Taljan väitöskirja *Musiikki, kulttuuri, kirjasto. Diskurssien analyysi*.²⁷

Tutkimani ajankohdan jälkeistä yleisten kirjastojen kirjavalintaa käsitellään Kaisa Hypénin toimittamassa teoksessa *Fiktiota!: levottomat genret ja kirjaston arki* ja artikkelissa *Romaanilainaaamon paluu*²⁸ sekä Elina Pimiän pro gradu -työssä *Paikka aakkosissa: kaunokirjallisuuden asema yleisissä kirjastoissa*. Pimiän tutkimus koski Suomen yleisten kirjastojen vuosien 2001–2007 kokoelmia, hankintaa ja lainausta. Pimiä pyrki vastaamaan muiden muassa kysymyksiin, missä määrin kirjastojen

21 Eskola, Eija: Suositellut, valitut ja luetut. Kirjallisuus kirjastoissa 1918-1939. 2004.

22 Ekholm, Kai: Kielletyt kirjat 1944–1946. Yleisten kirjastojen kirjapoistot vuosina 1944–46. 2000.

23 Tiihonen, Pertti: Yleisten kirjastojen kirjavalinnasta. 1976.

24 Mäkinen, Ilkka: Heittämällä tulevaisuuteen. Kirjastot vuoden 1961 jälkeen; Mäkinen, Ilkka: Radikalismien vuosikymmenet (1960-1980-luvut) Suomen kirjastomaailmassa.

25 Lainakirja. Kirjastot, kirjallisuus ja yhteiskunta. Samuli Nuotio [et al.]. (toim.). 1974.

26 Antikainen, Anu: ”Mokomaa siirappijuomaa!” Ajanvietekirjallisuuden asema ja hankinta yleisissä kirjastoissa vuosina 1918–1938, esimerkkinä Kuopion kaupunginkirjasto. 2008; Haavisto, Maija: Populaarikulttuuri ja yleiset kirjastot. 1988; Salo, Sirpa: Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen kotimaiseen viihdekirjallisuuteen v.1960-88. 1995; Keränen, Juha: Suomen yleisten kirjastojen kirjavalintakulttuuri 1960- ja 1970-luvuilla. 2004; Tiitinen, Anna: Ennakkoluulon sanakirjoista tenhoavaan eskapismiin – lasten- ja nuortenkirjallisuutta koskeva ohjeistus ja hankinta yleisissä kirjastoissa 1970-luvulla. 2010.

27 Talja, Sanna: Musiikki, kulttuuri, kirjasto. Diskurssien analyysi. 1998.

28 Hypén, Kaisa: Fiktiota!. 2006.; Pimiä, Elina: Paikka aakkosissa. 2008.

kokoelmatyö ja toisaalta asiakkaiden lainausmieltymykset ovat keskenään yhteneväiset ja missä suhteessa ne poikkeavat toisistaan sekä saavatko asiakkaat kirjastoista haluamaansa kirjallisuutta ja haluavatko he saamaansa.

Katson myös, että väitöskirjatyöni liittyy siihen 2000-luvun tutkimusperinteeseen, jossa käsitellään 1960-luvun ilmiöitä Suomen historiassa, kuten Matti Peltosen, Vesa Kurkelan ja Visa Heinosen toimittama *Arkinen kumous: suomalaisen 60-luvun toinen kuva*, Jani Erolan *Yhteiskunnan moottori vai kivireki?: suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus*, Jukka Kortin *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit: 60-luvun suomalainen televisiomainonta*, Hanna Kuusen *Viinistä vapautta: alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa*, Katja-Maria Miettusen *Menneisyys ja historiakuva: suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*, Laura Saarenmaan *Intiimin äänet: julkisuuskulttuurin muutos suomalaisissa ajanvietelehdistä 1961-1975* sekä Minna Sarantola-Weissin *Sohvaryhmän läpimurto: kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*.

1.3 Tutkimuskysymykset

Vuonna 1928 säädetty kansankirjastolaki oli voimassa vielä 1960-luvun alussa. Tuon lain puitteissa kirjastot oli yhä tarkoitettu vain kansakoulusivistyksen saaneille ylhäältä alaspäin suuntautuvan kansanvalistuksen hengessä eivätkä ne pyrkineet tasavertaisiin palveluihin kaikille tai pelkän lukuharrastuksen tyydyttämiseen.²⁹ 1960-luvulle tultaessa yleisen kirjastotoimen asenne lukijaan/käyttäjään oli vielä holhoava. Sotienjälkeinen reaalityodellisuuden kohtaaminen oli kuitenkin jo 1950-luvulla alkanut romuttaa tätä hegeliläis-snellmanilaista ideaalia kansakunnasta kahden sivistyksen kansana: sivistyneistönä ja romantisoituna 'kansanmiehenä', jota piti sivistää. Sotakokemukset muuttivat ihmiskuvaa: niistä paljastui itsenäinen, oma-aloitteinen ja neuvokas kansa, joka ei sivistyneistön ohjausta tarvinnut, kuten Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* (1954) osoitti. Jukka Relanderin tiivistyksessä "Modernisoituva yhteiskunta alkoi taas avautua uudella tavalla myös työväestölle, naisille, nuorille ja vähemmistöille, jotka aiemmin oli työnnetty syrjään".³⁰

Tutkimukseni aatehistoriallinen viitekehys onkin suomalaisen hyvinvointivaltiomallin keskeisen arkkitehdin ja modernisaatiososiologin Pekka Kuusen *60-luvun sosiaalipolitiikka* -teoksessaan luonnehtima ihmiskeskeinen yhteiskuntakäsitys, joka radikaalisti muutti yleistä käsitystä ihmisestä oman elämänsä subjektina:

29 Mäkinen 2009, 387.

30 Relander 2002, 139.

Valtiollinen kansanvalta on muuntumassa sosiaaliseksi kansanvallaksi maassamme. [--] Tämä ihmisyyksilön kohoaminen ensin alamaisesta kansalaiseksi ja sitten yhteiskuntapolitiikan liikkeelle panevasta voimasta sen ylimmäksi kriteerioksi [--] yhteiskuntakäsitys oli lähtevinään nimenomaan ihmisestä, siitä että ihminen muuttaa maailmaa ja siitä, että koko ajan on kysymys ihmisten yhteistyöstä heidän omien pyrkimystensä toteuttamiseksi. Ja näin siis ihminen tulee yhteiskunnan perusmuuttajaksi ja -muuttujaksi.³¹

Radikaalissa hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikkaa luonnehtivassa ohjelmassaan Kuusi ei juurikaan käsitellyt sosiaaliturvajärjestelmän ulkopuolelle sijoittuvia hyvinvointipalveluja, vaan etupäässä kansantalouspolitiikkaa ja sosiaalipolitiikan eri toimintaloikoja, joissa hänen teoreettisena lähtökohtanaan olivat englantilaisen John Maynard Keynesin, kanadalais-yhdysvaltalaisen John Kenneth Galbraithin ja ruotsalaisen Gunnar Myrdalin tutkimukset. Tapio Bergholm ja Juho Saari ovat kuitenkin todenneet Kuusen sosiologisiin käsityksiin, joihin voidaan lukea myös ihmiskeskeinen yhteiskuntakäsitys, sisältyvän implisiittisesti englantilaisen sosiologin T.H. Marshallin ajatukset sosiaalisen kansalaisuuden laajentumisesta.³² Marshall on kansalaisten oikeuksia käsittelevässä teoksessaan *Citizenship and Social Class and Other Essays*³³ määritellyt tasa-arvoisuuden lähinnä osallistumismahdollisuuksien suhteen. Hänen mukaansa tasa-arvoisuutta rajoittavia tekijöitä ovat ne, jotka estävät toisia ihmisiä osallistumasta siihen, mihin toiset voivat osallistua. Marshall jakaa kansalaisten oikeudet kolmeen ryhmään: 1) yksilölliset oikeudet (sananvapaus, uskonnonvapaus jne.), 2) poliittiset oikeudet (yleinen ja yhtäläinen äänioikeus), 3) sosiaaliset oikeudet (jokaisella pitää olla tilaisuus saavuttaa tietty minimielintaso ja mahdollisuus kouluttaa itseään).³⁴

T.H. Marshall kuvaa kansalaisuuden kehityksen evolutionaarisena vuosisadasta toiseen kehittyvänä lineaarisena mallina, joka koostuu näistä kolmesta yllämainitusta elementistä, jotka ovat muotoutuneet tietyssä järjestyksessä. Ensimmäisessä elementissä 1700-luvulla laajenivat oikeudet, jotka ovat välttämättömiä yksilön vapauden kannalta: näitä ovat henkilökohtainen vapaus, sananvapaus, mielipiteen ja uskonnon vapaus, omaisuuden suoja, sopimusvapaus ja oikeus oikeudenmukaiseen kohteluun. 1800-luvulla laajenivat poliittiset oikeudet, joilla Marshall tarkoittaa oikeutta osallistua poliittisen vallan käyttöön joko vallankäyttäjänä tai äänestäjänä.

31 Kuusi 1968, 3–4.

32 Bergholm & Saari 2009, 35–36.

33 Marshall 1950.

34 Marshall & Bottomore 1992, 17; Marshall 1965, 75–85.

1900-luvulla tulivat viimeisen elementin sosiaaliset oikeudet, kuten koulutusjärjestelmä ja sosiaalipalvelut.³⁵ Sosiaalista elementtiä Marshall kuvaa seuraavasti:

By the social element I mean the whole range from the right to a modicum of economic welfare and security to the right to share to the full in the social heritage and to live the life of a civilized being according to the standards prevailing in the society.³⁶

Luen tutkimuksessani yleisten kirjastojen palvelut näihin sosiaalisiin oikeuksiin, vaikka Marshall ei esseessään suoranaisesti niitä mainitsekaan. Sen sijaan Steven Lukes³⁷ avatessaan laajemmin ja nykyaikaan kytkien Marshallin kansalaisuuden teoriaa, sisällyttää sosiaalisiin oikeuksiin myös mahdollisuuden käyttää yleisten kirjastojen palveluita. Nämä sosiaaliset oikeudet sisältyivät näkemykseni mukaan yleisen kirjastolaitoksen palvelulaitosfunktioon, jonka toteutumista pidän edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle.

Marshallin kansalaisuuden teoriaa on kehitelty edelleen Niklas Luhmann,³⁸ jonka mukaan hyvinvointivaltion synty ja asteittainen kehitys on mallinnettavissa systeemiteoreettisesti seuraten Marshallin ajattelua ja ottamalla käyttöön *inklusion* käsite. Toisin kuin Marshall, Luhmann ei painota vain oikeuksien laajenemista, vaan myös kommunikaation laajenemista ja pyrkimystä yhteiskunnalliseen inklusioon, joka tarkoittaa pääsyä yhteiskunnan instituutioihin ja järjestelmiin. Luhmann pitää tärkeänä sitä, että laajat ihmisjoukot pääsevät nauttimaan erilaisten sosiaalisten etuisuuksien mukanaan tuomasta hyvinvoinnista, koska se mahdollistaa laajan yhteiskunnallisen osallistumisen. Luhmannin mukaan hyvinvointivaltio kehittyi juuri laajentuneen inklusion ja demokratian kehityksen myötä. Käsitteellä inklusio on myös vastaparinsa *ekskluusio*, jolla tarkoitetaan sitä, että ei päästä yhteiskunnan instituutioihin ja järjestelmiin, vaan jopa syrjäydytään. Nämä Luhmannin käyttämät käsitteet tarjoavat tutkimukselleni konkreettisen työvälineen, jolla puretuta marshallilaisten sosiaalisten oikeuksien eli tässä tapauksessa kirjastopalveluiden kohdentumiseen. Tutkimusaineistoni ilmentää selkeästi tätä inklusio/ekskluusio-vastakkainasettelua kirjavalinnan tasolla, esimerkiksi Helle Kannilan³⁹ kirjavalinnan periaatteissa, joissa sen, joka haluaa lukea muuta kuin arvokkaana pidettävää kirjallisuutta, sopii hankkia kirjansa omalla kustannuksella, mutta sen sijaan sala-

35 Marshall & Bottomore 1992, 17; Marshall 1965, 71–78.

36 Marshall 1965, 78.

37 Lukes 2006.

38 Luhmann 1990, 34–36; 1994, 2–10; Eräsaari 2005, 259; Jalava 2005, 125.

39 Kannila 1967, 103, 126.

poliisiromaaneja voidaan julkisin varoin kirjastoihin hankkia, koska niitä lukevat myös älymystö ja yhteiskunnan huippupaikoilla olevat. Timo Kukkola⁴⁰ näki näiden karsintaperiaatteiden pyrkimyksenä olevan suorastaan vähemmän kouluja käyneen kansanosan pitämisen poissa (eksklusion) kirjastoista. Huomioin tämän Luhmannin mallinnuksen omassa tutkimuksessani, jossa Luhmannin poliittista kommunikaatiota⁴¹ edustaa tutkimuskohteitteni julkinen diskurssi, jossa esiintyvää inklusiota ja eksklusiota havainnoin.

Vaikka Pekka Kuusi itse ei mainitsekaan T.H. Marshallia teoksensa kirjallisissa lähteissä, Erik Allardt havaitsee yhtäläisyydet Marshallin ja Kuusen teorioissa:

Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipolitiikassa esittämän yhteiskuntapoliittisen ohjelman ydinkysymys on juuri sosiaalisten oikeuksien ulottaminen laajemmalle. Itse asiassa osallistumismahdollisuuksien turvaaminen on myös Kuusella keskeinen asia ja se, mihin hänen päättelynsä perustuu. Hän ei puhu abstraktisesti tasa-arvoisuudesta päämääränä, vaan hän asettaa käytännölliseksi päämääräksi kaikkien yksilöiden mahdollisuudet osallistua tehokkaasti yhteiskunnalliseen ja teolliseen elämään.⁴²

Sen sijaan, kuten Erkki Tuomiojakin⁴³ väitöskirjassaan Pekka Kuusesta toteaa, ei Kuusen ohjelmassa ollut sijaa kulttuuripolitiikalle. Tätä kulttuuriaspektin puutetta vastaan hyökkäsi jyrkimmin Urpo Harva teoksellaan *Ihminen hyvinvointivaltiossa* (1964),⁴⁴ joka oli nimenomaan kirjoitettu vastineeksi Kuusen teokselle. Pamfletissaan Harva syyttää Kuusen ohjelman ihmiskäsitystä liian materialistiseksi ja henkisistä arvoista vieraantuneeksi todeten:

Ihminen on rakenteeltaan hierarkkinen olento, joka koostuu ruumiista eli aineesta, sielusta ja hengestä. [- -] Kuusen edustama ihmiskäsitys merkitsee ihmisen hierarkkisen rakenteen kieltämistä. Ihmisen hyvä, kansalaisen paras, rajoittuu hänellä yksinomaan aistiseen hyvään. Hyvinvointia on vain se tyydytys, jonka materia aisteille tuottaa. Tällaiselle materialistiselle maailmankatsomukselle rakentuva hyvinvointivaltio ei voi olla johtamatta epäinhimilliseen yhteiskuntaan, sillä sensuaalisten tarpeiden tyydyttäminen ei ole ihmisen koko eikä edes korkein hyvä.⁴⁵

40 Kukkola 1974, 153.

41 Luhmann 1994, 6.

42 Allardt 1964, 59–60.

43 Tuomioja 1996, 142.

44 Harva, Urpo: *Ihminen hyvinvointivaltiossa*. 1964.

45 Harva 1964, 28–29.

Vasta useita vuosia myöhemmin Kuusi vastaa Harvan kritiikkiin todeten, että Harvan ihmiskäsitys on jyrkän individualistinen, kun Kuusi puolestaan painottaa ihmistä aina yhteiskunnan jäsenenä, yhteisöllisenä.⁴⁶ Tämän perusteella Kuusta ei siis selkeästi ja suoranaisesti kulttuuripoliitikoksi tai kaikkia tyydyttävien kirjastopalvelujen puolestapuhujaksi voi luonnehtia, marshallilaisten sosiaalisten kansalaisoikeuksien kannattajaksi kylläkin. Mutta Kuusen rooli tutkimukseni aatehistoriallisen viitekehyksen keskiössä puolustaa paikkaansa sikäläkin, että jälkipolven tutkijat ovat arvioineet Kuusen teoksen kestävimmäksi anniksi ei niinkään hänen ohjelmansa toimeenpanoa, vaan hänen esittämänsä sosiaalipolitiikan ideoita, niiden pukemista yleisesti hyväksyttävään muotoon ja *vaikutuksia suomalaisten maailmankuvaan*.⁴⁷ (kursiivi kirjoittajan). Tätä aatehistoriallista viitekehystä vasten tarkastelen työssäni seuraavia tutkimuskysymyksiä:

Tärkein tutkimuskysymys: ”Miten kirjavalinnan liberalisoituminen tuli mahdolliseksi Suomen yleisissä kirjastoissa ja milloin sen voi katsoa tapahtuneen?”

Tutkimukseni lähtökohtahan on kirjastohistoriallisesti tapahtunut ja todettu tosiasia eli kirjavalinnan liberalisoituminen 1960- ja 1970-luvuilla, jonka tulokset ovat nähtävissä tämän päivän yleisten kirjastojen kirjakokoelmissa. Lähden tutkimuksessani seuraavanlaisesta vastaushypoteesista: Kirjavalinnan liberalisoituminen oli mahdollinen, koska kolmella yleiseen kirjastotoimeen ja sen kirjavalintaan perinteisesti ja olennaisesti liittyvällä sektorilla, koulutoimessa, vapaassa kansansivistystyössä ja populaarikulttuurissa julkinen diskurssi muuttui riittävän merkittävän auktoriteetin, valtiovallan ja akateemisen tutkimuksen toimesta ja siihen sisällytettiin sekä sivistyksellinen tasa-arvoperiaate että tasavertainen ihmiskäsitys. Varsinkin koulu-uudistuskeskustelu oli vilkasta ja sen diskurssissa olivat eksplisiittisesti läsnä sekä tasa-arvoperiaate että ihmiskäsitys. Koulu-uudistuksen julkinen diskurssi tuotti runsaasti akateemista tutkimusta varsin varhaisessa vaiheessa, jo tutkimanani ajanjaksona.⁴⁸ Myös vapaassa kansansivistystyössä tasa-arvoperiaate ja ihmiskäsitys olivat läsnä eksplisiittisesti jo 1970-luvun alusta lähtien.⁴⁹ Populaarikirjallisuus -diskurssissa

46 Kuusi 1968; tässä Tuomioja 1996, 144.

47 Bergholm & Saari 2009, 34, 58.

48 Esimerkiksi Telemäki, Matti : Koulujärjestelmäkeskustelu opettajain ammattilehdissä vuosina 1946–1968. 1973; Koskenniemi, Matti: Koulunuudistuksen suuri harppaus – peruskoulukomitea helmi-maaliskuussa 1964. 1978; Peltonen, Aimo: Koulunuudistuksen ihmiskäsitys ja eettiset periaatteet. Maamme koulunuudistusta vuosina 1956–1975 koskevien komiteamietintöjen käsitys ihmisestä ja eettisistä periaatteista. 1979.

49 Esimerkiksi Tuomisto, Jukka: Sivistyksellisen tasa-arvoisuuden toteutuminen Suomen aikuiskasvatusjärjestelmässä. 1971.

tasa-arvoperiaate ja moniarvoisempi ihmiskäsitys olivat läsnä jo lähtökohtaisesti populaarikulttuurin merkitysisällössä, vaikkakin esiintyivät diskurssissa implisiittisesti.

Tässä kehityksessä yleinen kirjastotoimi menetti perinteisen viiteryhmänsä ja olisi jäänyt tavallaan yksin vanhakantaisine kansansivistysperiaatteineen ja diskriminoivine lukija-/asiakaskäsityksineen. Koska muutos kohti sivistyksellistä tasa-arvoa lähti korkeimman mahdollisen auktoriteetin eli valtiovallan taholta, vastaanhangoittelevan virallisen kirjastotoimen ja epävirallisten toimijoiden, kirjastonhoitajakunnan oli helpompi lähteä mukaan muutoksen tielle ”menettämättä kasvojaan”. Muutokselle löytyi nyt uusi, vuoden 1961 kirjastolain mahdollistama suunta: kirjaston perustehtävän muuttuminen kansansivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi, johon myös muuttuneen ihmiskäsityksen asiakaskunnasta ja kirjavalinnan liberalisoitumisen saattoi sisällyttää.

Pohtiessaan miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta 1980-luvulla Risto Heiskala ja Pertti Alasuutari ⁵⁰toteavat, että ideologisesti muutos oli mahdollinen, koska julkiset diskurssit muuttuivat (esim. kansainvälisten vaikutteiden johdosta), löysivät pian tiensä uuden lainsäädännön perusteluihin, ja lainsäädännön myötä myös institutionaaliset käytännöt muuttuivat. ”Siirtymässä ei kuitenkaan ollut kysymys pelkästä arvomaailman muutoksesta, vaan siinä näkyy myös diskursiivinen muutos, jonka myötä maailma alettiin nähdä toisella tavalla kuin aikaisemmin. Muutos ei siis liittynyt vain sosiaalisiin normeihin ja niitä perusteleviin arvoihin vaan myös tapaan, jolla todellisuutta tulkitaan. Tällaiset diskursiiviset muutokset ilmenevät monilla elämänalueilla. Niitä on helpointa analysoida esiin puhetaivoista, mutta ne eivät tarkoita vain puhetaivojemme muuttumista. Puheen myötä muuttuu myös tapa toimia.” Vaikka Heiskala ja Alasuutari perustelevatkin tässä siirtymää suunnittelutaloudesta kilpailukyky-yhteiskuntaan, sovellan tässä tutkimuksessa julkisen diskurssin muuttumista kuvaamaan toisen maailmansodan jälkeisen Suomen siirtymistä ”yö-vartijavaltiosta hoivavaltioon” eli suunnittelutalouteen, jossa valtio ottaa hoitaakseen yhä enemmän tehtäviä hyvinvointimallin mukaisesti. Tähän hyvinvointimalliin sisältyivät myös periaatteet tasa-arvosta ja tasavertaisesta ihmiskäsityksestä.

Pertti Alasuutari perustelee, miten niin jyrkkä muutos suunnittelutaloudellisesta puhe- ja toimintamaailmasta kilpailukyky-yhteiskuntaan oli mahdollinen: ”Muutos seurasi Suomen historialle yleisemminkin tyypillistä mallia, jossa ensin pyritään muodostamaan eliittien yksimielisyys. Sitten muutokset markkinoidaan kansalle välttämättömyyksinä, joille ei ole vaihtoehtoa ja toteutuu siis eliittien ’vallankumous ylhäältäpäin’.”⁵¹ Tämä on perusteluni oletukselleni muutoksen suunnasta ylhäältäpäin, valtiovallasta viralliseen kirjastotoimeen ja kirjastonhoitajakuntaan. Näin ollen

50 Uusi jako 2006. 36,49.

51 Uusi jako 2006. 36,41.

kirjavalinnan liberalisoitumista ei saanut aikaan yksinomaan liike ”alhaaltapäin”, esim. Kirjastopoliittinen yhdistys tai ajan kulttuuriradikaalit.

Pohtiessaan arvojen ja asenteiden sisältöä ja keskinäistä suhdetta Matti Puohiniemi toteaa:

Arvojen ja asenteiden suhde on kuitenkin selkeä. Arvot ovat tietoisempia ja pysyvämpiä uskomuksia kuin asenteet. Asenteet taas ovat toimintavalmiuksia, reaktiivisia tiettyihin ärsykkeisiin. Ihmisellä on tietoisella tasolla ’hallussaan’ korkeintaan muutamia kymmeniä arvoja eli asioita, jotka ovat hänelle todella tärkeitä valintoja ohjaavia tekijöitä. Asenteita voi vastaavassa tapauksessa kyseisellä henkilöllä olla tuhansia ja niitä myös kehittyy lisää elämän kulussa henkilön kohdatessa uusia tilanteita. Näihin uusiin tilanteisiin henkilö ottaa kantaa tiedoillaan, tunteillaan ja käyttäytymisellään [- -]. Arvot ohjaavat valintojamme ja ovat suhteellisen pysyviä; muutokset tapahtuvat lähinnä sukupolvittain.⁵²

Tämä arvojen ja asenteiden ilmeneminen on keskeinen näkökulma seurattessani muutoksen suuntaa. Tapahtuiko kirjavalinnan liberalisoituminen ylhäältä alas, arvojen muutoksena, sillä ylimmän kirjastotoimen ja kirjastonhoitajakunnan asenne kirjavalintaan oli jo usean sukupolven ajan ehtinyt muodostua kansanvalistusperiaatteeseen pohjautuen ja vuoden 1928 ”ala-arvoisen kirjallisuuden” kieltävällä kirjastolailla sinetöitynä pysyväksi arvoksi? Vai vaikuttiko kirjavalinnan liberalisoitumiseen suunta alhaalta ylös eli esimerkiksi 1960- ja 1970-lukujen kulttuuriradikaalien tasa-arvo vaatimus? Tulkitsen, että tasa-arvo vaatimus ei ollut vielä tuolloin ehtinyt muuttua arvoksi, vaan oli vasta asenteen tasolla. Sen vuoksi sillä ei välttämättä voitu vaikuttaa vanhemman kirjastonhoitajakunnan käsityksiin kirjavalinnasta.

Tarkastellessani kirjastoalan julkisessa diskurssissa kirjavalinnan liberalisoinnin keskeisiksi indikaattoreiksi valitseni tasa-arvoperiaatteen, tasavertaisen ihmiskäsityksen ja palvelulaitosfunktion implisiittistä ja eksplisiittistä esiintymistä vastaan tutkimuksessani myös seuraaviin alakysymyksiin:

- Millainen oli Suomen ylimmän kirjastotoimen käsitys hyvästä ja huonosta kirjallisuudesta 1960- ja 1970-luvuilla, millä kriteereillä kirjallisuuden laatua määriteltiin ja millaisia näkemyksiä ne heijastelivat (Luku 3 ja luku 4).

52 Puohiniemi 1993, 30–31, 79.

- Millaisia olivat kirjastoalan yksilöllisten toimijoiden käsitykset hyvästä ja huonosta kirjallisuudesta 1960- ja 1970-luvuilla, millä kriteereillä kirjallisuuden laatua määriteltiin ja millaisia näkemyksiä ne heijastelivat (Luku 5).
- Millaisia muutoksia ilmeni mainittujen ryhmien näkemyksissä 1960- ja 1970-luvuilla?

Tutkimukseni alakysymykset olen muotoillut mukailemaan Eija Eskolan väitöskirjan tutkimuskysymyksiä,⁵³ jotta kysymykset vastauksineen muodostaisivat jonkinlaisen jatkumon hänen väitöskirjatyönsä kanssa – vaikka lähestymistapani kirjavalinta-aiheeseen on erilainen.

Asetan luvussa 2 keskeiset indikaattorit, tasa-arvonäkemyksen ja ihmiskäsityksen yleistä yhteiskunnallista ja kirjavalinnan muutosprosessia edeltäneeseen historialliseen kontekstiin, 1950-luvulle ja kirjastotoimen osalta vieläkin varhaisempaan ajankohtaan, vuoden 1928 kansankirjastolain syntyajankohtaan. Vuoden 1928 kansankirjastolaki oli voimassa vielä tutkimani ajankohdan alussa ja vaikutti 1960-luvun alkupuolen kirjavalintaan ja pitemmällekin. Samassa luvussa analysoin yleiseen kirjastotoimeen ja sen kirjavalintaan perinteisesti ja olennaisesti liittyvillä sektoreilla, koulutoimessa ja vapaassa kansansivistystyössä tapahtunutta julkisen diskurssin muutosta ja siihen sisältyneen sivistyksellisen tasa-arvoperiaatteen ja ihmiskäsityksen muutosta. Olenkin määritellyt nämä sektorit tutkimuksessani alaluvuiksi 2.3.1 *Peruskoulu-uudistus – valtiovallan virallinen tasa-arvodiskurssi* ja 2.3.2 *Kansansivistystyöstä aikuiskoulutukseen – tasa-arvon työmuodot*. Koska yleisen kirjastotoimen kirjavalinnan liberalisoitumistarkastelu on yleensä kulminoitunut kysymykseen populaarikirjallisuuden valinnasta, tarkastelen erikseen populaarikulttuurin asemaa suomalaisessa kulttuurissa 1960- ja 1970-luvuilla, sillä tämän aseman muuttuminen positiiviseksi vaikutti oleellisesti myös populaarikirjallisuuden hyväksymiseen kirjavalinnassa. Populaarikulttuurin julkisen diskurssin muuttumista tarkastelen alaluvussa 2.3.3 *Populaarikulttuuri – tasa-arvon symboli*.

Varsinaisen yleisen kirjastotoimen kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksen käsittelyn aloitan luvussa 3 tarkastelemalla valtion ylimmän kirjastotoimen kirjavalintakulttuuria. Tähän ylimpään kirjastotoimeen luen kuuluvaksi kirjastolait, kirjastoasetukset ja muut viralliset määräykset, ja niiden soveltajat ja toimeenpanijat Valtion kirjastotoimisto (1970-luvulla kouluhallitus) ja sen alaisuudessa alueelliset kirjastontarkastajat. Lainsäädännön tarkastelun aloitan tutkimani ajankohtana voimassa olleiden kirjastolakien, vuoden 1928 kansankirjastolain ja vuoden 1961

53 Eskola 2004, 19.

kirjastolain valmisteluista, eduskuntakäsittelyistä ja lakien sisällöistä ja tarkastelen erityisesti näissä prosesseissa ilmenneitä tasa-arvokäsityksiä, ihmiskäsitystä ja kirjastolaitoksen tehtävämäärittelyä – sekä näiden lakien vaikutuksia yleisten kirjastojen kirjalaintaan. Kirjastolakien tulkinnessa ja käytännön soveltamisessa keskeinen rooli oli Valtion kirjastotoimistolla ja sen johtajalla, joka tutkimanani ajankohtana oli kouluneuvos Kaarina Ranta sekä hänen alaisuudessaan toimineilla seitsemällä kirjastontarkastajalla. Heidän kirjalaintanäkemyksiään tutkin alaluvussa 3.3. Kirjastoneuvos Helle Kannilan asema ja toiminta Suomen yleisen kirjastotoimen synnyssä ja kehityksessä ja vaikutus eritoten kirjalaintaan vielä aktiivisten työvuosien jälkeenkin oli niin keskeinen ja merkittävä, että hänen kirjalaintanäkemyksensä tarkastelu ansaitsee paikkansa tässäkin tutkimuksessa, alaluvussa 3.2. Ylimmän kirjastotoimen kirjalaintakulttuurin tarkastelun päättää alaluku 3.4 vuoden 1973 kirjastokomitean mietinnöstä, joka tiivistää sen kirjalainta-, tasa-arvo- ja ihmisenäkemyksen, johon valtion ylin kirjastotoimi oli tutkimanani ajanjaksona päätynyt.

Yleisen kirjastotoimen kirjalainnan historian tutkimuksessa Valtion kirjastotoimiston julkaisemalla puolivirallisella kirjalainnan apuneuvolla, *Arvostelevalla kirjaluetelolla*, on aina ollut keskeinen asema; niin tässäkin tutkimuksessa. Tutkimanani ajankohtana, 1960-luvulla, sen auktoriteettiasema huipentui valtionapujupakkana tunnettuun oikeusprosessiin. Se johti Korkeimpaan Hallinto-oikeuteen, joka päätöksessään tukeutui *Arvostelevan kirjaluetelon* kirja-arvioihin. Luvussa 4 käsittelen *Arvostelevan kirjaluetelon* arvostelujen kokonaisuudesta, jonka olen jakanut alalukuihin: kaunokirjallisuus, ajanvietekirjallisuus, nuorisokirjallisuus ja tietokirjallisuus *Arvostelevassa kirjaluetelossa* käytetyn luokitusjärjestelmän, Yleisen kymmenluokituksen (YKL) mukaisesti ja Eija Eskolan tutkimuksen jakoa mukaillen.

Arvostelevan kirjaluetelon arvostelujen sisällönanalyysissä tarkastelen aatehistoriallisen viitekehäkseni, T.H. Marshallin ja Pekka Kuusen muotoilemaa hyvinvointivaltion ihmiskäsitystä *Arvostelevan kirjaluetelon* suhtautumisessa lukijaan. Kiinnitän huomiota myös siihen, miten ympäröivä yhteiskunta ja sen muutokset heijastuvat arvosteluissa. Tarkastelen myös erityisesti joitakin aihealueita ja kirjailijoita, joita käsiteltiin säännöllisesti ja joita koskevissa arvosteluissa tapahtui analyysin edetessä selvä suhtautumistavan muutos tutkimanani ajanjaksona.

Muu kirjastokenttä, valtion ylintä kirjastotoimintaa lukuunottamatta, on tarkastelun kohteena pääluvussa 5, jossa nimitän sitä kirjastoalan epävirallisiksi toimijoiksi (Juha Keräsen tutkimuksen mukaan). Näiden kirjastoalan epävirallisten toimijoiden kirjalaintakulttuuria valotan Kirjastolehden ja kymmenen yleisen kirjaston henkilökuntalehden kirjoitusten diskurssin kautta. Aluksi tarkastelen yleisen kirjastolaitoksen

kehittymistä diskurssissa sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi, sillä tämä muutos on tulkintani mukaan ollut edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle. Samalla tarkastelen tasa-arvokäsityksen ja ihmiskäsityksen muuttumista ja toteutumista tässä palvelulaitos -konseptissa. Niiden toteutumisen tarkastelu edellytti yksityiskohtaisempaa, vaikkakin katsauksenomaista paneutumista eri työmuotojen kehitykseen alaluvussa 5.1.2. Eri työmuotojen kehitystä tarkastellessani olen kysymysten *mitä* ja *miten* sijaan pyrkinyt vastaamaan kysymykseen *miksi*. Lähdän ajatuksesta, että vastauksissa tähän kysymykseen välittyvät pyrkimys tasa-arvoisuuteen sen eri aspekteissa ja muuttunut käsitys niistä ihmisistä, joille kirjastopalveluja suunnattiin. Näiden vastausten uskon tuovan lisävalaistusta myös siihen, millainen palvelumuoto kirjavalinnasta, yhtenä muiden joukossa, tässä konseptissa muodostui ja jota käsitelen omassa alaluvussaan 5.2. Tutkimani ajankohtana sellaiset aineistolajit kuin ajanviete- eli populaarikirjallisuus, musiikki, aikakauslehdet ja sarjakuvat saivat kuitenkin oman erityisasemansa kirjavalintakeskustelussa ja suhtautuminen niihin oli muutoksen kohteena, joten ne ansaitsevat kukin oman alalukunsa tutkimuksessani.

1.4 Tutkimusaineistot ja -menetelmät

Tutkimukseni historiallista kontekstia eli suomalaisen yhteiskunnan muutosta toisen maailmansodan jälkeen olen tutkinut lähinnä yleishistorialliseen tutkimuskirjallisuuteen tukeutuen. Myös *1950-luvun perinnöksi* nimeämäni alaluku 2.2 pohjautuu pääosin tutkimuskirjallisuuteen, mutta yleisen kirjastotoimen osalta pääpaino on 1950-luvun Kirjastolehden artikkeleissa. Peruskoulu-uudistusta ja vapaan kansansivistystyön kehitystä valottavat ajankohdan komiteamietinnöt⁵⁴ sekä niiden pohjalta tehdyt tutkimukset. Populaarikulttuurista ja populaarikirjallisuudesta käytyä diskurssia tutkin sanomalehtiartikkeleista ja tutkimuskirjallisuudesta.

54 Kom.miet. 1950:1. Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö. Kom.miet. 1952: 3. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 2. Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma.
Kom.miet. 1959:11. Kouluohjelmakomitean mietintö.
Kom.miet. 1965: A7. Peruskoulukomitean I osamietintö.
Kom.miet. 1966:12. Koulunuudistustoimikunnan mietintö.
Kom.miet. 1970: A4. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö. Opetussuunnitelman perusteet.
Kom.miet. 1971: A29. Aikuiskoulutuskomitean I osamietintö.
Kom.miet. 1973: 24. Kirjallisuuden tukitoimikunnan mietintö.
Kom.miet. 1973: 52. Vuoden 1971 koulutuskomitean mietintö.
Kom.miet. 1974:2. Kulttuuritoimintakomitean mietintö.
Kom.miet. 1975: A28. Aikuiskoulutuskomitean II osamietintö.
Kom.miet. 1975: 33. Opetussuunnitelmakomitean mietintö.

Valtion ylimmän kirjastotoimen kirjavalintakulttuuriin perehdyn lähinnä arkistolähteisiin tukeutuen. Kirjastoalan keskeisiä toimijoita tutkimusajankohtana olivat Valtion kirjastotoimisto (1970-luvulla kouluhallitus) ja sen alaisuudessa alueelliset kirjastontarkastajat, jotka valvoivat ja ohjeistivat toimialueensa kirjastoja ja kirjastonhoitoa. Käyn läpi valtion kirjastotoimen asiakirjoja (mm. kirjastontarkastajien arkistoja) tutkimaanani ajankohtana. Lähetin myös suppean kyselyn vielä elossa oleville tutkimaanani ajankohtana virassa olleille kirjastontarkastajille, joilta sain vastausten lisäksi arvokasta yksityistä arkistomateriaalia. Koska kirjastontarkastajien arkistot 1970-luvulta on pääosin maakunta-arkistoista hävitetty, joudun turvautumaan sekundäärilähteisiin, kuten Ilmi Järvelinin lisensiaattityöhön *Neuvonnasta neuvontaan: kirjastontarkastuksen historia 1800-luvun lopulta 1990-luvulle*. Myös Valtion kirjastotoimiston johtajan, kouluneuvos Kaarina Rannan mahdollinen yksityisarkisto ei enää ollut tallessa. Vuoden 1961 kirjastolain valmistelua ja toteutusta tutkin käyttäen apuna valtiopäiväasiakirjoja ja muita arkistolähteitä. Näkökulma Helle Kannilan kirjavalintakäsitteisiin avautuu hänen Kirjastolehden kirjoittamiensa artikkeleiden, hänestä tehdyn tutkimuskirjallisuuden ja hänen teoksensa *Kirjanvalinnan ongelmia* (1967) analyysissä. *Arvosteleavan kirjaluettelon* analyysin kohteena ovat kaikki vuosina 1960–1979 julkaistut kirja-arvostelut, joita vertailen myös samana ajanjaksona Kirjastolehdessä julkaistuihin kirjallisuuskatsauksiin.

Kirjastoalan epävirallisten toimijoiden kirjavalintakulttuurin julkista diskurssia analysoidessani käyn dialogia Kirjastolehden kirjoitusten ja kirjastojen henkilökuntalehtien välillä. Käytössäni oli kymmenen kaupunginkirjaston⁵⁵ henkilökuntalehdet. 1960-luvulta aineisto on kutakuinkin kattava, mukana ovat kolmen suurimman, Helsingin, Tampereen ja Turun henkilökuntalehdet – ainoastaan Lappeenrannan kaupunginkirjaston henkilökuntalehti *Kirjasto Torvi* jäi puuttumaan 1960-luvulta. 1970-luvulla ilmestyneiden henkilökuntalehtien edustus ei ole täydellinen, mutta mielestäni riittävä, sillä se on alueellisesti kattava ja lehtien sisällössä tuli jo vastaan saturaatioilmiö, kun samoja kirjoituksia kierrätettiin lehdestä toiseen.

Pääpaino on siis julkisten diskurssien analysoinnissa, ei kirjastojen kirjakoelmien sisällön tutkimisessa. Tutkimusmenetelmäni on pääasiassa laadullinen sisällönanalyysi. Tutkimuksen luotettavuutta olen pyrkinyt parantamaan sekä tutkimusaineistoon liittyvällä triangulaatiolla⁵⁶ käyttämällä useita eri tiedonlähteitä että metodisella triangulaatiolla⁵⁷ pääluvussa 4, jossa käytän sekä kvalitatiivista että

55 Helsingin, Tampereen, Turun, Joensuun, Jyväskylän, Kuopion, Oulun, Kouvolan, Rovaniemen ja Lahden kaupunginkirjastojen henkilökuntalehdet.

56 Tuomi & Sarajärvi 2011, 144.

57 Tuomi, & Sarajärvi 2011, 145.

kvantitatiivista analyysiä. *Arvostelevan kirjaluetellon* kvantitatiivisessa analyysissä noudatan Juha Keräsen⁵⁸ käyttämää luokittelua, jotta tulokset olisivat jossain määrin vertailukelpoiset rikoskirjallisuuden osalta, vaikka hänen tutkimuksessaan onkin kyse otoksesta, ei kokonaisaineistosta, kuten omassa tutkimuksessani. Keräsen jaotteli tutkimuksessaan *Arvostelevan kirjaluetellon* arvosteluiden suhtautumistavat viiteen luokkaan: 1) ”Kirjastoihin!”, 2) ”Ei kirjastoihin!”, 3) Positiivinen arvostelu, 4) Negatiivinen arvostelu, 5) Neutraali arvostelu. Keräsen tutkimuksessa

”Kirjastoihin!” viittaa arvosteluihin, joiden yhteydessä suositeltiin kirjan hankkimista yleisten kirjastojen kokoelmiin. ”Ei kirjastoihin!” viittaa arvosteluihin, joissa kiellettiin kirjan hankinta. Positiivinen arvostelu ei sisältänyt kirjastokelpoisuuden arviointia, mutta kuvaili kirjaa pääasiassa myönteisillä termeillä. Negatiivinen arvostelu taas kuvaili kirjaa enimmäkseen kielteisillä termeillä. Neutraali arvostelu on luokka, jonka arvostelut eivät sisältäneet minkäänlaista arviointia kirjan hyvydestä tai huonoudesta, tarjosivat sekä positiivista että negatiivista arviointia suunnilleen yhtä paljon tai olivat muulla tavoin epäselviä.

Kritiikin kvalitatiivisessa analysoinnissa sovellan kirjallisuudentutkimuksen kirjallisuuskritiikin menetelmiä: Markku Huotarin kirjallisuuskritiikin analyysimallia, Graham Houghin⁵⁹ moraalikritiikin teoriaa ja Roland Carterin ja Walter Nashin⁶⁰ kritiikin kielellisen ilmaisun teoriaa. ⁶¹ Huotarin analyysimallia soveltaessani käytän hänen kehittämänsä käsitteistöä,⁶² jonka avulla kirjallisuuskritiikkiä on mahdollista analysoida historiallisena ja kirjallisuussosiologisena ilmiönä. Kirjallisuuden sosiologiassa kritiikki nähdään välittävänä tekijänä tuotanto- ja vastaanotto-prosessissa, jossa sen tehtävä on sijoittaa teos johonkin arvojärjestelmään. Huotarin⁶³ mukaan kirjallisuuskritiikin yksi keskeinen kysymys on kritiikin kohteiden analyysi, jolla tarkoitetaan sitä, että selvitetään mitä teoksia kirjallisuuskritiikissä otetaan arvosteltavaksi ja mitä jätetään arvostelematta. Tätä kysymystä en selvitä *Arvostelevaa kirjalueteloa* analysoidessani.

Sen sijaan toteutan tutkimuksessani toista Huotarin⁶⁴ mainitsemaa kritiikin tehtävää eli kritiikin luonteen analysointia. Huotarin mukaan kirjallisuuskritiikki

58 Keränen 2004, 30.

59 Pennanen 1978, 9–28.

60 Carter & Nash 1990.

61 Näitä kirjallisuudentutkimuksen kirjallisuuskritiikin menetelmiä sovelsin Suomen kirjallisuuden sivuainetutkimukseni *Viihdekirjallisuuden kehitys yhteiskuntakritiikin objektista subjektiksi 1960–1980-luvuilla lehtikritiikissä ja Arvostelevassa kirjaluetellosa*. Tampereen yliopisto 2010.

62 Huotari 1980, 7, 12.

63 Huotari 1980, 17.

64 Huotari 1980, 30.

voi olla luonteeltaan joko *kuvailevaa*, *tulkitsevaa* tai *arvottavaa*. Näitä ominaisuuksia hän nimittää kirjallisuuskritiikin sisältöluokiksi. Kuvaileva kritiikki on arvosteltavan teoksen ominaisuuksien ja suhteiden toteamista ikään kuin pintatasolla, teoksen ulkopuolisista seikoista irrallaan. Tulkitseva kritiikki tarkastelee teoksen ominaisuuksia ja suhteita jonkun muun kuin arvosteltavan teoksen piirteen avulla. Se voi olla vertailua, rinnastamista, taustojen esittämistä, tulkintaa, selittämistä ja yhteyksiin asettamista. Arvottava kritiikki puolestaan ottaa kantaa ennen kaikkea siihen, mikä teoksessa on hyvää ja mikä huonoa. Näin esitetään käsitys teoksen arvosta, merkityksestä ja tehtävästä. Huotarin mukaan kuvauksessa ja tulkinnessa on kyse tosiasiaväittämistä kun taas arvottamisessa esitetään arvoarvostelmia.

Edelleen Huotari⁶⁵ jakaa kirjallisuuskritiikin sisältöluokkien sisällä kritiikin *syntaktiseen*, *semanttiseen* ja *pragmaattiseen*. Kritiikin laatu määräytyy sen mukaan, mihin tekijöihin kritiikissä kiinnitetään erityistä huomiota. Syntaktisessa kritiikissä tarkastelun kohteena on erityisesti teoksen muoto. Semanttisessa kritiikissä puolestaan keskitytään teoksen sisältöön ja sen analysoimiseen. Pragmaattisessa kritiikissä on kyse kirjallisuuden suhteesta yksilöihin ja yhteiskuntaan. Pragmaattinen kritiikki voi tarkastella mm. teoksen kirjoittamisen ajankohtaa, kustannusoloja, teoksen julkaisemista, kääntämistä, markkinointia ja jakelua, arvosteluja, julkisia palkintoja ja tunnustuksia, menekkiä, teoksen ostajia ja lainaajia, lukijoita sekä teoksen merkitystä ja tehtävää yhteiskunnassa. Huotari yhdistelee edelleen eri sisältöluokat systemaattisesti alaluokkiin esimerkiksi näin: syntaktinen kuvaus, syntaktinen tulkinta, syntaktinen arvottaminen, semanttinen kuvaus jne. Huotarin *pragmaattiseksi yhteiskunnalliseksi arvottamiseksi* nimeämä kritiikkimalli on teoksen merkityksen ja tehtävän arvioimista jollekin lukijalle ja lukijaryhmälle, ja laajimmillaan siinä on kyse kirjan merkityksen arvioimisesta yhteiskunnassa; tämä kritiikkimalli tulee lähimmäksi *Arvostelevan kirjaluettelon* arviointeja. **Esimerkki Huotarin mallin mukaisesta kuvailevasta kritiikistä:**

Helsinkiläinen pankkivirkailija Ulla lähtee koillissuomalaiseen erämaakartanoon auttamaan vanhaa ja rampaa tättiään. Perillä on komeat ja äveriäät kartanonveljekset ja naapurissa vielä kolmas komea. Räsäsen tyyliin siinä sitten uhkaillaan, käsitetään väärin, ollaan synkkiä ja kohtalokkaita, kunnes yksi kosija hukkuu koskeen, toinen lähtee kotoaan savottaan ja se paras vie omakseen. Toivottavasti juoniseloste riittää osoittamaan, ettei romaania tarvita kirjastoissa.⁶⁶

65 Huotari 1980, 31–46.

66 Räsänen, Aino: *Nuotio palaa*, AKL 1964, 11, Kerttu Manninen.

Esimerkki Huotarín mallin mukaisesta tulkitsevasta kritiikistä:

Ruth Rendell alkaa kahden suomennoksen jälkeen näyttää vakuuttavalta dekkarintekijältä. Vain lasta pirunkuva pelottaa (suom. 1976) tuntui vielä hiukan päämäärättömältä, mutta toinen suomennos (alkuteos hiukan yli 10 vuoden takaa) esittelee omaleimaisen kirjailijan. Yllättävästi Rendell tuo menneisyyteen puretuessaan mieleen ennen muuta yhdysvaltalaisen Ross Macdonaldin; niin erilaisia kertojia kuin nämä kaksi kirjailijaa ovatkin, heitä yhdistää viehtymys mutkikkaisiin perhekuvioihin, jotka nykyhetki järjestää uudelleen – jyrkästi vaan ei melodramaattisesti. Ennen kaikkea heitä yhdistää tietty etiikka, sanottakoon sitä vaikkapa tosissaan olemisen painokkuudeksi.⁶⁷

Esimerkki Huotarín mallin mukaisesta arvottavasta kritiikistä:

Nimittäisin tätä hyvin hauskasti ja hyvin nerokkaasti kirjoitettua kirjaa kristillisen elämäntutkimuksen muodostamisen oppaaksi. Se paljastaa väärät ajatuksemme ja monet nykyiset voimakkaat valheet, esim. sukupuolisen elämän alalla, mutta samalla se osaa esittää kristillisen katsomuksen puolustuksen niin, että lukija tulee vakuuttuneeksi sen oikeudesta. Tekijä ei ole peljännyt vaikeita kysymyksiä, esim. kolminaisuusoppia, vaan uskaltanut niiden käsittelyyn vetäen lukijansa pakosta ajattelemaan ja näkemään, että kristillinen elämäntutkimus on jotakin, mikä on Jumalan antamaa, mutta tarkoitettu meidän pelastamisksemme siitä, mikä on väärää. Kirja pitäisi olla kaikkien kirjastojen näkyvällä paikalla yhtenä merkittävänä nykyisenä puheenvuorona kristillisen elämäntutkimuksen muodostamisesta.⁶⁸

Myös *moraalikritiikki* voi olla luonteeltaan arvottavaa. Viihdekirjallisuuden kritiikin uranuurtajan Eila Pennanen⁶⁹ mukaan moraalikritiikin päähuomio kohdistuu kirjallisuuden tarkoitukseen, sen käyttömahdollisuuksiin; sisällön funktioon. Moraalikritiikillä on tärkeä asema kritiikin piirissä, koska se on yhdistävä side kahden voimatekijän, kirjailijan ja lukijan välillä. Julkinen arvostelu jää syrjään tästä kirjailijan ja lukijan suhteesta, jos se ei käytä hyväkseen moraalikritiikkiä, sisällöllistä kritiikkiä. Moraalikritiikki pystyy yhdistämään arvostelun kirjailijaan ja lukijaan niin, että syntyy voimien kolmio, jolla on paljon enemmän sosiaalista merkitystä kuin pelkästään kirjailijan ja lukijan välisellä suhteella. Tätä suhteiden välistä dynamiikkaa kuvastaa

67 Rendell, Ruth: *Kuoleman pitkä varjo*. AKL 1978, 146, Risto Hannula.

68 Lewis, C.S.: *Ehyt elämä*, AKL 1963, 14, A.E. Jokipii.

69 Pennanen 1978, 9–28.

viihdekirjallisuuden asema eri maissa. Pennasen mukaan tutkimanani ajankohtana 1960- ja 1970-luvuilla Suomessa viihteen asemaa huononsi julkisen arvostelun sokeus, ja siitä johtuva viihdekirjailijoiden turhautuneisuus ja uhma.

Eila Pennanen⁷⁰ siteeraa Graham Houghia, jonka määritelmän mukaan moraalikriitikko arvostelee yksityistä teosta vertaamalla sitä ihmisen moraaliseen ja yhteiskunnalliseen kokemukseen ja kysyy, miten ja missä määrin se rikastuttaa tätä kokemusta. Koska moraalikritiikki on olemukseltaan kirjallisuuden arvottamista, voi kriitikon olla vaikea suhtautua arvosteltavaan teokseen puolueettomasti, jos teoksen ajatukset eroavat merkittävästi kriitikon omista vakiintuneista käsityksistä ja odotuksista. Näin moraalikritiikki muuttuu moralisoivaksi kritiikiksi. Moralisoiva kritiikki voi esimerkiksi eristää teoksesta jonkin moraalinormin loukkauksen ja tuomita tätä kautta koko teoksen sopimattomana. Moraalikritiikki on siis irrallisena, yksityisen kriitikon yksityisiin käsityksiin nojautuvana menetelmänä voimaton. Moraalikritiikin on onnistuakseen käytettävä hyväkseen kirjallisuussosiologiaa menetelmiä ja mahdollisimman eksaktia yhteiskunnallista näkökulmaa. Pennanen tähdentää, että esimerkiksi juuri viihdekirjallisuus vaatii yhteiskunnallisesti asennoitunutta kritiikkiä, koska viihdekirjallisuus on vaistonvaraista ja nojautuu perinteellisiin malleihin.

Esimerkki Houghin määrittelemästä moraalikritiikistä:

Syyliset sen sijaan on ns. tosikertomus elämästä, tyyliltään ja ihmiskuvaukseltaan kaunokirjallisten viikkolehtien tasoa. Jopa moraaliltaankin romaani on epäilyttävä, ei tuhmien sanojen tai rohkeiden seksuaalikuvausten takia, vaan koko hengeltään. Sankaritar eläeräänlaisen ”tarkoitus pyhittää keinot”-opin mukaan, sen Suuren Oikean Rakkauden nimissä hän katsoo voivansa tehdä melkein mitä vain. Kirjailijakin ilmeisesti uskoo sanottuun suureen ja oikeaan, koskapa antaa sen osoittautua voitolliseksi: aviomiehen kuoltua sankaritar saa laillisestikin omakseen naapurinpojan, jonka kanssa on vuosikaudet miestäan pettänyt. – Ei tarvita kirjastoissa.⁷¹

Englantilaiset kielitieteilijät Roland Carter ja Walter Nash⁷² antavat myös kielelliselle ilmaisulle oman erityismerkityksenä kirjallisuuskritiikissä. He pitävät kritiikin tehtävänä arviointia, perustelua ja tunteisiin vetoamista. He katsovat kritiikin tunnepitoisten kielellisten ilmausten toimivan ensisijaisesti lukijan viihdyttämisenä,

70 Pennanen 1978, 9–21.

71 Karasti, Paula: *Syyliset*. AKL 1965, 30, Vappu Pölkkyne.

72 Carter & Nash 1990, 147–152.

mutta niillä on myös erittäin tehokas arvottava funktio, kuten tulen tutkimuksessani osoittamaan. Tutkimuksessani kutsun tätä näkökulmaa Carterin ja Nashin teoriaksi. **Esimerkki Carterin ja Nashin kielellisen kritiikin teorian mukaisesta kritiikistä:**

Nokkelia ja täsmällisiä ruokaan, kattamiseen ja tunnelman luomiseen liittyviä vihteitä siitä, miten nainen tai mies hyvän ruoan säästyksellä vietellään vuoteeseen. Kirjoittaja on pirteä ja ohjeissaan amerikkalaisen tehokas ja huolehtii jopa siitä, miten liian innostunut tai väsyttäväksi käynyt kumppani ruoan avulla karkoitetaan. Mutta halajaisinpä nähdä meikäläiset keskivertomiehet askartelemassa näiden sittenkin sangen vaivaa vaativien ja kalliiksi tulevien aterioitten järjestelypuuhissa valittujensa valloittamiseksi – enkä nyt aivan tiedä meistä naisistakaan! Luullakseni näin viimeistellysti viettelyä suunnittelevalla ja ohjeitten edellyttämiä kalliita tarvikkeita hankkivalla on varaa ostaa kirjakin, sillä hankala sitä on joka tarpeen varalle lähteä kirjastoista lainaamaan.⁷³

Olen jakanut kaikki *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelut Huotarin mallin mukaisiin sisältöluokkiin: kuvaileva, tulkitseva, arvottava – ja vaikka jaottelu on omavaltainen ja suurpiirteinen tutkimusyksikön ollessa yksi kokonainen arvostelu, niin menetelmä palvelee tarkoitustaan ainakin kvantitatiivisissa analyysissä. Kvantitatiivisissa analyysissä Huotarin malli tuo selvästi esiin *Arvostelevan kirjaluettelon* kehityksen kohti esittelevää kirjaluetteloa sekä muutamat arvottavien analyysien piikit. Rajatapauksia näin mittavassa aineistossa oli kuitenkin odotettua vähemmän johtuen todennäköisesti *Arvostelevan kirjaluettelon* tarkoin määrittelystä tarkoituserästä kirjavalinnan apuneuvona. Rajatapaukset olen jakanut lauseittain niihin sisältöluokkiin, jotka arvostelusta selvimmin nousevat esiin ja olen sijoittanut arvostelun siihen sisältöluokkaan, joka lauseittain painottuu enemmän. Kunkin yksittäisen arvostelun olen sijoittanut vain yhteen sisältöluokkaan sekä Keräsen että Huotarin ryhmittelyissä. Yksinomaan kvalitatiivisissa analyysissä käyttämäni Houghin moraalikritiikin teoria ja Carterin ja Nashin kielellisen kritiikin teoria valaisevat hyvin arvostelijoiden asenteita sekä teoksiin, kirjailijoihin että lukijoihin ja puolustavat paikkaansa tutkimusmenetelmänä, koska sekä moraalikritiikkiä että kielellistä kritiikkiä käytetään ahkerasti *Arvostelevassa kirjaluettelossa*. Kaikki käyttämäni kirjallisuudentutkimuksen kirjallisuuskritiikin menetelmät soveltuvat *Arvostelevan kirjaluettelon* kirja-arvostelujen analysointiin, koska lähestymistapani *Arvostelevaan kirjaluetteloon* on kirjallisuussosiologinen, ja eri menetelmät ovat helposti havaittavissa ja sovellettavissa kirja-arvosteluihin.

73 Sheraton, Mimi: *Viettelijän kikkakirja*, AKL 1965, 96, Kerttu Manninen.

2. SUOMALAISEN YHTEISKUNNAN MUUTOS TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN

2.1 Suomen kehitys hyvinvointivaltioksi

[Hyvinvointivaltio] on yhteiskuntamalli, jossa valtion tehtävänä on taata kansalaisille turvallinen elämä. Tämä tavoite on yhteiskunnassa yleisesti hyväksytty. Sekä yhteiskunnan koneisto että moraalit rakentuvat ajatukselle, että demokratiaan kuuluu myös aineellinen hyvinvointi ja tasa-arvo. Tämä itsestäänselvä yhteiskuntaoppi on – ainakin toteutuneena – hyvin nuori ja poikkeuksellinen ilmiö. Se ei ole ollut Suomen tai maailmanhistorian valtavirta, vaan eriskummallinen poikkeus.¹

Toisen tasavallan, joksi ajallisesti luetaan vuodet 1946–1994, erottivat edeltäneestä ajasta merkittävät poliittisen kulttuurin ja ulkopoliittikan suunnanmuutokset. Toisessa tasavallassa myös valtio sai aiempaa merkittävemmän roolin.² Valtion asema oli lujittunut yövärtijavaltiosta hoivavaltioksi jo sota- ja jälleenrakennusvuosina, ja se lujittui entisestään yleismaailmallisen keynesiläisen talouspoliittisen ilmapiirin myötä, jossa valtiolla oli keskeinen asema talouselämässä, ja valtion tuli tukea talouden kasvua ja tasoittaa suhdanteita. Samalla valtion roolin kasvu vahvisti suunnittelukoneistoja ja syvensi yhteiskunnan hallinnollista ohjausta. Kokonaisvaltaisen jälleenrakennuksen myötä alkoi myös ns. hyvinvointivaltion eli uudenlaisen yhteiskuntapolitiikan omaksumisen määrätietoinen kausi,³ jolloin kasvava kansantulo mahdollisti laajamittaiset sosiaalipoliittiset uudistukset, kuten äitiyslomat ja -rahat, lasten päivähoidon, peruskoulun, terveyskeskukset ja sairauspäivärahat, opintotuen, työttömyysturvan ja eläkejärjestelmän.⁴

1 Haapala 1993, 3.

2 Alasuutari 1996, 11.

3 Alasuutari 1996, 11; Kalela 2008, 206.

4 Alasuutari 1996, 11; Kalela 2008, 206; Kuisma 2009, 200–201; Haapala 1993, 6.

Hyvinvointivaltiokehitys edellytti kuitenkin ensisijaisesti koko yhteiskunnan suurta rakennemuutosta, sillä 1950-luvun metsäteollisuuteen perustuva agraariyhteiskunta ei ollut enää 1960-luvulla yhteiskuntapoliittisesti toimiva. Viisikymmentäluvulla maaseutu ja talonpoikainen elämäntapa hallitsivat myös kulttuuria, ihanteita ja koko henkistä ilmapiiriä, sillä kaksi kolmasosaa suomalaisista asui maaseudulla.⁵ Mutta 1960-luvulla sodan jälkeen syntyneet niin sanotut suuret ikäluokat tulivat työikään, ja Markku Kuisman sanoin ”suurten ikäluokkien väestö- ja elinkeinopommi räjähti [- -] käsiin”. Modernisoituvaa maatalous ja koneellistuvaa metsätalous eivät enää tarjonneet työtä ihmisille entiseen tapaan, ja 1960-luvulla suuri muuttoliike kuljetti maaseudulta ja syrjäseuduilta yli miljoona ihmistä kaupungistuvaan Etelä-Suomeen ja myös Ruotsiin. Tämä Suomea perinpohjaisesti ja nopeasti ravistellut murros vuosina 1960–1975 muutti maan elinkeinorakenteen täysin.⁶ Suomalaiset siirtyivät agraariyhteiskunnasta palveluelinkeino- ja kaupunkivaltaiseen yhteiskuntaan. Maa- ja metsätaloustuotannon määrä väheni yhteen kymmenesosaan ja palveluelinkeinojen määrä lisääntyi 50%:iin kokonaistuotannosta.⁷

Elinkeinorakenteen muutos merkitsi selvää yhteiskuntaluokkien muutosta. Entinen työläisten ja talonpoikien yhteiskunta, jossa oli suhteellisen pieni kaupunkilainen keskiluokka, muuttui työväestöksi, toimihenkilövaltaiseksi keskiluokaksi ja ”itsenäisiksi ammatittomiksi”. Työväestön ja keskiluokan elämäntapojen tyylierojen kaventuminen on antanut aihetta puhua kansakunnan keskiluokkaistumisesta. Aineellisissa elinoloissa tapahtui jyrkkä tasoittuminen, ja myös eri yhteiskuntaluokkien kulttuuri tasoittui ja yhtenäistyi. Pertti Haapala tiivistääkin, että ”[k]un luokkarajat eri tavoin mitattuna ovat madaltuneet, se on merkinnyt myös, että samalla luokat identiteettinä tai legitimaationa ovat ilman muuta menettäneet merkitystään. [- -] Luokkayhteiskunta on kadonnut ihmisten mielistä.”⁸

Elämäntyylin muuttuminen liittyi kulutusmahdollisuuksien kasvuun. Elintaso kasvoi nopeasti, ja sen tunnusmerkeiksi tulivat autoistuminen, kesämökit, televisiot, kodinkoneet ja etelänmatkat. Suomalaiset tempautuivat kulutuskilpailuun, joka puolestaan ylläpiti tuotantoa.⁹ Myös henkinen ilmapiiri muuttui ja vapautui. Jorma Kalela tulkitsee, että ”ajattelutapojen nopeaa muutosta selittää osaltaan välttämättömyys kyetä hallitsemaan yhteiskunnan muutosprosesseja”.¹⁰ Edellisten vuosikymmenten kristillis-isänmaalliset kulttuuriarvot alkoivat menettää asemaansa, ja yhtäkkiä

5 Kalela 2008, 215–216; Kuisma 2009, 202.

6 Kuisma 2009, 202–203.

7 Meinander 2012, 354.

8 Haapala 1993, 17, 21.

9 Kalela 2008, 214.

10 Kalela 2008, 216.

oli muotia kaataa auktoriteetteja. Alkoholikulttuuria höllennettiin poistamalla viinakortti käytöstä ja sallimalla keskioluen myynti ruokakaupoissa. Rock-musiikki teki läpimurtonsa ja nuorisokulttuuri alkoi eriytyä myös pukeutumisellaan, kuten esimerkiksi farkkumuodilla. Viihdetuotanto muuttui viihdeteollisuudeksi, ja ylikansallisen kaupallisen populaarikulttuurin välittämät vaikutteet alkoivat vähitellen näkyä suomalaisessa elämäntavassa.¹¹ Kalela kuitenkin tähdentää, että nämä ilmiöt, niin kuin suومتuminen ja kulttuuriradikalismikin, olivat vain suhteettoman huomion saanutta pintakuohua, jonka ”varjoon on jäänyt yhteiskunnan oikeastaan kaikkien rakenteiden uudistuminen, yhteiskuntapolitiikan syvälinen muutos ja suomalaisten valtaenemmistön arkisen elämän saama kokonaan uudenlainen ilme”.¹²

2.2 1950-luvun perintö

1950-lukua on luonnehdittu moninaisesti lähinnä näkökulmasta riippuen: kirjallisuudessa sodanjälkeisestä Suomesta on puhuttu *ei-kenenkään-maana* (ks. *Toiset pidot Tornissa*), *vanhojen miesten valtakuntana* (Paavo Haavikko) tai *modernismin läpimurtona*. Historian näkökulmasta puhutaan presidenttien vuosikymmenistä: Paasikiven aika, Kekkonen aika ja taloushistoriallisesta näkökulmasta on kyse jälleerakentamisen, säännöstelytalouden purkamisen ja sotakorvausten maksamisen ajasta.¹³ Tämän tutkimuksen kannalta on ennen kaikkea kyse hyvinvointivaltion rakentamisen ajasta sekä sääty-yhteiskunnan jäänteiden häviämisen ajasta, jota kuvaavat parhaimmin Matti Peltosen sanat: ”Meille viisikymmentäluku on aika ennen kuusikymmenlukua, häivähdys niistä syvälle piintyneistä sääty-yhteiskunnan asennejäämistä, joista kummankin vuosikymmenen kulttuurisodissa kiisteltiin”.¹⁴

1950-luvulla Suomessa oli edelleen käytössä rinnakkaiskoulujärjestelmä, jossa kansakoulun neljä ensimmäistä luokkaa (7–11-vuotiaille) olivat yhteisiä kaikille, jonka jälkeen koulutusmahdollisuudet jakautuivat kahteen luokkaan, ensin kansakoulun kahteen jatkoluokkaan ja oppikouluun, vuodesta 1958 kansalaiskouluun ja oppikouluun, joka puolestaan jakautui viisivuotiseen keskikouluun ja sen jälkeen yliopisto-opintoihin johtavaan kolmivuotiseen lukioon. Rinnakkaiskoulujärjestelmä oli aatteellista perintöä sadan vuoden takaa eli se perustui J.W. Snellmanin ajatteluun kahden sivistyksen ohjelmasta. Vaikka sivistys oli hegeliläis-snellmanilaisen näkemyk-

11 Kalela 2008, 220–221.

12 Kalela 2008, 221.

13 Peltonen 1996, 7–8.

14 Peltonen 1996, 7.

sen mukaan pikemminkin kansalaisvelvollisuus kuin ihmisoikeus, se ei Snellmanille tarkoittanut säätyrajat ylittävää yhtenäistä koulutusta. Ylläpitämällä eron rahvaan ja sivistyneistön koulutuksen välillä Snellman halusi torjua puolisivistyneistön synnyn. Snellmanin mukaan säätyläisten tehtävä kansakunnan rakentamisessa oli korkeampi kuin rahvaan, ja heidän koulutustarpeisiinsa oli tarkoitettu korkeampiin opintoihin johtava oppikoululaitos, jossa eliitti valmistuisi luomaan uutta kulttuuria. Kansakoulu riitti maataloussäädyn sivistyslaitokseksi ja rahvaan yliopistoksi, jossa kansa valmistuisi talouden ja paikallisen kansalaisyhteiskunnan hoitoon.¹⁵

Tämä snellmanilainen kahden sivistyksen ohjelma sisältyi siis vielä 1950-luvulla käytössä olleeseen rinnakkaiskoulujärjestelmään ylläpitäen samalla koulutuksellista, alueellista ja sosiaalista epätasa-arvoa: Maaseudun ja kaupunkien lapset olivat eriarvoisessa asemassa, maaseudulla oli vaikea hakeutua ammattikoulutukseen eikä kansakoulupohjalta ammattikoulutuksessakaan ollut etenemismahdollisuuksia. Pelkkä kansakoulu oli siis ”koulutuksellinen umpiperä”. Epätasa-arvoa edusti myös oppikoulu, vaikka se tarjosikin paremmat jatkokoulutusmahdollisuudet: se valikoi oppilaansa pääsykokeilla, oppikouluista suurin osa oli yksityisiä, ja valtion taloudellisista tukitoimista huolimatta yksityiskouluvaltaisuus korosti oppikouluun menijöiden sosioekonomista valikoituneisuutta. Mutta myös alueellinen eriarvoisuus oli merkittävää, sillä kokeilumielessä maaseudulle vuoden 1946 jälkeen perustettuja maksuttomia kunnallisia keskikouluja oli varsin epätasaisesti.¹⁶

Niinpä 1950-luvun jälkipuoliskolla, kun hyvinvointivaltiokehitys paljasti pitemmän ja laaja-alaisemman peruskoulutuksen tarpeen, heräsi henkiin koulu-uudistuskeskustelu, joka vuonna 1948 oli kaatunut eduskunnan erimielisyyteen. Viisikymmentäluvun lopun koulu-uudistuskeskustelussa olivat vastakkain kouluneuvos Alfred Salmelan puolustama rinnakkaiskoulujärjestelmä sekä kouluhallituksen sosiaalidemokraattisen pääjohtajan R.H. Oittisen kannattama peruskoulujärjestelmä. Salmelan pontimina olivat vanhakantaiset agrariiyhteiskunnan kasvatusihanteet ja sivistyneistön ja työväestön erilaiset tarpeet, jotka toteutuisivat parhaiten rinnakkaiskoulujärjestelmässä. Salmelan tavoitteena oli luoda kansakoululaitoksen puitteissa sosiaalinen koulu kunnallistamalla keskikouluaste. Salmela ei kieltänyt koulutuksellisen tasa-arvon tarvetta, mutta hänen mielestään yhdenvertaisuus ei edellyttänyt yhtäläistä opetusta. Salmelan ihmiskuva, joka tuli esiin hänen johtamassaan kansakoulukomitean mietinnössä vuodelta 1946 sekä vuoden 1957 kansakoululaissa ja jonka hän esitteli *Opettaja*-lehden artikkelissa vuonna 1958, perustui ranskalaisen Henri Bergsonin jakoon homo fabereihin eli seppä-ihmisiin ja homo sapienseihin.

15 Ahonen 2003, 25, 27–28, 34–36.

16 Ahonen 2003, 102–103, 113.

Salmelan mukaan sekä homo faberille luotua käytännöllispainotteista verstaskoulua että homo sapiensien keskikoulua tuli pitää yhtä arvokkaana ja arvostettuna.¹⁷ Oittisen lähtökohdat koulu-uudistukseen olivat yhteiskunnalliset: perussivistys koko ikäluokalle yhtenäiskoulujärjestelmässä, jossa kaikilla lapsilla olisi samat mahdollisuudet, loisi yhteiskunnallista yhteenkuuluvuutta ja oikeudenmukaisuutta. Oittisen mukaan mahdollisuuksien uudelleenjako ja tasajako edellyttivät uutta koulumuotoa. Näin Oittinen ajattelussaan heijasteli hyvinvointivaltion peruseriaatteita ja Pekka Kuusen sosiaalipolitiikkaa.¹⁸

Keskustelu johti jo viisikymmentäluvulla siihen, että opetusministeriö perusti koulu-uudistusta varten kouluohjelmakomitean vuonna 1956. Komitea otti työnsä lähtökohdaksi länsieurooppalaisen kehityksen, jossa oltiin siirtymässä rinnakkaiskoulusta yhtenäiskouluun johtuen demokratian laajentumisesta ja sen mukana esille nousseista sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon pyrkimyksistä, jotka olivat saaneet laajaa vastakaikua Suomessakin. Snellmanilaisuuden kaikuja oli kuitenkin vielä komitean näkemyksessä, että yhtenäiskoulua tarvitaan kansallisen yhtenäisyyden rakentamiseen. Sirkka Ahosen mukaan ”komitea kiteytti sivistysnäkemysensä kahteen osin vastakkaiseen periaatteeseen, joista ensimmäisen mukaan peruskoulutuksen oli oltava kaikille yhtä pitkä ja toisen, vastakkaisen periaatteen mukaan, ’keskikoulun lyhentäminen ei saa johtaa sivistystason alentamiseen.’”¹⁹ Näin mietintöön sisällytettiin vielä oppikouluväen kannattama kahden sivistyksen periaate. Muutenkin mietintö edusti Ahosen mukaan ”vielä melko maatalousvaltaisen yhteiskunnan konservatiivisia, holhoavaa näkemystä kaupunkielämän turmiollisuudesta” katsoessaan pidentyvän yhtenäiskoulun pitävän lapset mahdollisimman kauan koulun suojassa poissa kadulta.²⁰ Koska kouluohjelmakomitea asetettiin selvittämään koulu-uudistuksen perusteita ja koulujärjestelmän rakennetta,²¹ niin varsinaisia kasvatustavoitteita eli tulevan yhtenäiskoulun ihmiskuvaa, komitea hahmotti vain niukasti. Tämän koko oppivelvollisuuden kattavan ”peruskasvatuksen” päätehtävänä oli nuorten kasvattaminen työ- ja yhteiskuntaelämään, sosiaali-eettisen vastuuntunnon synnyttäminen ja yksilön henkinen kasvu, mutta mietinnössä ei tarkemmin määritelty tavoiteltavia yksilöllisiä ominaisuuksia.²²

Vuosien 1956–1975 komiteamietintöjen pohjalta koulu-uudistuksen ihmiskäsitystä ja eettisiä periaatteita tutkinut Aimo Peltonen jakoi ihmiskäsitykset

17 Salmela 1958, 8, 25; ks. Jauhiainen 2002, 233.

18 Ahonen 2003, 120–123.

19 Ahonen 2003, 129–130.

20 Ahonen 2003, 127–129.

21 Isosaari 1969, 92; Kom.miet. 1959:11, 7–8.

22 Peltonen 1979, 141; Hietämäki, Paappanen & Seppälä 1984, 60.

humanistiseen, kristilliseen, marxilaiseen ja naturalistiseen ihmiskäsitykseen.²³ Vuoden 1959 kouluohjelmakomitean mietinnön ihmiskäsityksessä Peltonen havaitsi sekä humanistisia että kristillisiä piirteitä. Peltosen luonnehtimassa humanistisessa ihmiskäsityksessä ihmisellä ihmisenä oli ehdoton arvo ja kasvatuksen tavoitteena oli ihmisolemuksen toteuttaminen, monipuolinen persoonallinen kehitys. Tasa-arvosta Peltonen totesi, että humanistinen ihmiskäsitys sisällytti tähän ihmisen erityisarvoon myös ihmisten välisen tasa-arvon.²⁴ Kristillisessä ihmiskäsityksessä Peltosen tulkinnan mukaan ihminen oli Jumalan luomana olentona avoin ja vapaa tekemään valintoja ja kehittämään itseään eri suuntiin, minkä vuoksi ei voitu etukäteen määritellä niitä ominaisuuksia, joita kaikkien tulisi toteuttaa, vaan tärkeintä oli ihmisen vastuullisuus ja järkevyys. Peltosen mukaan kristillinen ihmiskäsitys näki kasvatuksen mahdollisuudet suhteellisiksi ja rajallisiksi, sillä jo pieni lapsikin oli täysi ihminen eikä vasta kasvatuksen tuloksena. Tasa-arvo kristillisessä ihmiskäsityksessä merkitsi ihmisten samanarvoisuutta Jumalan edessä.²⁵ Tutkimuksessaan Peltonen laajensi tarkastelukulmaansa ihmiskäsityksistä myös eettisiin käsityksiin ja totesi kouluohjelmakomitean pitävän eettistä kasvatusta erittäin tärkeänä, koska käsillä oleva yhteiskunnan muutos asetti kasvatukselle uusia vaatimuksia eettisyyden suhteen. Kouluohjelmakomitea asetti kasvatuksen päämääräksi vallitsevan yhteiskunnan ideaalit eli vapauden, kansanvaltaisuuden, demokraattisuuden, vastuullisuuden yhteiskunnan heikompiosaisista, suvaitsevaisuuden ja toisen kunnioittamisen.²⁶ Siten siis Peltonen summasi kouluohjelmakomitean kasvatuspäämääräksi rakenteilla olevan hyvinvointivaltion keskeiset peruseriaatteet.

Myös Ahonen kytkee kouluohjelmakomitean mietinnön hyvinvointivaltiokehityksen päämääriin ja pitää kouluohjelmakomitean mietintöä radikaalina ja sen pääteesiä huomattavan vahvana, sillä

mietintö tuomitsi rinnakkaiskoulujärjestelmän vanhentuneeksi ja kannatti kaikille lapsille yhteistä yhdeksänvuotista koulua. Pääperuste oli koulutuksellinen tasa-arvo, joka tarkoitti koulutuksellisten mahdollisuuksien mahdollisimman tasaista jakautumista. Koulutuksellisten mahdollisuuksien riippumattomuus yhteiskunnallisista ja maantieteellisistä taustoista oli sosiaalista oikeudenmukaisuutta,

23 Myöhempi tutkimus on nähnyt Peltosen tulkinnat 1970-luvun aikalaistulkintoina, joita sävyttää ajan vasemmistolais-poliittinen henki: hänen marxilaiseksi luonnehtimansa ihmiskäsitys löytyy tutkijoiden mukaan vuoden 1946 kansakoulukomitean kasvatustavoitteista, Hietämäki, Paappanen & Seppälä 1984, 105.

24 Peltonen 1979, 91–94.

25 Peltonen 1979, 107–109.

26 Peltonen 1979, 131.

joka puolestaan oli sodanjälkeisen Euroopan hyvinvointivaltiokehityksen peruste. Näin koulutuksellinen tasa-arvo sai hyvinvointivaltiollisen merkityksen.²⁷

Vaikka jäsentensä eriävistä mielipiteistä johtuen kouluohjelmakomitea ei päässytkään yksimieliseen loppupäätelmään, loi kouluohjelmakomitean mietintö pohjan seuraavan vuosikymmenen komiteamietinnöille.

Vapaan sivistystyön toimintamuodot, kansanopistotoiminta, kansalais- ja työväenopistot sekä järjestöllinen opintotoiminta, olivat jälleenrakennuskaudella, neljäkymmentäluvun lopulla, kehittyneet ripeästi. Uusia kansanopistoja syntyi 15, opintokerhotoiminta saavutti sotia edeltäneen laajuutensa, työväenopistojen opiskelijamäärä kaksinkertaistui ja vasemmistopuolueiden uusi asema edellytti yhteiskunnallista järjestökoulutusta.²⁸ 1950-luvulla kehitys kuitenkin laantui jonkinlaiseksi suvantovaiheeksi: lainsäädännöllisiä uudistuksia ei toteutettu, vapaan sivistystyön organisaatioiden valtionapu väheni ja opiskelijamäärien kasvu pysähtyi tai kääntyi laskuun.²⁹ Aulis Alasen *myötäilevän sivistyspolitiikan* kaudeksi nimeämällä ajanjaksolla (1920-luvulta 1960-luvulle) valtio antoi valtionapua saaville vapaan sivistystyön organisaatioille suuren itsemääräämisoikeuden, kunhan ne täyttivät yleisluontoiset kasvatukselliset vaatimukset.³⁰ Niinpä neljäkymmentä- ja viisikymmentälukujen vaihteessa havahduttiin käytännön vapaasta kansansivistystoiminnasta saatujen tutkimustulosten johdosta ilmiöön, jota kutsuttiin ”työväenopiston kriisiksi” ja joka synnytti laajaa keskustelua alan toimijoiden piirissä. Keskustelu pohjautui Helge Virtasen tutkimukseen yhteiskunnallisten aineiden opetuksesta 64 suomenkielisessä työväenopistossa. Tutkimus osoitti, että viihdyttävä harrastustoiminta oli syrjäyttämässä yhteiskunnalliset opinnot opistotyössä ja opiskelijoiden koulupohja oli korkeampi kuin alunperin oli tarkoitettu. Tämän vapaan sivistystyön alkuperäisen tehtävänasettelun ja käytännön todellisuuden välisen ristiriidan todettiin kehittyneen jo 1920-luvulta lähtien ja syntyneen opistoista käsin, jotka opiskelijoiden menettämisen paineessa myötäilivät opiskelijoiden toiveita ja odotuksia. Niinpä 1950-luvulla perinteisimmän vapaan sivistystyön kannattajat katsoivat opistoista tulleen keskiluokkaisten konttoriopistoja ja kieliopistoja.³¹ Jukka Tuomiston mukaan syntynyttä tilannetta saattoi perustella joko Zachris Castrenin hahmottamalla ”kokonaispersoonallisuuden kehittämisen” huomioimisella tai vain toiminnan lui-

27 Ahonen 2003, 130–131.

28 Huuhka 1990, 337, 339.

29 Alanen 1975, 62–69.

30 Alanen 1992, 11.

31 Huuhka 1990, 351; Karjalainen 1969, 66–67.

sumisella vieraille alueille.³² Ratkaisuksi tilanteeseen esitettiin ongelmien tutkimista, tapahtuneen kehityksen tunnustamista ja tehtävänmäärittelyn mukauttamista tapahtunutta kehitystä vastaavaksi.³³

Toinen samaan aikaan keskustelua herättänyt asia oli alkavan hyvinvointikehityksen esiin nostama kysymys ammatillisen koulutuksen tarpeesta ja sen kuulumisesta vapaan sivistystyön piiriin. Jo ennen sotia jotkut opistot olivat antaneet sekä kansakouluun valmentavaa opetusta että ammatillista opetusta, ja sotien jälkeen tämä toimintamuoto käynnistyi nopeasti uudelleen. Jatkuvasta kysynnästä johtuen yhä useampi opisto otti ohjelmaansa ammatillista opetusta 1950-luvulla.³⁴ Mutta periaatteellisella tasolla ammatillisten opintojen kuuluminen vapaan kansansivistystyön piiriin jäi hiertämään. Lainsäädännöllisesti näitä linjanvetoja ratkottiin vuoden 1950 opintokerhokomitean mietinnössä. Opintokerhokomitea halusi erottaa opintokerhot sellaisista harrastusryhmistä, joiden tarkoituksena ei ollut jäsentensä tiedontarpeen vaan toimintahalun tyydyttäminen. Opintokerhokomitea totesi, etteivät esimerkiksi laulukoorot, liikuntaryhmät, käsityöpiirit, soittokunnat ja näytelmäkerhot olleet opintokerholain määrittelemään valtionapuun oikeutettuja. Komitea sulki opintokerhotoiminnan ulkopuolelle myös ammattiopetuksen.³⁵

Sivistyksellisen tasa-arvon edistämistä on Tuomiston mukaan pidetty vapaassa kansansivistystyössä keskeisenä pyrkimyksenä alkuajoista lähtien. Kehitys oli edennyt *kansanvalistuksen kaudesta kansansivistystyön vakiintumisen kauteen* ja snellmanilaisesta kahden sivistyksen asetelmasta, jossa sivistyneistö halusi valistaa ”rahvasta” eli maaseudun ja kaupunkien työväestöä, kuten vapaan kansansivistystyön teoreetikko Zachris Castrén asian tulkitsi, koko väestöä koskevaksi suureksi, yhteiskunnan ja ihmisyyden asiaksi. Castrén ei kuitenkaan tasa-arvokäsityksissään yhtynyt yleisiin vaatimuksiin eri väestöryhmien yhdenmukaisista opiskelumahdollisuuksista, vaan toiminnan piti perustua kunkin kansalaispiirin omiin tarpeisiin: Castrénin mukaan ”[l]uontaiset taipumukset ja ominaiset elämänotot ovat eri yhteiskuntapiireille, esim. ammattiryhmille, erilaiset, ja sen vuoksi kansansivistys on niissä näitä piirejä myöten erilainen”.³⁶ Tältä pohjalta eli eri kohderyhmien mahdollisimman tasaveroisesta kohtelusta oli vapaan kansansivistystyön lainsäädäntöä kehitetty 1920-luvulta lähtien. Tuomisto tiivistääkin suoraviivaisesti tasa-arvoisuuspyrkimyksen kohderyhmäkysy-

32 Tuomisto 1991, 54.

33 Karjalainen 1969, 67.

34 Huuhka 1990, 241–243, 415–416; Sihvonen 1990, 29.

35 Kom.miet. 1950:2, 95.

36 Castrén 1950, 23; Tuomisto 1989, 38–40.

myksenä: ”kun kohderyhmänä oli edelleen pääasiassa työväestö, niin tasa-arvoisuus edistyi tätä kautta”.³⁷

Siten siis viisikymmentäluvulla vapaan kansansivistystyön ihmiskäsitys nivoutui käsitykseen kansasta käytännön toiminnan kohteena, ja kohderyhmät olivat muuttuneet rahvaasta maaseudun ja kaupunkien kouluttamattomaan työväestöön. Etsiessään syytä viisikymmentäluvulla havaittuun työväenopistojen opiskelijakunnan keskiluokkaistumiseen Aulis Alanen sivusi myös ihmiskäsitystä. Hänen mukaansa yleisesti vallalla oli usko, että ”aikuisopiskelu oikeastaan onkin jonkinlaisen ’vertikaalisen eliitin’ puuhaa ja että esimerkiksi työväestössä on vain suhteellisen pieni lahjakkuusreservi, joka on riittävän vireää vakaviin oppinnollisiin ponnisteluihin”.³⁸

Vapaan kansansivistystyön ihmiskäsitys muotoiltiin sen vuoksi mieluummin ihmisihanteena kuin todellisena toiminnan taustalla olevana ihmiskäsityksenä. Vapaan kansansivistystyön ihmiskäsitystä kohderyhmistä, ihmisihanteesta ja *kansa* -käsitteestä käsin tutkinut Leena Koski toteaa Erkki Karjalaisen havaintoon tukeutuen, että varhaisvaiheen snellmanilaisesta sivistyskäsitteestä ponnistanut kansanvalistustyö ilmensi sekin kahden sivistyksen käsitystä, koska se ei ensisijaisesti kohdistunut väestön ehdottomaan pääosaan, torppareihin, renkeihin, piikoihin, muonamiehiin ja mäkitupalaisiin.³⁹ Tätä talonpoikaissäätyyn kuulumatonta väestöä alettiin kansansivistystyössä nimittää kansan ”syviksi riveiksi” tai ”laajoiksi kerroksiksi”. Tällaisenaan kansa oli massaa, jolla ei ollut merkitystä tulevaisuutta rakennettaessa. Talonpoikaisto muodosti sivistystyön ytimen, koska se edusti ”kansanhenkeä” ja oli taloudellisten uudistusten voimavara. Talonpoikaistoon perustui kansansivistystyön ideaali ”yhteiskunnasta, jossa kaikki ihmiset ovat sivistyneitä ja valistuneita, osallistuvat yhteisten asioiden hoitoon ja rikastavat näin ollen omaa ja koko kansakunnan, isänmaan henkistä olemusta”.⁴⁰ Alasen mukaan 1920-luvulla kohderyhmittelyssä tapahtuu selvä käänne: alettiin korostaa, että *kansalla* käytönotetussa uudessa käsitteessä *vapaa kansansivistystyö* tarkoitettiin nyt kaikkia väestöryhmiä yhtäläisesti.⁴¹ 1940- ja 1950-luvuilla ”kansan syvät rivit” sisällytetään kansansivistystyön diskurssissa käsitteeseen *ihminen* ja erityisesti yksittäinen ihminen, joka on ”herännyt” etsimään sivistystä ja jalompaa itseään arkisen työn vastapainoksi. Koski kuitenkin tähdentää, että tällöinkään kansa ei sivisty samaan sivistykseen kuin sivistyneistö, vaan kansaa varten rakennetaan oma sivistys: ”Kansansivistyksellä tarkoitamme tässä sen väestöosaa sivistämistä, joka ei ole saanut

37 Tuomisto 1989, 41.

38 Alanen 1975, 67.

39 Karjalainen 1970, 28–42; Koski 2006, 64.

40 Koski 2006, 63–64, 68.

41 Alanen 1975, 66.

tieteellistä koulutusta. Tieteellisen koulutuksen 'virallinen' ensiaste on laudatur-arvosana”, totesi Urpo Harva.⁴² Koski korostaakin, että ”[v]ielä vuonna 1964 tämän määritelmän 'väestönosa' kattoi ehdottoman enemmistön väestöstä.”⁴³ Sotien jälkeen sota-aikaa elähdyttänyt kansan kollektiivin ideaali jouduttiin kansansivistystyössä purkamaan ja omaksumaan uudenlainen poliittinen ajattelutapa ja luomaan sen pohjalta uusi tulevaisuusideaali, joka liittyi yleiseen kasvatuksellisen ja pedagogisen ajattelun liberalisoitumiseen. Ajattelussa alettiin painottaa yksilöllisyyttä ja yhteistoiminnallisuutta, ja kansansivistystyön diskurssista *kansa* ja *ihminen* alkoivat hävitä ja korvautua sanoilla *yksilö* ja *aikuinen*. Koski tiivistää, että tultaessa 1960-luvulle kansansivistysteoriassa 1920-luvulta jatkunut prosessi kansan aikuistamisessa oli viety loppuun. *Kansa-* ja *sivistys-*käsitteistä luovuttiin ja ne korvattiin käsitteillä *aikuinen* ja *kasvatus*⁴⁴ Samalla alan toimijoiden kiinnostus siirtyi entistä enemmän aikuisten opetus- ja oppimisprosessiin, ja aikuiskasvatuksen ja perinteisen kasvatustieteen suhteet alkoivat lähentyä.⁴⁵

Yleisen kirjastotoimenkin viisikymmentäluku oli viitoitettu sekä lainsäädännön että käytännön työmuotojen kehittämiseen. Sodan jälkeen pyrittiin ripeästi palauttamaan kirjastojen toimintamahdollisuudet ja valtionavustus sotia edeltäneelle tasolle, sillä sota oli hävittänyt kirjastoja, heikentänyt palveluja, alentanut valtionavustuksia ja lainausluvutkin olivat laskeneet vuoden 1930 tasolle. Vasta vuosista 1950–1952 alkaen voi katsoa normaalien aikojen palanneen. Vielä 1950-luvulla voimassa ollut vuoden 1928 kirjastolaki oli kaivannut uudistamista jo ennen sotavuosia, mutta sota oli pysäyttänyt suunnitelmat perusteellisemmasta lakiuudistuksesta. Lainsäädäntöuudistus käynnistyiikin jo vuonna 1945, jolloin eduskunta hyväksyi sivistysvaliokunnan esityksen kansankirjastolain muuttamisesta. Tämän jälkeen hallitus asetti vuonna 1946 komitean valmistelemaan ehdotusta kansankirjastolainsäädännön uudistamiseksi. *Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetettu komitea*, jonka puheenjohtajana toimi Helle Kannila, sai työnsä päätökseen 1.9.1949, ja ilmestymisvuotensa mukaan komitean mietintöä kutsutaan lyhyesti *Vuoden 1950 kirjastokomitean mietinnöksi* (Kom.miet. 1950:1).⁴⁶ Käsittelen tätä komiteanmietintöä yksityiskohtaisemmin seuraavassa luvussa osana valtion ylimmän kirjastotoimen kirjavalintakulttuuria.

Komitean työ ei kuitenkaan lyhyellä aikavälillä johtanut uuden kirjastolain säätämiseen, vaan siihen kului vielä vuosikymmen, jota kirjastohistoriassa on kutsuttu ”odotuksen vuosikymmeneksi”. Käytännön kirjastotoiminnan näkökulmasta tämä

42 Harva 1964b, 25.

43 Koski 2006, 70.

44 Koski 2006, 69–73.

45 Tuomisto 1991, 59.

46 Järvelin 1999, 150–151.

nimitys antaa kuitenkin tilanteesta liian passiivisen kuvan, sillä Ilkka Mäkinen mukaan kirjastonkäytön kolmen ihmevuosikymmenen, 1950-, 1960- ja 1970-lukujen joukossa 1950-luku on menestyksellisin. Vuoden 1950 kirjastokomitean mietintö oli jo linjannut lapset ja nuoret yleisen kirjaston käyttäjäkunnan kohderyhmäksi, ja reaalityodellisuus teki tästä linjauksesta totta: 1950-luvulla 'suuret ikäluokat' alkoivat tulla kirjastoon. Muina lainauksen ennätyskasvua selittävinä tekijöinä Mäkinen pitää sitä suotuisaa kasvun ja kehityksen aikaa, jota Suomessa 1950-luvulla eletään. Nyt myös kirjastot keräsivät sitä satoa, jonka uusiin kansankerrokseen sota-aikana levinnyt lukemisinnostus oli kylvänyt. Vaikka sotavuosina ajanvietekirjallisuus oli ollut suosiossa, 1950-luvulla ykköspaikkansa ottivat kansanomaiset menestysteokset *Sinuhe* ja *Tuntematon Sotilas*. Myös käännöskirjallisuus monipuolistui lähinnä anglo-amerikkalaisen kirjallisuuden suuntaan.⁴⁷

Eija Eskolan tulokset sotia edeltävän ajan kirjavalinnasta, sekä ylimmän kirjastotoimen suosittelusta että kirjastojen valitsemista teoksista pätevät varmasti vielä viisikymmenluvulla, olihan yleisten kirjastojen kirjavalintaa suitsemassa vielä voimassa oleva vuoden 1928 kansankirjastolaki ja -asetus, joka sääti valtionavun ehdoksi, ettei kirjastossa saanut olla ”epäsiveellistä tai muuten ala-arvoisena pidettävää kirjallisuutta”.⁴⁸ Eskolan tulosten mukaan tutkimuksessa mukana olleiden pienten kaupunginkirjastojen ja maalaiskuntien kantakirjastojen kirjavalinnan painotukset poikkesivat huomattavasti ylimmän kirjastotoimen eli *Arvostelevan kirjaluettelon* ja Helle Kannilan suosituksista. Kirjastot eivät panostaneet kirjahankinnoissaan *Arvostelevan kirjaluettelon* ”kansallisiksi aarteiksi” nimeämiin eri alojen moniosaisiin suurteoksiin eivätkä kansallisia arvoja, kuten raittiutta, tukevaan kirjallisuuteen, vaan ostivat kustantajien näyttävästi mainostamia viihdyttäviä kotimaisia ja ulkomaisia uutuuskirjoja, joista puhuttiin. Näiden joukossa olivat kotimaisen viihdekirjallisuuden uudet tekijät, sekä historiallinen, uskonnollinen ja maaseudun elämää kuvaava romaanikirjallisuus. Sen sijaan kotimaisen taidekirjallisuuden terävintä kärkeä hankittiin vaihtelevasti. Eskola toteaa, että käännöskirjallisuus oli hankinnoissa hyvin edustettuna ja sen aihepiirit noudattelivat edellä mainittuja kotimaisia hankintoja. Tietokirjallisuushankinnoissa painottuivat matkakirjallisuus ja historiallinen kirjallisuus, muun tietokirjallisuuden osuuden jäädessä vähäiseksi. Eskolan mukaan tietokirjallisuuden niukka osuus kirjakokoelmissa heijasti sekä tietokirjallisuuden heikkoa tasoa että lukijakunnan vähäistä mielenkiintoa sitä kohtaan. Tietokirjallisuutta ei vielä pidetty tiedonhaun apuneuvona. Merkittävä yhteinen piirre Eskolan tutkimustuloksissa oli, että kirjastojen kirjahankinnoista puuttuvat yleensä

47 Mäkinen 2009, 356, 363, 365.

48 Asetus kansankirjastoista 27.4.1928 14§ 13-kohta.

käännetty naistenromaanit ja salapoliisikirjallisuus, joita *Arvosteleva kirjaluetelo* ja Helle Kannila pitivät tärkeimpinä poisjätettävänä. Yhteenvedona Eskola kuitenkin tiivistää, että ”kirjastojen kirjaostojen yleisilme oli ’rahvaanomaisempi’ kuin Helle Kannila olisi suonut”.⁴⁹

Tämä lähtökohta Eskolan tutkimustuloksista on myös nähtävissä Maija Haaviston tutkimassa 1950-luvun Kirjastolehden populaarikulttuurikeskustelussa. Samat normit, jotka olivat olleet vallalla jo Eija Eskolan tutkimana ajankohtana 1918–1939, pätivät vielä 1950-luvulla. Kirjasto oli ennen kaikkea sivistyslaitos, jonka tehtävänä oli kasvattaa ja ohjata lukijoita hyvän kirjallisuuden pariin, jolla ehkäistiin ”henkistä rappiota”, jota esimerkiksi joukkotiedotusvälineiden katsottiin edistävän. Kirjallisuuden viihdyttämiskäsitteitä ei sisällytetty kirjaston tehtäväkuvaan. Kirjastonhoitajilla oli edelleen tärkeä portinvartija -asema suhteessa populaarikirjallisuuteen ja erityisesti pienten maaseutukirjastojen kirjakokoelmista tunnettiin huolta. Niinpä 1950-luvulla Kirjastolehden kirjoittelu populaarikulttuurista vilkastui ja suurta osaa populaarikulttuurista käsiteltiin kielteisessä sävyssä. Arvottomana ajanvietekirjallisuutena pidettiin erityisesti romanttista naistenviihdettä. Sen sijaan salapoliisiromaaneihin suhtauduttiin jossain määrin myönteisesti, koska ne edustivat sitä älyllisyyttä, jota pidettiin populaarikirjallisuuden kirjastokelpoisuuden kriteerinä. Viisikymmenluvun kirjaston uudesta, laajasta käyttäjäkunnasta, lapsista ja nuorista, tunnettiin huolta ja heidät haluttiin ohjata viihteellisten lukemistojen ja aikakauslehtien parista hyvän kirjallisuuden piiriin. Sarjakuviin, jotka viisikymmenluvulla alkoivat lisääntyä omina julkaisuina, suhtauduttiin kirjastoissa kielteisesti ja erityisesti niiden väkivaltaisuudesta oltiin huolestuneita. Sarjakuvalehtiä ei juurikaan tilattu kirjastoihin. Vuosikymmenen lopulla pornografisena pidetty kirjallisuus, joka tiivistyi Mykle-kiistaan, herätti vilkasta keskustelua puolesta ja vastaan Kirjastolehden sivuilla. Helle Kannila, jonka Haavisto toteaa olevan 1950-luvulla Kirjastolehden populaarikulttuurikirjoittelun keskeisin kirjoittaja, ei pitänyt Myklen teosta pornografisena ja vastusti sensuuritoimia. Kirjastolehden 1950-luvun populaarikulttuurikirjoittelun Haavisto katsoo heijastaneen vallinneen kirjastokulttuurin ilmeisen yhtenäisiä normeja, jotka kirjoittajakunta suhteellisen ristiriidattomasti hyväksyi.⁵⁰

Kirjastolehden 1950-luvun keskusteluissa lähdettiin yksiselitteisesti ja vankumattomasti siitä ajatuksesta, että yleinen kirjasto on sivistyslaitos. Tätä sivistyslaitosajatusta lähestyttiin ja lujitettiin useasta eri näkökulmasta: yhteiskunta-, kirjastonhoitaja-, käyttäjä- ja toimintamuotojen näkökulmasta ja se ankkuroitiin sekä yhteispohjoismaiseen kontekstiin selostettaessa kirjastonhoitajien jatkokurssia

49 Eskola 2004, 258–259.

50 Haavisto 1988, 98–100.

Tukholmassa 1952: ”Kansalaiskirjaston tehtävää sivistystyössä käsiteltäessä ei ollut erimielisyyttä siitä, etteikö kirjastolla tulisi siinä olla keskeinen asema”⁵¹ että kansainväliseen kontekstiin Helle Kannilan todetessa: ”[k]aikesta huolimatta voimme todeta jo päässeemme aika pitkälle sillä tiellä, jota maailman kaikki kansat kulkevat kirjastolaitoksensa kehittämiseksi suorittamaan merkittävää sivistystehtävää”.⁵²

Kirjaston tehtävä sivistyslaitoksena huomioitiin valtiollisella tasolla presidentti J.K. Paasikiven vuoden 1952 valtiopäivien avajaispuheessa, jossa hän totesi kansankirjastolaitoksen olevan ”sivistyselämämme perusteita lujittava”,⁵³ ja paikkallistasolla sitä tähdensi ainakin kirjastoväki itse: ”[o]lemme melko kauan viljelleet iskulausetta: kirjaston tulee olla paikkakuntansa sivistyselämän keskus”,⁵⁴ ” [k]irjasto sellaisenaankin on maalla tavallisesti paikkakunnan ainoa aikuistenkin keskuudessa toimiva sivistystyötä tekevä laitos”⁵⁵ ja kentällä vielä pateettisemmin ilmaistuna ”[p]ienimmät kirjastot sijaitsevat korpikyliissä ja kaukana laitamilla, joihin eivät muutkaan tiedon ja valistuksen tuulet kovin runsaina puhaltele, ja usein muodostuvat kyläkunnan ainoiksi henkisiksi ikkunoiksi elämään ja avaraan maailmaan”.⁵⁶

Kirjaston katsottiin toteuttavan sivistystehtävänsä kahdella tavalla: passiivisella eli tarjoamalla avohyllyillä ”sivistystarpeita monipuolisesti tyydyttävää kirjavalikoimaa” ja aktiivisella sivistystyöllä, kirjastokasvatuksella, jolla pyrittiin herättämään ja edelleen kehittämään käyttäjän sivistystarpeita. Aktiivisen kirjastokasvatuksen työmuodoiksi mainittiin neuvontatyö, kirjaesittelyt ja -näyttelyt, opintokerhotoiminta ja kirjaston oma ”sivistyspropaganda”.⁵⁷ Tässä yhteydessä väläytettiin jo muutakin ”laajennettua kirjastotoimintaa”, kuten lastenosastoja, sairaala- ja laitost kirjastoja, musiikkikirjastoja ja opiskelunneuvontaa.⁵⁸ Kirjastokasvatus koettiin kirjastotoimessa ilmeisen tärkeäksi, koska sitä pohdittiin ja eriteltiin useissa kirjoituksissa viisikymmentäluvulla. Kirjastokasvatuksen tehtävänä nähtiin ”amatööriopiskelun ylläpitäminen ja ’intellektuaalisten nautintojen’ valmistaminen”, mutta toinen mielipidesuunta katsoi vain harvan käyttäjän pystyvän ”jatkuvaan pyyteettömään opiskeluun”, mutta olevan sitäkin vastaanottavaisempi ”tunnevaikutuksille” eli kaulonkirjallisuudelle.⁵⁹ Kirjastokasvatus -käsitteen sisältöä laajennettiin edelleen myös esteettisen kasvatuksen antamiseen kirjakokoelmien, opintokerhojen ja viihtyisien

51 Wirla 1952, 207.

52 Kannila 1955a, [185].

53 Kannila 1952a, [25].

54 Kannila 1954, [49]; Kannila 1952b, [225].

55 Kannila 1958a, [29].

56 Räsänen 1957, 50.

57 Meri 1955, 186–187.

58 Saarnio, U. 1956, [1].

59 Laurila 1956, 45–46.

kirjastotilojen avulla. Tässä yhteydessä nousi esiin kirjaston virkistysfunktio: ”oikean lukutaidon merkitys, ei vain hyötynäkökohtana, vaan myös jalona vapaahetkien huvina ja virkistysenä”.⁶⁰ Kirjastokasvatusta näin laajasisältöisesti määriteltynä nimitettiin myös luonteenkasvatukseksi.⁶¹

Pohdiskelu kirjastosta sivistyslaitoksena huipentui Helsingin kaupunginkirjaston johtajan Uuno Saarnion laajaan ja perinpohjaiseen artikkeliin *Sivistys ja kirjasto*,⁶² jossa hän sivistyksen alkulähteiltä lähtien pohti sekä sivistyksen luonnetta, kirjan käsitteen muuttumista että kirjaston roolia tässä triangulissa ja päätyi kahtiajakoon varsinainen sivistys eli yleissivistys ja ammattisivistys, jossa ”[k]ansalaiskirjasto on siis olemassa varsinaista sivistystä varten ja varsinainen sivistys on kaikille välttämätöntä. Sen sijaan ammattisivistys ei ole kaikille välttämätöntä, vaan sitä vaille voivat oikeutetusti olla kaikki hyvin rikkaat ja kaikki sekatyöläiset. Kansalaiskirjasto [- -] on kirjakokoelman lisäksi laitos, joka aktiivisesti toteuttaa sille alunperin asetettua tehtävää.” Jo viisikymmentäluvun alussa oli Valtion kirjastotoimiston johtaja Mauno Kanninen todennut yleisen kirjastotoimen katsauksessaan, että ”on todettava, että merkittävä vaikutus kirjastotyön syventämisen suuntaan on ollut sillä, että Helsingin kaupunginkirjasto on ottanut ikäänkuin lähetystehtäväkseen kirjastojen aktiivisen sivistystehtävän tehostamisen, sekä teoreettisen selvittelyn että sen käytäntöön soveltamisen tietä”.⁶³ Tämä sivistyslaitos -missio eli mahdollisesti vielä vuosikymmenen jälkipuoliskolla sekä Uuno Saarnion että laitospirjastonhoitaja (tuleva apulaiskirjastonjohtaja) Sirkka-Liisa Meren kirjoituksissa.

Vakaumuksellinen kirjastokasvatusnäkemys ilmeni sekä kirjastonhoitajiin asetuissa odotuksissa että heidän omista asenteistaan. Aivan viisikymmentäluvun alussa Turun kaupunginkirjaston pitkäaikainen johtaja Teppo Samooja otti esiin laajassa kaksiosaisessa artikkelissaan *Kirjastonhoitajan oma lukeminen*⁶⁴ ja *Kirjat ja virkailijat*⁶⁵ kirjastonhoitajanäkökulman sivistyslaitoskirjastoon kysyen ”minkälaisia meidän pitäisi olla täyttääksemme hyvin paikkamme siinä suurenmoisessa sivistystyössä, mitä kirjastotyö on”. Samoojan mukaan hyvällä kirjastonhoitajalla tuli itsellään olla laaja tietomäärä, mutta hän ei saanut olla ”pelkkä elävä tietosanakirja”, vaan hänen tuli ”alati olla elävä henki, elävä persoonallisuus, silloin kirjastokin on elävä”. Kirjastonhoitajan ”oli ensinnäkin valppaasti seurattava kirjastotoimen uudenaikaista kehitystä kautta sivistysmaailman ja omaksuttava kaikki ne uudet ideat, mitkä ovat

60 Kemiläinen 1957, 150–152.

61 Laurila 1956, 45–46.

62 Saarnio, U. 1956, [1]–4.

63 Kanninen 1951, 150.

64 Samooja 1950, 150–156.

65 Samooja 1951, 199–201.

sovellettavissa omaan kirjastoon joko suoraan tai sopivasti muuntamalla”. Koska kirjasto oli ”harrastusalojen puolesta järkähtämättömän puolueeton”, kirjastonhoitajan tuli ”joustavasti tajuta kaikkien tiedonalojen merkitys eikä antaa esim. kauno-kirjallisuuden suhteettomasti vallata alaa kirjaston hyllyillä”. Tämän takaamiseksi kirjastonhoitajan tuli ”hellittämättä seurata ilmestyviä [tietokirjallisuuden] uutuuksia ja pitää [- -] tuntosarvensa levitettyinä maailmaan vainutakseen mahdollisimman pian kirjastolle tarpeelliset kirjauutuudet”. Erityisesti kirjaston sivistyskasvatuksesta Samooja totesi, että ”[i]hmisen ymmärtäminen henkiruumiillisena olentona ongelmiseen lapsesta vanhukseen on ratkaisevan tärkeää kullekin kasvattajalle, jollainen kirjastonhoitajakin omalla tahollaan on. Samalla hän on lääkäri, joka sielullisella kuulotorvellaan ja henkisellä verenpainemittarillaan koettaa ottaa selville kunkin lainaajayksilön ongelman voidakseen auttaa häntä.” Artikkelissaan Samooja korosti myös kirjastonhoitajan vaikutusvaltaa kirjakokoelmassa ja ammattietiikan tärkeyttä: ”kirjasto on yhtä kuin sen hoitaja. Jos hoitaja on hyvä, niin kirjasto on elävä ja antoisa, monipuolinen ja tasainen. Hän on vallankäyttäjänä humaninen ja sivistynyt, kaiken hyvän, toden ja kauniin vaalija, ei oman katsomuksensa tyrkyttäjä eikä vastapuolen aatteiden vainooja, ei kirjojen kuvaannollinen polttaja eikä silmälappuinen, vaan avoin ja avarasti ajatteleva.” Niinpä kaikkien näiden kirjastonhoitajan ammattitaitoon kohdistuvien vaatimusten täytyessä ”kirjastonhoitaja voi olla koko paikkakunnan johtava sivistysvoima, sen henkinen valokeskus”. Kaukana tästä ylevästä kirjastoeetoksesta ei myöskään ollut yksittäisen kirjastonhoitajan kokemus omasta työstään: ”Tunnen vavahduttavan selvästi suuren vastuuni tällaisista itseopiskelijoista ja heidän tulevaisuudestaan”.⁶⁶

Entä millaisena sitten nähtiin se kirjaston käyttäjäkunta, jolle näin syvästi vakaumuksellinen toiminta oli suunnattu? Vaikka 1950-luvun Kirjastolehden kirjoittelussa, varsinkin vuosikymmenen loppupuolella, jo satunnaisesti pilkahtivat sanat *yleisö* ja *yleisönpalvelu*,⁶⁷ oli lähtökohtana edelleen ja ensisijaisesti yksilö ja häneen kohdistettu kirjastokasvatustyö. Tätä yksilöä lähdettiin kirjoituksissa tarkastelemaan yhtä perimmäisiltä alkulähteiltä kuin sivistyskäsitettäkin. Filosof Eino Kailaan tukeutuen todettiin, että ihmisellä on luontainen tarve kehittää itseään, ”suorastaan vietinomainen paine” henkiseen kasvuun.⁶⁸ Tämän henkisen viettielämä -teorian tueksi otettiin Kretschmerin psykologinen tyyppijako, josta Urpo Oksanen suoraviivaisesti johti myös eri ihmistyyppien lukumieltymykset.⁶⁹ Ihmisen kuitenkin

66 Olamaa 1956, 13.

67 Oksanen 1958, 72; Wirla 1956a, 35.

68 Oksanen 1958, 74.

69 Oksanen 1958, 74.

katsottiin olevan harvoin tietoinen omista henkisistä tarpeistaan, ja Raili Kauppi esitti sen johtuvan ilmiöstä, jota hän nimitti *jokamiehen kehäksi*. Ihminen ei tiedosta eikä pyri toteuttamaan suurinta osaa mahdollisuuksistaan, vaan halutessaan olla tyytyväinen itseensä ja pelätessään vaikeita asioita ja henkistä ponnistusta tyytyy olemaan tavallinen ihminen tai jokamies. Mutta samalla hän ”tajuaa koko ajan laiminlyövänsä ja menettävänsä jotakin, vaikka ei ehkä myönnä sitä itselleenkään. Ja tästä syntyy voimakas sielullinen jännitys”,⁷⁰ jokamiehen kehä, jossa ”jokainen jokamies näkee myös ympärillään mieluummin vain jokamiehiä, ja täten kerran syntynyt jokamiehen kehä vaikuttaa yksilön koko ympäristöön”.⁷¹ Tässä Raili Kaupin kirjoituksessa näen selviä vaikutteita jäljempänä esittelemästäni *Toiset pidot Tornissa* -kulttuurikeskustelusta ja sen korkea – matala -akselista, jossa käytettiin myös termiä *jokamies*. Siten siis Kaupin teoria tuli paljastaneeksi sen hierarkkisen asetelman, joka kirjaston sivistyskasvatusajatuksen sisältyi: siinä joku (kirjastonhoitaja) on aina kasvattaja, subjekti, ja joku toinen (kirjastonkäyttäjä) on aina kasvatettava, objekti. Samalla se sisälsi myös ajatuksen kahden sivistyksen käsityksestä, vaikkakaan ei vielä kaupunki – maaseutu -akselilla. Tämän jokamiehen kehän murtamiseksi ja yksilön ”henkisen vietin tietoiseksi ja aktiiviseksi herättämiseksi ja sen asiantuntevaksi ohjaamiseksi”⁷² tarvittiin siis nimenomaan kirjastoa ja kirjastonhoitajaa. Kirjastonkäyttäjää konkreettisesti kuvattaessa todettiin:

[t]utkimusten mukaisesti käyttäjäkuntaan lukeutuu runsaasti väestönainesta, joka on sosiaalisesti ryhmittynyttä, yhdistyksiä, seuroja ja opistoja kaihtavaa, arkaa, syrjäänvetäytyvää ja hiljaista, joille pyyntöjen tai kysymysten esittäminen saattaa merkitä omakohtaisesti eräänlaista riittämättömän tuntemuksen ja avuntarpeen paljastamista.⁷³

Tässä kirjastonkäyttäjä nähdään edelleen kirjastonhoitajalle alisteisena objektina, ja kuvauksen ihmiskäsitys noudattelee sotia edeltäneen ajan ihmiskäsitystä vähemmän sivistystä saaneesta kansanosasta, kuten olen jäljempänä tässä luvussa todennut.

Kirjaston käyttäjäkuntaa konkreettisemmin kuvattaessa, maaseutukirjastonhoitajan näkökulmasta, ihmiskäsitys muuttuu vieläkin stereotyyppisemmäksi:

Eikä maalaiskylän väki itsekään erikoisesti metsästä uutuuksia, se ei seuraa arvosteluja – mikäli niitä nyt ’kunnallisesta ilmoitus- ja uutislehdestä’ voisi juuri seura-

70 Kauppi 1956a, 5–7.

71 Kauppi 1956a, 7.

72 Kauppi 1950, 80.

73 Wirla 1956a, 34.

takaan! – eikä pidä väliä kirjan ilmestymisvuodesta, se lukee yhtä mieluisasti sata vuotta sitten syntyneen kuin viime syksynäkin ilmestyneen kirjan. Se ei tavallisesti ole edes selvillä, mitä milloinkin ilmestyy, se ’havaitsee’ niin vanhan kuin uudenkin kirjan vasta silloin, kun se on kädessä. [- -] Aherruksensa lomassa levokseen ja viihtymyksekseen lukeva maalaiskansa tahtoo kirjalta vankan taustan ja vireillä pitäviä tapahtumia, joissa hänen mielikuvituksensa voi täydesti elää, iloita ja surra mukana.⁷⁴

Tämä käsitys maalaisväestöstä kirjallisuudenlukijoina oli edelleen yhteneväinen kirjastontarkastaja Hellin Hendolinin kansanihmiskäsityksen kanssa vuodelta 1925 (ks. tämän tutkimuksen pääluku 3). Ne kirjastonkäyttäjät, jotka poikkesivat tästä maalaiskansa -stereotypiasta, nimettiin itseoppineiksi, ”joiden tietomäärä ja kirjallisuuden tuntemus on hämmästyttävän laaja”⁷⁵ ja ”jotka lukevat koko kirjaston kannesta kanteen”.⁷⁶ Hieman ristiriitaisesti todettiin, että ”[s]ellaisia lukunälkäisiä on pienissä maalaiskylissä tuhkatiheässä”⁷⁷, mutta kuitenkin,

jos pienen maalaiskirjaston piiriin sattuu joutumaan joku hyvin paljon lukenut ja lukeva, aivan eri tason ihminen, joka haluaa tutustua jokaiseen sensatioon, ei kirjastonhoitajan tarvitse ottaa tunnolleen hänen palvelemistaan, vaan on seurattava sitä linjaa, mikä on onnistunein kyläkunnan varsinaisen väestökokoomuksen kannalta, sillä juuri sitä palvelemaanhan kirjasto on kylään perustettu.⁷⁸

Käsityksissä kirjastonkäyttäjistä hellittiin siten itseoppineen käyttäjän stereotypiaa Toivo Pekkasen tapaan⁷⁹, mutta toisaalta ei ainakaan maalaiskirjastonhoitaja olisi suonut sivistyskasvatusotteensa kirpoavan.

Kirjastotoimen ihmiskäsitys tuli eksplisiittisesti esiin julkisessa diskursuksessa Raili Kaupin artikkeleissa *Kirjasto ja yksilön kehitys* ja ”*Vaikeat*” ja ”*helpot*” kirjat opiskelunneuvonnan näkökulmasta ja Urpo Oksasen artikkelissa *Kirjastot ja yleisö* lähinnä kirjastokasvatusta käsiteltäessä. Mutta ihmiskäsitys tuli myös implisiittisesti esille käsiteltäessä kirjavalintaa ja ns. laajennettua kirjastotoimintaa, kuten opintokerhoja, sairaalakirjastoja ja musiikkikirjastotoimintaa. Eri-tyisesti kirjavalintaan ihmiskäsitys/käyttäjäkäsitys nivottiin erottamattomasti.

74 Räsänen 1957, 51, 53.

75 Kauttula 1951, 171.

76 Räsänen 1957, 52.

77 Räsänen 1957, 52.

78 Räsänen 1957, 53.

79 Eskola 2004, 63.

Kirjavalintakeskustelu pohti viisikymmenluvulla samoja ongelmia kuin edeltä-
neinäkin vuosikymmeninä, kuten tieto- ja kaunokirjallisuuden osuutta erikokoisissa
kirjastoissa, taide- ja ajanvietekirjallisuuden määrää erityisesti pienissä maaseutu-
kirjastoissa, kotimaisen ja ulkomaisen kirjallisuuden määrän keskinäistä suhdetta,
suhtautumista ajanvietekirjallisuuteen, suhtautumista uutuuksiin ja menekkiteoksiin,
suhtautumista kustantajien kirjamainontaan, kirjastonhoitajan omia mieltymyksiä
kirjavalinnassa ja käyttäjien kysyntään vastaamista. Edempänä olen todennut Maija
Haaviston päätyneen tutkimustuloksissaan siihen, että viisikymmenluvulla kirjasto-
kulttuurissa vallitsi ilmeisen yhtenäinen normisto, jonka kirjoittajakunta suhteellisen
ristiriidattomasti hyväksyi.⁸⁰ Tämä normisto kumpusi vielä lähes sanatarkasti Helle
Kannilan varhaisista kirjavalintaperiaatteista: ”jos yksikin henkilö jostakin teoksesta
on saanut todellista henkistä pääomaa itselleen, on se toki paljon enemmän arvoista
kuin että kymmenen on lukenut jonkin tyhjänpäiväisen ajanvieteteromaanin”⁸¹ eikä
silta-teoriaan edelleenkään uskottu:

On eräs suhteellisen yleinen käsitys, joka nähdäkseni on kyseenalainen, vieläpä
vaarallinen. Ajatellaan, että ihmiselle on ensin annettava kansantajuisia kirjoja,
jotta hän vähitellen [- -] voisi siirtyä vaikeampiin, ja vastaavasti että lukijoille olisi
aluksi tarjottava ajanvietekirjallisuutta, jotta he sitten varovasti voisivat siirtyä lu-
kemaan arvokkaampaa kaunokirjallisuutta. Kokemus osoittaa, että ihminen tot-
tuu. Ei ole aivan yksinkertaista siirtyä salapoliisiromaaneista esim. Shakespearen
tragedioihin, vaikka molemmissa esiintyy järkyttäviä tapahtumia.⁸²

eikä myöskään lukijan itsenäiseen arvostelukykyyn luotettu:

Toinen hyvin kyseenalainen käsitys on: Jos ihminen lukee jotakin mielellään, niin
hän tarvitsee sitä. Ihminen tajuaa vaistomaisesti, mikä on hänelle hyväksi. Eräissä
tapauksissa tämä epäilemättä pitää paikkansa. Mutta mainitun periaatteen nojalla
saattaa myös päätellä, että lapset tarvitsevat sarjakuvia ja sellaisia kertomuksia,
joissa lapset ottavat kiinni rikollisia, ja että aikuiset tarvitsevat salapoliisiromaaneja
ja viikkolehtien horoskooppeja.⁸³

80 Haavisto 1988, 100.

81 Kauttula 1951, 170.

82 Kauppi 1956b, 38.

83 Kauppi 1956b, 38.

Kirjavalinnan keskeisiksi kysymyksiksi nostettiin kysymykset ”tullaanko tätä kirjaa lukemaan?” ja ”kannattaako tätä kirjaa lukea?” ja näihin kysymyksiin vastatessaan ja kirjavalintaa suorittaessaan kirjastonhoitajan ”on otettava mittapuuksi ihmisen ideaali, ei ihmistä sellaisena kuin hän on”. Pohdittaessa kysymystä, pitääkö käyttäjien kysyntään vastata, todettiin, että ”kuinka moni lainaaja kirjastoon tullessaan tietää, mitä hän todella haluaa?”⁸⁴ Torjuttavan ajanvietekirjallisuuden kysyntään annettiin kirjoituksissa konkreettisia neuvoja: ”[k]un kirjastossa ei esim. ole (eikä tarvitse ollakaan!) viimeksi ilmestynyttä salapoliisijuttua, kirjastonhoitaja tarjoaa sitä kysyvälle jännittävän todellisuuspohjaisen matkakuvauksen”,⁸⁵ ja Helle Kannila hahmotteli pääpiirteissään koko kirjaston, suuren tai pienen, kirjavalikoiman kaukokirjallisuuden osalta:

[E]nsi sijassa olisi pidettävä huolta maailmankirjallisuuden tunnustetuista merkitekiteoksista [-] toisessa sijassa nykyaikaisten romaanien, novellien, näytelmien ja runoteosten suuresta joukosta [- -] joilla tietävästi on jotain merkitsevää sanottavana [- -]. Kolmannella sijalla voivat tulla mukaan aidontuntuiset kodikkaat tai jännittävät viihdytysromaanit, joissa on kunnan kuvauksia oloista eri maissa eri ammattiryhmien keskuudessa tai muuta sellaista, mutta varsinaiset ajanviete-romaanit olisi pyrittävä jättämään julkisilla varoilla ylläpidettyjen kirjastojen ulkopuolelle, olivatpa nuo kirjat imelän rakkausromaanin tai sensatiomaisen jännitysjutun tyyppiä.⁸⁶

Mutta jos Helle Kannila tulikin tunnetuksi viisikymmentäluvun Kirjastolehden kirjavalintakeskustelussa tiukimpana ajanvietekirjallisuuden vastustajana, esitti hän kuitenkin samaisen kirjavalintakeskustelun kenties avarimman näkemyksen päättäessään Mykle-keskustelun:

Sen sijaan olisi syytä periaatteellisesti käsitellä sitä ongelmaa, onko paikallaan ja siinä tapauksessa millä perusteella kieltää joidenkin kirjojen luettavana pitäminen sekä rangaista niiden kirjoittajia ja levittäjiä. Olisi myös hyvä kuulla tapauksista, joissa on voitu todeta määrättyjen kirjojen lukemisen vaikuttaneen tavalla tai toisella vahingollisesti.⁸⁷

84 Kauppi 1956b, 37.

85 Kauttula 1951, 171.

86 Kannila 1955b, [233].

87 Kannila 1958b, 12.

Vastausta tähän saatiin odottaa 1970-luvun puolella käytyyn sosiologispohjaiseen populaarikulttuurikeskusteluun asti, mutta vastaus tuskin olisi ollut Helle Kannilalle mieleinen.

Vaikka kirjastolakiuudistuksen kannalta viisikymmentälukua on kutsuttu odotuksen vuosikymmeneksi, se ei silti merkinnyt pysähtyneisyyden vuosikymmentä. Valtion kirjastotoimiston johtaja Mauno Kanninen näki jo vuosikymmenen alkupuolelta lähtien kaksi aktiivista toimintalinjaa: ”suureksi paisunut” kirjastorakentaminen ja ns. laajennettujen työmuotojen käyttöön ottaminen. Kirjaston uusiin toimintamuotoihin, kuten käsikirjastotyöhön, kirjanäyttelyihin, opintokerhoihin, musiikkikirjastotoimintaan ja sairaalakirjastotoimintaan Kanninen suhtautui myönteisesti ja kannustavasti:

Tekee mieli kehoittaa kirjastoja rohkeasti tekemään aloitteita ja ennakkoluulottomasti pyrkimään seuraamaan aikaansa. On nimittäin nähty, että kirjastot helposti jäävät liian syrjäisiksi tekijöiksi yleisellä kulttuuririntamalla, elleivät ne suorastaan tunkeudu palveluksiaan tarjoten sinne, missä puuhataan jotakin kansansivistyksen ja eri kulttuurialojen hyväksi. Toimiessaan aktiivisesti ja palvellessaan kasvatus- ja sivistystyötä monipuolisesti kirjastot lisäävät populariteettiaan. Tietenkin silti aina on muistettava, että kirjaston tehtävä on ennenkaikkea olla kirjasto.⁸⁸

Vaikka tässä Kannisen lausumassa uudet työmuodot nivotaan edelleen tiukasti sivistyslaitos -kontekstiin, niin kirjasto pyrkii aktiivisesti lisäämään ”populariteettiaan” eli tavoittamaan lisää käyttäjiä. Ollaanko tässä siirtymässä Kannilan eksklusiosta⁸⁹ Kannisen inklusioon korostettaessa kirjaston itseisarvoa sivistystehtävän ohella? Tosin vuosikymmenen jälkipuoliskolla Kannilakin taipui pohtimaan, miten suuri osa paikkakunnan väestöstä käyttää kirjastoa,⁹⁰ ja kehotti kirjastonhoitajakuntaa kiinnittämään huomiota kokoelman ja kirjastonhoidon tasoon ”jos yhteisillä varoilla ylläpidetty kaikille tarkoitettu laitos kelpaa vain murto-osalle”. Tässä Kannilan huolena tuntuu kuitenkin olevan lähinnä julkisten varojen mahdollisimman tehokas käyttö ja kirjastolaitoksen arvostus kuin laajemman ja uudenlaisen käyttäjäkunnan tarpeiden tyydyttäminen. Kyse on siis lähinnä määrästä, ei laadusta.

Käsikirjasto- eli referenssityötä pidettiin viisikymmentäluvulla uutena työmuotona, joka ainakin pienemmissä kirjastoissa oli jäänyt lainaustoiminnan kehittämisen

88 Kanninen 1955a, 131; Kanninen 1955b, 158,159.

89 Vuonna 1940 Kannila painotti, että on tehtävä työtä uusien asiakkaiden hankkimiseksi ja sivistystyön syventämiseksi, mutta edelleen ehdollisena: lainaaja on ohjattava etsimään tietoa eikä tyytymään satunnaisesti ”jonkin hauskan kirjan” etsimiseen hyllystä. Kannila 1940, 91.

90 Kannila 1956, [57].

jalkoihin. Käsikirjastotyö nähtiin sivistystyönä, joka ”on omiaan hankkimaan kirjastolle arvonantoa ja tunnustusta yhteiskuntaa suoranaisesti hyödyttävänä laitoksena [- -] [jolla on] mahdollista vetää puoleensa sellaisiakin piirejä, jotka eivät ainakaan aluksi tule kirjastoon lainaamismielessä”⁹¹ ja ilman rauhallista ja viihtyisää lukutilaa ”ei käsikirjasto [- -] voi vaatia sijaa paikkakunnan sivistyselämässä puhumattakaan siitä, että se voisi kilpailla elokuvateattereiden, kahviloiden ym. huvipaikkojen kanssa yleisön suosiosta”.⁹² Sivistyslaitoskirjasto kangasteli tässä sekä toiminnallisena että fyysisenä konseptina. Pohjoismaisista esikuvista poiketen Suomen kirjastojen käsikirjastotyö nähtiin vielä vaatimattomampana arkisena tietopalveluna, ei syvällisemmän tutkimustyön tukena, käyttäjäkunta oli ”kirjava kokoelma ihmiskuntaa, jota askarruttavat erilaiset kysymykset ja jolla ei ole edellytyksiä selviytyä yksin kirjojen parissa” ja kirjastonhoitaja oli ”yleisön palvelija [jonka] tulee aina vastata tai etsiä vastaukseen tarvittava materiaali”, vaikka kyseessä olisi ristisanatehtävien ratkominen.⁹³ Kirjoittaja käyttää tässä kiintoisesti termiä *yleisön palvelija*, mutta tulkitseen silti, että kyseessä ei ole kirjastonhoitaja–kirjastonkäyttäjä -hierarkian purkaminen, sillä määritellössään käyttäjää kirjoittaja korostaa kirjastonhoitajan asiantuntijuutta. Tasa-arvoa tässä ei siis vielä ilmennetä.

Yleisöpalvelu -termi oli käytössä myös käsiteltäessä kirjastojen kirjanäyttelytoimintaa, joka sekin katsottiin uudeksi työmuodoksi. Helsingin kaupunginkirjaston sivukirjastonhoitaja Eila Wirla totesi kirjanäyttelyitä käsittelevässä artikkelissaan, että ”kirjastotyön kaikki työmuodot tähtäävät yleisöpalveluun, kirjastotyö on ensi ja viime kädessä *yleisöpalvelua*”.⁹⁴ Wirla asetti kirjanäyttelytkin suoraan sivistyslaitos-kontekstiin todetessaan:

[k]irjanäyttelyiden lähtökohdan tulisi olla ensi sijassa kirjaston sivistystehtävään pohjautuva, sillä eikö kirjastoja ensi ja viime kädessä lueta sivistyslaitoksiksi, joiden tehtävänä on edesauttaa ja täydentää kaikilla aloilla ja kaikissa muodoissa tapahtuvaa pyrkimystä tietojen kartuttamiseen ja sen kautta avartuneempaan ymmärtämykseen tapahtukoon tämä [- -] kurssien [- -] tai itseopiskelun muodossa.⁹⁵

Kirjanäyttelyiden tehtävä oli ”kirjojen tunnetuksi tekeminen”⁹⁶ sille isolle osalle käyttäjäkuntaa, joka oli ”arkaa, syrjäänvetäytyvää ja hiljaista, joille pyyntöjen ja

91 Huttunen 1951a, 194.

92 Huttunen 1951a, 196.

93 Huttunen 1951b, 221.

94 Wirla 1956c, 235.

95 Wirla 1956b, 211.

96 Wirla 1956b, 211.

kysymysten esittäminen saattaa merkitä eräänlaista riittämättömän tuntemuksen ja avuntarpeen paljastamista”.⁹⁷ Kirjanäyttelyitä järjestävän kirjastonhoitajan oli puolestaan ”alati oltava valveilla, tarkattava asioiden ja tapahtumien virtauksia ja valittava tästä moninaisuuden virrasta näyttelyaiheita”.⁹⁸ Wirlan mukaan ajankoh-
taisilla kirjanäyttelyillä ”kirjasto osoittaa silloin olevansa sellainen yhteiskunnan lukemis- ja tietotarvetta palveleva laitos, jolla on elävä ja tuore kosketus aikansa tapahtumiin ja kehitykseen”.⁹⁹ Myös Wirla asetti tavoitteeksi käyttäjäkunnan laajentamisen ja yhteiskunnallisen arvostuksen kasvun: ”Eivätkö kirjastonhoitajat pidä työnsä tavoitteena yhä parempien ja korkeatasoisempien kirjojen saattamista yhä laajempien lukijapiirien käsiin? Eikö kirjastoväki rohkene jatkuvasti elättää unelmaa kirjastoista paikkakunnan kulttuurikeskuksina?”¹⁰⁰

Kirjastojen opintokerhotoiminta käsitti viisikymmentäluvulla esimerkiksi Helsingissä eri kielialueiden kirjallisuuskerhoja ja musiikkikerhoja.¹⁰¹ Tärkeimpänä opintokerhotoimintana pidettiin kuitenkin erillistä kirjastokerhotoimintaa, joka oli kirjallisuuskerhon ja yleissivistävän kerhon välimuoto ja jota pidettiin myös kirjaston sivistyskasvatustehtävän työmuotona.¹⁰² Kirjastokerhotoiminta ankkuroitiin lujasti sivistyslaitos -konseptiin ja sitä markkinoitiin samoilla argumenteilla kuin kirjastolaitosta yleisestikin: ”kerhot toimivat sivistys- ja kulttuuritarkoituksessa, ne ovat puolueettomia, avoinna kaikille, riippumatta kouluopinnoista, oppiarvosta tai yhteiskunnallisesta asemasta”.¹⁰³ Kirjastokerhojen tavoitteet olivat kunnianhimoiset, niiden tuli tarjota uusinta tietoa mahdollisimman täysipainoisesti ja korkeatasoisesti ”haluamatta sitä muokata tai madaltaa joidenkin oletettujen alempien käsitystasojen mukaiseksi”.¹⁰⁴ Tähän esimerkiksi Helsingin kaupunginkirjaston kirjastokerhojen korkeaan tasoon kiinnittivät *Toiset pidot Tornissa* -keskustelijat myönteistä huomiota. Kirjastokerhojen tuli tietojen ohella ”antaa [- -] osanottajille [- -] intellektuaalisesti kohottava ja innostava elämys”.¹⁰⁵ Kirjastokerhon johtajaksi, jonka tehtävänä ”on kuvatun älyllisen juhlahetken muodostaminen” ei kuitenkaan kelpuutettu kirjastonhoitajaa, koska tämän ”eri aloille ulottuvaa ensyklopedista tietämistä ja kirjatuntemusta” ei pidetty riittävänä, vaan kirjastokerhojen vetäjien tuli olla ”aiheensa

97 Wirla 1956b, 211, 213.

98 Wirla 1956b, 214.

99 Wirla 1956b, 214.

100 Wirla 1956c, 235.

101 Elonheimo 1956, 69.

102 Kannila 1952c, [153].

103 Engman-Enari 1956, 15.

104 Närhi 1956, 9.

105 Närhi 1956, 10.

mahdollisimman suvereenisti hallitsevia” ja tuntea ”omakohtaista pyrkimystä, että hänessä näyttäytyy se opiskelu itsensä kehittämiseksi, johon kaikki halutaan johtaa”.¹⁰⁶

Vuosikymmenen mielenkiintoisimmaksi työmuodoksi mainittiin kuitenkin musiikkikirjastotyö, josta julkaistiin oma teemanumero (5/1955). Musiikkikirjastotyön sivistystehtäväksi määriteltiin luoda ”laajojen kansankerrosten aktiiviselle mielenkiinnolle ja itsensäkehittämishalulle perustuva musiikkikulttuuri”.¹⁰⁷ Viisikymmentäluvun alussa Helle Kannila ehdotti musiikkikirjastotoimintaa maahan ja erityisiä musiikkiosastoja kirjastoihin, mutta rajoitti aineiston käsittämään vain musiikkikirjat ja nuotit, ei ”gramfonilevyjä”.¹⁰⁸ Musiikkikirjastohankkeen johtohahmo, säveltäjä Seppo Nummi sen sijaan katsoi, että ”mekaaninen musiikki” oli se keskeinen elementti, jolla musiikkikirjastotyö laventaisi ja syventäisi musiikkikulttuuria. Musiikkikirjastotoiminnan tuli täydentää radion työtä myös kirjastokonsertti- ja musiikkikerhotoiminnalla sekä levylainoilla kouluille. Nummen mukaan kirjaston avulla ”voi yleisö päästä nopeasti tutustumaan radikaaleihinkin musiikin uutuuksiin”,¹⁰⁹ mutta kirjastoväki pysytteli perinteisimmillä linjoilla:

Pääperiaatteena on kuitenkin pidettävä niin nuottien kuin kirjallisuuden ja äänilevyjenkin hankinnassa niiden pysyvää arvoa. Hankitaan sekä klassillista että uudempaa musiikkia, kotimaista ja ulkomaista. Kuntien varoilla ei missään tapauksessa pidä hankkia tanssimusiikkia, iskelmiä tai muuta vähemmän arvokasta musiikin nimellä kulkevaa. Peruskokoelman tulee olla arvokas.¹¹⁰

Kirjastotoimen ulkopuolelta tuli myös lisääntyvä kiinnostus laitoskirjasto- eli sairaalakirjastotyöhön. Sodanjälkeinen lääketiede painotti holistista näkemystä ihmisestä psyko-fyysisenä olentona ja huomioi ja tunnusti sairaalakirjastotoiminnan merkityksen. Halu sairaalakirjastotoiminnan kehittämiseen oli molemminpuolinen, kuten alan pioneeri, Helsingin kaupunginkirjaston laitoskirjastonhoitaja Sirkka-Liisa Meri totesi:

Lääkärin ja muun sairaanhoitohenkilökunnan taholta onkin sen vuoksi ruvettu yhä kasvavassa määrin toivomaan kirjastotoimintaa sairaaloihin. [- -] Toisaalta on kirjastoväen omassa piirissä jo kauan esiintynyt aloitteita kirjastotoiminnan ulottamiseksi myös sellaisia ihmisiä koskevaksi, jotka sairauden vuoksi ovat estyneitä tavallisia kirjastoja käyttämästä.¹¹¹

106 Närhi 1956, 10–11.

107 Ranta 1957, 147; Nummi 1957, [73].

108 Kannila 1951a, [193].

109 Nummi 1957, [73]–74.

110 Parviainen 1957, 81.

111 Meri 1952a, 74.

Kirjaston antama sivistyskasvatus oli keskeisin tehtävä myös sairaalakirjastotyössä. Lyhytaikaisten potilaiden kohdalla lukemisella voitiin lähinnä torjua ikävystymistä, mutta pitkäaikaispotilaiden kohdalla

[l]ukeminen ja opiskelu täytyy saada ankkuroiduksi hänen persoonallisuutensa syvempiin kerroksiin, sen täytyy tyydyttää hänen kehittymisen tarvettaan ja tulla hänelle tärkeäksi toimintamuodoksi. On siis pyrittävä potilaan henkisen kasvun kehittämiseen ja tämän kautta hänen parantumisensa edistämiseen.¹¹²

Kirjastoletti tarjosi lukijoilleen myös hoitohenkilökunnan eli Turun yliopiston mielitautiopin ja neurologian professorin Lauri Saarnion näkemyksen sairaalakirjastotyöstä, ja hänen näkemyksensä sairaalakirjastotyön tehtävästä hieman poikkeaa Meren ajatuksista:

Kasvatukselliset tarkoituserät eivät ensisijaisesti määrää [sairaalakirjastojen] toimintaa. Sairaalakirjastojen päämääränä on tukea potilaiden hoitoa, edistää heidän hyvinvointiaan ja tyydyttää samalla heidän henkisiä tarpeitaan. [- -] sairaalakirjaston tarkoituksena [ei] ole huolehtia vain potilaiden älyllisten pyrkimysten tyydyttämisestä. Sairaalakirjaston terveydenhoidollinen merkitys ilmenee vielä suuremmassa määrin yksitoikkoisuuden ja raskaiden mielialojen huojentamisesta.¹¹³

Kirjastotoimen sairaalakirjastotyön tehtävästä johdetut kirjavalintaperiaatteet sisälvisivät jonkin verran tavallisesta kirjavalinnasta eriäviä painotuksia: lääkäriromaanit olivat vaarallisia ja sairauksista lukeminen pahasta. Kauhukertomuksia ja synkkiä kaunokirjallisia kuvauksia piti välttää, mutta ”[h]yvä huumori ja kaikki valoivat, elämänmyönteiset kirjat ovat parasta lääkettä sairauden aiheuttamaa alakuloisuutta vastaan”.¹¹⁴ Sen sijaan ajanvietekirjallisuuden ja erityisesti salapoliisiromaanit edes tottumattomille lukijoille Meri torjui jyrkästi. Hän oikoi virheellistä käsitystä, että sairaalakirjastoissa olisi oltava runsaasti salapoliisiromaaneja ”koska sairaat eivät jaksakaan muunlaiseen luettavaan syventyä”.¹¹⁵ Mutta hänen näkemyksensä lieventyi vuosien kuluessa, sillä neljä vuotta myöhemmin, artikkelissa *Parantava kirja* hän totesi, että salapoliisiromaanin voi ”hätäapuna” toimia ikävystymisen torjuna kuin kipulääke, joka pitkäaikaiskäytössä menettää tehonsa.¹¹⁶ Hoitohenkilökunnan edustaja Saarnio sen

112 Meri 1952a, 75.

113 Saarnio, L. 1956, 230–231..

114 Meri 1952b, 102.

115 Meri 1952a, 76; Meri 1952b, 102–103.

116 Meri 1956, 14.

sijaan suhtautui ajanvietekirjallisuuteen myönteisemmin: ”[p]elkkä ajanvietekirjallisuuskin, jos se pystyy herättämään riittävästi potilaan mielenkiintoa, saattaa vapauttaa sairaan mieltärasittavasta mietiskelystä ja virkistää siten hänen tunne-elämänsä”.¹¹⁷

Sairaalakirjastotyössä kirjastonhoitaja usein kohtasi tottumattoman lukijan ja suhtautuminen potilaaseen saattoi olla alentuva ja kirjastotyötä glorifioiva: ”potilaiden enemmistö on liikuttavan kiitollista ja herttaista”,¹¹⁸ ”on suuriarvoista voida kirjojen avulla tuottaa lohdutusta, virkistystä, jopa parannusta kärsiville ihmisille”.¹¹⁹ Mutta samaan syyllistyi myös hoitohenkilökunta lukemisen vaikutuksia kuvatessaan: ”[n]äiden sairaiden ilmeet kuvastavat kauniisti heidän näin saavuttamaansa mielihyvää ja psyykkistä hyvinvointia”.¹²⁰ Laitoskirjastonhoitajalta odotettiin myös erityisominaisuuksia, kuten potilaan psyykkisen tilan ymmärtämistä¹²¹ ja joidenkin tautien, kuten depression, ominaispiirteiden tuntemusta, ”sillä iloinen seura, leikkisät puheet ja huvittavat kertomukset saattavat nämä sairaat sangen epämieluisen ja kiusalliseen tilanteeseen”.¹²²

Omien uusien työmuotojensa ohella kirjastotoimi pyrki myös entistä aktiivisempaan yhteistyöhön muun kansansivistystoiminnan, kuten koulujen, yhdistystoiminnan ja nuorisotyön kanssa. Kirjastotoimea pidettiin erottamattomana osana koko maan opetus- ja kasvatuseräjäjärjestelmää¹²³ ja ”suorastaan kaiken muun kansansivistystoiminnan edellytyksenä ja perustana”.¹²⁴ Sodan jälkeen panostettiin voimakkaasti nuorisotyöhön: perustettiin nuorisotyölautakuntia ja nuoriso-ohjaajien virkoja. Mauno Kanninen kiinnitti kuntien nuorisotyölautakuntien neuvottelupäivillä 30.11.1951 huomion siihen, että kirjastotoimintaa ei ole liitetty tähän työhön, vaikka ”kirjastojen osuus nuorison rientojen jalostajana” oli merkittävä tarjoten monipuolista toimintaa, kuten lukusalit, tietokilpailut ja kerhotoimintaa. Kanninen katsoi kirjastotoimen tärkeimmiksi yhteistyömuodoiksi nuorisotyön kanssa nuorison lukuharrastuksen ylläpitämisen ja syventämisen ja tilojen tarjoamisen opintokerhotoiminnalle. Kanninen tunsu erityistä huolta siitä ”miten saada nuoriso lukemaan oikeita kirjoja ja arvokasta lehdistöä”, kun oli käynyt ilmi, ”että nuoriso kyllä lukee, mutta lukee yllättävän suuressa määrin vain kevyttä ajanvietettä, heidän asteelleen sopimatonta aikuisten kirjallisuutta ja ennenkaikkea heikkotasoisia, usein moraaliltaan arveluttavaa ’värillistä’ lehdistöä ja – sarjakuvia”. Tässä työssä tarvittiin

117 Saarnio, L. 1956, 231.

118 Meri 1952a, 76.

119 Meri 1952b, 104.

120 Saarnio, L. 1956, 231.

121 Meri 1952a, 76; Saarnio 1956, 231.

122 Saarnio, L. 1956, 232.

123 A-M.C. 1951, 136.

124 Kannila 1951b, [121].

sekä kirjastotoimea että nuorisotoimea. Ei kuitenkaan niin, että nuorisotyöntekijä olisi toiminut sivutoimisena kirjastonhoitajana tai päinvastoin, vaan kumpikin ryhmä pitäytyisi omassa asiantuntijuudessaan.¹²⁵

Viisikymmentäluvun alkupuolella Valtion kirjastotoimiston johtaja Mauno Kanninen oli kannustanut kirjastoja ns. syventäviin toimintamuotoihin.¹²⁶ Vuosikymmenen loppupuolella hänen seuraajansa Kaarina Ranta saattoi vain tyytyväisenä todeta toteutuneen asiantilan: ”Aivan oleellisen osan kirjastotoimintaamme muodostaa jo ns. laajennettu kirjastotyö. [- -] Tämä toiminta, joka osittain tukee kirjastojen lainaus- ja lukusalityötä, osittain menee näiden ohi, on ilmaus kirjastojen aktiivisesta, elävästä mielestä.”¹²⁷ Viisikymmentäluvun kirjastokeskustelussa aktiivinen kirjastotoimi korosti sivistyskasvatustehtävänsä kahden sivistyksen ihmiskäsityksineen ja piti ja markkinoi itseään oleellisena osana ja yhteistyökumppanina valtakunnallisessa kansansivistystyössä. Siten kirjastotoimi pyrki yhteiskunnallisen asemansa ja arvostuksensa kohottamiseen ja toimintansa laajentamiseen tehostetun tiedotustoiminnan ja uusien työmuotojen avulla, mutta sivistyskasvatustehtävästä tinkimättä.

Edellä olen tarkoituksellisesti tuonut lukuisilla suorilla lainauksilla esiin Kirjastolehden artikkeleissa käytettyä ylätyyliä. Tulkitsen siten, että se paitsi välitti ajan henkeä, joka niin radikaalisti muuttui 1960-luvun kirjoittelussa, myös ilmensi sitä syvällistä arvolatausta, jolla kirjastonhoitajat suhtautuivat sivistyskasvatustyöhönsä. Lisäksi tulkitsen, että juhlavalla ylätyylillä pyrittiin vakuuttamaan poliittisia päättäjiä kirjastolaitoksen arvosta ja kannustamaan kirjastonhoitajakuntaa työssään noina niukkuuden ja odotuksen vuosina.

Populaarikulttuurissa 1950-luku merkitsi rillumarei-ilmionä tunnetun elokuva- ja iskelmäkulttuurin esiinmarssia ja sen aiheuttamia voimakkaita vastareaktioita sekä joitakin erityisesti nuorisokulttuuriksi katsottavia ilmiöitä musiikissa ja pukeutumisessa. Matti Peltonen tähdentää kuitenkin, että käsitys siitä, että populaarikulttuuri tai nuorisokulttuuri olisi jollain merkittäväällä tavalla alkanut vasta 1950-luvulla on virheellinen.¹²⁸ Elokvatoiminta, halpakirjasarjat, joista jotkut pienkustantajien sarjat sisälsivät pelkästään kevyttä ajanvietekirjallisuutta sekä sanomalehtien sarjakuvat ilmestyivät Suomen markkinoille jo 1910-luvulla, ja iskelmämusiikki teki läpimurtonsa Suomeen 1920-luvulla. Näiden populaarikulttuurin lajityyppien kotimaisuusaste oli sarjakuvia lukuunottamatta korkea 1950-luvulle tultaessa, joten ulkomaisen tuotannon lisääntyminen saattaa osittain selittää vir-

125 Kanninen 1952, 4–8.

126 Kanninen 1951, 151.

127 Ranta 1957, 147.

128 Peltonen 1996, 9.

heellistä mielikuvaa populaarikulttuurin alkamisesta erityisesti 1950-luvulla.¹²⁹

1950-luvun alussa maassa oli jo kattava elokuvateatteriverkko, laajimmillaan vuonna 1958 (620 elokuvateatteria ja 174 240 katsojapaikkaa).¹³⁰ 1950-luku oli erityisesti kotimaisen elokuvan kulta-aikaa, ja elokuvissakäynti oli erittäin suosittua: huippuvuonna 1955 elokuvissa käytiin 33 miljoonaa kertaa.¹³¹ Musiikissa sotien jälkeen kuoro-, pelimanni- ja tanhukulttuuri sai väistyä maaseudulla tanssimusiikin, valssin ja tangon ja kaupungeissa swingin tieltä. Yhteistyökumppanit Reino Helismaa ja Toivo Kärki olivat viisikymmentäluvun iskelmämusiikin keskeisimmät tekijänimet, jotka juurruttivat suomalaiseen iskelmämusiikkiin niin kuplettiperinteen, tangon, venäläisen romanssin kuin italialaiset iskelmätkin.¹³² Kirjallisuudessa edeltäneet sotavuodet olivat merkinneet erityisesti kotimaisen viihdekirjallisuuden kukoistuskautta. Sodan aikana kirja oli elokuvan ohella ollut yksi keskeisistä viihdyttämisen välineistä, kirjatuotanto oli vilkastunut, kevyen lukemiston määrä lisääntynyt ja kotimaisuusaste noussut. Sota-ajan tuotteliaimpien kirjailijoiden, salanimi Marton Taigan eli Martti Löfbergin ja salanimi Simo Penttilän eli Uuno Hirvosen vaikutus tuntui voimakkaana vielä viisikymmenluvulla. Kolmas suosittu ajanvietekirjailija, jonka tuotannon painopiste sijoittui 1950-luvun puolelle oli Arne Haapakoski. Hän tuli tunnetuksi nimimerkeillä Henrik Horna ja Outsider, jolla hän julkaisi erittäin suosittu Kalle Kustaa Korkki ja Pekka Lipponen -seikkailukirjaset. Jännitystarinat ja westernit olivatkin suosituimmat viihdelukemistojen lajityypit. 1950-luvun lopulla syntyi nopeasti erityisesti kioskirjallisuuteen erikoistuneita kustantamoja, joiden myötä kustannusmarkkinoille ilmestyi entistä enemmän käännettyä viihdekirjallisuutta lähinnä Yhdysvalloista ja Keski-Euroopasta. Merkittävin näistä kustantamoista oli vuonna 1956 perustettu Kustannusliike Kolmio-Kirja.¹³³

1950-luvulla varhaista perua olevaa populaarikirjallisuutta edustivat viikkolehdimäiset kaunokirjalliset lukemistot *Nyyrikki* (perustettu 1904) ja *Perjantai* (perustettu 1924). Molemmat lehdet julkaisivat jatkoromaaneja, novelleja, runoja ja pakinoita, ja niiden suosion huippu osui sotavuosiin 1941–44, jolloin painos oli yli 100 000 kappaletta.¹³⁴ Sekä *Nyyrikki* että *Perjantai* tunnetaan erityisesti romanttisina lukemistoina. Hannu Salmen mukaan ”sentimentaalisten rakkaustarinoiden tulva” alkoi vuonna 1958. Tällöin alkoivat ilmestyä sekä Sarjakustannuksen *Herttasarja* että

129 Alestalo, Eskola & Gronow 1984, 629–637.

130 Uusitalo 1965, 94.

131 Heinonen, Lammi & Varho 1996, 249.

132 Olkkonen 2008, 199–204.

133 Salmi 1995b, 110–11; Salmi 1995a, 169–170.

134 Salmi 1995b, 111.

Semic kustantamon *Sydänsarja*. Kolmio-kirja liittyi joukkoon seuraavana vuonna *Reginallaan*.¹³⁵

Suurten kirjakustantamojen ajanvietekirjallisuudeksi katsottavassa tuotannossa rakkausromaanien ykkösnimet 1950-luvulla olivat Aino Räsänen ja Anni Polva, jännityskirjallisuuden puolella kotimaisia markkinoita hallitsi Mauri Sariola. Käännettyjen rikosromaanien osuus alkoi lisääntyä, kun vuonna 1953 WSOY alkoi julkaista *SaPo*-sarjaansa ja Gummerus *Salamasarjaansa*.¹³⁶

Kotimainen sarjakuva oli vakiinnuttanut asemansa sanomalehdistössä ja säilyttänyt asemansa 1930-luvulle asti, jolloin amerikkalainen sarjakuva teki maihinnou-
sensa Suomen markkinoille. Tuolloin suomalaisiin lehtiin tulivat esimerkiksi Walt Disneyn piirroshahmot *Mikki Hiiri* ja *Ankka Lampinen* sekä sarjakuva *Vihori ja Klaara*. Siten populaarikulttuurin lajeista sarjakuva elokuvien ohella kansainvälistyi aiemmin kuin muut. Sotien jälkeen sarjakuvien lukumäärä kasvoi entisestään, ja 1950-luvulla varsinaiset sarjakuvalehdet alkoivat yleistyä. Silloin kasvattajapiireissä alettiin suhtautua sarjakuviin moralisoivasti ja torjuvastikin. Sarjakuvien lukemisen pelättiin johdattavan lapset pinnalliseen lukutapaan.¹³⁷

Jo Hella Wuolijoen pääjohtajakaudella (1945–1949) oli radion ohjelmatarjontaa ryhdytty keventämään. Kansanvalistuksen sijasta asioita tarkasteltiin ihmisten omasta näkökulmasta, kuten *Metsäradiossa* ja *Työmiehen tunnissa*. Myös tanssimusiikin soittaminen lisääntyi. 1950-luvulla radion musiikkiohjelmien sisältö keventyi entisestään, syntyi ohjelma *Sävelradio* sekä juonnetut musiikkiohjelmat, kuten Jaakko Jahnukaisen *Jaakon levyhyrrä*, joissa soitettiin entistä enemmän amerikkalaista viihdemusiikkia ja nuorison suosimaa iskelmä- ja popmusiikkia. Vielä sotavuosien jälkeenkin radioviihde ammensi vanhasta iltamaperinteestä. Oleellinen osa 1950-luvun radioviihteestä oli sarja *Kalle Kustaa Korkin ja Pekka Lipposen* seikkailuista, Reino Helismaan hupailut ja *Kankekulan kaivolla* -viihdesarja.¹³⁸

Veijo Hietala näkee sotien jälkeisen kulttuurin käymistilan ja korkean ja matalan jyrkät erot tuloksena tilanteesta, jossa sotavuosien tilapäisesti yhdistämä identiteetti, Suomen kansa, oli hajoamassa ja uuden kansallisen identiteetin rakentaminen kä-
sillä.¹³⁹ Uudessa sisä- ja ulkopoliittisessa tilanteessa sekä kulttuurissa sodan käsittely muodostui ongelmalliseksi. Voimakkaimmin sodan käsittelemisen torjuivat mo-
dernistit, jotka halusivat jättää sekä isänmaallisen retoriikan että sota-ajan taakseen

135 Salmi 1995a, 172.

136 Alestalo, Eskola & Gronow 1984, 643–644.

137 Eskola 1984, 650–652.

138 Alestalo 1984, 662–664.

139 Hietala 1992, 8–9.

ja suuntautua tulevaisuuteen.¹⁴⁰ Tuomo Olkkosen sanoin: ”Sota-ajan kansallisen yksimielisyyden jälkeen viihteen tekijät hätistettiin jälleen tuvasta torppaan”.¹⁴¹

Mutta ajanvietekulttuuri ei siihen suostunutkaan, vaan sota-ajan rintamaviihdeperinteestä syntyi niin sanottu rillumarei -ilmiö 1950-luvun alussa eli kuusi Reino Helismaan käsikirjoitukseen perustuva elokuvaa ja lähes samojen tekijöiden (Reino Helismaa, Toivo Kärki ja Esa Pakarinen) samanhenkinen iskelmätuotanto. Sekä Matti Peltosen että Paavo Oinosen mukaan tässä ilmiössä, joka sai yleisön suosion ja korkeakulttuuria edustaneiden arvostelijoiden teulauksen, rakennettiin kansasta käsin moniarvoista suomalaista identiteettiä. Kuten korkeakulttuurin puolella Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*, niin myös rillumarei-ilmiössä ”tavallinen kansa” sai äänen. Matti Peltonen vertaa *Tuntemattoman sotilaan* nokkelan ja sanavalmiin Rokan ja *Rillumarei*-elokuvien Severi Suhosen kansanihmisiä 1950-luvun *Niskavuori*-elokuvien runebergiläis-topeliaanisesti kuvattuihin kansanihmisiin, joita Peltonen nimittää ”pyhiksi yksinkertaisiksi” ja ”Virtasiksi ja Lahtisiksi”, jotka hädin tuskin saavat sanaa suustaan. Peltonen korostaa, että vaikka ”talonpoikainen ja aristokraattis-virkamiehinen ihanne olivat olleet jo kauan vastakkain”, niin ”alemmman rahvaan käsityksiä siitä mikä on oikein ja väärin ei ollut ennen 1950-lukua voitu nähdä ’suurella julkisuudessa’ samalla tavalla”.¹⁴² Sen lisäksi, että rillumarei-elokuvat ottivat totutusta, ”elitistisestä” näkemyksestä poikkeavan kannan yhteiskunnan perusarvoihin: työhön, ahkeruuteen, avioliittoon, uskollisuuteen, alkoholiin, puhtauteen, pukeutumiseen jne., ne esittelivät henkilögalleriassaan *reilun jätkän* ihanteen, jonka pääsisältö oli joka tasolla ilmennettävä tasa-arvoisuus.¹⁴³ Vaikka rillumareista muodostuikin viisikymmenluvun matalakulttuurin tunnus, ja kulttuurieliitin ilmaiseman penseyden nähtiin ilmentävän erityisesti korkeiden ja matalien kulttuuriarvojen yhteentörmäystä, elokuvakriitikot ilmaisivat myös avoimen halveksuntansa rillumarei-elokuvien yleisöä kohtaan.¹⁴⁴ Peltonen näkeeikin vastakkainasettelun ilmentävän viisikymmentäluvun suomalaista luokkayhteiskuntaa ja sen paikkajakoa:

Vielä 1950-luvun alussa aristokraattis-virkamiehisestä ja alustalais-rahvaanomaisen ihanteen vuorovaikutuksesta ei voinut edes puhua, vaan näiden ihanteiden kohtaaminen synnytti pelkästään primitiivireaktioita. Monista yhteisistä riennoista,

140 Oinonen 2004, 335.

141 Olkkonen 1996, 34.

142 Peltonen 1996, 306.

143 Peltonen 1996, 15.

144 Haakana 1996, 55–56.

jaetuista tavoitteista ja rakentavista pyrkimyksistä huolimatta 1950-luvulla elettiin mentaliteettien tasolla vielä rinnakkaisissa maailmoissa.¹⁴⁵

Jotain hyvin olennaista 1950-luvun henkisestä ilmapiiristä, korkean ja matalan kulttuurin vastakkainasettelusta, vallitsevasta ihmiskäsityksestä sekä aikakauden suhtautumisesta populaarikulttuuriin tiivistyi Eino S. Revon toimittamassa keskustelukokoelmassa *Toiset pidot Tornissa* (1954). Tässä kokoelmassa 50-luvun älymystöön lukeutuvat¹⁴⁶ keskustelivat alustusten *Itä ja Länsi, Kulttuuri ja demokratia, Huviteollisuus, Tekniikka ja humanismi, Yksilöparka* ja *Kirjallinen ilta* pohjalta. Pohtiessaan Suomen geopoliittista ja kulttuurista asemaa Idän ja Lännessä keskustelijat totesivat, että ”Suomi on tässä Idän ja Lännessä valtataistelussa ei-kenenkään-maata”.¹⁴⁷ Orastavaa hyvinvointivaltiokehitystäkin keskustelussa sivuttiin, kun Optimisti tähdensi, että

[y]ksi Idän ja Lännessä perusvastakohtaisuusistahan on poliittinen yksilön vapautta koskeva. Lännessä yksilön vapaus on poliittisesti saavutettu jo viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alussa ja sitä on pyritty laajentamaan sitten erilaisilla oikeuksilla, kuten oikeudella työhön, lepoaikaan jne. [- -] Lännessä on [- -] Pohjoismaiden ja Englannin muodostama ryhmä, joka on päässyt kaikkein pisimmälle kansalaisten toimintavapauden laajentamisessa. [- -] Voisin käyttää [- -] termiä hyvinvointivaltio tai yhteishyvältio. Toisin sanoen valtiovoimien tehtävät käsitetään toisella tavalla ja laajemmin kuin useimmissa muissa Lännessä maissa. [- -] me täällä Suomessa olemme alkaneet vähitellen oppia ymmärtämään hyvinvointiajatuskin, siis sitä että maksamme veroja jotta turvattomilla olisi turvaa.¹⁴⁸

145 Pelttonen 1996, 307.

146 kirjailija ja Parnasson toimitussihteeri Eila Pennanen salanimellä Rouva Kirjailija, Turun Sanomien kirjallisuusarvostelija Kauko Kare salanimellä Arvostelija, metalliopin professori Heikki Miekko salanimellä Asiantuntija, kansanrunouden tutkija, etnologi Matti Kuusi salanimellä Herra Tohtori, Uuden Suomen kulttuuritoimittaja, historioitsija ja filosofi Touko Vuottilainen salanimellä Humanisti, kirjallisuuskriitikko, Gummeruksen johtokunnan jäsen Eino S. Repo salanimellä Kulissimies, Otavan kustannusvirkailija ja Suomalaisen Suomen toimitussihteeri Tuomas Anhava salanimellä Lyyrikko, lakitieteen lisensiaatti, Väestöliiton asuntoasiain toimiston päällikkö Kauko Sipponen salanimellä Optimisti, SDP:n kansanedustaja, sisäasiainministeri Väinö Leskinen salanimellä Puoluepoliitikko, tohtori, kasvitieteen apulaisprofessori Risto Tuomikoski salanimellä Tieteilijä, Ylioppilaslehden entinen (1951–54) päätoimittaja Sakari Virkkunen salanimellä Toimittaja, ekonomi, lainopin kandidaatti, Valiolehdet Oy:n toimitusjohtaja Kalervo Pakkala salanimellä Toimitusjohtaja, SOK:n tiedotussihteeri, Suomalaisen yhteiskunnan tukisäätiön tutkija Lauri Hyvämäki salanimellä Tosikko, Heikkinen 2008, 25; Kuka kukin on 1954 passim.; Kuka kukin on 1960 passim.; Kuka kukin on 1966 passim.

147 Repo 1954, 14.

148 Repo 1954, 18, 34.

Pauli Kettunen katsoo tämän salanimi Optimistin eli Kauko Sipposen, joka oli ensimmäisiä ”hyvinvointivaltiosta” puhuneita suomalaisia, kannanoton pohjautuvan T.H. Marshallin kansalaisoikeusajatteluun,¹⁴⁹ joka on siis ilmennyt diskurssissa jo näinkin varhain kuin viisikymmentäluvun puolivälissä.

Keskustelijoiden ihmiskäsitys alkoi valottua keskusteltaessa kulttuurista ja demokratiasta, jossa salanimi Lyyrikko eli Tuomas Anhava, joka muutenkin edusti keskustelijoiden joukossa elitistisintä kulttuurinäkemystä ja voimakkaimmin puolusti korkeakulttuuria, esitti kärjekkään näkemyksensä ihmisestä kulttuurin vastaanottajana:

Minusta demokratia ja kulttuuri -ongelman pääseikka on, että suunnilleen samassa tahdissa kuin on jouduttu ns. demokratiaan, lienee myös tapahtunut kansan ns. sivistäminen, kansanopetus, sen sellainen. Se on vienyt siihen, että nimenomaan lukutaidon välityksellä suuret massat ovat saaneet ottaakseen vastaan jonkinmoista henkistä ravintoa tai puppua, mitä kulloinkin. Se on vienyt siihen, että tietynlainen yleisö on suuresti laajentunut ilman että olisi edes mahdollisuuksia tehdä se sellaiseksi, että se voisi asettaa läheskään tyydyttäviä vaatimuksia sille mitä tarjotaan. Lyhyesti sanoen on muodostunut eräs ehdoton enemmistö yleisössä, jolle riittää varsin keskinkertainen, populaari kulttuurituotanto. [- -] On ikään kuin neljä ryhmää: a) huippukulttuurin tuottajat, b) se suhteellisesti yhä suppeammaksi muodostunut joukko, joka pystyy tätä huippukulttuuria hiukankaan avarasti omaksumaan, c) sitten bestseller-kulttuuri, sekä siihen liittyvät teollisuudet että yksityiset tuottajat ja d) sitten ns. kansa - - hyvin epämääräinen käsite - - sanotaan nyt vaikka suuri yleisö. [- -] olen sitä mieltä, että huippukulttuurin asema massakulttuurin seassa on vaikea. [- -] Väitän vain että demokratia ja kansansivistys ovat aiheuttaneet tällaisen probleemin.¹⁵⁰

Tähän Herra Tohtori esitti eriävänä käsityksensä, että

demokratia, joka nostaa kansan syvät rivit lähemmäksi kulttuuriaktivismia ja ainakin kulttuurin omaksumiskykyä, johtaa siihen, että massat määräävät tyylin. [- -] merkitseekö huipun osuuden väheneminen, toisin sanoen se että Aaltosten ja Sibeliusten on ehkä entistä enemmän pakko ottaa huomioon jonkun tarkkavainuisen, hienovainuisen talonpojan mielipide, merkitseekö se tosiaan kulttuuri-

149 Kettunen 2006, 241–242.

150 Repo 1954, 75, 77.

poliittista takaiskua? Eikö siten luoda pohjaa juuri senlaatuksille olosuhteille, että entistä leveämmällä pohjalla kyvyt voidaan organisoida.¹⁵¹

Näiden kahden ääripään välissä käynnistyi keskustelu kulttuurista ja sen vastaanottajista, jossa tuli ilmi keskustelijoiden ihmiskäsitys. Muiden keskustelijoiden puheenvuoroissa ääripäät lähentyivät toisiaan jonkin verran, mutta ryhmän ihmiskäsitystä leimasi alun alkaen tietty vähättelevyys, josta heijastui perinteinen snellmanilainen kahden sivistyksen aate. Salanimi Toimittajan mielestä kansansivistys ”ei parhaimmillaankaan voi johtaa muuhun kuin siihen, että kansa pääsee sivistyksestä osalliseksi ikään kuin noin takaoven kautta, pääsee selville siitä, että on olemassa jotakin sellaista kuin kulttuuri ja sivistys. Mutta hyvin pintapuolisesti se pääsee siitä osalliseksi, mm. sillä tavalla että se pystyy lukemaan lehtiä ja oppii ajamaan autoa ja tällä tavalla.”¹⁵² Optimisti puolestaan totesi, että kansansivistys levitessään tavoittaa yhä uusia massoja, mutta nämä eivät kykene nousemaan huippukulttuurin tasolle riittävän koulutuksenkaan avulla, koska ainoastaan vakioprosentti ihmisistä kykenee pääsemään henkisessä kulttuurissa kovin pitkälle.¹⁵³

Kaksi avarampaa ja suvaitsevampaakin kulttuuri- ja ihmisenäkemyksestä keskustelun alkumetreillä esitettiin. Sekä salanimi Tieteilijän että Rouva Kirjailijan näkemykset olivat keskustelun yleisasennetta positiivisempia. Viisikymmentäluvun kulttuurikeskustelun keskiössä olivat näkemykset kulttuurin korkeasta ja matalasta, joiden välillä käytiin ristivetoa. Salanimi Tieteilijä toi Tornin pitojen keskusteluun kansainväliset termit *high brow* ja *low brow*, jotka hän tulkitsi termien antropologisista lähtökohdista käsin ”korkeaotsaiseksi ja matalaotsaiseksi” kulttuurityypiksi. Mutta sen sijaan, että arvottaisi nämä tyypit kulttuurin kentällä vastakkaisiksi ja toisensa poissulkeviksi, hän totesi hyväksyvästi, että ”kummallakin on tietysti olemisen oikeutensa, eikä niitä voi pakottaa toisikseen”. Mutta aivan vapaasti ei Tieteilijäkään sallinut *low brow*-tyypin harrastavan, vaan ”pääasia on, että jos nämä ns. alemmat kerrokset saavat jonkinlaistakin kulttuurintapaista joka heille sopii, heille avautuu tie, he pääsevät makuun niin sanoakseni, ja heillä on siitä mahdollisuus yrittää eteenpäin. Useimmissa on jotakin siitä, mikä huipuissa huipentuu.”¹⁵⁴ Tähän tähänastisen keskustelun myönteisimpään ihmiskäsitykseen yhtyi Rouva Kirjailija, joka nousi vastustamaan väitettä, että ”kansan muka ei ymmärrä jotakin ja että ne olisivat vastakohtaisia nämä huippukulttuuri ja kansankulttuuri. [- -] Ja väite, että kansa ei pysty analysoimaan

151 Repo 1954, 77.

152 Repo 1954, 78.

153 Repo 1954, 79.

154 Repo 1954, 82–83.

jotakin taideteosta ja siksi muka ei pysty sitä vastaanottamaan – pötyä! Kyllä taideteos pystyy herättämään kansassa kiintymystä, jos se on aitoa taidetta.”¹⁵⁵

Ihmiskäsityksen määrittely sai edellistäkin keskustelua keskeisemmän sijan keskustelussa, joka pohjautui Toimitusjohtajan alustukseen aiheesta ”Huviteollisuus”. Tulkit- sen käsitteen *huviteollisuus* tässä yhteydessä *populaarikulttuuri* -käsitteen yläkäsitteeksi, koska alustaja sisällyttää siihen esimerkiksi penkkiurheilun, ”missiäisharrastuksen” ja seuramatkat.¹⁵⁶ Alustuksensa alussa Toimitusjohtaja totesi termin *huviteollisuus* antavan

aika peittelemättömän kuvan aikamme yleisimmän ihmistyyppin henkevyuden ta- sosta. Tämä ihminen, joka [- -] on pääosa kaikkien tilaisuuksien yleisöstä, eroaa henkiseltä perusrakenteeltaan suuresti siitä, mitä lukumääräisesti yleisin euroop- palaistyyppi oli sata, sataviisikymmentä vuotta sitten. Tällä välillä on tapahtunut historian valtavin historiallinen mullistus. Poliittiseksi pääsuuntaukseksi on muo- dostunut jonkinlainen vapaamielinen demokratia [- -] Ihminen on kuitenkin ta- vattomasti standardisoitunut. On syntynyt ajattelutavaltaan jonkinlainen ihmisen prototyyppi, joka massatuotteena on tavattomasti yleistynyt. Tämä ihminen us- koo ja tietää, että hänen toivomuksensa ja tarpeensa ovat suunnilleen samat kuin ympäristönkin, ja kun [- -] tarpeeksi suuri joukko, on samojen toiveiden takana, niin vallitsevan käsityksen mukaan yhteiskunnan on ryhdyttävä mahdollisuuksien mukaan toteuttamaan niitä. Yleistyyppin tavaton lukumääräinen kasvu on tuonut sen kaikkialla esille. Sitä edustava ihminen ei tyydy enää syrjästä katsojan osaan, vaan epäröimättä haluaa myös johtaa kehitystä. Hän näkee, että massa-ajattelun ihminen on arvokas yhteiskunnan osa, joka määrää sävelen [- -] Tämä yleistyyppi esiintyy hyvin vaativasti. [- -] Tutkiva ja kriittillinen kiinnostus oman ajan ongel- miin ja henkilökohtainen mielipidemuodostus niistä puuttuu laumaihmiseltä. [- -] Omasta itsestä lähteminen, elämän rikastuttaminen niin sanoakseni sisältä päin vaatii tietysti pitkäjännitteisempää toimintaa, opiskelua, mikä on hänelle vierasta. [- -] huvittelu on muodostumassa yhä yleisemmäksi laumaihmissen päharrastuk- seksi. [- -] Näidenkään hankkimisessa Herra Keskiverto ei ole tottunut käyttä- mään mielikuvitustaan eikä ole tarpeettoman differentioitunut, hän tyytyy siihen, mitä valmiiksi järjestetään massakäyttöä varten. [- -] Huviteollisuuden jatkuva menestys perustuu juuri massa-ajattelun suunnattomaan leviämiseen. [- -] jois- sakin tapauksissa lähestytään taidetta niin, että rajankäynti ei ole täysin selvä.¹⁵⁷

155 Repo 1954, 85–86.

156 Repo 1954, 120, 122.

157 Repo 1954, 117–119, 123.

Alustuksessa on nähtävissä varhaisen eurooppalaisen massakulttuuriteorian esittämää kritiikkiä 1920- ja 1930-luvuilta. Teoria pohjautuu muiden muassa englantilaisten kirjallisuuskriitikoiden M. Arnoldin (1822–1883) ja F.R. Leavisin (1895–1978) ajatuksiin. Tämän teorian mukaan demokratia ja koulutus ovat olleet haitallisia kehityskulkuja, koska ne ovat tukeneet massayhteiskunnan syntyä. Tähän liittyy oleellisesti myös amerikkalaistumisen pelko, joka syntyi Euroopassa jo 1800-luvulla, koska demokratsioitumisen katsottiin murtavan voimassa olleet käsitykset luokkahierarkiasta ja ”hyvästä mausta” ja sallivan rahvaan osallistumisen poliittiseen päätöksentekoon. Se puolestaan johtaa tietämättömän enemmistön ylivaltaan suhteessa hienostuneen vähemmistön kulttuurinäkemysiin. Tästä seuraa, että rahvaan kulttuurimausta tulee yhtä tärkeä kuin eliitin kulttuurimausta, mikä puolestaan johtaa kulttuurin tason laskuun ja trivialisoitumiseen, koska rahvaalta puuttuu hyvää makua ja erottelukykä. Massakulttuurin yleisö nähdään passiivisina kuluttajina, alttiina manipuloinnille ja massateollisuuden luomille valheellisille kulutustarpeille. Massakulttuurin leviäminen uhkaa tukahduttaa sekä kansankulttuurin että korkeakulttuurin.¹⁵⁸

Alustusta seuranneessa keskustelussa Herra Tohtori puuttui alustuksen sävyyn, jossa hänen mukaansa näkyi Ortega y Gassetin näkökulma: te massaihmiset – me kulttuuri-ihmiset, mutta teollistuneen yhteiskunnan tuloksena syntyneestä massaihmisilmistä ei ole paluuta entiseen. Humanisti vastusti alustuksen ihmisenäkemystä prototyypistä, ”jolta puuttuu taju siitä, että ihminen voi käsittää ja kokea ja tajuta aina parempaa, siis mennä eteenpäin”. Hän totesi, että tältä prototyypiltä ei suinkaan puutu pyrkimystä itsensä toteuttamiseen vaan pyrkimystä päästä käsiksi korkeampiin arvoihin. Humanisti katsoi tähän prototyyppiin kuuluvan ihmisiä kaikilta yhteiskunnan asteilta, ei vain alemmilta asteilta. Hänkin näki demokratsioitumiskehityksen myötä tämän prototyypin, ja hänen kauttaan ajanvieteteollisuuden arvomaailman uhkaksi. Lyyrikko puolestaan uskoi tällaiseen passiiviseen prototyyppiin, jolle huviteollisuudella on ajantappo -funktio. Salanimi Arvostelija nousi sen sijaan puolustuskannalle ja näki massoilla omat ihanteensa ja arvonsa, ja että he ajanvieteteollisuuden yleisönä olivat varsin aktiivisia. Tieteilijä ilmaisi huolensa ”amerikkalaismallisen” huviteollisuuden vaikutuksista, ja Kulissimiehen mukaan oli vain ajan kysymys, koska se leviää Suomeen. Lyyrikko tunsu huolta siitä, että huviteollisuus on ”tukahduttamassa huippukulttuuria”, mutta Tieteilijä puolestaan totesi, että huviteollisuutta voitaisiin käyttää ”ns. arvokkaamman hovin ja todellisen kulttuurin levittämiseen”. Tähän silta-teoriaan¹⁵⁹ ei Lyyrikko puolestaan uskonut. Keskustelijat olivat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että huviteollisuuden/

158 Strinati 1995, 5–50.

159 Hirn, Yrjö; tässä Allardt et.al. 1958, 74.

populaarikulttuurin tuotteiden tasoa olisi parannettava, ja tällöin keskustelu siirtyi kansansivistystyöhön. Kritiikkiä sai osakseen työväenopistotoiminta, joka keskustelijoiden mielestä suhtautui yleisöönä alemmalla tasolla olevana massana, jolle piti antaa helppotajuista opetusta, kun puolestaan Helsingin kaupunginkirjaston opintokerhotoiminta nähtiin tinkimättömän tasokkaana, yleisölle parasta tarjoavana.¹⁶⁰

Kirjan *Toiset pidot Tornissa* älymystöryhmän keskusteluissa ihmiskäsitys on keskeisellä sijalla. Muutamia poikkeuksia lukuunottamatta (Arvostelija, Herra Tohtori, Rouva Kirjailija) keskustelijat liikkuvat akselilla: te massaihmiset – me kulttuuri-ihmiset.¹⁶¹ Tämän elitistisen näkemyksen torjuminen tuntuu keskustelussa melko ponnettomalta, sillä niin vaivattomasti keskustelijat käyttävät termejä *kansa, suuret massat, suuri yleisö, kansan syvät rivit, talonpoika, prototyyppi, massaihminen, laumaihminen, Herra Keskiverta, jokamies*.¹⁶² Keskustelussa on havaittavissa aikakauden 'korkea – matala' -kulttuurikeskustelun piirteitä, ja se painottuu huviteollisuuden kuluttajiin, ei niinkään huviteollisuuden tuotteisiin tai tuottajiin. Tämä kuluttajien eli massaihmi-
sten ominaisuuksien luonnehdinta heijastelee sodanjälkeisen suomalaisuuden identiteetinmäärittelyn problemaattisuutta ja ennen sotia niin voimantuntoisen kulttuurireliitin oman keskeisen aseman pönkittämistä ja aseman menettämisen pelkoa.¹⁶³

Yksi populaarikulttuuriin myönteisimmin suhtautuneista keskustelijoista oli Matti Kuusi, jonka Kirsti Manninen näkee sodanjälkeisessä kulttuuripolitiikassa välittäjän roolissa, jonka tehtävänä oli muokata korkeakulttuuria massojen tajuttavaksi ja pyrkiä lieventämään eliittikulttuurin ja massakulttuurin vastakohtaisuutta.¹⁶⁴ Tämä rooli todentui 1950-luvulla Matti Kuusen Helsingin yliopiston suomalaisen ja vertailevan kansanrunouden tutkimuksen professuurin virkaanastujaisesityksessä *Kansanperinteen metamorfoosi*, jossa Kuusi rinnasti populaarikulttuurin kansankulttuuriin ja vertailevan kansanrunouden tutkimuksen kohteeksi.¹⁶⁵

2.3 1960- ja 1970-lukujen Suomi

2.3.1 Peruskoulu-uudistus – valtiovallan virallinen tasa-arvodiskurssi

Yhteiskunnallinen tasa-arvo nousi 1960-luvulla hyvinvointivaltiokehityksen keskeiseksi teesiksi. Yhteiskunnallisen tasa-arvon toteutuskeinoksi nähtiin sosiaali-

160 Repo 1954, 124–165.

161 Repo 1954, 126.

162 Repo 1954, 75, 79, 92, 117–119.

163 Oinonen 2004, 160.

164 Manninen 1984, 139.

165 Kuusi 1959, 395, 399.

nen tasoitus, jonka suoritti valtio. Tältä perustalta Suomesta alkoi 1960-luvulla muodostua valtiokeskeinen suunnitteluvaltio, jossa koulutus oli valtion keskitetyn suunnittelun keskiössä. 1960-luvulla määrätietoisesti käynnistyneen koulu-uudistuksen lähtökohtana oli nimenomaan yhteiskunnallinen tasa-arvo ja uudistuksen on katsottu edistäneen tasa-arvoa koko yhteiskunnassa: ”Kansanvaltaisuuden ja sosiaalisen tasavertaisuuden periaatteet toteutuisivat vain, mikäli kaikilla lapsilla oli oppivelvollisuusiässä yhtä hyvät mahdollisuudet opiskeluun”, totesi R.H. Oittinen.¹⁶⁶ Tästä syystä olen nimennyt peruskoulu-uudistuskurssin valtiovallan viralliseksi tasa-arvodiskurssiksi.

1960-luvulla ja suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksen edetessä kahden sivistyksen käsitys, jonka mukaan yhteisen kansan sivistys oli eri asia kuin oppineiston sivistys, ei enää vastannut reaalityodellisuutta. Rakennemuutoksen myötä Snellmanin ajan säätyläisten ja rahvaan vastakohtaisuudesta oli siirrytty ensimmäisen tasavallan luokkavastakohtaisuuden kautta vastakkainasetteluun kaupunkien palkkatyöntekijöiden ja maaseudun maataloustuottajien välillä, ja käynnistynyt elinkeinorakenteen perusteellinen muutos ja voimakas muuttoliike maaseudulta kaupunkiin ja maaseudun autioituminen aiheuttivat kasvavaa koulutuskysyntää ja sen myötä myös koulujärjestelmän muutospainetta.¹⁶⁷

Eduskunta kokoontuikin keskustelemaan rinnakkaiskoulujärjestelmän uudistustarpeesta marraskuussa 1963. Keskustelun pohjana oli vuoden 1959 kouluohjelmakomitean mietintö sekä sivistysvaliokunnan vastavalmistunut mietintö, jossa se toivoi hallituksen kiireellisesti ryhtyvän toimenpiteisiin peruskoulun uudistamiseksi yhtenäiskouluperiaatteen mukaan.¹⁶⁸ Keskustelussa ilmeni, että kaikki puolueet periaatteellisesti kannattivat koulujärjestelmän uudistamista, mutta olivat erimielisiä toteuttamistavasta. Keskustelua leimasi kuitenkin tasa-arvoisuuden henki: koulu-uudistuksen avulla piti toteuttaa sekä taloudellista, sosiaalista että alueellista tasa-arvoa. Voimakkaimmin koulu-uudistusta kannattikin vasemmisto sekä Maalaisliitto, jonka tärkeimpänä pontimena oli alueellisen tasa-arvoisuuden toteuttaminen. Kokoomus puolestaan kannatti edelleen vahvasti rinnakkaiskoulujärjestelmää ja suhtautui epäluuloisesti etenkin sosiaalisen tasa-arvoisuuden toteuttamiseen. Sekä pedagogisista että snellmanilais-aatteellisista syistä oikeiston edustajat puolustivat edelleen kahden sivistyksen käsitystä.¹⁶⁹ (Ks. Asetelma 1 ja Asetelma 2 jäljempänä).

166 Oittinen 1972, 26–27; Ahonen 2003, 114; Helve 2002, 46.

167 Ahonen 2003, 111, 114.

168 Kom.miet. 1959: 11; SiVM9; tässä Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 14–15.

169 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 23; Ahonen 2003, 140.

Keskustelufoorumi	1960-luku	1970-luku
I Poliittinen keskustelu eduskunnassa	-Koulujärjestelmän uudistaminen -Uuden koulun rakenne ja sisältö -Yksityisoppikoulukysymys -Peruskoulun puitelait	-Tasokurssikysymys -Keskiasteen koulunuudistus
II Komiteoiden, toimikuntien ja työryhmien työskentely	-Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus -Kaikille yhteinen peruskoulutus -Oppilaiden kyvykkyyden huomiointi -Oppilaiden lähtöta- soerojen kaventaminen	-Tasa-arvon laajal- alainen, yhteiskunta- keskeinen tarkastelu -Yhdenpituisen kou- lutuksen saattaminen kaikkien ulottuville -Kannustava peda- gogiikka ja oppimis- vaikeuksien voit- taminen -Tasokurssien pois- taminen -Yhtäläisten jatko- opiskelumahdollis- uuksien takaaminen
III Julkisen keskustelu lehdistössä	-Vaatiiko koulunu- distus koulujärjes- telmän muutosta? -Tasapäistäkö uusi koulu? -Mitä uuden koulun tulee pitää sisällään?	-Peruskoulun kes- keneräisyys -Tasapäisyys -Tasokurssit tasa-ar- von esteenä -Säästöpäätökset pe- ruskoulun uhkana

Asetelma 1. Peruskoulun tasa-arvoa sivuavan keskustelun keskeisimmät teemat vuosina 1963–1979.¹⁷⁰

170 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 155, osa asetelmasta.

Keskustelufoorumi	1960-luku	1970-luku	III Julkinen keskustelu lehdistössä	HS: koulutukseen pääsyn tasa-arvoisuus tärkeä saavuttaa, kyvyt kuitenkin huomioitava. KU: kaikilla on oltava yhtäläiset mahdollisuudet koulunkäyntiin sosiaalisesta taustasta ja vanhempien varallisuudesta riippumatta. Maalaiskunta: peruskoulu ja kouluuunnittelu kuntasuunnittelun osana toteuttavat alueellista ja sosiaalista tasa-arvoa. Suomenm.: myös maa- ja syrjäseudun lapsilla on oltava taajamalaisten kanssa yhtäläiset mahdollisuudet koulunkäyntiin. SS: kaikilla on oltava yhtäläiset mahdollisuudet päästä koulutukseen varallisuudesta ja sosiaalitaustasta riippumatta. US: koulutukseen pääsyn tasa-arvo tärkeää, mutta uusi koulujärjestelmä on sosialistien vehkeilyä.	HS: Koulutusjärjestelyjen yhdenvertaisuuden saavuttaminen tärkeää (kullekin kykyjensä mukaan) KU: Tasokurssit pois, jotta sosiaalinen ja sukupuoleen liittyvä tasa-arvo voidaan poistaa. Kaikille yhtäläiset jatko-opintomahdollisuudet - siirrytään koulutustulosten yhdenvertaisuuden vaatimukseen. Opettaja: Koulutusjärjestelyjen yhdenvertaisuus tärkeää toteuttaa peruskoulussa. Suomen Kunnat: Tasokurssit estävät koulutuksen alueellisen ja sukupuoleen liittyvän tasa-arvon toteutumisen. Suomenm.: Alueellisen ja sukupuoleen liittyvän eriarvoisuuden poistaminen. Tasokurssit pois, kaikille yhtäläiset jatko-opiskelumahdollisuudet. SS: Tasokurssit pois ja kaikille samat jatko-opiskelumahdollisuudet, oppimisvaikeuksia autettava - pyritään koulutustulosten yhdenvertaisuuteen. US: Koulutusjärjestelyjen oltava yhdenvertaisia, tasokurssit antavat tähän mahdollisuuden.
I Poliittinen keskustelu eduskunnassa	- Vasemmisto: pääpaino sosiaalisessa ja taloudellisessa tasa-arvossa - Keskusta: pääpaino alueellisessa tasa-arvossa - Oikeisto: alueellinen, sosiaalinen ja taloudellinen tasa-arvoisuus tärkeää saavuttaa, mutta se ei vaadi uutta koulujärjestelmää; kaikille turvattava kykyjen mukainen opetus.	- Tutkimustulokset tasokursseista osoittivat niiden sisältävän sosiaalista, alueellista ja sukupuoleen liittyvää eriarvoisuutta. Vasemmisto vaati tasokurssien poistamista painottaen sosiaalista ja sukupuoleen liittyvää eriarvoisuutta. Keskusta oli etupäässä huolissaan alueellisesta ja sukupuolten välisestä eriarvoisuudesta. Oikeisto ei halunnut poistaa tasokursseja.			
II Komiteat, toimikunnat, työryhmät	* Alueellinen, sosiaalinen ja taloudellinen tasa-arvoisuus - Liikkeelle lähdettiin koulutukseen pääsyn yhdenvertaisuusvaatimuksesta, 1960-luvun lopulla alettiin painottaa myös koulutusjärjestelyjen yhdenvertaisuutta.	- Koulutusmahdollisuuksien kolmioppikoulutukseen pääsyn, koulutusjärjestelyjen ja koulutuksen tulosten yhdenvertaisuus eri asioita - Kaikille samanlainen mahdollisuus koulutuksen hankintaan - Tasa-arvoisuus ei merkitse kaikkien samantilaistamista; oppilaiden kyvyt on huomioitava - Tasokurssit säilyttävät rinnakkaiskoulun peruskoulun sisällä ja ylläpitivät sosiaalista, alueellista ja sukupuolista eriarvoisuutta			

Asetelma 2. Eri intressipiirien ja lehtien näkökulmat peruskoulun tasa-arvosta vuosina 1963–1979.¹⁷¹

Eduskunnan koulunuudistuskeskustelun jälkeen hallitus asetti helmikuussa 1964 peruskoulukomitean puheenjohtajanaan R.H. Oittinen ja tehtäväänään laatia ehdotus yhtenäiskoulujärjestelmän rakenteesta, järjestelmään siirtymisestä ja arvio

171 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 157–158, osa asetelmasta.

lainsäädännöllisistä seurauksista.¹⁷² Peruskoulukomitean työn perusajatuksena oli tasa-arvo: ”Suomen koulujärjestelmää oli kehitettävä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden saavuttamiseksi”.¹⁷³ Komitea sai työnsä valmiiksi 1965 ja sen ehdotus sisälsi seuraavat periaatteet: Koulujärjestelmä perustuisi yhteiskunnan ylläpitämään, maksuttomaan kaikille lapsille tarkoitettuun yhdeksänvuotiseen peruskouluun, joka muodostettaisiin sulauttamalla toisiinsa kansakoulu, sen jatkeena oleva kansalaiskoulu ja rinnakkaisena kouluna toiminut keskikoulu ja jonka opetus olisi kaikille lapsille enimmäkseen yhteistä ja samaa, vain asteittain yläluokilla ainekohtaisesti eriytyvää. Peruskouluverkon tuli olla niin tiheä, että kaikilla oli mahdollisuus käydä koulua omasta kodistaan. Lukio ja ammattikoulu voitaisiin liittää kunnan koululaitokseen, jotta kaikilla peruskoulun käyneillä olisi samat jatko-opiskelumahdollisuudet riippumatta vanhempien varallisuudesta tai asuinpaikasta.¹⁷⁴ Kahden sivistyksen käsitys esiintyi edelleen peruskoulukomiteankin mietinnössä, sillä siihen liitettiin kuusi eriävää mielipidettä, joista neljä perustui kahden sivistyksen näkemykselle: kaksi mielipidettä kannatti oppikoulun säilyttämistä ja peruskoulun rajaamista lähinnä köyhille kehitysalueille, kaksi puolusti käytännönläheistä opetussuunnitelmaa ja halusi peruskoulua kehitettävän kansalaiskoulun ja kunnallisen keskikoulun kokemusten pohjalta.¹⁷⁵

Yhtenäiskoulun sisältöä ja tavoitteita kehittämään asetettiin erityinen koulunuudistustoimikunta puheenjohtajanaan L. Arvi P. Poijärvi. Toimikunta syventyi erityisesti sivistyksen käsitteeseen ja kyseenalaisti lopullisesti kahden sivistyksen teorian. Toimikunta piti sivistystä yhteiskunnallisesti jakamattomana hyvänä, joka kuului kaikille. Komitean edustaman uuden sivistyskäsityksen mukaan käytännön taidot eivät olleet yleissivistyksen vaihtoehto vaan kaikille kuuluva sivistyksen osa-alue. Käden taitojen opetus ei kuitenkaan saanut olla ammatillista vaan yleissivistävää ”kätevyyden opetusta [jota] lähes jokainen tulee elämässään tarvitsemaan ammatistaan riippumatta”.¹⁷⁶ Tällä kannanotolla toimikunta kiisti sen näkemyksen kansalaiskoulun tarpeellisuudesta teoreettisen kasvatuksen vaihtoehtona, jota Alfred Salmela oli edustanut. Yksi koulutuksellista tasa-arvoa hiertäneistä kysymyksistä oli näin ratkaistu.¹⁷⁷

Mietinnössään koulunuudistustoimikunta painotti erityisesti sosiaalista tasa-arvoa, korostamalla koulutuksella pyrittävän parantamaan heikommista sosiaalisista

172 Kom.miet. 1965: A7, 3–4; Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 24.

173 Kom.miet. 1965: A7, 10.

174 Kom.miet.. 1965: A7, 11–13.

175 Kom. miet. 1965: A7, 37–53; Ahonen 2003, 143–144.

176 Kom.miet. 1966: A12, 12, 15, 27; Ahonen 2003, 144.

177 Ahonen 2003, 144.

lähtökohdista tulevien oppilaiden asemaa. Samalla komitea kuitenkin tähdensi, että peruskoulun tehtävänä oli taata kullekin hänen lahjojaan vastaava koulutus, joten lahjakkaimpiakaan ei saanut unohtaa. Tähän tavoitteeseen päästäisiin ottamalla yläasteella käyttöön kielissä ja matematiikassa eritasokurssit. Lisäksi komitea katsoi alueellisen tasa-arvon toteutuvan peruskouluverkoston laajenemisen myötä.¹⁷⁸

Risto Rinteen ja Minna Vuorio-Lehden tutkimassa 1960-luvun koulutuskeskustelussa sekä koulutuksen sosiaalisen tasa-arvoisuuden saavuttaminen että koulutuksen alueellinen tasa-arvo nousivat tärkeimmiksi keskustelunaiheiksi. Keskustelua leimasi jyrkkä kahtiajako monella tasolla: oppikoulunopettajat vastustivat oman koulumuotonsa romuttamista ja yksityisoppikoululaitoksen lakkauttamista, kansakoulunopettajat kannattivat yhtenäiskoulujärjestelmään siirtymistä, poliittisella rintamalla vasemmistopuolueet Sdp ja Skdl vaativat ehdottomasti uuteen koulujärjestelmään siirtymistä erityisesti sosiaalisen tasa-arvon toteutumiseksi. Maalaisliittokin kannatti koulujärjestelmäuudistusta, joka sisältäisi oppikoulujärjestelmän parhaat puolet ja jossa erityisesti alueellinen tasa-arvo toteutuisi. Oikeistopuolueet Kokoomuksen johdolla kannattivat vanhan rinnakkaiskoulujärjestelmän säilyttämistä sosiaalisin parannuksin, jotka takaisivat oppikoululaisille samat edut kuin kansakoululaisille. Rinteen ja Vuorio-Lehden mukaan tämä sama koulukeskustelun poliittinen linjaus oli havaittavissa myös tutkimusajankohdan lehdistökeskustelussa.¹⁷⁹ (Ks. Asetelma 1 ja Asetelma 2 edellä).

Vuoden 1966 eduskuntavaalien jälkeinen uusi poliittinen tilanne, vasemmistoennemmistöinen eduskunta ja äärivasemmiston tulo hallitukseen vauhditti koulu-uudistuksen etenemistä. Ahosen mukaan ”hallitus ryhtyi vihdoon edistämään sitä tosissaan”. Elinkeinorakenteen nopea muutos ja sen aiheuttama laajamittainen maaltapako sai Maalaisliiton lopullisesti liittymään peruskoulu-uudistuksen kannattajiin yhdessä vasemmiston kanssa. Siihen asti peruskoulu-uudistukseen kielteisesti suhtautuneen oikeiston suunnanmuutoksen sai aikaan ajan yleinen edistyksellinen eetos, jota puolueiden sisällä voimistunut nuoroikeisto myötäili. Niinpä poliittisen konsensuksen tuella sosiaalidemokraatti Rafael Paasion johtama kansanrintamahallitus, jonka opetusministerinä oli R.H. Oittinen, saattoi antaa eduskunnalle vuonna 1967 esityksen peruskoululaiksi.¹⁸⁰ Konsensuksen henki näkyi siinä, että kun eduskunta keväällä 1968 käsitteli peruskoulun puitelakia, tasa-arvon teemat eivät nousseet yleiskeskustelussa hallitseviksi. Mutta myöskään kahden sivistyksen käsitystä

178 Kom.miet. 1966: A12, 69–[70], [99]–100; Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 26.

179 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 43–44.

180 Ahonen 2003, 140–142, 149.

ei enää esiintynyt.¹⁸¹ Eduskunta hyväksyi toukokuussa 1968 lain koulujärjestelmän perusteista, ja laki yhdisti kansakoulun, kansalaiskoulun ja keskikoulun yhdeksänvuotiseksi yhtenäiskouluksi.¹⁸² Rinne ja Vuorio-Lehti katsovat lain hyväksymisen merkinneen myös 1960-luvun koulukeskustelun päättymistä.¹⁸³

1960-luvun koulukeskustelusta oli kuitenkin jäänyt itämään ajatus, joka tuli esiin heti peruskoulun opetussuunnitelmakomitean kahdessa mietinnössä, jotka julkaistiin vuonna 1970: Opetussuunnitelman perusteet (KM 1970: A4) ja Oppiaineiden opetussuunnitelmat (KM 1970: A 5). Mietinnöissä esitettiin radikaali näkemys, että koulutuksellisen tasa-arvon piti merkitä mahdollisuuksien tasa-arvon lisäksi myös tulosten tasa-arvoa. Vain tulosten tasa-arvon toteutuessa koulunsa päättävillä nuorilla olisi samanlaiset valmiudet jatkokoulutusta ja elämää varten.¹⁸⁴

Koulutuksen tulosten yhdenvertaisuutta työsti edelleen oppilasarvostelun uudistamistoimikunta, joka sai tehtäväkseen selvittää oppilasarvostelun tavoitteita ja menetelmiä (KM 1973: 38). Komitea tähdensi, että vaikka koulutuksellisen tasa-arvoisuuden vaatimus oli ollut edeltäneiden vuosien koulukeskustelun ydinkysymys, niin ratkaisua etsittäessä ei oltu pohdittu, tarkoitetaanko koulutuksellisella tasa-arvolla koulutukseen pääsyä, koulutusjärjestelyjen yhdenvertaisuutta vai koulutuksen tulosten yhdenvertaisuutta. Koulutuksen tulosten yhdenvertaisuus tarkoitti kaikille yhteisiksi asetettuja oppimistavoitteita, joihin jokainen saisi pyrkiä omien kykyjensä ja kehitysrytminsä mukaan.¹⁸⁵ Vaikka toimikunta ei lopulta asettanut kannattamaan mitään tasa-arvonäkemyksiä erityisesti, sen linjaama koulutuksen tulosten yhdenvertaisuus -periaate johti ennen pitkää tasoryhmittymisen peruuttamiseen. Tasoryhmittymis poistettiin vuonna 1974 lailla ja käytännössä lopullisesti vuoden 1985 valtakunnallisissa opetussuunnitelman perusteissa.¹⁸⁶ Täten hiottiin koulutuksellisen tasa-arvon periaatetta loppuun asti.

Koulu-uudistus koulutuspoliittisena tasa-arvohankkeena huipentui vuoden 1971 koulutuskomitean mietinnössä, jota Ahonen pitää ”koulutuksellisen tasa-arvon pisimmälle vietynä manifestina Suomessa”.¹⁸⁷ Komitean puheenjohtajana toimi liberaali koulupoliitikko Jaakko Itälä, ja jäsenistöön kuuluivat muiden muassa R.H. Oittinen, sosiologi Erik Allardt ja kouluhallinnon vaikuttaja Jaakko Numminen. Komitean tehtävänä oli määritellä koulutuspolitiikan tehtävät yhteiskuntapolitiikkaa

181 Ahonen 2003, 147.

182 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 39–40, 43.

183 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 43.

184 Kom.miet. 1970: A5,22–23; Kom.miet. 1973:52,9–22, 51, 59; Ahonen 2003, 145.

185 Kom.miet. 1973: 38, 42, 45.

186 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 49; Ahonen 2003, 146.

187 Ahonen 2003, 124.

toteuttavana toimintana ja viitoittaa niiden perusteella keskiasteen koulutuksen tavoitteet ja hahmotella uusi koulutusjärjestelmä.¹⁸⁸ Komitea piti mahdollisena koko yhteiskunnan muuttamista tasa-arvoon pohjautuvan oikeudenmukaisuuden suuntaan kehittämällä yhteiskunnan eri rakenteita samanaikaisesti. Komitea kysyikin avoimesti ja suoraan, miten koulutuspolitiikka voi palvella yhteiskuntapolitiikkaa. Ajan hengen mukaisesti koulutuksen tasa-arvon teema kulki mietinnössä kautta linjan.¹⁸⁹ Komitea painotti erityisesti koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoa, taloudellisten edellytysten tasa-arvoa ja oppimisedellytysten tasa-arvoa, joissa se edelleen havaitsi epätasa-arvon vallitsevan keskiasteen koulutuksessa.¹⁹⁰

Käytännön toimenpiteinä komitea päätyi esittämään lukion ja ammattikoulun yhdistämistä yhteiseksi yleiskouluksi, jossa kaikki saisivat ammatillisia, kansalaisyhteiskunnassa tarvittavia ja kulttuurisia valmiuksia ja tulokset olisivat mahdollisimman yhtäläisiä. Näin päästäisiin yhteiseen sivistyksen tasoon. Tällä Ahosen radikaaliksi luonnehtimalla ohjelmalla sanouduttiin lopullisesti aatteellisella tasolla irti kahden sivistyksen käsitteestä.¹⁹¹ Tämä pitkälle viety tasa-arvo-yritys herätti kuitenkin esiin keskustelun koulutuksen ja työelämään siirtymisen vapaudesta, jota liian pitkä ja eriyttämätön oppivelvollisuus rajoitti. Tästä komitean jäsenet Erik Allardt ja Jukka Lehtinen jättivät erivävän mielipiteensä, minkä vuoksi vuoden 1971 koulutuskomitea ei saanut ehdotuksiaan läpi. Keskiasteelle jäi edelleen rinnakkaiskoulujärjestelmä sisältäen sekä lukion että ammattikoulun. Koulutuksen tasa-arvo kaikilla koulutusasteilla ei siis vielä toteutunut.¹⁹²

1970-luvulla peruskoulujärjestelmästä käytiin vilkasta keskustelua, jonka ydinkysymykseksi nousivat tasokurssit. Poliittisten puolueiden keskustelussa Sdp, Skdl ja Keskustapuolue vaativat tasokurssien poistamista, koska ne aiheuttivat valikoitumista asuinpaikan, sosiaalisen taustan ja sukupuolen mukaan. Oikeistopuolueet ja opettajien ammattijärjestö OAJ sekä asianomaiset aineopettajat puolustivat tasokurssien säilyttämistä, jotta ei päädyttäisi oppilaiden tasapäistämiseen. Samat keskustelurintamat näkyivät myös sanomalehtikeskustelussa. Tasokurssikeskustelun myötä jouduttiin yllättäen toteamaan, että peruskoulujärjestelmä piti edelleen sisällään rinnakkaiskoulujärjestelmän aineksia.¹⁹³ (Ks. Asetelma 1 edellä ja Asetelma 2, edellä). Koulu-uudistuksen komiteanmietintöjen ihmiskäsityksestä Aimo Peltonen totesi, että 1960-luvun komiteanmietintöjen, peruskoulukomitean I osamietinnön (KM

188 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 49.

189 Rinne & Vuorio -Lehti 1996, 50; Ahonen 2003, 124.

190 Kom.miet. 1973:52, 101.

191 Kom.miet. 1973:52, 9–22, 51, 59; Ahonen 2003, 124–125.

192 Kom.miet. 1973:52, 112; Ahonen 2003, 125.

193 Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 74–75.

1965: A 7) ja koulunuudistustoimikunnan mietinnön (KM 1966: A12), ihmiskäsitys oli yleisesti katsoen humanistinen, kristillinen näkemys oli väistymässä. Näissä varhaisvaiheen komiteamietintöjen ihmiskäsityksissä keskeisintä oli yksilön persoonallisuuden erityisarvo, mistä johtuen näissäkään mietinnöissä ei erikseen lueteltu niitä ominaisuuksia, joihin kasvatuksella pyritään. Tähän ihmisen erityislaatuun perustui myös humanismin tasa-arvonäkemys. Käytännössä näiden koulu-uudistuksen varhaisvaiheen mietintöjen tasa-arvokäsitys tarkoitti lähtöedellytysten, taloudellisten, sosiaalisten ja maantieteellisten erojen tasoittamista.¹⁹⁴ Humanistisen ihmiskäsityksen yksilöllisyyden korostus näkyy mietintöjen tavoitteessa, että ”jokainen saa opiskella omaksumiskykynsä mukaisesti”, ja tämän toteutumiseksi opetus tulee eriyttää tasokursseilla.¹⁹⁵ Peltonen näki näiden komiteamietintöjen edustavan vielä samaa kulttuuripedagogiikan kasvatustavoitteen kuin Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma vuodelta 1952 (KM 1952: 3), jossa hänen mukaansa ”[y]ksilöllisenä kasvatuspäämääränä on sivistysharrastuksen herättäminen”.¹⁹⁶ 1960-luvun mietinnöissä kasvatustavoitteena oli ”yhteys kulttuuriin”.¹⁹⁷

Merkittävä lähtökohtainen muutos tapahtui 1970-luvun komiteamietinnöissä, vuoden 1971 koulutuskomitean (KM 1973: 52) ja opetussuunnitelmakomitean mietinnöissä (KM 1975:33). Kulttuurin tilalle asetettiin tieto ja tieteellisyys, ja tarkastelutapa muuttui kulttuurisesta yhteiskuntapoliittiseksi. Samalla naturalistinen ja marxilainen ihmiskäsitys painottuivat humanistisen ihmiskäsityksen sijasta.¹⁹⁸ Vuoden 1971 koulutuskomitean mietinnössä ihminen nähtiin jatkuvasti kehittyvänä olentona, johon voitiin vaikuttaa kiinnittämällä huomio ulkoisiin olosuhteisiin. Peltonen näki tässä piirteitä marxilaisesta, ympäristöolosuhteita painottavasta kasvatushanteesta.¹⁹⁹ Humanistisen ihmiskäsityksen yksilöllisyydestä siirryttiin marxilaisen ihmiskäsityksen kollektiivisuuteen: Ihmisen keskeisimpänä ominaisuutena pidettiin kehitystä yhteiskunnan aktiiviseksi jäseneksi, ja kasvatustavoitteena oli ehyen elämän- ja maailmankatsomuksen muodostaminen.²⁰⁰ Ihminen käsitettiin ennen muuta taloudellis-yhteiskunnalliseksi olennoksi, jota tuli valmentaa vallitsevaan yhteiskuntaan ja sen hallintaan.²⁰¹ Vuoden 1971 koulutuskomitea linjasi demokraattisen yhteiskunnan tarvitsevan ”henkisesti itsenäisiä, kriittisiä, aktiivisia,

194 Kom.miet. 1965: A7, 9–10; Kom.miet. 1966:12, 9–10.; Peltonen 1979, 181.

195 Peltonen 1979, 141.

196 Peltonen 1979, 130.

197 Peltonen 1979, 129.

198 Peltonen 1979, 130.

199 Kom.miet. 1973:52, 124; Peltonen 1979, 143.

200 Kom.miet. 1975: 33, 73.

201 Peltonen 1979, 208.

vastuuntuntoisia ja tietorikkaita kansalaisia”.²⁰² Peltonen korosti, että näissä myöhemmissä koulu-uudistuksen komiteamietinnöissä uudistuksen painopiste oli selvästi ”siirtynyt oppilaiden erilaisuuden ja tavoitteiden eritasoisuuden vaatimuksista yhtäläisiin koulusaavutuksiin” (oppimistulosten tasa-arvo), koska oppiminen on riippuvaisempi ympäristötekijöistä kuin yksilöllisistä ominaisuuksista.²⁰³ Näiden 1970-luvun koulu-uudistuskomiteamietintöjen tasa-arvonäkemyksen Peltonen katsoi ilmentävän marxismia ja naturalismia tasa-arvoa lajinominaisuutena, taloudellisesti poliittisena oikeutena.²⁰⁴

Vuoden 1971 koulutuskomitea painotti pyrkimystä aineellisen ja henkisen hyvinvoinnin tasaisempaan jakautumiseen ja kansalaisten demokraattisten toiminta- ja vaikutusmahdollisuuksien lisäämiseen, ja korosti, että pyrkimys tasa-arvoisempaan koulutukseen johtaa yhteiskunnassa yleisemminkin toteutuvaan tasa-arvoon ja yhteiskunnan kokonaisvaltaisempaan muuttamiseen: ”Mutta se (koululaitos) voi ennen kaikkea osoittaa, mitä mahdollisuuksia demokraattinen valtiojärjestelmä tarjoaa yhteiskunnan uudistamiseen ja parantamiseen”.²⁰⁵ Tiivistäen Peltonen totesi, että taloudellisen kehityksen ja vaurastumisen myötä Suomen yhtenäiskoulu-uudistus eteni laitoksesta, jossa kaikille tarjottiin mahdollisuus kehittää yksilöllisiä kykyjään meritokraattiseksi laitokseksi, joka tarjosi tasa-arvoisemmat ja oikeudenmukaisemmat edellytykset kilpailla jatko-opinnoista ja asemasta yhteiskunnassa ja työelämässä.²⁰⁶ Koulu-uudistuksessa edettiin myös varhaisvaiheen järjestelmän uudistuksesta myöhäisvaiheen päämäärien ja arvojen muutokseen, jossa pääpaino oli yhteiskunnan taloudelliseen kehitykseen liittyvissä arvoissa, moraaliin, uskontoon tai kulttuuriin liittyvien arvojen asemasta.²⁰⁷

2.3.2 Kansansivistystyöstä aikuiskoulutukseen – tasa-arvon työmuodot

Tasa-arvoperiaate, ihmiskäsitys ja työmuodot muuttuivat tutkijanani ajankohtana myös yleisen kirjastotoimen toisen ”kasvinkumppanin”, vapaan kansansivistystyön sektorilla, vaikkakaan eivät niin päämäärätietoisesti ja julkilausuttuina kuin koulu-toimessa. Niinpä katson, että vapaata sivistystyötä voidaan tarkastella sekä yleisen kirjastotoimen vertailukohteena että vaikutteiden antajana. Koska vapaan sivistystyön

202 Kom.miet. 1973: 52, 21; Peltonen 1979, 136.

203 Peltonen 1979, 141–142.

204 Peltonen 1979, 117.

205 Kom.miet. 1973: 52, 14, 15, 21; Peltonen 1979, 158–159, 179.

206 Peltonen 1979, 187.

207 Peltonen 1979, 202.

työmuodot sekä lähenivät kirjastotoimen ajanvietekirjallisuus -diskurssia (harrastusopinnot) että loitontuivat kirjastotoimen itseisarvoisesta sivistysfunktiosta (ammattillinen koulutus), ja vapaa sivistystyö määritteli ihmiskäsityksensä lähinnä työmuotojen kohderyhmien kautta – olen nimennyt kansansivistystyön määreeksi ”tasa-arvon työmuodot”.

1960-luvulla alettiin aikuiskasvatuksen rinnalla käyttää puolueettomammalta kuulostavaa käsitettä aikuiskoulutus. Käytännössä termejä käytettiin rinnakkain siten, että perinteisen aikuiskasvatusjärjestelmän kannattajat käyttivät termiä *aikuiskasvatus* ja uudistusmieliset käyttivät sanaa *aikuiskoulutus*.²⁰⁸ Nimitys *aikuiskasvatus* legitimoitui tieteellisen oppiaineen nimeksi 1965, kun Yhteiskunnallisen korkeakoulun kansansivistysopin professuurin nimi muutettiin aikuiskasvatuksen professuuriksi. Aluksi aikuiskasvatuksella tarkoitettiin samaa kuin vapaalla sivistystyöllä, mutta vähitellen aikuiskasvatus alettiin nähdä yläkäsitteenä, jonka piirissä vapaa sivistystyö muodostaa vain osan. Myös ammatillinen aikuiskoulutus katsottiin tietyn varauksin aikuiskasvatukseen kuuluvaksi.²⁰⁹

1960-luvulla vapaan sivistystyön lainsäädäntöä uudistettiin monipuolisesti. Uusittu laki kansalais- ja työväenopistojen valtionavusta annettiin vuonna 1962 ja kansanopistolaki uudistui vuonna 1969. Aivan uutena lakina säädettiin vuonna 1964 laki opintokerhojen valtionavusta, jonka vaikutuksesta opintokerhojen määrä kasvoi voimakkaasti koko maassa. Myös määrällisesti vapaa kansansivistystyö kasvoi huomattavasti 1960-luvulla. Kansalais- ja työväenopistojen opiskelijamäärä, opintokerhojen opiskelijamäärä sekä kansanopistojen lyhytkurssien opiskelijamäärä olivat 1960-luvun jälkipuoliskolta 1970-luvun alkupuolelle tultaessa miltei kolminkertaiset. Myös kansanopistojen, kansalais- ja työväenopistojen sekä opintokeskusten lukumäärä lisääntyi mainittuna ajankohtana. Erityisesti kansalais- ja työväenopistojen ja opintokerhotyön opiskelijapohja oli entisestään laajentunut.²¹⁰

Vuoden 1962 opistolaki oli merkittävä edistysaskel. Laki toi viralliseen käyttöön termin *kansalaisopisto* perinteisen *työväenopisto* -nimityksen rinnalle. Lainsäädännössä käytettiin ensimmäisen kerran termiä *aikuiskasvatus*. Uuden lain tehtävämäärittely oli väljä: opistojen tehtävänä oli ”edistää aikuiskasvatusta opettamalla kansalaisille heidän vapaa-aikanaan sellaisia tietoja ja taitoja, jotka ovat kansalaiselämässä tarpeellisia sekä edistävät itseopiskelua ja henkistä itsensä kehittämistä ja ohjaavat kansalaisia vapaa-ajan oikeaan käyttöön”.²¹¹ Tämän avaran tehtävämäärittelyn puitteissa opistot

208 Tuomisto 1977, 150–151.

209 Huuhka 1975, 23.

210 Kymmenes yleinen kansansivistyskokous Oriveden opisto 22.–24.5.74, 78–79.

211 Karjalainen 1969, 67.

saattoivat kehittää toimintaansa suhteellisen itsenäisesti. Lainuudistuksen jälkeen koulutuskintoon tähtäävät kurssit hyväksyttiin opistojen tehtäväkenttään. Sen sijaan laki ei määritellyt ammatillisen koulutuksen asemaa opistoissa. Käytännössä kouluhallitus salli ammatillisen koulutuksen opistoissa entiseen tapaan. Opistolain vaikutuksesta kansalaisopistoja alettiin myös käytännössä pitää välttämättöminä kunnallisina palvelulaitoksina terveystalujen tapaan. Opistojen opetuksessa alkoi korostua paikallisten sivistystarpeitten tyydyttäminen.²¹²

Opistolain väljä tehtävämäärittely piti edelleen yllä keskustelua kansalais- ja työväenopiston ”viihdyttävistä” työmuodoista. Vuonna 1967 pidetyssä IX yleisessä kansansivistyskokouksessa Urpo Harva tiukkasi: ”Mikä on aikuiskasvatustyötä, mikä ei? Tässä on sellainen henki, että aikuiskasvatustaloksista pitäisi tulla vapaa-ajan viettopaikkoja. Ei voida lähteä siitä, että palvellaan kaikkia harrastusmuotoja. Alustuksessa mainitaan puutarhanhoidosta, navigaatiosta...mitä jää instituutioille?” Hän sai tukea rehtori Veilahdelta, joka totesi, että ”on parempi jos on olemassa 8–9 hengen ryhmä, joka harrastaa kansantaloutta opintokerhona kuin pitsinvirkkausta kansalaisopistossa”.²¹³

Rajanveto opinnollisten ja viihdyttävien työmuotojen välillä oli ilmeisen tärkeä, sillä Aulis Alasen tutkimus vuodelta 1963 *Opintokerhotyön näköaloja* paljasti kvantitatiivisesti, miten tärkeänä opintokerhotyön viihdyttävyyttä pidettiin vastaajien keskuudessa. Viihtymistavoitteet eli virkistävä vapaa-ajan vietto oli keskeisintä 49 %:lle vastaajista ja yhdessäolo ja ajatusten vaihto 36 %:lle vastaajista. Opintokerho-ohjaajien vastausprosentit olivat hyvin samansuuntaiset, 36 % ja 55 %.²¹⁴ Aulis Alanen jatkoi tutkimusta tekemällä aiheesta aikuiskasvatuksen alan ensimmäisen väitöskirjan vuonna 1969 nimellä *Edistävä ja viihdyttävä opintokerhotyö. Tutkimus aikuisten vapaista ryhmäopinnoista sosiaalisen osallistumisen muotona*.²¹⁵ Alanen piti opintokerhotyössä tärkeimpänä oppimista edistävää tehtävää eli ”opinnollisuutta”, mutta ymmärsi ja hyväksyi opiskelun viihteellisen ja sosiaalisen merkityksen toissijaisena. Alasen näkemyksen mukaan opinnollisuuden ja vaatimustason kohottaminen vähentäisivät viihdyttävyyttä ja opintoihin osallistumista, mutta viihdyttämisen korostaminen ei toteuttaisi viralliseen tehtävänasetteluun sisältyvää opinnollisuutta.²¹⁶ Väitöskirjassaan Alanen ei yksilöi työmuotojen jakoa viihteellisiin ja opinnollisiin yhtä selkeästi kuin Urpo Harva kannanotoissaan, vaan ilmaisee viihteellisyyden kielteisellä yleistyksellä: ei-opinnollista, ei-tavoitteista, lyhytjännitteistä ja ensisijaisesti

212 Karjalainen 1969, 68; Sihvonen 1990, 20–21.

213 Yhdeksäs yleinen kansansivistyskokous 1967, 154.

214 Alanen 1963, 36–37; Tuomisto 2006, 138.

215 Tuomisto & Salo 2006, [8].

216 Tuomisto & Salo 2006, 15–16.

sosiaalisesti tyydyttävää toimintaa.²¹⁷ Alasen jako oppinnolliseen ja viihdyttävään toimintaan löi kahlitsevan leimansa vapaaseen sivistystyöhön pitkälle tulevaisuuteen, koska se tulkittiin pyrkimykseksi vakavahenkiseen tavoitteelliseen opiskeluun, josta viihtymistavoite oli karsittava pois.²¹⁸

Vaikka oppinnollisuuden vaatimus hyväksyttiin periaatetasolla kaikkeen vapaaseen sivistystyöhön, harrastusluonteiset työmuodot kulkivat käytännössä teorianmuodostuksen ohitse: alkujaan keskeisellä sijalla olleet yhteiskunnalliset aineet saivat tehdä tilaa kieliopinnoille (1950-luvun suurin aineryhmä), taitoaineille (1960-luvun suurin aineryhmä) ja taideaineille (1970-luvun suurin aineryhmä).²¹⁹

1960-luvulla käynnissä oleva peruskoulu-uudistus asetti muutospaineita myös aikuiskasvatustyölle. Asia otettiin puheeksi vuonna 1967 pidetyssä IX yleisessä kansansivistyskokouksessa R.H. Oittisen esitelmässä *Koulutusyhteiskunnan tehtäviä ja ongelmia*. Esitelmässään Oittinen liitti aikuiskasvatuksen käsillä olevaan koulutusyhteiskuntaan toteamalla ytimekkäästi: ”Koulutusyhteiskunnassa on siis pyrittävä juuri siihen mihin aikuiskasvatus eli vapaa kansansivistystyö on aina pyrkinyt: jatkuvan henkisen harrastuksen ylläpitämiseen”.

Oittinen korosti, että peruskoulu-uudistuksen myötä aikuiskasvatus ei suinkaan käy tarpeettomaksi, vaan peruskoulutuksen korostaessa jatkuvien henkilökohtaisten opintojen tärkeyttä myös aikuiskasvatuksen merkitys korostuu. Lisäksi peruskoulutustason noustessa myös aikuiskasvatuksen tason tulee nousta. Oittinen pyrki luotamaan ammattiopetusta aikuiskasvatuksen piiriin tähdentämällä ammattiopetuksen yleisesti kehittävää vaikutusta. Lopuksi Oittinen heitti haasteen aikuiskasvatukselle todeten vapaan kansansivistystyön olevan koulutusyhteiskunnassa lisääntyvien tehtävien edessä ja edellytti aikuiskasvatuksen ja vapaan kansansivistystyön toimijoiden seuraavan koulutusyhteiskunnan kehittymistä ja pyrkivän ennakkoluulottomasti mukautumaan sen tarpeisiin.²²⁰ 1960-luvun lopulla kansainvälistä kehitystä seuraten alettiin aikuiskasvatusta tarkastella yhtenä valtion koulutusjärjestelmän ja -politiikan osana. Tällöin sivistyksellisen tasa-arvon edistäminen nousi valtion aikuiskasvatuspolitiikan keskeiseksi tavoitteeksi.²²¹

1970-luvulle tultaessa valtiovalta käynnistikin käytännön toimenpitein vapaan sivistystyön niveltämisen osaksi valtakunnallista koulutusjärjestelmää asettamalla aikuiskoulutuskomitean vuonna 1971 laatimaan kokonaisuvaltaista suunnitelmaa aikuiskoulutusjärjestelmän kehittämiseksi. Tällä toimenpiteellä vapaan sivistys-

217 Tuomisto 2006, 143.

218 Tuomisto 2006, 146.

219 Huuhka 1990, 410–414; Tuomisto 2006, 153.

220 Oittinen 1967, 16–17.

221 Alanen 1985, 145.

työn katsotaan historiallisesti siirtyneen *suunnittelukeskeisen aikuiskoulutuspolitiikan* kauteen (1970-luvulta 1980-luvun puoliväliin).²²² Aikuiskoulutuskomitean pääsihteerinä toimi Aulis Alanen, ja komitean julkaiseman kahden mietinnön, aikuiskoulutuskomitean I osamietinnön ja aikuiskoulutuskomitean II osamietinnön, sisällön katsotaankin pääasiallisesti olevan hänen laatimiaan.²²³ Komitea nimettiin *aikuiskoulutuskomiteaksi*, koska se käytti termiä *aikuiskoulutus* termin *aikuiskasvatus* synonyyminä. *Vapaa sivistystyö* oli sen sijaan komitean mielestä yksi aikuiskasvatuksen muoto.²²⁴ Tuolloin vuonna 1971 yleiset kirjastot luettiin vielä vapaaseen sivistystyöhön kuuluviksi.²²⁵

Yhteiskuntapolitiikalle alisteisen aikuiskoulutuspolitiikan keskeisiksi perustavoitteiksi määriteltiin koulutuksellisen tasa-arvon lisääminen, tuotannon edistäminen ammattitaitoa kehittämällä, demokratian edistäminen aikuisten yhteiskunnallisia valmiuksia kehittämällä sekä kulttuurin kehittäminen persoonallisuutta kehittämällä. Vapaan sivistystyön perustana ollut humanistinen sivistysnäkemys ilmenee kahdessa viimeisessä tavoitteessa. Mutta mietinnössä on kuitenkin aiempaa yhteiskunnallisempi näkökulma perinteisen yksilöllisyyden ohella, ja näissä perustavoitteissa molemmat näkökulmat yhdistetään: Kun yksilöiden yhteiskunnalliset valmiudet ja persoonallisuus kehittyvät, niin myös yhteiskunnallinen kehitys edistyy.²²⁶

Aikuiskoulutuskomitea esitti mietinnössään 'viralliset' aikuiskoulutuspolitiikan perustavoitteet, joista koulutuksellisen tasa-arvon lisääminen oli ensimmäinen. Komitea määritteli sen seuraavasti: ”Tasa-arvoon tähtäävä aikuisten koulutusmahdollisuuksien tasoittaminen sosiaalisia, taloudellisia, alueellisia sekä opiskeluvalmiuksiin liittyviä oppimisesteitä poistamalla”.²²⁷

Keskeisenä tavoitteena oli siis mahdollisuuksien tasa-arvo, johon pyrittiin takaamalla kaikille tasa-arvoiset lähtökohdat. Tämä ei kuitenkaan taannut vielä eri väestöryhmien tasa-arvoisia osallistumismahdollisuuksia. Aikuiskoulutuksen käytäntö oli osoittanut, että vähiten koulutusta saaneet osallistuivat aikuiskoulutukseen harvemmin kuin korkeammin koulutetut. Aikuiskoulutuskomitea esittikin, että aikuiskasvatuspolitiikassa on ”kiinnitettävä erityistä huomiota lyhimmän koulutuksen saaneiden ja tiedollisesti passiivisimpien sivistykselliseen aktivoimiseen ja opiskeluyrityksen tukemiseen”. Komitea totesi, että yhteiskunnan työnjako luo itsessään

222 Kymmenes yleinen kansansivistyskokous Oriveden Opisto 22.–24.5.74, 79–80; Sihvonen 1996, 19.

223 Tuomisto & Salo 2006, 16.

224 Kom.miet. 1971: A29, 11–12.

225 Sitä vastoin Timo Toiviainen ei enää *Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet* -teoksen täydennysosassa vuodelta 1984 lue yleisiä kirjastoja vapaaseen sivistystyöhön kuuluviksi, s.252.

226 Tuomisto & Salo 2006, 16–17.

227 Kom.miet. 1975: 28, 16; Tuomisto 1989, 41.

kansalaisille eriarvoisen aseman koulutuspalvelujen määrän ja laadun suhteen, mutta tässäkin komitea painotti, että aikuiskoulutuksen tehtävänä oli ”kohottaa yleistä sivistystasoa tuotantoelämän ja työnjaon vaatimuksista riippumatta”.²²⁸ Näin aikuiskoulutuskomitea sanoutui irti siitä meritokraattisen tasa-arvon pyrkimyksestä, jota vuoden 1971 koulutuskomitea oli kannattanut. Aikuiskoulutuskomitea ei katsonut aikuiskoulutuksen tehtävänä osana koulujärjestelmää olevan valmentaa tasaveroisesti kilpailukykyisiä kansalaisia kamppailemaan paikasta kilpailuyhteiskunnassa. Komitea pysyi aikuiskoulutuksen perustavoitetta määritellessään vapaan sivistystyön juurillaan painottaessaan, että aikuiskoulutuksessa oli edelleen kyse yksilön omaehtoisesta henkisestä kasvusta ja yksilöllisistä tavoitteista.²²⁹ Tämä yksilön valinnanvapaus ja itsensä toteuttamisen päämäärä ei saanut johtaa ”kilpailukorosteiseen, heikompien vapautta rajoittavaan individualismiin”.²³⁰ Päinvastoin komitea katsoi aikuiskoulutuksen tavoitteeksi ”muuttaa [- -] yhteiskunnassa vallitsevaa kilpailuhenkistä arvosuuntausta”.²³¹

Vaikka aikuiskoulutus nyt nähtiin kiinteänä osana sitä koulutuspolitiikkaa, jonka tavoitteena oli tuotannon ylläpitäminen ja kohottaminen, aikuiskoulutuskomitea korosti tuotannon välinearvoa, jonka kehittämiseen, ohjaamiseen ja valvomiseen aikuiskoulutus valmensi ihmisiä. Tässä valmennustyössä komitea näki aikuiskasvatuksella olevan yhteiskunnan muuttajan roolin. Komitea tähdensi, että ”tuotannolliset näkökohdat eivät kuitenkaan saa painottua aikuiskoulutuspolitiikan toteuttamisessa liiaksi, vaan tuotannollinen toiminta muodostaa vain yhden osan yksilön elämästä ja yhteiskunnan kulttuurista”. Pääpainon aikuiskoulutuksessa tuli edelleen olla yksilön omaehtoisessa kehittymisoikeudessa ja kokonaispersoonallisuuden kehittämisessä.²³² Tässä yhteydessä komitea linjasi näkemyksensä näiden kahden pääsuuntauksen, hyöty- ja kehittymistavoitteisen aikuisopiskelun välillä seuraavasti: ”Aikuiskoulutuksen yhtenä kehittämistavoitteena tulee olla hyötytavoitteisen opiskelun sellainen suuntaaminen [- -], että se entistä paremmin palvelee myös yksilön persoonallisia itsensä kehittämisen tarpeita”.²³³

Komitea tarkasteli aikuiskoulutusta kokonaisuutena, johon sisältyivät sekä yleisivistävä että ammatillinen aikuiskoulutus. Niinpä osana aikuiskoulutusjärjestelmää kansalaisopistojen tuli ulottaa toimintansa kaikille aikuiskoulutuksen tehtäväalueille. Näitä olivat komitean jaottelun mukaan: yleisivistävän pohjakoulutuksen täydentä-

228 Kom.miet. 1971: A29, 33.

229 Kom.miet. 1971: A29, 31.

230 Kom.miet. 1971: A29, 56.

231 Kom.miet. 1971: A29, 33.

232 Kom.miet. 1971: A29, 27, 29, 34–35, 36–37.

233 Kom.miet. 1971: A29, 46.

minen, ammatillinen koulutus, yhteiskunnallinen koulutus ja harrastustavoitteinen koulutus. Huomionarvoista on se, että komitean esityksessä ammatillinen koulutus katsottiin kuuluvaksi kansalaisopistojen tehtäväpiiriin. Kannanottoaan komitea perusteli sillä, että ”amatillisen koulutuksen järjestelmä ei uudistettunakaan ulotu kaikille paikkakunnille, minkä vuoksi kansalaisopiston tulee täydentää tätä järjestelmää”.²³⁴

Merkillepantava oli myös komitean suhtautuminen harrastustavoitteeseen koulutukseen. Se kulki tasavertaisesti yhtenä neljästä tehtäväalueesta molemmissa mietinnöissä. Aikuiskoulutuskomitea ottikin selvästi kantaa ”viihdyttävien” työmuotojen puolesta:

Aikuisten keskuudessa on varsin tavallinen myös sellainen ennakkoluulo, että ns. käytännölliset vapaa-ajan harrastukset ja opiskelu edustaisivat keskenään erisuuntaisia taipumuksia ja pyrkimyksiä. Aikuiskoulutuksen yhtenä tehtävänä on aktivoida opiskelua, joka alan perustietoja ja -taitoja parantamalla edistää yksilön mahdollisuuksia toteuttaa itseään rakentelun, puutarhanhoidon, teknisen askartelun jms. käytännöllisten harrastusten avulla.²³⁵

Komitea totesi, että harrastustavoitteinen koulutus oli kansalaisopistojen laajin ja keskeisin tehtäväalue, jossa tarjonta oli runsasta ja monipuolista, mutta ei ollut täysin vastannut sille asetettuja opinnollisuuden vaatimuksia. Komitea painottikin, että ”kysynnän myötäilystä tulee pyrkiä aktiiviseen väestön kulttuuri- ja harrastustoiminnan kehittämiseen”.²³⁶ Harrastustavoitteisen koulutuksen yhteydessä komitea otti laajemminkin kantaa kansalaisten vapaa-ajanviettopapoihin kuin vain omien työmuotojensa puitteissa. Komitea tähdensi, että vapaa-aikaa ei saa nähdä vain ”työlle ja tuotannolle alistettuna elpymisvaiheena”, vaan se on itseisarvoista aikaa, jolloin on mahdollisuus kehittää itseään ja osallistua kulttuuriin – näkemys, joka heijasteli perinteistä vapaan sivistystyön itsekasvatustietämystä. Komitea kuitenkin myönsi, että ihmisillä on oltava ”varaukseton oikeus myös rentoutumiseen ja viihteeseen”, mutta se ei saisi olla yksinomaan tyhjäpäiväistä ajanvietettä. Niinpä komitea näkikin aikuiskoulutuspolitiikan yhtenä tehtävänä auttaa ihmisiä arvioimaan kaupallisen ajanvieteteollisuuden passivoivia vaikutuksia, haitallisia käyttäytymismalleja ja arveluttavaa arvomaailmaa. Mutta aikuiskoulutuskomitea ei silti nähnyt populaarikulttuuria yksinomaan negatiivisena, vaan totesi, että ”on pyrittävä tekemään

234 Kom.miet. 1975: 28, 114; Sihvonen 1990, 22.

235 Kom.miet. 1971: A29, 55.

236 Kom.miet. 1975: 28, 114.

ero hyvän ja huonon populaarikulttuurin välillä leimaamalla sitä summittaisesti vähäarvoiseksi tai suorastaan kehittymistavoitteiden vastaiseksi”.²³⁷ Komitea jatkoi samalla linjalla edelleen ja mursi ponnekkaasti raja-aitoja korkeakulttuurin ja matalan kulttuurin välillä toteamalla, että aikuiskoulutuksen tehtävänä ei saa olla vain ihmisten ohjaaminen korkeakulttuurin pariin, vaan kulttuuripalvelujen eliittiluonnetta piti pyrkiä muuttamaan poistamalla niiden ”hienouteen ja vaikeuteen kohdistuvia ennakkoluuloja”.²³⁸ Lähtökohtana tuli olla enemmistön kulttuuriarvostukset. Komitea luotasikin hyvin suvaitsevasti ja kannustavasti käsitystään tästä enemmistöstä todeten, että oli ”pyrittävä muuttamaan kulttuuriin osallistumattomien torjuvia ja omia mahdollisuuksia aliarvioivia asenteita”.²³⁹

Käsitellessään I osamietinnössään yleisten kirjastojen tehtäviä aikuiskoulutuskomitea avaa kirjastoasetuksessa (A 268/62) lausuttua yleisen kirjastolaitoksen tehtävämäärittelyä ”tydyttää yleistä sivistystarvetta ja lukuharrastusta” varsin suoraviivaisesti todeten lukuharrastuksen tarkoittavan, että ”kirjaston käyttäjille voidaan tarjota myös ajanvietekirjallisuutta”. Tosin komitea myöntää, että sivistystehtävän ja ”laajojen kansalaispiirien” lukumieltymysten yhteensovittaminen on vaikeaa, ja valintaperusteet tulisi kuitenkin johtaa sivistyspoliittisista tavoitteista käsin.²⁴⁰

Aimo Peltosen tutkimustulokset yhtenäiskoulu-uudistusta koskevista komiteamietinnöistä linjasivat koulu-uudistuksen edenneen 1960- ja 1970-luvuilla humanistisesta yksilöllisyyden korostuksesta meritokratiaan, kulttuurin korostuksesta tiedon ja tieteellisyyden korostamiseen. Peltonen totesi aikuiskoulutuskomitean II osamietinnön sijoittuvan näiden ääripäiden väliin ja sisältävän aineksia molemmista. Aikuiskoulutuskomitea korosti varhaisvaiheen koulu-uudistuskomiteoiden tapaan yhteyttä kulttuuriin kasvatuksen tavoitteena. Mutta samanaikaisesti aikuiskoulutuskomitea jatkoi vuoden 1971 koulutuskomitean ja opetussuunnitelmakomitean linjalla asettamalla perustavoitteikseen demokratian edistämisen ja yhteiskunnallisten valmiuksien kehittämisen. Tämä yhteiskunnallinen koulutus sisältäisi useita tehtäväalueita: poliittinen koulutus, luottamushenkilökoulutus, koulutus muihin kansalaisvalmiuksiin ja ammatillisen koulutuksen yhteiskunnallinen valmennus. Tiivistäen aikuiskoulutuskomitea totesi, että kun yhteiskunnan tasolla oli kysymys kulttuurin kehittämisestä, niin se yksilötasolla merkitsi kokonaispersoonallisuuden kehittymistä: aikuisille tulee entistä paremmin kyetä tarjoamaan erilaisia kulttuuripalveluja, jotta he voisivat jatkuvasti kehittää itseään ja osallistua kulttuurin viljelyyn.²⁴¹

237 Kom.miet. 1975: 28, 28.

238 Kom.miet. 1975: 28, 104.

239 Kom.miet. 1975: 28, 28.

240 Kom.miet. 1971: A29, 200.

241 Kom.miet. 1975: 28, 16–17, 25–29; Peltonen 1979, 124–125.

Vaikka aikuiskoulutuskomitean ihmiskäsitys noudattelikin perinteisen kansansivistystyön humanistista ihmiskäsitystä korostaessaan ihmisen erityisarvoa sinänsä ja hänen omaleimaisen kokonaispersoonallisuutensa kehittämistä, se kuitenkin luopui humanistisen ihmiskäsityksen väljyydestä ja luetteli vuoden 1971 koulutuskomitean tapaan ihmisen yksilöllisiä ihanneominaisuuksia, joihin koulutuksella tuli pyrkiä: itsenäisyyttä, kriittisyyttä, yhteistyökykyä, arvostelua, luovuutta, aktiivisuutta, vastuuntuntoisuutta, demokraattisuutta ja halua osallistua päätöksentekoon.²⁴² Aikuiskoulutuskomitea myötäili myös 1970-luvun koulu-uudistuskomiteoiden näkemyksiä aktiivisemmasta ja kokonaisvaltaisemmasta sosiaalisesta kasvatuksesta työhön ja yhteiskuntaan.²⁴³ Samoin aikuiskoulutuskomitea myötäili myöhäisvaiheen koulu-uudistuskomiteoiden näkemyksiä yhteiskunnan kokonaisvaltaisesta arvojenmäärittelystä. Koulutuksen avulla näistä yleisistä yhteiskunnan kehittämiseen tähtäävistä arvoista toivottiin tulevan myös yksilötason arvoja.²⁴⁴ Vaikka Peltonen ei aikuiskoulutuskomitean mietintöön viitatessaan nimennytkään sen siirtyneen humanistisesta ihmiskäsityksestä naturalistiseen ja marxilaiseen ihmiskäsitykseen, komitean näkemyksen ihmisestä nimenomaan yhteiskunnan jäsenenä ja kansalaiskasvatuksen tärkeydestä aikuiskoulutuksessa voi katsoa sisältäneen piirteitä naturalistisesta (pragmatismi) ja marxilaisesta ihmiskäsityksestä.²⁴⁵

Aikuiskoulutuskomitean työn jälkeen käynnistyi aikuiskoulutusjärjestelmän uudistuksen valmistelu, joka ei kuitenkaan hetimiten johtanut käytännön toimenpiteisiin. Vasta 1978 valtioneuvosto hyväksyi periaatepäätöksen aikuiskoulutuksen suunnittelu- ja kehittämisperiaatteista, jossa ammatillinen aikuiskoulutus asetettiin selvästi etusijalle kaikissa kehittämistoimissa. Sihvosen mukaan ”[t]ällä periaatepäätöksellä oli valtava psykologinen vaikutus opistoväkeen. Tuntui siltä, ettei mitään muuta vaihtoehtoa hengissä pysymiselle jäänyt kuin yrittää saada keinolla millä hyvänsä ammatillista aikuiskoulutusta myös opistoihin. Yhä useammat alkoivat vaatia sen sisällyttämistä opistojen tehtäväkäsitykseen.”²⁴⁶ Tämä valtioneuvoston periaatepäätös osoitti, miten pitkälle vapaa sivistystyö oli 1970-luvulla edennyt ammatillisen aikuiskoulutuksen suuntaan pois kansansivistyksellisistä juuristaan.

Tasa-arvoisuus aikuiskoulutuksessa sinetöitiin vuonna 1982 Aikuiskoulutuksen johtoryhmän muistiossa *Tasa-arvo aikuiskoulutuksen suunnittelun periaatteena*. Siinä esitetty tasa-arvopyrkimys sai aikuiskasvatuksen kentän yleisen hyväksynnän. Vain Urpo Harva puolusti sivistyksellisen eliitin kouluttamista omana ryhmänään. Hän

242 Kom.miet. 1975: 28, 25; Peltonen 1979, 160.

243 Peltonen 1979, 166.

244 Kom.miet. 1975: 28, 27–28; Peltonen 1979, 188.

245 Peltonen 1979, 59–60, 78, 160.

246 Sihvonen 1990, 23.

vertasi sitä demokratiaan väistämättömästi kuuluvaan valtaeliittiin, jossa valta keskittyy jossain määrin harvojen käsiin. Niinpä kaikki eivät myöskään voi olla samalla sivistystasolla, vaan osa nousee muita korkeammalle tasolle. Tämä sivistyseliitti ei saa olla kenenkään eturyhmä, vaan yhteishyvän edistäjä. Tästä sivistyseliitistä kasvaisivat myös tulevaisuuden aikuiskouluttajat.²⁴⁷ Mutta Harvasta huolimatta snellmanilainen kahden sivistyksen käsitys jäi aikuiskasvatuksessakin historiaan sekä periaatteena että käytäntönä.

2.3.3 Populaarikulttuuri – tasa-arvon symboli

Suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutos, kaupungistuminen, lisääntynyt vapaa-aika ja television yleistymisen vauhdittivat yleismaailmallisen populaarikulttuurin lopullista ja voimallista rantautumista Suomeen 1960-luvulla. Edellisen vuosikymmenen korkea – matala -kulttuuriasenne yritti vielä vastustaa populaarikulttuuria ”moraalisella huolella ala-arvoiseksi katsottujen tuotteiden vaikutuksesta kansalaisiin”.²⁴⁸ Tässä lähtöasetelmassa olivat vielä läsnä kielteinen suhtautuminen populaarikulttuuriin ja holhoava suhtautuminen siihen väestöosaan, joka populaarikulttuurituotteita kulutti.

Massakulttuurin keskeiseksi välineeksi muodostui televisio, ja sen suosio kasvoi Suomessakin nopeimmin 1960-luvulla, jolloin katsojakunta toivoi ensisijaisesti viihdeohjelmia.²⁴⁹ Television ohjelmatarjonnan myötä voidaan katsoa populaarikulttuurin kuluttajien väestöpohjan välillisesti laajentuneen merkittävästi, joten korkea – matala -vastakkainasettelu yleisessä kulttuurikeskustelussa menetti keskeistä asemaansa. 1960-luvun edetessä ja yhteiskuntaan ja kulttuurielämään kohdistuvien muutosvaatimusten voimistuessa yleisen kulttuurikeskustelun painopiste siirtyi pois populaarikulttuurin kuluttajista populaarikulttuurin laajempaan merkitykseen. Muiden muassa myös populaarikulttuuri otettiin vastakulttuurin symboliksi, jonka hyväksymisellä kapinoitiin vanhoja kulttuurihierarkioita vastaan.²⁵⁰

Merja Hurrin mukaan kulttuuriradikaalit ryhtyivät johtavien lehtien kulttuuripalstoilla julkisesti puolustamaan populaarikulttuuria laajamittaisesti vuosina 1964–65. Kansan Uutisissa käytiin järjestelmällistä populaarikulttuuria puolustavaa kampanjaa Kalevi Haikaran johdolla, joka halusi saada aikaan populaarikulttuurin

247 Tuomisto 1989, 42; Harva 1980, 26–28.

248 Turunen 1999, 197.

249 Knuuttila 1988, 300–301.

250 Musta lammis 1995, 5.

tason ja arvostuksen nousua.²⁵¹ Myös Uuden Suomen Risto Hannula halusi saada populaarikulttuurin yleisemminkin kulttuuriostasoon käsittelemään aihepiiriin. Tällä pyrkimyksellä nähtiin sekä taiteen demokratisoitumisen että kansanvalistuksen funktio: populaarikulttuuriin tuli suhtautua vakavasti, jotta sen sisältöön pystyttäisiin vaikuttamaan. Hurri tiivistääkin, että ”päämääränä ei enää ollut vierottaa ihmisiä viihteestä ja massakulttuurista, vaan opettaa heitä ymmärtämään niitä ’oikealla tavalla’.”²⁵² Populaarikulttuurikeskusteluun oli tullut sävy, jonka mukaan populaarikulttuuri oli jo tullut kulttuurin kentälle jäädäkseen ja piti vain keskustella sen laadusta, ja saada ihmiset paremman populaarikulttuurin piiriin.²⁵³ Risto Turusen mukaan ”läpimurto populaarikulttuurin hyväksymisessä tapahtui 1960-luvun puolivälissä”.²⁵⁴

Populaarikulttuuriin lähtökohtaisesti sisältynyt tasa-arvonäkemyksellinen ja tasavertainen ihmiskäsitys välittyivät 1960-luvulla populaarikulttuuria käsitelleissä seminaareissa: Helsingin Yliopiston ylioppilaskunnan kulttuuritoimikunnan ja Taiteilijayhdistys Kiilan maaliskuussa 1967 järjestämässä Populaarikulttuurin seminaarissa ja saman vuoden Jyväskylän Kesässä. Tasa-arvonäkemyksellinen ja ihmiskäsitys valottivat sekä populaarikulttuurin funktion, kohdeyleisön että sisällön pohjalta. Molemmissa seminaareissa populaarikulttuuria tarkasteltiin korkea – matala -kulttuuriakselilla. Populaarikulttuuriin myönteisesti suhtautuneessa Populaarikulttuurin seminaarissa populaarikulttuuri määriteltiin yleis- ja helppotajuiseksi, suurelle yleisölle tarkoitetuksi ja suuren yleisön suosiossa olevaksi kulttuuriksi, jonka olennainen tehtävä oli viihdyttäminen.²⁵⁵ Populaarikulttuurista katsottiin tulleen tasa-arvoista ja demokraattista lisääntyneen vapaa-ajan, populaarikulttuurituotteiden helpon saatavuuden ja niiden myyttisen, kaikille yhteisen sisällön myötä. Populaarikulttuurin käyttäjien tähdennettiin käyttävän ”samoja henkisiä kykyjä kuin ollessaan taiteen kimpussa”.²⁵⁶ Jyväskylän Kesässä akateemikko Joonas Kokkonen puolestaan käytti samoista lähtökohdista: funktiosta, käyttäjistä ja sisällöstä lähtevän populaarikulttuurin voimakkaasti vastustavan puheenvuoron. Kokkonen katsoi ihmisten enemmistön tarvitsevan viihdettä ”suunnilleen samaan tapaan kuin tarvitsemme käyttötavaroita ja -esineitä” ja ”populaarikulttuuriin lukeutuva teos pyrkii tietoisesti

251 Hurri 1993, 167.

252 Hurri 1993, 168, 170, 228.

253 Turunen 1999, 197.

254 Turunen 1999, 198.

255 Populaarikulttuurissa protestimielistä hohtoa. Suomen Sosialidemokraatti 6.3.1967.

256 Populaarikulttuurissa protestimielistä hohtoa. Suomen Sosialidemokraatti 6.3.1967; Populaarikulttuuriin kiinnitettävä huomiota – opetusta, arvostelua, tutkimusta tarvitaan. Uusi Suomi 7.3.1967; populaarikulttuuriseminaari: Ajanvietteen tasoa nostettava. Helsingin Sanomat 6.3.1967; HYY:n ja Kiilan onnistunut ”mesokulttuuriseminaari”. Suomen Sosialidemokraatti 8.3.1967.

heti tehoavaan, mahdollisimman laajat piirit välittömästi tavoittavaan ilmaisuun”. Kokkosen mukaan populaarikulttuurin käyttämisessä ”ei ole kyse ’faustisesta’ hengen ja älyn ponnistelusta” toisin kuin taiteen vastaanottamisessa.²⁵⁷

Sen sijaan 1970-luvun poliittissävytteisessä populaarikulttuurikeskustelussa edellisen vuosikymmenen kansankulttuurista ponnistavan populaarikulttuurin myönteinen tasa-arvonäkemyks oli saanut tehdä tilaa näkemykselle ”ylikansallisesta viihdeteollisuudesta”, joka määriteltiin seuraavasti: ”[v]iihdekirjallisuus, valtaosa elokuvista ja television ohjelmista ovat täsmällisesti ohjelmoitua, taantumuksellista elämäkatsomusta ja länsimaista arvomaailmaa markkinoivaa tajuntateollisuutta”.²⁵⁸ Edellisen vuosikymmenen käyttäjänäkökulman sijaan populaarikulttuuria tarkasteltiin tuote- ja levitysnäkökulmasta,²⁵⁹ sitä kutsuttiin matalaviihteeksi²⁶⁰ ja aikaisempi yksilöllinen ihmiskäsitys käyttäjästä oli muuttunut sosiologiseksi tarkastelutavaksi: tutkimustuloksiin pohjautuen eri populaarikulttuurin lajien käyttäjäryhmiä tarkasteltiin iän, sukupuolen ja sosiaalisen aseman mukaan.²⁶¹ Vaikka ihmiskäsitys näennäisesti katosikin sanomalehtikirjoittelun populaarikulttuuridiskurssista näkökulman muuttuessa, ilmeni se silti implisiittisesti pohdittaessa niitä haitallisia vaikutuksia, joita ylikansallisella tajuntateollisuudella katsottiin olevan käyttäjilleen. Lukijoita, katsojia, kuulijoita pidettiin kriitikköinä ja vaikutuksille alttiina ja todettiin: ”Morgan Kane, Mickey Spillane, Netta Muskett ja Anni Polva muokkaavat mielipiteitä sata kertaa tehokkaammin ja laajemmin kuin runokokoelma tai pamfletti”.²⁶²

Pohjimmiltaan elitistinen ihmisenäkemyks paljastuu toimittaja Perttu Rastaaan kysymyksessä: ”miksi ihmiset tuota massakulttuuria niin mieluisasti oikein kuluttavat? Mikä tässä heikkotasoisessa ja ajattelua madaltavassa kulttuurissa on oikein sellaista, joka tekee siitä massojen kulttuuria?”²⁶³ Tämä populaarikulttuuriin kriittisesti suhtautuneen seitsemänkymmentäluvun kysymys muistuttaa asenteiltaan ja sanavalinnoiltaan erehdyttävästi viisikymmentäluvun *Toiset pidot Tornissa* -kulttuurikeskustelua.

Sanomalehdistöstä keskustelu populaarikulttuurista siirtyi muille kulttuuri-foorumeille ja populaarikulttuurista tuli vakavan kirjallisuudentutkimuksen kohde, kuten viihdekirjallisuuskritiikin pioneerin kirjallisuuskritikko Eila Pennasen artikkelit viihdekirjallisuudesta Parnassossa osoittavat. Eila Pennanen julkaisi kuusi-

257 Taidetta ja taidepolitiikkaa. Uusi Suomi 3.7.1967; Saunio 1967. Kansan Uutiset 9.7.1967.

258 Leiponen 1974a. Kansan Uutiset 13.10.1974.

259 Rastas 1978. Kansan Uutiset 9.7.1978.

260 Leiponen 1974a. Kansan Uutiset 13.10.1974.

261 Leiponen 1974a. Kansan Uutiset 13.10.1974.

262 Leiponen 1974b. Kansan Uutiset 1.12.1974.

263 Rastas 1978. Kansan Uutiset 9.7.1978.

kymmentäluvun jälkipuoliskolla Parnassossa artikkelit *Kirjailija ja viihde*,²⁶⁴ *Aino Räsänen ja suomalainen rakkausromaanit*²⁶⁵ sekä kirjailija Mauri Sariolan tuotantoa käsittelevän artikkelin *Summassa Sariolassa*.²⁶⁶ Näissä viihdekirjallisuutta analysoivissa artikkeleissaan Pennanen lähestyy aihettaan kirjallisuudensosiologisin ottein ja pohtii viihteen ja taiteen välistä eroa, hyvän ja huonon viihteen ominaisuuksia sekä viihdekirjallisuuden kriitikon roolia. Pennanen perusasenne populaarikirjallisuuteen on myönteinen. Pennanen pitää viihdettä yhtenä ihmisen perustarpeena, joka on väistämätön eikä itsessään paha asia.²⁶⁷ Koska siis kaikessa lukemisessa on mukana myös ajanvietefunktio, on Pennanen mielestä viihteen ja taiteen jyrkkä erottaminen tarpeetonta ja vaikeakin. Pennanen näkemys viihdekirjallisuudesta on avara: hän listaa viihdeellisen lukemisen bestsellerlistalle niin Aleksis Kiven, Juhani Ahon, Väinö Linnan kuin Aino Räsänenkin.²⁶⁸ Pennanen asenne populaarikirjallisuuden kaupallisuuteenkin on omaperäinen: ”Ainoa järkevä tapa arvostella viihderomaaneja on ottaa ne yhteiskunnallisena viestintänä ja katsoa, että onnistuneimpia tai ainakin kiinnostavimpia ovat ne, joilla on suurin menekki ja joiden viestintäsisältö on siis havaittu ja otettu vastaan”.²⁶⁹ Pennanen ei koe kaupallista viihdettä uhkaksi taiteelle ja uskoo viihteen lukijan helposti pystyvän siirtymään taidekirjallisuuden lukijaksi. Hänen asenteensa on ylipäättään viihteen lukijaa arvostava, sillä hän epäilee viihteen mahdollisuuksia vaikuttaa lukijoihin haitallisesti. Päinvastoin hän tähdentää, että myös lukijat vaikuttavat viihdekirjallisuuteen odotuksillaan. Tässä puolestaan Pennanen näkee viihdekirjallisuuden arvostelijoiden työn tärkeyden: heidän tehtävänsä on muokata lukijoiden odotuksia parempaan suuntaan.²⁷⁰ Pennanen perääkin sekä populaarikirjallisuuteen vakavasti suhtautuvaa kritiikkiä että tieteellistä tutkimusta.²⁷¹ Pennanen viihdekirjallisuutta käsittelevä esseesarja huipentuu pääsyksi Suomen kirjallisuushistoriaan: Pennanen artikkeli *Ajanvietekirjallisuus* Suomen Kirjallisuus-teossarjan kahdeksannessa osassa on lajinsa ensimmäinen.²⁷²

1970-luvulla käynnistyiikin populaarikulttuurin akateeminen tutkimus.²⁷³ Helsingin yliopistossa Kansanrunoustieteen laitoksella kokoontui professori Matti Kuusen johdolla populaarikulttuurin seminaari lukuvuonna 1972–73. Seminaarin lähtökohta

264 Pennanen 1966, 74–79.

265 Pennanen 1967, 247–258.

266 Pennanen 1969, 65–75.

267 Pennanen 1966, 75; Pennanen 1970, 299.

268 Pennanen 1966, 76.

269 Pennanen 1967, 247.

270 Pennanen 1966, 75, 78.

271 Pennanen 1966, 78.

272 Turunen 1999, 198.

273 Aika on aikaa... 1974, 5.

oli siis folkloristiikassa, josta käsin se analysoi sellaisia populaarikulttuurin ilmiöitä kuin populaarimusiikkia, sarjakuvia, lännenelokuvia ja naistenviihdettä. Seminaarin osanottajista Heikki Kaukoranta²⁷⁴ ja Marja Paasio²⁷⁵ julkaisivatkin populaarikulttuuria käsitteleviä opinnäytteitä. Seitsemänkymmentäluvun populaarikulttuuria käsitelleistä akateemisista opinnäytteistä korkein ja tärkein oli kuitenkin Juhani Niemen liseniaattityö *Populaarikirjallisuus Suomessa* vuodelta 1975, josta tuli alan perusteos.²⁷⁶

Professori Matti Kuusi, populaarikulttuurin puolestapuhujien pioneeri hänkin, liittyi myös siihen joukkoon, joka kritisoi koulujen kirjallisuuden opetuksen elitistisyyttä ja halusi opetukseen liitettäväksi populaarikirjallisuuttakin.²⁷⁷ Äidinkielen Opettajain Liiton aloitteesta syntyneessä kirjassa *Folklore tänään* Kuusi suosittelee populaarikulttuuria osaksi koulujen kirjallisuuden opetusta lanseeraamalla käsitteen *poplore* ja toteamalla: ”Jos opettaja on keskustelukykyinen ihminen, jolle mikään populaari ei ole kammottavaa, niin poplore on aihepiireistä kiitollisimpia”.²⁷⁸ Kuusen ajattelua tutkinut Kirsti Manninen painottaa kuitenkin, että Kuusi ei suinkaan kannattanut ylikansallista populaarikulttuuria, joka hänen mukaansa vieraannutti ja indoktrinoi kuluttajia ja tuhosi kulttuurin omaleimaisuutta.²⁷⁹ Tämän hän toi julki samana vuonna 1974 kun puolusti populaarikulttuuria kirjallisuuden opetukseen.

Pekka Tarkan mukaan 1970-luvun kulttuuri-ilmapiiri olikin politisoitumisketjyksessään kääntymässä populaarikulttuuria ja nimenomaan ylikansallista populaarikulttuuria vastaan, jota nimitettiin ”kulttuuri-imperialismiksi”.²⁸⁰ Merja Hurri toteaaakin, että se myönteinen valistuksen henki, joka 1960-luvulla oli leimannut sanomalehtien populaarikulttuurikeskustelua, oli 1970-luvulla muuttunut kielteisen valistuksen hengeksi, jossa sekä oikeisto- että vasemmistointellektuellit eri lähtökohdista päätyivät pitämään populaarikulttuuria negatiivisena, tyhjänpäiväisenä ja torjuttavana. Hurri näkee 1970-luvun populaarikulttuurikeskustelussa esimerkin Keith Roen ”epäpyhästä allianssista”: Oikeistoälymystön mukaan populaarikulttuuri on hulinoivaa, moraalitonta ja uhka järjestykselle, kun taas vasemmiston mielestä se on passivoivaa, tyhmistävää ja kaupallista.²⁸¹

274 Kaukoranta. 1970. Sarjakuvat perinteenä. Juonikuvioiden konstanssien tutkimuksesta. Sivuai-
neen pro gradu -työ. Helsingin yliopisto, Kansanrunoustieteen laitos.

275 Paasio. 1977. Nyyrikin rakkausnovellien rakenne- ja juonianalyysi. Pro gradu -työ. Helsingin
yliopisto. Folkloristiikan laitos. S-sarja; 257.

276 Niemi 1975.

277 Turunen 1999, 198.

278 Kuusi 1974, 12.

279 Kuusi 1974, 136–137; Manninen 1984, 143.

280 Tarkka 1988, 348.

281 Roe 1987; ks. Hurri 1993, 215.

Keskustelu populaarikulttuurista levisi kulttuurintutkimuksesta myös muille tieteenaloille, ja sosiologiassa ja joukkotiedotustutkimuksessa keskustelua kävivät 1960- ja 1970-luvun johtavat suomalaiset yhteiskuntatieteilijät, kuten Yrjö Ahmavaara, Antti Eskola ja Pertti Hemánus. Massa- tai populaarikulttuuri tulkittiin yleisimmin tajunnantäytöksi, ideologiseksi vaikuttamiseksi tai kulttuuririhkamaksi, mutta jotkut tutkijat ja keskustelijat näkivät massakulttuurin myös uutena kanavana vaikuttaa ihmisiin sen kulttuuriaineksen välityksellä, jota ihmiset todella kuluttivat.²⁸² Kirjallisuussosiologit puhuivat eri kirjallisuudenlajien erilaisista yhteiskunnallisista ja yksilökohtaisista funktioista. Yhteiskunnallisilta funktioiltaan kirjallisuus saattoi olla esimerkiksi yhteiskunnan kiinteyttä ylläpitävää ja vahvistavaa tai sitä heikentävää. Kirjallisuuden yksilökohtaisina funktioina voitiin pitää mm. jännitysten laukaisemista, rentoutumista ja ongelmien ratkaisemista. Taiteen avulla voitiin irtaantua arkisesta, sekasortoisesta ja rumasta, ja sen avulla voitiin kokea esteettistä nautintoa ja mielihyvää. Kirjallisuus kuitenkin, paitsi auttoi ihmistä irtaantumaan ongelmistaan, myös auttoi häntä ratkaisemaan niitä. Tässä kulki usein raja viihteen ja niin sanotun vakavamman taiteen välillä.²⁸³ Toisaalta myös viihteessä voitiin pyrkiä elämän realistiseen kuvaamiseen ja ongelmanratkaisuun melodramaattisin tehokeinoin. Valtaosa viihteestä pyrki kuitenkin kaavamaisuuksien avulla hälvettämään yhteiskunnassa vallitsevia ristiriitoja, kanavoimaan piileviä, yhteiskuntaa vastustavia ja uudistavia voimia vaarattomiksi laukaisemalla lukijoiden jännityksiä ja tarjoamaan todellisuuspakoisia päiväunia.²⁸⁴ Yhteiskuntatieteellinen tulkinta katsoi viihteen indoktrinoivan jäsentämään keskiluokan miljöön yleisimmäksi ja kenties ainoaksi elämänpiiriksi, koska keskiluokan miljöön katsottiin antavan paremmat edellytykset mallioppimiselle. Yleisen käsityksen mukaan viihde sai myös lukijat yksinkertaistamaan inhimillisen elämän mutkikkaan problematiikan muutamaksi harvaksi perusongelmatyypiksi. Viihteen indoktrinaatiota ei usein hevin havaittu eikä tunnustettu. Viihdettä pidettiin helposti niin sanottuna puhtaana ajanvietteenä, jonka yhteiskunnalliset vaikutukset olivat merkityksettömiä.²⁸⁵ Viihteellä nähtiin myös terapeuttisia merkityksiä. Terapeuttiset tehtävät olivat lisääntyneet sitä mukaa kuin yhteiskunta oli tehnyt ihmisistä yhä enemmän ulkoahoajautuvia. Ihmisten omatoimisuus ja yksilöllisyys olivat vähentyneet, ja teollinen massaviihde oli alkanut tarjota heille käyttäytymismalleja, joiden avulla he saattoivat sopeutua tähän tilanteeseen.²⁸⁶

282 Ruohonen 2008, 151.

283 Eskolaz 1971, 237–238.

284 Ahmavaara et al. 1971, 137 ; Henriksen & Sørensen 1977, 15.

285 Hemánus 1973, 118, 122.

286 Niemi 1975, 138.

Juhani Niemi vertasi 1970-luvun populaarikulttuurikeskustelua yhtä ”vimmaiseen mielipiteiden vaihtoon kuin konsanaan moderni runous 1950-luvulla”, mutta totesi keskustelun aiheelliseksi, koska siinä keskusteltiin populaarikirjallisuuden perimmäisestä vaikutusvallasta. Tästä vaikutusvallasta Niemen mukaan seurasi, että ”valta pysyy jakamattomana niin kauan kuin sen mekanismeja ei tiedetä, sen keinoja ei paljasteta”.²⁸⁷ Joka tapauksessa populaarikulttuurin aseman legitimoitumista yleisesti hyväksytyksi ilmiöksi jo 1970-luvun puolivälissä kuvaa Matti Kuusen esitys viihdetrustien parlamentaarisesta valvonnasta takaamaan sitä, että ”pientuottajilla ja -kuluttajilla on tosiasiallisesti valittavanaan enemmän kuin yksi kanava”.²⁸⁸

Keskustelun ohella populaarikulttuuri, erityisesti ylikansallinen kioskikirjallisuus, lujitti asemiaan myös kirjamarkkinoilla. Kirjakaupat menettivät 1971 yksinoikeutensa niin sanottuihin kirjakauppakirjojen myyntiin, joten kovakantisia menestysromaaniteita sai myydä myös kioskeissa ja tavarataloissa. Kirjakaupat joutuivat puolestaan taipumaan aikaisemmin pelkästään kioskeissa myynnissä olleen huokean viihdekirjallisuuden myyntiin. Raja bestsellerviihteen ja kioskiviihteen välillä alkoi hämärtyä. Myös suuret arvokirjallisuuden kustantajat ryhtyivät julkaisemaan sekä halpoja viihdelukemistoja että sarjakuvia. Kioskikirjallisuuden saamaan vankkaan jalansijaan markkinoilla kiinnitettiin huomiota 1970-luvun kulttuuripoliittisissa komiteamietinnöissä ja selonteoissa, kuten kirjallisuuden tukitoimikunnan mietinnössä (KM 1973:24) ja kulttuuritoimintakomitean mietinnössä (KM 1974:2). Viihdesarjojen tuontia ei kuitenkaan ehdotettu rajoitettavaksi, vaan sen sijaan kehoitettiin tukemaan korkeatasoista koti- ja ulkomaista kulttuurituotantoa ja -tuontia.²⁸⁹ Kirjallisuuden tukitoimikunta ehdotti Valtion kirjallisuustoimikunnan ja Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan rinnalle perustettavaksi uutta elintä, Kirjallisuusneuvostoa, jolle keskitettäisiin valtion kirjallisuuspolitiikkaan liittyvät tukitoimet,²⁹⁰ ja kulttuuritoimintakomitea ehdotti laatutukijärjestelmän kehittämistä muulle kuin massakulttuurituotannolle ja populaarikulttuurin tehokkaampaa niveltämistä kulttuuripolitiikan kokonaistavoitteisiin.²⁹¹

1960- ja 1970-luvuilla populaarikulttuuri oli muuttunut sukupolvikapinan ja vastakulttuurin välineestä yhteiskunnallisen vallankäytön, silloisen tulkinnan mukaan kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän arvomaailman, välineeksi, jonka asema oli kuitenkin legitimoitunut osaksi suomalaista kulttuurijärjestelmää niin lujasti, että sen katsottiin tarvitsevan jo parlamentaarista valvontaa.

287 Niemi 1975, [7], 8.

288 Kuusi 1974, 153.

289 Knuutila 1988, 311.

290 Kom.miet. 1973: 24, [116].

291 Kom.miet. 1974:2, tiivistelmä, 12.

2.4 Vaikutuksia yleiseen kirjastotoimeen

Olen edellä kuvannut Suomen viralliseen hyvinvointivaltiodiskurssiin kuuluneen tasa-arvoperiaatteen kehittymistä ja siihen sisältyneen ihmiskäsityksen muuttumista yleiseen kirjastotoimeen läheisesti liittyneiden koulutoimen ja vapaan sivistystyön julkisissa diskursseissa. Niiden katson olleen edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla. Lähtökohtana oli koulutoimea, vapaata sivistystyötä ja kirjastotoimea ideologisesti yhdistänyt kahden sivistyksen käsitys, jota lähdettiin purkamaan sivistyksellisen tasa-arvon saavuttamiseksi.

Hyvinvointivaltion rakennuskaudella koulutoimi lähti toteuttamaan tasa-arvopyrkimystä ryhtymällä tietoisesti purkamaan kahden sivistyksen periaatetta, johon voimassa oleva rinnakkaiskoulujärjestelmä perustui. Rinnakkaiskoulujärjestelmä ei enää vastannut hyvinvointiyhteiskunnan työvoimatarpeisiin eikä sen tasa-arvoisuuteen perustuvaan aatemaailmaan. Muutosprosessi rinnakkaiskoulujärjestelmästä yhtenäiskoulujärjestelmään oli valtiovallan tarkoituksellinen ja määrätietoinen prosessi, vaikkakaan ei lyhyt, kivuton eikä vailla vastustusta. Tämän muutosprosessin julkisessa diskurssissa käsitteet *tasa-arvo* ja *ihmiskäsitys* olivat eksplisiittisesti ja keskeisesti läsnä, toisin kuin vapaan sivistystyön diskurssissa. Koulu-uudistuksen julkisessa diskurssissa tuotiin tutkimani kahden vuosikymmenen aikana esiin pyrkimys monipuoliseen tasa-arvoon: alueelliseen, sosiaaliseen, taloudelliseen ja mahdollisuuksien tasa-arvoon – ja lopulta myös oppimistulosten tasa-arvoon. Huippunsa tämä diskurssi sai vuoden 1971 koulutuskomitean mietinnössä, jossa koulutoimi kytkettiin yhtäältä osaksi valtion tuotantotoimintaa, toisaalta osaksi meritokraattista kilpailuyhteiskuntaa, ja se nähtiin yhteiskuntaa muuttavana voimana.

Vapaan sivistystoimen kehitys kahden sivistyksen käsityksen purkamisen tiellä kohti tasa-arvoisuutta oli osin yhteneväinen, osin erilainen koulutoimen kanssa. Ensinnäkin vapaa sivistystoimi oli historiallisessa diskurssissaan ilmaissut kahden sivistyksen periaatetta implisiittisemmin kuin koulutoimi. Kansanvalistustyön varhaisvaiheessa oli puhuttu rahvaasta, vaikka käytännössä toiminta oli tarkoitettu talonpoikaissäädylle Snellmanin kahden sivistyksen periaatteen mukaisesti. Itsenäistymisen ajasta lähtien puhuttiin jo kansasta, johon luettiin kuuluvaksi jo työväestökin. Käytännön työmuodot olivat kuitenkin jo 1920-luvulta lähtien johtaneet kahden sivistyksen käsitteen purkautumiseen, tosin tahattomasti ja toisin tuloksin kuin vapaan sivistystyön toimijat olivat odottaneet. 1950-luvulla vapaa sivistystyö joutui havahtumaan kansalais- ja työväenopistojen opiskelijakunnan ”keskiluokkaistumiseen”, jossa opiskelijoiden pohjakoulutus oli korkeampi kuin alunperin oli tarkoitettu.

Samalla vapaan sivistystyön opintojen sisältö oli muodostunut viihteellisemmäksi harrastustoiminnaksi kuin virallinen tehtävänmäärittely edellytti. Vapaa sivistystyö kuitenkin alistui käytännön tilanteeseen ja ryhtyi muokkaamaan virallista diskurssiaan sallivammaksi. Tätä tilannetta voi verrata virallisen kirjastotoimen suhtautumiseen ajanvietekirjallisuuteen ja sitä ilmentävään diskurssiin.

1970-luvulla vapaan sivistystyön/aikuiskasvatuksen kytkeminen osaksi valtiollista koulutusjärjestelmää ohjasi sen kehitystä yhteneväiseksi koulutoimen kehityksen kanssa, ja painopisteen muuttuminen vapaasta sivistystyöstä ammatilliseen koulutukseen vei sitä kauemmaksi kansansivistysjuuriltaan ja samalla myös yleisestä kirjastotoimesta. Aivan käsi kädessä koulutoimen kanssa ei vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus kuitenkaan kulkenut. Se nimittäin sanoutui aikuiskoulutuskomitean mietinnöissään irti roolistaan elimellisenä osana tuotantoelämää, jolla se näki vain välinearvon ja kieltäytyi valmentamasta kansalaisia kilpailuyhteiskuntaan. Sen sijaan vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus hyväksyi roolinsa yhteiskunnallisena muutosvoimana.

Nämä kaksi tekijää: sekä koulutoimi että aikuiskasvatus suoraan kytkettyinä tuotantoelämän palvelukseen ja molempien rooli yhteiskunnan muuttajina, nousivat selvästi esiin tutkimusaineiston diskurssien analyysin tuloksena ja herättivät uusia mielenkiintoisia kysymyksiä: miten nämä tekijät näkyisivät yleisen kirjastotoimen diskurssissa vai näkyisivätkö ollenkaan. Ilmentäisikö yleinen kirjastotoimi niitä mahdollisesti palvelulaitos -funktiollaan?

Sekä koulutoimen että vapaan sivistystyön/aikuiskasvatuksen diskurssissa analysoin siis tasa-arvokäsityksen moninaista sisältöä ja sen lopullista hyväksymistä molemmilla sektoreilla. Samalla tarkastelin tasa-arvokäsitykseen läheisesti kytkeytyvän ihmiskäsityksen sisältöä ja muuttumista tutkimani ajankohtana. Tuona ajankohtana ihmiskäsitys oli ilmeisen tärkeä sekä keskustelun aiheena että tieteellisen tutkimuksen kohteena. Tasa-arvoperiaatteen tavoin ihmiskäsitys ilmeni koulutoimessa eksplisiittisesti ja vapaassa sivistystoimessa/aikuiskasvatuksessa implisiittisemmin, jossa sitä pohdittiin lähinnä käytännön työmuotojen kohteena. Vaikka ihmiskäsityksen ilmenemistavat koulutoimessa ja vapaassa sivistystyössä/aikuiskasvatuksessa eivät olekaan suoraan verrannollisia keskenään, olen osoittanut, että ihmiskäsitys on läsnä riippumatta siitä, miten sitä ilmaistaan ja että se on muuttuva näkemys ja sen muuttumisella on vaikutusta. Ihmiskäsityksen muuttuminen koulutoimessa ja vapaassa sivistystyössä/aikuiskasvatuksessa on hypoteesini mukaan heijastunut myös yleiseen kirjastotoimeen.

Lisäksi olen edellä tarkastellut kirjastojen kirjavalinnan liberalisoitumisen symbolin, populaarikirjallisuuden, tai laajemmin, populaarikulttuurin rantautumista ja

legitimoitumista suomalaisen kulttuurielämään ja sen yhteydessä esitetyn diskurssin muuttumista 1960- ja 1970-luvuilla. Populaarikulttuuri -diskurssissahan tasa-arvoperiaate ja moniarvoisempi ihmiskäsitys olivat läsnä jo lähtökohtaisesti populaarikulttuurin merkityssisällössä, vaikkakin esiintyivät diskurssissa implisiittisesti.

Edellä olen kuvannut, miten teollistuneeseen ja kaupungistuneeseen Suomeen saapui teollistumisen ja kaupungistumisen seurannaisilmiö, populaarikulttuuri. Se raivasi tiensä ala-arvoisena pidetystä kulttuurilajista, ensin radikalisoituvan yhteiskunnallisen muutoksen välineeksi, sittemmin osaksi kirjallisuudenhistoriaa, koulujen kirjallisuuden opetusta ja tieteellistä tutkimusta. Lopulta populaarikulttuuri oli osa yhteiskunnallista valtakeskustelua legitiimissä asemassa, jonka katsottiin tarvitsevan parlamentaarista valvontaa. Populaarikulttuurista ja -kirjallisuudesta oli siten tullut yleisesti hyväksytty kulttuuri- ja kirjallisuudenlaji, jonka sivuuttamista yleisen kirjaston kirjavalinnassa oli enää vaikea perustella. Populaarikulttuurin aseman hyväksyminen ja lujittuminen muutti myös ihmiskäsitystä. Seitsemänkymmentäluvun nihkeästä suhtautumisesta huolimatta populaarikulttuurin kuluttajia ei enää halveksittu, vaan suhtautuminen heihin muuttui neutraaliksi.

Näiden mahdollisesti välillisten vaikutusten lisäksi yleinen kirjastotoimi sai myös suoria viestejä tutkiman ajankohdan julkisessa diskurssissa. Vuonna 1973 ilmestyneessä kirjallisuuden tukitoimikunnan mietinnössä selvitettiin, olisiko valtion tuettava kirjallisuuden kustantamista ja levittämistä niin ”että voitaisiin taata lajivalikoimaltaan rikas ja moni-ilmeinen kirjallisuustuotanto”. Toimikunta kiinnitti erityistä huomiota vähälevikkisen epäkaupallisen kirjallisuuden tukemiseen. Mietinnössä toimikunta totesi, että kirjallisuuden ongelmista vaikein on levitys ja levityksen tärkein tekijä on kirjastolaitos. Niinpä varsinaisissa levityksen tukiehdotuksissaan toimikunta keskittyi kirjastolaitokseen. Komitea totesi, että erityisesti maalaiskuntien kirjastojen pienet resurssit eivät riitä sivistyksellisesti ja yhteiskunnallisesti tärkeän vähälevikkisen kirjallisuuden, kuten lyriikan ja ajankohtaisen mielipidekirjallisuuden hankkimiseen, mikä johtaa alueelliseen eriarvoisuuteen kirjastopalveluissa. Tilanteen korjaamiseksi toimikunta ehdotti kirjastoille myönnettäväksi valikoivaa kirjasto-ostotukea sekä maakuntakirjastojen valtionapua lisättäväksi niin, että ne voisivat ostaa varastoon loppuunmyytyä kirjallisuutta alueensa kirjastoille.²⁹² Myös kirjallisuuden tiedotuksessa nähtiin ongelmia ja sen tehostamiseksi komitea kaavaili uudistuksia: perinteisten luennoitsija- ja kirjailijavierailujen ohella kirjastojen tuli ”monipuolistaa toimintaansa elokuvakerhojen ym. harrastustoiminnan avulla”.²⁹³

292 Kom.miet.1973:24, 110–111.

293 Kom.miet. 1973:24, 112.

Vaikka komitea myönsi kirjastolaitoksen ansiot: alueellisen kattavuuden, lukuhaluksen edistämisen, kirjavalikoiman edustavuuden kirjakauppaan verrattuna ja lisääntyvän merkityksen tulevaisuudessa, se listasi myös kirjastolaitoksen ongelmakohtia. Tämän tutkimuksen kannalta erityisen mielenkiintoinen on komitean painotus, että ”lisääntyvä vapaa-aika sekä aikuiskasvatuksen merkityksen kasvu edellyttävät kirjaston tiedonvälitys- ja monitoimitehtävien pikaista selvittämistä”.²⁹⁴ Tässä kirjastotoimi edelleen rinnastetaan vapaaseen sivistystyöhön/aikuiskasvatukseen. Komitea korostaakin kirjaston tehtäväkuvan laajentamista lainaus- ja lukusalitoinnasta uusiin palvelumuotoihin, jotka paremmin vastaavat yleisen sivistystarpeen ja lukuharrastuksen asettamiin vaatimuksiin. Komitea toteaa ympäripyöreästi, että yleinen sivistystarve ja lukuharrastus vaativat myös kirjastotoiminnan kytkemistä yhteiskunnan muihin toimintoihin, sillä ”yleisten kirjastojen kehitys on vaarassa jäädä jälkeen yhteiskunnan tarpeista ja muusta kehityksestä”.²⁹⁵ Komitea ei tarkemmin erittele, mitä nämä muut toiminnot ovat tai mistä yhteiskunnan tarpeista kirjastotoimi on vaarassa jäädä jälkeen. Mietinnön julkaisuvuoden huomioiden rinnastus koulutoimessa (vuoden 1971 koulutuskomitean mietintö ilmestyi 1973) ja vapaassa sivistystoimessa (aikuiskoulutuskomitean I osamietintö ilmestyi 1971) tapahtuneeseen kehitykseen on mahdollinen.

Myös toinen ajankohdan komiteamietintö, kulttuuritoimintakomitean mietintö vuodelta 1974 käsitteli kirjastotoimintaa osana valtakunnallista kulttuuritoimintaa ja sen kehittämistä, mutta hyvin niukasti, koska kirjastotoimintaa kehittämään oli asetettu oma komitea, kuten kulttuuritoimintakomitea mainitsi. Kulttuuritoimintakomitea tyytyikin omana ehdotuksenaan esittämään vain kirjastolaitoksen laajentumista myös muille taiteen jakelun alueille ja piti erityisen tärkeänä äänilevyjen ja kasettien lainausjärjestelmän luomista.²⁹⁶

294 Kom.miet. 1973:24, 52.

295 Kom.miet. 1973:24, 51–52.

296 Kom.miet.1974:2, 30, 184, tiivistelmä, 12.

3. VALTION YLIMMÄN KIRJASTOTOIMEN KIRJAVALINTAKULTTUURI

3.1 Lait asetukset ja muut viralliset määräykset

3.1.1 Vuoden 1961 kirjastolain esihistoriaa

Tämän tutkimuksen aihepiirin, kirjavalinnan, esihistorian tarkastelu on syytä aloittaa niistä amerikkalaisvaikutuksista, jotka vaikuttivat 1900-luvun alusta Suomen kirjastoliikkeeseen ja joiden vaikutuksesta sääty-yhteiskunnan kansankirjastoista alkoi kehittyä yleinen kirjastolaitos. Amerikkalaisvaikutteet näkyivät vuoden 1928 kansankirjastolaissa ja -asetuksessa, joilla säädeltiin yleisten kirjastojen kirjavalintaa vuoden 1961 kirjastolakiin asti.

Amerikkalaisen yleisen kirjastotoimen, Public Library Movementin, vaikutuksia Suomen kirjastoliikkeen kehitykseen on tutkinut Pirjo Vatanen. Vatanen tiivistää 1800-luvun puolivälissä Bostonissa syntyneen liikkeen toteuttaneen ensimmäisenä yleisen kirjaston keskeiset peruseriaatteen: julkisen omistuksen ja ilmaisen käyttöoikeuden kaikille. Amerikkalainen ihmiskäsitys uskoi jokaisen ihmisen kykyyn ja haluun kehittyä itseopiskelun avulla, ja niinpä kirjastopalvelut oli tarkoitettu kaikille kansalaisille ikään, säätyyn, varallisuuteen tai mielipiteisiin katsomatta. Tämän takaamiseksi kirjastotoiminnan tuli olla yhteiskunnan kustantamaa ja käyttäjille ilmaista. Vaikka kirjastolla nähtiinkin kasvatustehtävä koululaitoksen jatkeena, ja kirjakokoelman tuli olla tasokas, myös kirjaston virkistysfunktio tunnustettiin ja vain ala-arvoiset ja vahingolliset kirjat torjuttiin kokonaan. Muutoin kirjavalinnassa kannatettiin myöhemmin Suomessa silta-teorian tunnettua periaatetta, että kevyt kirjallisuus voi toimia johdattajana vaativampaan lukemiseen. Myös amerikkalainen suhtautuminen populaarikulttuuriin oli lähtökohtaisesti myönteistä ja arvostavaa

verrattuna eurooppalaisiin kulttuurikäsitteisiin eikä itse asiassa tehnyt eroa suhtautumisessa korkeakulttuuriin ja populaarikulttuuriin. Koska kirjastolaitos rahoitettiin verovaroin, kirjastonkäyttäjillä oli oikeus saada kirjastosta haluamaansa kirjallisuutta eikä kirjastoihin saanut hankkia kirjallisuutta, jota ei luettu. Kirjasto pyrki myös erilaisin toimenpitein houkuttelemaan uusia käyttäjiä.¹

Suomeen Public Library Movementin ajatukset kulkeutuivat naapurimaista Tanskasta ja Norjasta, jossa amerikkalaiset kirjasto-opit oli omaksuttu erityisen voimakkaasti.² Vatanen on tutkinut amerikkalaisvaikutteiden levittämistä Suomessa varhaisten kirjastonhoidon oppaiden avulla: Valfrid Vaseniuksen (1891)³, A.A. Granfeltin (1905)⁴, H.F. Soverin (1910)⁵ ja Helle Cannelinin (1922)⁶ oppaat ovat viitoittajina. Tulokinnassaan Vatanen toteaa, että amerikkalaisvaikutteet olivat läsnä suomalaisissa oppaissa jo hyvin varhain ja ne esiteltiin yhteneväisesti eri oppaissa.⁷ Kirjavalinta oli oppaissa vain yksi aihe muiden, kuten kirjastotekniikan ja aukioloaikojen, joukossa. Vaseniuksen kirjavalintakäsitys on Vatasen mukaan selvästi amerikkalainen: Kirjastoon tulee hankkia kirjoja, jotka tulevat luetuiksi. Kokoelman tulee olla monipuolinen sisältäen sekä hengellisiä että maallisia kirjoja, sekä opettavia että huvittavia. Vaseniuksen mukaan myös tietokirjat voivat olla huvittavia ja kertomakirjallisuus opettavaa. Kirjallisuuden ja kirjaston ajanvietefunktiota ei siis suljeta pois, vaikka parhaimmillaan kirja on sekä opettava että huvittava.⁸ Granfeltin laajempi ja Vatasen mukaan merkittävämpi opas oli Vaseniuksen oppaan kanssa kirjavalinnassa paljolti samoilla linjoilla, jopa samoin sanakänteinkin. Vatanen kuitenkin tiivistää: ”Vaseniuksen amerikkalaistyyppisesti kirjastojen tieto- ja hyötyaspektia korostavaan tekstiin verraten Granfeltin kaunokirjallisuuden painottaminen ja varoitukset ovat selvästi ’valistavia’.”⁹

Korostaessaan kaunokirjallisuuden merkitystä myös Granfelt mainitsee lukemisen virkistysfunktion raskaan työn vastapainoksi sekä sivuaa silta-teoriaa todetessaan:

1 Ditzion 1947, 10–11, 13–16, 180; Vatanen 2002, 12, 184.

2 Vatanen 2002, 52.

3 Vasenius: Neuvoja kansankirjastojen hoidosta ynnä Luettelo kansankirjastoihin sopivista kirjoista. 1891.

4 Granfelt: Opas kansankirjastojen hoidossa. 1905.

5 Soveri: Kirjastonhoito. Viittauksia aloitteleville koulukirjastojen hoitajille. 1910.

6 Cannelin: Kirjastonhoidon opas. 1922.

7 Vatanen 2002, 72.

8 Vasenius 1891, 4–7; Vatanen 2002, 74–76.

9 Vatanen 2002, 79, 81; Markku Meriranta havaitsi varhaisissa kirjavalintaohjeissa jo eksklusion siemenen. Koska kirjastoja ei nähty tietokeskuksina, katsottiin, ettei kansankirjastoihin tarvinnut hankkia sentyyppisiä kirjoja kuin lasten aapiskirjat ja halvat pennikirjaset. ”Mistä sitten olisivat kansan syvät rivit yhteiskunnassa, joka ei ollut mikään tietoyhteiskunta, saaneet tietää näistäkään kirjoista tai ylipäänsä joutuneet kosketuksiin tällaisen sinänsä oleellisen tärkeän kirjallisuuden kanssa”, toteaa Meriranta eksklusiosta. Meriranta 1984, 99.

”Ja toisia on, joita kertomukset ovat johtaneet vakavamman historiallisen taikka maantieteellisen kirjallisuuden tuttavuuteen, jotka siten lukemiseen mieltyneinä ovat oppineet harrastamaan jotakin erikoisalaa tietopiirin laajassa valtakunnassa”.¹⁰ Soverin oppaan, joka oli tarkoitettu aloitteleville koulukirjastonhoitajille, Vatanen esittelee esimerkkinä Suomen kirjastoliikkeessä vallinneista saksalaisvaikutuksista, jotka olivat jääneet amerikkalaisvaikutteiden varjoon, mutta joita Eija Eskola löysi jossain määrin Helle Kannilankin ajattelusta ja jotka ovat tämänkin tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia ja joita käsittelen myöhemmin luvussa 3.2.1.¹¹ Helle Cannelinin kirjastonhoidon opaskirja vuodelta 1922, jota Vatanen luonnehtii ammattilaisen tekemäksi ammattilaisia varten,¹² oli kirjavalinnan osalta niukka. Cannelin viittaa kirjavalintaperiaatteiden osalta Granfeltin ja A.H. Bergholmin¹³ 1917 ilmestyneeseen oppaaseen. Cannelinin omat näkemykset, joiden amerikkalaisuutta Vatanen¹⁴ korostaa, kattavat liki satasivuisesta oppaasta yhden sivun:

[Kirjavalinnassa] tulee toiselta puolen ottaa huomioon sellaiset kirjat, joita lainaajat pyytävät ja lukevat, mutta toiselta puolen myöskin sellaiset, joita soisi heidän oppivan tarvitsemaan ja mielellään lukemaan. Liikaa holhoovaisuutta on vältettävä, mutta jossain määrin täytyy kuitenkin ottaa kasvatuksellinenkin puoli huomioon. Hyllyjä ei saa täyttää kirjoilla, jotka vain niitä kaunistavat kenenkään niitä lukematta, mutta toiselta puolen tulee muistaa, että jos oikea henkilö oikealla ajalla saa luettavakseen kirjan, joka hänelle voi muodostua elämykseksi – olkoon sitten kysymyksessä Ilias tai Sähkötekniikan oppikirja – merkitsee se yhteiselle sivistykselle paljon enemmän, kuin jos kaksikymmentä henkilöä lukee saman ajanvietekirjan, jonka heti luettuaan unohtavat. Ennen kaikkea tulee kuitenkin kirjoja valitessaan ottaa lähtökohdaksi lainaajien harrastukset ja pyrkimykset jättää sitä luuloa, että itsellä on ehdottomasti paras kirjallinen maku. Kaunokirjallisuutta tulee varsinkin pienemmissä kirjastoissa olla runsaasti, sillä se parhaiten herättää lukuhalua ja harrastusta, mutta hyvin pian on koetettava lisätä tietokirjavarastoa ja sen käyttöä. Ala-arvoista kirjallisuutta ei ole lainkaan kirjastoihin hankittava, vaikka sitä kysyttäisiin, sillä ei kirjaston tarkoituksena ole vain kirjojen jakelu ylipäätään, vaan ne ovat yleisillä varoilla kustannettuja valistuslaitoksia.¹⁵

10 Granfelt 1905, 36.

11 Vatanen 2002, 82–83; Eskola 2004, 135.

12 Vatanen 2002, 88.

13 Bergholm: Kirjojen valinnasta kirjastoihin. 1917.

14 Vatanen 2002, 85.

15 Cannelin 1922, 37–38.

Tässä sitaatissa on idullaan Helle Kannilan kirjallisuuskäsitys, joka sisällytettiin myöhemmin paljolti hänen käsialaansa olevaan vuoden 1928 kansankirjastolakiin ja -asetukseen ja jota kirjastontarkastajat sovelsivat lain käytännön tulkintaan Kannilan johdolla. Kannilan ajattelun ytimenä on, että kirjasto ei ole lainakirjasto, vaan julkisilla varoilla ylläpidetty ”valistuslaitos”. Aluksi Kannila tuntuu suhtautuvan avarasti ja melkeinpä nöyrästi lainaajien makumieltymysten huomioimiseen, torjuu sekä holhoavan että elitistisen asenteen kirjavalinnassa amerikkalaisen esikuvan mukaan, mutta päätyy korostamaan kirjaston kasvatuksellista tehtävää yksipuolisemmin kuin amerikkalainen kirjastoajattelu. Jo tässä varhaisessa tekstissä Kannila torjuu ajanvietekirjallisuuden ja samalla kirjallisuuden ja kirjastolaitoksen ajanvietefunktion, mikä sisältyi amerikkalaiseen kirjastokäsitykseen eikä Kannila viittaa silta-teoriaan kaunokirjallisuuden sisällä, vaan mahdollisena siltana kaunokirjallisuuden harrastamisesta tietokirjallisuuden lukemiseen. Vaikka Kannila oppaansa alkulauseessa puhuu valitukseksista, kaikille kansalaisille aiottujen kirjastojen perustamisesta ja kehittämisestä, tulee kirjaston käyttöoikeus tässä kirjavalinnan näkökulmasta ehdolliseksi: ”oikea henkilö oikealla ajalla saa luettavakseen kirjan, joka hänelle voi muodostua elämykselliseksi – olkoon sitten kysymyksessä Ilias tai Sähkötekniikan oppikirja” on Kannilan käsityksen mukaan sivistyslaitoskirjaston kannalta tärkeämpi käyttäjä kuin kaksikymmentä ajanvietekirjan lukijaa. Teoriassa kirjastonkäyttöoikeus on tarkoitettu jokaiselle, mutta Kannilan hahmottelemassa käytännön kirjavalintamallissa siihen ei edes ole tarkoitus pyrkiä.

Helle Kannilan rooli ja vaikutus oli keskeinen Suomen kirjastoliikkeen professionalisoituessa kirjastotoimeksi 1920-luvulla. Hän oli saanut amerikkalaisvaikutteisen kirjastonhoitajakoulutuksensa Kansanvalistusseuran järjestämällä Tuusulan kirjastokursseilla 1912¹⁶ ja sai lisävaikutteita Pohjoismaihin suuntautuneella opintomatallaan 1920 valmistautuessaan johtamaan Kordelinin säätiön suunnittelemaa kirjastokoulua.¹⁷ Opintomatka antoi Kannilalle tukea myös tulevan kirjastolainsäädännön suunnittelutyössä.¹⁸ Valtiollisen kirjastotoimen järjestämiseksi perustettiin 1920 valtion kirjastotoimikunta ja sen alaisuuteen kirjastotoimisto ja toimiston päälliköksi valittiin 1921 Helle Kannila, virkanimikkeellä valtion kirjastotoimiston johtaja.¹⁹ Tässä asemassa hänen roolinsa vuoden 1928 kansankirjastolain valmistelussa ja luonnostelussa muodostui keskeiseksi. Valtion kirjastotoimikunta määritteli 1921 kirjastojen valtionavustusten perusteet. Avustukseen oikeutettiin julkiset, kaikille

16 Vatanen 2002, 137; Eskola 2004, 117.

17 Cannelin 1920, 5–7, 27–34, 99–105.

18 Cannelin Helsingin Sanomat 4.9.1924.

19 Cannelin 1921, 51; Eskola 2004, 49.

avoimet kirjastot, joiden tarkoituksena oli ”tietojen ja yleissivistyksen levittäminen”. Kirjavalinnan osalta avustuksen ehtona mainittiin, että kirjastossa ei ole ”epäsiveellistä tai muuten ala-arvoista kirjallisuutta”.²⁰ Ehto sisällytettiin samanlaisena myös vuoden 1928 kansankirjastolakiin liittyvään asetukseen.²¹

Valtion kirjastotoimikunta aloitti kirjastolain valmistelun vuonna 1924 ja helmikuussa 1925 Helle Kannila jätti toimikunnalle laatimansa lakiluonnoksen, jonka pohjalta toimikunta valmisti lakiehdotuksensa keväällä 1925. Kirjastotoimikunnan ehdotuksen mukaan tuli säätää kaksi eri lakia, toinen valtionavustuksista, toinen valtion kirjastotoimen johdon organisaatiosta.²² Monien vaiheiden jälkeen opetusministeriö valmisti Valtion kirjastotoimikunnan ja kouluhallituksen ehdotusten sekä niistä saatujen lausuntojen pohjalta kansankirjastolakiesityksen vuonna 1927, jonka ensisijaisena tarkoituksena oli vakinaistaa vuonna 1921 aloitettu valtion kirjastotoimi. Tähän lakiesitykseen opetusministeriö kuitenkin lisäsi kirjastopakon eli kunnille asetettiin velvollisuus kirjastojen ylläpitoon. Kirjastopakkoa ei ollut ehdotettu lakiehdotuksen missään aiemmassa vaiheessa²³ ja Helle Cannelin vastusti sitä ehdottomasti.²⁴ Niinpä kun eduskunta kansankirjastolain toisessa käsittelyssä syksyllä 1927 kävi laajaa yleiskeskustelua lakiehdotuksesta, olivat tärkeimmät keskustelunaiheet kirjastopakko, yhdistysten kirjastojen valtionapu ja valtion kirjastotoimen organisaatio.²⁵ Kansankirjastolaki oli ensisijaisesti valtionapulaki eikä siinä määritelty kirjastotoimen suurisuuntaisia tavoitteita, vaan tyydyttiin yleisluontoiseen tehtävämäärittelyyn lain 1. §:ssä, joka koski valtion kirjastotoimen organisaatiota:

Kansansivistyksen kohottamista ja kansalaisten itseopiskelun edistämistä tarkoittavain, valtion avustamain kunnallisten ja yhdistysten kirjastojen keskusjohtoa ja valvontaa sekä yleensä kansankirjastotoiminnan kehittämistä varten asetetaan kouluhallituksen yhteyteen valtion kirjastotoimikunta ja lähinnä sen johdon ja valvonnan alainen valtion kirjastotoimisto.

Tämä pykälä sisältää myös lain ainoan viitteellisen käsityksen kirjavalinnan sisällöstä ja laadusta.²⁶ Sitä täydensi myöhemmin kansankirjastoasetuksen 14. §:n 13. kohta, jonka mukaan kirjastossa ei saanut olla ”epäsiveellisenä tai muuten ala-arvoisena

20 Valtion kirjastotoimikunnan ptk 24.11.1921., Liite n:o 1. KA. VKTA, Ca 1.

21 Asetus kansankirjastoista 27.4.1928 §14 kohta 13.

22 Cannelin 1925a, 85–86.

23 Laitinen 1978, 54.

24 Cannelin 1925, 87.

25 Vp. 1927. Pk., 642–665.

26 Kansankirjastolaki 20.4.1928 § 1.

pidettävää kirjallisuutta”.²⁷ Vaikka edellä mainitussa eduskunnan yleiskeskustelussa ei nimenomaisesti keskusteltu kansankirjastolain ensimmäisen pykälän tehtävänmäärittelystä tai asetuksen kirjallisuuskäsityksestä, keskustelussa valottuvat selvästi niiden perustelut: kirjasto kansakoulun jatkokouluna, kirjasto estämässä ”yleistä tapainturmelusta ja huliganismia”,²⁸ jotka sisältyivät jo Public Library Movementin periaatteisiin.²⁹

Keskeisen kiistakysymyksen, kirjastopakon, kannattajat puolueittain olivat sosiaalidemokraattinen puolue, kansallinen kokoomuspuolue ja ruotsalainen kansanpuolue ja kirjastopakkoa vastusti maalaisliitto, työväen ja pienviljelijäin eduskuntaryhmä ja kansallinen edistyspuolue, jossa Helle Kannila aktiivisesti toimi.³⁰ Työväen ja pienviljelijäin eduskuntaryhmän Martta Lehtonen sivusi kiintoisesti kirjallisuuskäsitystä vastustaessaan lakiehdotuksen kirjastopakkoa. Puheenvuorossaan hän totesi, että kirjastonkäyttäjiä on pääasiassa kahdenlaisia, niitä ”jotka käyttävät kirjastoja vain ajanvietteekseen [- -] tällainen lukeminen ehkäisee ja kuolettaa kaiken syvällisemmän ajattelun jo siitä syystä, että aivojen toiminta ei pääse niin ollen kehittymään voimakkaaksi” ja ”suurena vähemmistönä, on sellaista, joka todella haluaa ammentaa itselleen tietoja kirjallisuuden avulla”. Lehtonen päätteli, että kirjastopakko johtaisi hänen enemmistönä pitämänsä ajanvietekirjallisuuden lukijoiden makumieltymysten noudattamiseen, jolloin ”sivistystyö jätetään taantumuksen käsiin” eikä lähtökohtana olisi ”työväenluokan parhaimpain ainesten sivistystarve”. Lehtonen ei myöskään uskonut kirjastopakon toteuttavan alueellista tasa-arvoa: ”Kirkonkylän keskikohtaan sijoitettu kirjasto tulee palvelemaan etupäässä kirkonkylän intelligenssin s.t.s. papin, nimismiehen, tohtorin y.m. perheitä. Kauempana asuvien sivukylän raatajien sivistystarpeita ei tällainen kirjasto suinkaan voi palvella”.³¹ Toisaalla keskustelussa luokkaristiriidat tulivat esiin vielä jyrkemmin. Lähinnä vastakkain olivat sosiaalidemokraattinen puolue, joka kannatti kirjastopakkoa ja vasemmistoradikaali, työväen ja pienviljelijäin eduskuntaryhmä, joka vastusti kirjastopakkoa. Työväen ja pienviljelijäin edustaja Mauritz Rosenberg katsoi sosiaalidemokraattisen puolueen kadottaneen kansansivistystyön peruslähtökohdan:

Siellä [sosiaalidemokraattisessa puolueessa] näytetään olevan vielä sillä kannalla kun oltiin 50–60 vuotta sitten, jolloin kansansivistys oli sanoisinko tavallaan luokkasivistystä, mutta se ei sitä enää ole. Suomalainen kirjallisuus vielä 30 vuotta

27 Asetus kansankirjastoista 27.4.1928 § 14 kohta 13.

28 Vp. 1927. Pk., 645, 659, 700.

29 Vatanen 2002, 33.

30 Laitinen 1978, 78–83.

31 Vp. 1927. Pk., 654–655.

sitten merkitsi eräänlaista – sanoisinko – porvarillista maailmanvallankumousta, se merkitsi nimittäin uusien aatteiden tuomista kansan keskuuteen.³²

Mutta Rosenbergin mukaan tilanne oli 1927 aivan päinvastainen, sillä ”kansansivistystyö pakotetaan kaikkein taantumuksellisimpiin käsiin, mitä konsanaan voidaan löytää. [- -] sivistyslaitokset [- -] joutuisivat kaikenlaisten kansakoulunopettajain, pappien, pippien ja senkaltaisten ohjattaviksi ja sensuroitaviksi.”³³ Tästä puolestaan sosialidemokraattien edustaja Kuusisto oli tekevinään sen johtopäätöksen, ”ettei ole luokkiakaan Suomessa enää sitten 50–60 vuoden olemassa, koska mitään luokkasivistystä ei harjoiteta, ja siitä syystä ei myöskään tällainen kirjallisuus ole meille tarpeen”.³⁴ Luokkahenkisen kansansivistyskeskustelu kärjistyi keskusteltaessa sivistysvaliokunnan muutosehdotuksista hallituksen esitykseen: kirjastopakon poistamisesta ja lisäksi yhdistysten kirjastojen valtionavun ehtoihin, jossa edellytettiin kirjaston olevan myös yleisön käytössä. Sosialidemokraattien edustaja Samuli Tervo totesi sivistysvaliokunnan enemmistön muodostuvan opettajistosta ja papistosta, joiden ”kummankaan ammattikunnan harrastuksia n.s. vapaassa kansanvalistustyössä [p.o. kansanvalistustyössä] ei voida arvioida kovin korkeiksi eikä ole koskaan voitu sitä tehdä” ja jatkoi yhdistysten kirjastojen valtionavun yhteydessä: ”Mutta yhdistyksien kirjastoihin ei heidän kontrollinsa kai ulotu ja heidän on vaikeata sulattaa sellaista, että kansalle annettaisiin sellaisiakin henkisiä ravintoannoksia, joita he eivät voi tarkastaa Mooseksen talikynttilän valossa”.³⁵ Keskustelu oli siis varsin suoranaista, jyrkkäsävyistä ja voimakkaan luokkahengen sävyttämää vielä vuonna 1927.

Jos siis ”[y]leisen kirjaston keskeiset piirteet, vapaa käyttöoikeus kaikille ja yhteiskunnan rahoitus, olivat 1800-luvun puolivälin Bostonissa rohkea innovaatio”,³⁶ olivat ne sitä mitä suurimmassa määrin myös 1920-luvun Suomessa. Amerikkalainen, demokratiasta, tasa-arvosta, avarammasta ihmis- ja kirjallisuuskäsityksestä ponnistanut kehitysoptimistinen kirjastoliike³⁷ muuttui Suomessa historiallisista ja kulttuurieroista johtuen amerikkalaista esikuvaansa ahtaammaksi ihmiskuvassaan ja kirjallisuuskäsityksessään. Suomalaisessa kirjastoliikkeessä ihmiskäsitys oli jo alusta lähtien ollut amerikkalaista ihmiskäsitystä kapeampi: ajateltiin, että kansan käsityskyky oli rajallista ja että kansaa piti suojella huonolta kirjallisuudelta. Niinpä

32 Vp. 1927. Pk., 652.

33 Vp. 1927. Pk., 662.

34 Vp. 1927. Pk., 688.

35 Vp. 1927. Pk., 655, 702.

36 Vatanen 2002, 29.

37 Vatanen 2002, 26–33.

kansalle valittiin kirjat, koska ”sillä ei ajateltu olevan taitoa tai oikeutta valita itse”.³⁸ Tätä näkemystä syvensi vielä kansalaissodan aiheuttama pettymys kansalaiskasvatuksen tasoon:³⁹ ”[V]alistumaton kansa on aina laumaa, jota johtajat hallitsevat”.⁴⁰ Tämä luokkarajainen, kapea-alainen ja stereotyyppinen ihmiskäsitys oli yleisessä kirjastotoimessa vallalla vielä vuonna 1925, kun kirjastoneuvoja Hellin Hendolin artikkelissaan *Mitä kirjoja pienten maalaiskirjastojen käyttäjille?* varsin kriiikkittömästi siteerasi ja sovelsi Suomen oloihin alkuperältään itävaltalaisen A. Lassmannin käsitystä maalaisväestöstä, jossa

kansanihmisen sielunelämä on muutamissa suhteissa samallinen kuin lapsen. Samoin kuin lapselle ovat hänellekin luettavassaan tapahtumat tärkeämmät kuin kuvailu. [- -] hän seisoo lujasti kiinni todellisuuspohjassa ja hänen mielikuvituksensa toimii vain tapahtumain liikkeellepanemana. [- -] Kansanmiehen haaveilema sankari on määrättyssä suhteessa täydellinen vastakohta hänelle itselleen, hitaalle, aprikoivalle, tottumuksen kahlehtimalle ihmiselle, joka ei tiedä mitään suurista intohimoista ja vain äärimmäisessä tapauksessa ryhtyy väkivaltaan.⁴¹

Edellä selostettu eduskuntakeskustelu ja ihmiskäsitys osoittavat, että kirjaston ajanvietefunktio tai avarampi kirjallisuusnäkemys ei Suomen silloisessa henkisessä ilmapiirissä olisi voinut saada kannatusta. Kirjastonkäyttömahdollisuuden ulottaminen ja takaaminen kaikille oli jo silloisessa selväpiirteisessä luokkayhteiskunnassa merkittävä asia. Mutta kansankirjastolain ensimmäinen pykälä ja varsinkin kansankirjastoasetuksen 14. pykälän 13. kohta viitoittivat ahtaasti yleisten kirjastojen kirjavalintaa seuraavat 33 vuotta. Noiden vuosikymmenten aikana kansankirjastolain tehtävämäärittelystä ja -asetuksen kirjallisuuskäsityksen tulkinnasta ja niiden sisältämästä ehdollisesta tasa-arvosta ja ihmiskäsityksestä muodostui ylimmälle kirjastotoimelle ja sen valvomalle kirjastonhoitajakunnalle syvälinen arvo. Tämän arvon muuttaminen, johon vuoden 1961 kirjastolaki antoi mahdollisuuden, osoitautuikin sitten pitkälliseksi ja osin kivulloseksikin prosessiksi. Tätä kuvaa hyvin se, että kirjastolain ja -asetuksen uudistamisesta huolimatta erityisesti vuoden 1928 kirjastoasetuksen 14. pykälän 13. kohta jatkoi omaa elämäänsä sekä kirjavalinnan

38 Vatanen 2002, 92, 95–96

39 Vatanen 2002, 174.

40 Karri 1918, 29.

41 Hendolin 1925, 217; Eskolan mukaan 1920- ja 1930-luvuilla muiden kuin Helle Kannilan kirjoittamat kirjavalintaa koskevat kirjoitukset *Kansanvalistus ja Kirjastolehdessä* noudattivat kuitenkin Helle Kannilan käsityksiä. Eskola 2004, 119.

valvontatyössä, käytännön kirjavalinnassa että kirjastonhoitajien koulutuksessa pitkälle 1970-luvun puolelle asti.

Jo vajaan kymmenen vuoden kuluttua säätämistään vuoden 1928 kirjastolaki oli keskeiseltä sisällöltään vanhentunut ja olisi kipeästi kaivannut uudistamista, mutta sota pysäytti suunnitelmat perusteellisemmasta lakiuudistuksesta. Lainsäädäntöuudistus käynnistyiikin heti sodan päätyttyä jo vuonna 1945, jolloin eduskunta hyväksyi sivistysvaliokunnan esityksen kansankirjastolain muuttamisesta. Tämän jälkeen hallitus asetti vuonna 1946 komitean valmistelemaan ehdotusta kansankirjastolainsäädännön uudistamiseksi. *Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetettu komitea*, jonka puheenjohtajana toimi Helle Kannila, sai työnsä päätökseen 1.9. 1949 ja ilmestymisvuotensa mukaan komitean mietintöä kutsutaan lyhyesti *Vuoden 1950 kirjastokomitean mietinnöksi* (Kom.miet. 1950:1).⁴²

Aluksi komitea mietinnössään ankkuroi kirjastolaitoksen edelleen vahvasti kansansivistystyöhön toteamalla, että yleiset kirjastot ovat kohentuneen yleisen maineensa vuoksi muodostumassa ”koko kansakunnan yhteiseksi sivistyslaitoksiksi” ja ovat pääsemässä eroon ns. kansankirjasto -maineestaan, johon liittyy tietty ”sosiaalinen ja sivistyspoliittinen rajoitus”: kansankirjastot oli nimittäin tarkoitettu lähinnä ”kansaa” eli varatonta ja opillisesta sivistyksestä osattomaksi jäänyttä väestöä varten, jolle kirjastojen tuli tarjota sen oletetun käsityskyvyn ja ajateltujen tarpeiden mukaista luettavaa. Komitea määrittelee kirjaston keskeisimmäksi kansansivistykselliseksi tehtäväksi ”auttaa kaikkia kansalaisia heidän pyrkimyksissään jatkuvaan itseopiskeluun, henkisten kykyjensä kehittämiseen ja kulttuurin saavutusten omistamiseen”.⁴³ Tämän lisäksi kirjasto linkitetään tukemaan muuttuvan työelämän tarpeita tarjoamalla ajantasaista ammattikirjallisuutta, kansalaiskasvatusta tarjoamalla yleissivistävää kirjallisuutta sekä tarjoamalla tietopalvelua arjen pulmatilanteisiin. Lisäksi kirjaston tehtävänä on toimia muun yleisen sivistystoiminnan, kuten opintokerhotoiminnan tukena ja tuoda helpotusta jopa ajankohdan ahtaisiin asunto-oloihin tarjoamalla työtilaa ja -rauhaa kodin ulkopuolelta.⁴⁴

Varsinaiset viittaukset kirjavalintaan ovat niukkoja ja viitteellisiä. Komitea tuntee huolta koulunsa päättäneen aikuisväestön lukuharrastuksen hiipumisesta ja painottaa kirjaston tehtävää aikuisten lukuharrastuksen tukijana ja kehittäjänä. Komitea toteaa, että ”[s]uurella osalla kirjaston vaikutuspiiriin tulevista yksilöistä ei kuitenkaan varsinainen sivistyspyrkimys ja itsekasvatuksen tarve ole tullut tietoiseksi”. Tällöin kirjastonhoitajalla on tilaisuus neuvontatyön avulla herättää tämä

42 Järvelin 1992, 150–151.

43 Kom.miet. 1950:1, 28–29.

44 Kom.miet. 1950:1, 28–29.

sivistyspyrkimys, mutta komitea haluaa kuitenkin erityisesti korostaa sitä, että ”kirjaston ei ole pyrittävä määräämään tämän sivistyspyrkimyksen suuntaa ja sisältöä, vaan kunkin yksilön tulee saada vapaasti kehittää itseään oman sivistystarpeensa mukaisesti”. Komitea tähdentää, että kirjavalikoiman ”täysipainoisuus” on väline tämän sivistystarpeen tyydyttämiseksi. Tämän yksityiskohtaisemmin ei komitea kirjavalintatyötä käsittele, mutta sen ihmiskäsitys on kuitenkin avarakatseinen ja käyttäjän valinnanvapautta kunnioittava. Kahdessa seuraavassa tekstikappaleessa sävy on kuitenkin jo holhoavampi, sillä komitea ehdottaa perustettavaksi opintokerhoja tämän heränteen opiskelu- ja sivistysharrastuksen tueksi, ja nämä opintokerhot yhdessä itseopiskelua tukevan neuvontatyön kanssa muodostaisivat *kirjastokasvatuksen*, jota varten suurempiin kirjastoihin tulisi perustaa opiskeluneuvojan toimia.⁴⁵ Termi *kirjastokasvatus* nimittäin sisältää hierarkian, jossa kirjastonhoitaja on kasvattaja ja asiakas hänelle alisteinen kasvatettava. (Ks. 2.2 1950-luvun perintö).

Määrärahoista puhuessaan komitea puuttuu suoraan kirjahankintaan ja -valintaan. Sen mielestä määrärahojen pienuus vaikuttaa haitallisesti erityisesti kirjahankintaan: suurissa kirjastoissa on puutteita vanhasta tärkeästä kotimaisesta kirjallisuudesta sekä ulkomaisesta kirjallisuudesta ja pienissä kirjastoissa tietokirjallisuudesta. Tämä tilanne on komitean mielestä synnyttänyt käsityksen, ”ettei kirjastosta ole tarvittaessa hyötyä, vaan ne on tarkoitettu vain ajanvietteeksi”.

Komitean esitellessä muita yleissivistyksellisiä kirjastoja, kuten sairaalakirjastoja, Sokeain kirjastoa, merimieskirjastoja, metsätyömaiden kirjastoja, varusmieskirjastoja ja vankilakirjastoja sekä yleisen kirjastolaitoksen mahdollista roolia niissä, ei niiden kirjavalintaan tai kirjakokoelman sisältöön ja laatuun juurikaan puututa. Sairaala- kirjastojen kohdalla komitea toteaa, että ”kokemus on osoittanut, että varsinkin pitkäaikaiset sairaalapotilaat käyttävät mielellään toipumisaikaa suunnitelmalliseen lukemiseen ja opiskeluun, jos vain heillä on tilaisuus saada sopivaa kirjallisuutta”.⁴⁶ Tämä toteamus sisältää ajatuksen potilaiden lukuharrastuksen itsekasvatusluonteesta ja sen myötä kirjakokoelman sisällöstä ja tasosta. Seuraava kirjavalintaan ja kirjakokoelman sisältöön liittyvä maininta esiintyy vankilakirjastojen yhteydessä, jossa komitea vankiloiden pappeja ja opettajia siteeraten toteaa, että monille vangeille olisi ammattikirjallisuuden lukemisesta ja opiskelusta hyötyä tulevassa siviilielämässä ja toisille sekä kauno- että tietokirjallisuus voisi toimia ”sisäisen kehityksen” välineenä. Mutta komitea tähdentää, että ”kirjallisuuden tulee olla sopivasti valittua, mikä ei tietenkään merkitse samaa kuin ahdasmielinen sensuroiminen”. Vankilakirjastoja koskevan luvun lopuksi komitea kuitenkin toteaa, että vankilakirjastotyön kehittä-

45 Kom.miet. 1950:1, 30–31.

46 Kom.miet. 1950:1, 49.

minen on ensisijaisesti vankeinhoitolaitosten sisäinen asia, mutta vankilakirjastojen järjestämiseen ja kirjavalintaan valtion kirjastotoimi voisi antaa asiantuntija-apua.⁴⁷ Näissäkin kommentteissa kirjavalintaa vain etäisesti sivutaan lähinnä lukuharrastuksen tehtävän myötä eikä kirjakokoelmaa määritellä sen tarkemmin sisällöllisesti kuin laadullisestikaan.

Huomionarvoista on se, ettei kirjavalinta ole komitean tekstissä esillä, toisin kuin vuoden 1928 kansankirjastolaissa. Vuoden 1950 kirjastokomitea painottaa useaan otteeseen yleisen kirjaston roolia osana kansansivistystyötä ja nimenomaan sivistyslaitoksena. Komitea korostaa kirjastolaitoksen historiallisia juuria vanhimpana kansansivistyslaitoksena koululaitoksen ohella. Komitea näkee kirjaston erittäin tärkeänä tehtävänä maaseudun sivistyselämän ylläpitämisen. Komitean mielestä kunnallisen kirjastoverkon laajenemisessa yhä kattavammin myös maaseudulle toteutuu kirjastotyössä sekä alueellinen että mahdollisuuksien tasa-arvo, kun ketju johtaa paikalliskirjastoista maakuntakirjastojen ja keskuskirjaston kokoelmiin. Komitea tiivistää uudistustyönsä yleisiin sanoihin: ”[K]ansansivistyksen jatkuva kohottaminen, kansanvaltaisen yhteiskunnan kehittäminen ja kansalaisten sivistyselämän rikastuttaminen edellyttää vapaata ja runsasta kirjojen saantia. Tätä tarkoitusta tehokkaasti palvelemaan tarvitaan hyvin järjestettyjä kirjastoja.”⁴⁸ On kuitenkin syytä kyseenalaistaa, puhuuko komitea tässä kansanvaltaisesta yhteiskunnasta siinä yksilöllisen tasa-arvon toteutumisen merkityksessä, missä tulevat vuosikymmenet siitä puhuvat vai onko kyse valtiollisesta kansanvallasta siinä ”vaaran vuosien 1946–48” ilmapiirissä, missä komitea työskenteli. Kirjastotoimi nimittäin koki nuo ”vaaran vuodet” hyvin konkreettisesti ja kansanvaltaa uhkaavana, kun liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissio antoi Suomen kirjastotoimelle tehtäväksi poistaa vuosina 1944–46 kirjastoista ja kirjakaupoista Neuvostoliitolle vihamielisen kirjallisuuden.⁴⁹

Varsinaisessa lakiehdotustekstissä komitea mainitsee kirjakokoelmasta ja kirjavalinnasta vain § 12 kohdassa 3 ja silloinkin varsin väljästi: ”kirjavarastot määrätään ja laajuudeltaan vastaavat kunnan suuruuden ja sen erilaisten väestöainesten edellyttämää kohtuullista kirjastontarvetta ja että varastoja tämän tarpeen mukaan vuosittain kartutetaan”.⁵⁰ Vastaava väljä määritelmä maakuntakirjaston kirjavarastosta

47 Kom.miet.1950:1, 56.

48 Kom.miet. 1950:1, 7, 31–32.

49 Ekholm 2000, 24–25. Ekholmin mielestä poistettujen ”teosten sotasyllisyysoikeudenkäynti on [- -] ylimitoitettu metafora”, [173]. Mutta todetessaan, että ”teokset ovat sisältäneet julkaisutilanteessa kiinnostavaa tai arvokkaaksi koettua aineistoa, joka näyttäytyi sodan jälkeisessä tilanteessa tuomittavana”, [44] Ekholm tulee itse asiassa määritelleeksi sotasyllisyylain, joka taannehtivana oli sekä suomalaisen lainkäytön vastainen että aikalaisten oikeustajua loukkaava ja joka koettiin kansanvaltaa uhkaavana.

50 Kom.miet.1950:1, 77.

sisältyy puolestaan komitean muotoilemaan kirjastoasetukseen.⁵¹ Komitean työ ei kuitenkaan lyhyellä aikavälillä johtanut uuden kirjastolain säätämiseen, vaan siihen kului vielä vuosikymmen. Jäätiin tilanteeseen, jota myöhemmin eduskuntakeskustelussa nimitettiin ”sivistyselämämme juhlivaksi häpeätahraksi”⁵² ja josta todettiin: ”Hallitukset tulivat ja menivät, taloudellisesti elettiin lihavia ja laihoja vuosia, mutta kirjastolaki juuttui sellaiseen Pohjolan kivimäkeen, ettei sen irtisaamisesta näyttänyt olevan pitkiin aikoihin enää mitään toiveita”.⁵³

3.1.2 Vuoden 1961 kirjastolain käsittely eduskunnassa

Opetusministeri Heikki Hosia lupasi Suomen Kirjastoseuran 50-vuotisjuhlassa huhtikuussa 1960 hallituksen esityksen uudeksi kirjastolaiksi vielä saman kevään kuluessa,⁵⁴ ja V.J. Sukselaisen maalaisliittolaisen vähemmistöhallituksen esitys no 64 kirjastolainsäädännön uudistamisesta esiteltiin eduskunnalle ja lähetettiin sivistysvaliokuntaan 31. toukokuuta 1960.⁵⁵

Hallituksen esitys kirjastolain uudistamiseksi sisälsi ehdotuksen kirjastolaiksi, ehdotuksen laiksi lisäyksestä kansakoululakiin ja ehdotuksen laiksi eräistä kirjailijoille ja kääntäjille suoritettavista apurahoista ja avustuksista. Esityksen perusteluissa todettiin, että aiemman lainsäädännön pahimmat puutteet olivat olleet liian alhainen valtionapu, valtionapuun oikeuttavien menojen jälkeenjääneisyys, kirjastohallinnon erillisuus muusta kansansivistystyöstä, maakunnallisten keskuskirjastojen puute sekä kansakoulujen nuorisokirjastojen ja yleisten kirjastojen valtionavun erilaisuus.⁵⁶

Vaikka kirjastolain ensimmäisessä ja toisessa eduskuntakäsittelyssä keskusteltiin konkreettisesti maamme jälkeenjääneiden kirjasto-olojen kohentamisesta ajan tasalle, tuli keskustelussa esille myös positiivinen ja tulevaisuudenuskoinen hyvinvointivaltion rakentamisen henki ja eräät sen peruseräät. Ensimmäisessä eduskuntakäsittelyssä opetusministeri Hosia summasi lakiehdotuksen esittelypuheenvuorossaan hyvinvointivaltion rakentamisen hengen seuraavasti:

On esiintynyt kirpeätä arviointia nykyisen lainsäädännön heikkouksista, kärjellä kritiikkiä esityksen viipymisestä [- -] mutta on esiintynyt myös voimakas

51 Kom.miet. 1950:1, 79.

52 Hosia Vp. 1961. Pk I., 38.

53 Kilpi VP. 1961. Pk I., 41.

54 Kannila 1960b, [173].

55 Vp. 1960. Pk I., 926.

56 Vp. 1960. Asiak.I Hall.es. no 64.

usko siihen, että uusi laki antaisi kestäväen pohjan kirjastolaitoksen kehitykselle. Antaessaan esityksensä hallitusta on kannustanut tämä mieli. Uusi kirjastolaki on tarjoava nykyistä paremmat taloudelliset mahdollisuudet ja avartuneet teknilliset edellytykset kirjastolaitoksemme toiminnan nousulle. Tämä monipuolinen laajoihin väestöpiireihin yltävä ja syvällistä kulttuurityötä suorittamaan pystyvä kansansivistystyön tärkeä osa voi sen turvin saavuttaa sille kuuluvan aseman.⁵⁷

Tässä puheenvuorossa tulee esiin hyvinvointivaltio, ohjaava hoivavaltio, joka katsoo velvollisuudekseen taata kansalaisilleen myös muita kuin välittömään toimeentuloon liittyviä primaaritarpeita, joten valtio toteuttaa marshallilaisia sosiaalisia oikeuksia tukieensa sivistyspalveluita. Valtio myös ulottaa hyvinvointivaltioperiaatteen mukaisesti nämä palvelut koskemaan ”laajoja väestöpiirejä” – tässä toteutuu marshallilainen heikompien väestöryhmien osallistumismahdollisuuksien turvaamisen ajatus, jonka Pekka Kuusi myöhemmin samana vuonna esitteli teoksessaan *60-luvun sosiaalipoliittikka*. Tässä yhteydessä myös vanha termi *kansansivistystyö*, voidaan nähdä uudessa, myöhemmin Pekka Kuusen luonnostelemassa kontekstissa, jossa kirjastolaitosta tukemalla tuetaan vähävaraisia kansanosia ja edistetään sosiaalista tasavertaisuutta.

Keskustelussa vallitsi yksimielisyys yli puoluerajojen uuden kirjastolain tarpeellisuudesta ja kirjastotoimen kehittämistä ”sellaiseksi, että se vastaisi todella niitä vaatimuksia, joita edistyneissä maissa nykyisin pidetään kirjastotoiminnalle välttämättöminä ja luomaan myöskin kuntien kirjastotoiminnalle sellaiset taloudelliset edellytykset, että kirjastoista todellakin tulee eri kunnissa keskeinen sivistyslaitos”.⁵⁸ Siten siis kirjastolakia tarkasteltiin keskustelussa sekä kansainvälisestä että kansallisesta näkökulmasta, ja lakiesityksen toisessa käsittelyssä Maalaisliiton kansanedustaja Johannes Virolainen käytti puheenvuoron, jossa hän kytki kirjastolain vieläkin laaja-alaisemmin hyvinvointivaltio-Suomen rakentamisen maailmanlaajuisiin yhteyksiin. Hänen mukaansa Suomen oli varauduttava panostamaan tulevana vuosina säännöllisesti yhteiskunnan varoja kulttuuritarkoituksiin, muuten ”me jäämme kansakuntana armotta jälkeen siinä ankarassa kilpailussa, mikä kaikkialla maailmassa on vapaiden kansojen välillä käynnissä”.⁵⁹ Virolainen korosti myös pohjoismaisen yhteistyön merkitystä kulttuurikysymyksissä, mikä kertoo maan hakeutumisesta pohjoismaisten hyvinvointivaltioesikuvien ja lännen suuntaan.⁶⁰

57 Vp. 1961. Pk I., 40.

58 Kilpi VP. 1961. Pk I., 42.

59 Virolainen VP. 1961. Pk I., 215.

60 Virolainen VP. 1961. Pk I., 216.

Valtion aktiivinen hoivavaltiorooli kuusikymmentäluvulla entisen passiivisen yövärtijavaltion sijaan tuli eduskuntakeskustelussa esille sekä eksplisiittisesti että implisiittisesti. Edustaja Aalto katsoi, että ”kirjastotoimen kehitys on [- -] yksi niistä tehtävistä, joihin valtion tulee riittävässä määrin ojentaa ohjaava ja auttava käteensä koko maassa”.⁶¹ Implisiittisesti valtion aktiivinen rooli tuotiin esiin puheissa, joissa kuvattiin valtion ikään kuin jääneen velkaa sekä kirjastotoimelle että kirjastotointaan kehittäneille kunnille jättäessään kirjastolainsäädännön kehittämättä useaksi vuosikymmeneksi ja jättäessään monet kirjastot käytännöllisesti ilman valtionapua. Tässä ajatuksessa valtio mielletään subjektiksi, joka on laiminlyönyt tehtävänsä, johon se yksiselitteisesti on ollut velvoitettu. Tämä on uudenlainen, selvästi toisen tasavallan aikainen käsitys valtion lujasta ja aktiivisesta roolista.⁶² Tällä kirjastolain yhteydessä käydyllä hyvinvointivaltiokeskustelulla oli sikälikin suuri merkitys, että se hyvin varhaisessa vaiheessa asetti kirjastolaitoksen siihen yhteiskunnallisten uudistusten aaltoon, joka aloitti uuden vaiheen pohjoismaistyyppisen hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisessa.⁶³

Kuten vuoden 1928 kansankirjastolakikin, oli vuoden 1961 kirjastolakiesitys valtionapulaki, koska aiemman lainsäädännön pahimmat puutteet olivat olleet liian alhainen valtionapu sekä valtionapuun oikeuttavien menojen jälkeenjääneisyys. Hallituksessa, sivistysvaliokunnassa ja eduskuntakäsittelyssä ”puhuttiin enemmän rahasta kuin kirjoista”, totesi sivistysvaliokunnan jäsen, kansanedustaja Armi Hosia.⁶⁴ Hallitusta kiiteltiin siitä, että se oli tuonut uuden kirjastolakiesityksen eduskunnalle, mutta sen esityksen ei enää katsottu vastaavan niitä ”vaatimuksia ja edellytyksiä, mitä asianmukaisesti kehitetty kirjastotoiminta vaatii”.⁶⁵ Hallitus oli ryhmitellyt valtionavun saajat kuntamuodon ja asukasluvun mukaan siten, että maalaiskunnat saisivat valtionapua 50 prosenttia, kauppalat ja alle 50.000 asukkaan kaupungit 25 prosenttia ja muut kaupungit 15 %. Valtionavun enimmäismäärää ei lakiehdotukseen oltu sisällytetty. Vähävaraisille ja harvaanasutuille kunnille voitaisiin myöntää lisävustusta 10–40 %.⁶⁶ Tässä yhteydessä hallitus oli luonut uuden valtionapujärjestelmän jo ennestäänkin monimutkaiseen valtionapujärjestelmään, josta eduskunta sitä kritisoikin. Sivistysvaliokunta pisti paremmaksi, esitti kirjastoille valtionapua samojen perusteiden mukaan kuin kansakoulutoimelle ja meni näin esityksessään markkamääräisesti huomattavasti pitemmälle kuin hallitus. Sivistysvaliokunta ehdotti

61 Aalto Vp. 1961. Pk I., 48.

62 Alasuutari 1996, 11.

63 Mäkinen 2009b, 390.

64 Hosia Vp. 1961.Pk I., 44.

65 Kilpi Vp. 1961. Pk I., 41.

66 Vp. 1960. Asiak I Hall. es. no 64 §5.

maalaiskunnille 2/3 ja kaupaloille ja kaupungeille 1/3 erikseen mainituista kirjastomenoista sekä vähävaraisille ja harvaanasutuille kunnille lisäavustusta 10–25 %. Hallitus oli esittänyt maakuntakirjastojen muodostamiseen 2 milj.mk vuodessa, minkä sivistysvaliokunta korotti 3 milj. markkaan vuodessa. Lisäksi sivistysvaliokunta lisäsi kirjastolakiin mahdollisuuden kirjastoautojen ja -veneiden hankkimiseen, joka oli kokonaan puuttunut hallituksen esityksestä.⁶⁷ Kirjastolain hyväksymistä kannatettiin nimenomaan ”siinä muodossa, minkä se sivistysvaliokunnassa on saanut”.⁶⁸ Vaikka keskustelussa puhuttiinkin enemmän rahasta kuin kirjoista, niin kirjastomenojen huomattava lisäys valtion tulo- ja menoarviossa ei noussut kynnyksisyydeksi, vaan visio tulevaisuuden kirjastolaitoksesta oli erittäin myönteinen: ”Lähivuosina nähdään sen merkitys, kun maaseutukin rupeaa kohentamaan kirjastojansa ja niiden kirjavalikoimaa. [- -] hyöty koituu lukevan yleisön ja maan sivistyselämän hyväksi.”⁶⁹

Vaikka lakiteksti ei suoranaisesti puhu kirjaston kirjavalikoimasta, aihetta sivutaan keskusteltaessa maakuntakirjastojen perustamisesta. Myös maakuntakirjastojen perustamisella halutaan seurata muiden pohjoismaiden esimerkkiä ja eduskuntakeskustelussa pyrkimyksenä on perustaa maakuntakirjasto maan jokaiseen lääniiin.⁷⁰ Maakuntakirjastojen tehtäväksi katsotaan erityisesti täydentää kunnallisten kirjastojen tietokirjallisuusvalikoimaa, joka todetaan suppeaksi ja jonka ei ”määrärahojen niukkuuden ja käyttäjien vähyyden” vuoksi uskota kasvavan.⁷¹ Maakuntakirjastojen uskotaan voivan myös ”elvyttää korkeampaakin opintotoimintaa”.⁷²

Varsinaisen kirjastolain yhteyteen liitettiin aivan uutena lakina *Laki eräistä kirjailijoille ja kääntäjille suoritettavista apurahoista ja avustuksista*, joka oli keskeisin keskustelunaihe toisessa eduskuntakäsittelyssä. Keskustelu pohjaa vuoden 1950 kirjastokomitean mietinnön asiantuntijalausuntoon, jossa todetaan:

Harkitessaan kysymyksen ratkaisua meillä komitea on ensinnäkin joutunut kiinnittämään huomiota kirjailijoille suoritettavan korvauksen periaatteelliseen oikeutukseen. Komitea ei ole suinkaan vakuuttunut siitä, että kirjailijoille koituisi mainittavaa taloudellista vahinkoa kirjastojen lainaustoiminnasta. Päinvastoin voi katsoa kirjojen menekin kokonaisuutena lisääntyvän kirjastojen tehdessä kirjoja tunnetuksi ja herättäessä halua niiden lukemiseen ja ostamiseen. Lainatessaan kirjoja ilmaiseksi kirjastot tekevät merkittävää työtä sivistyksen levittämiseksi.

67 Kilpi Vp. 1961. Pk I., 42.

68 Kilpi Vp. 1961. Pk I., 41.

69 Kalavainen Vp. 1961. Pk I., 45.

70 Hosia Vp. 1961. Pk I., 40.

71 Kalavainen Vp. 1961. Pk I., 45.

72 Ala-Kulju Vp. 1961. Pk I., 217.

Näin ollen olisi kirjojen lainaustoiminta korvaukseen nähden lähinnä rinnastettava kansansivistys- tai muussa yleishyödyllisessä tarkoituksessa suoritettuun säveltaiteellisten, kuvaamataiteellisten ja kirjallisten tuotteiden ilmaiseen julkiseen esitykseen, josta tietävästi ei ole tarkoitus vastaisuudessaakaan suorittaa tekijöille korvausta.⁷³

Keskustelu alkaa siis yksinomaan kirjastonäkökulmalla ja sen kielteisellä suhtautumisella ns. ”kirjastokorvauksiin” ja kysymyksellä korvausten periaatteellisesta oikeutuksesta. Edustaja Rantamaa, joka ehdotti lakiesitykselle lisää harkinta-aikaa, kuvasi kuitenkin kirjastoasiantuntijoiden suhtautumista vain ”epäröiväksi”,⁷⁴ ja opetusministeri Hosia painotti kirjastoalan edustajien voimakkaasti korostaneen, että kyseessä ei suinkaan ole korvaus ”niistä kirjoista, joita lainaajat eivät osta, kun kerran saavat kirjan kirjastosta käyttöönsä”.⁷⁵ Tässä on tunnistettavissa kuitenkin Helle Kannilan käsitys siitä, että kirjasto ei ole kirjakaupan korvike sen enempää köyhille kuin kiireisillekään, vaan tehokas kirjastotyö voi tukea kotikirjastojen kasvua.⁷⁶ Kotikirjastojen merkitystä korostivat esimerkiksi opetusministeri Hosia ja edustaja Kalavainen.⁷⁷ Jo varsin varhaisessa vaiheessa kirjastonäkökulma jäi kuitenkin keskustelussa syrjään, vaikka sen tueksi oli vielä erikseen kysytty kirjastokomitean jäsenen Raoul Palmgrenin mielipidettä, joka perusteli kokonaan kielteistä kantaansa sillä, että korvaus saattaisi helposti koitua ”köykäistenkin” kirjojen kirjoittajien hyväksi.⁷⁸ Tässä kirjastonäkökulmassa ja toisaalta sen sivuuttamisessa kohtaavat vanha ja uusi ajattelu toisensa: vanhakantainen ajattelu, jossa ”yleisillä kirjastoilla [on] kotikirjastojen rinnalla tärkeä tehtävänsä”,⁷⁹ ja uusi ajattelu, jossa valtion tuki yleiselle kirjastotoimelle on niin kaikille kansalaisille tarkoitettua ja kaikenlaisen kirjastokirjallisuuteen kohdistuvaa, ettei kotikirjastoja tai kirjastokirjallisuuden lajeja tarvitse edes mainita eduskuntakeskustelussa.

Keskustelussa todettiin yksimielisesti kirjailijoiden ja kääntäjien periaatteellinen oikeutus saada korvausta siitä, että ”heidän kirjoittamiaan ja kääntämiään kirjoja pidetään maksuttomasti käytettävissä yleisissä kirjastoissa”.⁸⁰ Keskustelu kääntyi hyvinvointivaltiohenkiseksi keskusteluksi tavasta, ”millä valtio haluaa tukea kirjallista luomistyötä tekeviä, antaa sen tuen, mitä nämä oikeutetusti valtiovallalta odottavat”,

73 Kom.miet. 1950: 1, 67.

74 Rantamaa Vp. 1961. Pk I., 49.

75 Hosia Vp. 1961. Pk I., 40, 212.

76 Kannila Helsingin Sanomat 12.10.1927; Kannila 1963b, 118–121.

77 Hosia Vp. 1961. Pk I., 40.

78 Rantamaa Vp. 1961. Pk I., 215.

79 Kalavainen Vp. 1961. Pk I., 45.

80 Virolainen, Ala-Kulju Vp. 1961. Pk I., 216.

kuten opetusministeri Hosia totesi.⁸¹ Keskustelu linjasi, että kyse ei ole kirjailijapalkasta, vaan valtion velvollisuudesta luoda kirjailijoille parempia työmahdollisuuksia sekä yleiseen työttömyysvakuutukseen ja vanhuudenturvaan rinnastettavasta etuudesta.⁸² 1960-luvun suunnitelmatalouspolitiikan hengessä esitettiin pyrkimykseksi saada aikaan taiteen alalla samanlainen kokonaissuunnitelma kuin tiedepolitiikassa.⁸³

Lopulta keskustelussa päädyttiin pohtimaan kirjastokorvauksen suuruutta, joka hallituksen esityksessä määriteltiin seuraavasti: ”jaetaan vuosittain kotimaisille kirjailijoille ja kääntäjille [- -] apurahoja ja avustuksia, joiden kokonaismäärä [riippuu kirjastoille] edellisenä kalenterivuonna [- -] myönnettyjen valtionavustusten määrästä”.⁸⁴ Hallituksen esityksessä korvaussumma oli 1 % valtionavustusten yhteissummasta, sivistysvaliokunnassa se nostettiin 3 %:iin, suuri valiokunta nosti prosenttimäärän 5 %:iin. Tästä 5 %:sta oli äänestetty suuressa valiokunnassa ja esitys oli hylätty vain yhden äänen erolla.⁸⁵ Keskustelun aalloilla 1–5 %:n välillä keskustelusta henkii maan senhetkinen taloudellinen hyvinvointi, joka heijastuu puheenvuorojen avokäisyydessä: edustaja Hara totesi, että kun ollaan tekemässä velvollisuutta kirjailijakuntaa kohtaan ”ei ole syytä tehdä sitä vähittäiskauppatunneissa”⁸⁶ ja edustaja A. Tuominen korosti, että ”koska kysymys [on] korkeintaan muutamista miljoonasta ja parhaimmassakin tapauksessa ehkä 10–15 miljoonasta, niin ei todellakaan olisi syytä [- -] pihistellä”.⁸⁷ Myös edustaja Virolainen kiteytti, että ”elämme sellaista hyvinvoinnin aikakautta, jota Suomen kansa milloinkaan aikaisemmin ei ole kokenut”.⁸⁸ Lopulliseksi äänestystulokseksi hyväksyttiin edustaja Rosnellin ehdotus 5 % kirjastokorvauksista.⁸⁹ Käydyssä keskustelussa kaikuu jo tuleva 60-lukulainen henki, kun korostetaan itse asiassa olevan kyse ”kirjailijoiden työn arvostamisesta ja yhteiskunnan suhteesta kirjailijaan”,⁹⁰ sillä kirjailijakunnan ”työn tuloksista kansakunnan henkinen omavaraisuus ratkaisevasti riippuu ja [kirjailijoiden] yhteiskunnallinen vastuu on varsin suuri”.⁹¹

Koska suuren valiokunnan lakiehdotusta ei muuttamattomana hyväksytty, se palautettiin suureen valiokuntaan.⁹² Suuri valiokunta yhtyi eduskunnan tekemiin

81 Hosia Vp. 1961. Pk I., 213.

82 Hara, Rosnell, V.K. Turunen Vp. 1961. Pk I., 209,211, 218., VP Ptk I, 209, 211,218.

83 Rosnell Vp. 1961. Pk I., 211.

84 Hall. es. no 64 1960, VP Asiak.I., 5.

85 Hara Vp. 1961. Pk I., 208.

86 Hara Vp. 1961. Pk I., 210.

87 Tuominen Vp. 1961. Pk I., 219.

88 Virolainen Vp. 1961. Pk I, 216.

89 Vp. 1961. Pk I., 225.

90 Rosnell Vp. 1961. Pk I., 210.

91 Hara Vp. 1961. Pk I.,209.

92 Vp. 1961. Pk I, 225.

päätöksiin mietinnössään 7a kirjastolainsäädännön uudistamisesta maaliskuussa 1961.⁹³ Tämä suuren valiokunnan mietintö oli pohjana, kun hallituksen esitys kirjastolaiksi otettiin jatkettuun toiseen käsittelyyn maaliskuussa 1961. Keskustelua ei kuitenkaan enää käyty.⁹⁴ Kolmanteen eduskuntakäsittelyyn kirjastolakiehdotus otettiin edelleen maaliskuussa 1961 ja kirjastolaki ja siihen liittyvät lait hyväksyttiin suuren valiokunnan mietinnön mukaisesti.⁹⁵

Kaikki puolueet siis yksimielisesti hyväksyivät uuden kirjastolain sivistysvaliokunnan esittämässä avokäteisessä muodossa ensin suuressa valiokunnassa ja sen jälkeen eduskuntakäsittelyssä. Tämä pantiin kirjastoväen piirissä merkille ja uudesta kirjastolaista iloittiin suurena saavutuksena, joka on ”merkittävä myös muiden maiden lainsäädäntöön verrattuna”.⁹⁶ Tapahtuma herkisti Helle Kannilan jopa runolliseksi: ”Kun kevään 1960 puut lehtivät, hallitus antoi eduskunnalle esityksen uudeksi kirjastolaiksi, kun kevään 1961 puut lehtivät, laki on vahvistettu ja kun kevään 1962 puut taas lehtivät, se tulee voimaan –”.⁹⁷

Opetusministeriö pyysi syyskuussa 1960 valtion kirjastotoimikunnalta ehdotusta kirjastoasetukseksi. Valtion kirjastotoimikunta asetti jaoston, johon kuuluivat kirjastoneuvos Helle Kannila, koulutoimenjohtaja Alfred Salmela ja kirjastotoimiston johtaja Kaarina Ranta, laatimaan asetusehdotuksen, joka pohjautui Kaarina Rannan hieman aikaisemmin laatimaan asetusehdotukseen. Jaosto sai ehdotuksensa valmiiksi helmikuussa 1962.⁹⁸

Valtion kirjastotoimikunnan asetusehdotuksen mukaan yleisten kirjastojen tehtävänä oli tyydyttää kansalaisten sivistystarvetta ja herättää heissä harrastusta itseopiskeluun ja lukemiseen sekä tukea muuta sivistystoimintaa ja opetustoimintaa. Valtioneuvoston lopullisesti vahvistamassa asetuksessa kirjastojen tehtävä on ilmaistu suppeammin. Todetaan, että yleisten kirjastojen tarkoituksena on kirjastolaitokselle ominaisin muodoin tyydyttää yleistä sivistystarvetta ja lukuharrastusta. Muun sivistystoimen tukeminen sisällytetään pääkirjastojen tehtäväluetteloon maininnalla: ”lainata kirjoja [- -] kunnassa toimiville oppilaitoksille, opintokerhoille ja sivistystyötä tekeville yhdistyksille”.⁹⁹ Kirjastoasetus vahvistettiin 30. maaliskuuta 1962.¹⁰⁰ Vaikka valtioneuvosto lopullisessa kirjastoasetuksessa ilmaiseekin kirjastojen tarkoituksen suppeammin sanakääntein, niin sanamuodon sisällös on alkuperäistä

93 Vp. 1961. Asiak. III Hall.es. no 64, Suuren valiokunnan mietintö 7a.

94 Vp. 1961. Asiak I., 284.

95 Vp. 1961. Pk I., 284.

96 Kannila 1961a., [65]

97 Kannila 1961b, [121]

98 Matoniemi 1987, 85–86.

99 Matoniemi 1987, 86; Kirjastoasetus 268 1. luku § 3 kohta 2.

100 Suomen asetuskokoelma 1962/236.

ehdotusta huomattavasti väljempi ja kattavampi. Sanamuoto ”kirjastoille ominaisin muodoin” sisälsi sekä kirjaston senhetkiset työmuodot, lähitulevaisuudessa kehittyvät työmuodot, kuten kirjastoautotoiminnan ja musiikkikirjastotoiminnan että visionäärisesti ne tulevaisuudessa kirjaston piirissä kehitettävät työmuodot, joita ei vielä ollut näköpiirissäkään. Näin siis tulevaa kuusikymmenlukua hallitseva avaramielisyys, kehitysoptimismi ja tulevaisuudenusko näkyivät jo hyvin varhaisessa vaiheessa kirjastoasetuksessa.

3.2 Helle Kannilan lukemis- ja kirjallisuuskäsitys

3.2.1 Helle Kannilan aktiivivuosien lukemis- ja kirjallisuuskäsitys (1917–1963)

Helle Kannilan kirjallisuus- ja lukemiskäsitys ansaitsee paikkansa tässäkin tutkimuksessa, sillä hänen kirjalintakäsityksensä peruseriaatteen ja varsinkin hänen ajanvietekirjallisuusvastaisuutensa vaikuttivat voimakkaasti vielä tutkimanani ajan-kohtana. Itse asiassa hänen käsityksensä yleisten kirjastojen kirjalinnasta leimattiin siksi konservatiivisuudeksi, ”kannilaisuudeksi”, jota vastaan konkreettisimmin haluttiin kirjalinnan poleemisimmilla liberalisointinäkemyksillä hyökätä. Lisäksi tutkimanani ajankohtana, vuonna 1967, ilmestyi hänen kirjalintakäsityksensä synteesi, teos *Kirjalinnan ongelmia*, jota käytettiin kirjalinnan oppikirjana kirjastonhoitajien koulutuksessa Tampereen yliopiston kirjastotieteen ja informatiikan laitoksella ainakin vuoteen 1979.¹⁰¹

Helle Kannilan kirjalintakäsityksiä on yleensä tulkittu käytännön kirjasto-toimen kontekstissa ja korostettu hänen realistisuuttaan ja käytännön olosuhteiden ja toimintaedellytysten tuntemustaan.¹⁰² Kannila itsekin korosti kirjastotoimen käytännönläheisyyttä todeten: ”Kirjastotyö itsessään on hyvin käytännöllistä laatua eikä sitä sovi harjoittaa ilmassa lihoittelevan aatteellisuuden mukaisesti”.¹⁰³ Eija Eskola kiteyttääkin Kannilan lukijakäsityksen ja siitä johdetun kirjalintakäsityksen käytännön kirjasto-oloista. Eskolan mukaan Kannila näki lukijoissa kaksi tasoa: kehittymätön lukija ja kehittynyt lukija, joista kehittymätön lukija asui todennäköisimmin maaseudulla, kehittynyt lukija puolestaan kaupungissa.¹⁰⁴ Kehittymätön

101 Tällöin kirjalinnan opetuksesta vastannut lehtori Eeva-Marjatta Karstu jäi eläkkeelle.

102 Vatanen 2002, 193; Eskola 2004, 135.

103 Cannelin Helsingin Sanomat 2.5.1919.

104 Eskola 2004, 122.; Kannila esitteli tätä ajatusmalliaan artikkelissaan *Ajanvietekirjallisuus yleisissä kirjastoissa*. Kansanvalistus ja kirjastolehti 1924, 1–5.

lukija oli vasta-alkaja, lapsi tai nuori aikuinen, joka luki vähän ja kritiikittömästi. Kehittymättömälle lukijalle Kannila suositti kotimaista kirjallisuutta, sen sijaan ajanvietekirjallisuus ja vieraita maita ja oloja kuvaava kirjallisuus oli vastustettavaa. Kehittynyt lukija puolestaan oli arvostelukykyinen, pohtiva ja syvälinen, ja tällaiselle lukijalle Kannila uskalsi suositaa jopa humoristista ajanvietekirjallisuutta, salapoliisikirjallisuutta tai eroottissävyyisiä romaaneja.¹⁰⁵

Edellä kuvattua tiivistelmää Kannilan lukijakäsityksistä voidaan tarkastella myös arvomaailma -kontekstissa ja silloin tulkintani mukaan käsiteparien *maalainen kehittymätön lukija* ja *kaupunkilainen kehittynyt lukija* takaa hahmottuu varsin selvästi aikalaisajattelun kahden sivistyksen käsitys, tosin Kannilan pragmaattisena kirjastosovelluksena. Kannila sovelsi myöhemmissäkin kirjoituksissaan avoimesti kahden sivistyksen käsitystä, esimerkiksi artikkelissaan *Suomen väestön kirjastotarpeen tyydyttäminen* (1944), jossa hän ikäkausittain pohti eri väestöryhmille tarkoitettuja kirjasto-oloja ja niiden kohentamista. Aikuisväestön Kannila jakoi ”ns. sivistymättömiin” ja ”ns. sivistyneet eli oppikoulua käyneet”.¹⁰⁶ Tässä kyse on toki yhtä paljon yleisen ajattelutavan soveltamisesta, kuten olen edellisessä pääluvussa osoittanut, kuin Kannilan henkilökohtaisesta tietoisesta kannanotosta – mutta osoittaa kyllä Kannilan olleen aikansa lapsi.

Edellä olen tuonut esiin Helle Kannilan vuoden 1922 *Kirjastonhoidon oppaassa* hahmotteleman varhaisvuosien kirjallisuus- ja lukemiskäsityksen. Sekä aihetta aiemmin tutkineet Pirjo Vatanen ja Eija Eskola korostavat Kannilan ajattelun amerikkalaisvaikutuksia. Kuitenkin Eija Eskola toteaa, että vaikka ”Kannila ei suinkaan halunnut Suomeen saksalaismallista sivistyskirjastoa, [niin hän] arvosti sen joitakin piirteitä, esimerkiksi kirjastonhoitajien ja kirjastonkäyttäjien läheistä yhteyttä ’hyvän’ kirjallisuuden edistämiseksi”.¹⁰⁷

Helle Kannila esittelee ja vertailee amerikkalaista ja saksalaista kirjastokäsitystä tunnetussa artikkelissaan *Amerikkalainen ja saksalainen kirjastohenki* vuodelta 1925.¹⁰⁸ Artikkelissa Kannila hahmottelee molempien kirjastokäsitysten pääpiirteet ja painottaa edelleen, että Suomen kirjastoliikkeessä jo kolmen vuosikymmenen ajan vallalla ollut amerikkalaislinja on oikea ja ”soveltuu meidän kansamme luonteelle paremmin kuin saksalaishenkinen”. Käytännön kirjastotoimen järjestämisessä amerikkalainen organisaatiomalli ja erityisesti amerikkalaiset kirjastotekniset ratkaisut varmasti vetosivat käytännölliseen Kannilaan, mutta pohtiessaan kirjastotoimen päämääriä

105 Eskola 2004, 122.

106 Kannila 1944, 78–92.

107 Eskola 2004, 135.

108 Cannelin 1925b, 213–216.

hän katsoo saksalaista kirjastofilosofiaa voitavan soveltaa meillekin. Tässä yhteydessä Kannila siteeraa Saksan berliiniläis-esseniläisen koulukunnan johtajan Ackerknechtin käsitystä kirjastoihanteesta, joka on ”sielunhoidollisesti perustellun goetheläisen ihmistenkehittämisen” ihanne toisin kuin amerikkalainen valistusihannetta edustava hyötykirjasto. Tätä ihannetta ja tehtävänmäärittelyä sovellettiin sekä kirjavalinnassa että lukijoiden valinnassa. Saksalainen kirjastokäsitys sulki sivistyskirjaston käyttäjäkunnasta pois ne lukijat, jotka haluavat vain jonkin tietyn kirjan, vain jotain tiettyä asiatieta ja ajanvietekirjallisuuden lukijat ja ”jälle jää pieni ryhmä sivistyshalukkaita, jotka haluavat saada ohjausta, ja näiden kanssa tulee kirjastovirkailijain muodostaa elämisyhteys (Erlebnisgemeinschaft)”.¹⁰⁹ Vielä näin pitkälle Kannila ei tässä vaiheessa halua mennä, vaikka toteakin, että Suomen maaseutukirjastoissa kirjastonhoitajan ja lainaajan suhde voi muodostua niin tuttavalliseksi, että tällainen ohjaustyö olisi mahdollista. Yhteenvetona Kannila kuitenkin toteaa, että tämänkaltainen saksalaismallinen sivistystyö sopii paremmin ja helpommin muiden sivistystyön muotojen toteutettavaksi kuin kirjaston.¹¹⁰

Kannila palaa kuitenkin aiheeseen, amerikkalaiseen ja saksalaiseen kirjastokäsitykseen, kaksi vuotta myöhemmin artikkelissaan *Erilaisia mielipiteitä kirjastojen päätehtävästä*.¹¹¹ Tämä artikkeli on edellistä jäsennellympi ja jäntevempi ja siinä näkyy jo vuoden 1928 kansankirjastolain valmistelutyö. Vertaillenään amerikkalaista ja saksalaista kirjastokäsitystä Kannila tiivistää amerikkalaisen tietopalvelukirjaston iskulauseeseen ”Tieto on valtaa” ja saksalaisen sivistyskirjaston iskulauseeseen ”Sivistys on onnea”. Avatessaan saksalaista iskulausetta Kannila selittää, että ”[t]ämän suunnan mukaan ei suinkaan hyöty, tiedot, monipuolisuus ja suuret lainausnumerot ole kirjastotyössä paras saavutus, vaan se, että kirjasto kykenee nostamaan kansaa henkisesti, kehittämään sivistystä tämän sanan parhaimmassa mielessä”. Tämä toteamus muistuttaakin sitten jo vuoden 1928 kansankirjastolain 1. §:n sanamuotoa: ”Kansansivistyksen kohottamista ja kansalaisten itseopiskelun edistämistä tarkoitettavain, valtion avustamain kunnallisten ja yhdistysten kirjastojen”.¹¹² Kannila kuitenkin kehottaa ottamaan molemmista kirjastojärjestelmistä niiden parhaat puolet: amerikkalaisesta käytännölliset kirjastonhoitomenetelmät, harjaantuneen tiedonhaun sekä yhteiskunnan arvostuksen kirjastolaitosta kohtaan, saksalaisesta sen kasvatukselliset ihanteet. Vaikka Suomen kirjastolaitos pitää säilyttää vapaana ja puolueettomana amerikkalaisen esikuvansa mukaan, painottaa Kannila sen lisäksi

109 Cannelin 1925, 213–214.

110 Cannelin 1925, 216.

111 Cannelin Helsingin Sanomat 12.10.1927.

112 Kansankirjastolaki 20.4.1928 § 1.

saksalaishenkisesti kirjastolle vankkaa periaatteellista pohjaa ja vastuuta kirjaston vaikutuksista käyttäjiinsä. Tämä puolestaan johtaa kirjavalinnan merkityksen korostamiseen, jonka avulla kohotetaan kansan ”sydämensivistystä”. Kannilan mukaan saksalaista ”sielunhoidollista” kirjastoihannetta on jo pienissä maaseutukirjastoissa merkittävästi toteutettu.¹¹³ Tämä saksalaisen sivistyskirjastoihanteen kytkeminen käytännön kirjavalintatyöhön selittää paljon Kannilan kirjallisuus-, lukemis- ja lukijakäsityksistä. Siihen liittyy saumattomasti Kannilan itsekasvatuksen käytännön toteuttamismuotona esittelemä suunnitelmallisen lukemisen teoria, joka tarkoittaa ”luettujen kirjojen valitsemista niin, että ne täydentävät toisiaan ja muodostavat jonkinlaisen kokonaisuuden”. Valintakriteereiksi voidaan valita ajanjakso, kirjallisuus maittain, yhden kirjailijan tuotanto tai tietty aihepiiri.¹¹⁴ Alunperin Kannilan aktiivivuosien ajattelussa suunnitelmallinen lukeminen tarkoitti nimenomaan kaunokirjallisuuden lukemista.

Tulkitsen, että saksalaismallista periaatteellista kirjastofilosofiaa edustaa Helle Kannilan ajatus erityisestä ohjelmasta, jonka pohjalta kirjaston kirjavalinta tulisi suunnitella ja toteuttaa. Tällainen ohjelma tarvittaisiin koko kirjastotoimelle, jollekin sen osalle ja jokaiselle erilliselle kirjastolle. Tässä yhteydessä Kannila korostaa, että kysyntä ei saa olla hankintaohjelmaa määräävä tekijä, vaan kirjastossa tulee olla tietty peruskokoelma tieto- ja kaunokirjallisuutta, vaikka siihen ei kohdistuisikaan suoranaista kysyntää, kuten Kalevala, koska ne kuuluvat kirjaston kansansivistysohjelmaan. Tällä perusteella voidaan myös moni vilkkaan kysynnän kohteena oleva kirja jättää hankkimatta kirjastoon. Kannila tähdentää, että on olemassa alaraja kirjastoihin sopivan ja sopimattoman kirjallisuuden kohdalla ja se tulee ottaa huomioon, sillä ”kaiken luettavan tarjoaminen ei ole sivistystyötä, johon sopii julkisia kirjastoja käyttää”. Tämän suunnitelmallisen kokoelmatyön Kannila tiivistää yleisen kirjastotoimen tehtävämäärittelyksi, joka linjaa hänen ajattelunsa sisällön ja rajat: ”Ei mikään kirjasto ole tarkoitus itsessään, vaan se palvelee apuneuvona jotakin muuta päämäärää, olipa tämä tutkimuksen ja luovan työn edistäminen, kansan yleisen henkisen tason kohottaminen, taidenautinnon tarjoaminen tai miksi se kulloinkin määritellään”.¹¹⁵

Vaikka määritelmä päättyykin väljästi, sen sisään on Kannilan yhteydessä mahdollon kuvitella kirjaston virkistys- ja ajanvietetehtävää, niin tunnettu on Kannilan torjuva suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen. Eija Eskola on hahmotellut Kannilan uran varhaisvuosien ajanvietekirjallisuuskielteisyyttä todeten, että se kohdistui

113 Cannelin Helsingin Sanomat 12.10.1927.

114 Kannila 1950b, 30–33.

115 Kannila 1941, 143–149.

erityisesti ns. naistenromaaneihin, joita Kannila ei olisi hankkinut kirjastoihin lainkaan. Sen sijaan parasta jännityskirjallisuutta voitiin hankkia, ja sitäkin vain suuriin kirjastoihin ”välipalaksi” vakavan ja suunnitelmallisen lukemisen tilapäiseksi vastapainoksi. Eskolan mukaan Helle Kannila suhtautui kriittisimmin ns. naistenromaaneihin 1910-luvun lopussa ja 1920-luvun ensimmäisellä puoliskolla, jolloin hän korosti vakavasti ajanvietekirjallisuuden vaarallisuutta. 1920 luvun kuluessa Kannilan kritiikki muuttui ”kyllästyneen huvittuneeksi” samalla kun arvostelut vähenivät ainakin osittain siksi, että käännetyn ajanvietekirjallisuuden kustantaminen väheni Bernin sopimuksen myötä.¹¹⁶

Nuori Helle Kannila varoittaa ajanvietekirjallisuuden lukemisen vaaroista toteamalla ”lipilarikirjojen” olevan paitsi ajanhukkaa, myös vahingoittavan lukijaansa ”mataloittamalla henkeä” ja antamalla ”elämästä valhekuvan”. Kehottaessaan korvaamaan kevyen käännöskirjallisuuden helpolla mutta hyvällä kotimaisella kaunokirjallisuudella Kannila samalla tuo julki torjuvan suhtautumisensa silta-teoriaan ajanvietekirjallisuuden yhteydessä: ”Ei voi lukea itseään ylöspäin huonosta hyvään, mutta kyllä helpommasta vaikeampaan”.¹¹⁷

Valottaessaan käytännön tilannetta ajanvietekirjallisuuden hankkimisesta kirjastoihin Eija Eskola sanoo, että ”Kannila nosti kissan pöydälle kaupunginkirjastojen johtajien kokouksessa 1924”.¹¹⁸ Puheessaan Kannila puuttui suurimpien kaupunginkirjastojen, Helsingin, Turun ja Viipurin kaupunginkirjastojen hankintapolitiikkaan, jonka mukaan kirjastoon hankittiin kaikki ilmestyvä suomenkielinen kirjallisuus, myös ajanvietekirjallisuus. Myös joihinkin pienempiinkin kaupunginkirjastoihin oli hankittu suhteettoman paljon huonoa kirjallisuutta. Kannila tuo esiin periaatteellisenä kysymyksenä sen, miten yleisten kirjastojen tulee suhtautua ajanvietekirjallisuuteen: ”Onko sitä hankittava siinä suhteessa, kuin sitä lainaajat luettavakseen haluavat, ottaen vain huomioon sen, ettei siveellisesti ala-arvoista hankita, vai onko valittava ainoastaan kirjallisestikin arvokasta, asianomaisen kirjojen valitsijan mielestä suositeltavaa kirjallisuutta”, kysyy Kannila ja vastaa: ”sitä on hankittava niin vähän kuin suinkin mahdollista”.¹¹⁹

Perustelujen osalta merkillepantavaa on se, että Kannila ei hae esimerkkejä amerikkalaisesta kirjastomallista, vaan saksalaisesta. Hän esittelee ajanvietekirjallisuuteen

116 Eskola 2004, 130–131; Bernin sopimus on tekijänoikeuden alan vanhin ja tärkein kansainvälinen yleissopimus, joka velvoittaa sopimusvaltiot antamaan muista sopimusvaltioista peräisin oleville teoksille saman suojan kuin valtiot antavat omien kansalaistensa teoksille. Niiranen & Tarkela 1998, [22].

117 Cannelin 1917, 148–150.

118 Eskola 2004, 131.

119 Cannelin 1924, 2–3.

jyrkän kielteisesti suhtautuvan Hofmannin johtaman leipzigiläisen koulukunnan ja sallivamman berliiniläis-esseniläisen Ackerknechtin ja Ladewigin suunnan. Kannila sanoutuu irti Hofmannin koulukunnasta pitäen sitä liian kaavamaisena ja holhoavana, mutta myötäilee Ladewigin koulukuntaa, joka ei sekään puolusta huonoa kirjallisuutta, mutta haluaa antaa aikuiselle käyttäjäkunnalle mahdollisimman suuren valinnanvapauden. Holhoamisen vaara estetään Kannilan mukaan huolehtimalla, ettei ”huonoja kirjoja lainkaan ole saatavissa”. Kannila tähdentää, että kirjastossa ei tarvitse olla edustettuina kaikkia kirjallisuudenlajeja eikä hän usko ”kenenkään oikeastaan kylmenevän kirjastolle, vaikka ei siellä juuri niitä kirjoja olisikaan, joita hän haluaa. [- -] Tällä ei ole sanottu, että ajanvietekirjallisuus kokonaan olisi karkoitettava, sillä se olisi todennäköisesti jo kirjaston populariteetillekin vaaraksi.”¹²⁰ Edelleen Kannila katsoo ajanvietekirjallisuuden soveltuvan kaupunkien kirjastoihin, sekä suuremman kysynnän että kirjallisuuden virkistys- ja ajanvietefunktion vuoksi. Sen sijaan maaseudulla käyttäjäkunta on vielä totumatonta ajanvietekirjallisuuteen ja siellä ”turmeltumaton maku hyväksyy yhtä jännittävänä jonkun tukevan historiallisen romaanin”.¹²¹ Tällä argumentoinnilla Kannila itse asiassa esittelee saksalaishenkisen torjuvan suhtautumisensa ajanvietekirjallisuuteen ja ristiriitaisen suhtautumisensa ajanvietekirjallisuuden lukijakuntaan potentiaalisina kirjastonkäyttäjinä. Tämä suhtautuminen heijastelee sekä Kannilan kahden sivistyksen käsitystä että ehdollista tasa-arvoa, joka sulkee pois pelkästään ajanvietekirjallisuuden lukijat kirjaston käyttäjäkunnasta.

Tämä Kannilan jo uransa varhaisvaiheessa muotoilema suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen säilyy suhteellisen muuttumattomana koko hänen pitkän uransa ajan. Helle Kannila korosti 1950-luvullakin, ettei kirjaston tehtävänä ollut viihdyttäminen tai ”tyhjän ajanvietteen” tarjoaminen.¹²²

Koska kaiken viihteellisyyden torjuminen ei enää käynyt päinsä, Kannila tähdensi viihteellisen aineiston myönteisiä tiedollisia vaikutuksia.¹²³ Seuraavan vuosikymmenen alussa Kannila korosti edelleen kirjaston sivistystehtävää. Hänen mielestään todelliselle kirjastotyölle oli vain eduksi, jos ”pintapuolisen ajanvietteen” etsintä sen piiristä väheni.¹²⁴

Yli viisi vuosikymmentä kestäneen elämäntyön päätteeksi vuonna 1967 julkaistu *Kirjanvalinnan ongelmia* -teos oli siten vain looginen synteesi syvälle juurtuneista asenteista ajanvietekirjallisuuteen, joihin aika ei ollut vaikuttanut.

120 Cannelin, 1924, 4.

121 Cannelin 1924, 4.

122 Kannila 1959, [165].

123 Kannila, 1958c, 254.

124 Kannila 1961c, [33].

3.2.2 Kirjanvalinnan ongelmia -teos (1967)

Helle Kannilan vuonna 1967 ilmestynyt teos *Kirjanvalinnan ongelmia* on esipuheensa mukaan tarkoitettu oppikirjaksi kirjastokoulutukseen. Samalla sitä voi kuitenkin pitää Helle Kannilan kirjavalintaa koskevien periaatteiden ”testamenttina” sekä lähdeaineistonsa että sisällöllisten painotustensa perusteella. Tekijä sanoo tekstin pääosin perustuvan hänen kirjastonhoitajien valmistuskursseilla 1920–41 ja Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa 1945–63 antamaansa kirjasto-opin opetukseen.¹²⁵ Teoksen sisällöllisistä painotuksista piirtyy esiin kuva Helle Kannilasta käytännöllisenä ja demokraattisena kansansivistäjänä.¹²⁶ Kannilan demokraattiset ja vapaa-mieliset asenteet tulevat esille luvuissa II *Kirjastojen kirjanvalinnan yleisiä ongelmia*, III *Sananvapaus, sensuuri* ja IV *Kaunokirjallisuus ja moraali*, joita aikalaisarvostelu erityisesti kiitti.¹²⁷ Raoul Palmgren nimitti Helle Kannilaa ”kulttuuriradikaaliksi” ja totesi: ”*Kirjanvalinnan ongelmia* ei ole vain osoitus henkisestä vireydestä, ajan tasalla pysymisestä ja ennakkoluulottomuudesta vaan myös älyllisestä rohkeudesta, asioiden ytimeen pyrkimisestä”.¹²⁸

Ikääntynyt Helle Kannila valitsee ajatustensa esittämistavaksi aktiivivuosia sovittelevamman linjan: Hän muotoilee ajatuksensa keskeiseksi teesiksi, josta hän esittää sekä vasta-argumentin että puoltoargumentin ja joiden takaa hänen oma kantansa ei aina hahmotu selkeästi. Hän käy pikemminkin aikalaisdialogia eri mieli-pidesuuntien välillä kuin tekee selkeitä linjanvetoja. Kai Ekholm kiteyttää Kannilan epämääräisen ilmaisutavan osuvasti: ”lopullisiin mielipiteisiin ankkuroimaton tyyli ja jaarittelunomainen problematisointi liittyy Kannilan tuotantoon”.¹²⁹

Kansansivistäjänä Helle Kannila esiintyy mielipiteissään kirjastolaitoksen tehtävistä. Tulkitessaan vuoden 1962 kirjastoasetuksen 1 §:n tehtävämäärittelyä: ”Yleisten kirjastojen tarkoituksena on kirjastolaitokselle ominaisin toimintamuodoin tyydyttää yleistä sivistystarvetta ja lukuharrastusta sen mukaan kuin tässä asetuksessa säädetään”¹³⁰ Kannila sivuuttaa maininnan lukuharrastuksesta epämääräisenä ja korostaa, että ”pääpaino on ehdottomasti sanalla sivistystarve”.¹³¹ Asiaan liittyvänä teesinä Kannila esittää: *Kirjaston tarkoituksena ei voi olla kaiken luettavan maksuton tarjonta*. Perustelunaan hän kyseenalaistaa sen, onko lukeminen ylipäätään niin arvokasta

125 Kannila 1967a, [V].

126 Piirteet, joita Hilka M. Kauppikin korostaa Helle Kannila - elämäkerrassaan *Helle Kannilan elämänpuut* 1976.

127 Kauppi 1976, 83–85.

128 Palmgren 1967, 189.

129 Ekholm 2000, 77.

130 Kirj.A. 1962/236.

131 Kannila 1967a, 5.

toimintaa, että sitä pitää järjestää maksuttomasti julkisilla varoilla. Poikkeustapauksia, joita Kannilan mukaan pitää tukea, ovat lapsen ja ”kehityksmaan alkukantaisen asukkaan” mekaaninen lukemaan opettelu. Kannanottonaan Kannila tiivistää: ”Mutta normaalioloissa ei lukemista voida pitää sinänsä sellaisena askareena, jota on yleisin varoin tuettava, ei se kaikissa muodoissaan ole hyödyksi kenellekään” ja vertaa kirjallisuutta ajanviete-elokuviin, joita niitäkään ei yhteiskunta tarjoa ilmaiseksi.¹³² Lisäksi Kannila toteaa, että kirjastot eivät ole kirjakauppojen korvikkeita niille, joilla ei ole varaa ostaa kirjoja.¹³³ Näissä kannanotoissaan Kannila on joko etäänäntynyt hyvin kauaksi amerikkalaisen kirjastoaatteen peruseriaateista tai osoittaa, miten kaukana hän on niistä pohjimmiltaan ollut.

Samassa yhteydessä Kannila rajoittaa sivistyslaitoksen ohjelmaksi laitoksen johdon laatiman, sivistystä edistävän tarjonnan, mutta toteaa kuitenkin teesinään: *Kirjaston johdon vastuu ei merkitse sopimatonta holhoamista*. Tällä teesillä hän vastaa aikalaiskritiikkiin, joka on tulkinut kirjaston käyttäjien toivomusten torjumisen aikuisten sopimattomana holhoamisena. Perusteluissaan Kannila torjuu holhoamisväitteen ja toteaa, että lukijoita ei suinkaan saa luokitella sen mukaan mitä he lukevat, vaan arvostelu on kohdistettava itse kirjallisuuteen. Tässä yhteydessä Kannila siteeraa ruotsalaisen aikuiskasvatuksen kriitikon Bengt Nermanın toteamusta: ”[On ylimielisyyttä] pitää huonompana ihmisenä sitä joka lukee Spillanea kuin sitä joka lukee Pär Lagerkvistia”. Kannila jatkaa perustelujaan sillä, että kirjaston on kirjallisuuden avulla autettava lukijoita itse ajattelemaan ja vapaasti kehittymään omien edellytystensä mukaan eikä jätettävä jotakin lukijoita ”kehityskelvottomina sille tasolle, johon ovat joksikin ajaksi pysähtyneet”.¹³⁴ Tässä toteamuksessa tiivistyvät Kannilan ajattelun kahden sivistyksen käsitys ja kirjaston käyttäjyyden ehdollinen tasa-arvo, joka edellyttää itsekasvatus- ja sivistymispyrkimystä. Päinvastaisista vakuutteluista huolimatta teesin perustelujen sävy on loppujen lopuksi lukijaa holhoava.

Kannila jatkaa aiheesta teesillään: *Puolueettomuuseriaate ei vaadi hyväksymään mitä vain*. Kannila kiteyttää kirjaston puolueettomuuseriaatteen pohjautuvan Suomen perustuslakiin sisältyvään sananvapauteen, johon nojautuen ”kirjastojen puolestaan on suotava kaikille kansalaisille mahdollisuus saada eri ajatukset tietoonsa”.¹³⁵ Tässä yhteydessä Kannila jälleen korostaa kirjaston roolia sivistyskeskuksena, ”jonka kirjat tuovat kiistanalaisista, arkaluonteisinkin pidetyistä kysymyksistä esiin erilaisia, jopa toisilleen täysin vastakkaisia mielipiteitä”.

132 Kannila 1967a, 4–5.

133 Kannila 1967a, 246.

134 Kannila 1967a, 7.

135 Kannila 1967a, 20.

Tarkastellessaan erikseen sekä uskonnollista että poliittista kirjallisuutta suhteessa puolueettomuusperiaatteeseen Kannila päätyy suosittamaan mahdollisimman suurta laaja-alaisuutta ja tasapuolisuutta. Puolueettomuusperiaatteen yhteydessä Kannila käy myös aikalaisdialogia mainiten rauhanaatetta käsittelevän kirjallisuuden sekä ufokirjallisuuden todeten jälkimmäisestä: ”Kirjaston tulee olla puolueeton siinäkin, että se voi hankkia varastoonsa ei vain sellaisia tietokirjoja, joissa esitetyistä väitteistä ollaan eri mieliä, vaan sellaisiakin, joita tiedemiehet jokseenkin yksimielisesti pitävät täysin virheellisinä”. Tällaisissa tapauksissa on Kannilan mukaan hankittava aiheesta tasokas edustaja ja vastakkaista mielipidettä edustava teos. Varsinaisena vastauksena teesiinsä Kannila pääsee ”lempilapsensa” ajanvietekirjallisuuden kimppeeseen, todeten ettei puolueettomuusperiaatteenkaan nojalla ”mikä tahansa kaunokirjallinen tekele” ole oikeutettu yleisen kirjaston kokoelmiin.¹³⁶

Kirjavalinnan puolueettomuusperiaatteeseen liittyy myös kirjojen kysyntä ja siihen vastaaminen. Tässä yhteydessä Kannila siteeraa englantilaista kirjavalinnan teoreetikkoa Lionel R. McColvinia, jonka mukaan kysyntä on tarjonnan ohella otettava aina huomioon, vaikka olisi kyse viihdekirjastakin. Kannilan mukaan McColvin piti kysyntää niin tärkeänä, että empi sopiko sitä arvostella, sillä sehän olisi ihmisten tarpeiden ja toiveiden arvostelua.¹³⁷ Samassa yhteydessä Kannila kuitenkin panee merkille, että McColvin uransa loppupuolella on jossain määrin muuttanut kantaansa todeten, että koska kirjasto ei voi tyydyttää kaikkien käyttäjien tarpeita, sen tulee tukea sellaista kirjallisuutta, jota mikään muu ei voi korvata. McColvinin mukaan tyhjänpäiväisen kirjallisuuden voivat korvata elokuvat, sanomalehdet, radio ja kioskirjat. Kannila puolestaan lisää television viihdekirjallisuuden korvaajien joukkoon.¹³⁸ Nämä Kannilan viittaukset McColvinin kirjavalintanäkemyksiin näyttävät Kannilan itsensä merkillisessä valossa: McColvinin varhaisen, lukijan omia toiveita kunnioittavan näkemyksen Kannila kuittaa vain toteamuksella, mutta McColvinin myöhempiä näkemyksiä hän tuntuu tukevan lisäämällä siihen oman näkemyksensä. Kärjistäen Kannila olisi tässä valmis pitämään ajanvietekirjallisuuden lukijat pois kirjastosta tarjoamalla heille korvaavia ajanviettotapoja. Samaan aikaan, kun Suomessa yleisesti kirjastoväki on huolestunut television mahdollisesta haitallisesta vaikutuksesta yleisten kirjastojen lainaus- ja lainaajamäärään.¹³⁹

Helle Kannilan suhtautuminen tietokirjallisuuteen on vuosien kuluessa muuttanut laaja-alaisemmaksi ”totuutta totuuden itsensä vuoksi” etsivästä myös tietokirjalli-

136 Kannila 1967a, 20–29.

137 McColvin *The theory of book selection for public libraries* 1925 ; Kannila 1967a, 18.

138 McColvin *The chance to read* 1956; Kannila 1967a, 18–19.

139 Mäkinen 2009b, 396–397.

suuden hyötynäkökohdat huomioivaksi.¹⁴⁰ Vielä ei Kannila kuitenkaan näe kirjastoa tehokkaana tietopalvelukeskuksena, vaan siirtää keskeisen ajatuksensa suunnitelmallisesta lukemisesta, jonka tukemista hän edelleen pitää kirjaston kaikkein tärkeimpänä tehtävänä, koskemaan nyt erityisesti tietokirjallisuutta. Tässä yhteydessä kysyntä, joka ajanvietekirjallisuuden suhteen osoittautuu ongelmalliseksi, nouseekin oleelliseksi tekijäksi.¹⁴¹ Käsitellessään tietokirjallisuutta luokittain Deweyn luokituksen mukaan, Kannila usein toteaa kysynnällä olevan erityisen suuri merkitys, varsinkin ulkomaista tietokirjallisuutta hankittaessa.¹⁴² Käytännöllinen Kannila määrittelee myös prosenttiluvuin tietokirjallisuuden ja kaunokirjallisuuden suhdetta: pienessä sivukirjastossa tietokirjallisuuden osuus olisi 30 % suhteessa kaunokirjallisuuden 70 %:iin, pienessä maalaiskunnan pääkirjastossa tietokirjallisuuden osuus olisi vähän yli 50 % , mutta sitä suuremmissa kirjastoissa tietokirjallisuuden osuus suhteellisesti nousisi jo runsaan tarjonnankin vuoksi.¹⁴³

Vaikka tietokirjallisuutta käsittelevä osio on kirjassa suhteellisen suppea, noin viisikymmentä sivua, se kirvoittaa Kannilalta lukuisia aikalaisdialogeja. Kannila kiinnittää huomiota uusiin tieteenaloihin, kuten sosiologiaan tai uusiin ajatussuuntiin, kuten parapsykologiaan, jonka suhteen kirjasto ei voi ratkaista, mikä on totuus, vaan ”totuuden etsimisen nimessä tarjota tiedoksi, mitä erilaisia mielipiteitä näistäkin kysymyksistä on vakavassa mielessä esitetty”. Sen sijaan horoskoopikirjat ja povausoppaat Kannila jättää yleisten kirjastojen ulkopuolelle. Lääkärikirjoihin kirjastossa Kannila suhtautuu hyväksyvästi, koska yleistajuisten oppaiden kirjoittajakunnassa on paljon lääkäreitä. Samoin sukupuolivalistuksen jakaminen kirjallisuuden ja kirjastojen välityksellä saa Kannilalta pontevan puoltolauseen. Myös luonnonparannuskirjallisuuden suhteen Kannila neuvoa noudattamaan puolueettomuutta. Kannila suvaitsee suurissa kirjastoissa myös keskustelua herättäneet korttipelikirjat. Elämäkertoista ja muistelmateoksista, joiden kysyntä on Kannilan mukaan suurta, hän ei hyväksy pieniin kirjastoihin ”viime sotien tapauksia kuvailevia seikkailunomaisia kertomuksia [- -] silloinkaan kun ne ovat muistelmateoksen luonteisia”.¹⁴⁴ Heijastuuko tässä kannanotossa ajan poliittinen henki?¹⁴⁵ Tietokirjallisuuden hankinnasta Kannila

140 Kannila 1967a, 167.

141 Kannila 1967a, 141–143.

142 Kannila 1967a, 147, 176.

143 Kannila 1967a, 147.

144 Kannila 1967a, 153, 158, 164, 166–167, 172, 175.

145 Presidentti Kekkonen kirjoitti *Teinilehteen* ”tervehdyksen” teineille: ”Ihannoidun kuvan antamista sodasta ja sotilaallisesta kunnosta pidetään tarpeellisenä maanpuolustushengen ylläpitämiseksi. Tarkoitus on luonnollisesti hyvä. Mutta onko sodan ihannoiminen yleensä ja vuosikausia jatkunut mässäily yksityisten taistelusuoritusten kuvailussa tarpeen maanpuolustuksen vuoksi? [- -] Minun mielestäni ei.” Kekkonen 1964, 8.

kiteyttää, että ” ei kirjastossa ole syytä karttaa erisuuntaisia jyrkkiäkään mielipiteitä sisältävien teosten tarjolla pitämistä, kunhan [-] kaikki eri suunnat saavat äänensä kuuluviin sikäli kuin niistä on kirjastokelpoista kirjallisuutta saatavissa”.¹⁴⁶

Vapaamielisenä Helle Kannila tuli tunnetuksi jo 1950-luvulla, jolloin hän otti myönteisen kannan epäsiiveellisyysyytösten kohteeksi joutuneeseen Agnar Myklen romaaniin *Punainen rubiini*. Samoilla linjoilla Kannila on edelleen käsitellessään laajasti sekä sananvapautta, sensuuria että kaunokirjallisuuden moraalialia. Hän luo aiheesta sekä kansainvälisen historiallisen katsauksen että käsittelee joitakin yksittäistapauksia, kuten Mykleä, Henry Millerin *Kravun kääntöpiiriä* ja Hannu Salamman *Juhannustanssit* -tapausta. Kannila esittää teeseinään sanavapauden puolesta: *miksi ennakkosensuuria on vihattava*. Yhteenvetona hän kiteyttää, että: *kirjastojen kirjanvalinta ei ole sensuuria*, vaikka kaikkea ei voidakaan hankkia. ”Sensuuria sanan varsinaisessa merkityksessä, valtiovallan harjoittamana ennakkotarkastuksena tai takavarikkomenetelmänä, ei kirjastonhoitajalla ole valtaa suorittaa, vaikka olisi halukin”.¹⁴⁷ Tässä näkemyksessä voi nähdä implisiittisesti viittauksen vuosien 1944–46 kirjapoistoihin, ja Kai Ekholm pohtiikin Kannilan suhtautumista niihin. Ekholmin mukaan Kannilan näkemykset *Kirjanvalinnan ongelmia* -teoksessa

pyrkivät sovitteluun tapahtumien laajuutta ja merkitystä. Hän ei jälkepäinäkään nähnyt yhteyksiä neuvostosensuuriin ja sen soveltamiseen kyseisissä poistotapahtumissa. Hänen näkemystään voi jälkikäteen kuvailla yhdellä käsiteparilla: poistot hätävarjelun liioitteluna, ja siksi asiasta ei hänen mukaansa ollut syytä nostaa suurempaa kohua. Voi perustellusti kysyä, mikä olisi ollut hänen mielestään todellista sensuuria?¹⁴⁸

Moralistiksikaan Kannila ei ryhdy. Hänen mielestään taideteoksen arvostelu moraaliselta kannalta lähtee arvostelijan subjektiivisesta käsityksestä moraalittomuudesta ja moraalittomaksi teoksen tekevät kirjailijan motiivit, kuten ”tekijän halu ansaita rahaa lukijan matalamieliseen sensaatiohaluun vetoamalla” tai ”halu innostaa väkivaltaan, pilkata heikkoja ja poikkeavia tai ihastella aineellisia tai aistillisia nautintoja”.¹⁴⁹ Sen sijaan Kannilan mielestä aihe tai alatyylinen kielenkäyttö sinänsä ei tee kirjasta epämoraalista – paitsi viihdekirjallisuudessa, jossa ”eivät eroottisesti ’rohkeat’ kohaukset tai ’rumat sanat’ tunnu viihdekirjallisuuteen sopivilta, siellä ne vaikuttavat

146 Kannila 1967a, 159.

147 Kannila 1967a, 69.

148 Ekholm 2000, 77.

149 Kannila 1967a, 72.

yhtä vastenmielisiltä kuin elämässä”.¹⁵⁰ Hän ei myöskään rajoita moraalialia pelkkään sukupuolimoraaliin, vaan hänen mielestään pahempaa on väkivallan ja vääryyden harjoittaminen: ”Onhan se, mikä on tuhoavaa ja kärsimystä tuottavaa –murhat, tapot, kidutukset – pahempaa kuin se, mikä pohjimmaltaan perustuu ei elämän hävittämiseen, vaan sen synnyttämiseen”, toteaa Kannila kauniisti. Tässä yhteydessä Kannila ei torju myöskään homoseksuaalisuuden kuvaamista kirjallisuudessa.¹⁵¹

Kannila viittaa aikalaisdialogiin, ”seksikeskusteluun”, pornografisen kirjallisuuden vaikutuksista erityisesti nuorisoon. Tässäkin hän ottaa suvaitsevan ja sovittelevan kannan todeten määrittelyn vaikeaksi: ”sillä kuinka toinen voi tietää, mikä toista saattaa vahingoittaa ja millä tavalla se voi vahingoittaa”. Yhteenvetonaan Kannila esittää, että ”rohkea kohta” vaikuttaa voimakkaammin kun se ensimmäisen kerran tabuna rikotaan, mutta tottumuksen myötä kyllästymisaste saavutetaan nopeasti. Kirjavalinnassa Kannila erottaa pornografisen kirjallisuuden modernin uskaliaasta taidekirjallisuudesta ja eroottisista klassikkoteoksista, joista kahta jälkimmäistä lajia hän ei tyystin sulje pois kirjaston kokoelmista.¹⁵²

Moraalin yhteydessä Kannila pohtii, lisääkö rikoksista ja julmuudesta lukeminen rikoksia. Hän esittelee vastakkaiset teoriat sekä rikoksista lukemisen aggressioita lisäävästä tai niitä laukaisevasta vaikutuksesta ja ottaa varovaisen kannan. Kannilan mielestä kirjastoa eivät käytä näin vaikutuksille alttiit henkilöt tai rikolliset, mutta kirjastojen pitää välttää kirjallisuutta, jossa ”suorastaan leikitään julmuuksilla”. Kannilan jälleen kerran subjektiivinen suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen tulee selkeästi esiin seuraavassa: ”Viihdekirjallisuutta on [- -] tässä suhteessa ankarastikin arvosteltava, mutta on aina varottava sitä, ettei rajoiteta vakavan kirjailijan oikeutta rehellisesti kuvata sitä mitä hän on nähnyt tai ajatellut”.¹⁵³ Yhteenvetona Kannilan demokraattisiksi luonnehdituista sensuuri- ja moraalikäsitteistä voi todeta, että ne olivat demokraattisia yksiselitteisesti vain taiteellisen kaunokirjallisuuden eivät ajanvietekirjallisuuden suhteen. Samalla hän tulee esitelleeksi epädemokraattisen käsityksensä ajanvietekirjallisuuden lukijasta: ”Se mikä sopii Jupiterille, ei sovi härälle”, toteaa Kannila.¹⁵⁴

”Testamentinomaisesti” Helle Kannila käsittelee kirjassaan käsityksiään ajanvietekirjallisuudesta, jonka painottuminen teoksessa taidekirjallisuuden sijasta on kirjoittajan mukaan tarkoituksellista, koska ajanvietekirjallisuudesta ”meillä tuskin on julkaistu mitään selvityksiä”. Hilikka M. Kauppi pitääkin ajanvietekirjallisuutta

150 Kannila 1967a, 76.

151 Kannila 1967a, 76–78.

152 Kannila 1967a, 79–82.

153 Kannila 1967a, 85–86.

154 Kannila 1967a, 76.

käsitteleviä lukuja synteessä ”Kannilan lukemattomista ala-arvoista viihdettä vastaan suunnatuista kirjoituksista ja esitelmistä”.¹⁵⁵ Kannila paneutuu käsittelemään ajanvietekirjallisuutta sille omistetussa luvussa, V *Kaunokirjallisuus*, mutta monen muunkin otsikon alla Kannilan puhe kiertyy käsittelemään ajanvietekirjallisuutta. Varsinaiseksi ajanvietekirjallisuutta koskevaksi teesiksi Kannila muotoilee: *Sopiiko pitää tarjolla myös ei-taiteellista kaunokirjallisuutta?*, jonka yhteydessä hän esittää vasta-argumentiksi, että julkisin varoin ei tule tarjota muuta kuin arvokasta kirjallisuutta ja sen, joka muuta haluaa, sopii hankkia kirjansa omalla kustannuksella. ”Keveän tyylin romaanilinaamona” kirjastolaitos menettää sekä arvoaan yhteiskunnassa että kehittyneitä lukijoita. Puoltavana argumenttina Kannila esittää käsityksiä kansalaisten itsemääräämisoikeudesta ja holhoamisen ja sensuroinnin vastustamisesta. Puoltaviin kannanottoihin kuuluu myös sellaisten lukijoiden huomioiminen, jotka eivät pysty nauttimaan taidekirjallisuudesta ja ylipäätään kirjaston tarjoaman virkistystehtävän täyttämiseen. Yhteenvedon ja omana käsityksenään Kannila esittää kompromissia: vaikka kirjaston ensisijainen tehtävä on toimia tietojen ja sivistyksen jakajana, tulee jossain määrin hankkia myös sellaista kirjallisuutta, jonka ”lukeminen koituu virkistykseksi”. Kannila päätyy suosittamaan ”kunnan kirjaston” muun kuin taiteellisen kaunokirjallisuuden osuudeksi maksimissaan 20 %.¹⁵⁶

Seuraavaksi Kannila ryhtyy teesin: *Millainen viihdekirjallisuus sopii kirjastoon?* yhteydessä vetämään rajaa hyväksyttävän ja hylättävän viihdekirjallisuuden välille. Argumentointi sijoittuu ”vahingollisen ja turhan viihdekirjallisuuden” ja ”viattoman ja virkistävän viihdekirjallisuuden” väliselle akselille. Viihdekirjojen positiivisina puolina Kannila pitää taitavasti rakennettua juonta, reipasta jännitystä, raikasta huumoria, oman maan ja muiden maiden sekä entisten aikojen realistista ja värikästä kuvausta – ”ja muuta sellaista”.¹⁵⁷ Negatiivista ääripäätä Kannila oli jo pohtinut luvussa *Kaunokirjallisuus ja moraalit* pitäen viihdekirjallisuutta jo lähtökohtaisesti moraalittomana, koska sen kirjoittamismotiivina on kaupallinen menekki. Sitä vastoin taiteellisista kirjoittamismotiiveista johtuen taiteellinen kaunokirjallisuus ”on melkein aina moraalinen – jollei se ole, se ei olekaan taideteos”, summaa Kannila.

Viihdekirjallisuuden moraalit pohtiessaan Kannila tulee valottaneeksi lukijakäsitystään. Piirre, joka Kannilan mukaan taideromaanissa ei häiritse, kuten esimerkiksi sadismi, muuttuu viihderomaanissa vastenmieliseksi ja sillä saattaa olla haitallinen vaikutus lukijaan, joka joko kokee sen vastenmielisenä tai hyväksyttävänä. Taiteellisen sadistisen romaanin lukija sen sijaan ei ole samanlaisille vaikutuksille altis.

155 Kauppi 1976, 85.

156 Kannila 1967a, 125–127.

157 Kannila 1967a, 128.

Naisille suunnattuja viihderomaaneja, ”rakkausseikkailuja” Kannila puolestaan pitää irvokkaan epämoraalisina, koska niiden ihanteet ja tavoitteet eivät yllä varakkaan aviopuolison metsästystä korkeammalle, vaan rakkaus alennetaan kauppatavaraksi. Kannila summaa moraalikäsitöksensä rakkausromaanien suhteen:

Mutta jos erityisesti halutaan varjella nuorten tyttöjen ’kunniaa’, niin kai on vaarallisempaa luettaa heillä kuvauksia siitä, mitä kaikkea voi hurmausvoimalla ja viekkauksella saada miehistä irti, kuin kuvaamalla naturalistisesti orgioita, sillä sellainen tavallisesti nuorissa herättää vain inhoa.¹⁵⁸

Tässä argumentoinnissa Kannilan vastenmielisyys ajanvietekirjallisuutta kohtaan kumpuaa niin syvältä, että se jättää varjoonsa hänen mahdollisen uskonsa lukijan omaan arvostelukykyyn.

Moraali- ja viihdekirjallisuusnäkökulman Kannila kiteyttää teesiin: *Onko hyvää se joka ei ole pahaa?* eli onko kaikkien nuhteettomana pitämä kirja ilman muuta hyvä, nuorelle lukijakunnalle suositeltava ja kirjastoihin kelpaava? Kannilan vastaus on kuitenkin kielteinen, sillä jos kirja ei ole esteettisesti kyllin korkeatasoinen vaikkakin moraaliltaan nuhteeton, se on mitätön ”eikä se ole sellaista vaihtelua ja rentouttamista, jota sivistystyössä sopii suosia ja julkisin varoin kannattaa tukea. Jotakin hyvää kirjassa pitää olla, mutta sen voi myöntää, ettei sen aina tarvitse olla tietoa tai taidetta, se voi olla reipasta ja raikasta virkistystäkin.”¹⁵⁹ Sen sijaan Kannila edelleen torjuu silta-teorian, joten hänen mukaansa voi kyllä ”lukea itsensä eteenpäin helposta vaikeaan, mutta ei huonosta hyvään”.¹⁶⁰

Tämä myönteiseltä vaikuttava kannanotto kirjallisuuden virkistystehtävän puolesta ei kuitenkaan kuvaa Helle Kannilan muuttunutta käsitystä viihdekirjallisuudesta, vaan pikemminkin vahvistaa sitä Eija Eskolan toteamusta Kannilan aktiivivuosien käsityksistä, että Kannila vastahakoisesti hyväksyi jonkinasteisen ajanvietekirjallisuuden välttämättömänä pahana. Semminkin kun Kannilan kielteisyys ajanvietekirjallisuutta kohtaan on itse asiassa niin syvä, että se rajoittaa hänen käsitystään Fennica-kokoelmastakin, johon hänen mukaansa ”liitetään [kaunokirjallisuutta] täysin valikoimatta viheliäisimpiä tuotteita myöten”.¹⁶¹

Kannila esittelee viihdekirjallisuuden historiaa, jännitysromaanien eri lajeja ja tyyppillistä rakkausromaania tuoden samalla julki hyväksyvän suhtautumisensa

158 Kannila 1967a, 76–77.

159 Kannila 1967a, 118–119.

160 Kannila 1967a, 117.

161 Kannila 1967a, 12.

dekkareihin ja torjuvan suhtautumisensa naisille tarkoitettuun rakkausviihteeseen arvottamalla näiden lukijakuntaa. Kannilalle:

Muun viihdekirjallisuuden lukijat ovat poikkeuksia lukuunottamatta eräänlaista massaa, henkilöitä, joilla ei muuten ole kirjallisia harrastuksia ja jotka eivät py-sähdy miettimään, mitä he oikein lukevat ja miksi. Salapoliisikirjojen lukijoihin kuuluu myös luonnollisesti paljon samaa nuorta ja vanhaa massaa, mutta joukossa on aina ollut myös huomattava määrä ns. älymystöön lukeutuvia, jopa tiedon ja sivistyksen huippupaikoilla näkyviä, jotka käyttämällä juuri tämän lajin viihdettä pyrkivät ja usein onnistuvatkin rentoutumaan, hetkeksi vapautumaan ankaran ai-votyön tai vastuunalaisten tehtävien paineesta.¹⁶²

Sen sijaan viihteenomaisten rakkausromaanien lukijat ”helposti suhtautuvat näihin romaaneihin liian vakavasti, ottavat ne toden kannalta ja siten helpostikin saavat ei vain pinnallisen vaan vääristellyn kuvan todellisesta elämästä”.¹⁶³

Helle Kannilan demokraattisuuskin liikkuu siis vain periaatetasolla, ruohon-juuritasolle se ei ulotu. Hänen ihmis-/lukijakäsityksessään on sisäänrakennettuna sekä kahden sivistyksen käsitys että korkea – matala -kulttuurikäsitys eikä hän kirjoituksissaan pyri tätä ihmis-/lukijakäsitystään edes avaamaan. Aikaisemmissa kirjoituksissa Kannila ei kysy, kenelle kaikille kirjasto on tarkoitettu. Julistaessaan, että kirjasto on tarkoitettu tasa-arvoisesti kaikille, Kannila tarkoittaa, että kirjasto on tarkoitettu myös ns. ”herrasväelle”, niille joilla on varaa ostaa itse kirjansa – ei pelkästään vähävaraisille.¹⁶⁴ Päinvastoin, saksalaisen kirjastokäsityksen mukaisesti Kannilan kirjoituksissa suuria käyttäjälukuja tai kaikkia lukijaryhmiä ei tavoiteltu, vaan ne torpedoitiin vastustamalla tilastojen kasvattamista ja kannattamalla kirjaston sivistyskasvatusta. Tässä *Kirjanvalinnan ongelmia* -teoksen analyysissä Helle Kannilan ihmiskäsitykseksi nousee sotia edeltäneen ajan ihmiskäsitys, jossa hidasylyisen rahvaan tilalla on Kannilalla kehittymätön, arvostelukyvytön ja vaikutuksille altis romanttisen naistenviihteen lukija, joka sellaisenaan, itsetyytyväisenä, vailla itsensä kehittämisen ja sivistymisen tarvetta tai halua hakee elämäänsä rentoutusta ja virkistystä kirjaston ajanviettekirjallisuudesta. Tällaiselle lukijalle ei Helle Kannilan yleinen kirjasto pohjimmiltaan eikä edelleenkään vuonna 1967 ollut tarkoitettu.

162 Kannila 1967a, 103.

163 Kannila 1967a, 129.

164 Kannila 1950a, [29].

3.3 Kirjastontarkastajien rooli ja näkemykset yleisten kirjastojen kirjavalinnassa

Tutkimani ajanjakson ensimmäisellä vuosikymmenellä, kuusikymmentäluvulla, kirjastontarkastajien lukumäärä oli seitsemän eli sama kuin kansankirjastolain säätämisen jälkeen 1928,¹⁶⁵ ja 1960-luvun tarkastuspiirijako oli: Helsingin piiri,¹⁶⁶ Turun piiri,¹⁶⁷ Kouvolan piiri,¹⁶⁸ Kuopion piiri,¹⁶⁹ Jyväskylän piiri,¹⁷⁰ Rovaniemen piiri,¹⁷¹ ja Rannikkopiiri.^{172–173} Vuonna 1970 lääninhallituksista tuli kirjastotoimen piirihallintoviranomaisia, ja vuoteen 1974 mennessä jokaisessa läänissä oli kirjastoasioista vastaava koulutoimentarkastaja.¹⁷⁴

Tarkastajien tehtävät kirjastontarkastustoimintaa tutkinut Ilmi Järvelin jakaa kolmeen pääryhmään: 1) valvontatehtävät, joissa kirjavalintatyöhön liittyivät valtionaputilausten vastaanotto, tarkastus ja lausunnon anto kirjastotoimistolle, 2) neuvontatehtävät, joissa kirjavalintatyöhön liittyi ohjeiden anto kirjastoille suullisesti ja kirjallisesti, 3) muu työ.¹⁷⁵ Järvelinin mukaan jo vuoden 1928 kansankirjastoasetus määritellesään tarkastustoiminnan yleiset puitteet ja tarkastajien tehtävät sekä kirjastotoimiston johtosääntö yksityiskohtaisine velvoitteineen loivat sen tiukan, hierarkkisen ja yksityiskohtaisen säädösten, jonka puitteissa kirjastontarkastajien oli toimittava. Tämä tiukka ohjeistus ja valvonta selittyi Järvelinin mukaan sekä ajan yleisellä hallintokäytännöllä että kirjastojen ja kuntien totuttamisella uuteen järjestelmään. Järvelin toteaa, että ”tarkastajien työn voidaan sanoa olleen valvontapainotteista aina 1970-luvun alkuun saakka, vaikka tarkastajat itse pyrkivätkin purkamaan liian tiukkana pitämäänsä ohjeistoa”.¹⁷⁶ Lisäksi tarkastajien toimintaa velvoittavia ohjeita annettiin kirjastotoimiston kiertokirjeissä.¹⁷⁷ Järvelinin mukaan nämä normit olivat osa yhteisesti sovituista pelisäännöistä. Näihin pelisääntöihin kuuluivat myös kahden vuoden välein järjestettävissä kirjastontarkastajien kokouksissa

165 Järvelin 1992, 287.

166 Uudenmaan lääni lukuunottamatta Rannikkopiiriin kuuluvia kuntia, Hämeen lääni sekä Kymen läänistä Pyhtään kunta.

167 Turun ja Porin lääni lukuunottamatta Rannikkopiiriin kuuluvia kuntia.

168 Mikkelin ja Kymen lääni lukuunottamatta Pyhtään kuntaa.

169 Kuopion lääni, Pohjois-Karjalan lääni sekä osa Oulun läänistä, Kajaanin kihlakunta.

170 Keski-Suomen lääni ja Vaasan lääni lukuunottamatta Rannikkopiiriin kuuluvia kuntia.

171 Oulun lääni Kajaanin kihlakuntaa lukuunottamatta ja Lapin lääni.

172 Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Vaasan läänistä ne kunnat, joiden asukkaista enemmistö on ruotsinkielistä.

173 Vieno Lehväslaihon 1970 laatima muistio kirjastotoimintaa hoitavien koulutoimentarkastajien asemasta valtion piirihallinnossa.

174 Järvelin 1992, 308.

175 Järvelin 1992, 228.

176 Järvelin 1992, 360–361.

177 Järvelin 1992, 166.

sovitut menettelytavat. Järvelin kuitenkin tähdentää, että virallisesti näitä pelisääntöjä ei ollut olemassa, kirjastolainsäädäntöuudistuksen yhteydessä niistä ei keskusteltu eikä kirjastotoimisto esittänyt niitä viralliseksi normistoksi.¹⁷⁸ Kirjastontarkastajat lähettivät näitä ohjeita edelleen kunnanhallituksille, kirjastolautakunnille ja kirjastonhoitajille, ja erityisesti kysymys siitä, kenelle kuului kirjastojen aineistonvalinta, aiheutti kentällä epäselvyyttä. Järvelin tiivistää vallinneen tilanteen:

erityisesti maalaiskuntien kirjastolautakuntien (entisten johtokuntien) oli usein vaikea mieltää asemaansa valintaprosessissa. [- -] Malliohjesääntöä noudatettiin kunnissa lähes kirjaimellisesti, mutta käytännössä valintavallan luovuttaminen edes päätoimisille kirjastonhoitajille ei sujunut helposti. Kirjastonhoitajakaan eivät aina halunneet tätä valtaa. Ongelmaa jouduttiin käsittelemään vielä 1970-luvulla.¹⁷⁹

Kirjastontarkastajien rooli käytännön kirjavalintatyön valvojina ja neuvojina muodostui keskeiseksi, koska vuoden 1928 kansankirjastolain valtionapuserästä johtuen maalaiskuntien kirjastojen kehitys ei johtanut päätoimisten kirjastonhoitajien palkkaamiseen, toisin kuin kaupungeissa, vaan maalaiskunnille oli edullisempaa palkata kirjastonhoitajat sivutoimisiksi. Kansankirjastolain mukaan kunnat saivat sisällyttää kirjaston palkkausmenot niihin menoihin, joista ne saivat 50 %:n valtionavun, mutta käytännössä päätoimisen kirjastonhoitajan palkkaaminen olisi nostanut usean kirjaston kokonaismenot niin suuriksi, ettei kunta olisi saanut valtionavun enimmäismäärää koskevan säännöksen vuoksi loppujen lopuksi lainkaan avustusta palkkaukseen.¹⁸⁰ Suurin osa maamme kirjastoista jäi sivutoimisesti hoidetuiksi. Niinpä kun rahallisesti antelias vuoden 1961 kirjastolaki¹⁸¹ vauhditti koko yleistä kirjastolaitosta nopeaan kasvuun, niin sivutoimisten virkojen muuttaminen päätoimisiksi ja niiden täyttäminen koulutetulla ammattitaitoisella kirjastonhoitajakunnalla oli huomattavasti hitaampi prosessi kuin kirjastojen puutteellisten aineellisten resurssien kohentaminen.¹⁸²

Vielä sivutoimisesti hoidettujen virkojen määrästä 1960- ja 1970-luvuilla on saatavissa vain hajanaista tietoa, mutta suuntaa antavana tämäkin tieto on kuvaavaa. Kirsti Kekin vuonna 2006 keräämistä kirjastoista vastaavien entisten ja silloisten

178 Järvelin 1992, 273–274.

179 Järvelin 1992, 275.

180 Kom.miet. 1950:1, 16–17.

181 Lisääntyneen valtionavun johdosta lähti kirjastontarkastajalta varoituksen sana kirjastonhoitajille: ”Kirjastonhoitajat! Lisääntyneet kirjallisuusmäärärahat eivät missään tapauksessa saa hankutella hankkimaan toisarvoista kirjallisuutta.” Katri Junnisen kiertokirje n:o 2/1962 Kuopion piirin pääkirjastoille 1.2.1962. Kuopion piirin kirjastontarkastajan arkisto Fa 18.

182 Järvelin 1992, 284–285.

valtion viranhaltijoiden muistelmätiedoista käy ilmi seuraavanlainen kehitys: Vuonna 1955 Turun ja Porin läänissä kuntia oli lähes sata eikä kirjastoammatillisia virkoja oikeastaan lainkaan. Vuonna 1960 Oulun ja Lapin piirissä valtaosa kirjastoista oli sivutoimisesti hoidettuja, jopa Rovaniemen kaupungissa, ja sivukirjastoja oli lähes 200/lääni. Vielä vuonna 1974 suurinta osaa Hämeen kunnista hoidettiin sivutoimisesti ja sivukirjastoja oli runsaasti. 1970-luvun alussa Keski-Suomen yli 30 kunnasta vain seitsemässä oli päätoiminen kirjastonhoitaja. Vuonna 1974 Vaasan läänissäkin sivutoimisesti hoidettuja kirjastolaitoksia oli enemmistö, ja Uudellamaallakin oli vielä vuonna 1985 seitsemän sivutoimisesti hoidettua pääkirjastoa. Oma ongelmansa oli se, että vaikka virka olisikin ollut päätoiminen, sen hoitamiseen oli vaikea saada pätevää kirjastonhoitajaa: vuonna 1976 Vaasan läänissä epäpätevin voimin hoidettiin 46 % kirjastonhoitajan viroista, vuonna 1986 vielä 25% :lla kirjastoista oli epäpätevä hoitaja.¹⁸³ Vuonna 1960 kirjastontarkastajana aloittanut kirjastonhoitaja kuvaa aloittaneensa alueensa kirjastojen kehittämistyön lähes nollapistestä yrittäessään saada kunnat ymmärtämään, että kirjastoja ylipäätään tarvitaan ja että määrärahoja tulisi nostaa. Lisäksi oli koulutettava satoja sivukirjastonhoitajia ja patistettava kunnat hankkimaan kirjastoille tarkoituksenmukaisia tiloja. Vuoden 1961 kirjastolaista hän toteaa: ”Tuntui kuin olisi heiluttanut porkkanaa kunnanisien edessä: kehittäkää kirjastojanne, valtio maksaa kulut!”¹⁸⁴

Ilmi Järvelinin mukaan 1960- ja 1970-luvuilla kirjastontarkastajien työn painoalueet muuttuivat tapahtuneen kehityksen myötä valvonnan ja neuvonnan nivoutuessa läheisemmin yhteen. Ohjausta tarvitsivat entistä enemmän sivutoimisten lisäksi myös uudet päätoimiset kirjastonhoitajat. Myös uudet työmuodot työllistivät ohjaavaa ja neuvovaa kirjastontarkastajaa.¹⁸⁵ Teettämässäni suppeassa kyselyssä 1960– ja 1970-lukujen vielä elossaoleville kirjastontarkastajille he eivät kokeneet olleensa kirjalintaeliittiä tai vallankäyttäjiä, vaan neuvonantajia, joiden tehtävänä oli etenkin maaseudun yleisen kirjastotoimen kaikinpuolinen kehittäminen. Tarkastajille päätoimiset kirjastonhoitajat olivat kollegoita, jotka eivät apua tarvitseet, sivutoimiset sitten sitäkin enemmän: ”Tuntui, että sivutoimisen kirjastonhoitajan työ jossakin saloseudulla oli annettu kenelle tahansa, joka oli suostunut sen vastaanottamaan”. Mutta sivutoimiset olivat myös auliimpia ottamaan neuvoja ja tukea vastaan, ja he tarvitsivat enemmän tukea kunnan byrokratiassa. Silloisilla kirjastontarkastajilla oli pohjakoulutuksena humanistispainotteinen maisterin tutkinto, joka antoi pohjan sellaiselle ammattipätevyydelle, ettei heidän tarvinnut seurata *Arvostelevaa kirjaluett-*

183 Kekki 2006, 13, 16, 17, 23, 31, 33.

184 Kekki 2006, 15.

185 Järvelin 1992, 283.

teloa arvostelujen takia, vaan ollakseen selvillä mitä kirjoja miltäkin alalta ilmestyi. Käytännön viranhoidossa kirjastotoimiston lähettämiä ohjekirjeitä tuli noudattaa, ”olipa niiden järkevyydestä sitten mitä mieltä tahansa”, toteaa yksi vastaaja. Käytännön työajasta ison osan vei välillisesti kirjavalintaakin sivuava kunnan valtionapuhakemuksen tarkastus. Sivutoimisesti hoidettujen kunnankirjastojen kirjalaskut tulivat hakemuksen liitteenä tarkastajille, ja ne piti käydä läpi ja antaa lausunto hankinnoista. Menettelyllä valvottiin kirjastolain (1961/235) ja kirjastoasetuksen (1961/268) valtionavun ehtojen noudattamista ja sanktiona käytettiin valtionavun eväämistä. Tämä kirjakuittien läpikäyminen turhautti kaikkia vastaajia alusta loppuun asti, mutta kukaan ei muistanut uhanneensa sanktioilla. Loppuaikoina laskuja saatettiin käydä läpi kursorisesti, otannalla. Yhden vastaajan mielestä yksityiskohtaisesta valtionaputilitysten tarkastamisesta luopuminen oli yksi ”vapauttavimmista hetkistä” hänen työurallaan.¹⁸⁶ Toista kirjavalintaa sivuavaa käytännön työtä, sivutoimisten ohjausta maaseutukierroksella kuvaa Veikko Junnilan anekdootti osuvasti:

paikalla oli odottamassa yksinkertainen tehtävä: tarkastaja sanoo, mitä kirjoja ostetaan. Käytiin sitten kaikki mahdolliset uudet luettelot läpi, ja tarkastajalla piti luonnollisesti olla mielipide kirjasta kuin kirjasta. Siihen hupeni lukemattomien kokousten aika ja kaikki olivat tyytyväisiä.¹⁸⁷

Kirjavalinnan laadullista sisältöä oli vuosikymmenet määritellyt Helle Kannilan Valtion kirjastotoimiston päällikkönä muotoilema kiertokirje vuodelta 1930:

Jos joukossa on suorastaan sopimattomiksi ja ala-arvoisiksi katsottavia vähennetään niiden hinta valtionapuun oikeuttavista menoista ja annetaan määräys, että ne on kirjastosta poistettava. Ellei näin ole, mutta suhteellisesti on hankittu liian paljon vähäarvoista kirjallisuutta (rikosjuttuja, heikkoja ajanvieteromaaneja y.m.s.) olisi siitä tarkastajan asianomaiselle johtokunnalle lähetettävä huomautus vastaisen varalle.¹⁸⁸

Tätä ohjetta ja sanamuotoa noudatettiin valtionapuhakemusten tarkastuksessa vuoden 1965 kirjastontarkastajien kokoukseen asti, jossa keskusteltiin termeistä *tarpeeton – tarpeellinen, kelpoinen – ei-kelpoinen* ja todettiin termi *sopimaton* jo

186 Kysely entisille kirjastontarkastajille 2009.

187 Kekki 2006, 20.

188 Valtion kirjastotoimiston kiertokirje tarkastajille 5.6.1930. KA. VKTA, Db 5.

sopimattomaksi.¹⁸⁹ Käytännön tarkastustyössä ajanvietekirjallisuuden torjuminen tutkimanani ajankohtana kulminoitui Sergeanne Golonin Angelika-sarjaan ja Netta Muskettin ja Anni Polvan teoksiin sekä jännityskirjallisuuden puolella Mickey Spillanen teoksiin. Ehdottoman kielteistä suhtautumista juuri näiden kirjailijoiden teoksiin perusteltiin Valtion kirjastotoimiston johtajan Kaarina Rannan sanoin: ”ne ovat niin tyhjiä sisällöltään, etteivät voi ’antaa’ kenellekään mitään”.¹⁹⁰ Niistä muodostuivat Järvelinin mukaan 1960-luvun kielletyt kirjat, ”joiden hankintaan ei myönnetty valtionapua mutta asia tulkittiin nimenomaan kielloksi hankkia tiettyjä kirjoja kirjastojen kokoelmiin”.¹⁹¹ Kyseisten kirjojen valtionaputarkastusten sanamuodosta Kaarina Ranta antoi tarkastajille yksityiskohtaiset ohjeet: ”suosittelen käytettäväksi muotoa: poistettu kirjastoon sopimattoman kirjallisuuden (Muskett, Polva tms.) hankintaan käytetty 0000 mk (tai jotain tähän suuntaan), jolloin kirjailijoiden sukunimet antavat viitteen ’sopimattomuuden’ asteesta. Kirjojen nimiä ei tarvitse ilmoittaa.”¹⁹² Viimeistään näillä ohjeilla ajanvietekirjallisuuden torjuminen yleisten kirjastojen kokoelmista muuttui mekaaniseksi ja yksipuoliseksi suorittamiseksi, jolla pikemminkin etukäteen ”siivottiin” käytännön tilannetta kentällä¹⁹³ kuin vaalittiin alkuperäistä tehtävää, kirjakokoelman korkean tason ylläpitämistä – ilmestyyhän maassa toki muutakin ajanvietekirjallisuutta. Ohjeiden taustalla henki myös arvovaltakiisista: kirjastolautakuntien tekemien kirjavalkintojen torpedointi.¹⁹⁴ Mutta samalla sivuutettiin kirjaston käyttäjien mieltymysten huomioonottaminen.¹⁹⁵ Valtionaputarkastusten ylimmäisenä valvojana Ranta myös ohjeisti tiukkaan sävyyn tarkastajia huolehtimaan siitä, että kirjastoille tuli *Arvosteleva kirjaluettelo*, jota tuli noudattaa.¹⁹⁶

Muitakin vinoutumia kirjastojen kirjahankinnoissa esiintyi, joihin kirjaston-tarkastajat puuttuivat. Vielä 1960-luvun puolivälissä salapoliisiromaanit torjuttiin

189 Kirjastontarkastajien kokouksen pöytäkirja 8. §, 24.–25.5.1965.

190 Vieno Lehväslaihon kirje Maksniemen sivukirjaston johtokunnalle 27.5.1961. Rovaniemen piirin kirjastontarkastajan arkisto Da 3.

191 Järvelin 1992, 275.

192 Ranta 1964, Kiertokirje kirjastontarkastajille KA. VKTA, Db 7.

193 ”Luetteloissa on Muskettin kirjoja lähes sata kpl.” Vappu Pölkkyksen tarkastuskertomus Pyhtään kunnan suomalaisesta pääkirjastosta 16.11.1961. Kouvolan piirin kirjastontarkastajan arkisto Fb 5.

194 ”Kirjastonhoitaja kyllä haluaisi parempia kirjoja, mutta johtokunta itsepintaisesti haluaa ajanvietekirjallisuutta.” Maija Kauttulan tarkastuskertomus Sonkajärven kunnan Paisuan piirikirjastosta 20.2.1952. Kuopion piirin kirjastontarkastajan arkisto Db 4.

195 ”Hankittu sitä mitä yleisö tahtoo”. Vappu Pölkkyksen tarkastuskertomus Pyhtään kunnan suomalaisesta pääkirjastosta 16.11.1961. Kouvolan piirin kirjastontarkastajan arkisto Fb 5.

196 Ripatti 1960, Kirje Haapasaaren kantakirjaston johtokunnalle. Kouvolan piirin kirjastontarkastajan arkisto, Fb9.

lajikohtaisesti sen paremmin yksilöimättä (Spillanea lukuunottamatta): ”eivät ole kirjastoasuisia ja ovat niin halpoja, että niitä voivat ostaa kaikki halukkaat”.¹⁹⁷ Myöhemmin oikeusprosessinkin kohteena olleen *Vuoden uutistapahtumat kuvina* teossarjan valtionavun evääminen perusteltiin sillä, että ”kirjastojen ei pidä etukäteen sitoutua lunastamaan jotakin vuosittain ilmestyvää julkaisua, jonka myöhempien vuosikertojen arvosta ja kirjastokelpoisuudesta ei voi olla mitään takeita”.¹⁹⁸ Lisäksi teossarjan todettiin sisältävän ”aikaisemmin aikakauslehdissä julkaistuja sensatiokuvia”, joilla ei ole historiallista merkitystä, koska asiatiedot puuttuvat ja samat asiat esitetään laajemmin vuosittain ilmestyvässä Mitä-missä-milloin -kirjassa.¹⁹⁹

Mielipide-eroja kirjastontarkastajien ja erityisesti johtokuntien jäsenten kirjavalinnassa syntyi poliittisen kirjallisuuden hankkimisesta. Kirjastontarkastaja pyysi kirjastotoimiston johtajalta periaatteellista lausuntoa, miten tulisi suhtautua Sallan kirjaston hankkimisiin Marxin ja Engelsin teoksiin ja Kansankulttuurin julkaisemaan kaunokirjallisuuteen.²⁰⁰ Kaarina Rannan kielteinen vastaus (6.9.1960) koski Suomen rajojen ulkopuolella (Yhdysvallat, Neuvostoliitto) ilmestyneen suomenkielisen kirjallisuuden hankkimista, liian kalliina pidettävien laajojen teossarjojen hankkimista pieniin kirjastoihin sekä sisällöltään puolueellisten poliittisten ja uskonnollisten kirjojen hankkimista.²⁰¹ Johtokuntien puoluepoliittinen kirjavalinta ei ollut yksinomaan Pohjois-Suomen ilmiö, vaan sitä esiintyi muun muassa Turun tarkastuspiirissä²⁰² ja Kuopion tarkastuspiirissä.²⁰³ Myöhemmin, poliittisesti herkillä 1970-luvulla Kaarina Rannan suhtautuminen poliittisen kirjallisuuden hankintaan oli jo lieventynyt. Seinäjoen maakuntakirjastokokouksessa 1970-luvun alkupuolella paikalla ollut kirjastolautakunnan puheenjohtaja kysyi alueensa kirjastontarkastajalta, oliko soveliasta hankkia kirjastoon poliittista kirjallisuutta, jolloin kokoukseen osallistunut Kaarina Ranta tuki kirjastontar-

197 Vieno Lehväslaihon kirje Haapajärven kunnanhallitukselle 8.6.1965. Rovaniemen piirin kirjastontarkastajan arkisto Da 7.

198 Eeva-Marjatta Karstun kiertokirje N:o 1/1960 Vaasan tarkastuspiirin pääkirjastoille. Vaasan piirin kirjastontarkastajan arkisto Dc 1.

199 Vieno Lehväslaihon kirje Revonlahden kunnanhallitukselle 14.10.1964. Rovaniemen piirin kirjastontarkastajan arkisto Da 6.; Vieno Lehväslaihon kirje Savukosken kunnanhallitukselle 8.5.1964. Rovaniemen piirin kirjastontarkastajan arkisto Da 6.

200 Vieno Lehväslaihon kirje Kaarina Rannalle 2.9.1960. Rovaniemen piirin kirjastontarkastajan arkisto Da 6.

201 Vieno Lehväslaihon kirje kirjastonhoitaja Helvi Hakkaraiselle 14.9.1960 ja Sallan pääkirjaston johtokunnalle 23.9.1960. Rovaniemen piirin kirjastontarkastajan arkisto Da 2.

202 Veikko Junnilan tarkastuskertomus Kankaanpään kunnan Hapuan sivukirjastosta 11.4.1961. Turun piirin kirjastontarkastajan arkisto Db 4.

203 Katri Junnisen tarkastuskertomus Tuusniemen kunnan Juurikkamäen piirikirjastosta 23.3.1961. Kuopion piirin kirjastontarkastajan arkisto Fb 6.

kastajan puoltavaa vastausta ja täsmensi: ”Totta kai esimerkiksi Maon *Punainen kirja* kuuluu hyvin varustetun kirjaston kokoelmiin”.²⁰⁴

Muista tarkastuskertomuksissa yleisimmin todetuista vinoutumista voi mainita, että kirjastojen kokoelmissa oli paljon vanhentunutta tietokirjallisuutta eivätkä kaikki kirjaluokat olleet edustettuina. Myös lapsille ja nuorisolle tarkoitettua tietokirjallisuutta oli vähänlaisesti.²⁰⁵ Sen sijaan sarjakuvalehtiä kiellettiin usein hankkimasta ja tilalle ehdotettiin askartelulehtiä ja hyviä lasten- ja nuortenlehtiä.²⁰⁶ Aina eivät tarkastajien lausunnot olleet yksinomaan kieltäviä, vaan mukaan mahtuu lausunto, joka kumooa kunnan perustelut olla maksamatta kirjaston lehtitilauslaskua, koska kirjastossa ei ole varsinaista lukusalia: ”Ei ole lakia, joka kieltäisi lukemasta kuvalehteä kirjastossa vaikka seisaallaan, ellei lukupaikkoja ole”.²⁰⁷

Näkemyserot sekä viihdekirjallisuuden oikeutuksesta valtionapuun että kunnallisten viranomaisten kirjavalintavallasta²⁰⁸ kärjistyivät 1960-luvun puolivälissä prosessiin, joka johti Korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Savukosken,²⁰⁹ Karvian²¹⁰ ja Karungin²¹¹ kunnankirjastot olivat halunneet hankkia valtionavulla Sergeanne Golonin Angelika-sarjaa, Anni Polvan ja Netta Musketin teoksia sekä tietoteossarjaa *Vuoden uutistapahtumat kuvina*. Kirjastontarkastajat ja kouluhallitus olivat kuitenkin sitä mieltä, että Golonin, Musketin ja Polvan kaltainen viihdekirjallisuus sekä *Vuoden uutistapahtumat kuvina* eivät olleet valtionavun piiriin sopivia. Kunnat eivät kuitenkaan taipuneet, ja asia eteni KHO:een asti, joka ratkaisi asian valtion kirjastoviranomaisten kannan mukaisesti. *Arvostelevan kirjaluettelon* vaikutusvaltaista roolia tässä prosessissa kuvaa se, että kirjastoviranomaiset vetosivat perusteluissaan siihen, että *Arvosteleva kirjaluettelo* oli arvioinut edellä mainitut kirjat kirjastoille tarpeettomiksi ja että kirjastonhoitajien velvollisuus oli seurata *Arvostelevaa kirjaluettelo*a.²¹²

Kirjastontarkastajien suhtautumista Golonin, Musketin ja Polvan teoksiin käytän tutkimuksessani sinä indikaattorina, joka tulkintani mukaan kuvaa kirjastontarkastajien näkemyksen liberalisoitumista kirjastoihin hankittavan ajan-

204 Kysely entisille kirjastontarkastajille 2009.

205 Kirjastontarkastajan kirje Kärkölan kunnankirjaston johtokunnalle 8.9.1961. KA. VKTA Helsingin piirin arkisto Fa 1.

206 Kirjastontarkastajan tarkastuskertomus Lahden pääkirjastosta 26.8.1960. KA. VKTA Helsingin piirin arkisto Ha 1.

207 Kaarina Rannan kirje Mikkein piiriin kirjastontarkastajalle 15.5.1962. KA. VKTA Fa 28.

208 Järvelin 1992, 265.

209 Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisujen hakemisto 1933–1968: päätös no 1036, 3.3.1966.

210 Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisujen hakemisto 1933–1968: päätös no 2701, 9.5.1968.

211 Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisujen hakemisto 1933–1968: päätös no 2702, 9.5.1968.

212 Järvelin 1992, 275–276; Kirjastodemokratian arkipäivää 1969, 253–254.

vietekirjallisuuden suhteen. Kirjastontarkastajien keskinäisestä kirjeenvaihdosta 1960-luvun puolivälistä käy ilmi, että heidän mielipiteensä oikeusprosessista oli, että ”koko touhu” oli naurettava, kun samaan aikaan Lapin maakuntakirjasto lähetti kyseisiä kirjoja alueensa kirjastoille kaukolainoina, ja päätoimiset kirjastonhoitajat ostivat mitä halusivat.²¹³ Vuoden 1965 kirjastontarkastajien kokouksen pöytäkirja kertoo jo ehdottomuuden ilmapiirin muuttumisesta. Keskustelussa ”kielletyistä kirjoista” todetaan, että Aino Räsänen teoksia ei enää hyväksyittäisi [kunnanisien taholta] poistoiksi, samoin ”on jo täysi työ, että Muskett ja Polva menee läpi”. Yksi kirjastontarkastajista toteaaakin, että hän ei ole rojhennut Angelikaa poistaa. Yhteisenä linjauksena kirjapoistoista kokous ”päätti odottaa KHO:n ratkaisua Muskett-Golon-valituksesta. Ennen sen tuloa ei juuri kannata poistoja esittää – tosin voi aina esittää vähennettäväksi mitä hyvänsä vedoten kirjaston muuhun puutteelliseen hankintaan. Tällä hetkellä kouluhallitus ei voi antaa pitävää ohjetta. Se on kyllä aina ollut tarkastajien puolella.”²¹⁴

Tätä kirjastojen ns. sopimattoman kirjallisuuden ongelmaa oli jo aiemmin saman vuoden helmikuussa käsitelty toisaalla ylimmässä kirjastotoimessa, kirjastoasiain neuvottelukunnan kokouksessa. Siitä, oliko valtionavun evääminen vähäarvoiselta kirjallisuudelta tarkoituksenmukaisin keino ohjata kirjastoja hyvään kirjavalintaan, käytiin kokouksessa vilkas keskustelu, jossa esitettiin sekä täyttä vapautta kirjahan-kinnoissa että ohjaavaa valvontaa. Ohjaava valvonta ei kuitenkaan saisi muistuttaa sensuuria, ja kirjastojen tulisi käyttää kirjavalinnassaan mahdollisimman paljon apuna sekä *Arvostelevaa kirjalueteloa* että kirjastontarkastajien asiantuntemusta.²¹⁵

Kirjastontarkastajien seuraavassa kokouksessa vuonna 1967 tuotiin yleisesti tiedoksi KHO:n edellisvuoden päätös Polvan, Muskettin ja Golonin kirjojen sekä *Vuoden uutistapahtumat kuvina* -teossarjan valtionapujen eväämisestä.²¹⁶ Asiasta käytyä keskustelua ei pöytäkirjaan kirjattu, joten sen hengestä en voi esittää tulkintaa. Kirjastontarkastajien näkemyksen merkittävä liberaalisoituminen suhteessa Golonin, Muskettin ja Polvan teosten valtionapuun käy kuitenkin selvästi ilmi kirjastontarkastajan vastauksesta Vampulan kunnan kirjastolautakunnan tiedusteluun: ”V. 1968 kirjallisuudenhankinnasta lähtien ei enää kyseisten kirjailijoiden kirjoista ole valtionapua jätetty maksamatta”²¹⁷ sekä kahden kirjastontarkastajan välisestä kirjeenvaihdosta elokuulta 1970:

213 Kirjastontarkastajien keskinäistä kirjeenvaihtoa 1960–1990-luvuilta.

214 Kirjastontarkastajien kokouksen ptk 8. §, 24.–25.5.1965.

215 Kirjastoasiain neuvottelukunnan kokouksen ptk 11. §. 24.2.1965.

216 Kirjastontarkastajien kokouksen ptk 11.§.7.–8.6.1967.

217 Veikko Junnilan kirje Vampulan kirjastolautakunnalle 9.9. 1969. Turun piirin kirjastontarkastajan arkisto F2.

Kumma muuten on, kun usein käy ilmi, että on annettu kaikenlaisia epävirallisia uusia määräyksiä eikä niistä kukaan ilmoita minulle. Vahingossa sitten saan kuulla jotain. Silloinkin kun alettiin valtionavussa hyväksyä Polvat, Räsäset ja Muskettit, ei minulle ilmoitettu mitään. Tarkastajien kokouksessa kuulin [kirjastontarkastaja -] puhuvan sellaisesta! En sitäpaitsi oikein ymmärrä, kuinka noin vain voidaan alkaa hyväksyä sellaisia kirjoja, jotka korkein hallinto-oikeus on tuominnut. Mitä se virallinen peruutus on tullut? Jotkut vain päättävät kaikenlaista, eivätkä edes ilmoita kaikille! Kyllä minä se [po. ne] Polvat ja kumppanit voin hyväksyä, purnaan vain sitä, että jotkut päättävät asioita eikä kaikille ilmoiteta mitään.²¹⁸

Katkelmasta käy selville, että kirjastontarkastajat ovat todennäköisesti keskenään päättäneet ryhtyä hyväksymään kiistanalaiset ”kielleyt kirjat” valtionapuun oikeuttaviksi ja asiaa ei ole päätetty kirjastontarkastajien kokouksessa, vaan kirjeen lähettänyt kirjastontarkastaja on kuullut siitä mitä ilmeisimmin vuoden 1969 kirjastontarkastajien kokouksen väliajalla. Tekstistä voi myös päätellä, että asiasta ei päätetty virallisesti vuoden 1969 kirjastontarkastajien kokouksessa, koska kirjeen kirjoittaja ei ole osallistunut asiasta päättämiseen. Sopimus uudesta menettelystä kuitenkin ilmeisesti hyväksyttiin kirjastontarkastajien keskuudessa ja sitä noudatettiin, koska vuoden 1970 kirjalaskujen tarkastuksissa ei enää näy mainintaa Golonin, Muskettin tai Polvan kirjoista.²¹⁹ Kirjastontarkastajien henkilökohtaiset mielipiteet edellä mainituista kirjoista ja yleensä ajanvietekirjallisuuden kuulumisesta yleisten kirjastojen kokoelmiin olivat virkakäytäntöä selvästi liberaalimmat, vaikka he eivät itse ajanvietekirjallisuuden lukijoiksi lukeutuneetkaan.²²⁰

3.4 Vuoden 1973 kirjastokomitean mietintö

Edellisessä pääluvussa kuvasin Suomen viralliseen hyvinvointivaltiodiskurssiin kuuluneen tasa-arvoperiaatteen kehittymistä ja siihen sisältyneen ihmiskäsityksen muuttumista yleiseen kirjastotoimeen läheisesti liittyneiden koulutoimen ja vapaan sivistystyön julkisissa diskursseissa, joiden katson olleen edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle yleisissä kirjastoissa 1960– ja 1970-luvuilla. Koulutoimessa hyvinvointivaltiodiskurssi huipentui vuoden 1971 koulutuskomitean mietinnössä,

218 Vieno Lehvälaihon kirje May Sarkkiselle 7.8.1970. Kirjastontarkastajien keskinäistä kirjeenvaihtoa 1960–1990-luvuilta.

219 Valtionapulausunnott 1970–1970. Lapin lääninhallituksen kouluosaston arkisto Df 1.

220 Kysely entisille kirjastontarkastajille 2009.

jossa koulutoimi kytkettiin osaksi valtion tuotantotoimintaa, osaksi meritokraattista kilpailuyhteiskuntaa, ja se nähtiin yhteiskuntaa muuttavana voimana. 1970-luvulla myös vapaa sivistystyön/aikuiskasvatuksen kytkeminen osaksi valtiollista koulutusjärjestelmää ohjasi sen kehitystä yhteneväiseksi koulutoimen kehityksen kanssa, ja painopisteen muuttuminen vapaasta sivistystyöstä ammatilliseen koulutukseen vei sitä kauemmaksi kansansivistysjuuriltaan ja samalla myös yleisestä kirjastotoimesta. Vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus eriytyi koulutoimen kehityksestä siinä, että se ei katsonut olevansa elimellinen osa tuotantoelämää eikä halunnut valmentaa kansalaisia kilpailuyhteiskuntaan. Sen sijaan vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus hyväksyi roolinsa yhteiskunnallisena muutosvoimana.

Nämä kaksi tekijää: sekä koulutoimi että aikuiskasvatus suoraan kytkettyinä tuotantoelämän palvelukseen ja molempien rooli yhteiskunnan muuttajina, nousivat selkeästi tutkimusaineiston analyysistä ja nostivat esille uusia mielenkiintoisia kysymyksiä: miten nämä tekijät näkyisivät yleisen kirjastotoimen diskursissa vai näkyisivätkö ollenkaan? Ilmentäisikö yleinen kirjastotoimi niitä mahdollisesti palvelulaitos -funktiollaan?

Vuoden 1973 kirjastokomitea vastaakin tähän ”kutsuun” mietinnössään välittömästi ja selkeästi. Jo tehtävänantoon, yleisen kirjastolaitoksen kehittämissuunnitelman laadintaa, selvitellessään komitea jäsentää alatehtäviksi mm. 1) määritellä yleiselle kirjastolaitokselle asetettavat tavoitteet, 2) kartoittaa nykyiseen kirjastolainsäädäntöön ja kirjastotoimeen sisältyvät puutteet, 3) selvittää millä tavoin yleinen kirjastolaitos voidaan tehokkaasti niveltää koulutukseen sekä muuhun kulttuuri- ja harrastustoimintaan.²²¹ Kirjastokomitea ottaa työnsä perustaksi vuoden 1971 koulutuskomitean määrittelemät yhteiskuntapolitiikan yleistavoitteet ja sivuaa myös aikuiskoulutuskomitean I ja II osamietinnön kirjastoja koskevaa tavoitteenasettelua.²²² Kirjastokomitea linjaa vuoden 1971 koulutuskomitean mietintöä seuraten yhteiskuntapolitiikasta johdetut kirjastopolitiikan tavoitteet seuraavasti: 1) taloudellisen kehityksen ja kulttuurin tuotannon edistäminen, 2) Yhteiskunnallisen tasa-arvoisuuden edistäminen sekä yhteiskunnan jäsenten tasa-arvon toteuttaminen kirjastopalvelusten vastaanottajina, 3) yhteiskunnan jäsenten vaikutus- ja toimintamahdollisuuksien lisääminen sekä kirjastojen demokraattisen hallinnon toteuttaminen, 4) kansojen välisen yhteisymmärryksen edistäminen.

Siten siis kirjastokomitea mietinnössään kytkee yleisen kirjastotoimen suoravii-
vaisesti ja yksiselitteisesti sekä taloudellisen kehityksen edistämiseen että yhteiskun-
nallisen tasa-arvoisuuden edistämiseen. Komitea määrittelee taloudellisen kehityksen

221 Kom.miet. 1975: 110, [11].

222 Kom.miet. 1975: 110, 17, 24.

tasapainoisuudeksi sen, että ihmisillä on edellytyksiä kulttuuripalvelusten vastaanottamiselle ja että vapaa-aika lisääntyy. Tällöin myös ”tuotannon kasvu käytetään sosiaalisesti ja alueellisesti entistä tasa-arvoisemman yhteiskunnan rakentamiseen”. Kirjaston rooli tässä taloudellisen kehityksen tukemisessa on toimia yleistä tiedon tasoa kohottavana ja yleissivistystä edistävänä laitoksena sekä tukea ammatti- ja muuta koulutusta lainaamalla koulutuslaitosten omille kirjastoille aineistoa.²²³

Koska kirjastokomitea puhuu koulutuksen tukemisesta eikä yksilöihin kohdistuvasta toiminnasta, se ei myöskään ota kantaa meritokraattiseen yhteiskuntaan vuoden 1971 koulutuskomitean tai aikuiskoulutuskomiteoiden tapaan. Toisin kuin edellä mainitut komiteat, kirjastokomitea ei myöskään nimeä yleistä kirjastotoimintaa yhteiskunnalliseksi muutosvoimaksi. Yhteiskunnallisesta tasa-arvosta puhuessaan kirjastokomitea tarkastelee sekä taloudellista, alueellista että sosiaalista tasa-arvoa kirjastolaitoksen yhteydessä ja toteaa, että ”yleisten kirjastojen ylläpitäminen on itsessään taloudellisen eriarvoisuuden lieventämiseen tähtäävää toimintaa”. Komitea toteaa, että kirjastoverkon tehokas leviäminen on edistänyt alueellista tasa-arvoa. Sen sijaan sosiaalista tasa-arvoa eli kirjaston käyttäjäkunnan ulottamista tehokkaammin eri väestöryhmiin, myös työväestöön, viljelijäväestöön, sosiaalisiin erityisryhmiin sekä etnisiin ja kielellisiin vähemmistöryhmiin pitäisi komitean mielestä edistää tehostamalla kirjaston tiedotustoimintaa.

Toimeksiannon mukaisesti vuoden 1973 kirjastokomitea määrittelee yleiselle kirjastolaitokselle asetettavia tavoitteita myös konkreettisemmin määrittelemällä sekä yleisen kirjaston tehtäväalueen, toiminta-ajatuksen että toimintamuodot. Kirjastokomitea näkee 1970-luvulla kirjaston tehtävän monipuolisemmin kuin aikaisempi näkökulma sivistyslaitoskirjastona. Komitean mukaan 1970-luvun kirjasto on ”kulttuurilaitos, jonka tehtäviin kuuluvat sekä tiedon että taiteen ja ajanvietteen tarjoaminen”.²²⁴ Tässä määritelmässä ilmaistaan selkeästi kirjaston viihdytysfunktio. Kulttuurin piiriin komitea lukee sekä tiedonvälityksen että taiteen ja korostaakin kirjaston tiedonvälittäjän roolia. Komitea toteaa, että uudet viestintävälineet ovat lisänneet kirjaston mahdollisuuksia vastata kansalaisten sivistystarpeisiin. Näihin uusiin viestintävälineisiin komitea katsoo kuuluvaksi kirjojen ohella filmit, diat, äänitteet ja tv-kasetit ja toteaa niiden soveltuvan kirjastoissa käytettäväksi, mutta visioi niiden lainaustoimintaakin tulevaisuudessa. Kirjastojen lainaustoiminnan piiriin ovat tulossa myös ”kuvallisen viestinnän muodot”, kuten grafiikka, valokuvaustaide, julistetaide sekä taidejäljenteet. Tässä yhteydessä komitea määrittelee yleisen kirjaston myös jakeluorganisaatioksi, siten muista joukkoviestintälaitoksista,

223 Kom.miet. 1975: 110, 24–25.

224 Kom.miet. 1975: 110, [21].

kuten yleisradiotoiminnasta ja kustantamoista poikkeavaksi. Edelleen kirjasto on palvelulaitos, joka ”tyyydyttää erilaisten ryhmien ja yksilöiden tiedollisia tarpeita”. Lisäksi komitea mainitsee kirjaston roolin kansalaisten vapaa-aikaan liittyvänä laitoksena ja osana vapaa-aikapoliittikkaa.²²⁵

Näiden tehtävämäärittelyjen pohjalta komitea ryhmittelee kirjaston toimintamuodot neljään ryhmään: 1) lainaustoiminta, 2) aineiston käyttö kirjastossa, 3) neuvonta ja tiedottaminen, 4) yleisötilaisuudet. Lainaustoiminta on komitean mukaan ”yleisten kirjastojen keskeisin toimintamuoto” ja ”perustehtävä”. Komitea kuitenkin toteaa, ”ettei tällä toimintamuodolla vielä tavoiteta kaikkia kansanosia siinä määrin kuin olisi mahdollista ja toivottavaa”. Tällä lausekkeella siis painotetaan, että kirjasto on tarkoitettu kaikille kansalaisille ja pyrkimyksenä on tavoittaa yhä useampi kirjaston käyttäjäksi. Erityistä huomiota on kiinnitettävä sosiaalisiin erityisryhmiin tai ryhmiin, jotka eivät esimerkiksi ammatin tai koulutustaustan vuoksi käytä kirjastoa. Komitea korostaa edelleen, että on huolehdittava siitä, että ”kirjastopalvelukset kohdistuvat mahdollisimman tasapuolisesti kaikkiin väestön osiin”. Tärkeimpänä keinona tämän tavoitteen saavuttamiseksi komitea näkee kirjavalinnan ja täsmentää:

On vältettävä sellaista tilannetta, että kirjastoa käyttävät hyväkseen paremman koulutuksen saaneet, kun taas muut hankkivat lukemansa kirjallisuuden pääasiassa kioskeista. Kirjastojen kirjavalikoimissa on näin ollen otettava huomioon myös vähemmän lukutottumusta omaavien lukuharrastus, joka kohdistuu helppolukuisen kirjallisuuteen. Tällainen kirjallisuus ei aina täytä taiteellisia tms. tasovaatimuksia. Silti tämänkin kirjallisuuden tulee täyttää yleisen kirjaston kirjahankinnoille asetettavat laatuvaatimukset.²²⁶

Tässä kirjastokomitea vahvistaa yksiselitteisesti tasa-arvoisen, ehtoja vailla olevan kirjastonkäyttöoikeuden kaikille kansalaisille sekä kirjavalinnan liberalisoitumisen ei vain sallittuna periaatteena, vaan jopa noudatettavana periaatteena. Tämä on ylimmän kirjastotoimen selvä viesti kentälle. Siihen yhtyy myös kirjastokomitean jäsen, toimistopäällikkö Kaarina Ranta, joka jättää mietintöön eriävän mielipiteensä keskushallinnon organisaatiosta, kirjalueteloiden toimittamisesta ja maakuntakirjastojen valtionavusta, sekä yhdessä kirjastonjohtaja Sirpa Schülerin kanssa keskusvarastokirjaston toteuttamisesta.²²⁷

225 Kom.miet. 1975: 110, [21]–22, 24, 29–30.

226 Kom.miet. 1975: 110, 29.

227 kom.miet. 1975: 110, 190–191.

Sama avoimuus ja saavutettavuus liitetään aineiston käyttöön kirjastossa. Kirjaston tilat ovat komitean mielestä ”merkittävä osa yhteiskunnan omistamista vapaa-ajan tiloista”, jotka ovat ”avoinna kaikille ja kirjastoaineiston käyttö niissä on maksutonta”. Tässä yhteydessä komitea näkee kirjastolla tärkeän tehtävän musiikkipalvelujen jakajana, jota tulisi vahvistaa tarvittavien välineiden, kuten äänentoistolaitteiden hankinnalla. Näin komitea nivoo musiikin kuuntelun olennaiseksi osaksi kirjastossa käytettävää materiaalia, kuten käsikirjastokokoelman, kotiseutukokoelman ja sanoma- ja aikakauslehdet.²²⁸

Neuvonta ja tiedottaminen -tehtäväkokonaisuuteen komitea sisällyttää neuvonnan, informaatiopalvelukset, kirjastonkäytön opetuksen ja kirjastopropagandan. Komitean mielestä yleisissä kirjastoissa ei vielä ole eriydytty niin pitkälle tietopalvelutoiminnassa, että sitä olisi syytä erottaa perinteisestä neuvontatyöstä, mutta tämä on tulevaisuudessa edessä, kun automaattista tietojenkäsittelyä ryhdytään soveltamaan yleisten kirjastojen toiminnassa. Kirjastonkäytön opetuksesta komitea toteaa, että se kohdistuu ensisijaisesti koululuokkiin ja aikuiskasvatusryhmiin, mutta tarvittaessa on varauduttava antamaan kirjastonkäytön opastusta kaikille. Komitea kehottaa tehostamaan kirjastojen tiedotusta. Erityisesti kirjastojen tulee tiedottaa vapaan sivistystyön ja aikuiskasvatuksen tarjonnasta, mutta myös muusta alueellisesta kulttuuritoiminnasta sekä paikallishallinnosta. Kirjastopropagandalla eli kirjaston PR-toiminnalla omasta toiminnastaan on komitean mukaan voitu käyttäjäkuntaa lisätä merkittävästikin.²²⁹

Kirjastossa järjestettäviä yleisötilaisuuksia on komitean mukaan vanhastaan pidetty kirjastopropagandan muotona eli kirjaston käyttäjäkunnan lisäämiskeinona. Nyt komitea lisää tähän näkökulmaan myös yhteisöllisyyden paikallisten asukkaiden, kulttuuritoimintajärjestäjien, tutkijoiden ja päättäjien välillä sekä omaehtoisen kulttuuriharrastustoiminnan herättämisen. Kirjastossa mahdollisia ja suotavia tilaisuuksia olisivat paikallishallinnon informaatiotilaisuudet, esitelmätilaisuudet, kirjalliset illat, satutunnit, nukketeatteriesitykset, elokuvaesitykset, konsertit ja teatteriesitykset.²³⁰

Näistä toimintamuodoista komitea johtaa yleisen kirjastotoimen toiminta-ajatuksen seuraavasti:

228 Kom.miet. 1975: 110, 30–31.

229 Kom.miet. 1975:110, 31.

230 Kom.miet. 1975: 110, 32.

Yleisen kirjaston tarkoituksena on edistää kirjallisuuden harrastusta sekä tyydyttää muita sivistys- ja viestintätarpeita tarjoamalla maksuttomasti yleiseen käyttöön kirjoja ja muita kestoviestimiä sekä opastusta ja puitteita näiden käyttöä varten.²³¹

Lopuksi kirjastokomitea niveltää yleisen kirjastotoimen koulutukseen ja muuhun kulttuuri- ja harrastustoimintaan tehtävänannon mukaisesti. Komitea toteaa jo voimassa olevan kirjastoasetuksen 3. §:n säätelevän yleisen kirjastolaitoksen suhdetta koulutukseen. Mainitussa pykälässä ”pääkirjaston eräänä tehtävänä on lainata kirjoja ja kunnan harkinnan mukaan myös audiovisuaalista aineistoa kunnan asukkaille sekä kunnassa toimiville oppilaitoksille, opintokerhoille ja sivistystyötä tekeville yhdistyksille. Säännös velvoittaa pääkirjaston [-] antamaan opiskelun neuvontaa.”²³² Komitea tähdentää, että tässä oppilaitoksiakin koskevassa palvelussa on noudatettava kirjastoasetuksen 1. §:n suuntaviivoja eli ”tyydyttää yleistä sivistystarvetta ja lukuharrastusta”, eikä kirjastoja veloiteta täyttämään erilaisten oppilaitosten erityistarpeita.²³³ Muina yhteistyön muotoina esimerkiksi kansakoulun ja peruskoulun suhteen komitea mainitsee kirjastonkäytön opetuksen koululuokille, tieto- ja piirustuskilpailujen, konserttien, teatteriesitysten ja elokuvaesitysten järjestämisen. Kansalais- ja työväenopistojen toimintaan yleiset kirjastot ovat liittyneet hankkimalla kurssimateriaalia ja antamalla tiloja opintopiireille. Sen sijaan korkeakoulutasoisen kurssikirjallisuuden hankkimista komitea ei katso yleisten kirjastojen tehtäväksi, vaan sitä varten tulisi perustaa yliopistojen ja korkeakoulujen kirjastojen yhteydessä toimivia kurssikirjastoja. Yhteistyön kunnallisen kulttuuritoiminnan, musiikki-, kuvataide-, elokuva- ja teatteritoiminnan kanssa komitea näkee mahdollisena, mutta tämä edellyttää kirjastolta riittäviä tiloja ja henkilökuntaa.

Musiikkitoiminta on komitean mukaan ”selvimmin vakiinnuttanut asemansa yleisten kirjastojen palvelumuotona”. Se on mahdollistettu valtionapusäännöksiin: kirjastolain 6. §:n mukaan kirjastojen valtionapuun oikeuttaviksi menoiksi lasketaan opetusfilmien ja muiden audiovisuaalisten välineiden hankintaan ja vuokraukseen käytetyt varat. Kirjastoasetuksen 31. § sisältää ohjeet siitä, mitä audiovisuaalisia välineitä on pidettävä kirjastotoimen kannalta tarpeellisina ja valtionapuun oikeuttavina. Kirjastoasetuksen 3. §:ssä todetaan pääkirjaston tehtäväksi lainata kunnan harkinnan mukaan audiovisuaalista aineistoa kunnan asukkaille, kunnassa toimiville oppilaitoksille, opintokerhoille ja sivistystyötä tekeville yhdistyksille. Saman pykälän mukaan pääkirjasto voi tarjota kirjaston käyttäjille mahdollisuuden audiovisuaalisten

231 Kom.miet.1975: 110, 24.

232 Kom.miet. 1975: 110, 93.

233 Kom.miet. 1975: 110, 94.

välineiden käyttämiseen kirjastossa sekä järjestää näiden välineiden avulla tieteen ja taiteen esittelyjä.²³⁴ Yhteenvetona komitea tähdentääkin, että näihin ”[s]äännöksiin pohjautuva musiikkitoiminta yleisissä kirjastoissamme on saavuttanut jo melkoisen laajuuden”.²³⁵

Yhteistyöstä muun taidetoiminnan kanssa komitea toteaa yleisten kirjastojen kuvataiteen alalla harjoittaneen taidekirjallisuuden lainauksen ohella näyttelytoimintaa sekä 1970-luvulla myös taidelainausta. Taidelainaamotoimintaa kohtaan tunnettu kiinnostus on kuitenkin ollut vähäistä eikä kirjastokomiteakaan sitä varauksettomasti kannata yleisen kirjaston toimintamuodoksi, vaan tiivistää, ettei ”taidelainaamotoiminnan jatkaminen tai kehittäminen yleisissä kirjastoissamme nykyisten kokemusten pohjalta ilmeisesti ole tarkoituksenmukaista”. Kehittämissuunnitelmissaan komitea yhtyy valtion kuvataidetoimikunnan esitykseen taidelainaamokokeilusta viidessä eri puolilla maata ja eri kokoisissa taajamissa sijaitsevilla kirjastoissa. Kirjastokomitean kannanoton mukaan kirjastojen taidelainaustoiminnankin tulee olla maksutonta eikä siihen saa yhdistää teosten myyntiä. Vasta tämän kokeilun ja sen tulosten jälkeen tulisi kirjastokomitean mielestä ryhtyä valtionapusäännösten muuttamiseen pysyvän taidelainaamotoiminnan mahdollistamiseksi.²³⁶

Sen sijaan elokuvatoiminnasta ja teatteritoiminnasta yleisissä kirjastoissa kirjastokomitea esittää, että niiden tulee toimia harrastustoiminnan tukena eikä korvata kaupallisia palveluita. Tässä toiminnassa kirjasto voisi erityisesti tarjota tilat kyseisen harrastustoiminnan kehittämiseen eikä niinkään esittämiseen.²³⁷ Myös yhteistyö kunnallisen nuorisotyön kanssa toimii ja tulisi toimimaan parhaiten siten, että kirjasto tarjoaa tilat ja nuorisotoimi asiantuntemuksensa järjestettäessä nuorisolle tarkoitettua toimintaa.²³⁸ Muista kunnan toimialoista komitea mainitsee vielä kotiseututyön ja matkailun, joista ”kotiseututyön eräs tavoite, viihtyisyyden lisääminen, liittyy läheisesti kirjastolaitoksen yleiseen kulttuuripalvelutehtävään”.²³⁹ Näin siis viihdytystehtävä on vihdoinkin, vaikkakin epäsuorasti liitetty yleisten kirjastojen tehtäväkuvaan. Tätä viihtyvyyttä on yleisissä kirjastoissa toteutettu järjestämällä kotiseutu- tai kansanperinneaiheisia kirja- ja esinenäyttelyjä sekä elokuvaesityksiä.²⁴⁰ Yleisten kirjastojen kunnallista matkailutoimintaa sivuavat tehtävät ovat samantyyppisiä kuin kotiseututyöhönkin liittyvät tehtävät.²⁴¹

234 Kom.miet. 1975: 110, 93–101.

235 Kom.miet. 1975: 110, 101.

236 Kom.miet. 1975: 110, 102–103, 164.

237 Kom.miet. 1975: 110, 164.

238 Kom.miet. 1975: 110, 104, 165.

239 Kom.miet. 1975: 110, 104.

240 Kom.miet. 1975: 110, 104.

241 Kom.miet. 1975: 110, 104.

Olen tässä alaluvussa keskittynyt kuvailemaan yleisen kirjastotoimen nykytilaa vuosina 1973–1975 sellaisena kuin kirjastokomitea sen esitti, sillä kirjastolaitoksen silloinen tila ja yleisen kirjastotoimen määrittely ovat tämän tutkimuksen kannalta oleellisemmat kuin komitean laatima kehittämissuunnitelma. Kirjastokomitean virallisessa diskurssissa kuvaama 1970-luvun yleinen kirjastolaitos on jo muotoutunut rakenteeltaan, toiminnoiltaan ja arvomaailmaltaan samanlaiseksi kuin nykyinen 2000-luvun yleinen kirjastotoimi. Vaikka kaikki komitean ehdotukset eivät toteutuneet eivätkä johtaneet merkittäviin lainsäädännöllisiin uudistuksiin,²⁴² niin mietinnössä yleiset kirjastot ”miellettiin entistä selvemmin sekä osaksi koulutusta että yleisiä kulttuuripalveluja”.²⁴³ Kirjastokomitean mietintö osoitti, että yleinen kirjastotoimi seurasi sitä kulttuuripoliittista suunnittelu- ja kehittämistyötä, johon koulutoimi ja vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus olivat jo ryhtyneet, kuten olen edellisessä pääluvussa osoittanut. Vaikka vuoden 1973 kirjastokomitea oli kannanotoissaan maltillisempi kuin vuoden 1971 koulutuskomitea tai 1970-luvun aikuiskasvatuskomiteat, pikemminkin neutraalin toteava kuin radikaali, niin silti sen sanoma tämän tutkimuksen näkökulmasta on käänteentekevä. Kirjastokomitea määritteli tasa-arvon kirjaston yhteiskuntapoliittisena päämääränä, käsitteli tasa-arvon eri aspektit kirjastokontekstissa ja esitteli yleisen kirjastotoimen uudenlaisen, avaran ja tasavertaisen ihmiskäsityksen, jossa kaikki kansalaiset pyrittiin saamaan kirjaston käyttäjäkuntaan. Niinpä vuoden 1973 kirjastokomitean mietintöä voi ansaitusti nimittää ylimmän kirjastotoimen viralliseksi tasa-arvotietokurssiksi ja sen hyväksyvää suhtautumista viihdekirjallisuuteen yleisten kirjastojen kirjakokoelmissa ja viihdekirjallisuuden lukijoihin kirjaston käyttäjäkunnassa voi pitää ylimmän kirjastotoimen lopullisena sinettinä kirjavalinnan liberalisoitumiselle.

3.5 Valtion ylimmän kirjastotoimen kirjavalintakulttuurin liberalisoituminen

Tutkimuksessa olen lukenut valtion ylimpään kirjastotoimeen kuuluvaksi valtion kirjastotoimiston, kirjastontarkastajat, vuoden 1950 kirjastokomitean ja vuoden 1973 kirjastokomitean ja niiden mietinnöt sekä vuoden 1928 kansankirjastolain ja -asetuksen ja vuoden 1961 kirjastolain ja -asetuksen sekä niistä käydyn eduskuntakeskustelun. Vaikka Helle Kannila ei enää tutkimanani ajankohtana ollut virassa eikä siis virkansa puolesta lukeutunut valtion ylimpään kirjastotoimeen, hänen

²⁴² Mäkinen 2009b, 424, 432.

²⁴³ Mäkinen 2009b, 421.

asemansa maamme yleisessä kirjastotoimessa oli ollut ja oli edelleen niin keskeinen ja vaikutusvaltainen, ettei hänen kirjavalintakäsityksiään tässä yhteydessä voinut sivuuttaa. Lisäksi katson, että hänen ajatuksensa kirjavalinnasta vaikuttivat edelleen myös suurimmassa osassa vanhempaa kirjastonhoitajakuntaa 1960- ja 1970-luvuilla.

Olen kuvannut Suomen viralliseen hyvinvointivaltiodiskurssiin kuuluneen tasa-arvoperiaatteen kehittymistä ja siihen sisältyneen ihmiskäsityksen muuttumista ylimmän kirjastotoimen julkisessa diskurssissa, koska katson ylimmän kirjastotoimen julkisen diskurssin muuttumisen olevan edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoinnille yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla. Aloitin kirjavalintadiskurssin tarkastelun jo varhaisista kirjasto-oppaista ennen vuoden 1928 kansankirjastolakia, koska niiden myötä katsottiin amerikkalaisten kirjastovaikutteiden juurtuneen Suomen kirjastoliikkeeseen ja muodostaneen sen aatepohjan, jolle Suomen yleinen kirjastotoimi rakennettiin. Amerikkalaisen kirjastoliikkeen, Public Library Movementin, peruseriaateisiinhan kuuluivat tasa-arvoperiaate ja avara, suvaitseva ja arvottoman ihmiskäsitys sekä myönteinen suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen. Kuten Helle Kannilan varhainen kirjavalintakäsitys ja vuoden 1928 kansankirjastolain eduskuntakeskustelu osoittivat, amerikkalaiset kirjastoaatteet saivat meillä historiallisista ja kulttuurieroista johtuen ahtaamman tulkinnan: suomalainen ihmiskäsitys oli luokkarajainen, kapea-alainen ja stereotyyppinen sivistyneistö–rahvas -akselilla kahden sivistyksen käsitykseen perustuen eikä kirjaston kirjavalinnalla pyritty tavoittamaan kaikkia kansankerroksia. Helle Kannilan edustamalla ajanvietekirjallisuuskielteisyydellä tehtiin tyhjäksi todellisen tasa-arvoperiaatteen toteuttaminen sekä kirjavalinnassa että kirjaston käyttäjäkunnassa ja tulokseksi jäi sivistyslaitoskirjaston *ehdolliseksi tasa-arvoksi* nimittämäni periaate, joka korosti ja suvaitsi käyttäjiin vain sivistys- ja itsekasvatuspyrkimykseen lukevia kansalaisia. Tämä sivistyslaitoskirjastonäkemykset kirjattiin vuoden 1928 kansankirjastolakiin ja -asetukseen, ja sitä sovelsivat kirjavalintatulkintoineen Valtion kirjastotoimiston, ensin Helle Kannilan, sittemmin Kaarina Rannan johdolla, kentällä kirjastontarkastajat.

Nämä kirjavalintanäkemykset ehtivät vaikuttaa kauan, sillä uusi kirjastolaki saatiin vasta vuonna 1961, ja vielä silloinkaan lain hyvinvointivaltioajatteluun perustuvat tasavertaisuusajatukset eivät vaikuttaneet käytännön kirjavalintatyöhön ja ajanvietekirjallisuuden sallimiseen kirjavalintaperiaatteiden virallisessa diskurssissa. Vasta vuoden 1964 valtionapujupakka Anni Polvan, Netta Muskettin ja Sergeanne Golonin teosten hankkimisesta, päätoimisten kirjastonhoitajien lisääntyminen virkakunnassa ja perustettujen maakuntakirjastojen myönteinen suhtautuminen ajanvietekirjallisuuden välittämiseen kypsyttivät kirjastontarkastajakunnan, joka

virkansa puolesta, vaikkakaan eivät henkilöinä, oli joutunut toimimaan ajanvietekirjallisuuskielteisyyden viimeisenä linnakkeena. Arkistotietoihin perustuen kirjaston-tarkastajat tekivät vuonna 1969 päätöksen, jonka mukaan edes Polvan, Muskettin ja Golonin teoksilta ei evätty valtionapua. Kirjastontarkastajien osalta siis kirjavalinnan liberalisoituminen voidaan katsoa tapahtuneeksi vuonna 1969.

Periaatteellisella tasolla ylimmän kirjastoimen tasa-arvonäkemyksen ja ihmiskäsityksen muuttumisen ja näiden muutosten vaikutuksen kirjavalintaperiaatteisiin sinetöi lopullisesti vuoden 1973 kirjastokomitean mietintö. Kirjastokomitea määritteli tasa-arvon kirjaston yhteiskuntapoliittisena päämääränä, käsitteli tasa-arvon eri aspektit kirjastokontekstissa ja esitteli yleisen kirjastotoimen avaran ja tasa-arvoisen ihmiskäsityksen, jossa kirjastonkäyttäjäys ulotettiin kaikille kansalaisille. Komitea yksiselitteisesti kuvasi hyvinvointiyhteiskunnan yleisen kirjastolaitoksen rakenteeltaan, toiminnoiltaan ja arvomaailmaltaan sellaisena kuin se nykyäänkin tunnetaan. Sivistyslaitos oli muuttunut palvelulaitokseksi sekä diskurssissa että käytännössä.

Kirjastokomitea kytki yleisen kirjastolaitoksen sekä osaksi koulutusta että kulttuuripalveluja, ja siten valtion ylin kirjastotoimi seurasi sitä kulttuuripoliittista suunnittelu- ja kehittämistyötä, johon koulutoimi ja vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus olivat jo ryhtyneet. Siten siis ylimmän kirjastotoimen voi katsoa liittyneen aktiivisesti mukaan siihen yhteiskuntapoliittiseen muutosprosessiin, joka Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla oli käynnissä. Julkinen diskurssi kirjastokomitean mietinnössä täsmensi kirjavalinnan liberalisoitumisen tapahtuneen ylimmässä kirjastotoimessa virallisesti vuosina 1973–75, jolloin mietintö valmistui. Helle Kannilan tehtäväksi jäi tässä kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksessä toimia menneen aikakauden tulkkina ja tukipylväänä sille muutosvastarinnalle, jota uudet näkemykset kirjastokentällä synnyttivät.

4. ARVOSTELEVA KIRJALUETTELO

Suomi liittyi jo hyvin varhaisessa vaiheessa eri maissa 1900-luvun alkuvuosina virinneeseen käytäntöön julkaista uutuuskirjallisuuden esittelyluetteloita, joissa eri alojen asiantuntijoiksi katsotut henkilöt esittivät käsityksensä siitä, mikä on yleisten kirjastojen kannalta hyvää ja kirjastokelpoista aineistoa tieto-, kauno- ja nuorisokirjallisuudesta. Suomessa Kansanvalistusseura kustansi 1902 ensimmäisen *Arvostelevan luettelon suomenkielistä kirjallisuutta apuneuvoksi kansankirjastojen hoidossa*, jonka esikuvana toimi muiden muassa amerikkalainen, maan keskeisen kirjastojärjestön American Library Associationin julkaisema *ALA Booklist*. Aluksi, vuosina 1908–1921 kirjastoille tarkoitettuja kirja-arvosteluja ilmestyi kahdessa eri lehdessä, *Kirjastolehdessä* ja *Kansanvalistus*-lehdessä, mutta jo vuonna 1922 otti edellisvuonna perustettu Valtion kirjastotoimisto julkaisun kustannettavakseen. Valtion kirjastotoimisto julkaisikin *Arvostelevaa kirjaluetteloa* aina vuoteen 1989, jonka jälkeen se siirtyi kaupallisen Kirjastopalvelun kustannettavaksi ja nimikin vaihtui *Kritikokseksi*. Hanke ei kuitenkaan enää menestynyt ja *Kritikos* lopetettiin 1990.¹

Kuten *Arvostelevaa kirjaluetteloa* aikaisemmin tutkinut Eija Eskola totesi, ei *Arvostelevalla kirjaluettelolla* ollut julkaisun linjaa määrittelevää toimituskuntaa tai päätoimittajaa, vain julkaisun kokoamisesta vastaava toimitussihteeri.² Niinmuodoin julkaisulla ei myöskään ollut selkeästi kirjattua toimituspolitiikkaa tai linjaa. Vasta vuonna 1963 *Arvosteleva kirjaluettelo* sai sekä vastaavan toimittajan että toimittajan. Vastaava toimittaja Kaarina Ranta³ ja toimittaja Vuokko Blinnikka⁴ hahmottelivat toimituspolitiikaksi, että *Arvostelevan kirjaluettelon* tavoitteena oli auttaa

1 Eskola 2007, 423.

2 Eskola 2007, 423.

3 Ranta 1967a, 78

4 Blinnikka 1969, 84–85

kirjastonhoitajia esittelemällä kirjastojen kannalta tärkeän Suomessa ilmestyneen kirjallisuuden, luettelomalla, luokittelemalla ja asiasanoittamalla esiteltyt kirjat ja helpottamalla kirja-arvioinneilla käytännön kirjavalintatilanteita ja että sen tarkoitus oli ilmestymisaikanaan pysynyt muuttumattomana. Blinnikan mukaan *Arvostelevan kirjaluetellon* päämäärä oli esitellä mahdollisimman laajasti Suomessa ilmestyvä keskeinen tieto- ja kaunokirjallisuus. Luettelon ulkopuolelle oli jouduttu jättämään esimerkiksi alle 48-sivuisia julkaisuja, sarjajulkaisuja ja kansakoulun oppikirjoja. Sen sijaan kustannussyistä aiemmin poisjätetyt tietyt ulkomaiset dekkarit otettiin 1960-luvun lopulla uudelleen arvostelun piiriin.

Jonkinlaista toimituksellista linjausta oli havaittavissa myös niissä ohjeissa, jotka *Arvostelevan kirjaluetellon* toimituskunta lähetti syksyllä 1968 arvostelijoilleen koskien arvosteluissa esiin tuotavia asioita – lähtökohtana kuitenkin se, että nämä ohjeet olivat muodoltaan mahdollisimman vähän arvostelijaa sitovia. Joka tapauksessa näissä ohjeissa pidettiin tärkeänä suppean informaation antamista tekijästä, juonesta sekä kirjan arvosta tekijän tuotannossa, arvostelun pituus sai kuitenkin olla korkeintaan 15 riviä. Lisäksi jos teos tuntui sopivan erityisen hyvin jollekin kohderyhmälle, kuten sairaala- tai koulukirjastoihin, se pyydettiin mainitsemaan arvostelussa. Mainintaa kirjan 'kirjastokelpoisuudesta' pidettiin ohjeissa erityisen tärkeänä, mutta sellaiseksi voitiin katsoa myös kirjan edullinen hinta, joten kovin arvottavana ei termiä 'kirjastokelpoinen' voi suoralta kädeltä pitää *Arvostelevan kirjaluetellon* arvosteluissa. Mutta nimenomaan arvottavaa määrittelyä kirjan kirjastokelpoisuudesta *Arvostelevan kirjaluetellon* käyttäjäkunta edellytti aivan *Arvostelevan kirjaluetellon* elinkaaren loppumetreille asti. Vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1984 kirjastonhoitaja Pyhäselältä kirjoitti haluavansa *Arvostelevalta kirjaluettelolta* sisältöselostuksen sijaan selkeämpää luokittelua siitä, onko kirja hyvä vai huono ja mikä sen asema on kyseisen kirjailijan tuotannossa. Kirjastonhoitaja piti hyvänä ja hyödyllisenä erittelyä, jonka eräs asianharrastaja oli tehnyt Alistair Macleanin tuotannosta: a) kaunokirjallisesti merkittävät teokset, b) hyvät seikkailukirjat, c) mitämelkoiset, d) välttävät jutut, e) olemattomat tekeleet ja f) surkeat esitykset.⁵

Esiteltävän aineiston Valtion kirjastotoimisto sai suurilta kustantajilta normaalien arvostelukappaleiden tapaan, sillä vapaakappaleoikeutta sillä ei ollut. Vuokko Blinnikka selosti kirjoituksessaan seikkaperäisesti sitä salapoliisityötä, jolla pienkustantajien julkaisuja ja omakustanteita jäljitettiin myös Kirjavälityksen ja Suomen Kirjastoseuran avulla. Saavutettuun tulokseen Blinnikka oli tyytyväinen todeten sen kestäväen hyvin pohjoismaisessa vertailussa.⁶ Tästä asiasta kustannusosakeyhtiö

5 Suonmaa 1984, 132.

6 Blinnikka 1969, 85 ; Blinnikka 1982, 255.

Tammen entinen toimitusjohtaja Untamo Utrio oli kuitenkin jyrkästi eri mieltä arvioiden, että melkein puolet Suomessa vuosittain ilmestyneestä kirjallisuudesta joko jäi *Arvostelevan kirjaluettelon* ulkopuolelle tai arvioitiin kirjastoihin sopimattomiksi. Lisäksi *Arvosteleva kirjaluetelo* jakoi myös kustantajat ”vuohiin” ja ”lampaisiin”. Tunnettujen kustantajien kirjat arvosteltiin, vaikka ne olisivat olleet viihdekirjoja. Vähän tunnettujen viihdekustantajien kirjoja puolestaan ei.⁷

Eija Eskola tutki *Arvostelevan kirjaluettelon* linjauksia sen perustamisesta aina 1930-luvun loppuun saakka. Hänen mukaansa *Arvosteleva kirjaluetelo* yritti tasapainoilla sekä viihdekirjallisuutta puoltavan näkemyksen että vastustavan näkemyksen välillä. Viihdekirjallisuutta puoltavan näkemyksen mukaan lukija voisi sen kautta siirtyä korkeatasoisempaan kirjallisuuteen, kun taas vastustavan näkemyksen mukaan viihdekirjallisuuden tyylillinen, sisällöllinen ja psykologinen pinnallisuus turmelisivat kansan kirjallisen maun. Eskola päätyi tutkimuksessaan siihen, että *Arvostelevassa kirjaluetelossa* viihdekirjallisuutta vastustava näkemys tuli vallitsevaksi, viihde torjuttiin osittain moraalisiin perusteisiin vedoten ja kaikkein kielteisimmin suhtauduttiin romanttiseen rakkausviihteeseen, joka haluttiin pitää johdonmukaisesti kirjastojen ulkopuolella.⁸

Timo Kukkola tutki *Arvostelevan kirjaluettelon* linjauksia aina 1970-luvun alkuun asti. Hänen mukaansa *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen oli ollut jatkuvasti epäjohdonmukaista. Esimerkiksi Anni Polvan, Aino Räsäsen ja Hilja Valtosen teokset oli säälimättä leimattu kirjallisiksi rikkaruohoiksi, kun taas muutamat ulkomaiset viihdekirjailijat, kuten Frank G. Slaughter ja Pearl S. Buck, olivat saaneet olla suhteellisen rauhassa. Michille suunnatun viihdekirjallisuuden suhteen *Arvostelevassa kirjaluetelossa* oli oltu paljon vapaamielisempiä: Esa Anttalan, Niilo Lauttamuksen ja Mauri Sariolan teokset oli hyväksytty. Myös perinteiset salapoliisiromaanit hyväksyttiin jo 1950-luvulla ns. sivistyneistön viihteenä, mutta väkivaltaisempi jännitysviihde oli pyritty torjumaan.⁹

Vuonna 1961 voimaan astunut uusi kirjastolaki asetti uusia paineita myös kirjavalinnalle, eritoten ajanvietekirjallisuuden hankkimiselle. Laki lisäsi tuntuvasti valtionavun määrää kirjastoille, mutta koska kuntien hallinto oli tuolloin kehittymätön ja kirjastonhoitajat maaseudulla pääosin sivutoimisia, oli valtion piirihallintoviranomaisilla eli kirjastontarkastajilla keskeinen asema uuden lain soveltamisessa ja määrärahojen käytön valvonnassa. Kirjastontarkastajien käytössä oleva äärimmäinen sanktio oli valtionavun menetys.¹⁰

7 Utrio 1968, 131, 133.

8 Eskola 1991, 98–100; 2004, 87.

9 Kukkola 1973, 152.

10 Mäkinen 1999, 168–169.

Kirjastontarkastajat käyttivät toimivaltaansa myös kirjastojen kirjahankintoihin. Kuten olen luvussa 3.2 todennut, mielipide-erot siitä, mikä oli yleiseen kirjastoon sopivaa ja valtionavulla hankittavaa kirjallisuutta, kärjistyivät 1960-luvun puolivälissä prosessiin, joka johti Korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Se ratkaisi asian valtion kirjastoviranomaisten kannan mukaisesti. *Arvostelevan kirjaluetellon* vaikutusvaltaista roolia tässä prosessissa kuvaa se, että kirjastoviranomaiset vetosivat perusteluissaan siihen, että *Arvosteleva kirjaluetelo* oli arvioinut edellä mainitut kirjat kirjastoille tarpeettomiksi ja että kirjastonhoitajien velvollisuus oli seurata *Arvostelevaa kirjalueteloa*.¹¹ Tämä tapahtumasarja osoitti, että käytännössä *Arvostelevan kirjaluetellon* asema oli merkittävästi enemmän kuin puolivirallinen.

Arvostelevan kirjaluetellon vankkaa asemaa kirjavalinnan auktoriteettina kuvasivat myös Anneli Putkosen¹² vuonna 1967 tekemän kyselyn tulokset. Kirjastonhoitajien keskuudessa (otos 74 maalaiskuntien 26 kaupunkien ja kauppaloiden kirjastoa) tehdyssä kyselyssä *Arvosteleva kirjaluetelo* oli kaikkein merkittävin kirjavalinnan apuneuvo: 31 % vastaajista nimesi *Arvostelevan kirjaluetellon* tärkeimmäksi apuneuvoksi, toiseksi tulleen *Valioluetellon* prosenttiluku oli 19. *Arvostelevan kirjaluetellon* ykkösasemassa oli kuitenkin kirjastojen välistä hajontaa: maalaiskuntien kirjastoille *Arvosteleva kirjaluetelo* oli tärkein apuneuvo 86 %:ssa ja kaupunkien ja kauppaloiden kirjastoille vain 36 %:ssa tapauksista. Paljolti tämä johtui siitä, että kirjastonhoitajat olivat maalaiskunnissa suurimmaksi osaksi sivutoimisia eikä heillä ollut kirjastoalan koulutusta. Myöhemmän tutkimuksen vuonna 1982 *Arvostelevan kirjaluetellon* käytöstä teki Kunnallisten kirjastojen luettelointiryhmä, jonka kyselyyn vastanneista lähes 75 % kirjastoista käytti *Arvostelevaa kirjalueteloa* hankinnan apuneuvona. Vastaajista 45 % piti *Arvostelevaa kirjalueteloa* erittäin tärkeänä tai tärkeänä apuneuvona ja vain alle 15 % piti sitä merkityksettömänä.¹³

Vaikka *Arvosteleva kirjaluetelo* näin vielä 1980-luvun alkupuolella vaikutti elinvoimaiselta ja tarpeelliselta, oli sitä kohtaan kuitenkin osoitettu kritiikkiä jo 1960-luvun lopulta lähtien. Pieni mutta näkyvä vasemmistoradikaalien ryhmä kirjastoalan sisältä alkoi vaatia alalta rohkeampaa yhteiskunnallista osallistumista ja *Arvostelevaa kirjalueteloa* pidettiin konservatiivisten ja elitististen arvojen edustajana. Yhteiskunnallisten ja kirjallisten arvojen muuttuessa myös *Arvosteleva kirjaluetelo* muutti suhtautumistaan esimerkiksi viihdekirjallisuuteen myönteisemmäksi, ja näin *Arvostelevan kirjaluetellon* rooli ”korkeatasoisen kirjastokirjallisuuden” vaalijana menetti merkityksensä. Lopullinen syy tämän kirjastoalan pitkäikäisen instituution

11 Mäkinen 1999, 169–170; Kirjastodemokratian arkipäivää 1969, 253–254.

12 Putkonen 1967, 220.

13 Blinnikka 1982, 255–257.

lakkauttamiseen ei kuitenkaan ollut tarpeettomuus, kuten Eija Eskola¹⁴ arveli, vaan taloudelliset vaikeudet.¹⁵

4.1.1 Arvostelijat 1960–1979

Arvostelevan kirjaluetellon toimituskunnan mukaan arvostelijakuntaan pyrittiin saamaan ensisijaisesti eri alojen asiantuntijoita, mukana myös kirjailija-kriitikkoja. Vuokko Blinnikan mukaan näiden asiantuntija-arvostelijoiden lukumäärä oli vuonna 1968 yhteensä 55 arvostelijaa noin 60:stä. Blinnikan mukaan tämä arvostelijakunta oli suhteellisen vakiintunut, jotta voitiin taata *Arvostelevan kirjaluetellon* arvostelujen mahdollisimman suuri asiallisuus ja yhtenäisyys. Arvostelijoiden valintakriteereinä olivat muun muassa, että he olivat mahdollisimman paljon itse kosketuksissa kenttäänsä, osasivat suhtautua asiallisesti ja käytännöllisesti sen tarpeisiin ja ottaa huomioon esimerkiksi lukijakuntansa erilaisen koulutusohjan. On syytä epäillä, miten nämä kriteerit arvioinneissa toteutuivat, kun arvostelijat lähes poikkeuksetta kuuluivat tiedonalaansa huipulle: valtaosa oli professoreita, ylitarkastajia, neuvoksia. Varsinaiset kirjastoalan edustajat olivat asiantuntijajoukossa vähemmistönä, vaikka Blinnikka piti etuna sitä, että osa asiantuntijoista edusti muun asiantuntemuksen ohella suoranaista kirjastohoidollista ammattikuntaa. Nämä kirjastoammatilliset arvostelijatkin edustivat virkarakenteen yläpäättä: heidän joukossaan oli etupäässä kirjastontarkastajia ja kirjastonjohtajia.¹⁶

Arvostelevan kirjaluetellon arvostelijakunnan jakautumisen tarkastelu johtaa itse asiassa vakavampaan kysymykseen itse kirjavalintaan vaikuttamisesta, johon jo tutkimani ajankohtana kiinnitettiin huomiota. Kustannusalan edustaja Untamo Utrio kyseenalaisti kirjassaan ”*Kauppatavarana sivistys*” *Arvostelevan kirjaluetellon* arvostelijoiden pätevyiden kirjojen kirjastokelpoisuuden arviointiin, koska he olivat yksityishenkilöitä eivätkä tunteneet kirjastojen paikallisia oloja. Utrio katsoikin aiheelliseksi kysyä, millä oikeudella *Arvostelevan kirjaluetellon* asiantuntija-arvostelijat määrittivät kirjojen kirjastokelpoisuuksia.¹⁷

Yllättävää kyllä Helle Kannila¹⁸ nimimerkillä Emerita tuoreeltaan kommentoidessaan Utrion kirjaa ei puutu lainkaan tähän Utrion esittämään ajatukseen siitä, kuka käyttää kirjavalinnan todellista valtaa *Arvostelevan kirjaluetellon* välityksellä. Kannila

14 Eskola 2007, 425.

15 *Arvostelevan kirjaluetellon* kohtalo. 1988.

16 Blinnikka 1969, 86.

17 Utrio 1968, 132–133.

18 Emerita 1968, 336.

tyytyy vain puuttumaan Utrion moitteeseen, joka kohdistui *Arvostelevan kirjaluettelon* suosivaan suhtautumiseen maailmankirjallisuuden klassikkoihin Golonin *Angelikan* kustannuksella. Se, että Kannila ei puutu Utrion *Arvostelevan kirjaluettelon* asiantuntija-arvostelijoihin kohdistamaan kritiikkiin, on huomionarvoista sikäläkin, että Kannila¹⁹ aiemmin reagoi voimakkaan huolestuneesti siihen kehitykseen, että ulkomaiden (Englanti ja Saksa) tieteellisissä erikoiskirjastoissa kirjavalinta, neuvontatyö, luokitus ja luettelointi oli siirtynyt kirjastoammattilaisilta eri alojen asiantuntijoille ja uumoili tämän suuntauksen olevan tulossa meillekin, ensin tieteellisiin kirjastoihin ja myöhemmin myös yleisiin, suurimpiin kaupunginkirjastoihin. Tämän estämiseksi Kannila ehdottaakin kirjastonhoitajien kehittävän itseään entistä paremmiksi eri alojen asiantuntijoiksi, jotta esimerkiksi kirjahankinta voitaisiin suurimmissa yleisissä kirjastoissa eriyttää tiedonaloittain kirjastonhoitajakunnan kesken. Maalaillessaan näin tulevaisuuden uhkakuvaa ulkopuolisten asiantuntijoiden valta-asemasta yleisissä kirjastoissa Kannila ei tunnu huomaavan sitä jo olemassa olevaa *Arvostelevan kirjaluettelon* asiantuntijavaltaa, johon Utrio viittasi. Päinvastoin hän tähdentää ja kiittää *Arvostelevan kirjaluettelon* asiantuntijavaltaisuutta todetessaan, että *Arvostelevan kirjaluettelon* painopiste on nimenomaan tietokirjallisuuden arvostelamisessa eikä suinkaan kaunokirjallisuudessa, jonka arvioihin julkisuudessa niin herkästi puututaan: ”[j]os kaikkien eri asiantuntijoiden laatimat esittelyt mitätöidään siksi, ettei jonkun kaunokirjallisuuden uutuuden arvioiminen miellytä, silloin totisesti kirjallisuutta kokonaisuudessaan väheksytään”.²⁰

Myös kirjastoalan taholta painotettiin julkisesti *Arvostelevan kirjaluettelon* asemaa kirjavalinnan todellisena vaikuttajana, ei vain apuneuvona. Anneli Putkonen totesi kyselytutkimukseensa perustuen, että yksinäisen päätöksentekijän, kirjastonhoitajan kirjavalinnan yläpuolella on kirjavalinnan suurin auktoriteetti, *Arvosteleva kirjaluettelelo*. Putkonen tarkoittaa auktoriteetilla valtaa tehdä päätöksiä, jotka ohjaavat toisten päätöksiä. Putkonen tähdensi, että yksittäisen kirjastonhoitajan on helppo alistua *Arvostelevan kirjaluettelon* auktoriteetin valtaan, koska varsin arvovaltaiselta taholta (KHO) veloitetaan seuraamaan *Arvostelevan kirjaluettelon* suosituksia, muussa tapauksessa kirjastontarkastaja saattoi puuttua asiaan.²¹

Samoihin aikoihin myös Timo Kukkola²² kritisoi *Arvostelevaa kirjaluetteleloa* ja kiinnitti huomiota sen yksipuolisuuteen ja epädemokraattisuuteen. Hän syytti *Arvostelevaa kirjaluetteleloa* siitä, että toimittaminen oli yhden ihmisen, päätoimittajan,

19 Emerita 1965b, 351.

20 Kannila 1966b, 273.

21 Putkonen 1968b, 379.

22 Kukkola 1969a, 246.

käsissä, jonka henkilökohtaiset sympatiat ja antipatiat näkyivät hänen teksteissään, hänen henkilövalinnoissaan ja tehtävien jaossa. Toiseksi Kukkola väitti, että *Arvostelevaa kirjaluetteloa* voitiin pitää myös tiettyjen poliittisten pyrkimysten välikappaleena ja että sen poliittinen yleislinja oli ollut täysin oikeistolainen alusta alkaen ja jatkui 1960-luvun lopulle asti. Kukkolan mukaan ensimmäinen varsinainen vasemmistolainen arvostelija *Arvostelevassa kirjaluettelossa*, vaikkakin hyvin maltillinen, oli Arne Laurila, joka aloitti 1965. Vasta vuonna 1969 *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijakuntaan otettiin arvostelijoita, jotka leimallisemmin olivat vasemmistolaisia. Nämä arvostelijat olivat Risto Hannula, Pertti Jokinen ja Kari Tapiola.²³

Arvostelevaa kirjaluetteloa koskevassa tutkimuksessaan Juha Keränen oivaltavasti pohtiikin, miten arvostelijan oikeistolaisuus ja vasemmistolaisuus Timo Kukkolan mielestä konkreettisesti ilmeni arvosteluissa. Keräsen mukaan vasemmistolaisuudesta voitiin Hannulan, Jokisen ja Tapiolan arvosteluista löytää viittauksia esimerkiksi imperialismiin ja luokkasuhteisiin, mutta miten oikeistolaisuus ja porvarillisuus ilmeni arvosteluissa jää Keräsellekin hämäräksi: hän päätyy tulkintaan, että ”oikeistolaisuuden ja porvarillisuuden ilmauksiksi pitäisi ilmeisesti Kukkolan näkemyksessä tulkita jokainen arvostelu, jossa ei jollakin tavalla kritisoidu porvarillista yhteiskuntaa”.²⁴

Timo Kukkola esitti ”tutkimustuloksensa” *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijoiden puoluenäkemyksistä myös Kirjastolehdeissä,²⁵ johon *Arvostelevan kirjaluettelon* toimitus lakonisesti vastasi:

Arvosteleva kirjaluettelo pyrkii valitsemaan arvostelijat näiden asiantuntemuksen perusteella puoluenäkemyksiä kyselemättä. Ihmetystä herättää, miten näppärästi T.K. on onnistunut selvittämään esim. nykyisten 70 arvostelijan puoluekannan. Tutkimus jääköön omaan arvoonsa.²⁶

Timo Kukkolan kritiikistä huolimatta nämä selkeästi vasemmistolaisetkaan arvostelijat eivät kuitenkaan välttämättä ole *Arvostelevan kirjaluettelon* sivuilla ajaneet poliittista näkemystään. Suomen Sosialidemokraatin kulttuuritoimittaja, Risto Hannula,²⁷ yksi Kukkolan mainitsemista vasemmistolaisista arvostelijoista, kertoo *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelujen olevan hänelle vain harrastus, jossa *Arvostelevan kirjaluettelon* teokset joutuvat odottamaan vuoroaan kuukausiakin muiden kirjallisuuskritiikkien ollessa etusijalla. Sen sijaan, että olisi poliittisen aatteensa

23 Kukkola 1972, 151.

24 Keränen 2004, 37.

25 Kukkola 1972, 151.

26 AKL:n toimitus 1972, 151.

27 Verho 1982, 259.

edistäjä, Hannula kokee olevansa jonkinlainen kansanvalistaja, joka tuntee löytäjän iloa saadessaan kertoa lukijoille ennestään tuntemattomasta hyvästä jännityskirjasta. Mielenpidevaikuttajaksikaan Hannula ei tunnustaudu, vaan toteaa, että koska *Arvostelevan kirjaluettelon* niukkojen resurssien vuoksi kirjan arvioi vain yksi arvostelija, omaa mielipidettä on vaikea tuoda esiin, varsinkin jos se poikkeaa muista. Arvostelujensa vaikutusmahdollisuuksiin Hannula suhtautuu vaatimattomasti todeten, että niistä on ehkä ollut apua kirjavalinnassa, vaikka hänen on ollut vaikea tietää, mihin arviointeja on loppujen lopuksi käytetty ja kuka niitä on lukenut.

1960-luvun alussa *Arvostelevassa kirjaluettelossa* oli 55 arvostelijaa, joista 10 oli kirjastoalan edustajaa ja loput oman tieteenalansa edustajia. Jo Eija Eskolan²⁸ tutkimuksessa mainituista arvostelijoista oli 1960-luvun alussa mukana vielä fil.lis. A. Hirsjärvi, joka arvosteli matkaoppaat, matkakertomukset ja kuvateokset, tohtori Martti Hirvonen, joka arvosteli lääketiedettä ja terveydenhoitoa, teologi A.E. Jokipii, joka arvosteli uskontoa ja teologiaa, tohtori Arvi Korhonen, joka arvosteli valtio-oikeutta, sotalaitosta ja koulutoimea, tuomari N.A. Lang, joka arvosteli oikeustiedettä ja rikosromaaneja, kouluneuvos Sievä Karttunen, joka arvosteli kotitaloutta, yliopettaja, fil.tri L.A.P. Poijärvi, joka arvosteli biologiaa, kasvitiedettä ja eläintiedettä ja arkkitehti Toivo Salervo, joka arvosteli 1960-luvulla enää kuvataidetta, taidehistoriaa ja rakentamista.

1960-luvulla eniten arvosteluja kirjoitti kirjastonhoitaja, vapaana kirjallisuusarvostelijana toiminut Kerttu Manninen, joka arvosteli kaunokirjallisuutta, ajanvietekirjallisuutta, erityisesti naistenviihdettä, dekkareita ja nuortenkirjallisuutta. Toiseksi eniten arvosteluja kirjoitti A. Hirsjärvi, joka lähes yksin arvosteli kaiken vuosikymmenen maantiede- ja matkakirjallisuuden *Arvostelevassa kirjaluettelossa*. Asiantuntijuus *Arvostelevassa kirjaluettelossa* jakautui 1960-luvulla seuraavasti: Yleisteokset olivat usein vailla arvostelijan nimeä tai niitä arvostelivat kirjastoalan edustajat Valtion kirjastotoimiston johtaja Kaarina Ranta ja kirjastonjohtaja Henry Granfors. Psykologisen ja filosofisen kirjallisuuden arvostelu oli vuosikymmenen alkupuolella yksin Helsingin yliopiston psykologian apulaisprofessori R. Olavi Viitamäen varassa, mutta vuosikymmenen puolenvälin jälkeen kenttää tuli jakamaan dosentti Raili Kauppi. Professori Jaakko Hintikka arvosteli filosofien elämäkerrat ja fil. tohtori Vilho Suomi mietelauseet ja esseet. Elämäntaito- ja itsekasvatuskirjallisuus oli uskottu kirjastoammattilaisille, kirjastonjohtaja Maija Kauttulalle ja kirjastontarkastaja Sirkka Sarkolalle sekä kirjastonhoitaja-kriitikko Kerttu Manniselle.

28 Eskola 2004, 303–309.

Koko vuosikymmenen uskonnollisen kirjallisuuden arvostelijakunnassa oli selvä kahtiajako: teologiasta ja evankelis-luterilaisen uskon virallisesta tulkinnasta huolehtivat ammattiteologit vuosikymmenen alkupuoliskolla A.E. Jokipii ja Esko Häkli, vuosikymmenen jälkipuoliskolla Pekka Raittila ja Lauri Koskenniemi. Sen sijaan kevyempi kirjallisuus, jossa oli uskonnollinen tendenssi miete- ja hartauskirjoista aikuisten ja lasten ja nuorten kertomakirjallisuuteen ja elämäkertoihin oli uskottu kirjastonjohtaja Kaija Salmelle.

Yhteiskunnallista kirjallisuutta oli vielä vuosikymmenen alussa arvioimassa neljä kirjastoalan edustajaa kaikkiaan kahdeksasta arvostelijasta. Näitä olivat kirjastoneuvos Helle Kannila, joka arvosteli yksittäisiä naisasiaa käsitteleviä kirjoja, Valtion kirjastotoimiston johtaja Kaarina Ranta, joka arvosteli joitakin aikuiskasvatuksen, koulutoimen ja sosiaalipolitiikan piiriin kuuluvia kirjoja sekä kirjastontarkastajat Sirkka Sarkola (aatehistoria) ja Veikko Junnila (sosiologia). Sen sijaan yhteiskuntaoppi ja talouspolitiikka kuuluivat vakituisesti fil.maist. Aarre Tunkelolle, sisä- ja ulkopoliittinen kirjallisuus sekä sotalaitosta käsittelevä kirjallisuus edelleen tohtori Arvi Korhoselle, mutta nyt yhdessä Suomen historian professorin Päiviö Tommilan kanssa, oikeustiede N. A. Langille ja koulutoimi pääosin kouluneuvos K. Haahtelalle. Vuosikymmenen loppupuoliskolla nämä voimasuhteet kuitenkin muuttuivat. Kirjastoalan edustajien arvostelut lopuivat ja Veikko Junnilalta sosiologisen kirjallisuuden arvostelu siirtyi alan asiantuntijalle, valtiotieteen tohtori Marjatta Marinille ilmeisesti kyseisen tieteenalan vakiinnuttaessa asemaansa 1960-luvun lopun Suomessa. Myös asiantuntijoiden henkilöt vaihtuivat, vaikka arvostelujen toimialat pysyivätkin samoina. Aarre Tunkelon tilalle tuli lainopin kandidaatti Olavi Rokka, N. A. Langin tilalle lääninsihteeri Pentti Pekonen, K. Haahtelan tilalle kouluneuvos Esko Pennanen. Myös *Arvostelevan kirjaluettelon* pitkäaikainen ja kiisteltykin historiallisen ja yhteiskunnallisen kirjallisuuden asiantuntija Arvi Korhonen väistyi, ja hänen työtään jatkoi Päiviö Tommila yhdessä fil.maist. Touko Perkon kanssa.

Vuosikymmenen lopulla myös poliittinen radikalismi löysi tiensä *Arvostelevaan kirjaluetteloon*, ja aivan viimeisenä vuonna 1969 arvostelijajoukkoon liittyivät toimittajat Pertti Jokinen ja Kari Tapiola, joista Tapiola julkaisi Tšekkoslovakian miehitystä käsittelevän teoksen *Prahan kevät* (1969). Jokinen ja Tapiola olivat seuraavan vuosikymmenen yhteiskuntapoliittisen kirjallisuuden keskeisiä arvostelijanimiä *Arvostelevassa kirjaluettelossa*.

Kuten edellä olen jo todennut, A. Hirsjärvi urakoi lähes koko 1960-luvun maantieteen ja matkakirjallisuuden arvostelut: arvostelujen kokonaismäärästä vain kymmenkunta oli jonkun muun kuin Hirsjärven käsiä. Luonnontieteellisen

ja lääketieteellisen kirjallisuuden asiantuntijuus oli vuosikymmenen alkupuolella selvästi kolmen miehen käsissä: kouluneuvos, fil.tohtori N.V. Kallio arvosteli matematiikan, fysiikan ja kemian kirjat, yliopettaja, fil.tohtori L. Arvi P. Poijärvi edelleen luonnontieteen, kasvitieteen ja eläintieteen kirjat ja sisätautiopin dosentti Martti Hirvonen edelleen lääketiedettä ja terveydenhoitoa koskevat kirjat. Tämä työnjako ei 1960-luvun lopullakaan muuttunut tai laajentunut, vaikka asiantuntijat vaihtuivat. Kallion tilalle tuli fil.lis. Vesa Lyytikäinen, Poijärven tilalle dosentti Lyyli Virtanen, joka näin aloitti pitkän ja laajan työrupeamansa *Arvostelevan kirjaluetellon* palveluksessa, ja Hirvosen tilalle lääket. tohtori Lyly Teppo.

Sen sijaan tekniikan, teollisuuden, käsitöiden ja käytännön talouden kirjallisuuden arvostelu edellytti puolestaan niin monipuolista erityisasiantuntemusta, että arvostelijoitakin oli lukuisia, viitisentoista. Vuosikymmenen atomifysiikan ja kemian teollisuutta käsittelevän kirjallisuuden arvostelijana jatkoi edelleen N.V. Kallio, kotitalouden arvostelijana Sievä Karttunen ja rakennustekniikan arvostelijana Toivo Salervo yhdessä dipl. insinööri Väinö Tammisen kanssa. Valtiotiet. maist. Osmo A. Wiio edusti tuolloin sähkötekniikan asiantuntemusta ja dipl.ins. Jussi Juurikkala autotekniikan ja ilmailun asiantuntemusta, liikennekirjallisuus muutoin oli fil. maist. Alpo Routasuon alaa. Puutöiden ja askartelun asiantuntijana toimi ylitarkastaja Kaj Nuorivaara, tekstiilityön asiantuntijana käsityönopettaja Toini Niemi. Maatalouskirjallisuutta julkaistiin vielä aika paljon ja sitä arvosteli agronomi Elma Heinonen kuten myös puutarhanhoitokirjallisuutta. Metsätalouskirjallisuus puolestaan kuului professori Peitsa Mikolalle. Teollisuutta ja liike-elämää käsittelevät yleisteokset arvosteli Aarre Tunkelo, mutta liike-elämän eri haaroja käsittelevää kirjallisuutta arvostelevaan käytettiin satunnaisesti eri arvostelijoita, kuten esimerkiksi fil. toht. Vilho Suomea (kustannustoimi), fil. maist. Kauko Kulaa (PR-toiminta) ja kirjastontarkastaja Sirkka Sarkolaa (myyntityö).

1960-luvun jälkipuoliskolla tämä työnjako pysyi edelleen samana, vaikka valtaosa arvostelijoista vaihtui. N.V. Kallion tilalle tuli myös tällä aihealueella Vesa Lyytikäinen, Sievä Karttusen korvasi ylitarkastaja Rakel Latola ja sekä Toivo Salervon ja Väinö Tammisen rakennustekniikan alalla korvasi dipl. ins. Esa Piironen. Liikennekirjallisuuden arvostelijaksi tuli ylitarkastaja Aimo Juvonen. Elma Heinosen työskäsi maatalous- ja puutarhakirjallisuuden alalla jatkoi fil. lis. Erkki Kaukovirta. Ainoana kirjastoalan edustajana arvostelijakuntaan liittyi kirjastonhoitaja Kari Vaijärvi, (PR-toiminta ja myyntityö) korvaten näin sekä Kauko Kulan että Sirkka Sarkolan.

Taiteen, musiikin, liikunnan ja urheilun asiantuntemus oli puolestaan lähes koko 60-luvun samojen harvojen asiantuntijoiden käsissä. Ainoastaan vuosikymmenen

alussa kuvataide- ja taidehistoriakirjallisuuden arvostelijana aloittanut Toivo Salervo korvautui vuosikymmenen jälkipuoliskolla professori Sakari Saarikivellä ja ylitarkastaja Kerttu Luukanteleella ja urheilua ja moottoriurheilua arvostellut ylitarkastaja Teemu Saarinen ylitarkastaja Aimo Juvosella. Muutoin aihealueet jakautuivat seuraavasti: ylitarkastaja Kaj Nuorivaara arvosteli taideteollisuutta käsittelevän kirjallisuuden, professori Taneli Kuusisto musiikkikirjallisuuden ja ylitarkastaja Kerttu Larjanko liikuntakirjallisuuden. Taiteilijaelämäkertojen arvostelussa oli satunnaista hajontaa taiteenalasta riippuen, arvostelijoina muun muassa Alpo Routasuo ja Vilho Suomi.

Lyriikan asiantuntijuutta tulkittiin *Arvostelevassa kirjaluettelossa* 1960-luvulla mielenkiintoisen vaihtelevasti. Vuosikymmenen aloitti toimittaja, kirjallisuudentutkija Mirjam Polkunen, ja häntä seurasi arvostelijana runoilija Kirsi Kunnas, jonka jälkeen arvostelijoiksi tulivat rehtori Raili Kilpi-Hynynen ja kirjastonhoitaja Marja Laakkonen. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla arvostelijajoukkoon kuului peräti viisi arvostelijaa: Marja Laakkonen, fil. lis. Aarne Laurila, kirjailija Hannu Mäkelä ja kirjastonhoitajat Helena Anhava ja Kari Vaijärvi. Lyriikan arvostelijajoukko oli siis sekä runsas, tiheästi vaihtuva että ominaisuuksiltaan vaihteleva. Kirjallisuudentutkimus ja kielitiede sen sijaan olivat koko kuusikymmentäluvun samoissa harvoissa käsissä: kirjallisuudentutkimusten, kirjailijaelämäkertojen ja näytelmien arvostelusta vastasi Vilho Suomi, kielitiedettä koskevan kirjallisuuden arvostelusta K. Haahtela ja vieraita kieliä koskevan kirjallisuuden arvostelusta kouluneuvos Esko Pennanen.

Aikuisille tarkoitettu kaunokirjallisuus ei vielä kuusikymmentäluvun alussa ollut niin tiukasti kirjastoammattilaisten käsissä kuin hieman myöhemmin, vaan arvostelijajoukossa vaikuttivat sellaiset ei-kirjastoammattilaiset kuin fil.maist. Kauko Kula (kaunokirjallisuus ja sotakirjat) sekä fil.maist. Alpo Routasuo (kaunokirjallisuus ja erätarinat). Muina arvostelijoina toimivat kirjastosihteeri Vuokko Blinnikka (naisten ajanvietekirjallisuus), kirjastonjohtaja Henry Granfors (erätarinat), kirjastontarkastaja Veikko Junnila (dekkarit, kaunokirjallisuus, sotakirjallisuus) ja kirjastonhoitaja-kriitikko Kerttu Manninen (dekkarit, kaunokirjallisuus, naisten ajanvietekirjallisuus). Perinteinen kertomakirjallisuus koettiin siis vielä kirjastonhoitajien omimmaksi asiantuntija-alueeksi. Jonkin aikaa kuusikymmentäluvun puolivälissä aikuisten kaunokirjallisuuden arvostelu oli yksinomaan näiden kirjastoammattilaisten käsissä, kunnes historioitsija Päiviö Tommila löi kiilaa vankkaan kirjastoammatillisten arvostelijoiden rintamaan ja alkoi arvostella Ursula Pohjolan-Pirhosen historiallista naistenviihdettä. Vuosikymmenen lopulla kaunokirjallisuuden arvostelijoiden joukkoon liittyivät ei-kirjastoammattilaiset, vasemmistolaiset toimittajat Risto Hannula, Pertti Jokinen ja Aarne Laurila sekä nuoren polven kirjastonhoitajat Helena Anhava ja Kari Vaijärvi.

Lasten- ja nuortenkirjallisuuden arvostelu puolestaan pysyi kyseisellä kymmenluvulla tiukasti kirjastoammattilaisten käsissä. Arvostelijajoukon muodostivat jo mainitut Vuokko Blinnikka, Henry Granfors, Veikko Junnila ja Kerttu Manninen sekä kirjastonhoitaja Ulla Lehtonen ja kirjastontarkastaja Sirkka Sarkola. Heistä Vuokko Blinnikka oli erikoistunut kuvakirjoihin ja satukirjoihin ja Ulla Lehtonen satukirjoihin ja lastenkirjoihin, muut arvostelivat pääasiassa nuortenkirjoja. Ulla Lehtonen ja Sirkka Sarkola jäivät 1960-luvun jälkipuoliskolla arvostelijajoukosta pois ja heidän tilalleen tuli Kari Vaijärvi, kirjastonhoitaja hänkin.

Historiakirjallisuuden arvostelu oli 1960-luvun puoliväliin asti pääosin edelleen professori Arvi Korhosen vastuulla. Hänen toimialaansa kuului Suomen historia, yleinen historia sekä poliittiset elämäkerrat. Muiden elämäkertojen arvostelusta huolehti professori Jaakko Hintikka, kulttuurihistorian arvostelusta Kauko Kula. Vuosikymmenen puolenvälin jälkeen yhdessä Korhosen kanssa historiakirjallisuutta arvosteli Päiviö Tommila, ja vuosikymmenen lopulla Korhonen oli jäänyt pois ja arvostelijaryhmän muodostivat Päiviö Tommila, fil.maist. Touko Perko ja fil.tri Pentti Virrankoski. Kuusikymmenluvun jälkipuoliskolla myös elämäkertojen arvostelu eriytettiin useiden eri alojen asiantuntijoiden arvosteltavaksi.

1960-luvun lopulla arvostelijakunnassa tapahtui siis suhteellisen selkeä sukupolven vaihdos, ensimmäiset vasemmistolaiset arvostelijat tulivat mukaan ja alkoi kehitys, jossa asiantuntija-arvostelijoiden määrä alkoi lisääntyä, arvostelu siirtyi harvojen käsistä yhä useampiin käsiin. Vain kaunokirjallisuuden ja lasten- ja nuortenkirjallisuuden arvostelijajoukossa kirjastoammattilaiset olivat enää enemmistöinä.

1970-luvun alkupuoliskolla muutokset arvostelijakunnan kokoonpanossa jatkuivat edelleen, vaikkakaan eivät niin merkittävinä kuin edellisen vuosikymmenen lopulla. Huomattavin muutos oli, kun lasten- ja nuortenkirjallisuutta siihen asti yksinomaan arvioineiden kirjastoammattilaisten joukkoon liittyivät toimittaja Pertti Jokinen ja äidinkielen opettaja Marja Paavolainen. Molemmat arvostelivat myös aikuisten kertomakirjallisuutta ja Paavolainen lisäksi suomalais-ugrilaisia kieliä käsitteleviä kirjoja.

Muut vuosikymmenen alkupuoliskon muutokset olivat neutraalimpia henkilövaihdoksia. Uskonnollisen kirjallisuuden arvostelijoina vuosikymmenen aloittivat vielä Pekka Raittila ja Lauri Koskenniemi, mutta 1973 Koskenniemen tilalle tuli opettaja ja runoilija Anna-Maija Raittila ja saman vuoden lopulla joukkoon liittyi kirkkoherra Armas Viita. Edelleen kevyempi uskonnollinen kirjallisuus oli eri arvostelijan käsissä, ja tointa jatkoi ensin kirjastonjohtaja Kaija Salmi ja myöhemmin opettaja ja virsirunoilija Leena Impiö. Yhteiskunnallista kirjallisuutta arvostelivat

muuten samat henkilöt kuin edellisen vuosikymmenen lopulla, mutta mukaan tuli fil.maist. Raimo Ranta (kansainvälinen politiikka, sisäpolitiikka, talouspolitiikka) ja vasemmistolaisen Kari Tapiolan korvasi toinen vasemmistolainen, Kari Möttölä, joka vaikutti arvioinneissaan edeltäjänsä jyrkemältä. Möttölään työpanos olikin edeltäjänsä suurempi, sillä vasemmistolaisen kirjallisuuden osuus lisääntyi *Arvostelevassa kirjaluetelossa* 1970-luvulla. Ajan henki näkyi myös maantiede- ja matkakirjallisuudessa, jossa alkoi ilmestyä pamflettikirjoja erityisesti kolmannen maailman maista. Näiden arvostelusta huolehti Kari Tapiola A. Hirsjärven sijasta. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla maantiede- ja matkakirjoja alkoi arvostella myös Lyyli Virtanen ja 1979 A. Hirsjärven arvosteluja ei enää näkynyt *Arvostelevassa kirjaluetelossa*. Vuosikymmeniä kestänyt mittava ura *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijana oli päättynyt.

Henkilövaihdokset jatkuivat myös lääketieteellisen kirjallisuuden arvostelijoiden joukossa. 1970-luvun aloitti Lyly Teppo, häntä seurasivat ensin lääket.lis. Timo Klaukka ja sitten ylitarkastaja Pirkko Poikonen. Vuonna 1975 koettiin harvinainen tilanne, jossa psykiatrian kirjoja arvosteli kolme arvostelijaa: Pirkko Poikonen, Suomen Mielenterveysseuran toiminnanjohtaja Pirkko Lahti ja terveyskeskuslääkäri Aarne Sorvali. Vuoden 1977 lopulla aloittivat Pirkko Lahti ja kirjailija Leena Laulajainen laajamittaisesti arvostelijantyönsä: Lahti ensisijaisesti psykologian ja psykiatrian ja Laulajainen aikuisten kertomakirjallisuuden ja kirjallisuuden historian parissa.

1970-luvun jälkipuoliskolla vielä joitakin entisiä arvostelijanimiä vaihtui uusiin: psykologiaa ja filosofiaa arvostelleen R. Olavi Viitamäen tilalle olivat siis astuneet jo mainitut Pirkko Lahti ja Pirkko Poikonen, Esko Pennasen sijasta koulutoimen kirjallisuutta arvosteli lehtori Rauha Petro, kotitalouskirjallisuutta Rakel Latolan tilalla kotitalousopettaja Leena Pyöräniemi, tekstiilikäsityökirjallisuutta Toini Niemen tilalla ylitarkastaja Pirkko Anttila ja liikuntakirjallisuutta Kerttu Larjangon tilalla ylitarkastaja Leena Jääskeläinen.

1970-luvun jälkipuoliskolla toimialaansa laajensivat arvostelijat Risto Hannula elokuvakirjallisuuteen, nuortenkirjallisuuteen ja kulttuurihistoriaa käsittelevään kirjallisuuteen, Raimo Ranta yleistä historiaa ja Suomen historiaa käsittelevään kirjallisuuteen, Kari Möttölä Neuvostoliiton historiaa, poliittista historiaa ja kolmannen maailman historiaa käsittelevään kirjallisuuteen, Vilho Suomi kotimaiseen kaunokirjallisuuteen ja Lyyli Virtanen lemmikkieläinkirjallisuuteen, jonka määrä lisääntyi huomattavasti 1970-luvulla. Kokonaan uusina niminä arvostelijakuntaan liittyivät varatuomari Reijo Järvinen (eräkirjat), kirjastonhoitaja Miku Sivula (lyriikka), kriitikko Arja Kanerva (lyriikka), kirjastonhoitaja-kriitikko Ritva-Liisa

Pilhjerta (dekkarit, lasten- ja nuortenkirjat) ja ylitarkastaja Terttu Tupala (aikuisten kertomakirjallisuus, kirjallisuudentutkimus ja elämäkerrat). Vuosikymmen toi siis kymmenisen uutta arvostelijaa *Arvostelevaan kirjaluetteloon* ja eri alojen asiantuntijoiden määrä lisääntyi, sillä heistä vain kaksi oli kirjastonhoitajaa.

4.1.2 1960-luku – toivon vuosikymmen

Hannes Sihvon mukaan 1960-luvun kirjallisuutta hallitsi avautuvan yhteiskunnan idealismi. Toivoa vapaammasta ja moniarvoisemmasta yhteiskunnasta loivat niin lyriikka, proosa kuin osallistuva näytelmä. Kirjallisuudessa poliittisuus ja perinteisten arvojen kritiikki nousivat näkyvästi esiin. Tabuja, ennen muuta uskonnon ja sukupuolielämän aloilla, lyötiin iloisesti rikki, hyvinä esimerkkeinä Pentti Saarikosken teokset ja Hannu Salaman teokset, jotka johtivat jopa Salama-oikeudenkäyntiin. Myös populaarikulttuuri ja populaarikirjallisuus rantautuivat Suomeen voimallisemmin ja laajemmin kuin aiemmin.²⁹ Jo 1960-luvun lopulla todettiin hyväksyvästi, että populaarikulttuuri oli tullut jäädäkseen, sitä oli olemassa sekä hyvää että huonoa, ja yleisö tuli saada paremman pariin. Populaarikulttuurista tuli merkittävä osa ideologista kamppailua. Vasemmisto tunsu huolta viihteen piilevästä poliittisesta indoktrinaatiosta, joka painottui nimenomaan oikeistolaiseen, keskiluokkaiseen arvomaailmaan. Oikeisto puolestaan keskusteli taiteen elitistisyydestä ja eliittitaiteen tarpeellisuudesta.³⁰

Tässä tutkimuksessa olen jaotellut *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelut seuraaviin ryhmiin: kaunokirjallisuus (joka sisältää kaiken muun kaunokirjallisuuden paitsi ajanvietekirjallisuuden ja nuorisokirjallisuuden), ajanvietekirjallisuus, nuorisokirjallisuus, joka käsittää Yleisen kymmenluokituksen (YKL) pääluokkaan 85 luokitettavat lasten- ja nuortenkirjat, sekä tietokirjallisuus. Seuraavissa alaluvuissa analyysini etenee tässä järjestyksessä kronologisesti kattaen vuodet 1960–1979. Käyttämäni analyysimenetelmät on selostettu luvussa 1.4 Tutkimusaineistot ja -menetelmät.

Sisällönanalyysissä tarkastelen kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksen toiseksi indikaattoriksi valitsemaani ihmiskäsitystä *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisessa lukijaan. Kiinnitän huomiota myös siihen, miten ympäröivä yhteiskunta ja sen muutokset heijastuvat arvosteluissa. Tarkastelen myös erityisesti joitakin aihealueita ja kirjailijoita, joita käsiteltiin säännöllisesti ja joita koskevissa arvosteluissa tapahtui analyysin edetessä selvä suhtautumistavan muutos tutkimanani ajanjaksona. *Arvos-*

29 Sihvo 1988, 237.

30 Turunen 1999, 197–198; Vihavainen 1987, 887.

televassa kirjaluetelossa julkaistiin jo hyvin varhain myönteisten arvostelujen lisäksi kielteisiä arvosteluja ”opiksi ja ojennukseksi” ja Timo Kukkola näki tässä *Arvostelevaa kirjalueteloa* käytettävän kirjastopoliittisten tavoitteiden välikappaleena.³¹ Tämän näkemyksen valottamiseksi sisällönanalyysinikin painottuu kielteisten arvostelujen tarkasteluun.

4.1.2.1 Kaunokirjallisuus

1960-luvulla Suomen kirjallisuusmaailmassa elettiin siis voimakkaan murroksen aikaa, jossa perinteiset näkemykset puolustivat asemiaan ja uudet rynnistivät ottamaan paikkansa. Tähän tilanteeseen Kirjastolehti tarjosi lukijoilleen 1960- ja 1970-luvuilla mielenkiintoisen asetelman kaunokirjallisuuden, ajanvietekirjallisuutta lukuunottamatta, sekä lyriikan ja joidenkin tietokirjallisuudenlajien osalta. Se julkaisi ammattikriitikoiden ja asiantuntijoiden laajoja kirjallisuuskatsauksia edellisvuonna ilmestyneestä kirjallisuudesta ja tuli samalla paljastaneeksi joidenkin teosten kohdalla ristiriidan *Arvostelevan kirjaluettelon* arvioinnin ja muun aikalaisarvostelun välillä samasta teoksesta. Tämä *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelu onkin useimmissa tapauksissa jälkikäteen tarkasteltuna osoittautunut aikaa kestävämmäksi.

Käännöskirjallisuuden kirjallisuuskatsauksessa vuodelta 1960 katsauksen laatija Kerttu Manninen³² suhtautuu William Goldingin romaaniin *Kärpästen herra* yleisesti ottaen myönteisesti, vaikka pitääkin sen symbolistista asetelmaa ”konstruoituna” ja ”kireänä”. Kuitenkin teos on hänestä ”ajatuskokeena kiinnostava ja järkyttäväkin”. Sen sijaan *Arvostelevassa kirjaluetelossa* sama teos saa murskakritiikin:

Tässä perussanottavassa ja suunnitelmassa ei ole mitään vikaa, mutta kirjallinen toteutus on auttamattoman väritön ja innoton. Kirjailija ei kerta kaikkiaan ole saanut otetta aiheestaan. [- -] tarinasta puuttuu viritystä ja voimaa . – Kirjastoissa tarpeeton.³³

Päinvastaisen kohtalon kokee J.D. Salingerin *Sieppari ruispellossa*. Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksessa Kerttu Manninen myöntää, että Salingerin teos ansaitsee kääntämisen suomeksi, mutta valittu helsinkiläislangi tekee käännöksestä nopeasti

31 Kukkola 1973a, 122.

32 Manninen 1961, 41.

33 Kula, AKL 1961, 35.

vanhentuvan. Lisäksi Manninen tuomitsee kääntäjä Pentti Saarikosken alkuteosta voimallisemman ilmaisen ja toteaa moralisoivaan sävyyn:

Ei ihme, että maaseudun vanhempi ja yleiskieltämme taiten arvossa pitävä väki kammoksuu teoksen kielenkäyttöä ja pelkää nuortensa kielikorvan puolesta, ja myönnettävä toki on, ettei tämä helsinkiläisslangimme nyt niin tuiki ilmeikästä ja kaunista ole, että sen levittämistä kohutun ja vetävän romaanin turvin olisi edistettävä aina kielellisesti turmeltumattomiinkin kolkkiin.³⁴

Arvostelevan kirjaluettelonkin arvostelija Alpo Routasuo myöntää, että Saarikosken helsinkiläisslangi tekee teoksen kertojaminästä jossain määrin ”jätkämäisen” ja lievempikin suomenkielinen ilmaisu olisi riittänyt, mutta silti arvostelija suosittelee kirjaa ”hyvänä nuoruudenkuvauksena ja erikoislaatuisena kielellisenä kokeiluna”.³⁵

Voimakkaimmat ristiriitaiset kriitikit jo vuosikymmenen alussa herättää kuitenkin kotimainen kaunokirjallisuus. Paavo Rintalan teoksen *Mummoni ja Mannerheim*, toinen päähenkilö, marsalkka Mannerheim saa ristiriitaisen vastaanoton. Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksen kirjoittaja, kriitikko Aarne Laurila pitää teosta Rintalan viimeistellyimpänä romaanina, jossa ”rehellisesti etsitään uutta ja oikeudenmukaista suhdetta erääseen kansalliseen johtomieheen”.³⁶ *Arvostelevan kirjaluettelon* Kauko Kula sen sijaan jyrkin sanoin tuomitsee juuri Rintalan Mannerheim-hahmon:

Sisällykseltään Mannerheimin kuvaus on täysin epäpsykologinen ja kaikkea muuta kuin vakuuttava. En tarkoita, ettei jumaloidusta Mannerheimista saa tehdä ihmistä, vaan sitä, että tämän on tapahduttava edes jotenkin vakuuttavasti. [- -] siihen ei Rintala ole pystynyt, koska hän ei ole lainkaan löytänyt itse psykologista ’hermoa’.³⁷

Vuosi 1964 merkitsee käännekohtaa kotimaisessa kaunokirjallisuudessa: silloin ilmestyvät muun muassa Hannu Salaman *Juhannustanssit* ja Timo K. Mukan *Maa on syntinen laulu*. Aarne Laurila luonnehtii tuota käännekohtaa Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksessa nuoren ”äänekkäämmän ja vallattomamman” kirjoittajapolven esiinmarssiksi ja toteaa sen merkitsevän yhtä suurta muutosta ja vallankumousta kirjallisuuden kentässä kuin modernismin läpimurto lyriikassa 1950-luvulla. Laurila

34 Manninen 1962, 33–34.

35 Routasuo AKL 1961, 52.

36 Laurila 1961, 10.

37 Kula AKL 1961, 37.

kuitenkin sanoo ”kunniallisen lukijan” ällistyksekseen joutuneen toteamaan, että Suomessa painetaan ja päästetään kauppoihin suoranaisia sopimattomuuksia. Laurila toteaa, että ”Linnan kiroilevat soturit ovat tuntuneet jo kovin turvalliselta, jopa traditionaaliselta ja ainakin isänmaalliselta seuralta Saarikosken juoppojen, Mukan syntisten, Salaman tanssiväen rinnalla”.³⁸

Kirjallisuuskatsauksessaan Laurila suhtautuu lopulta melko myönteisesti Salaman *Juhannustansseihin*. Hän toteaa sen kuvaavan totuudellisesti nykyistä suomalaista suvijuhlaa. Laurila ottaa voimakkaasti kantaa sananvapauden puolesta ja toteaa, että hengenelämälle mahdollisen oikeudenkäynnin ennakkopelko, epäselvä uhka on vielä vaarallisempi kuin oikeudenkäynti jotakin yksittäistä teosta vastaan.³⁹

Salaman *Juhannustanssit*⁴⁰ arvostellaan myös *Arvostelevassa kirjaluetelossa*, vaikka Timo Kukkola⁴¹ väittikin, että se jätettiin käsittelemättä. Veikko Junnilan kirjoittama arvostelu oli myös yleissävyltään melko myönteinen, vaikkakin varovainen. Junnilan mukaan ”Kesäyön animaalis-eroottinen huuma, joka Sillapäällä saa kosmisen sävyn, pukeutuu Salamalla nuorten kehittymättömään kieleen, jonka teho on estottomuudessa. [- -] kirjaa voitaneen pitää raakana, mutta harva suomalainen nykykirjailija on saavuttanut tällaista kiinteyttä ja tiiviyyttä. [- -] Salama ei vielä kirjailijana ole kehityksensä huipulla, mutta tällainen kirja antaa aiheen odottaa kypsymistä, jonka jälkeen asiasta puhutaan uudelleen.”

Vuosikymmenen edetessä ja kirjallisen ilmapiirin kärjistyessä myös kritiikkien sävyt terävöityvät ja erkanevat yhä kauemmaksi tosistaan. Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksen laatija Risto Hannula syyttää vuosikymmenen puolivälissä aikakauden suomalaista proosaa arkuudesta ja tutussa ja turvallisessa pysyttäytymisestä sekä suurten eettisten, yhteiskunnallisten ja poliittisten ongelmien kaihtamisesta. Hannula kaipaa kotimaiseen kirjallisuuteen realistisempaa otetta ja kantaaottavia ja osallistuvia kirjailijoita, joista hyvänä esimerkkinä hän mainitsee Timo K. Mukan. Hannula toteaa vuosikymmenen puolivälissä Timo K. Mukan romaanista *Täältä jostakin*:

[s]e on voimakkaan tunteenomainen purkaus, protesti, jonka sävyt eivät kuitenkaan häviä huutoon. [- -] teos on myös puheenvuorona merkitsevä ja kaikkiaan niitä kirjoja, jotka ravistavat lukijan hereille, ajattelemaan. Samalla *Täältä jostakin* on fyysisen rakkauden kuvauksena hellintä ja kauneinta tekstiä, mitä meillä on kirjoitettu, uuden romantiikan edustavimpia ja vakuuttavimpia näytteitä.⁴²

38 Laurila 1965, 32, 34.

39 Laurila 1965, 33.

40 Junnila AKL 1964, 120.

41 Kukkola 1973a, 152.

42 Hannula 1966, 2.

Kirjallisuuskriitikoiden ja *Arvostelevan kirjaluetellon* eriävien linjausten jyrkentymistä kuvastaa *Arvostelevan kirjaluetellon* Veikko Junnilan tyly sivallus samasta Mukan teoksesta: ”Kirjasta olisi saattanut tulla voimakaskin julistus, mutta se on tullut julkisuuteen hyvin epäkypsänä. Puberteettivaiheen jatkuminen näin pitkälle on epänormaalia.”⁴³

Samalle kohderyhmälle, Kirjastolehden ja *Arvostelevan kirjaluetellon* lukijakunnalle, tarkoitetut kritiikit jatkavat edelleen hyvin eri linjoilla Mukan seuraavan teoksenkin, *Maa on syntinen laulu*, kohdalla. Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksen arvostelija, kriitikko Aarne Laurila ylistää, että Mukka, jolle ”sanataide on maalaus- taidetta, kansanihmisten ja luonnon antamien aineiden pehmeää vellomista”, esittelee pohjoisensa romanttisella löytäjän mielellä.⁴⁴ Sen sijaan *Arvostelevan kirjaluetellon* Sirkka Sarkola, kirjastontarkastaja, lataa Mukan romaanista murskakritiikin:

Siitä olisi voinut tulla alkuvoimaisen väkevä balladi. Siitä piti tulla myös sensaatio. 19-vuotiaan, tosin lahjakkaan nuorukaisen käsissä mahtava aihe meni hajalle. Siitä ei tullut kunnolla kumpaakaan. – Ei kannata suinpäin mennä kirjastoon hankkimaan.⁴⁵

Tässä arvostelussa Helle Kannilan arvostama perinteinen kirjastoammattilaisen yleisiantuntijuus, vieläpä omimmaksi pidetyllä maaperällään kaunokirjallisuudessa osoittautuu täysin riittämättömäksi vertailussa kirjallisuuskriitikko-asiantuntijaan.

Vielä yksi kirja 1960-luvun jälkipuoliskolla, vuonna 1967 ilmestynyt Hannu Salaman *Minä, Olli ja Orvokki*, nostattaa jonkinlaisen arvostelumyrskyn, vaikkakaan ei Pekka Tarkan mukaan ”tutuksi tullutta kirjasotaa”.⁴⁶ Kirjastoamanuussi Maija Railo esitti Kirkko ja kaupunki -lehdessä Salaman teoksen yhteydessä, että ”tässä virassa alkaa vähitellen pitää itseään oikeutettuna likaisentyön lisään”.⁴⁷ Sen sijaan Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksen ja *Arvostelevan kirjaluetellon* arviot Salaman teoksesta ovat yhteneväisesti myönteiset. Tarkka toteaa kirjallisuuskatsauksessaan, että Salaman romaanin kirjallinen arvo on korkea, siinä on vankan realistinen henkilögalleria ja suora, kansanomaisen puhetapa toimii onnistuneesti kokonaisuuden toiminnallisena osana.⁴⁸ *Arvostelevan kirjaluetellon* Aarne Laurila viittaa kirjasta käytyyn polemiikkiin: ”[t]iedämme hyvin Hannu Salaman uuden romaanin vievän

43 Junnila AKL 1965, 102.

44 Laurila 1965, 34.

45 Sarkola AKL 1964, 129.

46 Tarkka 1968, 2.

47 Railo 1967; tässä Tarkka 1968, 2.

48 Tarkka 1968, 2.

kirjastotyön periaatekysymyksiin”. Laurila arvioi teosta ensin esteettiseltä kannalta ja myönteisesti toteaa sen suorasukaisen replikoinnin olevan elävää ja tarkoituksemukaista ja itse teoksen olevan yllättävän jäntevä. Eettisesti arvioituna teos on Laurilan mielestä suora, traaginen ja rehellinen elämätkuva. Lopuksi Laurila evästää vielä mahdollista kirjanvalitsijaa: ”[t]ätä romaania tullaan väistelemään, mutta se ei ole viisasta”.⁴⁹

Edellä esiteltyt aikansa sensaatiokirjojen kritiikit sisältävät myös viittauksia lukijaan ja kuvaavat arvostelijoiden asennetta heihin. Sensaatiokirjat ja arvostelijat kohtaavat muun muassa ”kunniallisen lukijan” ja ”kielellisesti turmeltumattoman” lukijan. *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissa yhden selkeän linjan muodostaa arvostelijoiden asenne lukijaan, joka samalla valottaa tutkimukseni toista indikaattoria, tutkimani ajankohdan ihmiskäsitystä.

Holhoava, alentuvakin asenne lukijaan on korkeatasoisemman kaunokirjallisuuden kohdalla verhotumpaa kuin ajanvietekirjallisuuden kohdalla, mutta sitä esiintyy kyllä. Tiivistetysti se ilmenee Kerttu Mannisen (AK 3/1962, 36) kritiikissä Christer Kihlmanin romaanista *Varo, autuas!*:

Otaksuisin tämän romaanin kiinnostavan lähinnä kaupungeissa eläviä, joten pie-nehköissä maaseudun kirjastoissa se lienee liian harvan lukijan varassa ollakseen yhteisillä varoilla hankittu.⁵⁰

Rivien välistä voi lukea, että maaseudulla asuu vähemmän kehittyntä lukijakuntaa, joka on rajoittuneesti kiinnostunut vain oman elinpiirinsä aiheista (ks. tämän tutkimuksen luku 2.2 1950-luvun perintö). Lisäksi arvostelijat erityisesti mainitsevat joidenkin kirjojen vaativan lukijoita, joilla on ”mielen vapautta” (Honoré de Balzacin aisti-iloinen *Leikkisiä tarinoita*), ”ennakkoluulottomuutta” (James Baldwinin homoseksuaalikuvaus *Huone Pariisissa*) tai ”normaali lukija kirjan asetelmaa tuskin huomaa, vaan käsittänee kirjan pornografiaksi” (Stephen Schneckin eroottisia tabuja rikkova *Yöportieeri*). Avoimimmin väheksyvän käsityksensä lukijasta ilmaisee kirjastontarkastaja Vappu Karjalainen Markku Lahtelan romaanin *Se* arvostelussa: ”Ennakkokohu saanee aikaan, että kirjaa luetaan (tai ainakin yritetään), mutta moniko lukemansa tajuaa, se on eri asia”.⁵¹

49 Laurila AKL 1967, 146.

50 Manninen AKL 1962, 36.

51 Karjalainen AKL 1967, 9.

Tämä sekä arvostelijakunnan että kirjastonhoitajakunnan väheksyvä suhtautuminen lukijaan on yleisesti tiedossa, sillä siihen puuttuu Aarne Laurila arvostelussaan James Joycen *Odyssseuksesta*:

Suuret ja suurenpuoleiset kirjastot lienevät Odyssseuksen jo hankkineet, keskikoiset ehkä epäröineet, pienet vierastaneet kirjaa. Arvaan, että tällaisten teosten lainaukset jäävät jossakin vaatimattomassa kirjastossa vähiin, mutta tiedän tässä helposti jouduttavan kehään: jos kirjasto sivuuttaa vaateliasta kirjallisuutta tietoisesti tai tiedottomasti etsivien lainaajien toiveet, ei asiakaspiirissäkään tapahdu vaatimustason jatkuvaa nousua. Käsittäökseni sekin olisi eräs tavoite.⁵²

Arvostelija Kerttu Manninen tuntee erityistä huolta nuoresta lukijasta. Hän kertoo kaivanneensa 'nuorten aikuisten' romaaneja sillaksi nuorisoromaanien ja aikuiskirjallisuuden välille "koska sangen monet keskitason nuoret luopuvat kirjasta juuri siinä vaiheessa, jolloin kynnyks on lukutottumukseltaan vajavaiselle liian korkea". Mannisen mukaan väärinymmärretty kirja saattaa jopa vahingoittaa nuorta lukijaansa, esimerkiksi kuvatessaan nuorten liian varhaisia rakkaussuhteita tai vanhempien liian väljää moraalia.⁵³ Manninen uskoo, että nuori lukija voi omaksua kirjasta myös väärän ajattelutavan: esimerkiksi piittaamattoman ja itseriittoisen nuoren naisen kehityskertomus saattaa muokata huolestuttavasti keskitason nuorten lukijoiden mielipiteitä.⁵⁴

Arvostelevan kirjaluettelon holhoava asenne kohdistuu myös laitoskirjastojen asiakaskuntaan. Suomen laitoskirjastojen kirjavalinnassa oli 1960-luvun alkupuolella vielä vallalla Pirkko Leinon⁵⁵ "varjelulinjaksi" nimeämä linja, jossa "sairaita on varjeltava järkyttäviltä kirjoilta". Käytännön laitoskirjastotyön kirjavalinnassa tämä linja muuttui avarammaksi 1960-luvun jälkipuoliskolla ja piti terveitä ja sairaita lukijoita samanlaisina.⁵⁶ Mutta samaan aikaan *Arvosteleva kirjaluettelo* vielä tähdensi, että kirja ei sovi laitoskirjastoon, koska se voi horjuttaa potilaan luottamusta sairaalaa tai hoitoa kohtaan⁵⁷ tai järkyttää inhorealismillaan.⁵⁸

Sen lisäksi, että *Arvosteleva kirjaluettelo* varjeli sairaita lukijoita järkyttävältä kirjallisuudelta, se varjeli myös terveitä lukijoita sairaskertomuksilta. Tällaisen

52 Laurila AKL 1965, 101.

53 Manninen AKL 1963, 24.

54 Manninen AKL 1960, 74.

55 Leino 1968; tässä Mäkinen 2009c, 699.

56 Mäkinen 2009c, 699.

57 *Nuori sairaalalääkäri*. Vappu Karjalainen AKL 1967, 116.

58 Capote, Truman: *Kylmäverisesti* Pentti Pekonen AKL 1966, 134.

luonnehdinnan saavat *Arvostelevassa kirjaluetelossa* Patricia Highsmithin *Suloinen sairaus*⁵⁹ ja John Fowlesin *Neitoperho*,⁶⁰ jotka ovat arvostelijoiden mielestä psykopatologisia kuvauksia.

Teoksesta *Nuori sairaalalääkäri on Arvostelevassa kirjaluetelossa* rinnakkaisarvostelu, jossa lääketieteen asiantuntija-arvostelija antaa teoksesta myönteisen arvion amerikkalaisen sairaalamaailman realistisena kuvauksena, mutta kirjastontarkastaja teilaa kirjan edellä mainittua varjelinjaa noudattaen. Molemmat arvostelut ovat kokonaisuudessaan liitteessä 1.

Yksi keskeinen kaunokirjallisuuden aihealue, johon *Arvosteleva kirjaluettelon* arvosteluissaan paneutuu, on sotakirjallisuus. Ensivaikutelma *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta toista maailmansotaa ja Suomen talvi- ja jatkosotaa kuvaavaan kaunokirjallisuuteen on ristiriitainen ja epä johdonmukainen: toiset hyväksytään, toiset teilataan eivätkä kriteerit ole yhdenmukaiset. Vuosikymmenen alussa *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat ilmoittavat, että ulkomaisiin toisen maailmansodan ja keskitysleirikuvauksiin on kyllästytty: "[e]liköhän muuten jo ala riittää nämä vierasmaiset sodankuvaukset - ainakin kirjastoihin",⁶¹ "keskitysleireistä on saatu lukea jo tarpeeksi".⁶² Sen sijaan Suomen viime sotia vakavasti puntaroivat romaanit, kuten Paavo Rintalan *Sissiluutnantti* (1963), Jorma Korpelan *Kenttävartio* (1964), Kaarlo Isotalon *He vetivät Hitlerin vankkureita* (1965), Marko Tapion *Arktinen hysteria II* (1968) ja Paavo Rintalan *Napapiirin äänet* (1969) saavat voittopuolisesti myönteisen, arvostavan kritiikin. Arvostelijat näkevät teosten ansiot niiden aitoudessa ja totuudenmukaisuudessa, eivät niinkään taiteellisessa tasossa: "kaunistelematta ja mustamaalaamatta, mitä etulinjan mies meidän rintamillamme noihin aikoihin tunsii, ajatteli ja sanoi".⁶³ Arvostelukriteerinä näyttää toimivan myös se, oliko kirjailija toiminut kotirintamalla vai sotarintamalla sodan aikana.

Lähemmin tarkasteltuna *Arvostelevan kirjaluettelon* sotakirja-arvostelujen linjaus muuttuu tulkintani mukaan hyvinkin johdonmukaiseksi ajan peiliksi: aikakauden arvojen ja asenteiden heijastajaksi. Timo Kukkola näki *Arvostelevan kirjaluettelon* torjuvan suhtautumisen, "silmiinpistävän kiusaantuneisuuden kansallissosialismin historiaa kriittisesti käsittelevien kirjojen" erityisesti tietokirjallisuudessa arvostelijoiden, eritoten äärioikeistolaiseksi mainitun Arvi Korhosen, poliittisena kannanottona.⁶⁴ Mutta jos ajatellaan laajemmin muidenkin, kaunokirjallisuudenkin arvostelijoiden

59 Sarkola AKL 1961, 89.

60 Manninen AKL 1964, 40.

61 Schuller, Victor *Saksan kotkat*, AKL1960, 38, Ko Ka.

62 Olivier, Stefan: *Jokaiselle osansa* AKL 1962, 95, Veikko Junnila

63 Korpela, Jorma: *Kenttävartio*, AKL 1964, 91, Kauko Kula

64 Kukkola 1973a, 151.

torjuvaa suhtautumista sota- ja keskitysleirikirjallisuuteen, joiden alkuteokset olivat enimmäkseen saksalaisia, oma tulkintani muuttuu ja laajenee. Vuoden 1944 aselepoon asti Suomi oli saanut voimakkaimmat yhteiskunnalliset ja kulttuurivaikutteensa Saksasta,⁶⁵ nyt koko suomalaisen yhteiskunnan piti muuttaa suuntaa, mutta myös muun maailman tavoin työstää sitä traumaa, pettymystä ja järkytystä, mikä nimenomaan natsi-Saksan julmuuksien paljastumisesta oli aiheutunut.⁶⁶ Tulkintani mukaan tätä prosessia kävivät myös *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat, nekin joille ”keskitysleiri- ja miehitysajan kuvauksia on ilmestynyt jo sulattamiskyvyn rajoille asti”⁶⁷ tai joiden ”välitön järkyttymiskyky on kulunut loppuun”.⁶⁸

Vuosikymmenen loppupuolella, ilmeisesti heijastuksena kylmän sodan tunnelmista ja Vietnamin sodan aiheuttamista reaktioista, *Arvostelevan kirjaluettelon* sotakirjallisuuden arvosteluissa nousee esiin sodanvastainen näkökulma. Sotakirjallisuuden nähdään tuovan esiin sodan mielettömyyden ja sen mitä se tekee yksilölle ja tavalliselle ihmiselle ja sotakirjoja tarvitaan muistuttamaan ja pitämään yllä valppautta, jotta maailmanhistoria ei toistaisi itseään.⁶⁹

Samaan aikaan kritiikki sotaveteraaneja kohtaan lisääntyi Suomessa. Sotaveteraaneja arvosteltiin eikä sodasta puhuttu julkisesti. Kritiikkiä esitti pieni, mutta äänekäs joukko äärivasemmistoa eli ns. taistolaiset ja radikalisoitunut uusi sukupolvi. Tämä 1960–1970-lukujen nuoriso, veteraanien lapset, kyseenalaisti Suomen sotien oikeutuksen ja siihen liittyvän isänmaallisuuden ja uskonnollisuuden.⁷⁰ Tähän kritiikkiin puuttuu myös Veikko Junnila *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissaan. ”Partiomies ei ole pop” tai ”on hyödyllistä[-] muistaa aikaa, jolloin – syystä tai toisesta – vaihtoehtoja ei ollut” tai ”hyvä tutustua jo tapahtuneeseen, vaikka sotilaallisten hyveiden yhteiskunnallinen arvo nyt on pohjalukemissaan”.⁷¹ Tämän Veikko Junnilan käymän dialogin ajan hengen kanssa olen aineistoni kvantitatiivisessa analyysissä luokittanut selväksi esimerkiksi *arvottavasta* kritiikistä, jossa arvostelija esittää arvostelussaan irrallisen huomautuksen, joka ei suoranaisesti liity kirjan kuvailuun tai tulkintaan eikä siten helpota kirjavalintaa, vaan jonka kärki on suunnattu aivan muualle.

65 Forsén 2003, 190–191.

66 Waugh 1995, 7–10.

67 Kuznetsov, Anatoli: *Babi Jar*, AKL 1967, 129, Vuokko Blinnikka.

68 Otčenášek, Jan: *Romeo, Julia ja pimeys*, AKL 1963, 78, Kerttu Manninen

69 Konsalik, Heinz G.: *Monte Cassinin tuho*, AKL 1969, 13, Kari Vaijärvi; Tuomaala, eero: *Heinäkuun kymmenes –41*, AKL 1968, 147, Veikko Junnila; Uurto, Iris: *Puut juuriltaan*, AKL 1968, 147, Vappu Karjalainen; Wells, Leon Weliczker: *Jobin poika*, AKL 1966, 46, Kerttu Manninen.

70 Tuominen 1991, 84–85.

71 Palaste, Onni: *Rukajärven sissit*, AKL 1968, 13; Santavuori, Martti: *Ratsumies Pentti Vänskä*, AKL 1969, 66; Anttala, Esa: *Tulijyrän takana*, AKL 1967, 127, Veikko Junnila.

Toinen aihealue, jossa *Arvostelevaan kirjaluetelloon* on lyöty moraalinvartijan leima, on seksuaalikokemuksia käsittelevä kirjallisuus, kuten Salaman *Juhannustanssit*, Mukan *Maa on syntinen laulu*, Vladimir Nabokovin *Lolita*.⁷² *Arvosteleva kirjaluetelo* suhtautuu sängen myönteisesti tämän lajin kirjallisuuteen lukuunottamatta Helle Kannilan ylipitkää (44 riviä) arvostelua *Lolitasta*, jossa Kannila muun muassa mainitsee:

[t]uskinpa teosta loppujen lopuksi voi pitää niin huomionarvoisena, että sitä kirjastoille olisi erityisesti suositeltava, vaan niissä tullaan jos halutaan hyvin toimeen ilman tällaista varmaan monenlaista harmia aiheuttavaa sensaatiokirjan maineen saanutta romaania.⁷³

Arvostelija Vappu Karjalainen pitää niitä kirjoina ”joihin kirjaston on syytä suhtautua harkiten; ei toki ’kielletty’, mutta tarkoin punnittava hankinta”.⁷⁴ Ivar Lo-Johanssonin teosta *Onni* luonnehditaan kypsien ihmisten kypsäksi rakkausromaaniksi,⁷⁵ Henry Miller on avoimen seksikäs, mutta ei pornografinen eikä hänen rönsyilevä kielenkäyttönsä enää hätkäytä.⁷⁶ Vuosikymmenen lopulla Kerttu Manninen tiivistää *Arvostelevan kirjaluetelon* avarakatseisen ja suvaitsevan asenteen sukupuolimoraalin suhteen ikään kuin avaukseksi tulevalle vuosikymmenelle:

[t]änä sukupuolioppaiden luvattuna aikana salakähmäisyys *Fanny Hillin* suhteen on jo melko pitkään ollut katteetonta, joten selvempähän on, että se nyt sitten lopulta on julkisesti suomeksikin saatavilla – haihtuuhan siten kielletyn hedelmän tunkkaantunut lumo.⁷⁷

Muunlaista moraalikritiikkiä *Arvostelevassa kirjaluetelossa* kyllä esiintyy. Kirja voi olla hengeltään moraaliton, keinoja kaihtamaton, vaikkei siinä olisikaan tuhmia sanoja tai rohkeita seksuaalikuvauskuksia.⁷⁸

Suomen Kirjastoseuran Nurmijärvellä kesällä 1965 järjestämässä kirjavalinnan ja neuvonnan seminaarissa *Arvostelevalta kirjaluetelolta* oli toivottu kahden eri arvos-

72 Kukkola, 1973a, 152.

73 Kannila, AKL 1960, 26.

74 Soya, [Carl-Erik]: *Seitsentoistavuotias*, AKL 1966, 86, Vappu Karjalainen.

75 Lo-Johansson, Ivar: *Onni*, AKL 1963, 78, Kerttu Manninen.

76 Miller, Henry: *Hiljaiseloa Clichyissä*, AKL 1968, 116, Kari Vaijärvi; Miller, Henry: *Kauriin kääntöpiiri*, AKL 1969, 55, Kari Vaijärvi.

77 Cleland, John: *Fanny Hill*, AKL 1969, 65, Kerttu Manninen.

78 Karasti, Paula: *Sylliset*, AKL 1965, 30, Vappu Pölkkyen

telijan rinnakkaisarvostelua hankaliksi koetuista teoksista.⁷⁹ *Arvosteleva kirjaluettelo* toteutti tämän toiveen 1960-luvulla neljä kertaa. Jo edellä mainitun romaanin *Nuori sairaalalääkäri* (1967) lisäksi rinnakkaisarvostelun saivat Matti Rossin runokokoelma *Näytelmän henkilöt* (1966),⁸⁰ Arvo Salon näytelmä *Lapualaisooppera* (1966)⁸¹ ja Jean Genet'n romaani *Ruusun ihme* (1969).⁸² Matti Rossin runokokoelmaa molemmat arvostelijat arvottivat esteettiseltä kannalta ja päätyivät päinvastaisiin tulkintoihin, *Lapualaisoopperaa* arvosteltiin poliittisesta näkökulmasta ja päädyttiin vastakkaisiin tulkintoihin ja Genet'n romaanin kohdalla punnittiin sen taiteellista tasoa ja loppujen lopuksi arvostelijat päätyivät samaan arvostavaan tulkintaan. Kaikki arvostelut on esitelty kokonaisuudessaan liitteissä 2–4. Timo Kukkola⁸³ nämä rinnakkaisarvostelut eivät kuitenkaan tyydyttäneet: hän katsoi niillä yritettävän todistella *Arvostelevan kirjaluettelon* tasapuolisuutta hämäysmielessä, koska arvostelujen määrä oli vähäinen eivätkä kaikissa arvosteluissa olleet vastakkain yhteiskunnalliset arvot. Omassa analyysissäni katson rinnakkaisarvostelujen ansioksi sen, että valitut teokset ovat riittävän kiistanalaiset, joten rinnakkaisarvosteluilla on ollut merkitystä käytännön kirjavalinnassa, mutta myös historiallisesta perspektiivistä aikalaiskuvana. Ansio on myös se, että ne kukin edustavat erilaista arvottavaa näkökulmaa, ei vain yhteiskunnallista. Kaunokirjallisuuden arvostelussa ei Carterin ja Nashin esittelemiä kielellisen kritiikin keinoja juurikaan käytetty ja silloin harvoin kun käytettiin, niiden sävy oli ankaran tuomitseva: ”Tällaistakin siis vielä v. 1965 kirjoitetaan ja jopa julkaistaan!”⁸⁴

Kvantitatiivista analyysiä *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta kaunokirjallisuuteen vuosina 1960–69 kuvaa kuvio 1 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 2 Huotarin mallin mukaan.

79 Kauppi 1965b, 234.

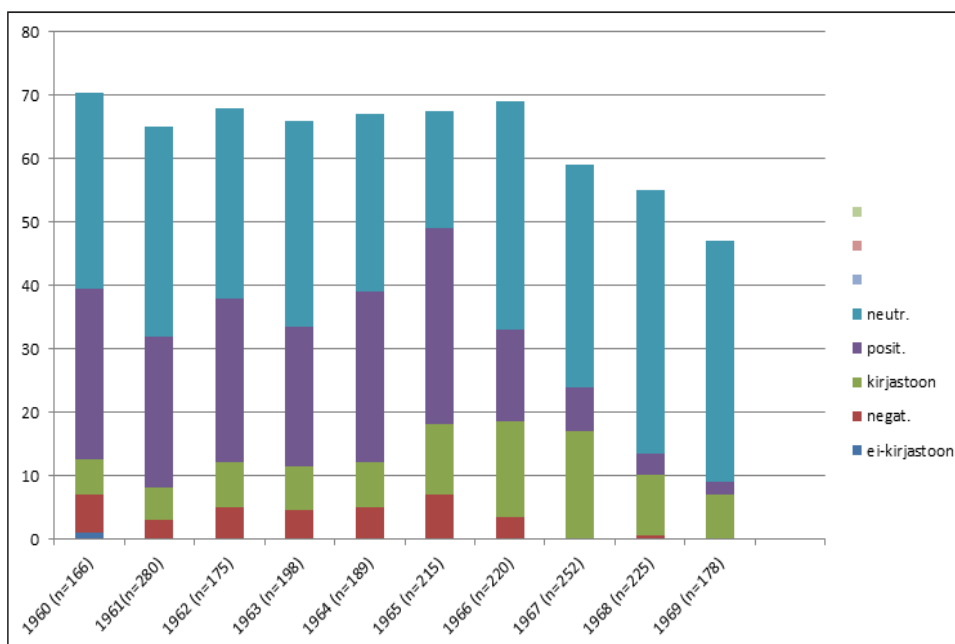
80 Matti Rossi: *Näytelmän henkilöt*, AKL 1966, 52, Marja Laakkonen & Arne Laurila.

81 Salo, Arvo: *Lapualaisooppera*, AKL 1966, 65-66, Vilho Suomi & Raili Kilpi-Hynynen.

82 Genet, Jean: *Ruusun ihme*, AKL 1969, 25, Kari Vaijärvi & Vilho Suomi.

83 Kukkola, 1973a, 146.

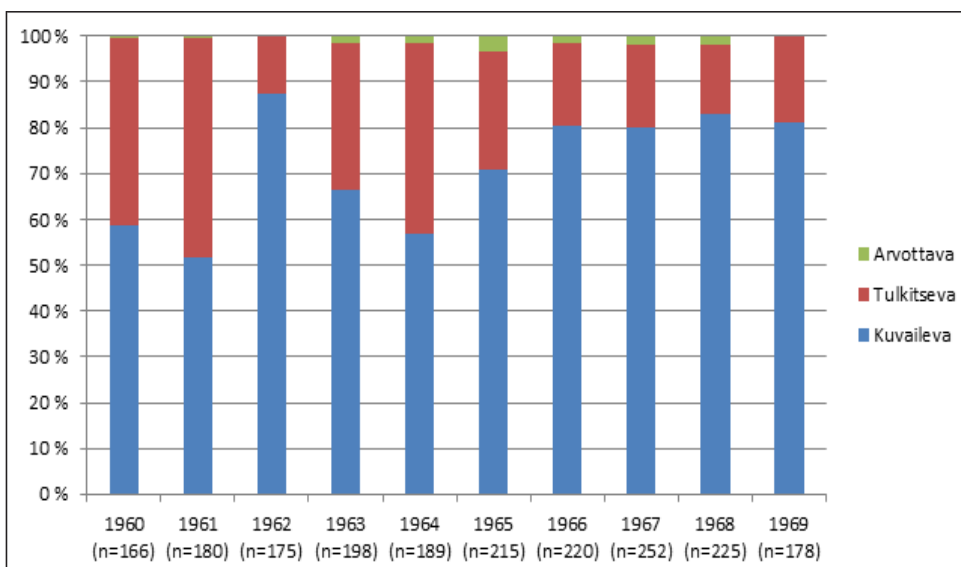
84 Koskimäki, V.E. (Härmän Kuustaa): *Pako pimeään*, AKL 1966, 44, Vappu Karjalainen.

Kuvio 1. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Keräsen mallin mukaan: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosenteittain.

Vaikka kvalitatiivisessa analyysissä muun kaunokirjallisuuden arvioinneissa nousikin esiin sekä holhoavaa asennetta, vanhakantaisuutta että moraalikritiikkiä, kvantitatiivisessa analyysissä kielteiset arvostelut ovat selvänä vähemmistönä. Vuosikymmenen alkupuoliskolla arvostelut, joissa suoranaisesti oli kehoitus ”kirjastoon!” sekä kokonaisuutena positiiviset ja neutraalit arvostelut kulkevat tasatahtia noin 20–30 %:n osuuksilla. ”Ei-kirjastoon” ja kielteisten arvostelujen osuus oli noin 5–10 %. Vuonna 1966 ”kirjastoon” -kehotusten määrä putosi jyrkästi edellisvuoden 31 %:sta 14,5 %:iin, joten suorasta kehotuskäytännöstä oltiin luopumassa.

Kirjasodat saattoivat aiheuttaa vuosina 1966–1967 pientä nousua kielteisiin arvosteluihin, mutta sittemmin kielteisten arvostelujen määrä laski entiselleen ja ”ei-kirjastoon” -kehoituksista oli vuosikymmenen lopussa luovuttu kokonaan. Koska vuosikymmenen kuluessa positiivisten arvostelujen määrä oli noussut 30 %:sta 40 %:iin ja neutraalien arvostelujen määrä 30 %:sta yli 50 %:iin, *Arvosteleva kirjaluettelo* näytti muuttuneen tai olevan muuttumassa portinvartijasta esitteleväksi kirjaluetteloksi.

Kuvio 2. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarin mallin mukaan

Sama suuntaus näkyy vielä selvemmin Huotarin mallin mukaisessa analyysissä. Vaikka taideproosan arvioinnin voisi otaksua antavan aihetta voittopuolisesti tulkitseviin arvosteluihin, vuosikymmenen edetessä arvostelijat tyytyivät yhä enemmän kuvaileviin arvosteluihin. Kuvailevien arvostelujen määrä kasvoi vuoden 1960 tilanteen 58,5 %:sta vuoden 1969 tilanteen 81 %:iin. Tulkitsevien arvostelujen määrä puolestaan laski 41 %:sta 19 %:iin. Yhteiskunnallisen ilmapiirin muutoksen voi nähdä Huotarin mallin mukaisena arvottavien arvostelujen hienoisena nousuna, 3,5 % vuonna 1965.

1960-luvun lopussa *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelija Kerttu Manninen pohti taideproosan ja viihdekirjallisuuden välisen rajan hämärtymistä ja totesi, että perinteistä eppistä romaanimuotoa on alettu vierastaa, koska siihen voidaan helposti lyödä viihteen leima. Manninen viittaa aikakauden kirjalliseen keskusteluun, jossa taideproosaa katsottiin arvostettavan liikaa ja pohdittiin viihdekirjallisuuden syvempää funktiota. Mannisen mukaan tämä on johtanut siihen, että kaupallinen alatasoinen viihdekirjallisuus saa helpommin kirja-alan vaikuttajien hyväksynnän kuin korkeatasoinen kertomakirjallisuus.⁸⁵

85 Manninen 1969, 42.

4.1.2.2 Ajanvietekirjallisuus

1960-luvulla Kirjastolehti ei julkaissut erillisiä kirjallisuuskatsauksia ajanviete- tai populaarikirjallisuudesta, mitä termiä tuolloin yleisemmin käytettiin. Maija Haaviston mukaan populaarikulttuurikirjoittelu vilkastui etenkin vuosikymmenen loppupuolella. 1960-luvun alussa Kirjastolehden populaarikulttuurikeskustelua leimasi kirjastonhoitajien portinvartija-asema ja populaarikirjallisuuden hankintaan suhtauduttiin melko torjuvasti. Vähitellen asenteet alkoivat lieentyä. Vuosikymmenen puolivälissä lehden sivuilla Urpo Harva ja Jorma Etto kävivät arvonihilismi-keskustelunsa, jossa populaarikulttuuriin kohdistuvien tarpeiden tyydyttämistä ei enää torjuttu. Vuosikymmenen loppupuolella ”nuori sukupolvi” alkoi vaatia kirjastonkäyttäjille oikeuksia ja tasa-arvoa myös populaarikulttuurin osalta. Virkistäytymistä populaarikirjallisuuden avulla pidettiin oikeutettuna tarpeena, joka kirjaston tuli täyttää.⁸⁶

Vaikka erillisiä kirjallisuuskatsauksia populaarikirjallisuudesta ei Kirjastolehdessä julkaistukaan, käsitettä tarkasteltiin 1967 laajassa asiantuntija-artikkelissa *Populaarikirjallisuus ja kirjastot*. Artikkelin perustui Kirjastolehden toimituksen seitsemällä populaarikulttuurin asiantuntijalla teettämään kyselyyn. Asiantuntijat, toimittaja Pekka Gronow, toimittaja Kalevi Haikara, yhteiskuntatieteilijä Pertti Hemánus, valtiotieteilijä Osmo Koskelainen, kirjailija Arvo Salo ja psykologi Kalevi Takala pohtivat artikkelissa, mitä populaarikirjallisuus on, millaista hyvä populaarikirjallisuus voisi olla ja miten siihen tulisi kirjastoissa suhtautua. Laadukkaana pidetyn populaarikirjallisuuden hankinta kirjastoihin sai kannatusta. Vastauksissa mainittiin tyypillisinä ja suosittuina suomalaisina populaarikirjailijoina Hilja Haahti, Hilja Valtonen, Outsider, Marton Taiga, Aino Räsänen, Anni Polva, Mika Waltari ja Mauri Sariola, ulkomaisista Len Deighton ja Ian Fleming.⁸⁷

Arvosteleva kirjaluetelo suhtautui 1960-luvun alussa Juha Keräsen tutkimuksen mukaan negatiivisesti dekkareihin ja suorastaan enimmäkseen kielsi niiden pääsyn kirjastoihin. Tämä suhtautumistapa väheni kuitenkin vuosikymmenen puoliväliin mennessä, ja kirjastokelvottomuuden määrittely loppui täydellisesti vuonna 1968. Dekkareiden osalta positiivisten arvosteluiden määrä pysyi muutamassa kappaleessa vuoteen 1966 asti, jonka jälkeen niiden määrä nousi huomattavasti vuosiksi 1967 ja 1968. Sen jälkeen positiivisten arvosteluiden määrä laski hieman, mutta ei kuitenkaan vuosikymmenen alun tasolle. Keräsen aineiston laadullisessa analyysissä kirjan määrittely kirjastokelvottomaksi johtui usein sisällön yhdentekevyydestä, huonojen

86 Haavisto 1988, 100–101.

87 Populaarikirjallisuus ja kirjastot 1967.

tai liiallisten tehokeinojen käytöstä, epäuskottavasta juonesta, kaavamaisista henkilöihahmoista sekä kirjan yleisestä latteudesta. Positiiviseen arviointiin vaikuttivat puolestaan dekkarin miljöön suomalaisuus, taitava ja looginen juoni, tapahtumien uskottavuus, kirjailijan perehtyneisyys romaanin aihealueeseen ja huumori.⁸⁸ *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautuminen kotimaiseen romanttiseen viihdekirjallisuuteen oli myös jyrkän kielteinen Sirpa Salon tutkimuksen mukaan. Suurin osa arvosteluista oli sävyltään torjuvia, ohjaavia ja holhoavia, ja romaanien kirjastokelpoisuuteen otettiin hyvin suorasukaisesti kantaa. Erityisen kriittisesti *Arvosteleva kirjaluetelo* suhtautui 1960-luvulla niin sanottuun perinteiseen rakkausromaanin, jonka tilalle toivottiin ja odoteltiin jotain uutta.⁸⁹

Koska vallitseva kirjastokulttuuri ei enää 1960-luvulla torjunut viihdekirjallisuutta täysin, vaan vain 'vähäarvoiseksi' kutsumansa, pyrkivät *Arvostelevan kirjaluettelonkin* arvostelijat arvioinneissaan määrittelemään mikä on 'hyvää viihdekirjallisuutta'. Luonnehdintojen mukaan hyvässä viihdekirjallisuudessa kerronta on sujuvaa, eloisaa, huumoria on runsaasti ja ihmiskuvaus on elävää.⁹⁰ Myönteisimpänä pidetään romanttis-viihteellistä, lämminhenkistä perheromaania, jota kutsutaan myös kirjastoviihteeksi, lepoviihteeksi tai vanhan ajan viihteeksi: "[t]ällaisia aikuisten satujakin kirjastoissa tarvitaan, mikäli kohtuulliset täyteläisyyden ja aitouden ehdot täyttyvät".⁹¹ 'Aitous' onkin käsite, jota viihdekirjallisuuden arvioinneissa usein, mutta ristiriitaisesti käytetään. Sillä tarkoitetaan sekä todellisuuden kuvauksen aitoutta että viihdekirjallisuuden lajityypin ominaisuuksissa pysyttämistä. Teosta kritisoidaan aikuisten tyttöromaaniksi⁹² tai missiromaanin ja dekkarin sekamuodoksi.⁹³ Jyrkimmin lajityypissä pysyttämisen kirjasi Kerttu Manninen arvostelussaan Morris L. Westin kirjasta *Vendetta*: "luen mieluummin selvin tunnuksin purjehtivan viihderomaanin kuin tällaisen väytystävän, tekosyvällisyyksillä keimailevan sekotelman".⁹⁴ Manninen pitäytyy tässä linjassa vielä niinkin myöhään kuin 1967, jolloin hän toteaa Hans Kadesin teoksesta *Kenen on elämä?*:

Viihderomaanilla on tietenkin oikeus kajota myös yhteiskunnallisiin epäkohtiin, ja sillä lienee mahdollisuus puhutella sellaisiakin ihmisiä, joita yhteiskunnalliset ilmiöt eivät muuten kiinnosta. Silti ei tunnu mielekkäältä mauttoman rakkausjuo-

88 Keränen 2004, 42, 50.

89 Salo 1995, 52.

90 Erjakka, Helvi: *Lähekkäin*, AKL1967, 23, Vappu Karjalainen.

91 Carleton, Jetta: *Kuunkukkaköynnös*, AKL 1963, 117, Kerttu Manninen.

92 Glemser, Bernard: *Lennämme Pariisiin*, AKL 1963, 6, Kerttu Manninen.

93 Stewart, Mary: *Murattipuu*, AKL 1963, 91, Kerttu Manninen.

94 Manninen, AKL 1963, 27.

nen ja pitkävetaisen mukasyällisen pohdiskelun lomassa kiivailla siitä, millaisia vääryyksiä tapahtuu valittaessa keinomunuaispotilaita. [- -] Huonosti rakennettua, epämääräisellä kvasiajattelulla kyllästettyä epäviidettä.⁹⁵

Seuraavana vuonna Manninen on jo toista mieltä. Hän ottaa arvostelussaan kantaa siihen kulttuuripoliittiseen kehitykseen, jossa populaarikirjallisuuteen on alettu suhtautua vakavasti ja pyritään hälventämään rajoja perinteiseen korkeakulttuuriseen taideproosaan ja populaarikirjallisuudenkin edellytetään ilmentävän omaa aikaansa ja yhteiskuntaa ja särkevän kaavoja ja ajatustottumuksia. Manninen ilmaisee huolensa siitä, että naisille tarkoitettulle viihdekirjallisuudelle ei näitä odotuksia aseteta, vaan sen odotetaan pysyvän lajityypillisesti kaavoittuneessa ”epätoden lumomaassa”, jossa sääty-yhteiskunta ja linnaromantiikka muuttumattomina vallitsevat.⁹⁶ Seuraavana vuonna Manninen ilmaiseekin jo kiitollisuutensa naisten viihteen vähäisistäkin kaavapoikkeamista ja kuvionuudistumista.⁹⁷

Rikoskirjallisuudella ja romanttisella kirjallisuudella olivat omat kirjastokelpoisuus- ja -kelvottomuus -kriteerinsä *Arvostelevan kirjaluettelon* arvioinneissa. Toisin kuin Juha Keräsen tutkimuksen satunnaisotannon tulos, jonka mukaan *Arvosteleva kirjaluettele* suhtautui 1960-luvun alussa negatiivisesti dekkareihin ja suorastaan enimmäkseen kielsi niiden pääsyn kirjastoihin, oman tutkimukseni kokonaisaineiston analyysi kertoo *Arvostelevan kirjaluettelon* peruslähtökohdaltaan myönteisestä suhtautumisesta rikoskirjallisuuteen lajityyppinä. Jo 1950-luvulla *Arvosteleva kirjaluettele* hyväksyi perinteiset salapoliisiroomaanit ns. sivistyneistön viihteenä.⁹⁸ 1960-luvulle tultaessa lähtökohta oli siis myönteinen: lajityyppi sinänsä hyväksyttiin kirjastoihin, ainoastaan määristä ja laadusta puhuttiin. Agatha Christien, Georges Simenonin ja jokusin poikkeuksin myös Mauri Sariolan kirjat hyväksyttiin: ”[s]aattaisipa tuota harkita kirjastoon, mikäli alan varasto ei ennestään tulvi”,⁹⁹ ”[e]n nyrpistäisi nenääni, vaikka sen kirjastoissakin tapaisin, vaikka yksin kappalein tietenkä”.¹⁰⁰ Hyvän rikoskirjallisuuden laatukriteereitä ovat tiiviisti ylläpidetty jännitys, uskottavuus, taitava ja nokkela juonenkehittäminen, huumori ja iskevä ja notkea kielenkäyttö, jotka tarjoavat lukijalle ennen kaikkea älyllistä nautintoa. Erityisen laadukkaina arvostelijat pitävät 1960-luvun alkupuolella Leo Anttilan teosta *Vieraana kuolema* (1960), Roald Dahlin *Rakkaani, kyyhkyläiseni* (1961) ja Marko Tapion *Enkeli lensi obi* (1963) sekä

95 Manninen, AKL 1967, 129.

96 Du Maurier, Daphne: *Merirosvo ja kartanonrouva*, AKL 1968, 129, Kerttu Manninen.

97 Edwards, Anne: *Varjojen vankina*, AKL 1969, 128, Kerttu Manninen.

98 Kukkola 1973a, 154.

99 Sariola: *Sumua Susikosken yllä*, AKL 1961, 52, Kerttu Manninen.

100 MacDonald, Philip: *Kymmenen kuollutta miestä*, AKL 1961, 76, Kerttu Manninen

James Barlow'n *Ryöstäjät*, joka arvostelijan sanoin ”parhaan luokan psykologisena jännityskertomuksena [- -] puolustaa paikkaansa kirjastossa”.¹⁰¹

1960-luvun suomalaisen rikoskirjallisuuden keskeisin/tuotteliain kirjailijanimi oli Mauri Sariola. Juhani Niemen mukaan Mauri Sariola alkoi 1950-luvulla sepittää kotimaisia dekkareita nostaakseen lajin tasoa.¹⁰² Mutta jo 1960-luvulle tultaessa hän oli tehtaillut itsensä kaavamaisuuksineen ja jyrkkine asenteineen kirjallisuuskritiikin paitsioon: ”[p]ari vuotta ja monta romaania sitten lakkasin lukemasta Sariolaa”.¹⁰³ Ilmeisesti *Arvostelevan kirjaluettelon* ohjailevasta ja opastavasta roolista johtuen Sariolan jokainen romaani arvostellaan *Arvostelevassa kirjaluetelossa*.

On näköjään muuttunut muodiksi sanoa jokaisen Susikoski-uutuuden äärellä Sariolan päässeen parhaaseen saavutukseensa juuri tässä. Sikäli ainakin parannusta on tapahtunut, että sadattelut ja syömiset on jätetty vähemmälle. Modernismiin kohdistetut tölväisyvät ovat jo herättäneet pahaan verta, mutta myös hyväksyvää hyminää. Juonta on kieputettu niin näppärästi, että murhaajaa ei hevin arvaa. Saataisipa tuota harkita kirjastoon, mikäli alan varasto ei ennestään tulvi.¹⁰⁴

Tässä arvostelussa arvostelija jättää kuvailevan kritiikin, juonenkuvauksen minimiin ja suhtautuu yllättävän myönteisesti Sariolan teoksen ja ylipäätään dekkareiden kirjastokelpoisuuteen, vaikka eletäänkin vasta kuusikymmenluvun alkupuolta. Myös kritiikin kommentti teoksen ja kirjoittamisajankohdan välisiin yhteyksiin (modernismi) osoittaa teoksesta yhteiskuntakriittisemmänkin funktion.

Ajanvietekirjallisuus innoittaa arvostelijat voimakkaampaan moraalikritiikkiin kuin aikakauden kaunokirjallisuus ja pahimmillaan se saa selviä moralismikritiikin piirteitä, kuten seuraavat esimerkit osoittavat:

[o]len valmis hyväksymään klassisen jännityskirjan (salapoliisikirjan) alkupisteeksi tapahtuneen murhan, mutta tällaista sadististen ja törkeiden tappojen ja murhien määrää pitäisin riittävänä syynä kirjan syrjimiseen niin kirjastoissa kuin muuallakin.¹⁰⁵

Tässä arvostelussa arvostelija, vaikka suhtautuukin jo jännityskirjallisuuteen lajityyppinä myönteisesti, suhtautuu kuitenkin torjuvasti sen ’kovaksikeitetympiin’

101 Junnila, AKL 1962, 83.

102 Niemi 1999, 186.

103 Sariola, Mauri: *Aamu Heinjoen tiellä*, AKL 1967, 12, Vappu Karjalainen.

104 Sariola, Mauri: *Sumua Susikosken yllä*, AKL 1961, 52, Kerttu Manninen.

105 MacLean, Alistair: *Kahlenukke*, AKL 1969, 130, Veikko Junnila.

edustajiin ja arvostelusta henkii kansansivistyksellinen ja holhoava ote lukijakuntaan.

Tekstin sujuvuus ja vetävyyskin riittävät vuosikymmenen alkupuolella *Arvostelevan kirjaluettelon* moralistiseen asenteeseen ja tässä arvostelussa torjunta kohdistuu koko kaupalliseen populaarikirjallisuuteen, joka koetaan uhkaksi jyrkin sanavalinnoin: ”Mitä sujuvinta tekstiä ja mitä selvimmin itseänsä myyvää, tarjolle asetettua. Kirjallisen prostituution ajatus ei ole kaukana.”¹⁰⁶ Kriitikko Kerttu Manninen jopa tunnustautuu arvostelussaan moralistiksi: ”[s]ubjektiiivisesti ottaen olen liiaksi moralisti mieltäkseni tämänkaltaiseen, onnistuvan rikollisen työtapojen kylmään erittelyyn, joten en liioin kykene sitä kirjastoille suosittelemaan”.¹⁰⁷

Myös Carterin ja Nashin kielellisen kritiikin teorian mukaisia räikeitä, pillkallisia kielikuvia ja ilmaisuja käytetään ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa huomattavasti useammin ja terävämmin kuin kaunokirjallisuuden arvioinneissa, ja niiden tarkoitus on ennen kaikkea osoittaa arvosteltavan kirjan kelpaamattomuutta kirjastoihin: ”Romanttisväritteinen jännitysromaanin on mielestäni lajissaan hyvä, ellei sitä välillä voi laskea käsistään. Tämän voi jopa vaivatta.”¹⁰⁸

Mielenkiintoinen *Arvostelevan kirjaluettelon* kritiikkien sisällöllinen piirre on myös, että kun 1960-luvun puolivälissä ytimekkäät määrittelyt kirjastokelpoisuudesta ”Kirjastoihin!”, ”Ei kirjastoihin!” loppuvat, arvostelijat siirtyvät käyttämään Huotarin mallin mukaisia sisältöluokkia tässä merkityksessä. Pelkästään kirjan kuvaileva kritiikki tarkoittaa käytännössä ”Ei kirjastoihin!”. Arvostelija pyrkii yleensä osoittamaan, että kirja on niin keho, ettei sitä kannattanut arvostella tarkemmin ja syvällisemmin, vaan vain kuitata juoniselostuksella. Toteamuksella ”[t]oivottavasti juoniseloste riittää osoittamaan, ettei romaania tarvita kirjastoissa”¹⁰⁹ arvostelija uskoo, että tyhjäpäiväisen juonen selostus sinällään jo riittää kertomaan kirjan kehnoudesta.

Kun kaunokirjallisuuden kohdalla sota- ja keskityskirjallisuuden aihepiirejä torjuttiin, oli sama asenne rikoskirjallisuudessa agentti-, vakoilu- ja ydinsotaa käsittelevää rikos- ja jännityskirjallisuutta kohtaan. Arvostelija Veikko Junnila toteaa John Le Carrén romaanista *Puhelu vainajalle*, että meneillään on suuntaus, jonka mukaan tämä teos tulisi tuomita periaatteen vuoksi. Hänen mukaansa vakoilua ei kuitenkaan hävitetä sillä, että sitä kuvaavaa kirjallisuutta ei hankita eikä sen hankkiminen myöskään lisää vakoilua.¹¹⁰ *Arvostelevassa kirjaluttelessa* noudatetaan kuitenkin melkein pä yksioikoisesti agentti-, vakoilu- ja ydinsotakirjallisuuden periaatteesta

106 Slaughter, Frank G.: *Kultainen saari*, AKL 1963, 8, Veikko Junnila.

107 Tapio, Marko: *13 mehiläistä*, AKL 1965, 13, Kerttu Manninen.

108 Du Maurier, Daphne: *Haukan lento*, AKL 1966, 120, Kerttu Manninen.

109 Räsänen, Aino: *Nuotio palaa*, AKL 1963, 11, Kerttu Manninen.

110 Junnila AKL 1965, 50.

tuomitsevaa linjaa ja kummastellaan näiden kirjojen tarpeellisuutta. Myöhemmin aihepiirin klassikoiksi nousevat Ian Flemingin James Bond -kirjat saavat kirja kirjalta kielteisen kritiikin. Positiivisin kannanotto Bond-kirjan kirjastokelpoisuudesta on Henry Granforsin lausahdus: ”Kirjastoihin vai eikö kirjastoihin – kas siinä pulma. Suosittelen pidättyväisyyttä.”¹¹¹

Romanttisella kirjallisuudella ei sen sijaan ollut 1960-luvun *Arvostelevassa kirjaluetelossa* aiemmilta vuosikymmeniltä periytyvää nostetta – pikemminkin päinvastoin. Vuosikymmenen puolivälin valtionapujupakan ja KHO:n päätöksen myötä nimet Golon-Muskett-Polva muodostuvat jyrkän kielteisen kritiikin käsitteiksi ja kohteiksi. Arvioinneissa esiintyy käsite ’muskettimainen’: ”[s]ankaruuden, konnuuden ja ikilemmen muskettimaisen merkilliseksi muokattu seos, jota ei tule päästää kirjastoihin”¹¹² tai Muskettia käytetään arvosteluasteikkona: ”[t]ällaista lorua ei edes Muskettinkaan olisi uskonut pystyneen tekemään”.¹¹³

Anni Polva oli 1960-luvun keskeisin/tuotteliain kirjailijanimi kotimaisessa romanttisessa kirjallisuudessa. Pirteä ”painosten herratar” Anni Polva juhli 20-vuotista kirjailijauraansa vuonna 1965, jolloin hän oli julkaissut 36 teosta, joiden yhteinen kappalemäärä nousi yli 600.000.¹¹⁴ *Arvostelevan kirjaluetelun* aktiivinen rooli romanttisen ajanvietekirjallisuuden torjunnassa näkyy korostuneesti suhtautumisessa Anni Polvan teoksiin. Ehdottomasti kirjastokelvottomaksi katsottu Anni Polvan tuotanto pääsee *Arvostelevan kirjaluetelun* sivuille teos toisensa jälkeen: ”Kaikkein keveintä, pinnallisinta ja mahdollisimman vähän vakuuttavaa ajanvietteellistä hölynpölyä. Ei kirjastoihin.”¹¹⁵ Jo aivan 1960-luvun alusta lähtien Anni Polvan teokset torjutaan jyrkästi, ytimekkäästi, sen syvemmin perustelematta tai viihdekirjallisuuden merkitystä pohtimatta. Kielteisenä kriteerinä käytetään ”ajanvietteellisyyttä”. Polva-kritiikkien keskeisin ja lähes yksinomainen sisältö ovat kärjekkäät kielellisen ilmaisun keinot.

Mutta *Arvosteleva kirjaluetelo* on naisille suunnatun romanttisen kirjallisuuden arvostelussaan epäjohdonmukainen:

Maalaistyttö tulee kotiapulaiseksi kaupunkiin, jonka uutuudenviehätys on miltei hämäänyttävää. Mutta ennen pitkää ei kaikki käy unelmien mukaan. Kaupungin kultaiset kehykset rapisevat, unelmat hajoavat. Tyttö herää todellisuuteen, ei pettymysten uuvuttamana vaan vaistomaisen, terveen huumorintajun voimistamana

111 Fleming, Ian: *Kuuraketti*, AKL 1965, 42, Henry Granfors.

112 Muskett, Netta: *Anna takaisin* eilispäivä, AKL 1965, 64, Vappu Pölkkyinen.

113 Muskett, Netta: *Varastettu onni*, AKL 1965, 103, Vuokko Blinnikka.

114 *Helsingin Sanomat* 26.10.1965

115 Polva, Anni: *Et edes huomaa minua!*, AKL 1960, 111, Ko Ka.

järkevänä naisena. – Hyvin kirjoitettu ajanvieteteromaani. [- -]. Lukija pysyy hyvällä tuulella loppuun asti. ¹¹⁶

Arvostelevan kirjaluettelon Polva-inho on ilmeisen yksisilmäistä ja sumeilematonta, sillä aivan täysin ei *Arvosteleva kirjaluettelo* naisille suunnattua viihdekirjallisuutta torju, kuten oheisesta Sirkkaliisa Oksasen *Punakettuhattu* -teoksen kritiikistä käy ilmi. Tässä kritiikissä, jonka kohde kuuluu sisällöltään ja tasoltaan samaan kategoriaan kuin Anni Polvan teokset, teosta kiitetään lähes samoin ilmaisin kuin Polvan teoksia moititaan. Teoksen ajanvietteellisyyttä, viiheellisyttä käytetään tässä myönteisenä kriteerinä, ja arvostelussa näkyy orastava pilkahdus viihdekirjallisuuden hyväksynnästä pelkästään hyvänä viihteenä myös *Arvostelevassa kirjaluettelossa*.

Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kotimaiseen romanttiseen kirjallisuuteen on kuitenkin kautta linjan torjuvaa. Ilmeisesti käydyn valtionapujupakan ja sen synnyttämän keskustelun innoittamana *Arvosteleva kirjaluettelo* alkaa käydä arvosteluissaan dialogia ajankohdan julkisen keskustelun kanssa:

[k]irjastojen viihdehankinnoista julkisesti puhuttaessa Räsänen ja Polva ovat yllättäen nousseet keskeisiksi nimiksi, joita hankkimalla voi jopa todistaa ennakkolouottomuutensa – niin kuin kirjastonhoitajalla ei siihen muuten tilaisuutta olisi! ¹¹⁷

Arvosteleva kirjaluettelo reagoi myös julkisen keskustelun vaatimukseen viihdekirjallisuuden yhteiskunnallisesta funktiosta toteamalla, että jos viihdettä arvostetaan 'yhteiskunnallisena viestintäjänä', niin eikö tällaiselta viiheeltä voi vaatia mitään. *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelija kysyy Polva-kritiikin yhteydessä, saako alatason viihde rauhassa kangistua vanhahtaviin kaavoihinsa, kunhan vain riittää ostajapolvia, jotka takaavat menekin. ¹¹⁸ Tässä Vuokko Blinnikka yhtyy Kerttu Mannisen (vrt. edellä) huoleen erityisesti naistenvihteen kaavoittumisesta.

Vuosikymmenen loppuun asti kotimainen romanttinen kirjallisuus on *Arvostelevan kirjaluettelon* erittäin jyrkän kielteisen kritiikin kohteena. Suhtautumisessa naistenvihteeseen turvaudutaan arvosteluissa kielellisen kritiikin teorian luonnehtimaan kirpeään kieleen: ”[h]ävettää, jos meidän naisten tosiaan katsotaan tarvitsevan moista hengenravintoa” ¹¹⁹ tai ”[v]oi naisen ikuista muuttumattomuuden osaa, mikäli

116 Sarkola, AKL 1961, 118.

117 Räsänen, Aino: *Helenan suku*, AKL 1968, 30, Kerttu Manninen Manninen, AKL 1968,

118 Polva, Anni: *Älä leiki lemmellä; Älähän pyristele kultaseni*, AKL 1968, 146–147, Vuokko Blinnikka.

119 Marsh, Susan: *Hoitajatar rakastuu*, AKL 1969, 92, Vappu Karjalainen,.

tämä resepti unelmistamme yhä pätee”.¹²⁰ Harvinaisen tyly on myös Kaari Utrion esikoisromaanin *Kartanonherra ja kaunis Kirstin* arvio: ”[s]ujuvaa mutta laskelmoitua viihdettä, voisi olla tietokoneen käsialaa”.¹²¹

Näistä kielellisistä kritiikeistä on havaittavissa myös arvostelijan alentuva suhtautuminen romanttisen kirjallisuuden lukijakuntaan teoksen sisältöä vähättelemällä. Arvioinneissa esiintyy myös toisenlainen ylemmyydentuntoinen asenne, jossa arvostelija ’uhrautuu’ lukemaan teoksen lukijan puolesta ja ’haaskaa aikaansa’: ”[t]ämän mauttoman ja tökerön tuotteen kahlaaminen on koettelemus, jolle lainaajia ei ole syytä asettaa alttiiksi”.¹²²

Vaikka *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautuminen kotimaiseen rikoskirjallisuuteen muuttuu siis vuosikymmenen kuluessa hieman myönteisemmäksi, niin suhtautuminen naisille suunnattuun romanttiseen kirjallisuuteen on loppuun asti nihkeää. Vuosikymmenen alkupuolella käytetty määrärahojen ehdoton haaskaamis-argumentti, jota käytettiin vain ajanvietekirjallisuutta arvioitaessa, sen sijaan lieventyy muotoon ”säästettäköön viihteenkin määrärahoja muuhun ja mukavampaan”.¹²³

Kvantitatiivista analyysiä *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1960–69 kuvaa kuvio 3 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 4 Huotarin mallin mukaan.

Toisin kuin kaunokirjallisuuden kohdalla ajanvietekirjallisuuden kvantitatiivinen analyysi osoittaa vielä selvempää kielteistä suhtautumista kuin mitä kvalitatiivisen analyysin pohjalta olisi voinut päätellä. Vuoteen 1966 saakka noin puolet arvostellusta ajanvietekirjallisuudesta sai kielteisen arvion, ja jyrkkä kehotus ”ei-kirjastoon” oli näissä arvioinneissa enemmistönä. Kuten kaunokirjallisuuden kohdallakin tapahtui ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa selvä muutos: vuonna 1966 ”ei-kirjastoon” -kehotusten lukumäärä putosi jyrkästi 35,5 %:sta 8 %:iin, mutta samalla niiden negatiivisten arvostelujen määrä, jossa kyseistä kehotusta ei ole, nousi yli kaksinkertaiseksi, 14,5 %:sta 32,5 %:iin. Tämä suhde säilyy samankaltaisena vuosikymmenen loppuun. ”Ei-kirjastoon” -kehotukset vähenivät ja negatiiviset arvostelut lisääntyivät vuosi vuodelta, kunnes vuonna 1969 ei enää esiintynyt yhtään ”ei-kirjastoon” -kehotusta, ja negatiivisten arvioiden määrä oli hui pussaan, 43 %. Tämä on suurin yksittäinen prosenttiosuus koko vuosikymmenellä.

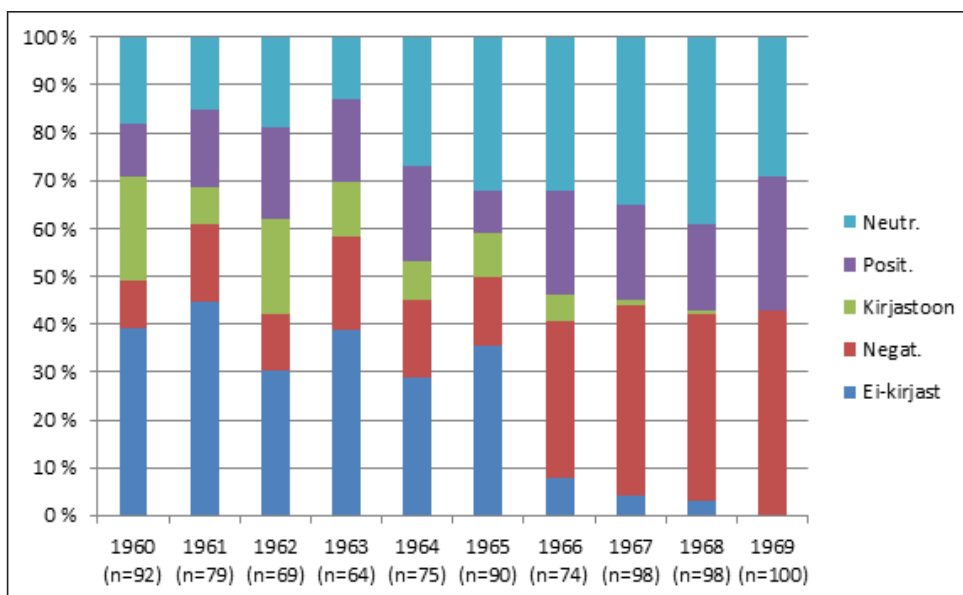
Myönteistä suosittelu-asiantuntijuutta *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat eivät sen sijaan käyttäneet yhtä hanakasti. ”Kirjastoon” -kehotuksen prosenttiosuus

120 Selen, Patricia: *Hyvästi Venetsia, hyvästi Franca*, AKL 1969, 132, Kerttu Manninen.

121 Karjalainen, AKL 1968, 133.

122 Muskett, Netta: *Rakasta minua Cilla*, AKL 1961, 51., Kerttu Manninen.

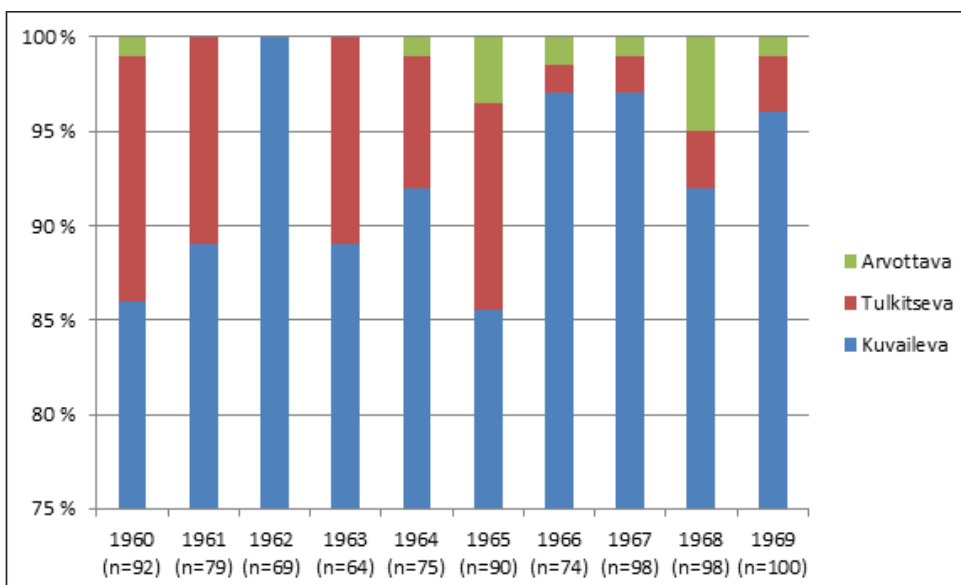
123 Benzone, Juliette: *Catherine, rakkaani*, AKL 1967, 74, Kerttu Manninen.

Kuvio 3. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1960–69 Keräsen mallin mukaan: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteittain.

oli korkeimmillaan vuonna 1960, 22 %, muuten kyseinen kehoitus liitettiin noin 10–15 %:ssa arvosteluista, kunnes jyrkkä pudotus tapahtui taas vuonna 1966: edellisvuoden 9 %:sta 5,5 %:iin. Sekä positiivisten että neutraalien arvostelujen määrä kaksinkertaistui vuosikymmenen loppuun tultaessa. Vuonna 1965 kielteisesti asennoituneen (ei-kirjastoon + negatiivinen) sekä myönteisemmin asennoituneen (kirjastoon + positiivinen + neutraali) kritiikin prosentuaalinen osuus oli aivan tasan 50 %. Tästä lähtien vuosikymmenen loppuun asti myönteisten ja neutraalien arvostelujen yhteinen prosenttiosuus oli korkeampi kuin kielteisten arvostelujen prosenttiosuus.

Huotarin mallin mukaisessa analyysissä ajanvietekirjallisuus katsottiin lähes yksinomaan kuvailevan kritiikin eli käytännössä juoniselostuksen kohteeksi, osuuden ollessa 86–100 %. Tulkitsevan arvion kaunokirjallisenä tuotteena ajanvietekirjallisuus sai vain vuosikymmenen alkupuoliskolla keskimäärin 10 %:n osuudella arvioinneista. Jyrkkä lasku tapahtui vuonna 1966, jolloin tulkitseviin arviointeihin luokiteltujen määrä putosi vuoden 1965 tilanteen 11 %:sta vuoden 1966 tilanteen 1,5 %:iin. Vuosikymmenen loppuvuosina prosenttiosuus pysytteli noin 3 %:ssa.

Kuvio 4. Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarin mallin mukaan. Huom. Kuvion vasemman reunan asteikko ei ala 0:sta, vaan kuvaa vain arvostelujen vaihteluväliä, joka ilmenee vasta asteikon yläpäässä.

Ajanvietekirjallisuuden arvottava kritiikki oli keskimäärin noin 1 %:n luokkaa, mutta nousi 3,5 %:iin vuonna 1965, jolloin Kirjastolehdessä käytiin vilkasta populaarikirjallisuuskeskustelua ja 5 %:iin vuonna 1968, jolloin *Arvostelevan kirjaluetellon* arvostelijat ottivat useasti kantaa julkisuudessa käytyyn populaarikirjallisuuden kirjastohankintakeskusteluun sekä keskusteluun populaarikirjallisuuden asemasta ja tehtävästä kirjallisuuden kokonaiskentässä. (Ks. edellä Manninen ja Blinnikka; arvostelut kokonaisuudessaan liitteessä 5).

4.1.2.3 Nuorisokirjallisuus

Yhteiskunnallisesti aktiivinen kuusikymmenluku vaati myös lasten- ja nuortenkirjallisuudelta kantaaottavuutta ja olevien olojen kommentointia. Lapsille tarkoitetut ohjelmat lisääntyivät televisiossa ja radiossa ja muuttivat sadun luonnetta myös kirjallisuudessa. Uudelle sadulle oli ominaista runsas dialogi ja nopea tempo. Huoli lasten lukutaidon ja -harrastuksen heikkenemisestä loi kysyntää helppolukuiselle, lukemaan opetteleville lapsille tarkoitetulle kirjallisuudelle. Tähän kysyntään vastasi

muiden muassa Esteri Vuorinen eloisilla lapsikuvauksillaan *Kala-Keisarin porsas* (1962) ja *Martin sarviherra* (1965).¹²⁴

Tyttökirjoissa oli jo 1950-luvun lopulla siirrytty uuteen, syventyneeseen linjaan, joissa painopiste oli siirtynyt ulkoisista tapahtumista murrosikäisen tytönmielen ailahteluihin, hyvänä esimerkkinä 1959 Anni Swanin muistokilpailun voittajaromaani Merja Otavan *Priska*. Rinnalla kulki kuitenkin viihteellisempi linja, Anni Polvan rasavillisanskaritar Tiina sekä romanttisviritteiset perhekuvaukset, joita edustivat Rauha S. Virtasen, Irja Lappalaisen, Marjatta Kurenniemen ja Aila Meriluodon tyttöromaanit.¹²⁵

Poikakirja uudistui hitaammin. Poikakirja pysytteli 1960-luvulla osittain vielä edellisen vuosikymmenen linjoilla kuvaten poikien ja poikasakkien huoletonta ulkoilmaelämää, harrastuksia tai sinnikästä ponnistelua, kuten Pauli Kojon, Aarno Kellbergin, Asko Martinheimon ja Jouko Puhakan poikakirjat. Poikakirjojen kohdalla muutos ulkoisista tapahtumista pojan sisäisen mielen kuvaamiseen tapahtui vasta 1960-luvulla esikuvanaan J.D. Salingerin *Sieppari ruispellossa*, joka ilmestyi suomeksi 1961. Poikaa herkkänä, haavoittuvana, omia mielenliikkeitään tutkailevana kuvasivat muiden muassa Tauno Rautapalo ja Uolevi Nojonen.¹²⁶

Varsinainen sarjakirjakausi Suomessa alkoi 1950-luvun alussa. Sarjakirjojen esiinmarssia vauhditti 1950-luvulla nuorisokulttuurin syntyminen. Sarjakirjat oli yksi uuden kulutuskulttuurin ilmentäjä, joka tarjosi amerikkalaisia ja englantilaisia malleja. Nuorten käännoissarjat olivat työille tarkoitettut Martha Sandwall-Bergströmin *Gulla*-sarja, Helen Boylstonin *Helena*-sarja ja *Carola*-sarja, Muriel Denisonin *Susanna*-sarja, Åke Holmbergin *Gritt*-sarja sekä Lisbeth Werner -pseudonyymillä julkaistu *Puk*-sarja. Pojille julkaistiin yhteiskunnallista kriittisyyttä tarjoavaa Knud Meisterin ja Carlo Andersenin *Jan*-sarjaa. Enid Blytonin *Seikkailu*-sarjaa julkaistiin viisikymmentäluvun alussa, *Viisikko*-sarjaa vuodesta 1956 alkaen, *Salaisuus*-sarjaa vuodesta 1962 alkaen ja *Sos*-sarjaa vuodesta 1973 alkaen. 1950-luvun lopussa ryhdyttiin kääntämään Helen Wellsin *Ursula*-sarjaa ja Britta Munkin *Hanne*-sarjaa sekä ruotsalaista Sivar Ahlrudin *Etsiväkaksoset*-sarjaa. Kulttuurin yhteiskunnallinen kanta-aottavuus vaikutti todennäköisesti siihen, että uusien viihteellisten käännoissarjojen rantautuminen laantui kuitenkin 1960-luvulla ja nuorisokirjallisuudessa keskityttiin uuden realistisen nuortenromaanin tuloon ja sen kääntämiseen, esimerkkinä Salingerin *Sieppari ruispellossa* 1961. 1960-luvulla aloitetut käännoissarjat olivat Blytonin *Salaisuus*-sarja ja Wellsin *Kitty*-sarja sekä pojille suunnatut sarjat

124 Heikkilä-Halttunen 2003, 218–219

125 Kurki-Suonio 1970, 366–368.

126 Kurki-Suonio 1970, 368–369.

W.E. Johnsin *Biggles*, Anthony Buckeridgen *Jennings* ja Ulf Ullerin *Haukansilmä*. Osa 1940- ja 1950-luvulla aloitetuista pidemmistä sarjoista käännettiin loppuun vasta 1970-luvulla, eikä 1960-luvulla ilmestynyt osia lainkaan.¹²⁷

Eija Eskolan tutkimana ajankohtana 1918–1939 *Arvosteleva kirjaluetelo* otti suurimman osan julkaistuista tyttökirjoista myönteisesti vastaan, Alcottin, Spyrin, Montgomeryn, Coolidgen, Burnettin, Swanin ja Marckin kirjojen henkilöt sopivat esikuviksi, kuvatut kotiympäristöt olivat harmonisia, ja kirjojen välittämä arvomaailma sopiva suomalaiselle lukijalle. Rakkausaiheisiin tyttökirjoihin suhtauduttiin kuitenkin jokseenkin torjuvasti, mikä heijasti *Arvostelevan kirjaluetelon* suhtautumista naisten viihderomaaneihin. Myös suurin osa pojille julkaistuista romaaneista otettiin myönteisesti vastaan. Erä- ja seikkailuromaanien katsottiin välittävän hyviä toimintamalleja ja toimivan esikuvina lukijoille. Satujen ja fantasiakirjallisuuden osalta kotimaiset satukirjailijat, eri kustantajien satukokoelmat ja käännösadut saivat myönteisen vastaanoton. Sen sijaan käännetty fantasiakirjallisuus torjuttiin jyrkästi, koska sen piittaamattomuus realismin pelisäännöistä katsottiin kasvatustyön kannalta haitalliseksi. *Arvostelevan kirjaluetelon* keskeisiä kritiikin kohteita nuorisokirjallisuuden, poikakirjojen, tyttökirjojen, sadun ja fantasian arvioinnissa olivat vauhdikkaat tapahtumien käännteet, henkilöiden runsaslukisuus, karrikoidut ja absurdit ilmiöt. Koska aikakauden kasvatustavoitteena oli rauhallinen, auktoriteettiuskoinen ja järkeen pitäytyvä pieni aikuinen, levottomuuden, hulluttelun ja kärjistyksen uskottiin tarttuvan kirjoista lapsilukijoihin.¹²⁸

Vuokko Blinnikka jakoi Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksessaan *Mitä kuvakirjat ja kuvasadut voivat tarjota lapsillemme* kuvakirjojen ja -satujen annin viiteen eri lajiin: 1) tarjoavat lapsille kompensatio- ja samastusmahdollisuuden, 2) sisältävät opettavaa ja kasvattavaa ainesta, 3) sisältävät mielikuvia luovaa ja esteettisesti rikastuttavaa aineistoa, 4) herättävät lapsen omia, draamallisia vaistoja, 5) antavat lapselle tietoja ja sysäyksen tietokirjojen pariin.¹²⁹ Analyysini paljastaa, että nämä määrittelyt pätevät myös hyvään nuortenkirjaan, sekä tyttö- että poikakirjaan ja tulevat *Arvostelevan kirjaluetelon* arvioinneissa esiin.

Myöskään 1960-luvun alun *Arvostelevan kirjaluetelon* arvostelijat eivät lasten- ja nuortenkirjojen vauhdikkaista tempauksista innostuneet (vrt. Eskola edellä). Syyinä eivät kuitenkaan enää olleet kasvatustavoitteet, vaan kirjoilta edellytettiin pyrkimystä todenmukaisuuteen:

127 Rättyä 2007, 487–488.

128 Eskola 2004, 105–107.

129 Blinnikka 1968, 6.

Lotta-Liisa kertoo [- -] kotipiiristään [- -] lankeamatta missään vaiheessa liioittelemisen syntiin, sillä Lotta-Liisan maailma on niin todentuntuinen, että siinä on jo hienoinen valokuvan näkö. Tuntuu nurinkuriselta alati toivotella aitoja ja keinotekoisista tempauksista vapaita lastenkirjoja ja sitten kuitenkin syytellä selostuksenomaiseksi ja arkiharmaaksi kirjaa, joka tavoittelee aitouden ja totuudellisuuden hyveitä.¹³⁰

Arvostelijat huomioivat ja kiittävät jo 6–8-vuotiaille tarkoitettun kirjallisuuden todentuntuisuutta: tarina sisältää ”todentuntuista seikkailua”, ”kunnon mummiolitten monin paikoin jo väistymässä olevia arvoja: kodikasta vanhanaikaisuutta, hyvää tekevää ankaruutta ja kiirehtimätöntä leppoisuutta”¹³¹ tai kirjassa ”satu ja tosi yhdistyvät yli arjen ulottuvaksi, mutta merkillisesti myös arjen lakeihin sopivaksi viehättäväksi tarinaksi”. Arvostelijan kannalta lasten toivekirjaksi osoittautui Astrid Lindgrenin *Saariston lapset*, jossa tiivistyivät hyvän lastenkirjan ominaisuudet: ”vanhempien ja lasten keskinäinen suhde, saariston asukkaiden suhtautuminen ympäristön luontoon ja eläimiin, isojen ja pienten henkilöiden osuva karakteristiikka, juonen jännittävät huipennukset, ilkkurinen ja hellä huumori”.¹³²

Erityisesti pojille tarkoitetuissa nuortenkirjoissa korostettiin realistista kuvausta, kuten Leif Hamren lentoaiheisissa kirjoissa, joita arvostelijan mukaan pojat eivät voi vastustaa, koska asiantuntija on kertomassa kiinnostavasta aiheesta.¹³³ Poikakirjojen kohdalla kiitettiin myös vauhdikkuutta ja seikkailuhenkeä ja niitä kuvasivat arvosteluissa aivan omat termit: kirjassa on vauhtia ja jännitystä, hyvää toverihenkeä, urheutta, rehtyyttä ja uhrimieltä. Useimmiten käytetyt adjektiivit sekä pojille että tytöille tarkoitettujen nuortenromaanien arvosteluissa olivat ”reipas ja pirteä”.

Todentuntuisuus oli kiitettävä ominaisuus myös 1960-luvun tyttökirjoissa, mutta hyvinä pidetyissä romaaneissa se liittyi yleensä kasvutapahtumaan nuoresta aikuiseksi. Arvosteluissa kirjan samastumistehtävä korostui selkeämmin kuin pojille tarkoitettujen kirjojen kohdalla. Kirjailija Mary Stolzia luonnehdittiin kirjailijaksi, joka ”karttaen epätavallisia ratkaisuja paneutuu oleellisiin ongelmiin nuorten ihmisten elämässä ja suhteissa sekä yrittää ilmeisen rehellisesti käsitellä niitä nuorten omalta kannalta”.¹³⁴ Samanlaisen kiitoksen *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijalta saivat

130 Korpi, Kirsti: *Minä olen Lotta-Liisa*, AKL 1960, 56, Kerttu Manninen.

131 Juonoja, P.A. [salanimi]: *Pikku Maija Mummilassa*, AKL 1965, 34, Vuokko Blinnikka.

132 Blinnikka, AKL 1965, 120.

133 Hamre, Leif: *Valmis* lentoon, AKL 1961, 92, Veikko Junnila.

134 Stolz, Mary: *Ensimmäinen*, AKL 1966, 55, Kerttu Manninen.

myös kotimaiset kirjailijat Merja Otava ja Liisa Vuoristo.¹³⁵ Erityisesti tyttökirjoja luonnehdittiin arvosteluissa adjektiiveilla ”iloinen, raikas ja lämmin”.

1960-luvun nuortenkirjojen tiedollisen tehtävän täyttivät ensin historialliset nuortenromaanit, joiden uskottiin mainioina ajankuvauksina herättävän kiinnostuksen historiaan.¹³⁶ Jo vuosikymmenen alussa nuortenkirjojen tiedolliset aihepiirit laajenivat sosiaalisiin ongelmiin, kuten koulukoteihin ja nuorisorikollisuuteen.¹³⁷ Vuosikymmenen lopun ajankohtaisaiheiksi nousivat sekä huumausaineongelma, aviottomat lapset että osallistuminen mielenosoituksiin¹³⁸ ja poliittissävyiset kantaaottavat kirjat, kuten Harry Kullmanin, Sven Wernströmin ja Alki Zein teokset, josta viimeksimainitusta *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelija Vuokko Blinnikka totesi:

Kirja julistaa ilman julistukseen usein liittyvää päätöksen sävyä, se toimii nuorten lukijoitten tasolla ja heitä varten, se informoi olematta kuiva. Jos näin täyteläisesti osataan tehdä nuorille ’osallistuva’ kirja niin silloin se todella kannattaa tehdä.¹³⁹

Siitä huolimatta, että nuorten sarjakirjojen suhteen elettiin 1960-luvulla suvantovaihetta eikä joistakin ulkomaisista pitkistä sarjoista ilmestynyt osia lainkaan,¹⁴⁰ tämä ei *Arvostelevassa kirjaluettelossa* näkynyt. Sekä harvat kotimaiset että lukuisat ulkomaiset nuortenkirjasarjat olivat hyvin edustettuina *Arvostelevan kirjaluettelon* sivuilla. Tämä johtui todennäköisesti *Arvostelevan kirjaluettelon* torjuvasta suhtautumisesta nuorille tarkoitettuihin kirjasarjoihin, jonka arvostelija Kerttu Manninen tiivistää: ”[k]uinka tuon vakuuttaisin: tarpeeton kirjastoissa, koska kirjasto kerran alkuun jouduttuaan likipitäen pakosta joutuu hankkimaan sarjaa näkymättömiin”.¹⁴¹

Kritiikin kohteina olivat vuosikymmenen alussa Helen Wellsin *Kitty-* ja *Ursula-*sarjat ja tanskalaisen Britta Munckin *Hanne-*sarja, vuosikymmenen lopussa englantilaisen W.E. Johnsin *Biggles-* sarja sekä koko vuosikymmenen ajan kritiikin ylittämätön ykkönen, Enid Blytonin *Viisikko-*sarja, jonka Henry Granfors arvostelussaan tiivisti:

Majakka unohtui. Odotin, että viisikon klisheeseikkailut vihdoinkin loppuisivat, sillä toverukset ovat jo lomailleet aarresaarella, vuoristossa, merellä, perhosfarmil-

135 Otava, Merja: *Minä Annika ÄP*, AKL 1961, 106; Vuoristo, Liisa: *Tytti ja rakkaus*, AKL 1960, 114, Kerttu Manninen.

136 Green, Robert James: Niilin haukka, AKL 1965, 34, Henry Granfors.

137 Tuovinen, Arto: *Nyrkki ja neliapila*, AKL, 78; Kojo, Pauli: *Herrankukkaro* AKL 1963, 110.

138 Thorvall: Kerstin: *Poika, kevät, rakkaus*, AKL 1969, 94

139 Zei, Alki: *Villikissa katsoo lasin takaa*, AKL 1969, 135, Vuokko Blinnikka.

140 Rättyä 2007, 488.

141 Wells, Helen: *Kitty saa hopeasiivet*, AKL 1962, 72, Kerttu Manninen.

la, nummella ja ties missä. Lienee tarpeetonta mainita, että majakan yhteydessäkin on mukavia luolia ja että suuhunpantavaa on riittämiin. Sat sapienti.¹⁴²

Myönteisen arvioinnin sen sijaan saivat osa osalta englantilaisen koulupoikahuumorin edustaja, Anthony Buckeridgen *Jennings*-sarja ja lähetyslääkärin työstä Afrikassa kertova Paul Whiten *Viidakkotohtori*-sarja. Kotimaisessa Anni Polvan *Tiina*-sarjassa nähtiin vielä vuosikymmenen alkupuolella aineksia parempaan,¹⁴³ mutta vuosikymmenen jälkipuoliskolla kritiikki oli yksiselitteisen murskaava: ”Tiina-sarjan monesti puidut niin tyyllilliset kuin aiheeseen liittyvät heikkoudet ovat tässä viimeksi ilmestyneessä sarjan kirjassa entistä lukuisimmat. Joutavanpäiväistä viihdettä.”¹⁴⁴

Vuosikymmenen lopulla nuortenkirjallisuutemme rantautui uusi aihealue: hevos- ja ratsastusaiheiset kirjat. Suuntaus alkoi Ruby Fergusonin *Laura*-sarjalla, jossa *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelija näki samastumiskohteen sekä eläimistä kiinnostuneelle että ratsastusta harrastavalle nuorisolle, jolle myös kirjan sukkela sanailu on tuttua. Sarjan puutteiksi hän kuitenkin listasi kaavamaisuuden, juonen ohuuden, tapausten toistumisen ja läpinäkyvän opettavaisuuden.¹⁴⁵

Arvostelevan kirjaluettelon lasten- ja nuortenkirjakritiikeissä 1960-luvulla kasvatuksellista arvottamista ei enää esiintynyt. Erityistä asennettakaan lapsilukijaan ei arvostelijoilla ollut kuin yhden kommentin verran, jossa todetaan kirjan olevan ”hyvätekevä ja avartava kirja kaikille lapsille (varsinkin niille, joilla on taipumusta pieneen marinaan oman usein yltäkylläisen arkipäivänsä keskellä)”.¹⁴⁶ Moraalikiitikkiä herätti arvostelijassa ”oman käden oikeus puettuna salapoliisitoimiston ’kuteisiin’”.¹⁴⁷ Kielellisen kritiikin keinoja käytettiin kuusikymmenluvun lasten- ja nuortenkirjallisuuden arviointiin niukasti; sitä kohdistettiin enimmäkseen vain Blytonin *Viisikko*-sarjaan.

Kvantitatiivista analyysiä *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta nuorisokirjallisuuden vuosina 1960–69 kuvaa kuvio 5 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 6 Huotarinn mallin mukaan.

142 Blyton, Enid: *Viisikko vanhassa majakassa.*, AKL 1962, 71, Henry Granfors.

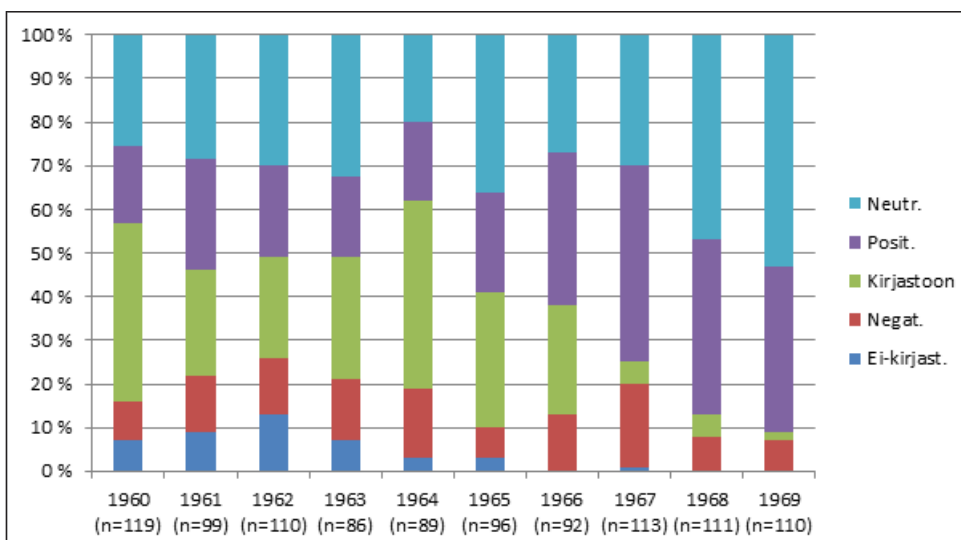
143 Polva, Anni: *Tiinalla on hyvä sydän*, AKL 1962, 11, Vuokko Blinnikka.

144 Polva, Anni: *Tiinastako näyttelijä?*, AKL 1967, 149.

145 Ferguson, Ruby: *Laura ja loistoponi; Laura ja villihevoset; Lauran poniretki*, AKL 1969, 56, Vuokko Blinnikka.

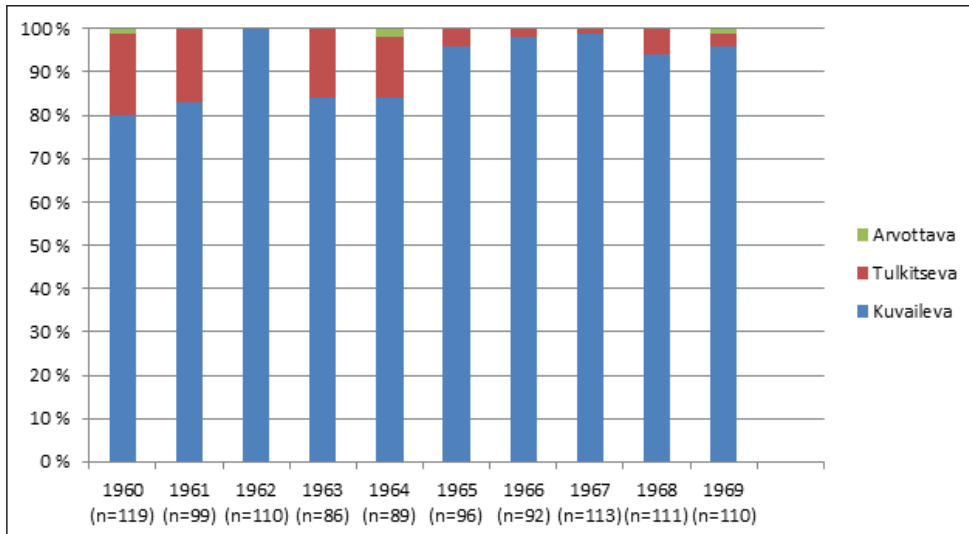
146 Wilder, Laura Ingalls: *Luumujen poukama*, AKL 1964, 92, Vuokko Blinnikka.

147 Leyland, Eric & Scott-Chard, T.E., *Lentävät salakuljettajat*, AKL 1960, 76, V.J.

Kuvio 5. Arvostelevan kirjaluetelon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Keräsen mallin mukaan: eri suhtautumistavat prosentteina.

Kvalitatiivisessa analyysissä ilmennyt *Arvostelevan kirjaluetelon* nuorisokirjallisuuteen aikaisemmin kohdistaman kasvatuksellisen ja moraalisen otteen kirpoaminen näkyi myös kvantitatiivisessa analyysissä. 1960-luvun nuorisokirjallisuuden arvioinnit olivat voittopuolisesti myönteisiä tai neutraaleja. Kehotukset ”ei-kirjastoon” vähenivät vuosikymmenen alkupuoliskon noin 10 %:sta vuosikymmenen puolenvälin noin 3 %:iin, eikä niitä enää esitetty vuoden 1965 jälkeen. Suosituskehotus ”kirjastoon” koettiin selvästi tarpeelliseksi. Suosituskehotus vaihteli 43 %:sta 25 %:iin vuoteen 1967, jonka jälkeen sen osuus oli enää noin 5 %. Arvostelijoiden myönteinen asenne näkyi selvästi positiivisen kritiikin kasvuna vuoden 1960 tilanteen 17 %:sta vuoden 1967 tilanteen 45 %:n kautta vuoden 1969 tilanteen liki 40 %:iin. Neutraali kritiikki kaksinkertaistui kuusikymmentäluvun alusta vuosikymmenen loppuun. Näihin lukuihin verrattuna suoranainen negatiivinen kritiikki oli vähäistä, noin 10 %:n luokkaa koko vuosikymmenen.

Kuvio 6. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarin mallin mukaan.

Huotarin mallin mukaisessa analyysissä nuorisokirjallisuus luokitui lähes yksinomaan kuvailevan kritiikin eli käytännössä juoniselostuksen kohteeksi, vaihteluvälin ollessa 80–100 %. Tulkitsevan arvion kaunokirjallisenä tuotteena nuorisokirjallisuus sai vain vuosikymmenen alkupuoliskolla keskimäärin 15 %:n osuudella. Jyrkkä lasku tapahtui jo vuonna 1965, jolloin tulkitseviin arviointeihin luokiteltujen määrä putosi vuoden 1964 tilanteen 14 %:sta vuoden 1965 tilanteen 4 %:iin. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla prosenttiosuus pysytteli muutamassa prosenttiyksikössä. *Arvostelevan kirjaluettelon* nuorisokirjallisuuteen kohdistama arvottava kritiikki jäi käytännössä yksittäisten hajahuomioiden varaan.

4.1.2.4 Tietokirjallisuus

Koko 1960-luku oli kiihkeän määrällisen kasvun aikaa. Kaiken taustalla vaikutti yhteiskunnan rakennemuutos. Kirjatuotanto kolminkertaistui 1950-luvulta 1970-luvulle. Kasvu suuntautui entistä enemmän tietokirjallisuuteen. Kaunokirjallisuuden osuus oli 1960-luvulla parhaimmillaan kahden viidenneksen luokkaa. 1960-luvusta tuli kansainvälisesti yksi vuosisadan suurista dokumentaarikirjallisuuden vuosikymmenistä: julkaistiin pamflettikirjoja, dokumentaarikirjoja, keskustelutarjoja. Suomessa

television läpimurto ja ajankohtaisen uutistarjonnan malli vaikutti siihen, että syntyi kysyntää nopeasti reagoivalle dokumenttikirjallisuudelle.¹⁴⁸

Kirjastolehti julkaisi 1960-luvulla myös tietokirjallisuudesta joitakin kirjallisuuskatsauksia, tosin vähemmän ja suppeampia kuin kaunokirjallisuudesta. Oman kirjallisuuskatsauksensa saivat uskonto, lainoppi, luonnontiede, biologia ja erityisesti sukupuolivalistuskirjallisuus sekä tekniikka ja liikunta. Näissä katsauksissa näkökulma oli joko käyttäjälähtöinen, teos hyödytti ”elatusvelvollisuuttaan pakenevaa” tai ”oikeuteen haastettua” kansalaista tai kokoelmälähtöinen, jossa kirjoittaja kartoitti tiedonalan erityyppiset kirjat ja sen, missä suhteessa niitä tuli erikokoisiin kirjastoihin hankkia, kuten esimerkiksi uskonnollisen kirjallisuuden jaottelu vuodelta 1964: uskonnolliset kirjasarjat, Raamatun tulkinta, kirkkohistoria, uskonoppi, lähetyskirjallisuus, hartauskirjallisuus ja muu uskonnollinen tietokirjallisuus.¹⁴⁹ Toisin kuin Eija Eskolan¹⁵⁰ tutkimana ajankohtana, vuosina 1918–1939, jolloin tietokirjallisuuden arvottava, poleeminen ja vetoava funktio katsottiin tärkeämmäksi kuin tiedottava, 1960-luvulla tietokirjallisuuden tärkein tehtävä oli tiedonhankintakanavana toimiminen. Tämä näkökulma oli ensisijainen sekä Kirjastolehden kirjallisuuskatsauksissa että *Arvostelevan kirjaluettelon* arvioinneissa.

Vielä 1920– ja 1930-luvuilla *Arvosteleva kirjaluettele* piti tärkeänä tietokirjallisuuden arvioinneissa paljolti samoja arvostelukriteerejä kuin kaunokirjallisuudessa: tervettä elämäntavasta, joka tarkoitti kansallisuusnäkökulmaa ja vaatimattoman, kansanomaisen elämäntavan korostamista. *Arvosteleva kirjaluettele* otti myös voimakkaasti kantaa joihinkin ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin asioihin, kuten esimerkiksi kieltolakikysymykseen.¹⁵¹ 1960-luvun tietokirjallisuudelle ei enää tällaisia selkeitä arvostelukriteereitä asetettu eikä kiivailtu minkään aatteen tai katsomuksen puolesta, vaikka *Arvostelevan kirjaluettelon* sivuilla runsasta aikalaisdialogia käytiinkin.

Joidenkin tiedonalojen ja uusien ”-ismien” säännöllisen arvioinnin *Arvosteleva kirjaluettele* kuitenkin katsoi tehtäväkseen. *Arvostelevan kirjaluettelon* uskonnollisen kirjallisuuden arvostelija kiinnitti huomiota arvostelemansa teoksen uskonkäsityksen viralliseen tulkintaan aina vuosikymmenen loppuun asti. Uskonnollisia yleisteoksia, Raamatun selitysteoksia, saarnakirjoja ja hartauskirjallisuutta arvioitiin muun muassa seuraavasti: ”kuinka tekijä, joka jättää Jumalan olemassaolon avoimeksi, voi puolustaa Jumalaa, kuten teoksen nimi sanoo”,¹⁵² ”henkilökohtaisesti en voi pitää kirjoittajan asennetta, Raamatun profetioiden avaamisyhteyksiä ajanmäärittelyineen

148 Niemi 1999, 161, 170; Zilliacus 1999, 219.

149 Häkli, 1965, 2–5.

150 Eskola 2004, 100

151 Eskola 2004, 95, 99.

152 Voipio, Väinö: *Jumalan puolustus*, AKL 1961, 82, A.E. Jokipii.

hyväksyttävänä”,¹⁵³ ”[e]n voi kuitenkaan pitää kristilliseltä kannalta suotavana, että kirjoitetaan lopunaikojä koskeva esitys, joka on irroitettu miltei tyystin kristillisestä perussanomasta”.¹⁵⁴

Kuten aiemminkin,¹⁵⁵ vielä 1960-luvulla *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat kokivat uskonlahkoja käsittelevän kirjallisuuden jossain määrin ongelmallisena: ”[t]ekijän herättävä sana kohdistuu sekä lahkomaiseen suuntakristillisyyteen että nykyajan yhteiskunnassamme esiintyviin muihin synteihin”.¹⁵⁶ Sen sijaan suuria maailmanuskontoja käsittelevä teos katsottiin erittäin tarpeelliseksi eri maiden ja maanosien keskinäisen vuorovaikutuksen lisääntyessä; sitä tervehdittiin sanoilla: ”Oikea kirjastojen kirja”.¹⁵⁷ Antroposofista hengentiedettä, steinerilaisuutta, käsittelevä kirja sen sijaan torjuttiin jyrkästi kirjastoille tarpeettomana.¹⁵⁸

Parapsykologinen kirjallisuus oli uusi 1960-luvun ”-ismi”, johon *Arvosteleva kirjaluettelo* otti toistuvasti kantaa. Kirjastolehdeissä ilmestyi vuonna 1962 filosofi S. Albert Kivisen kirjoitus *Varokaa lentäviä lautasia!* edellisten kymmenen vuoden kuluessa ilmestyneestä parapsykologisesta kirjallisuudesta, jonka hän tuomitsi jyrkin sanoin ”taikauskoa levittäväksi huijaukseksi”.¹⁵⁹ *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautuminen parapsykologiseen kirjallisuuteen oli sen sijaan monipuolisempaa, ja suhtautuminen vaihteli sen mukaan, minkä alan edustaja arvostelija oli. Pääosin syvyyspsykologinen, mutta osittain telepaattisiakin ilmiöitä käsittelevä Harald Schjelderupin teos *Salattu ihminen* sai psykologi-arvostelijalta myönteisen kehotuksen ”Kirjastoihin!” ja telepaattisia ilmiöitä käsittelevää osaa hän piti terveellisenä luettavana jokaiselle.¹⁶⁰ Samalla sivulla on teologi A.E. Jokipiin arviointi Jukka Rokan teoksesta *Kuudes aisti*, ja hänen mukaansa ”moni lukija pikemmin pahentuu kuin rakentuu siitä, mitä kirjoittaja kirjassaan tarjoaa”.¹⁶¹ Pääosin kuusikymmenluvun parapsykologisen kirjallisuuden arvioinneista huolehti sittemmin psykologi R. Olavi Viitamäki, joka huolimatta toteamuksestaan ”yleinen parapsykologian kritiikki voidaan kohdistaa hänenkin esitykseensä”, suhtautui yleisesti ottaen hyvin myönteisesti Jarl Fahlerin *Parapsykologiaan*, selvänäkijä Astrid Gilmarkin teoksiin *Tiedän että elämä jatkuu* ja *Minä näen*, selvänäkijä Lilly Åkerblomin teokseen *Ihmistiedon tuolla puolen* sekä näyttelijä Uno Montosen omaelämäkerralliseen teokseen *Hen-*

153 Rantanen, Vilho: *Israel ajan merkinä*, AKL 1967, 5, Esko Häkli.

154 Schlink, M. Basilea: *Loppu on lähellä*, AKL 1968, 62, Lauri Koskenniemi.

155 Eskola 2004, 98.

156 Nousiainen, Tapio: *Etsikää ensin Jumalan valtakuntaa*, AKL 1968, 62, Pekka Raittila.

157 *Suuret maailmanuskonnot*, AKL 1962, 98, A.E. Jokipii.

158 Steiner, Rudolf: *Antroposofinen hengentiede*, AKL 1964, 94, Esko Häkli.

159 Kivinen 1962, 139.

160 Viitamäki, AKL 1963, 14.

161 Jokipii, AKL 1963, 14.

kimaailman rajamailla. Arvostelija myönsi, että ”parapsykologisessa kirjallisuudessa on paljon sellaista herkkäuskoisuutta, jota asioihin älyllisesti suhtautuva kavahtaa. Toisaalta tuonpuoleinen maailma on todella tutkimisen arvoinen, ja kaikki, mikä sitä vähänkin valaisee, on tutkimisen arvoista.”¹⁶²

Myös toiseen 1960-luvun ilmiöön, lukuisiin ilmestyviin sukupuolivalistusoppaisiin *Arvosteleva kirjaluetelo* suhtautui myönteisesti, kuten edellä tarkastelemaan eroottiseen kaunokirjallisuuteenkin. Arvostelija Lyly Teppo kartoitti kyseisen tiedonalan toteamalla muutaman edellisvuoden aikana lukeneensa ja esitelleensä parikymmentä suomenkielistä sukupuoliopasta, laajoja ja suppeita, asiallisia ja lähinnä sensaationtavoitteluun pyrkiviä, käännettyjä ja kotimaisin voimin laadittuja.¹⁶³ Sukupuolikasvatus- ja valistusoppaiden osalta *Arvosteleva kirjaluetelo* noudatti Hilikka M. Kaupin aiheesta laatiman kirjallisuuskatsauksen ohjetta: ”[o]n oikein ja paikallaan, että myös kirjasto antaa valistusta sukupuoliasioista pitämällä avohyllyillä tarjolla alaa käsitteleviä päteviä teoksia”.¹⁶⁴

Pääosin *Arvostelevan kirjaluetelon* tietokirjallisuuden arviointi keskittyi kuvailevaan kritiikkiin, jossa arvostelija selostaa luettelonomaisesti teoksen sisällön tai kirjoittajan johtoajatuksen tai -ajatukset. Huomionarvoiseksi nousee kuitenkin arvottavaksi luokiteltavien arvostelujen suuri osuus. Arvottavat arvioinnit olen jakanut kolmeen ryhmään: 1) yleiset arvottavat kritiikit, joissa arvostelija esittää arvostelussaan irrallisen kannanoton, joka ei suoranaisesti liity kirjan kuvailuun tai tulkintaan eikä siten helpota kirjavalintaa, vaan jonka kärki on suunnattu aivan muualle, 2) aikalaisdialogit, joissa arvostelija ottaa kantaa johonkin ajankohtaiseen aiheeseen tai ajan henkeen, 3) henkilöön kohdistuvat arvottavat kritiikit, joissa arvostelija suuntaa kommenttinsa enemmän kirjoittajan yleisesti tunnettuun henkilöön kuin itse teoksen sisältöön.

Yleisissä arvottavissa kritiikeissä arvostelija käyttää ikään kuin tilaisuutta hyväkseen lausuakseen yleisemmän mielipiteensä joko teoksen käsittelemästä aiheesta tai aihetta sivuten tai aiheen vierestä. Arvottavan kritiikin saaneiden teosten aiheet vaihtelevat arvostelijan kiinnostuksen mukaan. Kieltolakikysymyksen tapaisia suuria linjauksia ei kuitenkaan vedetty. Arvottavia käsityksiä lausuttiin muun muassa asunto-oloista, partioliikkeestä, sanomalehdistön vaikutuksesta, Italiasta ja koulujen taidekasvatuksesta. Arvostelija Veikko Junnila toi julki oman käsityksensä Turun

162 Jarl Fahler: *Parapsykologia*, AKL 1961, 109; Astrid Gilmark: *Tiedän että elämä jatkuu*, AKL 1967, 3; Lilly Åkerblom: *Ihmistiedon tuolla puolen*, AKL 1967, 121; Astrid Gilmark: *Minä näen*, AKL 1968, 78; Uno Montonen: *Henkimaailman rajamailla*, AKL 1969, 147, R. Olavi Viitamäki.

163 McCary, J.L.: *Mies ja nainen*, AKL 1969, 99, Lyly Teppo.

164 Kauppi 1965c, 344.

kunnallisten ja puolikunnallisten asuntojen asukkaista arvostellessaan aihetta koskevaa sosiologista tutkimusta: ”Puolikunnallisten asuntojen asukkaat [- -] eroavat käsittääkseni sosiaaliselta rakenteeltaan huomattavasti täyskunnallisten talojen asukkaista [- -]. Tätä ei teoksessa todeta.”¹⁶⁵ Esitellessään Hans Sedlmayrin teosta *Modernin taiteen vallankumous* arvostelija Kerttu Luukannel totesi taiteen murroksen olleen niin rajua, ettei sen tajuamisesta selviä ilman kouluopetusta ja ryhtyy sitten selostamaan suomalaisten koulujen taidekasvatusta.¹⁶⁶ Erkki Karin *Lukion englantia omin päin*-tehtäväkirjojen kohdalla Esko Pennanen mielestä ”yksinomaan käännöstehtäviin varautuminen on metodisesti ja didaktisesti taka-askel”¹⁶⁷ ja R. Olavi Viitamäki totesi Summerhill-koulun kehittäjästä, A.S. Neillistä: ”[e]rehtymätön ei hänkään ole, sillä tuskin voidaan kieltää, etteikö kasvatuksessakin joskus ole kuljettava pakon kautta vapauteen”.¹⁶⁸ A. Hirsjärvi aloitti arvostelunsa Italiaa käsittelevästä teoksesta: ”[k]iiintoisa ja mainiosti kuvitettu läpileikkaus maasta, jota ei aina ehkä oteta aivan vakavasti”.¹⁶⁹ Kaikki edellä esitellyt lainaukset ovat arvostelijan arvottavia subjektiivisia kommentteja, joilla ei näytä olevan suoranaista yhteyttä käytännön kirjavalintatilanteeseen, vaan *Arvosteleva kirjaluettelo* toimii lähinnä mielipidefoorumina. Sellaisena se toimii myös niissä kritiikeissä, joissa arvostelija kohdistaa sanansa mahdolliselle lukijakunnalle tai poliittisille päättäjille: ”[t]ässä yhteydessä voisi kirjastojen ja etenkin suurten kaupunginkirjastojen historiikkien teettäjille lausua toivomuksen”¹⁷⁰ tai ”[k]un eduskunta viime syksynä hyväksyi lakiehdotuksen kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta, on asianmukaista, että johtavat henkilöt ja elimet ynnä laajat kansalaispiirit perehtyvät siihen, mitä meillä on säilyttämisen arvoista”.¹⁷¹

Varsinaisen ’keskustelufoorumin’ *Arvostelevasta kirjaluettelosta* tekevät arvottavat kritiikit, joita kutsun *aikalaisdialogeiksi*. Niissä arvostelija ottaa kantaa ajankohtaiseen aiheeseen tai ajan henkeen. Kuusikymmenluvun alkupuoliskolla arvostelijat puuttuvat arvosteluissaan yksittäisiin heitä kiinnostaviin kysymyksiin, kuten käynnissä olevaan koulu-uudistuskeskusteluun:

165 Piha, Kalevi: *Asunto-olot ja viihtyvyys*, AKL 1961, 31, Veikko Junnila.

166 Luukannel, AKL 1968, 140.

167 Pennanen, AKL 1969, 45.

168 Neill, A.S.: *Summerhill*, AKL 1968, 95, R. Olavi Viitamäki

169 *Italia*. AKL 1962, 33, A. Hirsjärvi.

170 Granfors, Henry: *Porin kaupunginkirjasto 1858–1958*, AKL 1960, 17, K.R.

171 *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu*, AKL 1965, 40, A. Hirsjärvi.

[t]ämähetkisen koulukiistamme kannalta on kirjalla mielenkiintoa tekijän asetuessa mutkattomasti yhtenäiskouluajatuksen kannattajaksi ja ennustaessa valtion ja yksityisten oppikoulujen häviötä tulevaisuudessa.¹⁷²

tai partiotoimintaan:

Kun yhteiskuntamme kokonaisuudessaan tuntuu olevan valmis pieneen myönnetykseen romantiikalle ja siihen liittyvälle, uskaltaa ennustaa partiotyössä uutta elpymisen kautta, uutta salaperäisen eräelämän ja jännittävien seikkailujen aikaa. Kylmää ”funktionalismia” on jouduttu partioelämässikin kärsimään aivan liikaa.¹⁷³

tai maatalouspolitiikkaan:

Suomen maatilatalouden tulevaisuus on kirjoittajansa toinen puheenvuoro keskustelussa, jota yhä käydään maamme maataloudesta. Eri poliittiset piirit pyrkivät sekaantumään ja ohjaamaan maatalouspolitiikkaamme.¹⁷⁴

tai aikakauden sotakirjallisuuteen:

[s]e on koruton kertomus, jossa jääkäripataljoonan ylle tosin lankeaa melkoinen romanttinen hohde, mutta aikana, jolloin sotakirjailijat kilpailevat siitä, kuka osaa parhaiten tuoda esiin sodan ala-arvoisimpia puolia, on erittäin virkistävää lukea esillä olevan kaltainen lämmintä isänmaallisuutta henkivä teos.¹⁷⁵

Laaja-alaisempi, aikakauden henkeä koskeva aikalaisdialogi alkoi jo vuonna 1961, jolloin arvostelija Arvi Korhonen luonnehti Pekka Kuusen ajankohtaista ja huomiota herättänyttä teosta *60-luvun sosiaalipolitiikka* yleisesti ottaen myönteisesti, vaikka ei aivan yhtynytkään teoksen ajatussisältöön:

[e]sitys on kauttaaltaan epäsovinnaisen havainnollista ja realiteeteissa pysyttäytyvää, mitä itsestään selvää asiaa on pidettävä ansiona silloin kun uudistuksia näh-

172 Ranta, Taimi Maria: *Kansakouluja meillä ja meren takana*, AKL 1960, 21, K.R.

173 Helanko, Rafael & Kekola, Keijo: *Kaksi hopeanauhaa. Vartionjohtajan käsikirja. I.*, AKL 1964, 39, Veikko Junnila.

174 Nissinen, Tatu: *Suomen maatilatalouden tulevaisuus*, AKL 1966, 7, Elma Heinonen.

175 Vainio, Väinö: *Yli pauhun kenttien. Saksan jääkärienvaiheita*, AKL 1965, 17, Päiviö Tommila.

dään lupailtavan laskematta, mitä ne maksavat ja kuka lopulta ne maksaa, kunhan lupajaan ryhmäkunnan ei tarvitse niitä maksaa.¹⁷⁶

Myös arvostelija Esko Häkli puuttui ajankohtaiseen, yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun arvostelussaan Hans-Rudolf Müller-Schwefen teoksesta *Isätön maailma*:

Kun meillä viime aikoina on keskusteltu ja julkaistu jopa useitakin kirjoja koulu-uudistuksesta ja yhteiskuntasuunnittelusta, olisi paikallaan, että keskustelijat vaivautuisivat tutustumaan myös tähän esitykseen. [- -] Jos kirjastoon on hankittu Kuusen ja Harvan yhteiskuntasuunnittelua käsittelevät teokset, tämä olisi syytä myös hankkia.¹⁷⁷

Mutta vasta 1960-luvun jälkipuoliskolla, jolloin Aimo Juvosen sanoin: ”[a]ikamme on kaikenlaatuisen ja -tasaisen kritiikin luvattua aikaa”,¹⁷⁸ aikakauden henkistä ilmapiiriä koskeva aikalaisdialogi lisääntyi selvästi *Arvosteleavassa kirjaluettelossa*. Esko Häkli katsoi maassa vallitsevan materialistisen ja korkeampaa siveellisyttä väheksyvän hengen,¹⁷⁹ ja Vilho Suomi tuomitsi kirjallisuuteen pesiytyneitä avoimia ja karkeita sukupuolielämän kuvauksia, jotka loukkaavat hyvää makua ja osoittavat kirjallisuutemme kehnoa tilaa.¹⁸⁰ Lähinnä kuusikymmentäluvun nuorison osoittama yleinen yhteiskuntakritiikki on myös aikalaisdialogin kohteena. Historioitsija-arvostelija Päiviö Tommilan mielestä ”nykyajan ihmisen on hyvä nähdä, että oma aikamme aina rakentuu edellisten aikojen kehitykselle, ja näiden kehitys taas niitä aikaisemmille”.¹⁸¹ Esko Pennasen mukaan: ”[o]n hyvä, että joku muistuttaa nykynuoriamme näistäkin näköaloista”.¹⁸² Aikalaisdialogissa nuorilla oli myös puolustajansa. Aarne Laurila totesi arvostelussaan R.H. Oittisen teoksesta *Tehtäviä ja tavoitteita työväenliikkeen saralla*:

[a]jallisesti tuoreimmassa artikkelissa hän arvostelee eräitä nuorison vaatimuksia; henkilökohtaisesti olisin suonut Oittisen paneutuvan vielä syvemminkin niihin

176 Kuusi: Pekka: *60-luvun sosiaalipolitiikka*, AKL 1961, 111, Arvi Korhonen.

177 Müller-Schwefe, Hans-Rudolf: *Isätön maailma*, AKL 1965, 2, Esko Häkli.

178 Juvonen, AKL 1969, 41.

179 Kallinen, Yrjö: *Tässä ja nyt*, AKL 1966, 34, Esko Häkli.

180 Mäkipuro, Viljo: *Pohjoinen napapiiri eli Tuuletusta nykykirjallisessa lastenkamarissa.*, AKL 1967, 77, Vilho Suomi.

181 Hakalehto: Ilkka: *Suomen ulkopolitiikan kehityslinjat 1809–1966*, AKL 1967, 4, Päiviö Tommila.

182 Kuusi, Matti: *Pohjoiset reservit.*, AKL 1966, 15, Esko Pennanen.

voimakkaisiin epäoikeudenmukaisuuden tuntoihin ja kulutusyhteiskunnan erehdyksiin, jotka ovat nuorison rajuuden syinä.¹⁸³

Elettävää kuusikymmenlukua näkyvimmin ja terävimminkin kritisoineet nuoret vasemmistoradikaalit joutuvat *Arvostelevan kirjaluettelon* sivuilla myös henkilöön kohdistuvan aikalaisdialogin kohteiksi. Osansa saavat niin Jörn Donner: ”[t]osi kosmopoliitti arvostaa myös sitä maata, johon hänen vaiheensa läheisimmin liittyvät, eikä herra D:n pitäisi ainakaan menneiden sukupolvien työn kannalta voida valittaa juurettomuutta”,¹⁸⁴ Antti Eskola: ”[t]ähän matoiseen maailmaan kyllästyneitä ja uudesta, uljaasta ja heidän mukaansa ihanammasta yhteiskunnasta haaveilevia idealisteja on aina ollut ja – niin toivon – tulee myös olemaan”¹⁸⁵ Antti Eskola taas liikkuu ylen hatarin perusteiden, sanoisin hänen puhuvan läpiä päähänsä”,¹⁸⁶ Arvo Salo: ”Hän on ennen muuta yhteiskuntapolitiikko ja tietoinen radikaali. Näistä ominaisuuksista myös johtuu, että hänen mielipiteensä ja iskunsa eivät läheskään aina valloita tai herätä välitöntä hyväksyntää, vaan pikemminkin ärsyttävät vastaväitteisiin”¹⁸⁷ sekä Pentti Saarikoski: ”[n]okkelia reunahuomautuksia maamme politiikasta, kulttuurista sekä kulttuuripolitiikasta, uskonnosta jne., joihin on sekoitettu oluen-gininkirkasta elämäntaidetta”.¹⁸⁸

Eija Eskolan tutkiman ajankohdan, 1918–1939, *Arvostelevan kirjaluettelon*, arvomaailmaa on pidetty voimakkaasti nationalistis-patrioottisena. Eskola tähdensi kuitenkin, että ei voida puhua suoranaisesta *Arvostelevan kirjaluettelon* ”linjasta” tai lehden ohjelmasta, koska *Arvostelevalla kirjaluettelolla* ei ”ollut koskaan päätoimittajaa samassa mielessä kuin *Suomalaisella Suomella*, *Valvojalla* tai *Parnassolla*, vaan pikemminkin tekninen toimitussihteeri, joka huolehti siitä, että arvostelijoita oli ja arvosteluita saatiin”. Eskola myönsi, että *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelut 1920– ja 1930-luvulla olivat voittopuolisesti oikeistoväritteisiä, usein propagandistisia ja konservatiivista arvomaailmaa välittäviä. Arvosteluissa monet arvostelijat käyttivät poleemista ja värikästä retoriikkaa, joka jyrkensi arvostelujen sisältöä. Koska arvostelijoiden joukossa ei ollut vasemmistolaisia arvostelijoita, ei Eskolan mukaan käsitys *Arvostelevan kirjaluettelon* äärioikeistolaisuudesta ole väärä. Eskola korosti, että kaikki

183 Laurila, AKL 1969, 177.

184 Roos, K-G & Donner, Jörn: *Ihmisten Helsinki*, AKL 1961, 66, A. Hirsjärvi.

185 Eskola, Antti: *Suomi sulo Pohjola*, AKL 1969, 35, Päiviö Tommila.

186 Ahlroos, Arvo (toim): *Jäädetyt saatavat. vasemmistopolitiikan uutta suuntaa*, AKL 1965, 70, Päiviö Tommila.

187 Salo, Arvo: *Valitut huulet*, AKL 1966, 57, Vilho Suomi.

188 Saarikoski, Pentti: *Punaiset liput*, AKL 1967, 4, Olavi Rokka.

kirjoittajat eivät kuuluneet tähän näkyvimpään ja aggressiivisimpaan joukkoon.¹⁸⁹ Tutkimustulostensa yhteenvedossa Eskola tiivisti, että

[k]irjastoja käsittelevän kirjoittelun ja tutkimuksen piirissä eläneet käsitykset, että erityisesti 1920- ja 1930-luvulla ja jopa 1970-luvulle saakka kirjastot olivat elitistisiä ja korkeakulttuuriin suuntautuneita ja että niiden toimintaa ohjaisivat nationalistiset ja ahtaan moralistiset arvot, tulevat tässä tutkimuksessa osoitetuksi osittain virheellisiksi ja ainakin liian yleistäviksi, vivahteettomiksi päätelmiksi.¹⁹⁰

Timo Kukkola, joka epävirallisesti tutki *Arvostelevan kirjaluettelon* poliittisia linjauksia 1970-luvulle ja johon Eskola tiivistelmässään viittasi, esitti käsityksensä, että tiukanlainen porvarillinen linja oli jatkunut *Arvostelevassa kirjaluettelossa* 1960-luvun loppupuolelle saakka sekä kauno- että tietokirjallisuuden arvosteluissa. Kukkolan mielestä poliittista näkökulmaa, kirjan määrittelemistä poliittiseksi propagandaksi oli käytetty kriteerinä pyrittäessä torjumaan kirjan hankkiminen kirjastoon. Hänen mukaansa tällöin käytettiin arvosteluissa ilmausta ”propagandistinen tendenssi”, ja tämä syytös kohdistettiin enimmäkseen vain vasemmistolaisiin teoksiin. Kukkola kohdisti kritiikkinsä erityisesti historiallista kirjallisuutta arvostelleeseen Arvi Korhoseen, joka Kukkolan mielestä ”käyttää arvovaltaista, valtion toimesta julkaistua AKL:ää suorastaan luokkataistelun välineenä”.¹⁹¹

Oma analyysini *Arvostelevan kirjaluettelon* 1960-luvun tietokirjallisuuden arviointien poliittisista näkökulmista ei tue Kukkolan näkemystä, vaan pikemminkin Eskolan johtopäätöstä. Kukkolan käyttämää voimallista sanaparia ”propagandistinen tendenssi” ei *Arvostelevan kirjaluettelon* 1960-luvun arvosteluista löydy. Termiä ”tendenssi” käytetään maltillisen toteavasti asiallisessa kontekstissa:

Teos *Everstien Kreikka* pyrkii monipuolisesti selvittämään historiallista taustaa vasten maan nykyisiä oloja ja asemaa kansainvälisessä politiikassa. Kirjassa on selvä tendenssi, sillä se on tarkoitettu vastalauseeksi Kreikan nykyiselle sotilasjuntalle.¹⁹²

Tätä toteamusta on vaikea tulkita kannanotoksi teoksen kirjastoihin hankkimista vastaan. Sen sijaan arvosteluista löytyy huomautuksia sekä teoksen että arvostelijan poliittisesta suuntautumisesta, kuten Päiviö Tommilan toteamus, että Stig Jägerskiöl-

189 Eskola 2004, 61–62.

190 Eskola 2004, 262.

191 Kukkola 1973a, 146–148, 151.

192 *Everstien Kreikka*, AKL 1969, 4, Raimo Ranta.

din Mannerheim-elämäkerran kolmas osa on ”aika selvää ns. valkoista totuutta”¹⁹³ tai arvostelija A. Hirsjärven oikeistolainen näkemys, että *Suomi*-kuvateoksessa on tendenssi, koska teos esittelee maamme museoista Seurasaaren lisäksi vain Tampereen Lenin-museon.¹⁹⁴ Näistä esimerkeistä huolimatta *Arvosteleva kirjaluetelo* pyrkii selvästi tasapuoliseen ja neutraaliin esittelyyn poliittisista tietokirjoista, kuten esimerkiksi Olavi Borgin *Suomen puolueideologiat* (1964) Erik Dahménin *Suomen taloudellinen kehitys ja talouspolitiikka*, Keijo Immosen toimittama *Puolueiden puheenvuoro* tai Kauko Kareen *Tähän on tultu. Paasikiven linjalta K-rintamaan* (1967), josta Päiviö Tommila totesi:

Demokraattiseen järjestelmään myös kuuluu arvostelemisen vapaus. Varmasti Kare myös menee kirjoittelussaan kestävämpiin kärjistyksiin. Poliittisen pamfletin ominaisuuksiin kuuluu tämäkin, samoin kuin sekin, että pamfletit ovat aina persoonallisen näkemyksen leimaamia. Tämänlaatuista kiistakirjoittelua sekä kulloistakin hallitusta vastaan että sen puolesta on meillä ollut aina liian vähän.¹⁹⁵

Eija Eskolan¹⁹⁶ jo 1920– ja 1930-lukujen *Arvostelevasta kirjaluetelosta* toteama sosialismin klassikkoja maltillisesti arvioiva linja jatkui *Arvostelevassa kirjaluetelossa* edelleen. Selkeästi vasemmistolaista, sosialistista tai marxilaista tietokirjallisuutta *Arvosteleva kirjaluetelo* arvioi neutraalin esittelynomaisesti 1960-luvun alkupuolelta lähtien. Arvioinnin kohteena olivat muiden muassa N.S. Hruštševin *Neuvostoliitto ja Pohjola* (1964) ”kaikille ulkopoliittikan harrastajille todella kiintoisa kirja”,¹⁹⁷ Kalevi Kajavan *Neuvostokoulun ja -kasvatuksen peruspiirteitä* (1965) ”tervetullutta ja käyttökelpoista lisäaineistoa pedagogisiin kirjastoihin ja kansainvälisesti kasvatuskysymyksistä kiinnostuneille”,¹⁹⁸ Svante Kuhlbergin toimittama *Katse Neuvostoliittoon* (1967) ”kirjaa lukiessa herää mielenkiinto Neuvostoliittoon ja Neuvostoliiton-tutkimusta kohtaan”,¹⁹⁹ V.I. Leninin *Marxilaisuudesta* (1969) ”kirjasta saa hyvän kuvan Leninin marxilaisuudesta ja kirjoittajan perusajatuksista”.²⁰⁰

Sovinnollinen, neutraali linja oli *Arvostelevassa kirjaluetelossa* havaittavissa myös suhtautumisessa kuusikymmentäluvun nuorten suomalaisten vasemmistoradikaalien

193 Jägerskiöld, Stig: *Mannerheim 1918*, AKL 1968, 51, Päiviö Tommila.

194 *Suomi*, AKL 1967, 98, A. Hirsjärvi.

195 Kare, Kauko: *Tähän on tultu. Paasikiven linjalta K-rintamaan*, AKL 1968, 22–23, Päiviö Tommila.

196 Eskola 2004, 62.

197 Tommila, AKL 1964, 55.

198 Lyytikäinen, AKL 1965, 38.

199 Ranta, AKL 1967, 123.

200 Rokka, AKL 1969, 143.

ajatuksiin, vaikkakaan ei aina heidän henkilöönsä, kuten edellä totesin. Teosten ansiot tunnustettiin, vaikka arvostelijan ja kirjoittajan näkemykset eroaisivatkin, kuten arvioinnissa Pertti Hemánuksen teoksesta *Yhteiskunnan keskipiste* (1963) ”joka tapauksessa huomionarvoinen puheenvuoro poliittisessa kirjallisuudessa – yhtyi kirjoittajaan tai ei”,²⁰¹ Arvo Ahlroosin toimittamasta teoksesta *Kukoistus kuoressaan* (1964) ”seassa on runsaasti mustamaalausta ja ilmaan huitomistakin, mutta toinen puoli on varmaan totta ja ajattelemisen aihetta tässä on monille”,²⁰² Reijo Wileniuksen teoksesta *Koulu ja nyky-yhteiskunta* (1964) ”vaikka eräissä yksityiskohdissa olisin taipuvainen piirtämään marginaaliin kysymysmerkin, suosittelen tälle kirjalle mahdollisimman laajaa lukijapiiriä”,²⁰³ Erkki Tuomiojan teoksesta *Tabditon rauhanmarssi* (1967) ”vaikka lukija ei kaikkia Tuomiojan mielipiteitä hyväksyisikään, antavat ne kuitenkin hyödyllisiä ajattelun aiheita”.²⁰⁴ Yhteenvetona totean, että yhdessäkään *Arvostelevan kirjaluetellon* poliittisen näkökulman sisältäneessä arvostelussa tai poliittisen näkökulman sisältäneeseen teokseen kohdistuvassa arvostelussa kirjaa ei luokiteltu kelpaamattomaksi kirjastoon eikä ehdotettu sen hankkimatta jättämistä. Poliittinen linjanveto jätettiin siis yksinomaan *Arvostelevan kirjaluetellon* lukijakunnan, kirjavalintaa suorittavan kirjastonhoitajan tehtäväksi.

Arvostelevan kirjaluetellon arvostelijoiden asenne myös tietokirjallisuuden lukijoihin oli holhoava ja aliarvioiva. Arvostellessaan Göran Schildtin matkakertomusta *Kultainen talja* A. Hirsjärvi totesi, että kirjaa ei ole ”kuormitettu liialla erikoistietoudella, etteikö siitä voisi nauttia jokainen, jonka lukutottumus jonkiniaan verran nousee tavallisen ajanvietekirjallisuuden yläpuolelle”.²⁰⁵ Arvostelija totesi myös arvostelemansa kirjan lukemisen ”sisäistävän ja sivistävän” lukijaansa,²⁰⁶ mutta sillä voi olla jopa vaarallinen vaikutus lukijaansa, kuten Hagelbergin & Hätösen teoksella *Itsepuolustus*, joka voi johdattaa lukijan käyttämään vaarallisia itsepuolustusotteita.²⁰⁷

Tietokirjallisuus ei innoittanut arvostelijoita moraalikritiikkiin, mutta kylläkin runsaaseen ja monipuoliseen kielelliseen kritiikkiin. Kielellistä kritiikkiä käyttivät lukuisat eri arvostelijat sekä ivallisessa, ironisessa että ilkamoivassa sävyssä. Arvostelija totesi ivallisesti: ”[r]ipuli tuntuu olevan kirjoittajan erikoisalaa; ikävä kyllä esitystapa on yhtä löysää”²⁰⁸ tai ironisesti: ”[k]irja kuuluu metsästyksen ja kalastuksen sektorille,

201 Wiio, AKL 1963, 31.

202 Kannila, AKL 1964, 70.

203 Pennanen, AKL 1964, 112.

204 Perko, AKL 1967, 68.

205 Hirsjärvi, AKL 1966, 37.

206 Fromm: Erich: *Vaarallinen vapaus*, AKL 1963, 14, R. Olavi Viitamäki.

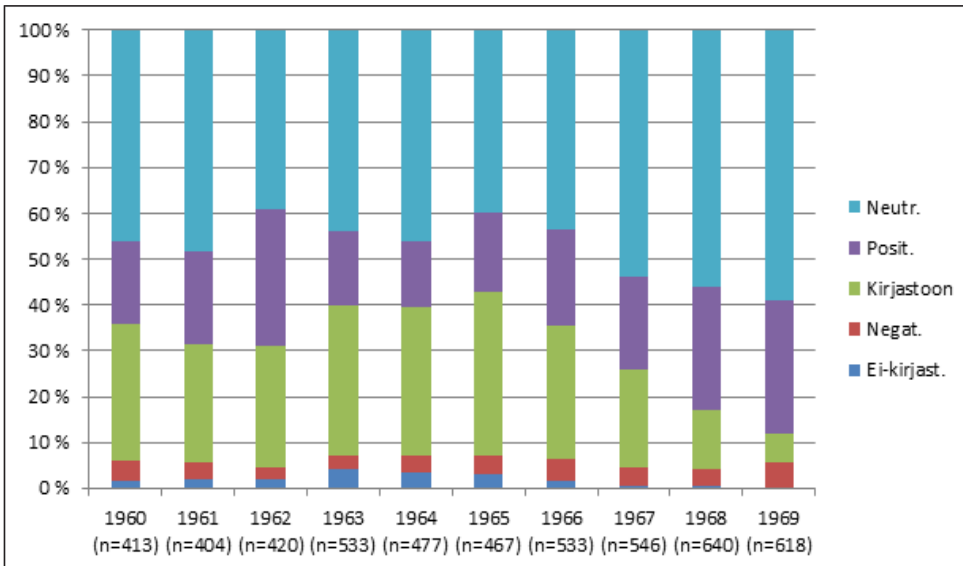
207 T.T.S., AKL 1969, 52.

208 Holmes, Carl A.: *Kirjeitä nuorelle äidille*, AKL 1969, 76, Lyly Teppo.

sillä se sisältää yksityiskohtaiset ja tilastoidut asiatiedot siitä, miten aviomies saadaan satimeen ja pidetään siinä²⁰⁹ tai intoutuu ilkamoivaan sanailuun:

[k]irjases luettuani voisii lisätä vielä yhden syyn suomalaisen ylioppilasvallankumouksen olemattomuuteen: jos kaikkien kellokkaiden kielenkäyttö on yhtä muodinmukaisin lainasanoin höystettyä kuin AK:n, ei ylioppilasrahvas, tuo hämäläisen niukkaän sanalliseen ilmaisuun tottunut, ilmeisesti ollenkaan ymmärrä mistä on kysymys.²¹⁰

Kvantitatiivistä analyysii *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta tietokirjallisuuteen vuosina 1960–69 kuvaa kuvio 7 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 8 Huotarinn mallin mukaan.

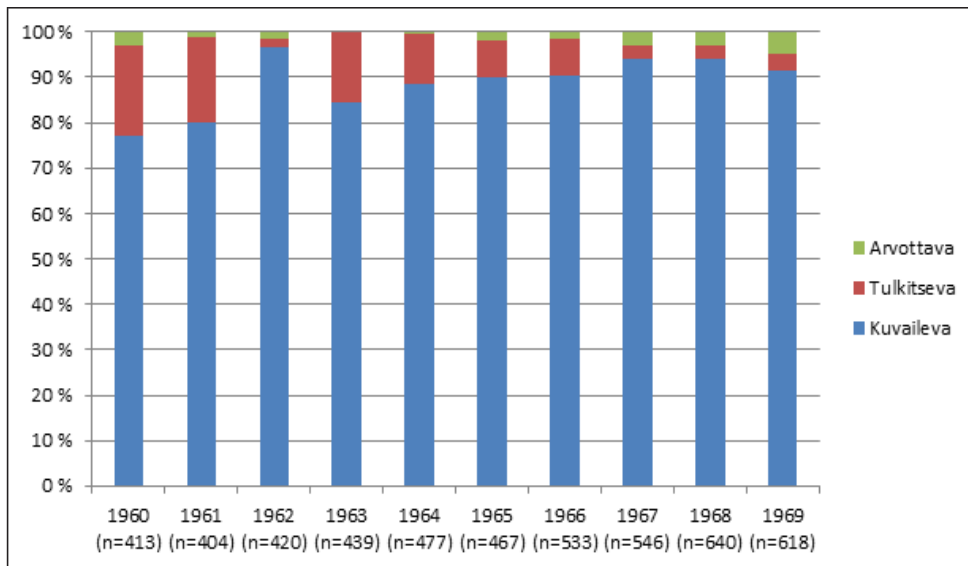
Kuvio 7. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Keräsen mallin mukaan: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteittain.

1960-luvun tietokirjallisuuden arviointien kvantitatiivisessä analyysissä nousee selvästi esiin arvostelijoiden asiantuntija-funktio. Toisin kuin kaunokirjallisuuden ja ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa, tietokirjallisuuden arvioinneissa kehoitusparia

209 Brothers, Joyce: *Nainen*, AKL 1964, 125, Kerttu Larjanko.

210 Kuusi, Antti: *Ylioppilaitten vallankumous*, AKL 1969, 36, Lyyli Virtanen.

”kirjastoon – ei-kirjastoon” käytettiin vuosikymmenen loppuun asti. ”Ei-kirjastoon” -kehotuksen osuus vaihteli välillä 0,5–4 %. Vuosi 1966 aiheutti tässäkin kirjallisuudenlajissa pienen notkahduksen edellisvuoden 3 %:sta vuoden 1966 1,5 %:iin. Huomionarvoista on sen sijaan ”kirjastoon” -kehotuksen korkeat prosenttiluvut vuosina 1960–1967, osuuksien vaihdelta 21,5 %:sta 36 %:iin (vuonna 1965). Vuosi 1966 ei tietokirjallisuuden kohdalla ollut merkittävä: notkahdus edellisvuodesta 36 %:sta 29 %:iin. Merkittävämpi notkahdus tapahtui vasta vuosina 1968–1969, 13 %:sta 6,5 %:iin. ”Kirjastoon” -kehotuksen säilyminen arvioinneissa vuosikymmenen loppuun ja vielä näinkin korkeana, kertoo siitä, miten tärkeänä arvostelijat kokivat asiantuntijaroolinsa. Asiantuntijuus ja tietokirjallisuuden esittelijän rooli korostui myös positiivisten ja neutraalien arviointien korkeissa prosenttiluvuissa: positiiviset arvioinnit, ilman ”kirjastoon” -kehotusta, liikkuivat 14,5–30 %:n välillä ja neutraalit arvioinnit 39–59 %:n välillä. Tietokirjallisuuden kohdalla *Arvosteleva kirjaluetelma* toimi voittopuolisesti esittelevänä luettelona. Arvosteltavaksi valikoitui yleisesti ottaen suositeltavaa kirjallisuutta, koska suoranaisesti negatiivisten arvostelujen määrä liikkui vain 2,5–5,5 %:n välillä.

Kuvio 8. Arvostelevan kirjaluetelmon suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarin mallin mukaan.

Huotarin mallin mukaisessa analyysissä *Arvostelevan kirjaluettelon* rooli tietokirjallisuuden esittelijänä näkyy vielä selvemmin. Kuvailevien arviointien osuus kasvoi vuoden 1960 tilanteen 77 %:sta vuoden 1962 huipun 96,5 %:n kautta vuoden 1969 tilanteen 91,5 %:iin. Tulkitsevaa arviointia, missä tietokirjaa arvioidaan vielä sanataiteellisena teoksena, esiintyi vuosikymmenen kahtena ensimmäisenä vuonna noin 20 %:ssa arvioinneista, mutta sittemmin tulkitsevaksi luokiteltava ote hiipui muutamaan prosenttiin. Arvottava kritiikki oli laimeaa vuosikymmenen alkupuolella osuuden vaihdellessa välillä 0,5–3 %, mutta vilkastui ilmeisesti yleisen yhteiskunnallisen keskustelun myötä kohoten vuoden 1967 tilanteen 3 %:sta vuoden 1969 tilanteen 5 %:iin. Tämä tulos noudattelee edellä esiteltyjä kaunokirjallisuuden ja ajanvietekirjallisuuden kvantitatiivisen analyysin tuloksia. Yhteiskunnallinen keskustelu heijastui siis kaikilla kirjallisuuden aloilla. Toisin kuin Timo Kukkola kritisoi, 1960-luvulla käyty ”julkinen keskustelu ja moniarvoisen yhteiskunnan nimeen vannominen”²¹¹ kantautui *Arvostelevan kirjaluettelon* toimitukseen ennen vuosikymmenen loppua ja vieläpä monella rintamalla.

4.1.3 1970-luku – oikeuden vuosikymmen

Vuonna 1974 öljykriisi ja sitä seurannut maailmanlaajuinen lama katkaisivat Suomessakin vallinneen kasvu- ja kehitysoptimistisen ajanjakson, ja tämä heijastui myös kirjallisuuteen: yleismaailmalliseen tiedostavuuteen suuntautunut debatti- ja pamflettikirjallisuus sai tehdä tietä keskiluokkaistuneen ja urbanisoituneen Suomen arvopohdinnoille ja naisnäkökulmalle, kuten Samuli Parosen, Alpo Ruuthin, Kerttu-Kaarina Suosalmen ja Eeva Kilven teoksissa.²¹² 1970-luvun kirjallisuus keskittyi lisäksi lähimenneisyyden kuvaukseen, moraaliseen historian tarkasteluun ja oikeuden etsimiseen, kuten Hannes Sihvo 1970-luvun kiteytti.²¹³

Juhani Niemen mukaan suomalaisessa kirjallisuudessa vaikutti 1960-luvun lopulta 1970-luvun puoliväliin voimakas agraariepiikan aalto, joka pohjautui 1960-luvun lopun elinkeinorakenteen muutokseen, ”suureen muuttoon”. Maaseudun murrosta kuvasivat Kalle Päätalo, Eino Säisä ja Heikki Turunen. Tätä agraariperinnettä tuettiin erityisesti moniosaisilla romaanisarjoilla, kuten Kalle Päätalon *Iijoki-sarja*

211 Kukkola 1973a, 151-152.

212 Niemi 1999, 166–167, 182; Enwald 1999, 202.

213 Sihvo 1988, 237.

(1971–1998), Eeva Joenpellon *Lohja-sarja* (1974–1980), Eino Säisän *Kukkivat rou-
dan maat* (1971–1980) ja Paavo Rintalan *Nahkapeitturien linjalla* (1976–1979).²¹⁴

4.1.3.1 Kaunokirjallisuus

1970-luvulla Kirjastolehti julkaisi edelleen laajoja uuden kaunokirjallisuuden yleis-
katsauksiaan, joiden laatijoina olivat ammattikriitikot ja kirjallisuudentutkijat. Jo
näissä aikalaiskatsauksissa pystytään hahmottelemaan 1970-luvun kotimaisen proosan
yleispiirteet. Kirjallisuudentutkija Vesa Karosen mukaan vuoden 1970 kiinnostavin
ilmiö oli mielipidekirjallisuuden esiinmarssi. Hänen mukaansa kirjamarkkinat olivat
heränneet yhteiskunnallisesti, ja rajat kaunokirjallisuuden ja mielipidekirjallisuuden
välillä madaltuneet. Karonen katsoi, että taidekirjallisuudelle on asetettu yhteis-
kunnallinen haaste, johon se pystyy vastaamaan. Karonen erotteli 1970-luvun alun
suomalaisesta proosasta kirjailijat, jotka olivat pyrkineet irti yhteiskunnallisesta
todellisuudesta kohti anarkiaa tai individualismia, mutta eivät olleet ”osallistuvia”
kirjailijoita, kuten Veikko Huovinen, Jarkko Laine ja Heimo Pihlajamaa, sekä yhteis-
kunnan vastaiset, kantaaottavat kirjailijat, joita edustivat muiden muassa Veronica
Pimenoff teoksella *Pohjoiset pelit* ja Toini Virisalo teoksella *Ei kiitos*. Karosen mukaan
Virisalon teos oli enemmän mielipidekirja kuin romaani, ”individualistinen ja kaik-
keen yksityiseen ja yhteiskunnalliseen pahaan purkautuva kritiikki”. Karonen havaitsi
naispuolisten kriitikoiden kokeneen Virisalon vapauttavana suoraan puhujana, kun
taas miespuoliset kriitikot suhtautuivat häneen varauksellisesti.²¹⁵ Juuri tästä ilmiöstä
näyttää olevan kysymys *Arvostelevan kirjaluetellon* poikkeuksellisessa rinnakkaisar-
vostelussa, jonka Virisalon teos saa osakseen. Arvostelija Risto Hannula totesi:

Hän kirjoittaa ronskisti, väliin hiukan pingoittuneenkin railakkaasti, ja osuu usein
pitäviin yksittäisiin oivalluksiin ja muotoiluihin. Kuitenkin vierastan hänen kir-
jaansa; olkoon epätoivo kuinka aitoa tahansa, se näyttää ajaneen Virisalon itseriit-
toisiin asenteisiin.²¹⁶

Arvostelija Helena Anhavaan Virisalo sen sijaan teki syvän, myönteisen vaikutuk-
sen: ”Virisalon tyyli on aforistista, sivaltavaa; hän näkee niin selvästi ja puhuu niin

214 Niemi 1999, 167–168; Mäkelä 1999, 227, 231.

215 Karonen 1971, 2–6.

216 Hannula, AKL 1970, 124–125.

suoraan, että kirja tuskin menestyy. Mutta se elää kauan.”²¹⁷ Molemmat arvostelut ovat kokonaisuudessaan liitteessä 6.

Niin vastakkaisia mielipiteitä kuin Virisalón kirjan rinnakkaiskriitikit edustavatkin, ne kuvaavat hyvin sitä, miten *Arvostelevasta kirjaluetelosta* oli 1970-luvulla kadonnut lähes kokonaan se kuusikymmentäluvun konservatiivinen asennemaailma, jota puolustaen sen arvostelijat kävivät värikästä ja monipuolista aikalaisdialogia ympäröivän radikaalistuvan yhteiskunnan kanssa. Jo 1970-luvun alusta lähtien *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat olivat vaivattomasti asettuneet vaatimaan kirjallisuudelta kantaaottavuutta ja lukijoilta tiedostavuutta. Vappu Karjalaisen arvio Maja Ekelöfin *Siivoojan raportista* summasi tiivistetysti sekä aikakauden aiheet että asenteet kirjallisuuteen ja lukijoihin:

Omat ja lähipiirin huolet eivät kuitenkaan sokaise Majaa näkemästä miten koko maailma on täynnä ongelmia ja tuhon uhkaa. Kaiken kokemansa ja ajattelemansa, niin omat kivut ja säryt kuin Vietnamin sodan, Biafran nälän sekä Ruotsin ja Suomen voivuolet Maja kirjaa yksinkertaisella arkikielellä [- -] Kunpa jokainen omiin pieniin ympyröihinsä takertunut suomalainen lukisi tämän raportin ja ajattelisi muutamat asiat uudestaan.²¹⁸

1970-luvun kaunokirjallisuuden politisoituminen piirtyi terävästi Kirjastolehden artikkelissa *Sitoutuneen romaanin keinot*, jossa kirjallisuuskriitikko Anja Kurejoki otti Aulikki Oksasen teoksen *Näin syntyy kyyneleet* esimerkiksi *sitoutuneesta* romaanista, jota Oksasen kirja Kurejoen mielestä ”suorastaan karrikoiden edustaa”. Kurejoki totesi, että Aulikki Oksanen on julkisesti tunnustautunut ja toimiva vasemmistolainen, jonka kirjallinen tuotanto on selvästi alkanut ilmentää hänen poliittista suuntautumistaan. Kurejoen mukaan ”romaanin ideologiana oleva luokkataistelu alistaa kaiken muun, sisällön, motiivit, esitystavan ja henkilökuvat. [- -] elottomien puhutorvien esittämään ideologiseen julistukseen.”²¹⁹

Sen sijaan *Arvostelevan kirjaluettelon* arvio samasta kirjasta oli erittäin myönteinen sekä kaunokirjallisena että ideologisena tuotoksena:

Aulikki Oksasen on kannattanut tehdä kunnianhimoinen yrityksensä rakentaa vanhan hyvän ajan romaani: ainakin minua miellyttää vaihteeksi kohdata kirja, jossa on juoni ja paljon ihmisiä ja yllättäviä lenkkejä heidän välillään. [- -] Näin

217 Anhava, AKL 1970, 125.

218 Karjalainen, AKL 1971, 11.

219 Kurejoki 1971, 297–298.

syntyy kyyneleet on muistettavin niiltä osin, jotka balladin lailla luovat tiiviitä kaaria riistettyjen ja tiedostamattomien ihmisten elämästä. [- -] Siinä on ansiota kerrakseen ja siksi kirja on tärkeä.²²⁰

Kirjallisuuden politisoituminen näkyi *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissa sekä poliittisen näkemyksen toteamisena että mahdollisen poliittisen näkemyksen etsintänä: ”[h]änen piirtämänsä vasemmistolaisen naisen muotokuva”,²²¹ ”[h]änen ihmisensä ovat poliittisesti vieraantuneita, vaistonvaraisia vasemmistolaisia”²²² tai arvostelija kaipaa leimallisempaa poliittisuutta: ”Nieminen on ottanut keskushahmokseen poliitiikkaan [- -] passiivisesti suhtautuvan työläisen [- -]. Rinnalle olisin kaivannut yhtä edustavaa kuvaa poliittiseen toimintaan osallistuvasta ihmisestä.”²²³ Teoksen poliittinen näkökulma voi olla myös ainoa, jonka arvostelija korostetusti ottaa esiin arvostelussaan: ”poliittisen kuvion hahmottaminen näyttää [- -] yhä suuremmassa määrin kiinnostavan kirjailijaa. [- -] näin poimin esiin vain yhden särmän harvinaisen rikkaasta romaanista.”²²⁴ Poliittisen aiheen, esimerkiksi yliopiston demokratian puolesta käytävän kamppailun, katsotaan sopivan ”mitä mainioimmin” myös kaunokirjan aiheeksi,²²⁵ mutta yhtä hyvin kaunokirjana esitellyn voidaan katsoa olevan pikemminkin poliittinen pamfletti ”keskustapuolueen puolesta sosialidemokraatteja vastaan”²²⁶ tai ”kuin edessä olisi ollut vasemmistolehden pääkirjoitus”²²⁷ kuin kaunokirjallisuudeksi luokiteltava teos. Samassa arvostelussa Vappu Karjalainen yritti jokseenkin kömpelösti hahmotella jonkinlaista *Arvostelevan kirjaluettelon* yleispoliittista linjaa todetessaan, että suomalainen elämänmuoto on vasemmalta katsottuna aivan erilainen kuin oikealta, ja kaikkia puolia valottavia puheenvuoroja tarvitaan.

Edellä esitelyjen yleispoliittisten kannanottojen lisäksi *Arvostelevan kirjaluettelon* 1970-luvun kaunokirjallisuuden arvosteluissa vasemmistolaiset arvostelijat ilmaisivat avoimesti poliittisen kantansa, kuten Risto Hannulan arviointi Marja-Leena Mikkolan teoksesta *Liisa ja Veikko Ihmemaassa*:

Mikkolan 70-luku on jännittävästi pohjustettu. Kapitalistisen yhteiskunnan mekanismit ja työväenliikkeen vaikutusmahdollisuudet sekä uuden vasemmistolai-

220 Oksanen, Aulikki: *Näin syntyy kyyneleet*, AKL 1971, 13, Risto Hannula.

221 Pajunen, Jenny: *Kaikki se voittaa*, AKL 1973, 147, Pertti Jokinen.

222 Vartiainen, Aarni: *Joka leikkiin ryhtyy*, AKL 1972, 109, Risto Hannula.

223 Nieminen, Kaiho: *Lovistoori*, AKL 1972, 131, Risto Hannula.

224 Joenpelto, Eeva: *Sataa suolaista vettä*, AKL 1979, 8-9, Risto Hannula.

225 Eskola, Antti: *Mies ja ääni*, AKL 1974, 30, Pertti Jokinen.

226 Huumo, Matti: *Vainotulet*, AKL 1975, 51, Pertti Jokinen.

227 Halttu, Eeli: *Suomalainen elämänmuoto*, AKL 1974, 128, Vappu Karjalainen.

sen tajunnan vaiheet kulttuuriradikalismista laajempaan solidaarisuuteen ja toimintaan ovat kenttä juuri hänen kartoitettavakseen.²²⁸

Myös Pertti Jokisen arviointi Manuel Scorzan teoksesta *Rummunlyöntejä Rancasin puolesta* tuo esiin poliittisen kannan: ”[h]uoletti uskaltaa sanoa, että tämä teos on korkeatasoisimpia kaunokirjallisia puheenvuoroja imperialismia vastaan mitä milloinkaan on suomen kielellä julkaistu”.²²⁹

Mikään yksittäinen aihealue ei 1970-luvulla nostattanut niin runsasta ja monipuolista keskustelua *Arvostelevassa kirjaluetelossa* kuin esimerkiksi sota- ja keskitysleirikirjallisuus edellisellä vuosikymmenellä. 1970-luvun aiheista nousivat selvimmin esiin ruotsinsuomalaiset ja heistä kertova kaunokirjallisuus. Esimerkiksi Hannu Ylitalon romaanitrilogia innoitti arvostelija Vappu Karjalaisen voimakkaaseen arvottavaan kritiikkiin, josta on vaikea sanoa, kenelle *Arvostelevan kirjaluettelon* potentiaalista lukijakunnasta se on osoitettu: ”Ruotsin valtion tähänastiset toimenpiteet siirtolaislasten koulutien tasoittamiseksi ovat täysin riittämättömät. Tässä asiassa pitäisi pian tehdä jotakin sekä Ruotsissa että Suomessa, vastuu on yhteinen.”²³⁰

1970-luvun merkittävä kirjallinen ilmiö, omakustanteet, huomioitiin *Arvostelevan kirjaluettelon* arvioinneissa. Tämän pani merkille Timo Kukkola artikkelissaan *Vähälevikkinen kirjallisuus – mitä se on ja mitä sen hyväksi voitaisiin tehdä*. Kukkolan mukaan omakustanteiden osalta *Arvosteleva kirjaluetelo* oli poikennut periaatteestaan sulkea monistetut teokset luettelon ulkopuolelle. Muutoin *Arvosteleva kirjaluetelo* arvioidessaan kovin niukasti vähälevikkistä kirjallisuutta, oli Kukkolan mielestä ”häpeäksi sekä kouluhallitukselle että Kirjastopalvelulle”.²³¹ Omakustanteita *Arvosteleva kirjaluetelo* sen sijaan arvioi laidasta laitaan: ”[a]ivan uskomatonta tekstiä tämä Penttilän kolmas omakustanne, hyvin lähellä huonointa koskaan Suomessa ilmestynyttä kirjaa”²³² päätyen Viljo Suutaria ylistävään arviointiin: ”Viljo Suutari, tämä ilmiö omakustantajien joukossa”.²³³

Arvosteleva kirjaluetelo oli 1970-luvulla monessa suhteessa muuttunut edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. 1970-luvun kaunokirjallisuus ei herätä arvostelijassa aihetta moraalikritiikkiin eikä kielelliseen kritiikkiin kuten kuusikymmenluvulla. Mutta holhoava asenne lukijaan edellyttää tiedostavuutta myös lukijalta.

228 Hannula, AKL 1970, 12.

229 Jokinen, AKL 1974, 167.

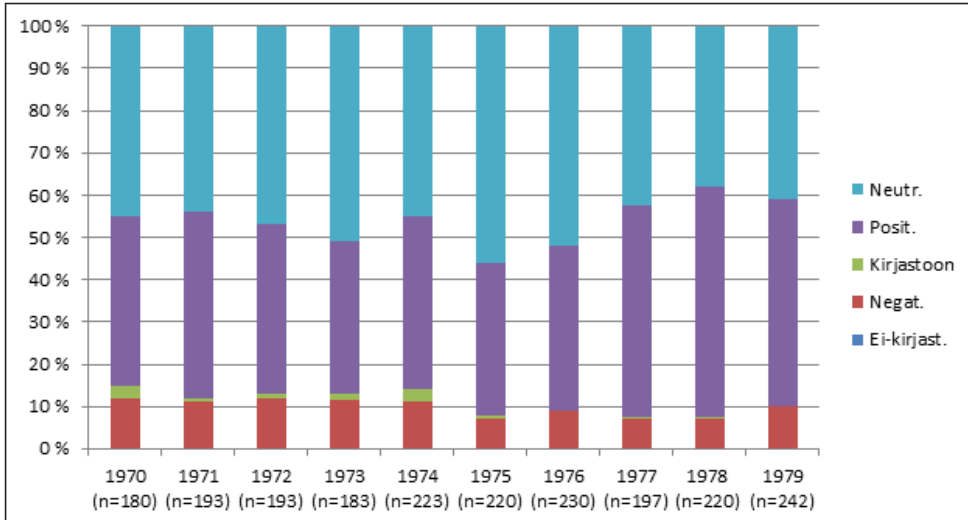
230 Ylitalo, Hannu: *Ruotsalaisten maa*, AKL 1972, 164, Vappu Karjalainen.

231 Kukkola 1973b, 324.

232 Penttilä, Eino: *Varpuskellari*, AKL 1979, 26, Pertti Jokinen.

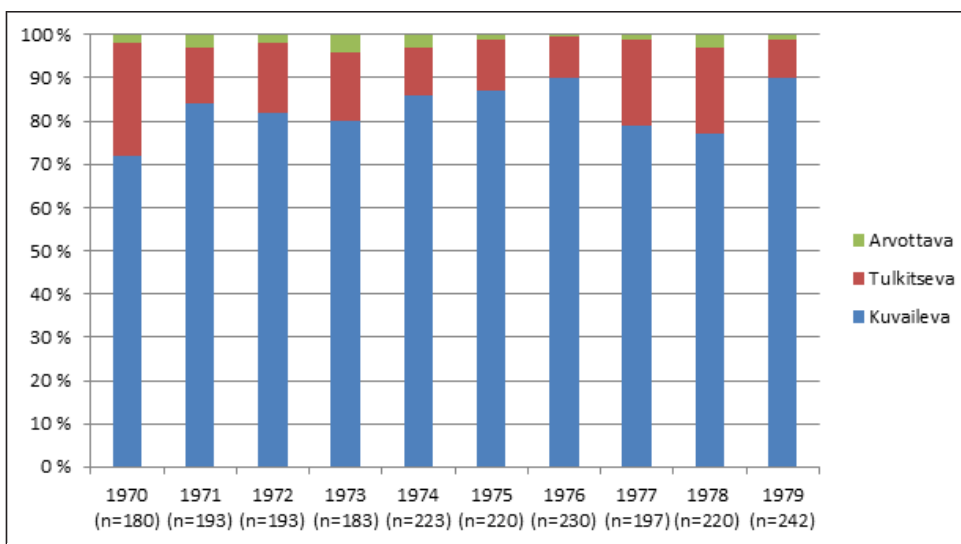
233 Suutari, Viljo: *Terästien kirskuva nauru*, AKL 1978, 92, Risto Hannula.

Kvantitatiivista analyysia *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta kaunokirjallisuuteen vuosina 1970–79 kuvaa kuvio 9 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 10 Huotarain mallin mukaan.

Kuvio 9. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Keräsen mallin mukaan: eri suhtautumistavat prosentteina.

1970-luvun kaunokirjallisuuden arviointien kvantitatiivinen jakauma vastaa selvästi kuusikymmentäluvun lopun tilannetta. Jo 1960-luvun sekä positiivisten että neutraalien arvostelujen kasvu 40–50 %:iin osoitti arvostelevan kirjaluettelon muutoksen lähinnä esitteleväksi kirjaluetteloksi. 1970-luvun positiiviset arviot vaihtelivat 36 %:sta 54,5 %:iin ja neutraalit 38 %:sta 56 %:iin. Kasvu ei kuitenkaan ollut lineaarista eikä mikään vuosi muodostanut erityistä piikkiä. Mahdollisesti vuosikymmenen politisoitumisesta johtuen negatiivisten arvostelujen prosentuaalinen osuus nousi korkeammaksi kuin edellisellä vuosikymmenellä, jolloin se parhaimmillaan kattoi 10 % arvioista. 1970-luvun alkupuoliskolla negatiivisten arvostelujen prosentiosuus oli 11–12 %, ja vuosikymmenen jälkipuoliskollakin verrattain suuri, 7–10 %. ”Ei-kirjastoon” -kehotusta ei enää esitetty, mutta ”kirjastoon” -kehotus sisältyi vielä vuosikymmenen alkupuolella 3 %:iin arvioinneista. Vuosikymmenen lopulla se esiintyi enää 0,5 %:ssa arvioinneista.

Kuvio 10. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarin mallin mukaan.

Jo kuusikymmenluvulla ilmeni Huotarin mallin mukaisessa analyysissä suuntaus esittelevän kirjaluettelon suuntaan, jossa kuvailevien arvostelujen määrä kasvoi 81 %:iin ja tulkitsevien arvostelujen määrä laski 19 %:iin. Tämä sama suuntaus jatkui 1970-luvulla. Vuoden 1970 tilanteen 72 %:sta kuvailevien arviointien määrä lähtee kasvuun päättyen vuoden 1979 tilanteen 90 %:iin. Tulkitsevien arviointien määrä puolestaan lähtee laskuun vuoden 1970 tilanteen 26 %:sta vuoden 1976 tilanteen 9,5 %:iin. Seuraavan kahden vuoden aikana tulkitsevien arviointien määrä liikkuu 20 %:ssa, mahdollisesti ilmestyneen taiteellisesti korkeatasoisen agrariepiikan johdosta, pudotakseen vuonna 1979 peräti 9 %:iin. Aikakauden poleemisen kantaaottavuuden voi tulkita myös näkyvän vuosikymmenen alun suhteellisen korkeassa arvottavan kritiikin prosenttiluvuissa 3–4 %, jotka vuosikymmenen loppupuolella putoavat 1 %:iin lähestyttäessä vähemmän kantaaottavaa 1980-lukua.

4.1.3.2 Ajanvietekirjallisuus

Populaarikulttuurin ja viihdekirjallisuuden alettua vakiinnuttaa asemaansa suomalaisessa kulttuurissa syntyi kulttuurintutkimuksessa ja joukkotiedotustutkimuksessa tarve pohtia ja määritellä niiden merkitystä ja vaikutuksia kohdeylei-

söön. Samalla ilmaistiin myös huoli massaviihteen haitallisesta vaikutuksesta kritiikittömämpiin käyttäjiin. Käyty julkinen keskustelu oli hyvin leimallista 1960- ja 1970-luvuille ja se heijastui myös *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissa.

1970-luvun alussa *Arvosteleva kirjaluetelo* suhtautui ajanvietekirjallisuuteen ylenkatseellisesti alempiarvoisena kirjallisuutena, jolta ei ”pidä liikoja vaatiakaan”²³⁴ tai joka kulkee ”vain sieltä, mistä aita on matalin [- -] koska riman korottamista harva heiltä edes pyytää, saati vaatii”.²³⁵ Mutta koska ajanvietekirjallisuus oli jo paikkansa lunastanut, *Arvostelevan kirjaluettelonkin* arvostelija ryhtyy peräämään siltä laatua, todeten: ”Kyllä viihdekirjallisuutta saa olla ja täytyykin olla, mutta vähin mitä voi vaatia, on että viihde viihdyttää. Jollei se sitä tee, sillä ei ole mitään virkaa.”²³⁶

Arvostelevan kirjaluettelon arvostelijat pohtivat vuosikymmenen edetessä viihdyttävyyden ohella ajanvietekirjallisuuden syvempiäkin funktioita, kuten terapeutista merkitystä. Tarkastelukohteeksi tarjoutui ensisijaisesti romanttinen kirjallisuus eskapistisuutensa ja samastumismahdollisuutensa vuoksi. Ensin *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelija pohti romanttisen kirjallisuuden terapeuttisen merkityksen perimmäisiä juuria:

Satu Tuhkimostako meidät naiset on ikiajoiksi villinnyt samastumaan kelpo kotiopettajattareen [- -]. Kenen syytä, että kovin moni naislukija osto- ja lukuhalukkuudesta päätellen jää tyttöikänsä samastavan lukijan asteelle? Mikä uomasi lukijatottumukset noin kapeiksi?²³⁷

Romanttisen kirjallisuuden terapeuttinen tehtävä on ollut auttaa lukijansa edes hetkeksi unohtamaan arjen harmauden ja tosielämän ongelmat ja tarjota unelma tai lupaus muutoksesta. Tässä arvostelussa tämä terapeuttinen tehtävä vertautuu sekä satuun *Tuhkimosta* että *Kotiopettajattaren romaaniin*, joiden päähenkilöt pääsivät irti ikävästä arjestaan ja kohtasivat muutoksen.

Arvostelija analysoi myös eskapistisen romanttisen kirjallisuuden tasoa ja toteaa sen perin kehnoksi:

Voiko naistemme epäviihtymys tässä arki-Suomessa todella olla sitä luokkaa, että he noin vain uhraavat kolmekymppisen [markkaa] ’eläkkeen’ huonosti kirjoittavan ja huonosti suomennetun englantilaistekijättären myötä edes hetken ’erilaista

234 Utrio, Kaari: *Vehkalahden neidot*, AKL 1971, 148, Vappu Karjalainen.

235 Lynn, Margaret: *Uhkaava menneisyys*, AKL 1973, 116, Kerttu Manninen.

236 Polva, Anni: *Vihellä minulle, Viki*, AKL 1974, 33, Marja Paavolainen.

237 Salisbury, Carola: *Välimeren helmi*, AKL 1977, 92, Kerttu Manninen.

ja kauniimpaa elämää’. [- -] Voi meitä! Ihan pian minun on luettava jokin Regina- tai Sydänsarjalainen verratakseni millä taholla lopultakin on tämän romantiikka-huiputuksen pohjalukema.²³⁸

Lopulta arvostelija löysi myös myönteisiä ja laadukkaita terapeuttisia keinoja romanttisesta kirjallisuudesta:

[m]ielestäni juuri tämänkaltainen romaani on hyvä vaihtoehto niille rentoutuakseen lukeville naisille, jotka eivät pohjimmaltaan sittenkään onnellistu kartano-romaanien tuulentuvista vaan etsivät iloisen rohkeuden ja elämänuskalluksen latautumiskeinoja harmaan väsymyksensä vastapainoksi romaaneista, joissa tapahtumia on helppo seurata ja joiden oudoissa oloissa on mukavaa vaihtelua ja jännitystäkin.²³⁹

1970-luvun lopussa *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelija luonnehti, millainen olisi hyvä romanttinen teos:

Mitä jos oikeampi vaihtoehto olisikin hieman enemmän elämän makuinen? Vaikkapa tämänkaltainen viihderomaani, jossa keski-ikäisenä leskeksi jäänyt ammattitaidoton kotirouva joutuu hakeutumaan työhön, kamppailemaan isojen lastensa aiheuttamien kipeiden ongelmien ja syyllisyydentuntojen kanssa, ratkomaan seksi- ja ihmissuhdeongelmiaan uudenvuoden tilanteissa. Toki päähenkilö on sen verran kaunis, pikkuvarakas ja haluttava, että lukijan on mieluista samastua häneen, mutta somistettukaan todellisuus ei estä vertailunvaraa kokemusten ja ratkaisujen suhteen.²⁴⁰

Tässä arvostelussa *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelija oli aivan uusilla linjoilla romanttisen kirjallisuuden suhteen. Hyvin oivaltavasti, selkeästi ja tyhjentävästi hän määritteli, millaista olisi yhteiskuntakriittinen, romanttinen kirjallisuus olennaisimmillaan ja parhaimmillaan. Hän tähdensi tosielämän realiteettien olevan myös siirrettävissä myös romanttisen kirjallisuuden juonenkulkuun ja henkilökuvaukseen ja tarjoavan siten uskottavan samastumiskohteen lukijalle ja käyttökelpoisia rakennusaineita lukijan omaan elämään. Hän näki sen täysin varteenotettavana, toimivana realiteettina, asettaen sen vertailuun muiden ”lajitoverien” rinnalle ja antaen

238 Robins, Denise: *Sinun on sydämeni*, AKL 1975, 117, Kerttu Manninen.

239 Specht, Robert: *Tisha - erämaakoulun opettajatar*, AKL 1978, 158, Kerttu Manninen.

240 Van Slyke, Helen: *Rakkaus on paras paikka*, AKL 1978, 148, Kerttu Manninen.

sille merkityksen, joka on lukijaa kunnioittavampi ja arvostavampi kuin millaisena romanttisen kirjallisuuden merkitys lukijalle oli yleensä nähty.

Edellä esitetyissä ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa olikin vielä havaittavissa miltei halveksiva suhtautuminen lukijaan, josta edellä oleva Kerttu Mannisen arviointi teki myönteisen poikkeuksen. Osansa saivat myös muut kuin naistenviihteen lukijat: ”[o]lisi mielenkiintoista saada selville, millä perusteella Suomen kansa valitsee luettavansa: tämä huipulle sijoittuva kirja ei anna siitä varsin mairittelevaa kuvaa”.²⁴¹ Arvostelijoiden käsitys viihdekirjallisuuden lukijakunnasta kohentui kuitenkin 1970-luvun loppupuolelle tultaessa: ”Utrion romaaneissa on aina lukijalle osoitettu sanoma, mutta sitä ei suinkaan isketä rautakangella lukijan päähän. [- -] Utrio on älykäs eikä aliarvioi lukijansakaan älyä”²⁴² tai arvostelun piikki suunnataan kirjailijaan: ”[a]liarvioiko tekijä lukijansa, vai kelpaako viihteessä tosiaan mikä tolkkuttomuus tahansa?”²⁴³

Vertailun vuoksi seuraan *Arvostelevan kirjaluetellon* asennoitumista Anni Polvan tuotantoon tutkimanani ajankohtana halki vuosikymmenten:

Väitetään että siirtyminen sarjakuvasta kirjaan on huomattava henkinen suoritus. Tällä on perusteltu mm. Polvan teosten hankkimista kirjastoihin. Jos Jaska Jokunen ja tämä teos asetetaan rinnan, niin suosittelen Jaska Jokusta tai jopa Aku Ankkaa.²⁴⁴

Vuosikymmen vaihtui, arvostelijat vaihtuivat, romanttinen kirjallisuus vakiinnutti asemansa ja tuli hyväksytyksi ajanvietteellisen, terapeuttisen merkityksensä ansiosta. – Vain *Arvostelevan kirjaluetellon* linja Anni Polvan tuotantoa kohtaan pysyi tinkimättömänä. Keinot sitä paitsi tuntuivat kovenevan: enää ei tuhadettu pelkästään Polvan tuotannolle sinänsä, vaan ylenkatseen tueksi piti etsiä vieläkin vähäpätöisempinä pidettyjä vertailukohteita, kuten sarjakuvat, Polvan teosten nujertamiseksi.

Kirjastolehti julkaisi teemanumeron (4/1970) salapoliisikirjallisuuden asemasta kirjastopolitiikassa. Teemanumero käsitti kaksi varsinaista artikkelia dekkareista: Soili Erkamon *Murha kirjastossa* ja Juha Virkkusen *Dekkareita luetaan* sekä Sven Hirnin pääkirjoituksen *Sherlock Holmes kirjastossa* ja Helle Kannilan *Päivästä päivään* -kolumnin omasta salapoliisikirjallisuusharrastuksestaan. Soili Erkamon artikkeli käsitteli salapoliisikirjallisuuden historiaa, tehtävää ja asemaa kirjavalinnassa.²⁴⁵ Juha Virkkunen

241 MacLean, Alistair: *Pako Vaccarèsiin*, AKL 1971, 13, Veikko Junnila.

242 Utrio, Kaari: *Rauvalilja*, AKL 1979, 163, Vappu Karjalainen.

243 Holland, Isabelle: *Kumpi heistä palasi?*, AKL 1979, 132, Kerttu Manninen.

244 Polva, Anni: *Anna mun kaikki kestää*, AKL 1978, 30, Leena Laulajainen.

245 Erkamo 1970, 102–104.

selosti *Kirjastolehden* teettämää kiertokyselyä, jossa viisi dekkareiden harrastajaa, kirjailija Aale Tynni, säveltäjä Erkki Salmenhaara, päätoimittaja Alli-Julia Tolvanen, kustannusvirkaileija Kalevi Haikara ja radiotoimittaja Olli Alho kertoivat, miksi dekkarit viehättävät, mikä on dekkarien lukemisen psykologinen tausta, millainen on huono ja millainen hyvä dekkari, mistä niissä perimmältään on kysymys yms.²⁴⁶ Kumpikaan näistä artikkeleista ei ole suoranaisesti tarkoitettu kirjavalinnan apuneuvoksi.

Myöhemmin Kirjastolehdessä julkaistiin *Arvostelevan kirjaluettelon* vakituisen jännityskirjallisuusarvostelijan, toimittaja Risto Hannulan artikkeli *Jännärit*, jossa Hannula käsitteli sekä vanhempaa että uudempaa jännityskirjallisuutta.²⁴⁷ Tämä artikkeli oli selvästi tarkoitettu kirjavalinnan apuneuvoksi, koska siinä pohdittiin muun muassa teosten saatavuutta. Samantyyppinen kirjallisuuskatsaus oli Timo Kukkolan artikkeli *Saduista väkivallan todellisuuteen. Kotimainen rikoskirjallisuus 70-luvulla*, joka tosin ilmestyi vasta 1980-luvun puolella.²⁴⁸

Sven Hirn totesi pääkirjoituksessaan salapoliisiromaanin vakiinnuttaneen asemaansa Suomessa ja saaneen suuren lukijakunnan. Myös *Arvostelevan kirjaluettelon* luopuminen käänösdekkareiden syrjinnästä oli selkeyttänyt kirjastojen asennoitumista tähän kirjallisuudenlajiin. Hirn tiivistä myös lajityypin tehtävää ja asemaa aikakauden kirjavalinnassa:

Salapoliisiromaanien lukemista on pidetty ylä- ja keskiluokalle tyypillisenä ajanvietteenä, älyllisenä nautintona vailla suoranaista yhteyttä arkipäivän ongelmiin. Dekkari ottaa harvoin kantaa, se ei osallistu eikä se yleensä paljastakaan. Vasemmistoradikaalin dogmaattiselta kannalta lienee tässäkin pohjimmaltaan kysymys oopiumista kansalle. Vähemmän oikeaoppisesta näkökulmasta todettaneen, että kelvollisen ajanvietteen tarjoaminen on sisällytetty kirjastojen ohjelmaan. Eskapismi on hyväksytty eikä silloin enää voi seuloa aineistoa ulkonaisten tuntomerkkien perusteella.²⁴⁹

Tässä kommentissaan Hirn summaa muun muassa Helle Kannilan edustaman perinteisen käsityksen salapoliisikirjallisuudesta sivistyneistölle sallittuna rentoutumiskeinona, yhteiskuntatieteilijöiden käymän keskustelun viihdekirjallisuuden tehtävästä ja kirjastojen vähitellen yhä sallivamman asenteen ajanvietekirjallisuutta kohtaan.

246 Virkkunen 1970, 105–107.

247 Hannula 1976, 184–186.

248 Kukkola 1980, 68–70.

249 Hirn 1970c, 101.

1970-luvun *Arvostelevassa kirjaluetelossakaan* ei enää asetettu jännitys- ja sala- poliisikirjallisuuden hankintaa kirjastoihin kyseenalaiseksi. Sitä vastoin arvostelijat määrittelevät, millaista on hyvä jännityskirjallisuus ja pitävät hyvänä jännityskirjana teosta, jossa ”taitavasti muunnellaan rahan, rakkauden ja rikoksen teemaa” ja jossa viihteelliseen jännitykseen sisältyy yhteiskunta-analyysiä: ”[n]äin hyvin todellisuuteen sidottuja jännityskirjoja saisi ilmestyä enemmän”.²⁵⁰

Arvosteluissa nousee kuitenkin korostetusti esille 1970-luvulle ominainen väki- valtaviihde ja sen tuomitseminen. Lukuisten *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelujen sisältö tiivistyi Veikko Junnilan arvosteluun Norman Hartleyn teoksesta *Panttivanki*:

Häikäilemätön kirja seksistä, väkivallasta, kiristyksestä ja kuolemasta aikamme malliin, sanoo kustantaja, joka vähät välittää yleisen mielipiteen (ja kirjastolaitok- senkin) heikoista yrityksistä raakuuden vastustamiseksi. [- -] Tällä tavoin saa- daan myös riittävästi pornoa mukaan, jotta väkivalta ja raakuus täydentyisivät. Epämiellyttävä ja tympeä kirja, jonka levittämiseen kirjastolaitoksen ei pitäisi osal- listua.²⁵¹

Toinen 1970-luvulle tyypillinen ilmiö jännityskirjallisuudessa oli yhteiskuntakriitikki. Sen *Arvosteleva kirjaluettele* kyllä havaitsi Dashiell Hammettin, Chester Himesin, Maj Sjöwallin ja Per Wahlöön sekä Matti Yrjänä Joensuun teosten arvioinneissa, mutta jolle se lämpeni hitaasti: ”[k]olmas käänös tarvittiin ennen kuin olen valmis myöntämään, että ruotsalainen dekkarintekijäpari Sjöwall–Wahlöö kyllä on saa- mansa kansainvälisen tunnustuksen arvoinen”, totesi arvostelija Risto Hannula.²⁵² Vuosikymmenen loppupuolella Matti Yrjänä Joensuu teoksellaan *Harjunpää ja pyromaani* sentään jo nautti ansaitsemaansa arvostusta *Arvostelevassa kirjaluetelos- sakin*. Hannula kiinnitti huomiota teoksen yhteiskuntakriittiseen näkökulmaan ja piti teosta suomalaisen jännityskirjallisuuden parhaimmistoon kuuluvana. Hannula painotti erityisesti Joensuun teosta myös kiintoisana romaanina, joten teos tuntui saavan lisäarvostusta potentiaalisena taideronaanina.²⁵³

Kolmas ilmiö, johon *Arvosteleva kirjaluettele* väkivaltaviihteen ja yhteiskuntakriit- tisen jännitysromaanin lisäksi erityisesti puuttui, oli kaupallinen bestseller-kirjallisuus, ”kirja, jonka kustantaja etukäteen päättää menestykseksi ja koko koneistollaan myös

250 Chase, James Chadley: *Šokkikäsitteily*, AKL 1971, 103, Risto Hannula; Erdman, Paul: *Miljar- din dollarin kauppa*, AKL 1974, 30, Veikko Junnila.

251 Junnila, AKL 1976, 146.

252 Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per: *Bussimurha*, AKL 1972, 81, Risto Hannula.

253 Joensuu: *Harjunpää ja pyromaani*, AKL 1978, 145, Risto Hannula.

toteuttaa päätöksensä”.²⁵⁴ *Arvosteleva kirjaluettelo* tuomitsi jyrkästi Mario Puzon, Harold Robbinsin, Sidney Sheldonin ja Thomas Harrisin kaupallisesti laskelmoit-
den tehdyt menestysromaanit. *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumista tämän lajin
kirjallisuuteen kuvasi tiivistetysti Pertti Jokisen arvio Thomas Harrisin teoksesta
Musta sunnuntai:

Hirveän muodinmukainen kirja. Mukana kaikki nykyisen bestsellerin perusai-
nekset: katastrofihuhka, joukko hurahaneita arabisissejä, Vietnamin sodan vau-
rioittama jenkki sekä sekunnintarkaksi kiristynvä aikataulu. Tietenkin tekijä on
lisäksi tietävinään kaiken arabisissien sisäisestä valtataistelusta ynnä muovipom-
mien rakentamisesta. Tuloksena on juuri niin kaupallisen kylmä tuote kuin näis-
tä aineksista vain voi syntyä, yhtä vastenmielinen niin poliittiselta kuin kirjalli-
seltakin kannalta.²⁵⁵

Moralistiseksi kritiikiksi äityvää moraalikritiikkiä *Arvosteleva kirjaluettelo* käytti vielä
1970-luvullakin. Luettuaan Pierre Reyn teoksen *Leski* arvostelija Kerttu Manninen
turvautui konkreettiseen fyysiseen kielikuvaan ilmaistessaan moralistisen pahek-
suntansa: ”[t]ämän teoksen jäljiltä totisesti tekee mieli mennä pesemään kädet”.²⁵⁶

Tai vielä voimakkaammin ilmaistuna:

[O]lemme mielestäni väkivaltaivihhteestä kovaa vauhtia siirtyneet vielä tehokkaam-
min murskaamaan ihmisarvoamme: olemme kadottamassa suhteellisuudenta-
jumme. Enkä häpeä tippaakaan, vaikka minua nyt ehkä syytetään parodiantajun
puutteesta.²⁵⁷

Tämä kuulostaa enää holhoavan arvostelijan henkilökohtaiselta kannanotolta, jonka
kohderyhmä jää epäselväksi: onko paheksunta ja ohjaus tarkoitettu kustantajille,
kirjastonhoitajille, lukijoille vai aikakaudelle, joka on kulkemassa arvostelijan ohitse.

Vaikka *Arvosteleva kirjaluettelo* oli ainakin näennäisesti hyväksynyt ajanviete-
kirjallisuuden kirjastokelpoisuuden, arvosteluissa käytettävä kielellinen kritiikki
paljasti arvostelijakunnassa vielä vallitsevat torjuvat ja halveksivat asenteet ajan-
viete kirjallisuutta kohtaan. Viihdekirjallisuuteen suunnattu kielellinen kritiikki

254 Puzo, Mario: *Kummisetä.*, AKL 1971, 147, Risto Hannula.

255 Jokinen, AKL 1976, 77.

256 Manninen, AKL 1977, 163.

257 Lyons, Nan & Lyons, Ivan: *Kuolema korjaa kokit*, AKL 1979, 78, Kerttu Manninen.

oli runsasta, monipuolista, värikästä ja ivallista. Arvostelijan mielestä kirja saattoi olla liian vauhdikas: ”miltei pakkomielteeltä vaikuttaa se, ettei Julie voi askeltakaan ottaa joutumatta seikkailunpyörteeseen”²⁵⁸ tai hidastempoinen: ”Bromige on nyt kuin puolinukuksissa ja laahaa juonta latteudesta toiseen”.²⁵⁹ Kielellisen kritiikin keinoin arvioitiin myös kirjan tasoa: ”[l]öpertelyä, joka taitaisi saada kioskirjoittajankin häpeästä punastelemaan”,²⁶⁰ tehtävää: ”mutta ei nyt viitsit tyytyä ihan olemattomaan päiväunissammekaan”,²⁶¹ lukijaa: ”[s]urettaa, jos viihteen lukijalta rahan menon ja ajanhaaskauksen lisäksi vielä tuhoutuu terve kielikorvakin”,²⁶² kirjailijaa: ”Sariolahan kirjoittaa kuin pentele, sehän tiedetään”²⁶³ – ja koko kirjallisuudenlajia sinänsä: ”[a]jantappoväline, jonka ainoa ja kyseenalainen kirjallisuutta hyödyttävä merkitys on, että se pitää lukutaitoa yllä”.²⁶⁴

Tässä kohdin tutkimustulokseni poikkeaa Sirpa Salon havainnoista, joiden mukaan 1970-luvulla *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissa ei enää esiintyisi holhoavaa, hyökkäävää tai moralisoivaa suhtautumista.²⁶⁵ Juha Keräsen aikaisempien tutkimustulosten mukaan *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautuminen kotimaiseen rikoskirjallisuuteen muuttui 1970-luvulla myönteisemmäksi. Vuosikymmenelle tultaessa negatiiviset arvostelut olivat arvostelujen suurin luokka, vaikkakin suoranainen kirjastokelpoiseksi tai -kelvottomaksi luokittelu oli jo arvosteluista jäänyt pois. 1970-luvun puolivälin jälkeen negatiivisten arvostelujen määrä putosi suunnilleen kolmasosaan arvosteluista. Positiivisissa arvosteluissa tapahtui vuoden 1977 jälkeen hieman pysyvämpi määrrien nousu. Itsessään eri luokkiin sijoitettujen arvostelujen arviointikriteereissä ei tapahtunut juurikaan muutoksia.²⁶⁶ Sirpa Salon mukaan *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautuminen kotimaiseen romanttiseen kirjallisuuteen oli 1970-luvulla selvästi myönteisempää kuin edellisellä vuosikymmenellä. Sävyltään myönteisten ja suhteellisen neutraalien arvostelujen määrä oli kasvanut, ja historiallinen ajanvieteromaani, eritoten Kaari Utrio, sai jopa innostuneen vastaanoton. Arvostelujen suhtautuminen ei ollut enää holhoavaa, hyökkäävää tai moralisoivaa eikä kirjastokelpoisuusluokittelua enää romanttisen ajanvietekirjallisuuden kohdalla-kaan käytetty. Uutta arvosteluissa oli Salon mukaan myös se, että romaaneja ei enää pyritty arvioimaan pelkästään taiteellisen tason perusteella, vaan sen mukaan, miten

258 Néry, Gérard: *Kuka olet, Julie*, AKL 1973, 107, Marja Paavolainen.

259 Bromige, Iris: *Kartanon perijätär*, AKL 1977, 105, Kerttu Manninen.

260 Creese, Bethea: *Kobitalokas koru*, AKL 1977, 142, Kerttu Manninen.

261 Andrews, Lucilla: *Alakerran nuoret lääkärit*, AKL 1974, 146, Kerttu Manninen.

262 Andrews, Lucilla: *Tyyntä ja myrskyä*, AKL 1977, 76, Kerttu Manninen.

263 Sariola, Mauri: *Surma surutalossa*, AKL 1973, 148, Kari Vaijärvi.

264 MacLean, Alistair: *Katkuinen kuoleman tie*, AKL 1973, 146, Kerttu Manninen.

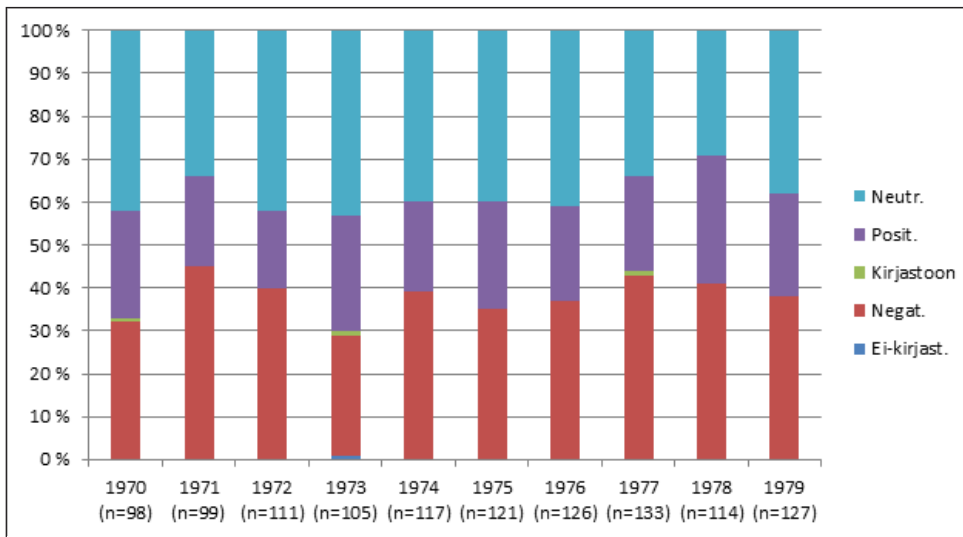
265 Salo 1995, 39–43.

266 Keränen 2004, 42, 50.

hyvin ne täyttivät hyvälle viihteelle asetetut kriteerit, kuten mukaansatempaavuus, humoristisuus ja jonkinasteinen realismi.²⁶⁷ Omaksi tutkimustulokseksi sen sijaan tuli, että *Arvostelevan kirjaluetellon* naistenviikkeen arvosteluissa holhoavuus, hyökkävyys ja moralisointi olivat edelleen läsnä.

1970-luvun alkupuolelta lähtien on havaittavissa *Arvostelevan kirjaluetellon* kansansivistysmission terävimmän kärjen jo taittuneen, vaikka sen perustehtävä kirjavalinnan ohjailijana ja opastajana onkin vielä jäljellä. Arvosteleva kirjaluetello oli alistunut hyväksymään sekä rikoskirjallisuuden että romanttisen kirjallisuuden yleisten kirjastojen kirjavalikoimiin.

Kvantitatiivista analyysiä *Arvostelevan kirjaluetellon* suhtautumisesta ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1970–79 kuvaa kuvio 11 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 12 Huotarinnin mallin mukaan.

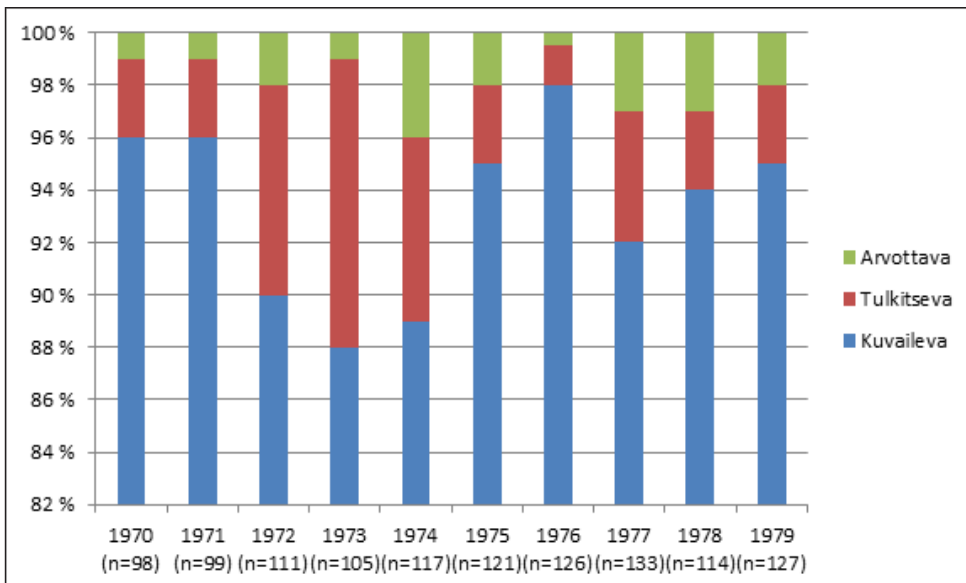

Kuvio 11. Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1970–79 Keräsen mallin mukaan: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteina.

Kuvio 11 osoittaa, että 1960-luvun lopulla *Arvosteleva kirjaluetello* alkoi jo suhtautua suopeasti ajanvietekirjallisuuteen. Vuosikymmenen lopulla myönteisten (kirjastoon+positiivinen) ja neutraalien arvostelujen yhteinen prosenttiosuus oli korkeampi kuin kielteisten (ei-kirjastoon+negatiivinen) arvostelujen prosenttiosuus. 1970-luvulla tilanne on toinen: ”Ei-kirjastoon” ja ”kirjastoon” -kehotukset ovat jääneet pois, ja

²⁶⁷ Salo 1995, 39–43.

negatiiviset ja neutraalit arvostelut muodostavat lähes samansuuruiset ryhmät kautta koko vuosikymmenen. Niiden osuus oli 30–40 %. Positiivisten arvostelujen ryhmä sen sijaan on pudonnut kolmanneksi 20–25%:n osuudella. Yhdenkään yksittäisen vuoden vertailu ei nosta positiivisten arviointien määrää negatiivisten tai neutraalien kritiikkien ylitse, joten *Arvostelevan kirjaluettelon* asenteiden ajanvietekirjallisuuteen ei voida katsoa lientyneen. Tässäkin kohdin tutkimustulokseni poikkeaa sekä Sirpa Salon että Juha Keräsen havainnoista, joiden mukaan *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisessa sekä dekkareihin että romanttiseen kirjallisuuteen olisi 1970-luvulla selvästi tapahtunut käänne myönteisempään.

Kuvio 12. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarin mallin mukaan. Huom. kuvion vasemman reunan asteikko ei ala 0:sta, vaan kuvaa vain arvostelujen vaihteluvälin, joka ilmenee vasta asteikon yläpäässä.

Huotarin mallin luonnehtimat kritiikin sisältöluokat ilmenivät 1970-luvun arvosteluissa toisin kuin edeltäneellä vuosikymmenellä. Kuvailevaa kritiikkiä ei enää käytetty yksinään halventamistarkoituksessa, vaan yleensä saman kirja-arvion sisällä esiintyy sekä kuvailevaa että tulkitsevaa kritiikkiä. Prosenttiosuudet noudattelivat silti kuusikymmentäluvun linjaa: kuvailevien arvioiden osuus oli 88–98 % ja tulkitsevien arvioiden 3–10 %. Arvottava kritiikki osoitti sen, miten *Arvosteleva kirjaluettelon* omalta osaltaan pohti teosten syvempiä yhteiskunnallisia merkityksiä ja määritteli lukijakunnalleen kirjavalinnan avuksi, millaista on hyvä viihde.

4.1.3.3 Nuorisokirjallisuus

1970-luvun läpipolitisoitunut henki näkyi myös lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. Yhteiskuntapoliittiset muutokset olivat muuttaneet käsitystä lapsesta ja siltä pohjalta lasten- ja nuortenkirjallisuudelle asetettiin aivan uusia vaatimuksia. Holhoavan asenteen sijaan lasta pidettiin tiedostavana ja omiin kirjallisuusvalintoihin kykenevänä. Kasvatuksellisuus teki tilaa uusvalistukselle, jonka katsottiin auttavan lasta elämän ongelmatilanteissa, ja mielikuvitus sai väistyä arkirealismiin tieltä; perinteisten satujen julmuus kirjoitettiin uudestaan opettavaiseksi, idylliseksi tarinaksi. 1970-luvulla lapsille ja varhaisnuorille suunnatusta satukirjallisuudesta löytyi enemmän yhteiskunnallista painotusta kuin nuortenromaaneista. Vaikka ympäröivästä maailmasta pyrittiinkin antamaan mahdollisimman realistinen kuva, lasten- ja nuortenkirjallisuus ei ollut Suomessa niin politisoitunutta kuin Ruotsissa ja Tanskassa. Tämä ”ongelmarealismiin ja yhteiskuntakriittisyyden paatos” kesti kuitenkin Suomessa niin pitkään, että 1980-luvulle tultaessa siihen oli jo kyllästytty ja se sai väistyä.²⁶⁸

Lasten- ja nuortenkirjallisuudesta oli Kirjastolehdessä runsaasti artikkeleita 1970-luvulla. Sitä tarkasteltiin lajityyppinä Kaija Pakkasen esittelyssä,²⁶⁹ Leila Lotin sosiologisen tutkimuksen esittelyssä *Yhteiskunnan kuva suomalaisissa nuorisoromaaneissa*,²⁷⁰ Sinikka Pyötsiän artikkelissa *Lastenkirjallisuus ja lapsi*,²⁷¹ Kyllikki Villan artikkelissa *Runoutta ja ruisleipää*,²⁷² Hannu Mäkelän artikkelissa *Lastenkirja on tärkeä*²⁷³ sekä Kyllikki Villan artikkelissa *Miksi lohikäärmeitä huiputetaan*.²⁷⁴ Arvo Lehtovaaran ja Pirkko Saarisen nuorten lukemisharrastustutkimusta esiteltiin artikkelissa *Nuoret ja kirjat*.²⁷⁵ Virallisen nuortenkirjavuoden 1976 kunniaksi Kirjastolehti pyysi seitsemää nuortenkirjallisuuden asiantuntijaa arvioimaan 22 nuorten kirjasarjaa kirjavalinnan avuksi.²⁷⁶ Vuonna 1978 Kirjastolehdessä paneuduttiin kuvakirjoihin kolmen laajan artikkelin voimalla: Yrjänä Levannon *Katsellaan kuvia*,²⁷⁷ *Kuvakirjakustantajat tentissä*²⁷⁸ ja Seppo Verhon *Kuvakirjat kirjastossa*.²⁷⁹ Varsinaisia lasten- ja

268 Heikkilä-Halttunen 2003, 216–229; Grün 2003, 285; Korhonen 2005, 69.

269 Nyssönen 1970, 12–13

270 Lotti 1971, 52–53.

271 Pyötsiä 1972, 62–63.

272 Villa 1973, 16–17.

273 Mäkelä 1975, 75–76.

274 Villa 1978, 337–341.

275 Alestalo 1977, 66–69.

276 Nuorten kirjasarjat 1976, 305–317.

277 Levanto 1978, 136–140.

278 *Kuvakirjakustantajat tentissä* 1978, 189–193.

279 Verho 1978, 194–195

Villa 1978, 337–341.

Alestalo 1977, 66–69.

nuortenkirjallisuutta esitteleviä artikkeleita olivat Vuokko Blinnikan *Aiheita ja kirjailijoita Norjan nuorisonkirjallisuudessa*,²⁸⁰ Kaija Salosen *Neljännesvuosisata Ruotsin uutta lasten- ja nuortenkirjallisuutta*²⁸¹ sekä Kari Vaijärven vuoden 1975 lastenkirjallisuuden katsaus *Aku Ankan sivupersoonat*.²⁸² Näitä artikkeleita Kirjastolehden lukijat saattoivat hyödyntää suoraan kirjavalinnassa, vaikka niiden näkökulma oli kirjastonäkökulmaa laajempi.

Jos edellisellä vuosikymmenellä *Arvosteleva kirjaluetello* vielä hahmotteli ja kiitti lasten- ja nuortenkirjallisuudessa esiintyvää todenmukaisuutta, niin seitsemänkymmentäluvulla se selvästi ja ytimekkäästi etsi ja edellytti lasten- ja nuortenkirjasta arkirealismia. Arvostelijoiden näkemys oli useimmiten lukijalähtöinen: ”Tiina-kirjat tuntuvat osoittavan tavallisen arkielämän kummellusten suosion tyttölukijoiden keskuudessa”²⁸³ tai ”[o]len kauan kuuluttanut [- -] juonellista seikkailua, joka yhdistelisi niin fantasian kuin nykyhetken lukijan kaipaamat realistiset puitteet”.²⁸⁴

Toinen edelliseltä vuosikymmeneltä periytyvä keskeinen ilmiö oli osallistuvuus. Kirjastolehden kirjailijakuvassa Kaija Pakkanen pohtii osallistuvuutta lasten- ja nuortenkirjallisuudessa todeten, että osallistuva kirja on kyllä kasvattava, mutta mielikuvitustakaan ei saisi unohtaa.²⁸⁵ *Arvosteleva kirjaluetello* toteaa osallistuvuuden, jolloin arvostelijan oma asenne ei välttämättä ilmene: ”Siitä osallistuvasta linjasta, joka oli ominainen osalle viime vuoden kuvakirja-, satu- ja kuvasatutuotantoa, on tämän perinteisen kokoelman osalle tipahtanut pieni kirpale”.²⁸⁶ Mutta samanaikaisesti *Arvostelevan kirjaluetellon* arvostelija kaipaa kirjalta osallistuvuutta:

Tiinan maailmankuva on niin ihan paikoillaanpysyvä, turvallinen, vailla järkytyksiä [- -] ja vailla tietoa maailman läsnäolosta. Sanotaan, että näitä kirjojakin tarvitaan. Ainakin niitä luetaan vimmatusti, ajatelkaapa miksi?²⁸⁷

Lähes osallistuvuuden synonyymi *Arvostelevassa kirjaluetellosa* oli yhteiskunnallisuus tai ajankohtaisuus, joita lasten- ja nuortenkirjojen aiheista löydettiin ja kiitettiin. Myönteisen arvion saivat niin Tuula Saarron teos *Suljetut ovet*, joka käsitteli mus-

Nuorten kirjasarjat 1976, 305–317.

Levanto 1978, 136–140.

Kuvakirjakustantajat tentissä 1978, 189–193.

280 Blinnikka 1970, 34–37.

281 Salonen 1970, 142–145.

282 Vaijärvi 1976, 104–108.

283 Polva: *Tiinan ampiaiskesä*, AKL 1971, 167, Kari Vaijärvi.

284 Salosaari, Liisa: *Rautasydän*, AKL 1972, 84, Kari Vaijärvi.

285 Nyysönen 1970, 13.

286 Susiluoto, Laura: *Noidanlukon salaisuus*. AKL 1971, 53, Vuokko Blinnikka.

287 Polva: *Tiina joutuu sairaalaan*, AKL 1974, 15, Kari Vaijärvi.

talaisväestön asemaa ja ongelmia Suomessa²⁸⁸ tai saksalaisesta natsinuoresta kertova Vibeke Olssonin *Ulrike ja sota*.²⁸⁹ Ajankohtaista teemaa, lasten keskuudessa esiintyvää väkivaltaa, edusti Raili Mikkasen *Kalpeat naamat*, joka ”on omiaan havahduttamaan ja auttamaan myös lasten vanhempia”.²⁹⁰

1970-luvulla sarjakirjat nousivat uuteen suosioon edellisen vuosikymmenen svantovaiheen jälkeen. Uusia sarjoja ilmestyi 30. Sarjakirjallisuuden uutta nousua vauhdittivat etenkin ruotsalaiset ja englantilaiset hevossarjat. Etsiväsarjoissa epärealistista arvoituskaavaa korvattiin syvemmällä yhteiskunnallisella näkemyksellä. Merkittävin käänne tapahtui kuitenkin 1970-luvun loppupuolella, jolloin alettiin julkaista kotimaisia tyttö-, hevos- ja etsiväsarjoja.²⁹¹ *Arvostelevan kirjaluettelon* sarjakirjamielitykset osuvat yksiin Kirjastolehden asiantuntijaraadin mieltymysten kanssa.²⁹² Kirjasarjoista myönteisimmän arvion molemmissa arvostelijaryhmissä saivat Stig Ericsonin *Dan Henry*-sarja, Åke Holmbergin *Totte Svensson*-sarja sekä Mary Patchettin *Villiori*-sarja. Niitä *Arvosteleva kirjaluetelo* kiitti uskottavasta kerronnasta, jossa toiminnan osuus on tavallista realistisempaa ja toimintajakson katkaisevat kuvaukselliset vaiheet,²⁹³ tai etenkin etsiväsarjoissa on ”herpaantumaton juonen tahti, hupaisat käännteet tapahtumien eri vaiheissa ja tutut keskeishenkilöt sankareista pääkonnaan”.²⁹⁴

Lukuisten muiden kirjasarjojen saama kielteinen kritiikki tiivistyi Kerttu Mannisen arvioissa, joka kohdistuu Alfred Hitchcockin nimellä kulkevaan sarjaan *3 etsivää*:

Sarjan kirjoittaja Robert Arthur on vakuuttunut siitä, että rippunen eksotiikkaa on nuorten dekkarin varsinainen mauste, ja kun liemeen panee rappiokartanon, sopivasti aaveen ulinaa, aarrekätkön ja hurjia takaa-ajoja, on keitos täydellinen. [- -] Aikuisella on semmoinen olo kuin olisi lukenut markkinatutkimusten tuloksena laadittua myyntimiehen kikkakirjaa, siitä miten tehdään myyvä poikakirja.²⁹⁵

Kielteisimmän sarjakirjoihin kohdistuvan kritiikin kohde oli kuitenkin edeltävästä vuosikymmenestä vaihtunut: Enid Blytonin paikan kehnoimpana sarjakirjailijana oli ottanut Carolyn Keene *Neiti Etsivä*-sarjallaan. Suhtautuminen Enid Blytoniin oli

288 Blinnikka, AKL 1972, 83.

289 Manninen, AKL 1976, 153.

290 Blinnikka AKL 1976, 118.

291 Rättyä 2007, 488.

292 Nuorten kirjasarjat 1976, 305-317.

293 Ericson, Stig: *Dan Henry Villissä lännessä*, AKL 1975, 154, Kari Vaijärvi; Patchett; Mary Elwyn: *Villiori*, 1973, 134, Kerttu Manninen.

294 Holmberg, Åke: *Totte Svensson sirkuksessa*, AKL 1973, 133, Vuokko Blinnikka.

295 Hitchcock, Alfred: *3 etsivää ja vihreä aarre*, AKL 1974, 71, Kerttu Manninen.

sen sijaan muuttunut myönteisemmäksi. 1970-luvulla syntynyt huoli lasten lukuharrastuksen taantumisesta antoi Enid Blytonin kirjoille uuden funktion: *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat katsoivat, että Enid Blytonin teosten ”yksinkertainen juoni, isohko teksti ja kuvitus saattavat ehkä auttaa lasta lukemisen ensi kankeuden ylitse”.²⁹⁶

Kielellinen kritiikki oli 1970-luvulla nuorisokirjallisuutta arvioitaessa usein käytetty ja värikäs tehokeino: ”[r]oskaa tämä on, oikein epätodellista höpötystä”,²⁹⁷ ”[h]yppynen pyppyläisen tilalle ehdottaisin höykösen pölähtävää”,²⁹⁸ ”Kaksi Tiinaa – olisiko siinä arvostelijan tai lukijan toiveuni tai kauhukuva?”²⁹⁹ Säkenöivimmän kielellisen ilotulituksen kohteeksi joutui kielteisimmät kritiikit saanut Carolyn Keenen *Neiti Etsivä* -sarja: ”[o]n ihme, että Neiti Etsivä ja hänen ystävänsä vielä ovat täysijärkisiä, niin monta kertaa heidät on jo kolkattu, kidnapattu, kolaroitu ja melkein murhapoltettu”.³⁰⁰

Ajankohtaiset aiheet nuortenkirjoissa, kuten teinitytön raskaus ja psyykkisesti sairaat nuoret nostattivat arvottavaa moraalikritiikkiä, jonka kärki oli suunnattu muualle kuin kirjan varsinaiseen sisältöön tai lukijakuntaan. Arvostelija Kerttu Manninen peräsi nuortenromaanin, jossa myös teinipoika kantaisi vastuunsa raskaudesta³⁰¹ ja Ritva-Liisa Pilhjerta painotti aikuisten suomaa turvallisuutta psyykkisesti sairaitten nuorten elämässä ja toivoi Tuula Kallioniemen teoksen *Toivoton tapaus?* päätyvän kaikkien nuorten kanssa työskentelevien käsiin.

Kvantitatiivista analyysyä *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta nuorisokirjallisuuteen vuosina 1970–79 kuvaa kuvio 13 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 14 Huotarin mallin mukaan.

296 Blyton, Enid: *SOS ei anna periksi*, AKL 1974, 95, Kerttu Manninen.

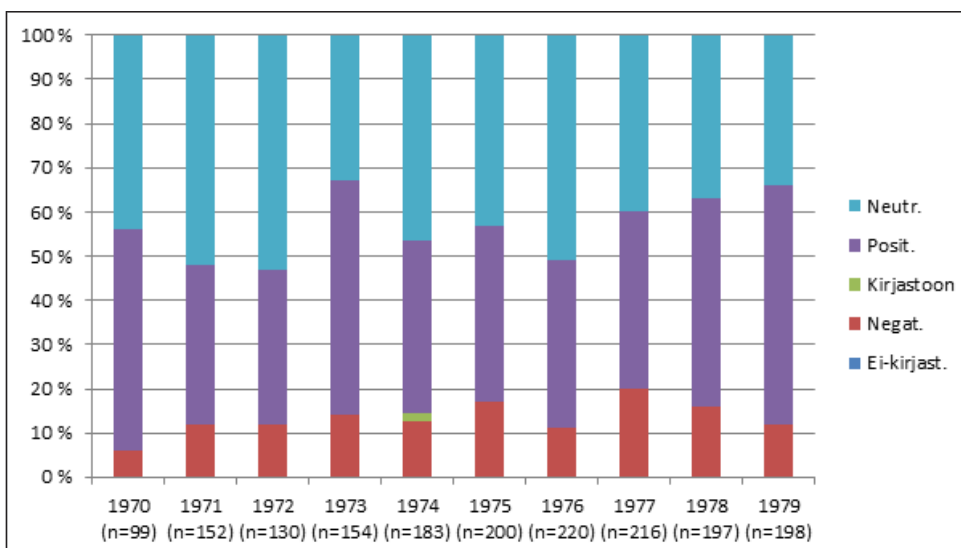
297 Almqvist, Anna-Liisa: *Varo esteitä, Annika!*, AKL 1977, 34, Ritva-Liisa Pilhjerta.

298 Almqvist, Anna-Liisa: *Siirry johtoon, Annika!*, AKL 1977, 34, Ritva-Liisa Pilhjerta.

299 Polva: *Tiinalle otetaan pikkusisko*, AKL 1978, 134, Kari Vaijärvi.

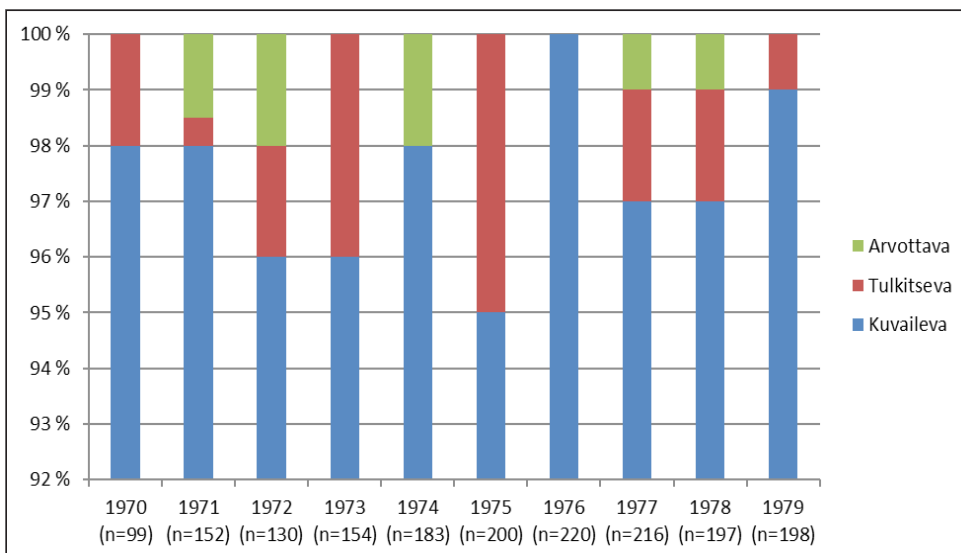
300 Keene: *Neiti Etsivä ja balettitosujen arvoitus*, AKL 1979, 28, Ritva-Liisa Pilhjerta.

301 Jalo, Marvi: *Elämän laukka*, AKL 1978, 150, Kerttu Manninen.

Kuvio 13. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Keräsen mallin mukaan: eri suhtautumistavat prosentteina.

Kuvio 13 osoittaa, että 1960-luvun tapaan 1970-luvun nuorisokirjallisuuden arvioinnit olivat voittopuolisesti myönteisiä tai neutraaleja. Molempien osuus oli 40–50 %. Kriittisesti kantaaottava kymmenluku tuotti kuitenkin jonkin verran enemmän negatiivisia kritiikkejä, joiden osuus oli yli 10 % koko vuosikymmenen; ylimmillään 20 % vuonna 1977. Kehotukset ”kirjastoon – ei-kirjastoon” olivat jääneet kokonaan pois arvioista.

Kuvio 14. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarin mallin mukaan. Huom. kuvion vasemman reunan asteikko ei ala 0:sta, vaan kuvaa vain arvostelujen vaihteluvälin, joka ilmenee vasta asteikon yläpäässä.

Huotarin mallin mukaisessa analyysissä kuvailevan kritiikin osuus oli vielä suurempi kuin edellisellä vuosikymmenellä liikkuen 95–100 %:n välillä. Kuusikymmentäluvun jälkipuoliskolta tulkitsevien arviointien osuus oli pudonnut entisestään, muutamasta prosentista pariin prosenttiin. Arvottavaksi luokiteltava kritiikki oli vieläkin niukempaa: sitä esiintyi satunnaisesti enimmillään parin prosenttiyksikön verran. Käytännössä *Arvosteleva kirjaluetelo* oli nuorisokirjallisuudenkin osalta muuttunut esitteleväksi kirjalueteloksi.

4.1.3.4 Tietokirjallisuus

Kirjastolehti julkaisi edelleen 1970-luvulla joitakin kirjallisuuskatsauksia tietokirjallisuudesta. Näistä laajimmat olivat sukupuolielämän tietokirjallisuutta koskeva katsaus (6 sivua)³⁰² ja Kari J. Kettulan kristillisten kirjojen katsaus (4 sivua),³⁰³ jota edelsi kirjastonhoitajien toivoma katsaus kristillisistä kustantajista.³⁰⁴ Muita kirjallisuuskatsausten aiheita olivat gastronominen kirjallisuus,³⁰⁵ Suomen itsenäisyyden aikaista ulkopoliittikkaa käsittelevä kirjallisuus,³⁰⁶ vuonna 1973 ilmestyneet historiakirjat ja muistelmateokset³⁰⁷ sekä tekniikan kirjallisuuden katsaus, joka keskittyi tekniikan alan hakuteoksiin ja kasvavaan atk-kirjallisuuteen.³⁰⁸ Kaikki nämä kirjallisuuskatsaukset oli suunnattu suoraan kirjavalinnan avuksi, sillä niissä nimettiin lukuisia teoksia joko tekstissä tai erillisessä luettelossa artikkelin lopussa.

Edeltävän vuosikymmenen esittelemistä uusista tiedonaloista *Arvosteleva kirjaluetelo* jatkoi edelleen paneutuvasti parapsykologisen kirjallisuuden esittelyä. Arvostelija Marja Paavolaisen mukaan: ”[a]ikamme tuntuu olevan, teknisyydestään huolimatta, selvännäkijöiden ja ennustajien kulta-aikaa, koska horoskoopeista, ennustustaidosta, unista yms. kertovia kirjoja on ilmestynyt huomattavan paljon”.³⁰⁹

Aivan erityistä huomiota sai vuosikymmenen alussa R. Olavi Viitamäen myönteinen arvio amerikkalaisen selvännäkijän Jeane Dixonin teoksesta *Ennustukseni kävivät toteen*. Arviossaan Viitamäki esittelee, mitä aikamme tapahtumia Dixon on ennustanut ja mitä Dixon kirjassaan kertoo tietävänsä tulevaisuudesta. Arvostelussaan Viitamäki summaa, että Dixonin kertomatapa ”yllättää lukijan rehellisyydellään ja

302 Hytönen 1972, 97–102..

303 Kettula 1976, 210–213.

304 Väinölä 1976, 130.

305 Sihvola 1973, 238–242.

306 Vesala 1973, 493–495.

307 Hirn 1974b, 14–17.

308 Jotuni 1976, 228–229.

309 Woodruff, Maurice: *Ennustajan kirja*, AKL 1971, 105, Marja Paavolainen.

aitoudellaan. Dixonin selvännäkijän kyvyllä on uskonnollinen perusta. [- -] Hänen ennustuksensa ovat todella hämmästyttäviä. Lukekaapa!”³¹⁰ Tähän arvioon puuttuu Kari J. Kettula Kirjastolehden mielipidepalstalla kirjoituksellaan *Pelkkää pilailua?*, jossa Kettula tulkitsee Viitamäen arvion satiiriksi ja toteaa: ”R. Olavi Viitamäen ironia on niin täydellistä, että jotkut Arvostelevan kirjaluettelon käyttäjät saattavat ottaa hänet todesta”. Kettula esitti vastapainoksi poliittissävyyisen tulkintansa Dixonin teoksesta todeten, että ”kirjan perusteema on looginen, kvasiennustusten lomassa Dixon osoittaa meille, että sosialistinen järjestelmä on tuleva häviämään. Sosialismin vastaisen taistelun muodot ovat monet, Dixonin menetelmä on eräs ovelimmista.”³¹¹ Tämä ristiveto saman kirjan ympärillä osoittaa sekä *Arvostelevan kirjaluettelon* subjektiivista ”linjattomuutta” että joidenkin kirjastoalan aktiivien subjektiivista ”linjakkuutta” ja on varmasti aiheuttanut hämmennystä kirjavalintaa suorittavien kirjastonhoitajien keskuudessa. Viitamäen arvio Dixonin teoksesta on kokonaisuudessaan liitteessä 7 esimerkkinä vaikeasti havaittavasta satiirista.

Saman vuoden 1971 lopussa arvostelija Viitamäki oli joko luopunut ironisesta tyylistään tai muuttanut kokonaan käsitystään parapsykologiasta, sillä Horst Knautin teoksen *Paluu tulevaisuudesta* arvostelussa hän ilmaisee murheensa siitä, että ihmiset ovat joko niin vieraantuneita tai niin sairaita, että tarvitsevat parapsykologiaa pakotieksi todellisuudesta.³¹² Mutta jo seuraavana vuonna sama arvostelija ”voi jopa ymmärtää, että ihmisillä on tarvetta paeta tästä kuristavan kovasta realiteettien maailmasta”.³¹³ Sama ymmärtäväinen linja parapsykologiaa kohtaan jatkui kaikilla *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijoilla koko vuosikymmenen, ja parapsykologia muuttui lukijoiden pakotiestä kiinnostuksen kohteeksi. Huvittuneen hyväksyvästi arvosteltiin niin povaus-, horoskooppi- kuin unikirjatkin, vaikka ”teoksen kirjastosta lainaaminen on aika tarkoituksetonta puuhaa, sillä lainausaika menee umpeen, ja unet sen kun jatkuvat”.³¹⁴

Toinen uusi aihealue, johon *Arvosteleva kirjaluettele* otti säännöllisesti kantaa koko seitsemänkymmentäluvun, on jooga. Arvostelujen kehitys on mielenkiintoinen. Vuosikymmenen alussa jooga oli uusi ilmiö, ja arvostelija suhtautui varsinkin jooga-filosofiaan epäilevästi todeten: ”[u]skokoon ken haluaa”.³¹⁵ Pari vuotta myöhemmin sama arvostelija korosti erityisesti joogan mielenterveydellisiä vaikutuksia: ”[e]i siis ihme, että itämainen mystinen jooga, joka aina on fyysisen terveyden ohella koh-

310 Viitamäki, AKL 1971, 106.

311 Kettula 1971, 399.

312 Viitamäki, AKL 1971, 137.

313 Perttola-Flinck, Aikki: *Ihmistiedon rajamailla*, AKL 1972, 73–74, R. Olavi Viitamäki.

314 Artemidoros Daldislainen: *Suuri unikirja*, AKL 1971, 1, Kerttu Manninen.

315 Rawls, Eugene S.: *Joogaa nykyajan ihmiselle*, AKL 1972, 9, Aimo Juvonen.

distanut huomionsa erityisesti myös mielen tasapainoon ja terveyteen, on löydetty uudelleen”.³¹⁶ Seuraavana vuonna samainen arvostelija pani merkille joogafilosofian puuttumisen ja toteaa: ”ilman joogafilosofiaa joogasta tuleekin tavallista kotijump-paa”.³¹⁷ Vuosikymmenen loppupuolella joogafilosofia oli jo lunastanut paikkansa, kun arvostelija päätti arvostelunsa toteamukseen: ”[k]uvissa esiintyvä malli ei itse tunnu kovin sisäistäneen joogan filosofiaa”.³¹⁸

Jotkut *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelut herättävät poleemisia reaktioita kirjastoalan kentällä. Marjatta Marinin kielteinen arvostelu Jorma Sipilän *Sosiaalipoliitiikasta* sai Matti Putkosen kutsumaan sitä ”kirjamurhaksi” Kirjastolehden mielipidepalstalla. Putkosen mukaan Marin ”murskaa” Sipilän teoksen, ja tämä saa aikaan sen, että teos ”jää hankkimatta useimpiin pieniin kirjastoihin, ja suurimpiinkin sitä hankitaan vain vähimmäismäärä”.³¹⁹ Marinin arvostelu oli kritiikin kohteena myös seuraavana vuonna, jolloin Keijo Perälä totesi Kirjastolehden mielipidepalstalla: ”Marjatta Marin iskee jälleen”.³²⁰ Tällöin kyseessä on Marinin arvostelu Marja-Leena Mikkolan teoksesta *Raskas puuvilla*, jota Marin piti yksipuolisena.³²¹ Perälä puolestaan piti Marinin arviota piilomanipulaationa, jonka tarkoituksena on yksipuolisuuden leimasimella rajoittaa kirjan hankintaa kirjastoihin. Nämä jyrkät kannanotot, vaikka ne olikin suunnattu *Arvostelevaa kirjaluetteloa* vastaan, kuitenkin paljastivat sen tärkeyden ja vaikutusvallan, mikä *Arvostelevalle kirjaluettelolle* kirjavalinnan apuvälineenä kirjastoalan kentällä annettiin vielä 1970-luvullakin.

Edeltävän vuosikymmenen tapaan *Arvostelevan kirjaluettelon* tietokirjallisuuden arviointi keskittyi kuvailevaan kritiikkiin, mutta edelleen 1970-luvulla arvottavien arvostelujen osuus oli huomattava. Mutta verrattuna kuusikymmentälukuun arvottavien kritiikkien luonne ja sävy olivat 1970-luvulla muuttuneet. Nimitin kuusikymmentäluvun analyysissäni *yleisiksi arvottaviksi kritiikeiksi* arvosteluja, joissa arvostelija esittää arvostelussaan irrallisen kannanoton, joka ei suoranaisesti liity kirjan kuvailuun tai tulkintaan eikä siten auta kirjavalintaa, vaan jonka kärki on suunnattu aivan muualle. Tämänäyttöisiä kritiikkejä ei 1970-luvulla enää oikeastaan esiinny. Edellisen vuosikymmenen asetelma ’perinteinen arvomaailma vastaan moderni arvomaailma’ ei ollut enää niin jyrkkä, että arvostelijat olisivat tunteneet yhtä suurta tarvetta henkilökohtaisiin kannanottoihin. Mutta myös ne 1960-luvun arvottavat kritiikit, jotka nimesin *aikalaisdialogeiksi* ja joissa arvostelija ottaa kantaa johonkin

316 Roumanes, Jean-Pierre: *Jooga*, AKL 1974, 143, Aimo Juvonen.

317 Zebroff, Karen: *Jokamiehen joogaa*, AKL 1975, 28, Aimo Juvonen.

318 Zebroff, Karen: *Kauneutta joogasta*, AKL 1978, 126, Leena Jääskeläinen.

319 Putkonen, M. 1971, 65.

320 Perälä 1972, 113.

321 Marin, AKL 1972, 30.

ajankohtaiseen aiheeseen tai ajan henkeen olivat muuttaneet luonnettaan 1970-luvulla. Kannanotot ajankohtaisista aiheista olivat muuttuneet lähinnä pintapuolisiksi maininnoiksi, vailla niin poleemista henkilökohtaista näkemystä kuin edellisellä vuosikymmenellä. Ajankohtaisista aiheista tulivat arvioinneissa mainituiksi ekologia. Arvostelija Lyyli Virtanen piti esillä ekologiaa jopa luonnontieteellisten yleistösten arvioinneissa huomioiden joko sen läsnäolon: ”koko esitystapa on voimakkaan ekologinen”³²² tai sen puuttumisen: ”aikamme ekologisista kriisikysymyksistä ei ole häivettäköön”.³²³ Myös kulutusyhteiskunnan kritiikki oli ajankohtaista erityisesti seitsemänkymmentäluvun lopulla. Tuolloin sitä esitettiin niin Suomen historiaa,³²⁴ paastoa,³²⁵ rullalautailua³²⁶ kuin kauppias Juho Lallukan elämää käsittelevässä kirjassa: ”[t]eos antaa runsaasti pohtimisen aihetta tänä elintasokilpailun ja itsekkyyden aikana”.³²⁷ Muita ajankohtaisia, lähes pelkällä maininnalla ohitettavia asioita olivat lastenkasvatus, suomalainen alkoholikulttuuri, television vaikutus, työntekijöiden mielenterveysongelmat, lisääntynyt väkivalta ja atomisodan uhka.

Mutta politisoituneen seitsemänkymmentäluvun ajan henki sen sijaan murtautui arvosteluissa esiin voimallisesti. Suoranaisia poliittisia kannanottoja esiintyi arvioinneissa niin runsaasti, että ne ovat jaettavissa neljään ryhmään: 1) oikeisto–vasemmisto -vastakkainasettelu, 2) muihin puolueisiin kohdistuvat maininnat, 3) vasemmistopuolueiden keskinäiset kritiikit, 4) yleismaailmalliset poliittiset kritiikit. 1970-luvun suomalaisen yhteiskunnan tiivistetty luonnehdinta tulee esiin Raimo Rannan kuvailevassa arviossa Kyösti Skytän teoksesta *Ison Hoitajan maa vai inhimillisen kasvun yhteiskunta*:

Kaiken pahan alkuna Skyttä näkee valtion holhouksen, politisoitumisen, virkavaltaistumisen, lohkoutumisen, vallan keskittymisen ja asioista vieraantumisen. Kritiikki kohdistuu nykyiseen kasvatukseen, koululaitokseemme, virkakuntaamme sekä ylimpiin hallinto- ja luottamuselimiin. Arvostelun ohella Skyttä esittää parannusehdotuksiaan, joissa hän korostaa inhimillisyyttä, ja avointa yhteiskuntaa, jossa ei olisi pakkovaltaa, ei näennäisdemokratiaa eikä -tasa-arvoa eikä elintasohysteriaa.³²⁸

322 Valitut Palat: *Kiehtova eläinmaailma*, AKL 1972, 63, Lyyli Virtanen.

323 *Uusi suuri eläinkirja*, AKL 1971, 7, Lyyli Virtanen.

324 Jermo, Aake: *Kun kansa eli kortilla*, AKL 1975, 15, Raimo Ranta.

325 *Syö terveydeksesi, paastoa parhaaksesi*, AKL 1976, 86, Leena Pyöräniemi.

326 Korpiniitty, Pekka & Lillberg, Robert & Tervanen, Kalevi: *Rullalautailu*, AKL 1979, 91, Aimo Juvonen.

327 Markkanen, Erkki: *Juho Lallukka*, AKL 1976, 156, Raimo Ranta.

328 Ranta, AKL 1979, 103.

Arvostelevassa kirjaluetelossa aikakauden oikeisto–vasemmisto -vastakkainasettelu kirjallisuudessa otettiin huomioon molemmilta puolilta. Vasemmistoradikaaleihin kohdistuvan kritiikin osoitti Raimo Ranta arvioinnissaan Simo Simolan teoksesta *Se Suuri Vallankumous*: ”Tympääntyneenä vasemmistoradikaalien uudistusvouhotteluun on [- -] Simo Simola kirjoittanut kirjasen *Se Suuri Vallankumous*. Hän on hahmotellut kuvan siitä Suomesta, jossa radikaalien suorittama vallankumous olisi toteutunut. [- -] Teos on mielenkiintoista luettavaa, vaikka se onkin nähtävä vaaliaapisena.”³²⁹

Vasemmistoradikaaleihin kohdistuva kritiikki nousi esille myös muussa kuin poliittisessa kirjallisuudessa, kuten kansantaloustieteen alaan kuuluvassa Kurt Samuelssonin teoksessa *Kirottu pääoma*, jonka arvostelija Olavi Rokka katsoo olevan ”ruotsalaismallisen hyvinvointivaltion puolustus uusvasemmistolaista kritiikkiä vastaan”.³³⁰ Kritiikki pantiin merkille myös piispa Olavi Kareksen kirkkoa ja yhteiskuntaa käsittelevässä teoksessa *Seuratkaa tähteä*, jossa ”tukkapölyä saavat liian radikaalit yhteiskunnan ja kirkon uudistajat, varsinkin vasemmistolaiset”.³³¹ Radikalismia kommentoitiin erikseen myös itsemurhaa yhteiskunnallisena ilmiönä käsittelevässä teoksessa: ”[I]omaa on ututettu annos kulttuurikritiikkiä, jopa yhteiskunnallista radikalismia, noin vain vaivihkaa, ettei tyhmempi heti huomaakaan”.³³²

Suurimman huomion vasemmistoradikaaleista saa kuitenkin Juhani Iivari teoksellaan *Punapapin päiväkirja*, joka katsottiin *Arvostelevassa kirjaluetelossa* rinnakkaiskritiikin arvoiseksi, puolesta ja vastaan. Teologi Pekka Raittila argumentoi Iivaria vastaan: ”Tekijä on yksi niistä nuorista papeista, jotka [- -] pyrkivät yhdistämään marxilaisuuden (ilman ateismia) ja kristinuskon. [- -] ei tule selvää kuvaa siitä, millä tavoin Iivarin yhteiskunnallinen julistus nousee uskosta Kristuksen sovituksen ja ylösnousemukseen. Lain terä on kirkas, mutta anteeksiantamuksen evankeliumia en kokenut ratkaisuna luokkaristiriitaan.”³³³ Iivarin puolesta kommentoi Risto Hannula: ”Osa Iivari selittää sen muillekin; hänen analyysinsä pitää. Sen ohella hänen kirjansa on minusta yleisestikin ottaen tärkeä dokumentti 60-luvun yhteiskunnallisen tiedostamisprosessin eri aloilla aiheuttamasta tilanteesta. [- -] Iivarin työkenttänä on kirkko, jonkun toisen jokin muu, mutta vastassa olevat paineet ovat samansukuiset.”³³⁴ Molemmat poikkeuksellisen pitkät arviot on esitetty Liitteessä 8. Arvosteluista käy ilmi, millaista kohua Juhani Iivari ja hänen ajatuksensa ovat herättäneet, mutta

329 Ranta, AKL 1970, 74.

330 Rokka, AKL 1971, 83.

331 Viita, AKL 1975, 19.

332 *Itsemurha*, AKL 1970, 50, R. Olavi Viitamäki.

333 Raittila, AKL 1974, 138.

334 Hannula, AKL 1974, 138.

samalla ne tarjoavat kirjavalitsijalle ytimekkäät perustelut kirjan hankkimiselle tai hankkimatta jättämiselle; perustelut, jotka ovat niin syvälliset ja olennaisen tavoitettavat, että ne eivät jää pelkiksi arvostelijan henkilökohtaisiksi heitoiksi vasemmistoradikaalisuudesta.

Kirjailijan oikeistolaiset näkemykset todettiin myös *Arvostelevan kirjaluettelon* arvioinneissa: ”[t]ätä ulkopoliittisia ikkunoita rikkovaa pamflettia tuskin tarvittaneen kirjastoissa”, totesi arvostelija Pentti Pekonen äärioikeistolaisen Suomen Itsenäisyyspuolueen edustajan Jorma Pasasen teoksesta *Ystävyiden kanava*.³³⁵ 1970-luvun tunnetuin oikeistolainen toisinajattelija, Tuure Junnila, sen sijaan sai sovittelevamman arvion: ”[k]ritiikin purevuudesta huolimatta tai sen vuoksi Junnilan teoksia luetaan paljon niin kannattajien kuin myös vastustajien keskuudessa”.³³⁶ Jyrkin arvostelu kohdistui professori Stig Jägerskiöldin oikeistolaisiin asenteisiin Mannerheim-elämäkerran kuudennessa osassa *Talvisodan ylipäällikkö*: ”Jägerskiöld antaa myös omien kannanottojensa näkyä; aikakauden antikommunistiseen ilmapiiriin eläytyminen ei tunnu hänelle tuottaneen vaikeuksia”.³³⁷

Muihin puolueisiin kohdistuvat arvottavat kritiikit kattoivat niin ”keskustapuolueen miesten” Aku-Kimmo Ripatin ja Paavo Kähkölän Suomen yhteiskunnallisia oloja käsittelevän teoksen *Siirtomaasuomi*³³⁸ kuin Kari Tapiolan toteamuksen SMP:tä käsittelevästä teoksesta *Unohdetun kansan siivellä*: ”Suunta-sarja alkoi myyntimenestyksellä, Vennamo-pamfletilla. Menestykseen tosin vaikutti vähintään yhtä paljon maalisvaalien tulos kuin kirjan laatu”³³⁹ tai saman arvostelijan toteamus: ”tunnustan, etten pysty objektiivisesti kovin paljon Smp:n johtopoliitikkojen toimittamasta ”Asialinjasta” mainitsemaan”.³⁴⁰

Arvostelevan kirjaluettelon arvioinneissa nousevat selvästi esiin myös 1970-luvun vasemmistopuolueiden toisiinsa kohdistamat kriittiset asenteet. Arvostelijoina toimivat sosialidemokraatit Kari Möttölä ja Kari Tapiola ja osansa saivat niin Skp: ”Ei liene aiheellista keskustella siitä, onko toveri Antti Kovanen todella toveri vai ex-toveri – ideologinen puhdasoppisuuskin on tietystä määrin makuasia. [- -] Kovasen kirja on henkilökohtainen kannanotto, johon ao. puolelta (Skp:stä) todettaneen”³⁴¹ kuin Skdl: ”[t]eoksessa on kuitenkin sen laajuudesta huolimatta erittäin vähän, jos lainkaan, selkeää ja ulkopuolisillekin avautuvaa erittelyä siitä, miten järjestö on

335 Pekonen, AKL 1972, 50.

336 Junnila, Tuure: *Suomen itsenäisyydestä on kysymys*, AKL 1972, 74, Raimo Ranta.

337 Laakso, AKL 1977, 39.

338 Tapiola, AKL 1970, 50.

339 Tapiola, AKL 1970, 50

340 *Asialinjalla*, AKL 1970, 147, Kari Tapiola.

341 Kovanen, Antti: *Kommunismien kriisi*, AKL 1970, 116, Kari Tapiola.

toiminut ja miten sen kirjoittajan mukaan tulisi toimia”³⁴² sekä SDP: ”Salon linja sosialidemokraattisen puolueen horjumattomana puolustajana ulospäin käy [- -] johdonmukaisella tavalla selväksi. Samalla on selvää, ettei näistä jutuista heijastu puolueen sisäinen keskustelu tai mahdolliset linjariidat ulospäin.”³⁴³

Yleismaailmallisiksi poliittisiksi kritiikeiksi nimeämäni 1970-luvun arvottavat kritiikit ovat voittopuolisesti vasemmistosävytteisiä. Ne käsittelevät joko vasemmistolaisuutta yleismaailmallisesti tai yleismaailmallista tilannetta vasemmistolaisesti. Yleismaailmallista vasemmistolaisuutta analysoidessaan arvostelijat paneutuvat pohdiskelemaan sellaisia ajankohtaisia ilmiöitä kuin Tšekkoslovakian miehitys, maolaisuus ja eurokommunismi. Arvoitellessaan Ranskan kommunistisen puolueen puolueideologin Roger Garaudyn teosta *Sosialismin suuri käänne*, joka käsittelee Tšekkoslovakian miehitystä ja josta arvostelija Kari Tapiola käytti nimitystä ”turvallisuuspoliittisista syistä tehty interventio Tšekkoslovakiaan 1968”, Tapiola toteaa: ”Garaudyn kirja vaatii täydennyksekseen vastaavien ongelmien esittelyn neuvostoliittolaiselta puolelta”.³⁴⁴

Kriittinen on myös Pertti Jokisen arvio maolaisuutta käsittelevästä Wilfred Burchettin teoksesta *Kiinalainen elämänmuoto*: ”Pieni punainen kirja on heilunut Burchettin toisessa kädessä ja kynä toisessa. Ja tyyppilliseen tapaan tietoa ei saa yhdestäkään todella kiinnostavasta asiasta [- -] Siksi se onkin varmasti kovasti meidänkin maolaistemme mieleen.”³⁴⁵ Jyrkän kriittisen kohtelun sai myös Espanjan kommunistisen puolueen pääsihteerin Santiago Carrillon teos ”*Eurokommunismi*”, josta Kari Möttölä totesi tyyliä: ”Carrillonkin teoksesta käy kuitenkin ilmi, että kansainvälisen politiikan tosiasiat ja voimasuhteet muodostavat ’eurokommunisteille’ vaikean ongelman”.³⁴⁶ Vasemmistolaista näkökulmaa tuotiin korostetusti esiin esimerkiksi Puolan matkaoppaan arvostelussa: ”Sensijaan Puolan tämänpäivän talouselämän tai sosialistisen valtion mahdollisia saavutuksia eivät tekijät ole katsooneet matkailunähtävyyksiksi”.³⁴⁷

Yleismaailmallisesta tilanteesta *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat pohtivat kapitalismin kriisiä, imperialismia ja Yhdysvaltoja. Johan von Bonsdorffin kirjasta *Pohjois-Irlanti* todettiin, että siitä ”huokuu kauttaaltaan voimakas kapitalismin vastainen henki”.³⁴⁸ Arvostelija Pertti Jokinen löysi Göran Palmin teoksesta *Mitä voimme*

342 Haikara, Kalevi: *Isänmaan vasen laita. SKDL 30 vuotta piikkiä kansakunnan lihassa*, AKL 1976, 73, Kari Möttölä.

343 Salo, Arvo: *Kirjeitä hyllystäni*, AKL 1978, 21, Kari Möttölä.

344 Tapiola, AKL 1971, 67.

345 Jokinen, AKL 1976, 21.

346 Möttölä, AKL 1978, 123.

347 Gancz, Fritz: *Matkustamme Puolaan*, AKL 1976, 84, Lyly Virtanen.

348 Ranta, AKL 1972, 85.

tehdä? selkeän vastauksen niin suurten kuin pientenkin maitten tekopyhään päivittelyyn kehitysavusta: ”ainoa todellinen ”kehitysapu’ on taistelu sosialismin puolesta kapitalismia vastaan kaikkialla ja kaikin käytettävissä olevin keinoin”.³⁴⁹ Arvostelija Olavi Rokka puolestaan totesi USA:n toimivan imperialistisen verkoston johtajana ja organisoijana arvostellessaan Harry Magdoffin teosta *Imperialismin aikakausi*.³⁵⁰ Kari Tapiolan mielestä Mark Lanen teos *Song My ei ole ainoa* ”on tarpeellinen kirja jokaiselle, joka uskoo amerikkalaisten sotilaiden puolustavan vapaata maailmaa Indokiinassa”.³⁵¹ Pertti Jokinen puolestaan tuli Coretta Scott Kingin teoksen *Elämäni Martin Luther Kingin rinnalla* kohdalla ”taas kerran todenneeksi, kuinka tyhmästi valkoinen taantumus käyttäytyi valitessaan Mustat Pantterit hänen tilalleen”.³⁵²

Timo Kukkola piti 1960-luvun *Arvostelevaa kirjaluetteloa* julkisesta yhteiskuntapoliittisesta keskustelusta pudonneena porvarillisen hegemonian muurina ja luokkataistelun välineenä.³⁵³ 1970-luvun *Arvosteleva kirjaluettelo* omassa analyysissäni erityisesti arvottavien kritiikkien valossa on aivan toisenlainen. Yhtä poleemisesti voisi pitää 1970-luvun *Arvostelevan kirjaluettelon* lukuisia vasemmistösävytteisiä arviointeja eritoten vasemmistolaisen arvostelijoiden Kari Möttöjän ja Kari Tapiolan johtaman vasemmistolaisen luokkataistelun välineenä. Mutta kuten Eija Eskola jo *Arvostelevan kirjaluettelon* äärioikeistolaisia mielipiteitä tutkiessaan totesi, äänekkäimmät äärioikeistolaiset olivat *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijakunnassa harvalukuisena vähemmistönä. Samoin voi todeta 1970-luvun arvostelijoista: harvalukuinen, mutta änekäs joukko. Pikemminkin *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat pyrkivät hahmottelemaan ”mummiloiden rauhasta” kaupungistuvaksi kulutusyhteiskunnaksi muuttunutta maailmaa ja sitä ilmentävää kirjallisuutta avuksi kirjavalitsijoille.

Myös tietokirjallisuuden arvosteluissa *Arvosteleva kirjaluettelon* asenne lukijaan oli 1970-luvulla monessa suhteessa muuttunut edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. Holhoavan asenteen sijasta arvostelija odottaa lukijalta ”omia aivoja ja selkärankaa”.³⁵⁴

Moraalikritiikki oli arvottavaa ja kohdistui kirjan asemesta lukijaan: ”Lukija voi mennä itseensä ja hävetä sitä, ettei aina osaa olla kiitollinen terveydestään ja siitä, että aikaa on vielä jäljellä”.³⁵⁵ Kielellistä kritiikkiä esitettiin niukasti, ja se oli näivettynyt muotoon: ”Ei ole tämä kirja parannukseksi, jos ei pahennukseksi”.³⁵⁶

349 Jokinen, AKL 1970, 147.

350 Rokka, AKL 1970, 147.

351 Tapiola, AKL 1971, 21.

352 Jokinen, AKL 1970, 87.

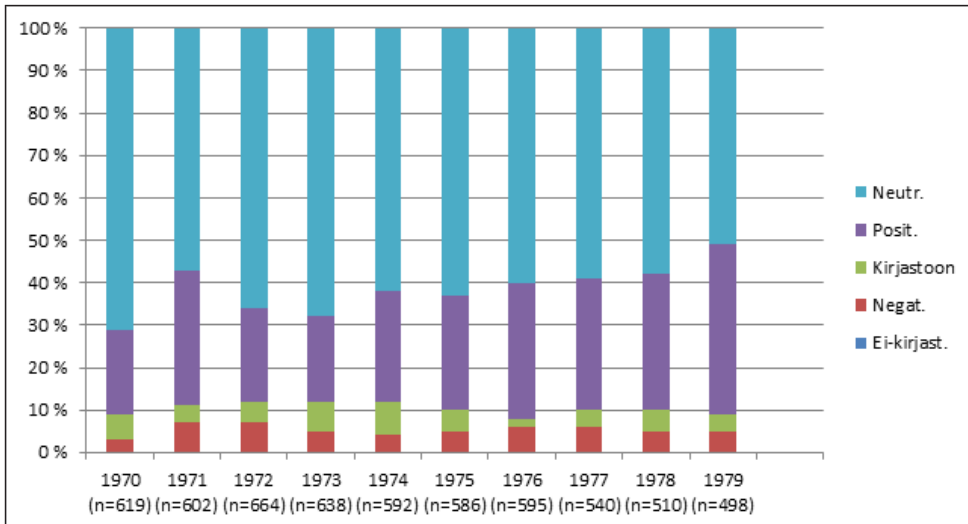
353 Kukkola 1973a, 151–152.

354 Broby-Johansen, R.: *Ismiä*, AKL 1978, 140, Kerttu Luukannel.

355 Albrecht, Else-Maj & Pukonen, Seija: *Toivoa epätoivossa*, AKL 1979, 84, Vappu Karjalainen.

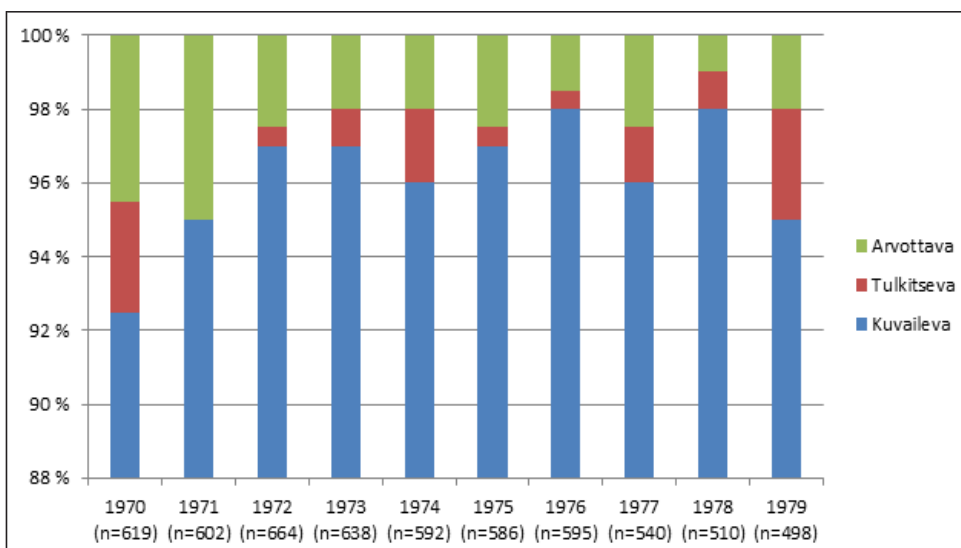
356 Pakarinen, Pertti: *Suhteet kohalleen*, AKL 1977, 154, Pirkko Poikonen.

Kvantitatiivista analyysiä *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautumisesta tietokirjallisuuteen vuosina 1970–79 kuvaa kuvio 15 Keräsen mallin mukaan ja kuvio 16 Huotararin mallin mukaan.

Kuvio 15. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Keräsen mallin mukaan: eri suhtautumistavat prosentteina.

Kuten 1960-luvullakin, nousee 1970-luvun tietokirjojen kvantitatiivisessa analyysissä selvästi esiin arvostelijoiden asiantuntija-funktio. Tämän asiantuntijuuden työkaluna ei kuitenkaan enää ollut kehotuspari ”kirjastoon – ei-kirjastoon”, vaan arvostelujen painottuminen suositeltaviin, positiivisiin arviointeihin osuuden liikkua 20–40 %:n välillä ja neutraaleihin arviointeihin osuuden ollessa 50–70 %:n välillä. ”Ei-kirjastoon” -kehotusta ei 1970-luvulla enää käytetty, ja ”kirjastoon” -kehotus oli pudonnut kuusikymmentäluvun korkeista prosenttiluvuista (20–36 %) seitsemänkymmentäluvun keskimäärin 4–5 %:iin; asiantuntijuutta ei enää tarvinnut korostaa ”kirjastoon” -kehotuksella. Negatiivisten arvostelujen määrä oli pari prosenttiyksikköä (4–7 %) edellistä vuosikymmentä korkeampi (2,5–5,5 %), mikä osaltaan ilmentää seitsemänkymmentäluvun kriittistä kantaaottavuutta.

Kuvio 16. Arvostelevan kirjalueteloa suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarin mallin mukaan. Huom. kuvion vasemman reunan asteikko ei ala 0:sta, vaan kuvaa vain arvostelujen vaihteluvälin, joka ilmenee vasta asteikon yläpäässä.

Huotarin mallin mukaisessa analyysissä *Arvostelevan kirjalueteloa* rooli tietokirjallisuuden esittelijänä oli entistä selvempi: kuvailevien arviointien osuus oli 92–98 %. Jo edellisen vuosikymmenen lopulla tulkitsevat arvioinnit, joissa tietokirjaa arvioitiin sanataiteellisena teoksena, hiipuivat muutama prosenttiin, eivätkä ne siitä enää muuttuneet 1970-luvullakaan. Arvottavien kritiikkien määrä nousi kuusikymmentäluvun lopulla 5 %:iin, jossa se pysytteli vuodet 1970–71 romahtaen seuraavana vuonna 2,5 %:iin, jossa se pysyi vuosikymmenen loppuun asti.

4.2 Arvostelevan kirjalueteloa suhtautuminen 1960–1970-lukujen kirjallisuuteen

Arvostelevan kirjalueteloa tavoitteena oli auttaa kirjastonhoitajia esittelemällä kirjastojen kannalta tärkeän Suomessa ilmestyneen kirjallisuuden, luettelomalla, luokittelemalla ja asiasanoittamalla esiteltyt kirjat ja helpottamalla kirja-arvioinneilla käytännön kirjavalintatilanteita. Tätä tehtävää varten sillä ei kuitenkaan ollut julkaisun linjaa määrittävää toimituskuntaa tai päätoimittajaa, vain julkaisun kokoamisesta vastaava toimitussihteeri, sekä arvostelijakunta, joka koostui ensisijaisesti eri alojen

asiantuntijoista. Kirjastoammatillisia arvostelijakunnasta oli noin kymmenesosa. Tämä arvostelijakunnan asiantuntijavaltaisuus herätti 1960-luvulla julkista keskustelua siitä, kuka itse asiassa käytti yleisten kirjastojen kirjalintavaltaa ylitse kirjastonhoitajakunnan, mutta maan ylin kirjastotoimi ei tähän keskusteluun puuttunut.

Arvosteleva kirjaluetelo oli kuitenkin kirjastonhoitajien tärkein kirjalinnan apuneuvo vielä 1980-luvun alkupuolelle asti. Sen auktoriteettiasemaa tutkimallani ajanjaksolla lujitti vielä vuonna 1964 käyty viihdekirjallisuuden valtionapujupakka, jonka tuloksena KHO määritteli *Arvostelevan kirjaluetelon* ohjenuoraksi, jota kirjastojen tuli kirjalainnoissaan noudattaa. 1960-luvulle tultaessa *Arvostelevan kirjaluetelon* historiallinen ja julkinen kuva oli muodostunut korkeatasoisen kirjallisuuden ja moraalin portinvartijaksi, tiukaksi sensuurin välikappaleeksi erityisesti suhteessa ajanviettekirjallisuuteen ja oikeistolaisen arvomaailman välittäjäksi. 1960-luvun yhteiskuntapoliittisessa ja kulttuurisessa murroksessa kirjaston perinteinen rooli vanhakantaisen arvomaailman ja korkeatasoisen kirjallisuuden vaalijana sekä kansansivistystehtävän toteuttajana tuli *Arvostelevan kirjaluetelon* arvosteluissa selvästi esiin. Erityisesti tämä korostui vertailussa niihin ammattikriitikoiden aikalaisarvosteluihin, joita Kirjastolehti tarjosi sivuillaan samalle lukijakunnalle, sillä *Arvosteleva kirjaluetelo* ilmestyi Kirjastolehden liitteenä. Jälkikäteen arvioituna näissä, erityisesti kuusikymmentäluvulla suurta polemiikkaa herättäneen kotimaisen kaunokirjallisuuden arvosteluissa, *Arvostelevan kirjaluetelon* arvioinnit paljastuvat konservatiivisuudessaan aikaa kestävämmiksi arvioinneiksi. Oman tulkintani mukaan *Arvosteleva kirjaluetelo* kyllä puolusti perinteistä arvomaailmaa kuusikymmenluvun uusissa tuulissa joskus ankaran tuomitsevaankin sävyyn, mutta ennen kaikkea sen arvostelijat kävivät arvioinneissaan aikalaisdialogia ympäröivän yhteiskunnan kanssa, jäsentäen mennyttä, kuten suhtautumista sota- ja keskitysleirikirjallisuuteen ja hahmottaen nykyisyyttä, kuten suhdetta avoimia seksuaalikuvauxia sisältävään kirjallisuuteen.

Erytisen selväpiirteisesti tämä arvostelijoiden vuoropuhelu ympäröivän yhteiskunnan kanssa tuli esiin 1960-luvun tietokirjallisuuden arvioinneissa, joissa arvottavien kritiikkien määrä oli niin suuri, että jaoin ne kolmeen ryhmään: 1) yleiset arvottavat kritiikit, joissa arvostelija esitti arvostelussaan irrallisen kannanoton, joka ei suoranaisesti liittynyt kirjan kuvailuun tai tulkintaan eikä siten palvellut kirjalainta, vaan jonka kärki oli suunnattu aivan muualle, 2) aikalaisdialogit, joissa arvostelija otti kantaa johonkin ajankohtaiseen aiheeseen tai ajan henkeen, 3) henkilöön kohdistuvat arvottavat kritiikit, joissa arvostelija suuntasi kommenttinsa enemmän kirjoittajan yleisesti tunnettuun henkilöön kuin itse teoksen sisältöön. Katsoin, että arvostelijat näissä kommentteissaan enemmänkin yrittivät jäsentää omaa

ja lukijakuntansa maailmankuvaa muuttuvan arvomaailman keskellä kuin harrastaa poliittista propagandaa. Arvosteluista löytyi kyllä huomautuksia sekä teoksen että arvostelijan poliittisesta suuntautumisesta, mutta näistä esimerkeistä huolimatta *Arvosteleva kirjaluettelu* pyrki tasapuoliseen ja neutraaliin esittelyyn poliittisista tietokirjoista. Yhdessäkään *Arvostelevan kirjaluettelon* poliittisen näkökulman sisältäneessä arvostelussa tai poliittisen näkökulman sisältäneeseen teokseen kohdistuvassa arvostelussa kirjaa ei luokiteltu kelpaamattomaksi kirjastoon eikä ehdotettu sen hankkimatta jättämistä. Poliittinen linjanveto jätettiin siis yksinomaan *Arvostelevan kirjaluettelon* lukijakunnan, kirjavalintaa suorittavan kirjastonhoitajan tehtäväksi.

Sekä 1960- että 1970-luvuilla *Arvostelevan kirjaluettelon* tietokirjallisuuden arviointi keskittyi kuvailevaan kritiikkiin, mutta edelleen 1970-luvulla arvottavien arvostelujen osuus oli huomattava. Mutta verrattuna kuusikymmentälukuun arvottavien kritiikkien luonne ja sävy oli 1970-luvulla muuttunut. Yleisiä arvottavia kritiikkejä ei 1970-luvulla enää niin selkeästi esiintynyt; edellisen vuosikymmenen asetelma 'perinteinen arvomaailma vastaan moderni arvomaailma' ei enää ollut niin jyrkkä, että arvostelijat olisivat tunteneet yhtä suurta tarvetta henkilökohtaisiin kannanottoihin. Mutta myös ne 1960-luvun arvottavat kritiikit, jotka nimesin *aikalais-dialogeiksi* ja joissa arvostelija otti kantaa johonkin ajankohtaiseen aiheeseen tai ajan henkeen olivat muuttaneet luonnettaan 1970-luvulla. Kannanotot ajankohtaisista aiheista olivat 1970-luvulla muuttuneet lähinnä vain pintapuolisiksi maininnoiksi, vailla niin poleemista henkilökohtaista näkemystä kuin 1960-luvulla. Ajankohtaisista aiheista tulivat arvioinneissa mainituiksi ekologia sekä kulutusyhteiskunnan kritiikki erityisesti seitsemänkymmentäluvun lopulla. Muita ajankohtaisia, lähes pelkällä maininnalla ohitettavia asioita olivat lastenkasvatus, suomalainen alkoholikulttuuri, television vaikutus, työntekijöiden mielenterveysongelmat, lisääntynyt väkivalta ja atomisodan uhka.

Mutta politisoituneen seitsemänkymmentäluvun ajan henki sen sijaan murtautui arvosteluissa esiin voimallisesti. Suoranaisia poliittisia kannanottoja oli arvioinneissa niin runsaasti, että ne olivat jaettavissa neljään ryhmään: 1) oikeisto–vasemmisto–vastakkainasettelu, 2) muihin puolueisiin kohdistuvat maininnat, 3) vasemmistopuolueiden keskinäiset kritiikit, 4) yleismaailmalliset poliittiset kritiikit. *Yleismaailmallisiksi poliittisiksi kritiikeiksi* nimeämäni 1970-luvun arvottavat kritiikit olivat voittopuolisesti vasemmistosävytteisiä. Ne käsittelivät joko vasemmistolaisuutta yleismaailmallisesti tai yleismaailmallista tilannetta vasemmistolaisesti.

Jos 1960-luvulle tultaessa *Arvostelevan kirjaluettelon* historiallinen ja julkinen kuva oli muodostunut oikeistolaisen arvomaailman välittäjäksi, niin 1970-luvun

Arvosteleva kirjaluetelo erityisesti arvottavien kritiikkien valossa oli aivan toisenlainen, sillä niitä leimasi voittopuolisesti vasemmistosävytys. Mutta kuten aikaisempi *Arvostelevaa kirjalueteloa* koskenut tutkimus on todennut, äänekkäimmät äärioikeistolaiset olivat *Arvostelevan kirjaluetelon* arvostelijakunnassa harvalukuisena vähemmistönä. Samoin voi todeta 1970-luvun vasemmistolaisista arvostelijoista: harvalukuinen, mutta äänekas joukko. Pikemminkin *Arvostelevan kirjaluetelon* arvostelijat pyrkivät hahmottelemaan kaupungistuvaksi kulutusyhteiskunnaksi muuttunutta maailmaa ja sitä ilmentävää kirjallisuutta avuksi kirjavalitsijoille. Myös tietokirjallisuuden arvosteluissa *Arvosteleva kirjaluetelon* asenne lukijaan oli 1970-luvulla monessa suhteessa muuttunut edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. Holhoavaa asennetta lukijaan ei ollut, moraalikritiikki oli arvottavaa ja kohdistui kirjan asemesta lukijaan ja kielellistä kritiikkiä oli niukasti.

1970-luvulla kirjallisuuden politisoituminen näkyi myös *Arvostelevan kirjaluetelon* kaunokirjallisuuden arvosteluissa sekä poliittisen näkemyksen toteamisena että mahdollisen poliittisen näkemyksen etsintänä. Yleispoliittisten kannanottojen lisäksi *Arvostelevan kirjaluetelon* 1970-luvun kaunokirjallisuuden arvosteluissa vasemmistolaiset arvostelijat ilmaisivat avoimesti poliittisen kantansa. 1960-luvulla runsasta ja monipuolista keskustelua *Arvostelevassa kirjaluetelossa* aiheutti esimerkiksi sota- ja keskitysleirikirjallisuus, mutta 1970-luvulla mikään yksittäinen aihealue ei noussut yli muiden. 1970-luvun aiheista nousi selvimmin esiin ruotsinsuomalaiset ja heistä kertova kaunokirjallisuus. 1970-luvun merkittävä kirjallinen ilmiö, omakustanteet, huomioitiin *Arvostelevan kirjaluetelon* arvioinneissa. *Arvosteleva kirjaluetelo* oli 1970-luvulla monessa suhteessa muuttunut edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. 1970-luvun kaunokirjallisuus ei herättänyt arvostelijassa aihetta moraalikritiikkiin eikä kielelliseen kritiikkiin kuten kuusikymmenluvulla. Mutta holhoava asenne lukijaan edellytti tiedostavuutta myös lukijalta.

Ajanvietekirjallisuuden kohdalla vallitseva kirjastokulttuuri ei enää 1960-luvulla torjunut viihdekirjallisuutta täysin, vaan vain 'vähäarvoiseksi' kutsumansa, niinpä *Arvostelevan kirjaluetelonkin* arvostelijat pyrkivät arvioinneissaan määrittelemään mikä on 'hyvää viihdekirjallisuutta'. Oman tutkimukseni kokonaisaineiston analyysi kertoo *Arvostelevan* kirjaluetelon peruslähtökohdaltaan myönteisestä suhtautumisesta rikoskirjallisuuteen lajityyppinä. Jo 1950-luvulla *Arvosteleva kirjaluetelo* hyväksyi perinteiset salapoliisiroomaanit ns. sivistyneistön viihteenä. 1960-luvulle tultaessa lähtökohta oli siis myönteinen: lajityyppi itsessään hyväksyttiin kirjastoihin, ainoastaan määristä ja laadusta puhuttiin. *Arvostelevassa kirjaluetelossa* noudatettiin kuitenkin melkein yksioikoisesti agentti-, vakoilu- ja ydinsotakirjallisuuden

periaatteesta tuomitsevaa linjaa ja kummasteltiin näiden kirjojen tarpeellisuutta. Romanttisella kirjallisuudella ei sen sijaan ollut 1960-luvun *Arvostelevassa kirjaluetelossa* aiemmilta vuosikymmeniltä periytyvää nostetta – pikemminkin päinvastoin. Vuosikymmenen puolivälin valtionapujupakan ja KHO:n päätöksen myötä nimet Golon-Muskett-Polva muodostuivat jyrkän kielteisen kritiikin käsitteiksi ja kohteiksi. Anni Polvan rakkausromaanituotanto oli *Arvostelevan kirjaluettelon* erityistarkkailun kohteena saaden murskakritiikin teos teokselta. Myönteisimpänä naistenviihteenä *Arvosteleva kirjaluetelo* piti romanttis-viihteellistä, lämminhenkistä perheromaania, jota kutsuttiin myös kirjastoviihteeksi, lepoviihteeksi tai vanhan ajan viihteeksi. *Arvosteleva kirjaluetelo* otti arvosteluissaan kantaa siihen kulttuuripoliittiseen kehitykseen, jossa populaarikirjallisuuteen alettiin suhtautua vakavasti ja pyrittiin hälventämään rajoja perinteiseen korkeakulttuuriseen taideproosaan ja populaarikirjallisuudenkin edellytettiin ilmentävän omaa aikaansa ja yhteiskuntaa ja särkevän kaavoja ja ajatustottumuksia. *Arvosteleva kirjaluetelo* edellytti, että naisille tarkoitetulle viihdekirjallisuudelle piti asettaa yhtäläiset odotukset. Vaikka *Arvostelevan kirjaluettelon* suhtautuminen kotimaiseen rikoskirjallisuuteen muuttui vuosikymmenen kuluessa hieman myönteisemmäksi, silti suhtautuminen naisille suunnattuun romanttiseen kirjallisuuteen oli loppuun asti nihkeää.

Kun populaarikulttuuri ja viihdekirjallisuus alkoivat vakiinnuttaa asemaansa suomalaisessa kulttuurissa, syntyi kulttuurintutkimuksessa ja joukkotiedotustutkimuksessa tarve pohtia ja määritellä niiden merkitystä ja vaikutuksia kohdeyleisöön. Tähän keskusteluun otti myös *Arvosteleva kirjaluetelo* kantaa ajanviettekirjallisuuden arvioinneissaan. 1970-luvun alussa *Arvosteleva kirjaluetelo* suhtautui viihdekirjallisuuteen ylenkatseellisesti alempiarvoisena kirjallisuutena. Mutta koska viihdekirjallisuus oli jo paikkansa lunastanut, *Arvostelevan kirjaluettelonkin* arvostelija ryhtyi peräämään siltä laatua. *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijat pohtivat vuosikymmenen edetessä viihdyttävyyden ohella viihdekirjallisuuden syvempiäkin funktioita, kuten terapeutista merkitystä. Tarkastelukohteeksi tarjoutui ensisijaisesti romanttinen kirjallisuus eskapistisuutensa ja samastumismahdollisuutensa vuoksi. Yleisesti ottaen romanttinen kirjallisuus tuli 1970-luvulla *Arvostelevassa kirjaluetelossa* hyväksytyksi ajanvietteellisen, terapeutin merkityksensä ansiosta – vain *Arvostelevan kirjaluettelon* tyrmäävä linja Anni Polvan tuotantoa kohtaan pysyi tinkimättömänä. 1970-luvun *Arvostelevassa kirjaluetelossakaan* ei enää asetettu jännitys- ja salapoliisikirjallisuuden hankintaa kirjastoihin kyseenalaiseksi. Arvosteluissa nousi kuitenkin korostetusti esille 1970-luvulle ominainen väkivaltaviihde ja sen tuomitseminen. Toinen 1970-luvulle tyypillinen ilmiö jännityskirjallisuudessa oli yhteiskuntakritiikki, jonka *Arvosteleva kirjaluetelo*

kyllä havaitsi, mutta jolle se lämpeni hitaasti. Kolmas ilmiö, johon *Arvosteleva kirjaluetello* väkivaltaviihteen ja yhteiskuntakriittisen jännitysromaanin lisäksi erityisesti puuttui, oli kaupallinen bestseller-kirjallisuus, jonka se jyrkin sanoin tuomitsi.

Ajanvietekirjallisuus innoitti arvostelijat 1960-luvulla voimakkaampaan moraalikritiikkiin kuin aikakauden kaunokirjallisuus, tietokirjallisuus ja nuorisokirjallisuus ja pahimmillaan se sai selkeitä moralismikritiikin piirteitä. Myös Carterin ja Nashin kielellisen kritiikin teorian mukaisia räikeitä, pilkallisia kielikuvia ja ilmaisia käytettiin ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa huomattavasti useammin ja terävämmin kuin muun kirjallisuuden arvioinneissa, ja niiden tarkoitus oli ennen kaikkea osoittaa arvosteltavan kirjan kelpaamattomuutta kirjastoihin. Moralistiseksi kritiikiksi äityvää moraalikritiikkiä *Arvosteleva kirjaluetello* käytti vielä 1970-luvullakin. Vaikka *Arvosteleva kirjaluetello* oli ainakin näennäisesti hyväksynyt ajanvietekirjallisuuden kirjastokelpoisuuden, arvosteluissa käytettävä kielellinen kritiikki paljasti arvostelijakunnassa vielä vallitsevat torjuvat ja halveksivat asenteet ajanvietekirjallisuutta kohtaan. Viihdekirjallisuuteen suunnattu kielellinen kritiikki oli runsasta, monipuolista, värikästä ja ivallista. Tässä kohdin tutkimustulokseni poikkeaa Sirpa Salon aiemmista tutkimustuloksista, joiden mukaan 1970-luvulla *Arvostelevan kirjaluetellon* arvosteluissa ei enää esiintyisi holhoavaa, hyökkäävää tai moralisoivaa suhtautumista. Ajanvietekirjallisuuden kohdalla huomaa jo 1970-luvun alkupuolelta lähtien, että *Arvostelevan kirjaluetellon* kansansivistysmission terävin kärki oli jo tahtunut, vaikka sen perustehtävä kirjavalinnan ohjailijana ja opastajana olikin vielä jäljellä. *Arvosteleva kirjaluetello* oli alistunut hyväksymään sekä rikoskirjallisuuden että romanttisen kirjallisuuden yleisten kirjastojen kirjavalikoimiin.

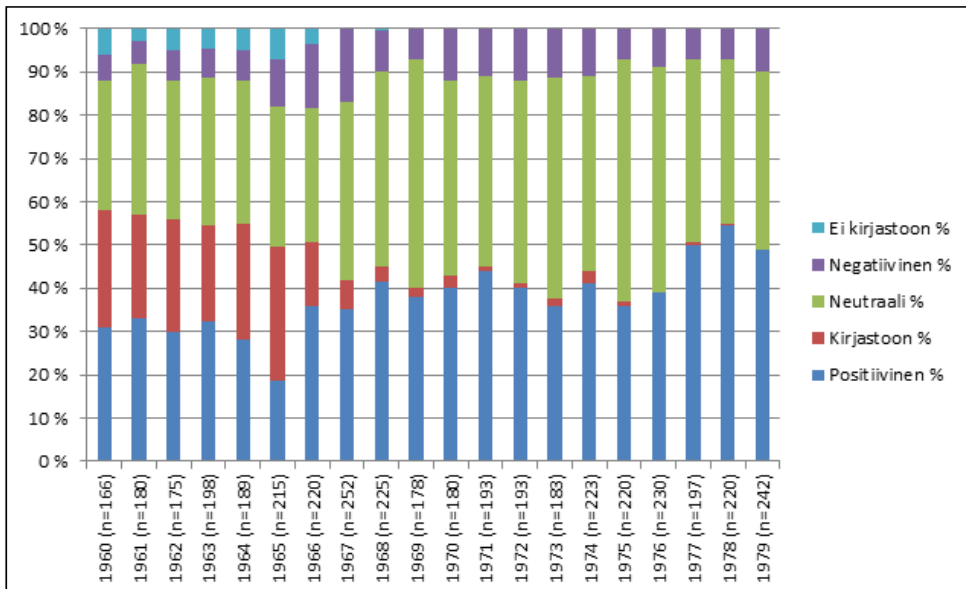
1970-luvun moraalikritiikki oli arvottavaa ja kohdistui kirjan asemesta lukijaan, jolta odotettiin esimerkiksi kiitollisuutta terveydestä ja hyvästä elintasosta. Ajanvietekirjallisuuden arviointeja lukuunottamatta kielellistä kritiikkiä oli 1970-luvulla niukasti verrattuna 1960-lukuun. *Arvostelevan kirjaluetellon* asenne lukijaan tietokirjallisuuden arvosteluissa oli vielä 1960-luvulla jossain määrin holhoava, mutta 1970-luvulla tämä asenne muuttui ja hävisi. Sen sijaan sama holhoava, alentuvakin asenne lukijaan jatkui sekä korkeatasoisemman kaunokirjallisuuden että ajanvietekirjallisuuden kohdalla vielä koko 1970-luvun. Ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa arvostelijan alentuva suhtautuminen romanttisen kirjallisuuden lukijakuntaan ilmaistiin teoksen sisältöä vähättelemällä. *Arvostelevan kirjaluetellon* holhoava asenne kohdistui myös laitoskirjastojen asiakaskuntaan. Suomen laitoskirjastojen kirjavalinnassa oli 1960-luvun alkupuolella vielä vallalla ”varjelulinjaksi” nimetty linja, jossa ”sairaita on varjeltava järkyttäviltä kirjoilta”. *Arvosteleva kirjaluetello* noudatti arvosteluissaan tätä linjaa varjellen myös terveitä lukijoita ”sairaskertomuksilta”.

Yhteiskunnallisesti aktiivinen kuusikymmenluku vaati myös lasten- ja nuortenkirjallisuudelta kantaaottavuutta ja olevien olojen kommentointia. *Arvostelevan kirjaluettelon* lasten- ja nuortenkirjakritiikeissäkään ei 1960-luvulla kasvatuksellista arvottamista enää esiintynyt eikä arvostelijoilla ollut mitään erityistä asennettakaan lapsilukijaan. Arvostelijat huomioivat ja kiittivät jo 6-8-vuotiaille tarkoitettun kirjallisuuden todenmukaisuutta. Realistisuus oli kiitettävä ominaisuus myös 1960-luvun poika- ja tyttökirjoissa, erityisesti liitettyä kasvutapahtumaan nuoresta aikuiseksi. Jo vuosikymmenen alussa nuortenkirjojen tiedolliset aihepiirit laajenivat sosiaalisiin ongelmiin ja vuosikymmenen lopulla alkoivat ilmestyä poliittisävyiset kantaaottavat kirjat. Vaikka nuorten sarjakirjojen suhteen elettiin 1960-luvulla suvantovaihetta eikä joistakin ulkomaisista pitkistä sarjoista ilmestynyt osia lainkaan, se ei *Arvostelevassa kirjaluettelossa* näkynyt. Sekä harvat kotimaiset että lukuisat ulkomaiset nuortenkirjasarjat olivat hyvin edustettuina *Arvostelevan kirjaluettelon* sivuilla. Tämä johtui todennäköisesti *Arvostelevan kirjaluettelon* torjuvasta suhtautumisesta nuorille tarkoitettuihin kirjasarjoihin, joiden hankintaa *Arvosteleva kirjaluettele* halusi ohjata.

1970-luvun läpipolitisoitunut henki näkyi myös lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. Jos edellisellä vuosikymmenellä *Arvosteleva kirjaluettele* vasta hahmotteli ja kiitti lasten- ja nuortenkirjallisuudessa esiintyvää todenmukaisuutta, niin seitsemänkymmentäluvulla se selvästi ja ytimekkäästi etsi ja edellytti lasten- ja nuortenkirjasta arkirealismia. Muut edelliseltä vuosikymmeneltä periytyvät keskeiset ilmiöt olivat osallistuvuus, yhteiskunnallisuus ja ajankohtaisuus, joita lasten- ja nuortenkirjojen aiheista löydettiin ja kiitettiin. 1970-luvulla sarjakirjat nousivat uuteen vauhtiin edellisen vuosikymmenen suvantovaiheen jälkeen, ja uusia sarjoja ilmestyi 30. Sarjakirjallisuuden uutta nousua vauhdittivat etenkin ruotsalaiset ja englantilaiset hevossarjat. Etsiväsarjoissa epärealistista arvoituskaavaa korvattiin syvemmällä yhteiskunnallisella näkemyksellä. Merkittävin käänne tapahtui kuitenkin 1970-luvun loppupuolella, jolloin alettiin julkaista kotimaisia tyttö-, hevos- ja etsiväsarjoja. Kieleisimmän sarjakirjoihin kohdistuvan kritiikin kohde oli kuitenkin edeltävästä vuosikymmenestä vaihtunut: Enid Blytonin paikan kehnoimpana sarjakirjailijana oli ottanut Carolyn Keene *Neiti Etsivä*-sarjallaan. Kielellinen kritiikki oli 1970-luvulla nuorisokirjallisuutta arvioitaessa usein käytetty ja värikäs tehokeino. Ajankohtaiset aiheet nuortenkirjoissa tuottivat arvottavaa moraalikritiikkiä, jonka kärki oli suunnattu muualle kuin kirjan varsinaiseen sisältöön tai lukijakuntaan.

Vaikka 1960-luvun *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelujen kvalitatiivisessa analyysissä kaunokirjallisuuden arvioinneissa nousikin esiin sekä holhoavaa asennetta, vanhakantaisuutta että moraalikritiikkiä, kvantitatiivisessa analyysissä kielteiset ar-

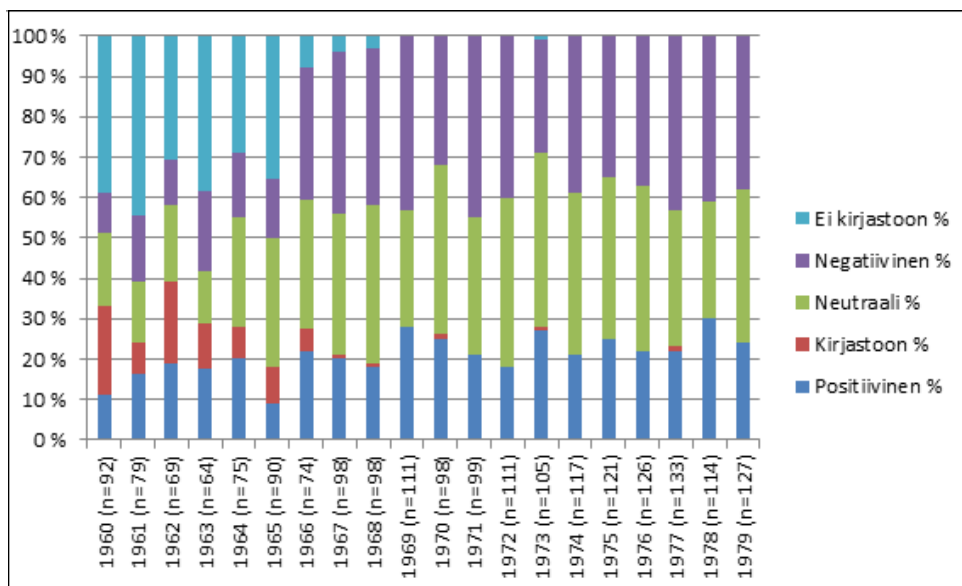
vostelut olivat selvänä vähemmistönä. Koska vuosikymmenen kuluessa positiivisten arvostelujen määrä nousi 30 %:sta 40 %:iin ja neutraalien arvostelujen määrä 30 %:sta yli 50 %:iin, *Arvosteleva kirjaluettelo* näytti muuttuneen tai olevan muuttumassa portinvartijasta esitteleväksi kirjaluetteloksi. 1970-luvun kaunokirjallisuuden arviointien kvantitatiivinen analyysi noudatteli ja lujitti jo selkeästi kuusikymmentäluvun lopun hahmotuksia. 1970-luvun positiiviset arviot vaihtelevat 36 %:sta 54,5 %:iin ja neutraalit 38 %:sta 56 %:iin. Sama suuntaus esittelevän kirjaluettelon suuntaan, joka jo kuusikymmenluvulla ilmeni myös Huotarin mallin mukaisessa analyysissä, jossa kuvailevien arvostelujen määrä kasvoi 81 %:iin ja tulkitsevien arvostelujen määrä laski 19 %:iin, jatkui 1970-luvulla. Aikakauden poleemisen kantaottavuuden voi tulkita myös näkyvän vuosikymmenen alun suhteellisen korkeassa arvottavan kritiikin prosenttiluvuissa 3–4 %, jotka vuosikymmenen loppupuolella putosivat 1 %:iin lähestyttäessä vähemmän kantaottavaa 1980-lukua.

Kuvio 17. AKL:n suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1960-1979 Keräsen mukaan

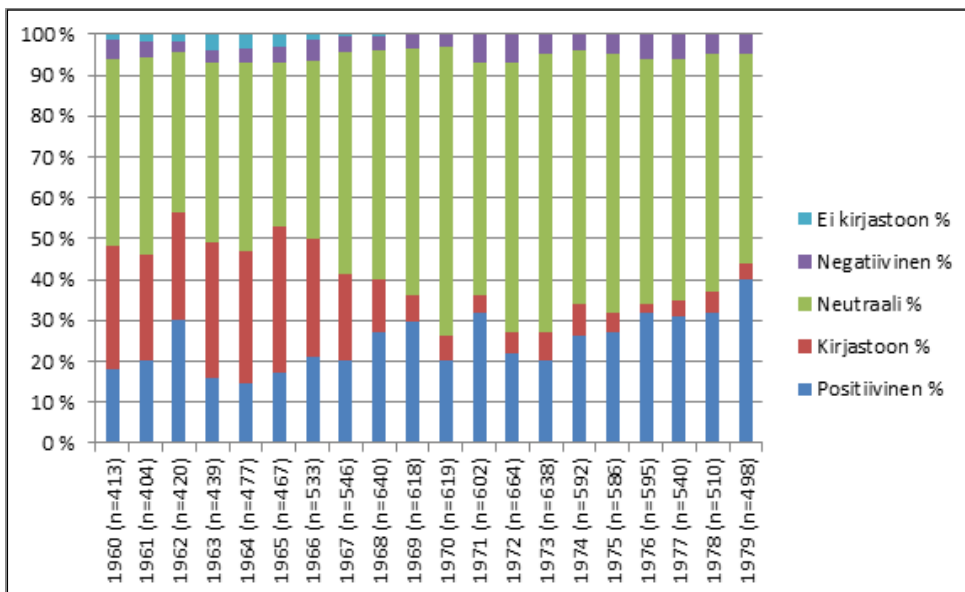
Ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa sekä positiivisten että neutraalien arvostelujen määrä kaksinkertaistui vuosikymmenen loppuun tultaessa. Vuonna 1965 kielteisesti asennoituneen (ei-kirjastoon + negatiivinen) sekä myönteisemmin asennoituneen (kirjastoon + positiivinen + neutraali) kritiikin prosentuaalinen osuus oli aivan ta-

san 50 %. Tästä lähtien vuosikymmenen loppuun asti myönteisten ja neutraalien arvostelujen yhteinen prosenttiosuus oli korkeampi kuin kielteisten arvostelujen prosenttiosuus. 1960-luvun lopulla *Arvosteleva kirjaluetto* alkoi jo suhtautua suopeasti ajanvietekirjallisuuteen kvantitatiivisen analyysin valossa. Vuosikymmenen lopulla myönteisten arvostelujen prosenttiosuus oli korkeampi kuin kielteisten arvostelujen prosenttiosuus. 1970-luvulla tilanne oli toinen: ”Ei-kirjastoon” ja ”kirjastoon”-kehotukset olivat jääneet pois, ja negatiiviset ja neutraalit arvostelut muodostavat lähes samansuuruiset ryhmät kautta koko vuosikymmenen, positiivisten arvostelujen ryhmä sen sijaan oli pudonnut kolmanneksi. Yhdenkään yksittäisen vuoden vertailu ei nostanut positiivisten arviointien määrää negatiivisten tai neutraalien kritiikkien ylitse, joten *Arvostelevan kirjaluetto* n asentaiden ajanvietekirjallisuuteen ei voinut katsoa lientyneen. Tässäkin kohdin tutkimustulokseni poikkesi sekä Sirpa Salon että Juha Keräsen aiemmista tutkimustuloksista, joiden mukaan *Arvostelevan kirjaluetto* n suhtautumisessa sekä dekkareihin että romanttiseen kirjallisuuteen olisi 1970-luvulla selvästi tapahtunut käänne myönteisempään. Huotarinn mallin luonnehtimat kritiikin sisältöluokat ilmenivät 1970-luvun arvosteluissa toisin kuin edeltäneellä vuosikymmenellä, sillä kuvailevaa kritiikkiä ei enää käytetty yksinään halventamistarkoituksessa, vaan yleensä saman kirja-arvion sisällä esiintyi sekä kuvailevaa että tulkitsevaa kritiikkiä.

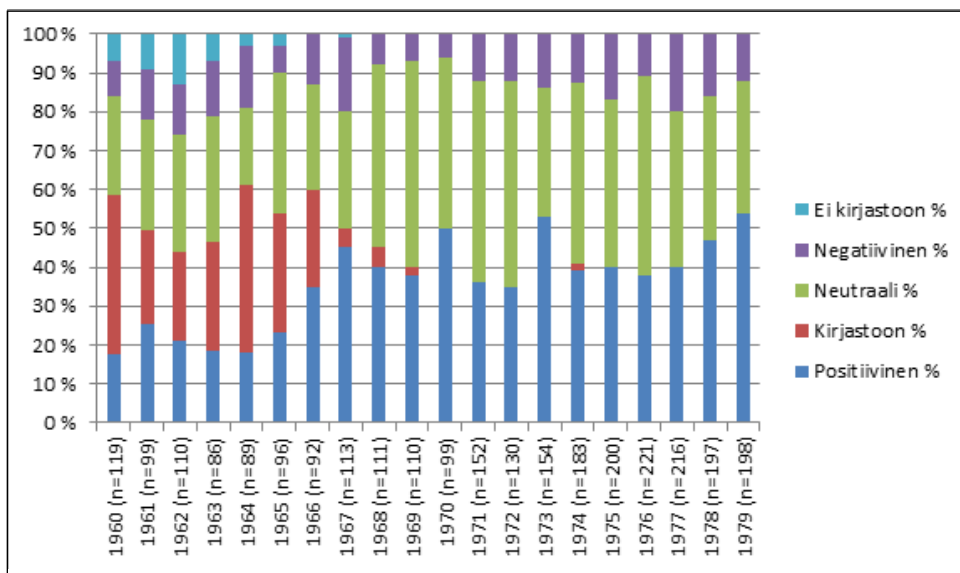
Kuvio 18. AKL:n suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1960-1979 Keräsen mukaan

1960-luvun tietokirjallisuuden arviointien kvantitatiivisessa analyysissä nousi selvästi esiin arvostelijoiden asiantuntija-funktio. Toisin kuin kaunokirjallisuuden ja ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa, tietokirjallisuuden arvioinneissa kehotusparia ”kirjastoon – ei-kirjastoon” käytettiin vuosikymmenen loppuun asti. Huotarin mallin mukaisessa analyysissä *Arvostelevan kirjaluetellon* rooli tietokirjallisuuden esittelijänä näkyi vielä selvemmin. Kuvailevien arviointien osuus kasvoi vuoden 1960 tilanteen 77 %:sta vuoden 1962 huipun 96,5 %:n kautta vuoden 1969 tilanteen 91,5 %:iin. Arvottava kritiikki vilkastui kuusikymmentäluvun loppua kohden. Tämä tulos noudatteli edellä esiteltyjä kaunokirjallisuuden ja ajanvietekirjallisuuden kvantitatiivisen analyysin tuloksia. Yhteiskunnallinen keskustelu heijastui siis kaikilla kirjallisuuden aloilla. Kuten 1960-luvullakin, nousi 1970-luvun tietokirjojen kvantitatiivisessa analyysissä selvästi esiin arvostelijoiden asiantuntija-funktio. Tämän asiantuntijuuden työkaluna ei kuitenkaan enää ollut kehotuspari ”kirjastoon – ei-kirjastoon”, vaan arvostelujen painottuminen suositeltaviin, positiivisiin arviointeihin ja neutraaleihin arviointeihin. Huotarin mallin mukaisessa analyysissä *Arvostelevan kirjaluetellon* rooli tietokirjallisuuden esittelijänä oli entistä selvempi, kuvailevien arviointien osuus oli 92–98 %.

Kuvio 19. AKL:n suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1960-1979 Keräsen mukaan

Kvalitatiivisessa analyysissä ilmennyt *Arvostelevan kirjaluettelon* nuorisokirjallisuuteen aikaisemmin kohdistaman kasvatuksellisen ja moraalisen otteen kirpoaminen näkyi myös kvantitatiivisessa analyysissä. Sekä 1960-luvun että 1970-luvun nuorisokirjallisuuden arvioinnit olivat voittopuolisesti myönteisiä tai neutraaleja, 40–50 % kumpikin ryhmä. Kriittisesti kantaaottava 70-luku tuotti kuitenkin jonkin verran enemmän negatiivisia kritiikkejä, jotka ovat yli 10 % koko vuosikymmenen; ylimillään 20 % vuonna 1977. Kehotukset ”kirjastoon – ei-kirjastoon” olivat jääneet kokonaan pois käytöstä. Huotarin mallin mukaisessa analyysissä 1960-luvulla nuorisokirjallisuus katsottiin lähes yksinomaan kuvailevan kritiikin eli käytännössä juoniselostuksen kohteeksi, tämäntyyppisten arvioiden osuuden ollessa 80–100 %, ja 1970-luvulla kuvailevan kritiikin osuus oli vielä suurempi kuin edellisellä vuosikymmenellä liikkuen 95–100 % välillä. Käytännössä *Arvosteleva kirjaluettelo* oli siis nuorisokirjallisuudenkin osalta muuttunut esitteleväksi kirjaluetteloksi.

Kuvio 20. AKL:n suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1960-1979 Keräsen mukaan

Kvantitatiivisen analyysin yhteenvedona voi todeta, että 1960-luvulla käynnistyi *Arvostelevan kirjaluettelon* kehitys arvostelevasta kirjaluettelosta esitteleväksi kirjaluetteloksi. Enää ei arvostelu painottunut torjuttavaan, negatiiviseen arvosteluun, vaan sekä Keräsen että Huotarin mallin mukaisessa luokittelussa sekä neutraalien ja

positiivisten että kuvailevien arvostelujen määrä kasvoi kaikissa kirjallisuusryhmissä 1960- ja 1970-luvuilla. Ainoastaan 1960-luvun lopulla huipentunut ajanvietekirjallisuuden neutraalien ja positiivisten arvioiden kasvu ohi kielteissävytteisten arvioiden koki 1970-luvulla kolauksen: negatiiviset ja neutraalit arviot ovat prosenttilukujen kärjessä, ja positiiviset arviot ovat kolmannella sijalla. Tulkintani mukaan *Arvostelevan kirjaluettelon* asenteiden ajanvietekirjallisuuteen ei voida katsoa lientyneen selvästi 1970-luvulla, vaan jääneen lähinnä polkemaan paikoilleen nihkeän alistuneen hyväksynnän asteelle. Ajanvietekirjallisuus oli myös selvästi muita kirjallisuudenlajeja useammin ja voimakkaammin moraalikritiikin ja kielellisen kritiikin kohteena molempina vuosikymmeninä. Niinpä tämän analyysin valossa voi todeta, ettei *Arvosteleva kirjaluettele* ainakaan 1970-luvun lopulla ollut täysin luopunut niistä torjuvista asenteista ajanvietekirjallisuutta kohtaan, joista se 1960-luvun alkupuolella oli tullut tunnetuksi.

Arvostelevan kirjaluettelon analyysin kvalitatiiviset ja kvantitatiiviset tulokset osoittivat, että *Arvostelevassa kirjaluettelossa* kirjavalinnan liberalisoitumiskehitys eteni viiveellä ja vastahakoisestikin. Ajanvietekirjallisuus ei *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissa tullut kokonaan hyväksytyksi 1970-luvun loppuun mennessäkään. Silti *Arvosteleva kirjaluettele* tarjosi murroksessa olevan ajan kuvan ja lukijoilleen peilin, jota vasten he saattoivat jäsentää kirjavalintatehtävän synnyttämiä osin ristiriitaisiakin näkemyksiään ja tuntojaan. Siten *Arvosteleva kirjaluettele* osallistui käynnissä olevaan yhteiskunnalliseen muutosprosessiin aivan ruohonjuuritasolla, konkreettisella yksittäisen kirjan valinnan tasolla. Muuttamalla arvostelevasta kirjaluettelosta esitteleväksi kirjaluetteloksi *Arvosteleva kirjaluettele* antoi oman panoksensa sivistyslaitoskirjaston kehittymiseen palvelulaitoskirjastoksi: esittelevä kirjaluettele oli lähtökohtaisesti palvelulaitoskirjaston työväline.

5. KIRJASTOALAN EPÄVIRALLISTEN TOIMIJOIDEN KIRJAVALINTAKULTTUURI

5.1 Sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi

5.1.1 Palvelulaitos -diskurssi

Kuten luvussa 1 esitin, olen pitänyt Suomen yleisen kirjastolaitoksen muuttumista sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle, sillä palvelulaitos -konseptissa toteutuivat tasa-arvo ja ihmiskäsityksen muutos, jotka ovat tutkimuksessani kirjavalinnan liberalisoitumisen keskeiset indikaattorit. Palvelulaitos -konseptissa yleinen kirjastotoimi saattoi toteuttaa ajankohdan yleisiä tasa-arvovaatimuksia ja muuttunutta ihmiskäsitystä. Radikaaliksi tämän palvelulaitosfunktion teki se, että se nousi yleisen kirjastotoimen virallisten ja epävirallisten toimijoiden, kirjastonhoitajakunnan keskuudesta – vuoden 1961 kirjastolakiin sitä ei ollut kirjattu.

Yleisen kirjastotoimen ”radikaali kuusikymmenluku” ei kuitenkaan käynnistynyt täsmällisesti kronologisen kymmenluvun vaihtuessa, vaan vuosikymmenen alkuvuosina kirjastolaitosta luonnehdittiin vielä perinteisesti sivistyslaitokseksi esimerkiksi juhlapuheissa Suomen Kirjastoseuran täyttäessä 50 vuotta vuonna 1960. Varsinkin kirjastoalan ulkopuolisten puhujien puheissa ja kirjastoasiaa koskeneen kiertokyselyn¹ vastauksissa yleinen kirjastolaitos nähtiin ”vapaan kansansivistystyön ja koulutoimenkin kulmakivenä”,² joka osallistui ”vapaaseen kansansivistystyöhön sekä opintoharrastusta edistävästi että tasoa kohottavasti”, niin että ”vapaan opiskelun eliittikerros kasvaa nykyisestään”.³ Valtion Kirjastotoimikunnan puheenjohtaja,

1 Suomen Kirjastoseuran 50-vuotisjuhlaan liittyen kirjastontarkastajille ja joillekin kirjastojen johtokuntien jäsenille järjestettiin kysely koskien kirjastoasian edistämistä.

2 Toivomuksia Suomen Kirjastoseuralle 1960, 95.

3 Huuhka 1960, 89.

kouluneuvos Paavo Kuosmanen näki kansansivistystyön ajankohtaisena tehtävänä ihmisen suojelemisen ”sortumiselta sivilisaation ja kaupallisen huviteollisuuden tahdottomaksi uhriksi”, ja tässä tehtävässä kirjastot olisivat ”henkisen ihmisen puolustusbunkkereita”.⁴ Varsinaisen pääjuhlapuhujan, akateemikko Martti Haavion, puheessa oli kuitenkin jo poikkeuksellista, ”kuusikymmenlukuista” sävyä. Hän nimitti kirjastolaitosta ”koko kansan yliopistoksi, maamme demokraattisimmaksi kulttuurilaitokseksi” ja kerratessaan kansankirjastotyön vaiheita Juho Pynnisestä alkaen tiivistä kirjastolaitoksen edelleen ajankohtaiseksi tehtäväksi, että ”jokaisen suomalaisen on päästävä osalliseksi kirjojen tuottamasta hyödystä ja ilosta. Kirja ei ole joidenkuiden etuoikeus, vaan kaikkien oikeus. Mutta [- -] kaikkien käsi ei yllä kirjaan. Siksi kirja on ojennettava jokaisen, vähäväkisenkin, käteen”.⁵ Kirjastoalan omien edustajien näkemykset kirjastoasian edistämiseksi edustivat puolestaan uudenlaista näkökulmaa sekä kirjaston tehtävään että keinoihin sen toteuttamiseksi. Ilmeisesti pohjoismaisen esikuvan mukaan useissa kannanotoissa tähdennettiin kirjaston entistä aktiivisempaa PR-toimintaa ja tämä yhdistettiin kirjaston rooliin palvelulaitoksena ja eritoten tietopalvelulaitoksena:

Ehkä ei ole olemassa mitään kirjastoasiasia, ei mitään kirjastoa sinänsä. Kirjasto on vain väline, vain palvelija, vain keino jonkin saavuttamiseksi. Minkä palvelija, ja minkä saavuttamiseksi, se meidän on tehtävä itsellemme selväksi ja sen jälkeen suhdetoiminnan antamien ohjeiden mukaan: meidän on paneuduttava toisten probleemoihin, heidän vaikeuksiinsa, joita me kuvittelemme kirjaston voivan palvella.⁶

Varsinaisesti uuden kirjastolain ja -asetuksen käsittely sekä kentällä että Kirjastolehden kirjoittelussa toi diskurssiin uuden termin *palvelulaitos*, jota kuitenkin lakitekstissä ei ollut. Termi tuotiin käyttöön Lahden yleisessä kirjastokokouksessa 9.–11.6. 1961, jossa Kirjastotoimiston johtaja Kaarina Ranta totesi, että ”kirjastomme ovat yhä parhaansa mukaan koettaneet suorittaa sitä palvelutehtävää yhteiskunnassa, mikä jokaisen elävän kirjaston tehtävänä on”,⁷ ja Helsingin kaupunginkirjaston apulaiskirjastonjohtaja Eila Wirla pohdiskeli kirjastojen suhdetoimintaa seuraavasti: ”Kunnallisten eli yleisten kirjastojen satavuotisen taipaleen alkua ajoilta kantautuvat yhä kuuluviin vanhentuneet tai erheelliset käsitykset kirjastojen tarkoituksesta esim.

4 Kuosmanen 1960, 88.

5 Haavio 1960, 122–124.

6 Junnila 1960, 90.

7 Ranta 1961, 158.

vain vähempiosaisille tai jonkinlaisen virkistys- tai huvilukemisen tarjoajina. Kirjastot ovat nykyisin yhteiskuntaa kokonaisuudessaan palvelevia laitoksia.”⁸ Kirjoituksissa palvelulaitoskirjastoa tarkasteltiin kuitenkin vain sen toimintamuotojen kautta syventämättä käsitettä edelleen tai suhteuttamalla sitä sivistyslaitos -käsitteeseen, joka loisti poissaolollaan.

Näitä palvelulaitoskirjaston työmuotoja sisältyi jo velvoitteina uuteen kirjastolakiin ja -asetukseen, kuten käsikirjaston pakollisuus jokaisessa pääkirjastossa ja pääkirjastojen kirjastonkäytön ohjaus -tehtävä sekä entistä parempana mahdollisuutena musiikki- ja laitoskirjastotoiminnan toteuttamiseen lisääntyneen valtionavun turvin. Uusi lainsäädäntö toi myös kirjastoautotoiminnan yhä useamman kirjaston ulottuville. Käsikirjastotyö ja kirjastonkäytön opetus koululaisille syvensivät erityisesti kirjaston tietopalvelukeskus -roolia ja lisäsivät sekä tietokirjallisuuden lainausta että hankintaa kasvaneilla kirjallisuusmäärärahoilla.⁹

Kirjastotoimi seurasi tarkasti myös muun sivistystoimen lainsäädäntöuudistuksia: lakeja kansalais- ja työväenopistojen ja urheiluopistojen valtionavusta sekä valmisteilla olleita lakeja opintokerhotoiminnasta, kirjeopiskelusta ja kansanopistolain tarkistuksesta¹⁰ – sekä valtakunnallisia koulupoliittisia uudistuksia, jotka kaikki syvensivät palvelulaitoskirjasto -käsitteen sisältöä ja siitä käytävää keskustelua. Huomionarvoista on kuitenkin se, että keskustelu palvelulaitoskirjasto -käsitteestä oli edelleenkin enemmän implisiittistä kuin eksplisiittistä. Artikkelissaan *60-luvun kirjastopolitiikka* Vammalan kauppalankirjaston kirjastonhoitaja Kyösti Rantasalo korosti kirjastotoimen linkittymistä vireillä olevaan koulu-uudistukseen ja totesi: ”Demokraattisessa yhteiskunnassa tapahtuvat reformit tähtäävät aina tavalla tai toisella vapauden ja tasa-arvoisuuden lisäämiseen. [- -] koulu-uudistus [- -] lupaa lähinnä tasa-arvoisuutta.”¹¹ Tässä tuodaan tasa-arvokäsitys kirjastodiskurssiin siinä ehtoja vailla olevassa merkityksessä kuin sitä koulu-uudistuskurssissa käytettiin. Rantasalo lähestyi kuitenkin aihetta vielä varovaisesti ja painotti, että

valtion kirjastoviranomaiset yhtäläistämiseen tähtäävien määräysten sijasta voisivat nykyistä enemmän paneutua näihin [kunnallisten kirjastolaitosten] yksilöllisiin ongelmiin ja antaa kunnille asiantuntevaa opastusta niiden ratkaisemisessa. Tasa-arvoisuus on hyvä asia, mutta juuri nyt tarvitaan ennen kaikkea asiantuntevasti ohjattua vapautta.¹²

8 Kauppi 1961, 167.

9 Ranta 1963, 158–162.

10 Ranta 1963, 160.

11 Rantasalo 1964a, 76.

12 Rantasalo 1964a, 78.

Samassa kirjoituksessa hän kuitenkin kiinnitti huomiota siihen, että uuden kirjastolain

kumouksellisin uudistus, kätkeytyy lain ja sen tarkoittaman asian nimeen. Vuoden 1928 kirjastolaki oli nimeltään 'kansankirjastolaki', uutta lakia nimitetään 'kirjastolaiksi' ja sen selitysteoksen nimenä on "Yleisten kirjastojen hallinto". Oli jo todella aika siirtää historiaan tuo sääty-yhteiskunnan ajoilta periytynyt jäänne 'kansankirjasto'. Ei ole yhdentekevää miten asioita nimitetään. Voisi saman tien kysyä, milloin 'vapaa kansansivistystyö' korvataan yksinkertaisemmalla ja asiallisemmalla 'vapaalla sivistystyöllä'. 'Aikuiskasvatus' on 'kansansivistystyön' synonyminä vielä mahdottomampi. Kasvatus edellyttää, että on olemassa kasvattaja ja kasvatti ja että edellisen suhde jälkimmäiseen on auktoratiivinen, holhoava. Aikuisuus demokraattisessa yhteiskunnassa tarkoittaa täysivaltaisuutta. Täysivaltaisuus tarkoittaa holhouksenalaisuuden vastakohtaa.¹³

Purkaessaan tässä aikuiskasvatus -termiin sisältynyttä hierarkiaa kasvattajasta ja kasvatuksen kohteesta Rantasalo tulee samalla implisiittisesti purkaneeksi saman hierarkian kirjastokasvatus -termistä ja vahvistaneeksi tasa-arvoasetelmaa myös kirjastotoimissa, vaikka eksplisiittisesti suhtautuukin siihen varovaisemmin.

Varsinaisen demokratia-keskustelun Kirjastolehteen toi Helle Kannila artikkelillaan *Demokratia kirjastossa* vuonna 1963. Kirjoituksessaan Helle Kannila referoi Tanskan kirjastolehdissä käytyä kriittistä keskustelua aiheesta "demokratia kirjastossa", jossa "eivät tällöin ole olleet yleisön demokraattiset oikeudet käyttää kirjastoa eivätkä liioin kirjastolautakunnan ja kirjastonjohtajan vallanjakoon liittyvät ongelmat, vaan kirjaston oman henkilökunnan keskinäiset suhteet, johtajan määräysvalta, työnjohto ja työnjako" eli työpaikkademokratia. Tanskalainen kirjastokeskustelu kilpistyi ajatuksen, että työpaikkademokratiasta ei käydä julkista keskustelua, koska "ei omassa työpaikassakaan ole ollut mahdollisuuksia tuoda vapaasti omia mielipiteitä julki". Kirjoituksensa lopussa Kannila toivoi sen provosoivan mielenilmaisuja suomalaisesta "nöyrästä" ja "auktoiteettiuskoisesta" kirjastonhoitajakunnasta.¹⁴ Kannilan kirjoitukseen vastasi Helsingin kaupunginkirjaston apulaiskirjastonjohtaja Sirkka-Liisa Meri artikkelillaan *Kirjasto ja demokratia*.¹⁵ Hieman yllättäen Meri ei kuitenkaan puhu kirjastojen työpaikkademokratiasta, vaan kirjaston tehtävästä kasvattaa demokratiaan:

13 Rantasalo 1964a, 74.

14 Kannila 1963a, 3.

15 Meri 1963, 61.

Yleisen kirjaston eräänä merkittävimpänä tehtävänä on monilla tahoilla pidetty kasvatusta demokratiaan. On arveltu, että tarjoamalla yksityisille kansalaisille mahdollisuus saada vapaasti luettavakseen kulttuuri- ja yhteiskuntaelämän eri puolia valottavaa tietomateriaalia (mihin kuuluu myös kaunokirjallisuus) voitaisiin kehittää ihmisten itsenäistä ajattelukykyä ja lisätä demokraattista yhteiskuntajärjestystä tukevien ja toteuttavien kansalaisten lukua. Omalta osaltani pitäisin tätä yleisen kirjaston tärkeimpänä tehtävänä.¹⁶

Edelleen Meri laajentaa käsittelemäänsä demokratiakäsitettä kirjastonhoitajiin, kritisoi heitä ”hiljaisen ja tunnollisen sivistystyöntekijän” roolista, ja että he/me ”[j]ättäytyessä osittain välinpitämättömyydestä, osittain arvostelun pelosta julkisen toiminnan ulkopuolelle luovutamme päätäntävällän kirjastoon liittyvissä asioissa alaan perehtymättömille puolueihmisille” – ja määrittelee lopulta koko kirjastolaitoksen tehtävän uudelleen:

Valveutuneiden kirjastonhoitajien tärkeimpiin tehtäviin kuuluisi mielestäni kehittää itseään sellaisiksi vastuuntuntoisiksi, itsenäisesti ajatteleviksi ja yhteistointintaan pystyviksi ihmisiksi, joita demokratia toteutuakseen tarvitsee. Vasta tältä pohjalta lähettäessä voimme toivoa, että kirjastolaitoksesta muodostuisi varteenotettava tekijä demokraattisen yhteiskuntajärjestyksen säilyttäjänä ja kannattajana.¹⁷

Tämä Sirkka-Liisa Meren kirjoitus tuntuu oudolta vastaukselta Helle Kannilan työpaikkademokratia -kirjoitukseen ja suorastaan radikaalilta verrattuna Meren omaan kirjoitukseen *Kirjastojen sivistystehtävästä* Kirjastolehdessä vuonna 1955, jossa Meri korosti kirjaston sivistystehtävää todeten: ”ei ole tyydyttävä pelkästään esilletulleiden sivistystarpeiden tyydyttämiseen, vaan on myös voimistettava niitä ja pyrittävä tason kohottamiseen”.¹⁸ Mutta kirjoitus saa lisävalaistusta Meren kirjoituksista Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehteen *Kirjaston kuulumisia*¹⁹ vuosina 1964–1968. Tällöin Meri teki opintomatkan Kööpenhaminaan, Malmöhön, Göteborgiin ja Tukholmaan tarkoituksenaan tutustua henkilökunta-asioden hoitoon ja harjoittelijoiden ohjaukseen suurissa kirjastoissa. Tämä matkan perimmäinen tarkoitus jää

16 Meri 1963, 61.

17 Meri 1963, 62.

18 Meri 1955, 186–187.

19 Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehti *Kirjaston kuulumisia* oli perustettu 1963 Turun kaupunginkirjaston henkilökuntalehden *Kirjasto-Uutiset* esimerkin mukaan, joka puolestaan oli perustettu 1962 Göteborgin vastaavan mallin mukaan.

kuitenkin pelkäksi maininnaksi Meren matkaraportissa *Matkavaikutelmia*, ja hän tiivistää kirjoituksessaan palvelulaitoskirjasto -konseptin ja hyvinvointiyhteiskunnan muuttuneet merkit seuraavasti:

Nykyajan yhteiskunnassa on myös sivistystoimen alalla opittava luopumaan kaavoittuneesta ajattelusta. Kirjaston tehtävä ei ole pelkästään kulttuuriperinnön välittäminen, vaan myös sosiaalisen valvetuneisuuden edistäminen. Elämä muuttuvassa yhteiskunnassa vaatii paljon yksityisiltä kansalaisilta. [- -] Uudet keksinnöt, uudet elämisen muodot vaativat uusia tietoja, joiden saatavissa pitäminen ja levittäminen on yleisen kirjaston tärkeimpiä tehtäviä. Lisääntynyt vapaa-aika muodostaa pulman: kirjasto on merkittävä tekijä tämän ongelman positiivisessa ratkaisussa, jos onnistutaan lähestymään ihmisiä oikealla tavalla. Ja tämä merkitsee ennakkoluulotonta suhtautumista ajan ilmiöihin. Olemmeko kypsiä siihen? Olemmeko itse tietoisia siitä, mitkä ovat ajan virtaukset ja mitä maailmassa tapahtuu?²⁰

Tässä Meri paitsi esittelee palvelulaitoskirjasto -konseptin ja sen tehtävät, myös kuvaa uudenlaista suhtautumista käyttäjään ja siten myös uudenlaista, tasa-arvoisempaa ihmiskäsitystä. Meri valottaa tätä edelleen:

Yleinen kirjasto on kunnallinen laitos. Sen tehtävänä on kunnan asukkaiden henkisestä hyvinvoinnista huolehtiminen. Sen toiminnan rahoittajina ovat kuntalaiset, veronmaksajat – ja kunnan viranomaisten tehtävä on pitää huolta siitä, ettei verotuloja käytetä hyötyä tuottamattomaan toimintaan. Kirjat ovat hyödykkeitä ja tieto on henkistä pääomaa. Mutta tuottavasta toiminnasta voidaan puhua vasta sitten, kun on varmaa, että kuntalaiset saavat kirjastostaan enemmän kuin ovat siihen sijoittaneet. Kirjaston on tavalla tai toisella pystyttävä osoittamaan suoritteittensa arvo saadakseen oikeudenmukaisen osansa kunnan verotuloista. Pelkkä ylimalkainen sivistyksen merkityksestä puhuminen ei riitä aikana, jolloin lukemattomat elintärkeät laitokset (koulut, sairaalat, huoltolaitokset jne.) tarvitsevat yhä enemmän varoja laajentaakseen toimintaansa hyvinvointiyhteiskunnan vaatimuksia vastaavaksi. Henkisiä arvoja ei voida mitata, mutta työsuoritteita kyllä.²¹

Tässä Meri liittää kirjastolaitoksen hyvinvointivaltio -kontekstiin ja sen ihmiskäsitykseen, jossa jokainen veronmaksaja, se vähäväkinenkin, on tasavertainen ja

20 Meri 1964, 3–5.

21 Meri 1964, 3–5.

potentiaali kirjastonkäyttäjää ja jolle kirjastolaitos on toimistaan vastuussa. Samalla Meri jo torjuu sivistyslaitos -ajatusta ja liittyy kirjastolaitoksen ajan hengen mukaisesti osaksi tuotantoelämää, jonka kannattavuutta arvioidaan työsuoritteiden avulla. Meri jatkoi aiheesta henkilökuntalehdessä seuraavana vuonna kirjoituksella *Yleisönpalvelusta*, todeten:

Yleinen kirjasto on valtionapua nauttiva kunnallinen yleisönpalvelulaitos. Sen tehtävänä on tyydyttää mahdollisimman hyvin kunnan asukkaiden sivistystarvetta ja lukuharrastusta. [- -] Kirjasto on maksuttomasti kaikkien kunnan asukkaiden käytettävissä. Sitä ylläpidetään julkisin varoin. Yleinen kirjasto ei ole rahallista voittoa tavoitteleva liikeyritys, mutta se ei ole myöskään mikään hyväntekeväisyyslaitos. Kirjaston käyttäjät eivät ole almujen anojia vaan päinvastoin toiminnan rahoittajia ja meidän työnantajiamme. Veronmaksajina he ylläpitävät laitostamme ja heillä on täysi oikeus vaatia, että toimintamme on tehokasta. Kirjastoa (niin kuin kaikkia muitakin kunnallisia laitoksia) olisi terveiden hallintoperiaatteiden mukaan hoidettava sellaisella tavalla, joka liikealalla toimittaessa tuottaisi voittoa.²²

Meri panosti edelleen uuden palvelulaitoskirjasto -konseptin määrittelyyn seuraavana vuonna artikkelissaan *Kirjasto uudistuvan yhteiskunnan kentässä*, jossa hän referoi Helsingin kaupungin järjestämän johdon valmennusseminaarin antia:

Kukaan ei kieltäne sitä, että kaikilla yhteiskunnan sektoreilla tapahtuu nykyisin perustavaa laatua olevia muutoksia. [- -] Ammatti- ja elinkeinorakenne tulee perusteellisesti muuttumaan meidänkin maassamme. Olemme jo siirtyneet agrarisesta, maatalousvaltaisesta primaariyhteiskunnasta teolliseen yhteiskuntaan, mutta alamme nopeasti lähestyä tertiääristä eli tiedollista yhteiskuntaa, jolloin valtaosa väestöstä toimii ns. palveluelinkeinoissa. [- -] Tiedon toteuttaminen ja jalostaminen ovat primäärisiä tarpeita nyky-yhteiskunnassa. Tämä on johtanut yhä kasvaneeseen koulutustarpeeseen. Puhutaanpa suorastaan nyky-yhteiskunnan ”informaatoräjähdyksestä”. Pääpaino on nykyisin – ja yhä enemmän tulevaisuudessa – ihmisten henkisten voimavarojen kehittämisessä tuottavuuden lisäämiseksi. [- -] Ihmisen henkinen potentiaali on valtava. Jos henkiset voimavarat saadaan esille, on ihmisen elämä muuttuvassa yhteiskunnassa turvattu. [- -] Siinä uudistuvan yhteiskunnan kuvassa, jota monen asiantuntijan voimalla luotiin valmen-

22 Meri 1965, [1]–3.

nusseminaarin osanottajille, kiintyy huomio erityisesti yleisen informaatiotarpeen jatkuvaan kasvuun. Mikä on kirjaston asema tämän tarpeen tyydyttäjänä? [- -] Tarpeen kasvu yhtyneenä hyvinvointivaltiolla ominaiseen palvelusten tasoon ja taloudellisuuden vaatimuksen noudattamiseen kohdistuvaan paineeseen pakottaa kirjaston etsimään keinoja entistä suuremman lainaaja- ja lukijakunnan entistä tehokkaampaan palveluun ilman kustannusten kohtuutonta nousua.²³

Tässä Meri kytkee kirjastolaitoksen sekä yleiseen yhteiskuntapoliittiseen kehitykseen että hyvinvointivaltio -kontekstiin ja laajentaa edelleen uudenlaista ihmiskäsitystä, mikä palvelulaitoskirjasto -konseptiin oltiin omaksumassa. Tässä ihmiskäsityksessä ”ihmisen henkinen potentiaali on valtava” asuinpaikasta tai sivistystasosta riippumatta.

Tätä uudenlaista ihmiskäsitystä oli jo edellisvuonna käsitellyt Meren kollega, Helsingin kaupunginkirjaston toinen apulaiskirjastonjohtaja Bo Carpelan alustuksessaan Porin yleisessä kirjastokokouksessa vuonna 1965. Kirjastolehdestä alustuksesta oli vain vajaan sivun mittainen referaatti, joka painottui lähinnä kirjavalintaan. Kirjavalinnan näkökulmasta Carpelan esitteli palvelulaitoskirjasto -konseptin termillä *palvelulinja*. Alustuksessaan Carpelan pohti tärkeimpänä ongelmana sitä, mihin oli vedettävä raja ”taiteellisesti hyväksyttävän” ja ”taiteellisesti vajaanmittaisen” kirjallisuuden välillä, sillä ”on aina ollut kirjallisuutta, joka on astunut joidenkin ihmisryhmien liikavarpuille”. Carpelanin mukaan ”[m]e emme pääse siitä. Me emme pääse myöskään vastuustamme palveluorganisaationa, nimittäin siitä vastuusta johon meidät on veloitettu kirjoitetun sanan saattamiseksi kaikissa muodoissaan kaikenlaisten lainaajien saataville”.²⁴ Carpelan korosti, että ”kirjasto on tiedotuskeskus”, jonka ”palvelulinja ei siis johda arvonihilismisiin, vaan itsenäiseen ajatteluun”. Referaatin lopussa Carpelan listasi palvelulinjan sisällöksi:

- a) Tärkeintä kirjastossa on lainaaja. Ilman lainaajaa ei ole kirjastoa,
- b) Lainaaja ei ole riippuvainen kirjastonhoitajasta, mutta kirjastonhoitaja kyllä lainaajasta,
- c) Lainaaja tekee meille palveluksen tulella luoksemme. Me emme tarjoa hänelle erikoisia suosionosoituksia antamalla hänelle sitä aineistoa mitä hän haluaa: tehtävämme on palvella häntä.

23 Meri 1966, 3, 5–6

24 Tässä yhteydessä Carpelan vetosi Amerikan kirjastoseuran Bill of Rights-julistukseen (ALA Bulletin vol 47., marraskuu 1953, s.485), jossa korostettiin kirjastoa kaiken moraalisen ja poliittisen sensuurin vastustajana ja sen pyrkimystä tarjota kaikille lainaajaryhmille mahdollisuudet ajankoh- taisten ongelmien mitä erilaisimpien näkökohtien hyväksikäyttöön. Kauppi 1965a, 188–189.

Carpelan tiivistä alustuksensa toteamukseen: ”Tehtävämme ei ole rajoittaa lainaajien valintamahdollisuuksia, olkoon sitten kysymyksessä eilispäivän tai tämän päivän kirjallisuus, vaan laajentaa niitä. Tämä on ’moraalinen’ tehtävämme. Tehtävämme ei ole sitoa vaan päästää, tarjota lainaajille kaiken sivistyksen päämäärää: itsenäisyyttä. Tällä tavalla yhdistetään palvelulinja kansansivistysihanteeseen.”²⁵

Bo Carpelanin liberaali kirjavalintanäkemys oli selvästi aikaisemmin samana vuonna käydyin Jorma Eton ja Urpo Harvan välisen ”arvonihilismi-keskustelun” innoittama ja käsittelen tätä keskustelua seuraavassa alaluvussa. Hänen radikaali ihmiskäsityksensä puolestaan nosti valtakunnan tasolle sen ihmiskäsityksen, jonka Sirkka-Liisa Meri oli pohjoismaisena tuliaisena tuonut ja jota hän oli Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä esitellyt. Tässä ihmiskäsityksessä käännetään ylösalaisin vanha sivistyslaitoskirjaston kasvattaja - kasvatettava -hierarkia ja tehdään kirjaston käyttäjästä, lainaajasta, subjekti, jolle kirjastonhoitaja on alisteinen lainaajasta riippuvainen objekti.

Uutta näkemyslinjaa terävöitti Helsingin kaupunginkirjaston johtajan, Sven Hirnin, tiivistys Saksaan suuntautuneelta opintomatkaltaan:

Kirjastotyön periaatteet poikkeavat Saksassa edelleenkin melkoisesti skandinaavisesta ja anglosaksilaisesta näkemyksestä, jonka mukaan kirjastonhoitaja lähinnä on muuttunut kasvattajasta välitystehtävää hoitavaksi asiantuntijaksi. Suomessa seisotaan kai toisella jalalla vapaamielisen yhteispohjoismaisen katsantokannan muodostamalla maaperällä ja toisella jalalla edelleenkin lujasti ackerknechttiläisen kasvatusaatteen jalustalla – karttakeppi on jatkuvasti kädessä, joskin piilotettuna selän taakse. Koulutustason noustessa ajatus ohjailevasta, yleisön yläpuolella seisovasta kirjasto(yli)ihmisestä alkaa tuntua yhä enemmän vastenmieliseltä, mutta toisaalta täydellinen vapaus voi olla vain teoreettinen olotila.²⁶

Tässä Hirn huomioi ja nimeää avoimesti Suomen yleisessä kirjastotoimessa osittain vallinneen saksalaisen kirjastokasvatusnäkemys ja linjaa kirjastotoimen tulevaisuutta siitä irti.

Vuosikymmenen loppupuolella Sirkka-Liisa Meri vielä syvensi sitä uudenlaista kuvaa asiantuntija-kirjastonhoitajasta, jonka ”tehtävä on välittää tietoja, sivistystä ja henkistä virkistystä niitä tarvitseville ihmisille. [Tehtävän] onnistumisen edellytyksenä on aina asiantuntemus: ennen kaikkea kulttuurin eri alat käsittävä kokonaisnäkemys (pop-kulttuuri mukaanluettuna!) ja kirjallisuuden tuntemus. [- -] Demokraattinen asennoituminen on välttämätön. Kirjastonhoitajan tulee edistää ajatuksen vapautta sekä suh-

25 Kauppi 1965a, 186–190.

26 Hirn 1966, [1]–2.

tautua ennakkoluulottomasti ja tasapuolisesti erilaisiin kulttuurielämän ilmaisiin.”²⁷

Asiantuntija-kirjastonhoitajuutta luonnostellessaan Meri peräsi myös kirjastotoiminnan esteettisiä tavoitteita, joita olivat hänen mukaansa

[p]yrkimys ihmisten tasa-arvoisuuteen, ajatuksen- ja sananvapauteen, demokratiiaan. Näiden arvojen toteuttamiseksi perustetaan kulttuurikeskuksia, rakennetaan kirjastotaloja, laaditaan aikuiskasvatusohjelmia, tehdään lukemisharrastusta ja sivistyspyrkimyksiä edistävää PR-toimintaa. Ilman arvopäämääriä toiminta olisi vailla mieltä ja merkitystä. [- -] Tasa-arvoisuus, ajatuksen- ja sananvapaus, demokratia eivät todellakaan toteudu ’oman erinomaisuutensa painolla’. [- -] Yleisissä kirjastoissa toimivien kirjastonhoitajien tärkeä tehtävä on tarjota kaikille kansalaisille yhtäläiset mahdollisuudet henkiseen kehittymiseen ja vapaaseen mielipiteen muodostukseen. Tässä mielessä he ovat demokraattista kehitystä edistäviä sosiaalisia vaikuttajia. Idealistien aika ei ole kulunut umpeen. Sensijaan on kyllä koittanut muodonvaihdon aika. On pakko todeta haaveilun, kauniiden korulauseiden ja fanaattisen kasvatusintoilun tehottomuus.²⁸

Tässä tavoitteenasettelussa Meri irrottautuu selkeästi ja kehottaa luopumaan sivistyskasvatuskirjastosta ja luotaa sen sijaan palvelulaitoskirjaston yhteiskuntapoliittisia tavoitteita. Nämä tavoitteet kirjattiin sekä Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteisiin (30.1.1967) että Helsingin kaupunginkirjaston yleisönpalveluperiaatteisiin (1969). Kirjavalintaperiaatteissa todettiin, että

[n]oudattaessaan tätä kirjavalintaohjelmaa kirjasto pyrkii tarjoamaan lainaajilleen mahdollisuudet tietojensa ja ajatusmaailmansa laajentamiseen. Siten kirjasto samanaikaisesti toimii sekä palvelulaitoksena että kulttuuria edistävänä keskuksena, joka ei puutu käyttäjiensä yksilölliseen valinnanvapauteen eikä pyri vaikuttamaan niihin tuloksiin, joihin he lukemisensa perusteella päätyvät.²⁹

Yleisönpalveluperiaatteissa puolestaan todettiin, että

[y]leinen kirjasto on olemukseltaan demokraattisen yhteiskuntajärjestyksen puhtaampia ilmennysmuotoja: kaikki kansalaiset ikään, sukupuoleen, sosiaaliseen asemaan, poliittiseen katsomukseen ja koulutustasoon katsomatta ovat kirjaston-

27 Meri 1968a, [1]–4.

28 Meri 1968b, [1]–2.

29 Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteet 1967, 5.

käyttäjinä samanarvoisia. Tämä on yleisöpalvelussa ehdottomasti otettava huomioon, muuten kirjasto ei täytä tehtäväänsä yleisen sivistystarpeen tyydyttäjänä ja lukuharrastuksen edistäjänä.³⁰

Nämä Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalinta- ja yleisöpalvelu -periaatteet julkaistiin muissakin henkilökuntalehdissä ja Kirjastolehdessä,³¹ jolloin ne levisivät koko maahan, ja kirjastonjohtajien kokous Savonlinnassa 25.–26.4.1967 totesi, että Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaohjeet tulisi hyväksyä ohjenuoraksi kirjastoissa yleisemminkin.³²

Edellä olen käsitellyt Helsingin kaupunginkirjaston johtajiston, Sven Hirnin, Sirkka-Liisa Meren ja Bo Carpelanin luonnehdintoja palvelulaitoskirjasto -konseptista, jota oltiin ottamassa käyttöön Suomen kirjastotoimessa kuusikymmentäluvulla pohjoismaisen esikuvan mukaan. Olen perusteellisesti tuonut esiin heidän näkemyksiään, koska he nostivat palvelulaitoskirjasto -keskustelun pelkkien uusien työmuotojen esittelyn yläpuolelle, teoreettiselle tasolle, jolla pohdittiin kirjastotoiminnan päämääriä, kirjavalintaa, ihmiskäsitystä ja kirjastonhoitajan ammattikuvaa. Tähän keskusteluun he toivat kuusikymmentäluvun yhteiskuntapoliittiselle diskurssille ominaisia termejä: tasa-arvo, ajatuksen- ja sananvapaus, demokratia. Heidän kirjoituksensa olivat sikälikin merkittäviä, että ne olivat esimiesten kirjoituksia alaisilleen henkilökuntalehdessä, johon oli varattu tilaa myös ”johdon ajatuksille ja tuumailuille”,³³ ja jotka sen vuoksi tulkitsen suoranaiseksi linjanvedoksi Helsingin kaupunginkirjaston johtamisessa. Tämän kaltaisia kirjoituksia ja vastaavanlaista linjanvetoa ei nimittäin esiintynyt kahden muun suurimman kirjaston, Turun ja Tampereen henkilökuntalehdissä, Kirjasto-Uutisissa ja Tampereen kaupunginkirjaston uutisissa. Turun kaupunginkirjaston henkilökuntalehteen kyllä kirjoitti kirjastonjohtaja Marjatta Heiskanen, mutta hänen kirjoituksensa olivat pikemminkin käytännön toimintaselostuksia kuin teoreettisia linjanvetoja. Tampereen kaupunginkirjaston henkilökuntalehteen ei sen sijaan kirjastonjohtaja Mikko Mäkelä kirjoittanut juuri lainkaan, vaan toimitusvastuu oli opiskelunneuvoja Maija-Liisa Peltosella, ja suuria linjanvetoja kirjastonjohtaja Mäkelä esitti henkilökunnan kokouksissa, ei henkilökuntalehdessä.³⁴

Pidän tätä Helsingin kaupunginkirjaston johtajakolmikron kirjoittelua täydennettynä Rovaniemen kaupunginkirjastonjohtaja Jorma Eton kirjavalintaa koskevilla

30 Yleisöpalvelun periaatteet 1969, 2.

31 Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteet 1967, 77.

32 Kirjastonjohtajien kokous Savonlinnassa 25.–26.4.67 1967, 2.

33 Carpelan 1963a, 2.

34 Peltonen 1968, [1]–4.

kirjoituksilla niin merkittävänä virstanpylväänä kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksessä, että kutsun heitä tässä tutkimuksessa sukupolvensa mukaan *keskipolven radikaaleiksi*. Yksittäisen kirjastonhoitajan, Sirkka-Liisa Meren kirjastokäsitysten liberalisoituminen on mahdollisesti ja todennäköisesti yleistettävissä myös laajemmalti kirjastonhoitajakuntaan.

Jos yleisen kirjastotoimen diskurssin muutos 1960-luvun alussa olikin yhteispohjoismaista lainaa, niin vuosikymmenen edetessä se kumpusi suoraan reaalitodellisuudesta, suomalaisen yhteiskunnan rajusta rakennemuutoksesta, jonka kirjastotoimi valppaasti tiedosti ja johon se pyrki aktiivisesti vastaamaan. Kuusikymmentäluvun kirjastokeskustelussa kiinnitettiin huomiota termin yleisönpalvelulaitos jokaiseen osaan: *yleisö – palvelu – laitos*. Yleisön suhteen kirjastotoimi oli sivistyslaitosajatuksen myötä luopunut myös yksilökohtaisesta lähestymistavastaan käyttäjäkuntaan ja Pekka Kuusen sosiaalipoliittisen eetoksen mukaisesti pyrki tavoittamaan käyttäjiäkseen kaikkia, niin lisääntyvän taajamaväestön nuorisoa, tyhjentyvän maaseudun vanhuksia, sairaita, vammaisia, vankeja – kuin ei-käyttäjiäkin. Huomiota kiinnitettiin siihen, miksi sataprosenttisesti lukutaitoisesta väestöstä vain ¼ käytti kirjastoa.³⁵ Keskustelussa korostettiin voimakkaasti kirjaston PR-toiminnan tärkeyttä: ”Kirjastojen suhdetoiminta ei ole mikään itsetarkoitus, sen tehtävänä ei ole korostaa kirjaston työn arvoa ja merkitystä. Sen tavoite on todella yrittää saavuttaa ne yhteiskunnan jäsenet, joille kirjasto yhä on tuntematon alue.”³⁶ Keinoina kirjastojen suhdetoiminnan parantamiseksi esitettiin muiden muassa liike-elämän keinojen, kuten mainonnan käyttöönottoa ja kirjastokonsulentin viran perustamista.³⁷

Kirjastokeskustelun *palvelu* -näkökulmassa todettiin, että teollistuvan ja kaupungistuvan palveluyhteiskunnan muuttuneet ja kasvaneet koulutustarpeet asettivat myös uudenlaisia odotuksia kirjastotoimelle. Palvelulaitos -konsepti alkoi painottua tietopalvelulaitos-konseptiksi, jossa ”jokainen lukutaitoinen suomalainen tuntee kirjaston omaksi jokamiehen tietopankikseen”.³⁸ Käynnistyneen koulu-uudistustyön myötä kirjastotoimi näki asemansa ”koulutyön tehostajana ja täydentäjänä”³⁹ ja lisääntyneen korkeakouluopiskelun myötä sekä opiskelua että tutkimustyötä palvelevana laitoksena.⁴⁰ Suomen siirtyessä 5-päiväiseen työviikkoon ja vapaa-ajan näin lisääntyessä kirjastotoimi totesi joutuvansa kilpailemaan ihmisten vapaa-ajasta muiden harrastusmuotojen kanssa ja palvelulaitos -konseptiin sisäl-

35 Ranta 1967b, 167.

36 Kauppi 1961, 167.

37 Schüller 1966, 290; Hirn 1968a, 41.

38 Ranta 1965b, 182.

39 Hirn 1969g, 26.

40 Ranta 1965b, 184.

lytettiin käsite kirjasto kulttuuripalvelulaitoksena.⁴¹ Vielä kuusikymmentäluvulla kirjastotoimen piirissä painotettiin kuitenkin, että ”kirjastojen tulisi ensisijaisesti kehittää kirjallisuuspalvelunsa vankalle pohjalle ja vasta tämän perustavoitteen jälkeen ryhdyttävä suuremmassa määrin hajoittamaan voimavaroja muuhun aiheistoon. Suomen kirjastolaitos ei toistaiseksi todellakaan ole kehittynyt mihinkään vallattomaan rönsyliiyn oikeuttavaan valmiusasteeseen”⁴² eikä kirjaston tule haalia ”suojiinsa toimintamuotoja, jotka sopisivat jollekin muulle laitokselle yhtä hyvin”.⁴³

Laitos -näkemys kirjastokeskustelussa ilmeni tavassa, jolla kirjastotoimi asetettiin vankasti yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin. Sen lisäksi, että kirjastoväki itse totesi: ”[k]irjastot ovat nykyisin yhteiskuntaa kokonaisuudessaan palvelevia laitoksia”,⁴⁴ pantiin tyytyväisenä merkille se myönteinen asenne kirjastolaitokseen, jota ympäröivä yhteiskunta osoitti: ”Useat kunnat ovatkin viime vuosina alkaneet osoittaa voimakkaasti kasvavaa kiinnostusta kirjastolaitoksen ja erityisesti pääkirjaston kehittämiseen. Kunnat ovat oivaltaneet, että hyvinvoivan pääkirjaston vaikutus säteilee koko kuntaan”⁴⁵ tai ”[valtakunnansuunnittelutoimiston] tutkimuksessa oli siis eräänä lähtökohtana se käsitys, että samoin kuin kehittyneeseen yhteiskuntaan kuuluvat hyvät liikenneyhteydet ja kunnolliset asunnot, siihen kuuluvat myös kirjat eli vireä kirjastotoiminta”.⁴⁶ Mutta yhteiskunnallisena instituutiona kirjastolaitos tunsu sekä taloudellisen vastuunsa:

[t]oiminnan rajoja ei ensi sijassa aseta kirjastonhoitaja vaan veronmaksaja, jonka päätösvaltaa käyttää kunnan luottamusmiesporras”⁴⁷, ”kunnallisten viranomaisten – viime kädessä kaikkien veronmaksajien – oikeus on saada tietää, kuinka laajaa yleisöä kyseinen laitos on palvellut ja kuinka paljon nämä palvelukset ovat tulleet maksamaan.”⁴⁸

että kehittämisvastuunsa yhteiskunnan osana:

41 Ranta 1967b, 168.

42 Hirn 1969g, 25.

43 Rantasalo 1964b, 314.

44 Kauppi 1961, 167.

45 Sarkola 1968, 298.

46 Ranta 1965a, 117.

47 US & LL 1968, 267.

48 Rantasalo 1963, 162.

[k]irjastojen lainausluvuissa on yhteiskunnallisten muutosten johdosta odotettavissa jatkuvaa kasvua⁴⁹ ja on pyrittävä estämään kirjastolaitoksen vieraantumista siitä yhteiskunnasta, jota sen tulee palvella.⁵⁰

Käynnissä oleva yhteiskunnallinen murros ja muutos vaikutti kirjastotoimeen sekä ulkopuolelta että kirjastotoimen sisältä ja se heijastui myös kirjastotoimen diskurssissa: ”Yhteiskunnan muutos alkaa vähitellen järkyttää myös kirjastolaitosta, ja on aika ottaa se huomioon. Kirjastoväen piirissä on huomattavissa kuohuntaa, joka ilmenee asenteiden tarkistuksena ja pinnallisesti kiistelynä palvelu–kasvatus -linjoista tai taide–populääri -kirjallisuuden eroista. Tämä kaikki on oireita tulevista muutoksista.”⁵¹ Esiin nousi nuori kirjastonhoitajapolvi, kuten Kari J. Kettula, Timo Kukkola, Samuli Nuotio, Keijo Perälä, Anneli Putkonen ja Kari Vaijärvi. Osa heistä perusti uuden kirjastojärjestön, Kirjastopoliittisen yhdistyksen, jonka tarkoituksena oli ”luoda ja kehittää valtakunnallista kirjastopoliitikkaa”.⁵² Tämä aktiivinen nuori kirjastonhoitajakunta, jota kutsun tässä tutkimuksessa *nuoriksi radikaaleiksi*, muutti ja laajensi kirjastodiskurssia teoreettisempaan ja politisoituneempaan suuntaan. Uusi kirjastodiskurssi lainasi termsä sekä käynnissä olleesta joukkotiedotuskeskustelusta (vrt. luku 2) että vasemmistolaisesta poliittisesta retoriikasta ja sovelsi niitä kirjastotoimeen. *Nuoret radikaalit* sivusivat kirjoituksissaan samoja aiheita kuin *keskipolven radikaalit* aiemmin, kuten kirjastolaitoksen tarkoitusta ja päämääriä, keinoja näiden saavuttamiseksi, käyttäjäkuntaa, kirjastonhoitajan ammatikuvaa ja kirjavalintaa. Kulttuurisuunnittelun alalla kirjastotoimen katsottiin kuuluvan joukkotiedotukseen⁵³ ja sen ensisijaiseksi tehtäväksi nähtiin ”tiedon levittäminen”.⁵⁴ Rauman kaupunginkirjaston johtaja Keijo Perälä määritteli kirjaston tiedonvälitystehtävän seuraavasti:

Ennen kirjastot näkivät tehtäväkseen ”kansan” valistamisen. Nyt puhutaan mieluummin informaatiosta. Asiallisesti kummallakin tarkoitetaan samaa, sellaisen tiedon välittämistä, jota vastaanottajilla ei oleteta olevan. Ero on asenteessa, välittämisen tavassa ja menetelmässä. Valistaminen on ollut pakottavaa, määräävää, vain yhden tien osoittavaa. [- -] Sitä täydentää[- -]ns. indoktrinaatio eli oppiuttaminen, joka ei nojaa suoraan pakottamiseen (kuten esim. kouluopetus) vaan

49 Hirn 1968a, 41.

50 Hirn 1969a, 1.

51 Putkonen 1968a, 134.

52 Kirjastopoliittinen yhdistys perustettu 1969, 180.

53 Putkonen 1969a, 139.

54 Perälä 1969, 250.

näennäiseen vapaaehtoisuuteen. Haluttu vaikutus syntyy siitä, että tarjottava aineisto on vain tietynlaista.⁵⁵

Tässä Perälän määrittelyssä näkyy vaikutteita siitä indoktrinaatio-keskustelusta, jota populaarikirjallisuuden haitallisuudesta käytiin, vaikka Perälä ei täsmennäkään sitä kirjallisuudenlajia, joka toimii tiedon levittäjänä. Perälä kuitenkin täsmensi, että hän tarkoitti tiedon levittämistä nimienomaan yleissivistyksen levittämistä, sillä ”meidän on korkea aika tietää, mitä maailmassa tapahtuu”.⁵⁶

Kirjaston käyttäjäkuntaa pohtiessaan *nuoret radikaalit* totesivat, että

[v]äite siitä, että kirjastolaitos on kaikkien ulottuvilla ja palvelu on tasapuolista kaikkia kohtaan, ei pidä täysin paikkaansa. Vaikka kirjastolaitoksen omistaa koko Suomen kansa, sitä käyttää n. 23% kansasta. [- -] he edustavat pääasiassa keskiluokkaa – samaa mihin kirjastonhoitajat kuuluvat ja minkä mielipiteitä tukevaa materiaalia kirjastot jakavat. [- -] Lukuharrastus korreloi täysin koulutuksen kanssa: mitä enemmän kouluja on käynyt, sitä enemmän lukee. Koska koululaitoksen uudistus on tulossa, se oletettavasti vaikuttaa vahvasti lukuharrastuksen yleistymiseen ja asettaa vaatimuksia kirjastolaitoksille [po. kirjastolaitokselle] sen tasapuolisuudesta; enää ei palvella vain valikoitunutta keskiluokkaa.⁵⁷

Tässä kirjastotoimen kehitys kytketään käynnissä olevaan koulu-uudistukseen mainiten eksplisiittisesti mahdollisen lukuharrastuksen lisääntymisen ja koulu-uudistukseen sisältyneen teeman yleisestä tasa-arvosta, sen sijaan koulu-uudistukseen sisältynyt ihmiskäsityksen muutos tuodaan esiin implisiittisesti, kun kirjastopalvelun toivotaan ulottuvan keskiluokan ulkopuolellekin. Kirjavalintakäsityksissä oli kuitenkin ristiriitaisuuksia suhteessa käyttäjäkuntaan: ”[y]leisön suoranaista osallistumista kirjanvalintaan olisi lisättävä, sillä vaikka kirjastonhoitajat koulutetaan kirjoja valitsemaan, heillä täytyy myös olla kontrolli niiden taholta, jotka näitä kirjoja lukevat”.⁵⁸ Toisaalta ”[kirjastonhoitajan] omaan harkintaan kuuluu luonnollisesti kirjaston päämäärien ja kirjanvalinnan perusteiden muistaminen, jolloin yleisön pyynnöt eivät täysin voi määrätä valintaa”.⁵⁹

55 Perälä 1969, 249.

56 Perälä 1969, 250.

57 Putkonen 1968b, 381.

58 Putkonen 1968b, 379.

59 Putkonen 1968a, 134.

Nuorten radikaalien kirjastokeskustelun keskeisimmiksi teemoiksi nousivat kuitenkin kirjastotutkimuksen kehittäminen ja kirjastokoulutuksen uudistaminen ja sen myötä kirjastonhoitajan ammattikuvan luonnehdinta. Keskustelussa kirjastonhoitajakuntaa luonnehdittiin seuraavasti: ”[s]uurin osa heistä on sitoutunut oikeistoon ja omaksunut asenteensa täysinä totuuksina”.⁶⁰ Kirjastotoimea koskevassa demokratiakeskustelussa kirjastonhoitajat nähtiin porvarillisen hegemonian edustajina ja henkisen vallan käyttäjinä.⁶¹ Kirjastonhoitaja Anneli Putkosen luonnehdinnan mukaan:

Porvarillinen hegemonia – niin kuin muunkin tyyppinen hegemonia – näyttää perustuvan siihen, että kaikentyyppinen valta on taipuvaista kasaantumaan ja keskittymään tietyllä tavalla ajattelevalle eliitille. Meidän yhteiskunnassamme porvarillinen hegemonia on tällöin rahan valtaa, mutta sen kautta myös henkistä valtaa. [- -] Valta on niillä, jotka hallitsevat mielipiteeseen vaikuttamisen välineitä, kuten koulua, kirkkoa ja tiedotusvälineitä. [- -] Kirjaston tehtävänä on jakaa tietoa, ja juuri tieto on demokratian tärkeimpiä edellytyksiä. Kirjaston valta perustuu poliittiseen ja henkiseen valtaan, ja kieltämättä kirjastolla on valtaa.⁶²

Edelleen Putkonen luonnehti kirjastonhoitajakuntaa passiiviseksi, joka ”ottaa linjan mukaiset ohjeet vastaan ja harjoittaa itse valtaa demokratiaa täten rajoittamalla”.⁶³ Putkonen piti tärkeänä kirjastonhoitajakunnan yleistä aktivoitumista ja perehtymistä ”yhteiskuntaan ja sen rakenteeseen entistä syvemmin”.⁶⁴ Kanta-aottavimmin ja radikaaleimmin tämä ilmaistiin Olli Paunun kirjoituksessa *Miten muuttaa*, jossa pohdittiin ”millä tavoin mekin, suomalaiset kirjastoahertajat, voisimme vaikuttaa siihen että malavilainen neekerivaimo pystyisi iloitsemaan pian synnyttämästään lapsesta. [- -] Ammattimme on yhteiskunnallista toimintaa, ja asemamme tiedon tallentajina ja sen välittäjinä on tärkeä ja vastuullinen, myös tässä.”⁶⁵

Mutta ajatus poliittisesti aktiivisesta kirjastonhoitajasta esiintyi samanaikaisesti laajemmaltikin kirjastotoimessa: Suomen Kirjastoseura järjesti keskustelutilaisuuden aiheesta *Kirjastonhoitaja ja politiikka* 15.11.1968, jossa alustajina olivat kansanedustaja Arvo Salo ja sivukirjastonhoitaja Kari Turunen. Salo ”moitti [kirjastonhoitajia] poliittisesta lukukyvyyttömyydestä: pitäisi enemmän seurata ympäröivän yhteiskunnan

60 Putkonen 1968b, 381.

61 Putkonen 1969b, 236.

62 Putkonen 1969b, 236–237.

63 Putkonen 1969b, 237.

64 Putkonen 1968b, 381.

65 Paunu 1969, 263–264.

tapahtumia ja yrittää ymmärtää niitä, myöskin politiikkaa” ja Turusen mukaan ”kirjastonhoitajat ovat kieltäneet laitoksensa poliittisen luonteen [- -] politiikka-sanaakin jo pelätään”.⁶⁶ Kirjastolehden pääkirjoituksessa *Poliittinen kirjastonhoitaja* Sven Hirn linjasi kirjastonhoitajan politisoitumisen ääripäät: ”kirjastonhoitajalla tulisi olla puoluekirja takataskussaan (eli käsilaukussa), jolloin hän myös tarpeen vaatiessa hoitaisi eriasteisia luottamusmiestehtäviä” tai ”kirjastonhoitajan vastuu edellyttää määrättyä puolueettomuutta”. Pohdiskelussaan Hirn päätyi esittämään, että ”kirjastoasioiden edelleen kehittäminen vaatisi yhä enemmän kanssakäymistä kaikkien osapuolten kesken ja osallistumista myös poliittiseen piirileikkiin”.⁶⁷ Seuraavana vuonna Oulussa pidetyssä kirjastonhoitajien suhdetoimintaseminaarissa 10.–13.6.1969 todettiin, että ”[m]yös politiikkaan kirjastonhoitajat voisivat ottaa osaa aktiivisemmin, sillä sitä kautta he voisivat vaikuttaa esim. valtuustoon”.⁶⁸ Uuden kirjastonhoitajakäsityksen tiivistä Sirkka-Liisa Meri Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä vuosikymmenen lopulla: ”Kirjastonhoitaja ei voi nukkua Prinsessa Ruususen unta mitä tulee yhteiskunnalliseen kehitykseen: hänen on oltava selvillä siitä mitä tapahtuu ja mieluiten otettava siihen myös kantaa. Estetisoivaa lukutoukkaa ei pidetä enää sopivana kirjastonhoitajaksi. Nyt katsotaan tarvittavan osallistuvia kirjastonhoitajia, jotka tietävät mitä demokratia on ja mitä se kannattajiltaan edellyttää”.⁶⁹ Mutta ajatus osallistuvasta, poliittisesti aktiivisesta kirjastonhoitajasta oli tuotu esiin jo aiemmin ja hyvin yllättävältä taholta: Savonlinnan kirjastopäivillä 9.6.1967 esitelmässään *Sivistyselämämme perusteita lujittavaa työtä* Valtion kirjastotoimiston johtaja Kaarina Ranta oli todennut: ”kirjaston arvoa kohottavia ja yhteiskuntansa elämään osallistuvia kunnankirjastonhoitajia meillä kaivataan yhä enemmän. Hissuttajien aika on ohi.”⁷⁰

Vuoden 1969 kirjastopäiviä Vaasassa luonnehdittiin ”jossain määrin poikkeukselliseksi ja uutta ennakoiviksi”⁷¹ ja siellä odotettiin nuoren ja vanhan kirjastonhoitajapolven joutuvan törmäyskurssille keskenään, mutta toisin kävi, kuten Helle Kannila, nimimerkillä Emerita, totesi: ”Nuoret olivat huomattavasti esillä yleiskokouksen puheenjohtajaa myöten. Taistelun tunnelmaa ei varsinaisesti tuntunut vaikka sitä joillakin tahoilla lienee ennakolta uumoiltu. [- -] Toivottavasti yhteistyötä kirjastolaitoksemme hyväksi jatkuu joka taholla, vaikka ei ihan joka asiasta yksimielisiä ollakaan”.⁷² Samaan loppupäätelmään päätyi arviossaan myös Sirkka-Liisa Meri: ”[p]ositiivisinta oli, että

66 Putkonen 1968c, 393.

67 Hirn 1968b, 81.

68 Äyräs 1969, [1].

69 Meri 1969a, [1].

70 Ranta 1967b, 169.

71 Hirn 1969d, 273.

72 Emerita 1969b, 290.

Vaasan kirjastopäivien kuvaan ei liittynyt mitään sukupolvien välisen repeämän heijastumaa, vaan pikemminkin eri ikäpolvien orastavan yhteistoiminnan lupaus”.⁷³ Vaasan kirjastopäivien yhteiseksi perusvireeksi Meri linjasi tarpeen ”kehittää kirjastolaitosta entistä määrätietoisemmin yhteiskunnan ja yleisön tarpeita vastaavaksi informaatiokeskukseksi”.⁷⁴ Tämän saman tavoitteen ja kirjastolaitoksen nykytilan tiivistä Kaarina Ranta kokoussitelmässään:

Yhteiskunnan moniarvoisuuden rinnalla on muistettava, että kirjastojenkin tehtävissä ja toiminnassa on heijastumista tuosta moniarvoisuudesta. Paitsi sitä, että yleiset kirjastot viime vuoden aikana tyydyttivät yli miljoonan ihmisen lukutarvetta, ne referenssiosastoissaan antoivat vastauksia monenlaisiin kysymyksiin, tarjosivat asiakkaidensa käyttöön mikrofilmattua lehti- ja arkistomateriaalia, ääninauhojen ja -levyjen tukemaa kielenopiskelua, tuhansia musiikkilevyjä, ohjattua musiikkikuuntelua, intiimikonsertteja, TV-konsertteja, taidenäyttelyjä ja taidehappeningeja, luento- ja elokuvailtoja, keskustelufoorumeja ja kulttuuriseminaareja, nukketatteria lapsille, tatteriharrastusta nuorisolle, kultaisen iän kerhoja eläkeläisille ja vanhuksille jne.⁷⁵

Näin siis kirjastotoimi oli vuosikymmenessä muuttunut sivistyslaitoksesta tietopalvelu- ja kulttuuripalvelulaitokseksi sekä diskurssissa että käytännön työmuodoissa konservatiivien, *keskipolven radikaalien* ja *nuorten radikaalien* yhteisellä myötävaikutuksella. Kirjastotoimen tietopalvelu- ja kulttuurilaitosdiskurssi tuotiin esille myös kirjastotoimen ulkopuolella, jopa valtiovallan tasolla, kuten opetusministeri Johannes Virolaisen juhlapuheessa Hyvinkään uuden kirjastotalon vihkiäisjuhlassa 24.9.1968:

Kirjastoilla on muiden vapaan sivistystyön toimintamuotojen tapaan ainakin kahteen suuntaan käyvä tehtävä. Niiden itsenäisenä tehtävänä on palvella lukijaa, joka tahtoo parantaa yleissivistystään ja kehittää persoonallisuuttaan ilman, että hänellä on muita tavoitteellisia päämääriä. Toisaalta kirjastot palvelevat yhteiskunnan muita koulutusmuotoja antaessaan apua opiskelijalle [- -] Harjoittaessaan laajennettua kirjastotoimintaa nykyaikainen kirjasto, lasten- ja nuorten sekä aikuisten osastoineen, erilaisine lukusaleineen, musiikkikirjastoineen ja kerhohuoneineen

73 Meri 1969b, 3.

74 Meri 1969b, [1].

75 Ranta1969, 276.

tarjoaa mahdollisuuden harrastustoimintaan kaikenikäisille ja muodostuu kunnan kulttuurikeskukseksi.⁷⁶

Tämä Johannes Virolaisen luonnehdinta ei ole vain myönteinen kannanotto sille aktiivisuudelle ja tehokkuudelle, jolla kirjastotoimi oli hyödyntänyt vuoden 1961 kirjastolakia, jonka säätämisessä Virolaisella oli ollut keskeinen rooli – vaan se pohjautuu siihen tiede- ja taidehallinnon hajasijoitusuudistukseen, joka oli käynnistetty kuusikymmentäluvun puolivälissä.⁷⁷ Tämän hajasijoitusperiaatteen mukaisesti oli perustettu taidetoimikuntajärjestelmä vuonna 1966 opetusministeriön taidetoimiston ja taidejärjestöjen kentän väliin ja lääneihin oli perustettu taidetoimikunnat. Tässä uudistuksessa kulttuuripoliitikot torjuivat kulttuuripalvelujen elitistisyyttä ja korostivat taidetta yhteiskunnan laitoksena, jonka keskiössä olivat harrastajat ja yleisö.⁷⁸ Tähän konseptiin jo ennestään kunnallisena sivistyslaitoksena nähty kirjastolaitos sopi paremmin kuin hyvin. Se 25 %:n kirjastonkäyttäjäosuus kuntalaisista, mikä kirjastotoimen sisällä oli nähty negatiivisena, nähtiin nyt kunnallisen kulttuuritoiminnan näkökulmasta positiivisena: kirjasto tavoitti jopa neljänneksen kuntalaisista.

Vaikka kirjasto kunnallisena kulttuurikeskuksena kytkettiin konkreettisesti suomalaiseseen reaalipolitiikkaan, sen idea oli jälleen kerran yhteispuhjoismaista lainaa. Vuonna 1970 Kolilla järjestetyn VI Anglo-Skandinaavisen Kirjastokonferenssin teema oli ”yleiset kirjastot kulttuurikeskuksina”, jossa kirjastoa kulttuurikeskuksena luonnehdittiin Tanskan ja Ruotsin kokemusten mukaan: ”Kirjaston tehtävä kulttuurikeskuksena ei ole pelkästään informaation levittäminen, vaan sen on toimittava aktiivisesti kulttuurin edistämässä sekä traditionaalisella kirjoihin pohjautuvalla tavalla että kaikilla uusilla kirjastolle soveltuvilla toimintatavoilla. [- -] Kirjasto ei myöskään saa kilpailla muiden instituutioiden kanssa kulttuurin eri aloilla, vaan sen on tuettava, aktivoitava ja edistettävä niiden toimintaa.”⁷⁹ Kolin konferenssin teemaan palasi myös Kaarina Ranta seuraavana vuonna Joensuun valtakunnallisilla kirjastopäivillä todeten:

Aiheen valinta [kirjasto kulttuurikeskuksena] kuvastaa pyrkimystä sijoittaa kirjasto yhteiskunnan asemakaavaan niin, että se ei merkitse vain kirjahyllyjä täynnä olevaa taloa tai huonetta, vaan väljää tilaa ihmisten tulla ja mennä ja ennen kaikkea olla, ja missä ei vain silmä näe, vaan myös korva kuulee, suu saa puhua

76 Kirjastojuhla Hyvinkäällä 1968, 302–303.

77 Perttula 2014. Maaseudun tulevaisuus 31.1.2014, 12.

78 Tarkka 1988, 340, 348.

79 Putkonen 1970, 264.

ja vaikka jalka liikkuu. Tällainen kirjasto merkitsee yhteiskunnassa paikkaa, jonne monet kulttuurin tienviitat voivat osoittaa.⁸⁰

Tässä Kaarina Ranta esittää kirjastoväelle suorastaan rohkean vision kirjastosta ”kuntalaisten olohuoneena”, joka oli keskeisenä käsitteenä kirjastokeskustelussa vasta noin kaksi-kolmekymmentä vuotta myöhemmin.⁸¹ Merkillepantavaa ylipäättäänkin on se aktiivisuus ja myönteisyys, jolla Kaarina Ranta eri yhteyksissä kentällä, kuten valtakunnallisilla kirjastopäivillä, esitteli yleisen kirjastotoimen uusia työmuotoja, joiden esikuva yleensä oli lähtöisin muista pohjoismaista – ja antoi siten ikään kuin ylimmän kirjastotoimen hyväksynnän uusien työmuotojen käyttöönotolle Suomessa.

Kirjaston asemaa osana alueellista kulttuuripolitiikkaa tähdennettiin edelleen suomalaiselle kirjastoväelle seuraavana vuonna Espoon Otaniemessä järjestetyssä XII pohjoismaisessa kirjastokokouksessa, jossa opetusministeri Pentti Holappa valtiotervehdyksenä korosti kirjaston asemaa ”olennaisena osana yhteiskunnallista opetus-, kasvat- ja kulttuuripolitiikkaa” ja ”[s]uomalaisessa kulttuuripolitiikassa näyttelee tätä nykyä varsin keskeistä osaa alueellinen kulttuuripolitiikka. Se on tavallaan kulttuurin, tieteen ja taiteen kehityspolitiikkaa, joka tähtää toisaalta siihen, että maakunnassa on mahdollisuus nauttia samantasoisesta kulttuurista kuin missä muualla maassa tahansa, toisaalta siihen, että maakunnissa asuvilla kulttuurityöntekijöillä on riittävät työskentelyedellytykset”, totesi puolestaan juhlapuheen pitänyt professori Yrjö Blomstedt.⁸²

Seuraavana vuonna kirjastolaitoksen asemaa kunnallisena kulttuuripalvelulaitoksena täsmensi edelleen Suomen Kirjastoseura lausunnossaan Suomen Kunnallisliitolle sen laatimasta *Kunnanviraston johtosäännön mallista suurehkoa maalaiskuntaa varten* (1971). Kirjastoseuran lausunto koski Suomen Kunnallisliiton hahmotteleman kunnanviraston johtosäännön organisaatiokaaviota, jossa kirjastotoimisto oli alistettu opetus- ja sivistysosaston alaisuuteen. Kirjastoseura puolestaan piti kirjastotoimintaa niin oleellisena osana kunnallista kulttuurihallintoa, että sitä varten pitäisi organisaatiokaavioon lisätä osastotasolle erityinen kirjasto-osasto, jonka alaisena toimisi kirjastotoimisto. Kirjasto-osaston ja -toimiston päällikkönä toimisi kunnankirjastonhoitaja apunaan toimistos sihteeri, myös kunnan taideasiamies kuuluisi luontevasti kirjastotoimiston alaisuuteen. Lausunnossaan Kirjastoseura totesi, että

80 Ranta 1971, 314.

81 Ajatuksen kirjastosta ”kunnallisena olohuoneena” esitti Tukholman kaupunginkirjaston PR-kirjastonhoitaja Greta Renborg Södra Finlands svenska biblioteksförningens vuosikokouksessa Paraisilla 13.–14.6.1970. Strandberg 1970, [3]–5.

82 Rautalin 1972, 306.

[v]arsinkin monissa maalaiskunnissa kirjasto on edelleen ainoa kaikkia kansalaisia maksuttomasti palveleva kulttuuri- ja tiedotuslaitos. [- -] maamme kirjastot ovat voimakkaassa kehitysvaiheessa ja ilmeistä on, että yleisten kirjastojen asema kunnallisina kulttuuri- ja informaatiokeskuksina edelleen vahvistuu ja selkiintyy. [- -] johtosääntöjä kunnanvaltuustoissa hyväksyttäessä kiinnitettäisiin vakavaa huomiota kirjastolaitoksen kehittyvään asemaan kunnallisena kulttuuri- ja informaatiokeskuksena.⁸³

Kirjastoa kunnan kulttuuri- ja informaatiokeskuksena käsiteltiin ja lujitettiin edelleen saman vuoden (1973) valtakunnallisilla kirjastopäivillä Jyväskylässä:

Pohtiessaan kirjaston valmiutta toimia kulttuuri- ja informaatiokeskuksena koulu-
luneuvos Ranta mainitsi useita asiaan vaikuttavia positiivisia seikkoja. Alueellinen tasa-arvo on otettu kirjastosuunnittelussa huomioon: kirjastoverkosto peittää koko maan, maakuntakirjastot on pyritty perustamaan ensiksi juuri kehitysalueille, vastaanottajien varallisuuserot tai pohjakoulutuksen erilaisuus eivät korostu kirjastopalveluissa, uusissa kirjastorakennuksissa on pyritty ottamaan huomioon sellaiset tilaratkaisut, että ne sallisivat laajennetun toiminnan, kirjastot pyrkivät sitäpaitsi viikonlopun aukioloon.⁸⁴

Kirjastopäivillä käydyssä keskustelussa kuitenkin todettiin, että kaavailut kirjastolaitoksen uudet kulttuuripalvelumuodot, kuten elokuvat, teatteri ja kuvaamataiteet vaativat tarkistuksia lainsäädännössä, kirjastoalan koulutuksessa ja yhteistyöjärjestelyissä esimerkiksi läänien taidetoimikuntien kanssa.⁸⁵

Tämä käsitys kirjastolaitoksesta paikallisena kulttuuripalvelulaitoksena esiintyi siis sekä kirjastotoimen että kulttuuritoimen piirissä, kuten seuraavana vuonna (1974) julkistetussa, Arvo Salon puheenjohtolla toimineen, kulttuuritoimintakomitean mietinnössä (ks. luku 2, alaluku 2.4 Vaikutuksia yleiseen kirjastotoimeen). Mietinnössä kirjastolaitos esitettiin kuitenkin vasta mahdollisuutena kunnalliseksi kulttuuripalvelulaitokseksi, ei sellaisena aktiivisesti toimivana, likipitäen institutionaalisenä faktana kuin se kirjastotoimen piirissä esitettiin: ”[e]rään mahdollisuuden tällä alueella muodostaa yhteiskunnan ylläpitämän jakeluorganisaation, kirjastolaitoksen, toiminnan laajentaminen siten, että kirjastoja käytettäisiin kir-

83 Suomen Kirjastoseura johtokunta 22.2. 1973, 130–131.

84 Rautalin 1973, 298.

85 Rautalin 1973, 298.

jojen ohella myös muiden kulttuuritarvikkeiden ja palvelusten välittämiseen”.⁸⁶ Vuoden 1973 kirjastokomitea sitten mietinnössään lopullisesti rajasi sen kulttuuripalvelutoiminnan ja listasi ne työmuodot, jotka se katsoi kirjastotoimelle soveliaiksi. (Ks. luku 3, alaluku 3.4 vuoden 1973 kirjastokomitean mietintö).

Tämä kirjastokomitean linjanveto oli kuitenkin lähinnä jälkikäteistä, sillä yleisen kirjastotoimen kulttuuripalvelutyömuodot olivat syntyneet jo edellisellä vuosikymmenellä pohjoismaisten esikuvien ja uuden kirjastolain innoittamana suomalaisen kirjastonhoitajakunnan aktiivisena, spontaanina kehittämistyönä. Seitsemänkymmentäluvulle tultaessa kirjaston tiedonvälitystehtävä ja uudet työmuodot olivat jo yleisesti hyväksytyjä kirjastotoimen piirissä ja tapahtunut muutos todettiin Kirjastolehdessä:

Asia käy kaikin puolin ilmeiseksi, jos yritämme ajatuksissamme asettua tilanteeseen kymmenen vuotta sitten. Kokonaan uusi sukupolvi on astunut vaatimuksiin esiin ja opettanut meidät keskustelemaan. Maapalloa koskevat kohtalokkaat ongelmat on tuotu tietoisuuteemme kipeinä ja ratkaisua vaativina: nälänhätä, saasteet, taloudellisen vallan manipulaatiot, ydinaseet ja bakteriologinen sodankäynti, todellisen ja tehokkaan demokratian toteuttamismahdollisuudet. [- -] kirjastojen tulee pyrkiä entistä nopeampaan tuotteittensa esittelyyn. Ajankohtaisia tapahtumia on kyettävä joustavasti myötäilemään ja iskevästi esittelemään. Rythmi on entistä kiihkeämpi eikä staattisuus todellakaan ole mikään kirjastollinen ihanne. [- -] Edellisen vuosikymmenen saavutuksiin kuului uuden kirjastolain aikaansaaminen ja se onkin muodostanut edellytyksen ripeälle kehitykselle.⁸⁷

Joku sentään, kuten kirjastontarkastaja Ilmi Järvelin, pysähtyi pohtimaan, miten muutokset suhteutuivat voimassa olevaan kirjastolainsäädäntöön: ”[o]masta puolestani olen viime aikoina, mm. lehtiväen asiaa kysyessä, sanonut kirjaston tehtävän olevan nyky-yhteiskunnassa tiedon jakamisen laajassa mielessä ja niin sanoessani olen kyllä sydän hiukan läpättäen muistellut, mitä kirjastoasetus sanookaan kirjastojen tehtävästä”.⁸⁸ Mutta Suomen Kirjastoseura ratkaisi tämän pulman yleisesti hyväksyttävästi *yleisten kirjastojen koulutustavoitteissaan*, joissa se totesi ja täsmensi, että

[n]ykyisen kirjastoasetuksen mukaan ”yleisten kirjastojen tarkoituksena on kirjastolaitokselle ominaisin muodoin tyydyttää yleistä sivistystarvetta ja lukuharras-

86 Kivelä 1974, 28.

87 Hirn 1970a, 1.

88 Järvelin 1970, 73.

tusta”. Kirjastotoiminta tarvitsee kuitenkin tarkemman tavoitteiden määrittelyn toiminnan periaatteelliseksi pohjaksi. Aiheellista on käsittää kirjasto entistä voimakkaammin yhdeksi yhteiskunnan instituutioksi kulttuurin ja erityisesti tiedon välityksen alalla erottamatta sitä yleisestä tiedon välityksestä ja sen pohjana olevasta teoriasta. Lisäksi kirjasto on mitä selvimmin palvelulaitos, jonka täytyy tarkasti seurata yhteiskunnassa tapahtuvia muutoksia ja mukautua niiden asettamiin uusiin vaatimuksiin sekä periaatteellisesti että teknisesti. Ennen kaikkea kirjaston on toimittava tehokkaana informaatiokanavana yhteiskunnassa ja elinehtojen taustoitajana siten, että tiedon hankkiminen ei riipu yksilön ostokyvystä, yhteiskunnallisesta asemasta tai asuinpaikasta.⁸⁹

Tässä Kirjastoseuran työryhmä Sirkka-Liisa Meri, Samuli Nuotio ja Anneli Putkonen, ”tarkentaa” ja sisällyttää lähes kymmenen vuotta vanhaan kirjastoasetuksen sanamuotoon kirjastotoimen muuttuneen tehtävämäärittelyn, palvelulaitos -funktion ja yleiset yhteiskuntapoliittiset vaatimukset alueellisesta, taloudellisesta ja sosiaalisesta tasa-arvosta.

5.1.2 Palvelulaitoskirjaston työmuodot

Seitsemänkymmentäluvun kuluessa Kirjastolehti esitteli kattavasti kulttuuripalvelulaitoskirjaston eri työmuotoja, kuten musiikkikirjastotoimintaa ja kirjastoa av-keskuksena, laajennettua lastenkirjastotoimintaa, laitoskirjastotoimintaa ja sellaisia, lähinnä kokeiluluontoisia työmuotoja, kuten työpaikkakirjastotoimintaa ja taidelainaamatoimintaa. Kuusikymmentäluvulla Kirjastolehden kirjoittelussa työmuotojen esittelyä leimasi se myönteisen mahdollisuuden sävy, johon uusi kirjastolaki antoi tilaisuuden. Seitsemänkymmentäluvulla kirjoituksiin tuli tiukka ja totinen velvoitteen sävy: ”Av-mediateekin oikea paikka on kirjasto, mutta sen perustamiseen, toimintaan ja kehittämiseen on kaikkien sitä käyttävien otettava osaa”,⁹⁰ elokuvatietouden jakelun ohella olisi kirjastojen järjestettävä myös omia elokuvaesityksiä”.⁹¹ Tämä diskurssin sävynmuutos heijasteli yhteiskunnassa yleisemminkin tapahtunutta ilmapiiirin muutosta, jota on kuvattu toteamuksella: ”Kulttuurielämässä seurasi vireän

89 Meri, Nuotio & Putkonen 1970, 148.

90 Teiste 1970, 289.

91 Floman 1970, 299.

ja myrskyisen 1960-luvun jälkeen jähmettymisen vaihe 1970-luvulla. Tieteitä ja taiteita kahlitsivat toisaalta ideologiat, toisaalta yhteiskunnallisen hyödyn ajatus.”⁹²

Samalla muuttui myös se kirjastolaitoksen tehtävämäärittely, jota näiden uusien työmuotojen tuli palvella: sivistyskasvatuksen sijasta niiden katsottiin edistävän sekä taloudellista että alueellista tasa-arvoa.⁹³ Niinpä tarkastellessani katsauksenomaisesti palvelulaitoskirjaston työmuotojen kehitystä olen kysymysten *mitä* ja *miten* sijaan pyrkinyt vastaamaan kysymykseen *miksi*, sillä toiminnan välittömän tarkoituksen selvittäminen todennäköisesti valottanee myös sitä, mihin toiminnalla laajemmin ja syvemmin pyrittiin ja keitä sillä yritettiin tavoittaa.

Musiikkikirjastotoiminta oli vuoden 1961 kirjastolain ansiosta noussut jo kuusikymmentäluvulla keskeiseksi yleisten kirjastojen kulttuuripalvelumuodoksi, ja toiminta parani entisestään, kun vuonna 1972 kirjastoasetusuudistus salli myös audiovisuaalisen materiaalin lainauksen yksityisille kirjastonkäyttäjille. Kuusikymmentäluvulla musiikkikirjastotoiminta kytkettiin vielä selkeästi kirjaston sivistyskasvatus- ja tiedonvälitystehtävään: ”Ajatus, että musiikkikasvatuksen tukeminen, musiikkikulttuurin syventäminen ja musiikkitiedon levittäminen voi osaltaan kuulua myös yleisen kirjaston tehtäväpiiriin, on kuitenkin voimakkaasti elämässä” totesi Helle Kannila Kirjastolehden pääkirjoituksessa vuodelta 1966.⁹⁴ Kun musiikkikirjastotoiminta alkoi diskurssissa muuttua audiovisuaaliseksi toiminnaksi ja siihen sisällytettiin (opetus)elokuvatoiminta eli filmoteekki, diakuvakokoelma eli diateekki ja paperi- ja valokuvakokoelma, audiovisuaalinen toiminta ei saanut olla itsetarkoitus, vaan se nähtiin keinona, ”jolla ihmiset saadaan käyttämään kirjastoa”.⁹⁵ Näiden audiovisuaalisten toimintojen tueksi tuli laatia kirjaluettelo ja kirjallisuusjohdatus, sillä ”[k]aikkien näiden kuvien, filmien ja luetteloiden keskellä on kuitenkin muistettava, että *kirja* on tärkein ja että visuaalisten välineiden tarkoituksena on vain kirjankäytön edistäminen ja täydentäminen”, tiivisti Espoon kirjastonjohtaja Urpo Lehtonen.⁹⁶

Vaikka vielä Kuopion audiovisuaalisilla päivillä 2.–4.3.1968 todettiin löyhästi, että ”[k]irjastojen av-toiminnan tehtävänä on tukea ja täydentää itse kirjan sanomaa nykyaikaisin välinein nykyajan ihmiselle”, kirjastojen av-toiminta oli irrottautumassa perinteisestä lainaustoiminnasta ja tulevaisuuden työkenttänä nähtiin uudistuvan peruskoulutyön tukeminen audiovisuaalisin työmuodoin ja maakunnallisena av-keskuksena toimiminen.⁹⁷ Vuoteen 1970 mennessä maahan olikin kehittynyt

92 Pihkala 1988, 265–266.

93 Leppänen 1970a, 286; Krenzer 1970, 295; Floman 1970, 300.

94 Kannila 1966a, [201].

95 Lehtonen 1966, 203–205.

96 Lehtonen 1966, 205.

97 Räsänen 1968, 28.

kirjastolaitoksen yhteyteen kaksi merkittävää AV-keskusta, jotka toimivat erillaisella hallinnollisella pohjalla: Tampereen AV-keskus, joka kuului hallinnollisesti kirjastolle ja Lahden AV-keskus, joka sijaitsi kirjastossa, mutta kuului koulutoimen alaisuuteen, jolloin yksityishenkilöt jäivät palvelun ulkopuolelle.⁹⁸ Tästä tilanteesta käynnisti Kirjastolehden päätoimittaja Sven Hirn keskustelun poleemisella toteamuksella:

Viime aikoina on useissa kirjastolautakunnissa käsitelty kysymystä sekä kaikkia kuntalaisia että kunnan koululaitosta palvelevan av-keskuksen perustamisesta. Periaatteellisena ratkaisuna on kirkkaasti suositeltu yhteisen keskuksen niveltämistä kirjastolaitoksen yhteyteen. [- -] Kirjastojen tehtävämäärittelyä ei valitettavasti ole missään selkeästi muotoiltu. Tärkeätä olisi saada julkisesti ilmaistua, mikä kuuluu kirjastojen luonnollisiin velvollisuuksiin. [- -] ajoissa rajattaisiin myös ne tehtävät, jotka ehdottomasti eivät liity kunnallisen kirjastolaitoksen toimintakenttään.⁹⁹

Hirn sai vastaansa Espoon kirjastonjohtajan Urpo Lehtosen, joka totesi, että ”[k]irjastosta tulee mediasto, mikäli sitä edelleen halutaan pitää keskeisenä informaatiolaitoksena. Kirjastojen ei siis tule torjua näitä uusia medioita, vaan imeä niitä itseensä niin paljon kuin kykenee ja täten itsekkin uudistumalla turvata olemassaolonsa.”¹⁰⁰

Suomen Kirjastoseura järjesti 6.5.1971 keskustelutilaisuuden aiheesta *av-keskus – kirjastoonko?*, jossa alustajana toiminut Lahden kunnallisen av-keskuksen toiminnanjohtaja, opettaja Mauri Muurinen totesi, että koska av-toiminta kuuluu ensisijaisesti opetustoimintaan, niin se ei kuulu kirjastolle.¹⁰¹ Lopulta hanke yleisen kirjastolaitoksen toimimisesta kunnallisena av-keskuksena kariutui Valtion av-oppimismateriaalikomiteaan vuonna 1973, joka ei työssään lainkaan kuullut kirjastoalan edustajia ja joka esitti erillisten oppimateriaalikeskusten perustamista kunnallisiksi av-keskuksiksi, jotka palvelisivat kirjastoja, kansalais- ja työväenopistoja sekä kouluja, ja nämä puolestaan palvelisivat edelleen kuntalaisia.¹⁰²

Vaikka Kirjastolehden av-kirjasto- ja musiikkikirjastokirjoittelun kokonaisilmeestä olisi voinut päätellä toisin, kirjastojen henkilökuntalehdistä käy ilmi, ettei kirjasto av-keskuksena ollut edes kolmen suurimman kaupunginkirjaston yhteinen tavoite. Tampereella ajatus kirjastosta kaupungin av-keskuksena alkoi hahmottua jo

98 L.S. 1970, 99.

99 Hirn 1971a, 41.

100 Lehtonen 1971, 116.

101 Rautalin 1971, 222.

102 Vuori 1973, 376–378; Nuotio, Samuli 1977c, [325].

1960-luvun alkupuolella:¹⁰³ opetusfilmikirjasto eli kansakoulujen opetusfilmit oli sijoitettu kaupunginkirjastoon jo 1952, musiikkiosasto ja maan ensimmäinen, julkinen, kaikkien ulottuvilla oleva kielilaboratorio aloittivat toimintansa tammikuussa 1965¹⁰⁴ ja seuraavana vuonna aloitettiin dialevyjen lainaus.¹⁰⁵ Vuosikymmenen loppuun tultaessa kirjastosta av-keskuksena oli muodostunut kirjastonjohtaja Mikko Mäkelän kuningasajatus, ja vuonna 1969 hän esitti kirjastolautakunnalle ja edelleen kaupunginhallitukselle av-toimikunnan perustamista Tampereelle¹⁰⁶ ja kirjastoasetuksen 31 §:n nojalla hyväksyttäväksi ”kirjastojen valtionapuun oikeuttaviksi hankinnoiksi myös ne av-hankinnat, joilla kirjasto paikallisena av-keskuksena palvelee alueensa kouluja”.¹⁰⁷ Kirjaston audiovisuaalinen toiminta painottui siis aluksi yhteistyöhön koulujen kanssa. Mäkelä kannatti kirjastoa av-keskuksen sijaintipaikaksi, koska se oli nopein tapa perustaa av-keskus, kun useilla kirjastoilla oli jo musiikkiosasto ja käytännöllisyys- ja taloudellisuussyistä, koska kirjastolla oli yleensä keskeinen sijainti, pitkät aukioloajat, palveluorganisaatio ja materiaali tarjolla kaikille käyttäjille, ei vain kouluille ja yhdistyksille.¹⁰⁸ Mäkelän kuningasajatus ei kuitenkaan elänyt kauaa, sillä jo vuonna 1975 Tampereelle perustettiin kaupungin oppimateriaalikeskus, johon kirjaston av-toimintoja siirrettiin: ”Kevät 1975 jäi musiikkiosaston historiaan sinä ilahduttavana ajankohtana, jolloin päästiin eroon koulujen av-palvelusta. Nauhoitukset, kopiointi, tilaukset yms. siirtyivät vuoden alusta perustettuun koulujen om-keskukseen.”¹⁰⁹ Mielenkiintoinen on tieto siitä, miten epäviralliselle pohjalle Tampereen kaupunginkirjaston toiminta av-keskuksena oli rakennettu:

Ei muuten ole löytynyt kirjastolautakunnan pöytäkirjoista om-keskustoiminnan aloittamista koskevaa päätöstä puhumattakaan kaupunginhallituksen luvasta tällaisen toiminnan aloittamiseksi kaupunginkirjastossa. Vuoden 1972 lopullinen valtionavun päätös [- -] on tullut ja sen mukaan valtionapua ei saatu av-keskuksen tyhjästä ääninauhoista, joten taloudellisestikin juttu on merkillinen. Lisäksi tamperelaisilla verovaroilla nyt rahoitetaan koko lähiympäristön koulujen av-aineisto.¹¹⁰

103 Tampereella kirjaston av-toiminta alkoi varsinaisena pioneerityönä: kirjastolautakunnan päätettyä perustaa kaupunginkirjastoon äänikirjaston sokeita varten toivottiin kirjaston henkilökunnan lukevan materiaalia nauhoille. Äänikirjasto 1963, 4–5.

104 Musiikkiosasto ja kielilaboratorio 1965, [1].

105 Dialevykokoelma 1966, 8.

106 Kirjasto av-keskuksena 1970, [1].

107 Kirjasto av-keskuksena 1970, 3.

108 Kirjasto av-keskuksena 1970, 3–5.

109 Elämän koko kuva eli vuoden vaihteen mietteitä 1976, 6.

110 Vuodenvaihteen näköaloja 1975, 5–6.

Tampereen mallia kirjastosta av-keskuksena markkinoitiin myös muualle Suomeen, kuten kirjastonhoitaja Kari J. Kettula Helsinkiin: ”onko Helsinkiin perustettu av-toimikuntaa, minkälaiset ovat kirjaston mahdollisuudet yhteistyössä Yleisradion kanssa toimia jonkinlaisena mediateekkina, monentyyppisen informaation tarjoajana, antaako tekijänoikeuslaki mahdollisuuksia erityyppisten ohjelmien kuvanauhoittamiseen ja lainaamiseen asiasta kiinnostuneiden yhteisöjen tai ihmisten käyttöön”, kyseli Kettula artikkelissaan *Kohti mediateekkia?* Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä vuonna 1970.¹¹¹ Vastauksessaan Kettulalle kirjastonjohtaja Sven Hirn ei kuitenkaan lämmennyt ajatukselle, vaan totesi:

Onko kirjasto se laitos, jonka tulee sulkea avaraan syliinsä kaikki uudet AV-välineet? [- -] Kirjastolakimme tosin suhtautuu suopeasti AV-välineisiin, mutta ase-
tuksen 3 §:ssä säädetään: ”pääkirjasto voi tarjota kirjaston käyttäjille mahdollisuuden audiovisuaalisten välineiden käyttämiseen kirjastossa sekä järjestää näiden välineiden avulla tapahtuvia tieteen ja taiteen esittelyjä”. Kirjaimellinen tulkinta sulkee AV-aineiston kotilainauksen pois. Tästä syystä tamperelainen aktiviteetti säännösten muokkaamiseksi on täysin paikallaan ja mitä ajankohtaisinta. Muihin tekoihin eivät lainsäädännölliset puitteet pahasti rohkaise. Ja sitten Helsinkiin: AV-keskusta ei ole olemassa, paperillakaan. Painiskelu pääkirjaston tilanahtauden kanssa ei houkuttele tämänkaltaisiin laajennuspyrkimyksiin. [- -] Asia tulee polttavan ajankohtaiseksi vasta uuden pääkirjaston yhteydessä ja nykyisen teorian mukaan haave toteutuisi vv. 1976–77.¹¹²

Turun kaupunginkirjastokin painiskeli tilaongelman kanssa ja joutui aloittamaan musiikkikirjastotoiminnan hajasijoituksena: Mikaelin sivukirjastossa jo vuonna 1963,¹¹³ mutta pääkirjastossa rakennuksen korjauksen vuoksi vasta keväällä 1970¹¹⁴ eikä Turun kaupunginkirjasto näinollen edes ryhtynyt kehittämään kirjastosta av-keskusta, vaan yhtyi maakuntakirjaston johtajien ja hoitajien kokouksen kannanottoon, joka julkaistiin Turun kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä:

Ilmi Järvelin kertoi Joensuuun perustettavan AV-keskuksen synnytyks- ja muista vaikeuksista. Ne kuullostivat niin hankalilta, että kokous päätti julkilausumassaan esittää, ”ettei AV-keskusten liittäminen maakuntakirjastotoimintaan ole tässä vai-

111 Kettula 1970a, 12–13.

112 Hirn 1970b, 13–14.

113 Raatikainen 1964, 3–5.

114 Filén 1973, 12.

heessa mahdollista, koska niiden perustamis- ja käyttökustannukset nykyisten valtionapuseräysten puitteissa ovat maakuntakirjastoille ylivoimaiset”.¹¹⁵

Pelkkä musiikkikirjastotoiminta, jonka tavallisimmat toimintamuodot olivat nuotien, partituurien ja musiikkikirjojen lainaus sekä levykuuntelu (musiikki, kielet, kirjalliset äänilevyt, dokumentit) sekä vuonna 1972 tehdyn kirjastoasetuksen muutoksen jälkeen myös äänilevyjen¹¹⁶ ja myöhemmin kasettien¹¹⁷ lainaus, otettiin tutkimaan ajankohtana käyttöön lukuisissa kirjastoissa eri puolilla maata sekä pää- että sivutoimisesti hoidetuissa pää- ja sivukirjastoissa.¹¹⁸ Nekin kirjastot, joiden musiikkikirjastotoiminta oli vielä kirjaston pitkän aikavälin taloussuunnitelmasa,¹¹⁹ tulevan kirjastotalon pohjapiirustuksessa¹²⁰ tai kirjastonhoitajan haaveissa,¹²¹ suhtautuivat musiikkikirjastotoimintaan varauksettoman myönteisesti. Henkilökuntalehtien musiikkikirjastodiskurssia sävytti vielä 70-luvullakin pikemminkin kuusikymmentälukulainen innostunut pioneerihenki: musiikkikirjastotoimintaa harjoitettiin yhdellä levysoittimella¹²² ja kuunteluhuone oli ”pieni hikinen koppa”¹²³ – ja ponnekas pyrkimys tarjota mahdollisuuksien tasa-arvoa musiikkikirjastotoiminnalla myös pienempien taajamien ja maaseudun väestölle, niin lapsille, nuorille kuin aikuisillekin:

Älköön koskaan tulko mieleemme että ”eihän tämä ole kirjaston tehtävä” sillä onko kukaan kuitenkaan sanatarkasti ja millimetripaperilla määritellyt, mikä on neuvonnan raja tai mikä on kirjasto ja mihin sen henkilökuntaa saa käyttää. Mikä sitten on musiikkikirjaston varsinainen tehtävä? Vuoden mietittyäniäkään en ole pystynyt panemaan yhtäläisyysmerkkiä teorian ja käytännön välille. Luulen,

115 Saksa 1971, 2.

116 Musiikkikirjasto 1972, [8].

117 Kasetteja yksityisille 1978, 20.

118 Hämeenlinna (aloittamisvuosi 1956), Mikkeli (1957), Tampere (1958), Valkeakoski (1960), Vaasa (1963), Rauma (1963), Savonlinna (1964), Jyväskylä (1964), Lappeenranta (1964), Lauritsala (1965), Seinäjoki (1965), Rovaniemi (1966), Varkaus (1966), Riihimäki (1966), Nokia (1967), Hyvinkää (1967), Kuopio (1967). Heiskanen 1967, 5–8; Hamina (1968). Pulkkinen 1973, 4; Lahti (1969). Hiidenheimo 1979, 14; Kouvola (1971). Eloranta 1973a, 5; Vehkalahti (1971). Sund 1973, 4; Karhula (1972). Miinalainen 1973, 9; Sippola (1972). Miettinen 1973, 11; Elimäki (1973), Ongelin 1977, 12; Kiviranta (Alatornio) (1974). Pajari-Sariola 1974, 4; Salla (1977). Söderblom 1977, 13; Alavieska (1967). Kuismin 1975, 2; Haapavesi (1965). Haapaveden kirjasto 1975, 4; Haukipudas (1975). Leino 1976, 5; Sotkamo (1976). Salo 1978, 4; Virolahti (1976). Morottaja 1979, 3; Ylitornio (1976). Äijälä 1978, 10; Pyhtää (1978). Mikkola 1979, 4; Padasjoki (1979). Montonen 1978, 33.

119 Karvonen 1972, [1].

120 Kaitila 1975, 10.

121 Koskela 1976, 18.

122 Pulkkinen 1973, 4.

123 Söderblom 1977, 13.

että joku joskus on määritellyt, että kirjaston ydinajatus on se, että jokaisella on MAHDOLLISUUS – rahavaroihin katsomatta saada yhteisestä kirjastostamme lainaksi iltalukemista ja musiikkikirjastosta kai voitaisiin sanoa samaa, lisäten siihen myös paikanpäällä opiskelun, eli musiikin kuuntelun kirjaston hankkimilla välineillä.¹²⁴

Seitsemänkymmentäluvun elintaso huomioiden tähän mahdollisuuksien tasa-arvoon sisältyi myös taloudellisen ja sosiaalisen tasa-arvon toteuttaminen. Henkilökuntalehtien diskurssissa musiikkikirjastokasvatus tuli esiin vain lasten ja nuorten kohdalla,¹²⁵ mutta yleisesti tilanne koettiin kuten Kouvolassa:

Musiikkikirjaston tehtävät ja tarkoitus unohtuu helposti jokapäiväisen rutiinityön keskellä. Mikäli Kouvolassa on yhtä paljon käyttäjiä ja yhtä vähän henkilökuntaa musiikkiosastolla kuin tähän asti, ei ole mahdollisuuttakaan miettiä, miten voisimme totuttaa käyttäjiämme paremman musiikin harrastamiseen (mitä se parempi sitten kenenkin mielestä on?) ja pois entisistä musiikkitottumuksista (Raija Leppänen luennolla), kun tuskin ennätämme antaa kuulokkeita, kääntää levyä, vastata puhelimeen ja tilata uutta musiikkimateriaalia silloin tällöin.¹²⁶

Myöskään seitsemänkymmentälukulaista kansallisen kulttuurin korostamista ylikansallisen sijasta ei esiintynyt henkilökuntalehtien musiikkikirjastokirjoittelussa.¹²⁷

Laajennettu lastenkirjastotyö, jolla oli Suomessa jo pitkät perinteet, kuten satutuntitoimintaa 1920-luvun puolivälistä, valjastettiin Kirjastolehdessä 1970-luvulla lastenkulttuurin edistäjäksi ja aseeksi taistelussa kaupallisen ylikansallisen massakulttuurin ”kulttuuri-imperialismia” vastaan. Esikuva tuli jälleen yhteispohjoismaisesta kontekstista, kuten ruotsalaisen sosiologin ja kirjallisuudentutkija Gunila Ambjörnssonin pamfletista *Skräpkultur åt barnen*¹²⁸ ja Ruotsin kouluylihallituksen järjestämästä lastenkirjastotoimintaa käsittelevästä konferenssista *Millaisiksi haluamme lastenkirjastomme* Helsingborgissa syyskuussa 1971.¹²⁹ Kuusikymmentäluvulla lastenkirjastotyön laajennettujen työmuotojen, kuten elokuvatoiminnan, teatterin, nukketheaterin, satutuntien, musiikkitoiminnan ja kuvataidetoiminnan tavoitteeksi

124 Koikkalainen 1976, 6–7.

125 Lintulahti 1979, 16–17.

126 Utti 1972, 10.

127 Kansallisen musiikin käytöstä musiikkikirjastotoiminnassa löytyi omaperäinen esimerkki Rovaniemeltä: Keskiyön aurinkoa ihastelemaan tullee etelän turisteille kirjasto soitteli musiikki-osastollaan Nils-Aslak Valkeapään joikuja keskellä yötä. Aho 1974, 17.

128 Lehtonen 1968, 296.

129 Miittinen 1971, 386.

voitiin yleisemminkin soveltaa kirjastonhoitaja Ulla Lehtosen satutunneille asettamia käytännönläheisiä ja lapsilähtöisiä tavoitteita: palvella, tiedottaa, huvittaa ja opettaa,¹³⁰ mutta ylipolitisoituneella seitsemänkymmentäluvulla lastenkirjastotyön tavoitteet asetettiin suurusuuntaisesti osaksi yleistä kulttuuri- ja yhteiskuntapolitiikkaa.

1970-luvun puolivälissä Kari J. Kettula kaipasi lastenkirjastotyön puuttuvia kasvatustavoitteita, jotka olivat jääneet kirjastotoimen palvelulinjan varjoon, ja otti avukseen professori Urpo Harvan vapaata sivistystyötä koskeneet tavoitteet: kansalaiskasvatuksen, yksilön kasvatuksen, moraalisen kasvatuksen ja intellektuaalisen kasvatuksen. Kettula totesi kirjoituksessaan *Tavoitteita tarvitaan* että ”[k]oululaitoksen, aikuiskasvatuksen sekä joukkotiedotuksen alueilla on tehty perusteellisia tavoiteohjelmia, joista on apua lastenkirjastotyön kasvatuksellisten tavoitteiden laatimisessa” ja mainitsi muiden muassa *vuoden 1971 koulutuskomitean mietinnön* sekä *peruskoulun opetussuunnitelmat* (joita on käsitelty tämän tutkimuksen luvun 2 alaluvussa 2.3.1). Vaikka yhteydet koulutoimeen ja aikuiskasvatukseen jäivät Kettulan artikkelissa vain maininnan tasolle, ne kertovat siitä yhteiskuntapoliittisesta ”dialogista”, joita nämä sektorit kävivät keskenään. Kettulan mukaan ilman kasvatuksellisia tavoitteita laajennetun lastenkirjastotyön moninaiset työmuodot ”jäivät irrallisiksi kuriositeeteiksi”. Kettula tiivisti tulevan lastenkirjastotyön tavoitekeskustelun motoksi hieman rajoittuneesti mutta ajan hengen mukaisesti ”[k]irjastot lasten puolelle taistelussa kaupallisen kulttuuritarjonnan vääristymiä vastaan”.¹³¹ Mannerheimin Lastensuojeluliitto sen sijaan linjasi lapsipoliittisessa ohjelmassaan vuonna 1975 lastenkirjastotyön tavoitteet laajasti ja vaativasti: ”Kunnan kirjastot on muodostettava monipuolisiksi lasten kulttuurikeskuksiksi niin, että kunta tarjoaa niiden välityksellä muutakin lasten kulttuuria kuin kirjalainauksia. Toiminta tulee niveltää koulujen ja järjestöjen harrastustoimintaan.”¹³² Vuosikymmenen lopulla ilmestyneessä *Lastenkirjasto-oppaassa* kiteytetään lastenkirjastotyön tavoitteiksi kasvatus-, kulttuuri- ja informaatiotavoitteet.¹³³

Miten käytännön lastenkirjastotyössä sitten nämä tavoitteenasettelut koettiin ja miten niihin vastattiin? Lastenkirjastotyön linjauksia tehtiin monella eri tasolla: valtakunnallisilla kirjastopäivillä,¹³⁴ läänintason kirjastopäivillä,¹³⁵ maakuntakirjastokokouksissa,¹³⁶ lukuisilla kursseilla ja yksittäisen kirjastonhoitajan tutustumiskäyntinä

130 Lehtonen 1968, 294–296.

131 Kettula 1975a, 78–81.

132 Teinilä 1975, 82.

133 Teinilä 1979, 62.

134 Pohjanvalta 1977, 7.

135 Ålander 1978, 3–7.

136 Kantelinen 1978c, 21–23.

toiseen kirjastoon ja niistä saatua tietoa levitettiin tehokkaasti kentälle henkilökuntalehtien välityksellä, jotka myös kierrättivät kirjoituksia keskuudessaan. Tutkimanani ajankohtana lastenkirjastotyön päätavoitteeksi täsmentyi sosiaalisen, alueellisen, taloudellisen ja mahdollisuuksien tasa-arvon toteuttaminen kirjaston palveluilla, erityisesti kirjallisuuden välittämällä ja sitä täydentävällä oheistoiminnalla.¹³⁷

Tosin vielä 1960-luvun puolivälissäkään ei ollut täyttä yksimielisyyttä edes laajennetun lastenkirjastotyön vanhimman oheistyömuodon, satutuntitoiminnan, kuulumisesta lastenkirjastotyöhön. Suomen Kirjastoseuran Lastenkirjastotoimikunnan järjestämällä esitystaidon kurssilla Helsingin kaupunginkirjaston osastonhoitajan Kaija Salosen todetessa satutuntien ehdottomasti kuuluvan nykyaikaiseen kirjastoon, kirjastoneuvos Helle Kannila ”ei pitänyt niitä ollenkaan välttämättöminä. Hänen mielestään kirjaston tehtävä sellaisenaan [oli] riittävä.”¹³⁸ Pohtiessaan lehtihaastattelussa satutuntien tarpeellisuutta Helsingin kaupunginkirjaston kirjastonhoitaja Tuuli Heikka totesi: ”Jotta satutunti olisi nimenomaan kirjaston suorittamaa palvelua, tiedottamista, huvittamista, opettamista, kirjastonhoitaja ei innostuksessaan saisi unohtaa koskaan sadun alkulähdettä: kirjaa. [- -] Lapsen tulisi kirjaston satutunnilla selvästi tajuta, että satu pulppuaa kirjasta eikä herttaisesta satutädistä. [- -] Tunnin tulisi inspiroida lapsia yhdessä toteuttamaan ja purkamaan ulospäin kuulemaansa satua esim. yksinkertaisesti askarrellen, dramatisoiden, musisoiden.”¹³⁹ Tässä Heikka tulee määritelleeksi ne kaksi ääripäätä, joiden rajoissa kaikkia laajennetun lastenkirjastotyön työmuotoja tullaan seuraavan kymmenen vuoden ajan linjaamaan: onko oheistoimintojen keskiössä kirja vai päiväkotitoimintaa lähenevä kasvatustyö. Henkilökuntalehtien kirjoitukset oheistyömuotojen käynnistämisestä kertovat kuitenkin yleensä enemmän yksittäisen kirjastonhoitajan henkilökohtaisesta kiinnostuksesta ja spontaanista innostuksesta sekä muiden kirjastojen esimerkin voimasta kuin motiiveista toiminnan lähtökohtana: ”Uusien toimintamuotojen kokeilu kirjastossa on yleensä jännittävää ja hauskaa, mutta tällainen nukketatteri-innustus kertakaikkiaan yllätti”,¹⁴⁰ [m]uiden kirjastojen uutisista olemme täällä lastenosastolla huomanneet, että yhä useammassa kirjastossa on ryhdytty järjestämään satutuntien lisäksi nukketatterinäytöksiä lapsille¹⁴¹ tai kuten Helsingin kaupunginkirjastossa:

Saara [Kokkonen] kertoi kyllästyneensä asetelmaan, jossa lapset passiivisesti kuuntelevat satutätiä. Lapsia pyrittiin aktivoimaan ensin niin, että he saivat itse valita

137 Salonen 1975, 179.

138 E.R. 1965, 2.

139 Heikka 1969, 2–3.

140 Lindblad 1968, 5.

141 Salonen 1971, 3.

satutunnin ohjelman. Ennen pitkää isommat lapset saivat lukea satuja. Lukeminen johti roolijakoon, itse asiassa satutunneilla näyteltiin. Lopullinen kipinä nukketheateriin saatiin ruotsalaisesta harrastuskirjasta, jossa oli kuvia pahvisista pienoishätyistä.¹⁴²

Oman nukketheaterin rakentaminen oli sekä suurten että pienten¹⁴³ kirjastojen intresseissä. Viimeisimpänä laajennetun lastenkirjastotyön muotona yleisiin kirjastoihin tuli elokuvatoiminta 1970-luvun puolivälissä¹⁴⁴ ja ajankohdan lastenkulttuuritendensseistä johtuen sen kohdalla näkyi henkilökuntalehtien diskurssissa kasvatustähtämys. Kirjastoväen huolen ja kirjastojen elokuvatoiminnan mahdollisuudet ylikansallisen massaviihteen torjumiseen kiteytti kirjastonhoitaja Anneli Yli-Pietilä Rovaniemen kaupunginkirjaston henkilökuntalehti *Sopulissa*: ”Lapsille tarjotaan monenlaista tänä massaviihteen luvattuna aikana. On varmasti syytä kirjastossa vakavasti pohtia sitä, mitä lapsille on tänään tarjolla, mitä pitäisi olla ja mitä mahdollisesti voisi tehdä nykyisen tilanteen korjaamiseksi.”¹⁴⁵ Helsingin kaupunginkirjastossa, jossa elokuvatoimintaa oli ollut jo vuodesta 1971, se nähtiin sosiaalisen, alueellisen ja mahdollisuuksien tasa-arvon toteuttajana: ”Kirjaston lastenelokuvatoiminnan tavoitteena on suoda kaikille lapsille, riippumatta sosiaalisesta ympäristöstä ja asuinpaikasta, mahdollisuus nähdä hyviä ja virikkeellisiä elokuvia niin varhain kuin mahdollista.”¹⁴⁶

Edellä esitettyjen lastenkirjastotyön oheistyömuotojen jälkeen on syytä kysyä, kuten kirjastonhoitaja Leena Päivölä Turun kaupunginkirjaston lastenosastolta: ”Tuntuuko sinusta, että edellä olevasta luettelosta puuttuu jokin tärkeä lastenkirjaston työmuoto? Kyllä puuttuu – se on kirjallisuuden neuvonta. Kyllähän me sitäkin teemme, kun ehdimme ja kun joku uskaltaa tulla kysymään neuvoa kiireisen ja nykyisin valitettavasti joskus ärtyisenkin näköiseltä neuvojalta.”¹⁴⁷ Henkilökuntalehtien kirjoittelussa tuntui nimittäin jäävän oheistoimintojen menestystarinoiden varjoon se kirjoihin ankkuroitunut kirjavalinta-, lainaus- ja neuvontatoiminta, joka edelleen koettiin Suomen yleisessä kirjastotoimessa lastenkirjastotyön perustehtäväksi, toisin kuin kehitys muissa pohjoismaissa osoitti: ”[t]oiminta Tanskassa oli innostavaa, kuitenkin olin havaitsevinani, että kirja on jäämässä taka-alalle luovuuteen tähtäävän

142 Packalén 1979, 50.

143 Aukio 1979, 4.

144 Helsinki (1971), Tampere (1974), Kouvola (1974), Pori (1976), Turku (1976), Joensuu (1977).

145 Yli-Pietilä 1978a, 1.

146 Yli-Pietilä 1978b, 6.

147 Päivölä 1974, 8.

toiminnan korostuessa”,¹⁴⁸ ”kaikesta päätellen meillä on enemmän kirjoja ja lainaajia, mitkä sentään ainakin toistaiseksi ovat kirjaston tärkeimmät seikat”.¹⁴⁹

Tämä kirjaston perustehtävä tuli kuitenkin esiin niissä lukuisissa puhtaasti lastenkirjallisuutta koskevissa kurssiraporteissa, joita kirjastojen henkilökuntalehdissä julkaistiin – ja se kiteytyi lastenkirjastonhoitaja Leena Teinilän Rovaniemen kirjastopäivillä vuonna 1977 pitämässä lastenkirjastojaoston alustuksessa *Lastenkirjasto kasvattajana*, joka sittemmin julkaistiin useissa henkilökuntalehdissä. Teinilä pohti kirjoituksessaan lastenkirjastotyön tavoitetta seuraavasti: ”Lastenkirjastotoiminnan tavoitteena ei kenties enää saisikaan olla ainoastaan ’lukeva lapsi’ vaan lapsi, joka lukee aktiivisesti, pystyy arvioimaan lukemaansa; liittämään sen omaan viitekehukseensa, hahmottamaan maailmankuvaansa lukemansa perusteella: kasvamaan kriittiseksi. Tämän tavoitteen saavuttaminen edellyttää lasten lukemisen ohjaamista kirjastossa – ei yksinomaan valikoi-vaa kirjallisuuden hankintaa – vaan kirjastonhoitajien aktiivista työtä lasten kanssa.”¹⁵⁰

Tässä Teinilän kysymyksenasettelussa tiivistyy lastenkirjastotyön kaksi pääsuuntausta seitsemänkymmentäluvulla, ja Teinilä pohdinnoissaan tuntuu kallistuvan jälkimmäiselle kannalle. Henkilökuntalehtien kirjoittajien enemmistö kuitenkin vuosikymmenen edetessä kallistuu kannattamaan edellistä suuntausta eli ”lukevan lapsen kasvattamista” huolen kasvaessa uuslukutaidottomuudesta ja lukuhäiriöistä.¹⁵¹ Tässä yhteydessä kirjastotoimi pitää tärkeänä yhteistyötä muiden sektorien, kuten päiväkotien, koulujen, työväenopiston, kulttuurilautakunnan, nuorisolautakunnan, raittiuslautakunnan ja musiikkiopiston kanssa¹⁵² – ja vastaa samalla sille esitettyyn julkiseen kutsuun toimia lasten kulttuurikeskuksena (ks. edellä Mannerheimin Lastensuojeluliiton lapsipoliittinen ohjelma). Kirjastot toteavatkin, että ”[l]iki ainoa systemaattista lastenkulttuurityötä tekevä instituutio kautta valtakunnan on kirjastolaitos”,¹⁵³ jonka työssä toteutuvat alueellinen, sosiaalinen ja taloudellinen tasa-arvo.¹⁵⁴

Lastenkirjastotyön tiimoilta nämä uudet työmuodot toivat tullessaan myös palvelulaitos -konseptin nurjan puolen: nuorison järjestyshäiriöt. Seitsemänkymmen-

148 Teinilä 1974, 7.

149 Rantakari 1974, 6.

150 Teinilä 1977, 73–77.

151 Näitä kysymyksiä käsiteltiin Naantalissa lastenkirjastonhoitajien kokouksessa 6.–9.10.1971, Otaniemen pohjoismaisessa kirjastokokouksessa 20.–23.8.1972, lastenkirjastonhoitajien jatkokoulutuspäivillä Lappeenrannassa 8.–11.10.1975, lukuvaikkeudet -seminaarissa Ruotsin Kungälvissä 7.–11.3.1977, lastenkirjastonhoitajien täydennyskoulutuspäivillä 28.3.–1.4.1977 Tampereen yliopistossa, lastenkirjastokurssilla 11.–14.10.1978 Kotkassa sekä Kari Vaijärven vierailuluennolla uuslukutaidosta ja näiden kurssien sisältöä referoitiin kattavasti henkilökuntalehdissä.

152 Ålander 1978, 5.

153 Saarinen 1976a, 2.

154 RAPE 1975, 2.

täluvun alussa todettiin huolestuneina, että ikäryhmästä 12–18 vain noin 2/3 käytti kirjastoa¹⁵⁵ ja Kirjastolehden kirjoittelussa kirjastoa käyttämätöntä kolmannesta kutsuttiin muiden muassa *kirjaston unohtamiksi*.¹⁵⁶ Tätä nuorisojoukkoa katsottiin voitavan vetää kirjaston uudeksi asiakasryhmäksi sekä musiikkikirjastotoiminnalla että ylipäänsä monipuolisella viihteen tarjonnalla, joka kuitenkin pelastaisi heidät yksipuolisen kaupallisen tarjonnan piiristä.¹⁵⁷ Tämä idealismi kariutui kuitenkin vuosikymmenen lopulla, kun kirjasto sellaisissa asutuskeskuksissa, joissa ei ollut ilmaisia nuorisotiloja, joutui ”toimimaan sekä lastentarhana että nuorisokahvilana”.¹⁵⁸

Vetäessään näin piiriinsä kirjastoa käyttämätöntä nuorisoa, kirjastonhoitajakunta joutui toteamaan espoolaisen sivukirjastonhoitajan Ritva-Liisa Pilhjertan tavoin:

Huikeat lainauslukujen lisäykset viimeisen kymmenen vuoden aikana osoittavat, että kirjasto on huomattu ja se muistetaan, mutta samalla sen muistavat myös ne, jotka eivät jaksa sarjakuvalehteä läpi lukea. [- -] Silloin kun koko yhteiskuntaa mullistavista muutoksista johtuen jonkin tietyn häiriöalueen ongelmat sattuvat kaatumaan kirjaston niskaan, olisi tehtävä jotain hengissä pysymiseksi (henkilökunta) ja taattava kirjaston käyttö sellaisille asiakkaille, jotka sitä tarkoitettuun tarkoitukseen käyttävät.¹⁵⁹

Pilhjertan ”hätähuuto” tiivisti monen kirjaston tilanteen ongelmanuorison kanssa, joita käsiteltiin kirjastojen henkilökuntalehdissä.¹⁶⁰ Kirjastolehikin tarjosi sivuillaan psykologian, sosiaalipsykologian, sosiologian ja sosiaalipolitiikan asiantuntija-apua kiperän, jopa väkivaltaiseksi äityvän kurinpito-ongelman ratkaisemiseksi.¹⁶¹ Kirjastot käyttivätkin esitettyjä keinoja tilanteen rauhoittamiseksi: puhuttelua, kyydityksiä ulos, kotihakuja, joukkovoiman hajottamista yksilöihin suunnatulla huomiolla, vahtimestarin palkkaamista, lasten lukusalin sulkemista illaksi tai kirjaston avaamista tiettyinä iltana vain nuorisolle,¹⁶² mutta vanhaan, tiukkaan käyttäjien kontrollointiin ei

155 Nuotio 1973a, 10.

156 Kylberg 1973, 70–73.

157 Hirn 1973a, [1]; Nuotio 1973a, 10–12.

158 Nuotio 1973a, 10.

159 Pilhjerta 1979a, 79.

160 Jokivartio 1973, 12; Åkerman 1974, 11–13; Käkönen 1975c, 18–19; Laine 1976, 17; Santamäki & Alitalo 1976, 27–28; Heikkilä, Päivi 1978, 19–20; Pilhjerta 1979b, 104; Kymenlaaksossa tapahtunutta 1979, 9; Schönberg 1979, 2–3.

161 Jengit ja häiriöt 1979, 100–105.

162 Schönberg, Raija 1979, 2–3; Santamäki & Alitalo 1976, 27–28; Pilhjerta 1979b, 104; Käkönen 1975c, 18–19.

enää haluttu palata.¹⁶³ Palvelulaitoskirjasto -ajatus oli lopullisesti hyväksytty ja omaksettua. Nuoriso-ongelma kyllä synnytti poleemisen keskustelun Maija Berndtsonin, Marjatta Hilppön ja Kari J. Kettulan välille Berndtsonin ehdotettua, että kanssakäymistä nuorison kanssa voisi helpottaa vaikkapa järjestämällä pop-konsertteja.¹⁶⁴ Kirjastonhoitaja Marjatta Hilppö vastasi tähän luotaamalla sekä kirjastonhoitajien käytännön työkentän nykytilaa että ammattikuvaa:

Jos määrärahat kaikkeen ylimääräiseen toimintaan heruisivatkin, ketkä huolehtisivat suunnitelmien toteutuksesta? Nykyisenlaatuisen kirjastokoulutuksen saaneet virkailijat, jotka ovat ryhtyneet alalle tarkoituksenaan (olisiko ”kutsumuksenaan” suuruudenhullua?) välittää informaatiota informaationhaluiselle asiakaskunnalle, tuskin ihastuvat tykkänään toisenlaatuisista tehtävistä. Vaikka paljon puhuttu monitoimikeskus-kulttuurikeskus-viihdytyskeskus osoittautuisi sinänsä hyväksi ratkaisuksi, en käsitä miksi juuri kirjaston täytyisi tuntea olevansa asiasta vastuussa. Monitoimikeskus tarvitsee nuorisonohjaajia, ei kirjastovirkailijoita. Informaationlevitys on kai asia, josta kirjastoväen olisi oltava huolissaan. [- -] Tämäpä onkin asian pointti: ettei informaatiovälityksestä kiinnostuneiden virkailijoiden tarvitse yks kaks ryhtyä kerhonjohtajiksi. [- -] Onko tehtävänsä ammattitaitoisesti hoitava kustannusvirkailija nynny? Entä balettitanssija? Sähkömekaanikko? Talonmies? Miksi kirjastonhoitaja on nynny, jos hän ei halua johtaa kerhoja?¹⁶⁵

Tässä Hilppö luotaa oivaltavasti koko yleisen kirjastotoimen kehitystä sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi kirjastonhoitajan ammattikuvan ja sille asetettujen vaatimusten ja odotusten kautta. Samalla hän osoittaa ne mielipide-erot, joita kentällä tästä kehityksestä oli ollut,¹⁶⁶ sen vinoutuneen kehityksen, johon vaatimus aktiivisesta kirjastonhoitajasta oli johtanut ja sen puutteellisuuden, jolla kirjastonhoitajakoulutus oli kyennyt vastaamaan käytännön työn tarpeisiin tässä palvelulaitoskehityksessä.

Laitoskirjastotyö yleistyi palvelulaitoskirjaston työmuodoksi vuoden 1961suotuisan kirjastolain myötä, jossa kunta tai kuntainliitto saattoi saada valtionapua 90

163 Heiskanen 1969, [1]–2. Turun kaupunginkirjastossa oli vanhan lainaustoimiston molemmiin puolin ollut aitaukset ja niissä portit, jotka voitiin avata vain lainaustoimiston puolelta. Sisään pyrkijöillä tuli olla lainauskortti mukanaan ennen kuin portti avattiin. Ulosmenopuolella taas varmistauduttiin siitä, että kirjat oli ”leimattu” ennen portin avaamista. Ne lainausosaston portit 1971, 10.

164 Berndtson 1973, 12–13.

165 Hilppö 1973, 9–10.

166 ”Kun on tilaisuus, niin kysyisin vain onko maalaiskunnan yllirasittunut kirjastonhoitaja mikään kulttuurikone? Välistä tuntuu, että on liian suurella innolla kasattu meikäläisen päälle kaikenlaista turhua, jota kulttuuriksi nimitetään.” Rapeli 1975, 17–18.

% ylläpitämänsä laitoskirjaston hyväksytyistä menoista. Kuusikymmentäluvulla laitoskirjastotoiminta keskittyi sairaaloihin, vanhustenhuoltolaitoksiin ja mielisairaaloihin,¹⁶⁷ mutta vuosikymmenen lopussa toiminta oli uuden haasteen edessä avohoidon lisääntyessä hoitotyössä. Muissa länsimaissa ”kirja-tulee-kotiin-palvelu” eli ”shut-in-palvelu” oli jo vakiinnuttanut asemansa avohoitosektorin kirjastopalveluna,¹⁶⁸ mutta meillä kotipalvelutoiminnan laajamittaista harjoittamista hankaloitti se, ettei toimintaa voitu laskea lainsäädännön sisältämän valtionavun piiriin. Kotipalvelua hoidettiin alkuun ”vapaaehtoisin voimin ja muodollisuuksista piittaamatta”.¹⁶⁹ Laitoskirjastotoimintaa aloitettaessa, jo ennen kuusikymmentäluvun lainsäädäntöuudistusta, toiminnan tavoitteena oli lähinnä kirjastopalvelujen tuominen laitokseen, mahdollisen opiskeluharrastuksen virittäminen ja vain viime kädessä ajantappovälineiden tarjoaminen potilaille (ks. tämän tutkimuksen luku 2.2 1950-luvun perintö ja 3.1.1 Vuoden 1961 kirjastolain esihistoriaa), mutta jo seitsemänkymmentäluvun loppuun tultaessa kirjastotoiminta nähtiin osana potilaiden kuntoutusta: ”[p]elkällä kirjaston olemassaololla, kirjojen lainaamisella ja lukemisella on kuntouttavaa merkitystä”, totesi laitoskirjastonhoitaja Leena Sippola artikkelissaan *Parantava kirja*.¹⁷⁰ Laitoskirjastotyön tehtävä laajeni ja syveni käsittämään sekä potilaan ”sopeuttamista sairaalamiljööseen”¹⁷¹ että myös laajennettujen työmuotojen avulla potilaiden aktivoimista laitostumisen estämiseksi. Laitoskirjastosta todettiin, että ”’hengitysreikä’ olemisen merkitsee kirjastolle yhteyksien välittämistä myös laitoksen ulkopuoliseen maailmaan”¹⁷² ja potilaalle ”[t]ällainen kontakti [kirjastonhoitajaan] saattaa muodostua vapauttavaksi muistoksi tavallisesta elämänpiiristä”.¹⁷³ Kun laitoskirjastotyöhön alettiin yhä kiinteämmin liittää luova terapiamuoto, kirjallisuus- eli biblioterapia, jonka ”yhtenä päämääränä siis on tiedostamisen avulla lievittää psyykkistä sairautta tai häiriötä” tuli sillä olemaan ratkaiseva merkitys paitsi laitoskirjastotyön työmuotoihin myös kirjavalintaan.¹⁷⁴

Sama innostunut kokeiluhenki, joka oli tutkimanani ajankohtana vallalla niin kirjaston audiovisuaalisessa toiminnassa kuin lastenkirjastotyössä, levisi myös laitoskirjastotyöhön. Tienraivaajana ja esikuvana koko maan laajennetulle laitoskirjastotyölle olivat Helsingin Nikkilän sairaalassa jo vuodesta 1956 toimineet opintokerhot: kirjallisuus- ja musiikkikerhot, jotka edustivat pohjoismaissakin

167 Pöysälä 1967, 66–67.

168 Hirn 1969c, 113.

169 Hirn 1974c, 85.; Karhunmaa 1974, 86.

170 Sippola 1978b, 334.

171 Salmi 1973, 8.

172 Schüler 1970, 13.

173 Orden-Laaja 1978, 32.

174 Sippola 1978b, 330–334.

harvinaista ilmiötä: kirjastonhoitajien ohjaamaa säännöllistä kerhotoimintaa mielisairaaloissa.¹⁷⁵ Toiminta oli molemmissa aktiivista: musiikin kuuntelua varten oli varattu 4 kuuntelupaikkaa, ja kirjallisuuskerhoilta varten osanottajat lukivat sovitun kirjan, jonka pohjalta keskusteltiin.¹⁷⁶ HYKS:n lastenosastojen kirjastokierroksilla lapsille luettiin, heidän kanssaan katseltiin kirjoja ja keskusteltiin niistä. Kouluikäisille lapsille järjestettiin tietokilpailuleikkejä hakuteoksista.¹⁷⁷

Helsingin laajennettu laitoskirjastotyö toimi esikuvana esimerkiksi Turun kaupunginkirjastolle,¹⁷⁸ jossa toiminta aloitettiin Turun Kupittaaan A-sairaalassa kirjastokerholla vuonna 1965. Kerho perustettiin sairaalan aloitteesta ja laitoskirjastonhoitajat järjestivät ohjelman, joka sisälsi alustuksen jostain kirjallisuusaiheesta tai filmiesityksen, jonka pohjalta sitten keskusteltiin: ”Terapeuttista keskustelua on yritetty järjestää, vaikka kuulijakunta on ollut hiukan rauhatonta”.¹⁷⁹ Seitsemänkymmäluvulla Turun kaupunginkirjasto osallistui vanhainkotien ja huoltokodin retkitoimintaan, joko järjestämällä koko retken ohjelman tai vain suosittelemalla tulevaan retkikohteeseen liittyvää kirjallisuutta.¹⁸⁰ Turun Mäntyrinteen huoltokodin kirjastossa otettiin syksyllä 1970 käyttöön uusi toimintamuoto: taulujen lainaus. Pääkirjastosta poistettujen kuva- ym. kirjojen kuvia liimattiin pahville ja näin saadut taulut päällystettiin kirjamuovilla. Tauluja lainattiin potilashuoneisiin, sillä ”[m]onellakaan ei ole omia tauluja ja huoneet jäävät kolkon ja tyhjän näköisiksi, joten taulut ovat hyvään tarpeeseen”.¹⁸¹ Vuonna 1972 alkoi kirjasto pitää Kupittaaan sairaalassa ”luovan ilmaisun kerhoja’, missä piirretään, maalataan, tehdään kollaaseja, kuunnellaan musiikkia, lausutaan runoja, keskustellaan”.¹⁸² Tämä toiminta oli jonkinlainen esiaste sille luovuusterapia-suuntaukselle (musiikkiterapia, taideterapia, draamaterapia), joka biblioterapia-käsitteen muodossa kosketti laitoskirjastotyötäkin seitsemänkymmäluvun jälkipuoliskolla.¹⁸³ Laitoskirjastonhoitajat vieroksuivat käsitettä, katsoivat sen vaativan luovuusterapeutin keskiasteen tutkintoa, kunnes totesivat toteuttavansa sitä jo omassa käytännön työssään: ”[j]a jos siis saa ihmisen lukemaan, eläytymään,

175 Nyberg 1965, 11.

176 Kirjallisuuskerhotoiminta ’huipentui’ Pariisiin matkaan 5.4.–13.4.1975, johon osallistui neljä potilasta ja kerhon vetäjät Riitta Pranttila ja Leena Linnovaara. Jokainen rahoitti itse matkansa ja vetäjät käyttivät siihen vuosilomaansa. Kianto 1975, 117–118.

177 Lastenkirjastotyötä Meilahdessa 1971, 4–5.

178 A.K. 1962a, 1–2.; A.K.1962b, 2–4.

179 Salo 1965, 4–5.; Sipilä 1965, 1–2.

180 Schüler 1970, 13–14.; Schüler 1969b, 3–4.

181 Valtasaari 1970, 13. Idea taidejäljennöksistä potilashuoneisiin oli saatu Tanskan laitoskirjastotyön kurssilta. Schüler 1969a, (1)–3.

182 Backlund 1972, 11.

183 Ongelin 1975, 8–9; Kantelinen 1978a, 16–17; Tolvanen 1978, 19–21.

samaistumaan lukemaansa, puhumaan siitä, viihtymään, virkistymään, omaksumaan uutta – mitä se muuta on kuin biblioterapia!”¹⁸⁴

Laitoskirjastotyön kirjavalinnassa siirryttiin biblioterapia -näkemysten myötä kirjallisuuden kasvatus- ja viihdytystehtävästä¹⁸⁵ samastumistehtävään, jossa ”pyritään vahvistamaan ja kehittämään persoonallisuutta, mikä tapahtuu samaistumalla sopiviin kirjallisiin henkilöihmiin”.¹⁸⁶ Tämän periaatteen mukaisesti laitoskirjastojen kirjavalinnassa ryhdyttiin hankkimaan niitä ”teoksia, joita aikaisemmin pidettiin soveltumattomina tai jopa vaarallisina mielisairaalan potilaille”.¹⁸⁷ Lapinlahden psykiatrian klinikan potilaskirjastoon hankittiin mielenterveyden häiriöitä käsittelevää kirjallisuutta,¹⁸⁸ mielisairaalamailmaa käsittelevää kaunokirjallisuutta, kuten Claes Anderssonin ja Maria Vaaran teoksia¹⁸⁹ ja Meilahden sairaalan kirjastoon ”niin paljon kuin mahdollista psykologiaa, psykiatria, psykosomatiikkaa, sairautta ja paranemista, kuolemaa ja yleensä ihmisenä olemista käsittelevää kirjallisuutta”.¹⁹⁰

Kirjastotoimen ihmiskäsitys koki merkittävimmän muutoksen juuri laitoskirjastotyössä. Koska työ oli luonteeltaan ”hakeutuvaa”, laitoskirjastonhoitajat totesivat työssään tapaavansa ”ne loputkin 2/3 suomalaisista, jotka eivät käytä hyväkseen yleisen saati sitten tieteellisen kirjaston palveluja”.¹⁹¹ Vielä 1960-luvun alussa laitoskirjastotyöstä mielisairaaloissa todettiin, että ”[m]ielisairaanhoido on viime vuosina suuntautunut yhä enemmän siihen, että mielisarasta kohdellaan melkein kuin normaalia ja pyritään mahdollisimman pitkälle turvaamaan hänen yksilöllinen vapautensa, joka heijastuu kirjastonhoidossakin”.¹⁹² Mutta jo seitsemänkymmentäluvun puolivälissä totesi laitoskirjastonhoitaja Aila Haukka Valkealan laitoskirjastonhoitajien neuvottelupäivillä aiheesta *Kontakti lainaajaan*, että

olisi paremminkin puhuttava kontaktista ihmiseen laitossympäristössä, sillä sairaaloissa ja laitoksissa olevat henkilöt ja henkilökunta kokonaisuudessaan saattavat olla potentiaalisia lainaajia. Kirjastonhoitajalla on oltava aikaa muillekin kuin lai-

184 Ongelin 1975, 8–9.

185 Karhunmaa 1964, 281; tätä laitoskirjastotyön kirjavalinnan kehitystä kuvaa Pirkko Leino kirjasto-opin tutkielmassaan *Yksityissairaaloiden kirjastot* vuodelta 1968. Hänen mukaansa varhaisten sairaalakirjasto-oppaiden varjelulinjalta edettiin 1960-luvun lopun vapaamielisemmälle palvelulinjalle, jossa vastattiin erityisesti tottumattomien ja ajanvietekirjallisuuden lukijoiden kysyntään painottamalla kirjavalintaa viihteellisempään suuntaan. Leino 1968; tässä Mäkinen 2009c, 699.

186 Sippola 1978b, 331.

187 Sippola 1978b, 333.

188 Sippola 1978a, 10.

189 Sippola 1978b, 333.

190 Sippola 1978a, 10.

191 Kantelinen 1978b, 17.

192 Kulmala 1962, 2.

naajille. [- -] Laitoskirjastonhoitajan työn usein olevan pääasiassa kuuntelutyötä. [- -] aktiivinen kuunteleminen ja henkilökohtainen kontakti potilaaseen sekä hyvät suhteet henkilökuntaan ovat laitoskirjastotyön onnistumisen edellytys.¹⁹³

Tätä avarakatseista ja tasa-arvoista ihmisenäkemyistä oli tarjottu koko kirjastonhoitajakunnalle jo vuonna 1968 laitoskirjastonhoitajien neuvottelupäivillä Nokialla: ”asia koskee siis jokaista meistä, kaikki eivät ole laitoskirjastonhoitajia, mutta kuka tahansa voi jonakin päivänä huomata olevansa laitoskirjaston asiakas”.¹⁹⁴ Laitoskirjastotyön muuttuneen tehtäväkuvan kautta kentälle välittyi kaikkein laaja-alaisin ja humaanin ihmiskäsitys, joka ankkuroitui lujasti ajankohdan yleiseen tasa-arvoajatukseen.

Laitoskirjastotyön ja eritoten sosiaalisen eli *hakeutuvan kirjastotoiminnan*, kuten seitsemänkymmentäluvun uusi termi kuului, avulla haluttiin edistää sosiaalista ja mahdollisuuksien tasa-arvoa ja ulottaa kirjastopalvelut niillekin ryhmille, ”joilla on erityisiä esteitä kirjastonkäytölle”. Tällaisina kohderyhminä nähtiin liikunta-, näkö- ja kuulovammaiset – sekä vangit.¹⁹⁵ Tutkimanani ajankohtana kotipalvelun tarve lisääntyi tuntuvasti, koska ulkoisten elinehtojen parantuessa oli sekä kroonisesti sairaiden että vammautuneiden keski-ikä ja lukumäärä kohonnut, ja myös pyrkimys laitoshoidosta avohoitoon lisäsi kotipalvelun tarvetta.¹⁹⁶ Avohoidon kautta kotipalvelun liittäminen laitoskirjastotyöhön nähtiin tulevaisuuden ratkaisuna,¹⁹⁷ sillä 1960- ja 1970-luvuilla se oli kallista toimintaa, johon ei saatu erikseen valtionapua ja jota hoidettiin sivukirjastojen ja kirjastoauton oheistoimintana.¹⁹⁸ Sellaisena kotipalvelu, toisin kuin laitoskirjastotoiminta, ei tavoittanut ei-käyttäjiä, vaan palvelun piiriin hakeutui käyttäjiä, jotka olivat tottuneita asioimaan kirjastossa.¹⁹⁹ Asiakkaista suurin osa oli vanhuksia, mutta joukossa jokunen nuorempikin ja ”kaikkien yhteisenä ongelmana tuntuu olevan yksinäisyys. Niinpä [kirjastonhoitajalla] [- -] on eräänlainen kuuntelijanrooli. Joskus tuntuu siltä kuin tämä kuuntelijanrooli olisi kirjastolaisen roolia tärkeämpi. [- -] Ensin istumme ja kuuntelemme tuolissa takki päällä ja sitten seisomme ja kuuntelemme ja hikoilemme tuolin vieressä takki päällä ja vielä kerran tätä kaikkea oven suussa.”²⁰⁰ Kirjaston taholta kotipalvelutoiminta koettiin tärkeänä terapiamuotona ja työntekijöille antoisana työmuotona.²⁰¹

193 Turunen 1975, 131.

194 Schüler 1968, 3.

195 Karhunmaa 1974, 86; Hirn 1974c, 85.

196 Laine 1974, 2–3.

197 Antikainen 1977, 26–28.

198 Lindell 1973, 13–16.

199 Sarelius, 1974, 2.

200 Naumanen 1975, 10.

201 Naumanen 1975, 11.

Sosiaalisen kirjastotoiminnan vakavimpana epäkohtana kirjastotoimessa pidettiin kunnallisen vankilakirjastotoiminnan puuttumista, jonka voimassa oleva kirjastolainsäädäntö esti.²⁰² Vankilakirjastotoiminta alkoi sopia yleisen kirjastolaitoksen toimenkuvaan, kun kriminaalipolitiikassa rikoksen sovittamisperiaate korvautui yhteiskuntaan sopeuttamis -ajattelulla.²⁰³ Suomen Kirjastoseura asettikin toimintaa kehittämään vankilakirjastotoimikunnan, jonka mietintö valmistui maaliskuussa 1969. Mietinnössään toimikunta päätyi ehdottamaan, että vankilakirjastot siirretään laitostyökirjastoina yleisten kirjastojen hallintaan ja kirjastolakiin ja -asetukseen tehdään uudistuksen edellyttämät muutokset.²⁰⁴ Mietintöä saatteli oikeusministeriön vankeinhoito-osastolle myös Kirjastopoliittisen yhdistyksen kirjelmä, jossa listattiin vankilakirjastojen tehtävämäärittelyksi ”informaatiokanavana toimiminen, kaiken koulutuksen ja opetuksen avustaminen sekä vapaa-ajan vieton mahdollisuuksien tarjoaminen mahdollisimman monipuolisesti”.²⁰⁵ Hanke oli samansisältöisenä viireillä vielä seitsemänkymmentäluvun loppupuolella oikeusministeriön vankeinhoito-osaston työryhmän muistiossa 1977, mutta jäi odottamaan kirjastolainsäädännön kokonaisuudistusta.²⁰⁶

Edellä olen kuvannut sitä monipuolisuutta, jolle palvelulaitoskirjasto -konsepti rakennettiin. Valtaosa työstä perustui työmuotojen laajentamiseen perinteisten työmuotojen pohjalta, vaikka toimintaa leimasikin kokeilunhalu. Mutta lisäksi joihinkin uusiin työmuotoihin, kuten työpaikkakirjastotoimintaan ja taidelainaamotoimintaan ryhdyttiin pelkästään kokeilumielessä. Taidelainaamotoiminta ei käytännössä osoittautunut onnistuneeksi, vaikka taidelainaaus esimerkiksi Joensuun kaupunginkirjastossa alkoikin vilkkaasti.²⁰⁷ Yleisen kirjastotoimen harjoittamaan työpaikkakirjastotoimintaan Ruotsista saadun mallin mukaan sekä työntajataho (STK) että työntekijäpuoli (SAK) suhtautuivat lähtökohtaisesti penseästi eikä ajatukselle varauksettomasti lämmennyt ylin kirjastotoimikaan eli kouluneuvos Kaarina Ranta, koska kyse oli valtionavun alaisen toiminnan viemisestä yksityisen yrityksen sisälle.²⁰⁸ Yleisen kirjastolaitoksen työpaikkakirjastotoimintaa kokeiltiin kuitenkin muun muassa Turussa siirtokirjakokoelmaperiaatteella ja Salossa kirjastoautopsyäkillä teollisuuslaitoksen pihalla.²⁰⁹

202 Hirn 1974c, 85.

203 Hirn 1969c, 113.

204 Vankilakirjastot – kirjastolaitoksemme lapsipuoli 1969, 126.

205 Vankilakirjastoasiaa 1970, 90.

206 Nuotio 1977b, 277.

207 Kokemuksia suomalaisesta taidelainaustoiminnasta 1975, 213.

208 Vaikutustajan vaikutelmia 1974, 403–404; Milloin työpaikkakirjasto kannattaa? 1978, 52–54.

209 Milloin työpaikkakirjasto kannattaa? 1978, 52–54.

Kirjastolehden kirjoittavien kirjastonhoitajien kirjoituksissa kirjasto kulttuuri- palvelulaitoksena oli ensisijaisesti resurssikysymys, koulutuskysymys ja tilakysymys – kirjaston periaatteellisemmasta tehtävänmäärittelystä käsin sitä ei tarkasteltu. Tässä myönteisessä laajentumishengessä esiintyi vain joitakin soraääniä, lähinnä *keskipolven radikaalien* taholta. Heti 1970-luvun alussa Irmeli Hovi tarttui asiaan kirjoituksessaan *Kirjastonhoitajako kerhonohjaaja?* Hovi esitti yleisten kirjastojen tavoitteiden ja tehtävien uudelleenmäärittelyä, sillä

[o]n selvää, ettei puhe lukuharrastuksen ja yleisen sivistystarpeen tyydyttämisestä riitä eikä ole pitkään aikaan riittänyt kirjastojen tehtävänmäärittelyksi. [- -] Ei voi olla mahdollista, että kirjastot hoitavat kaikkien kulttuurin alojen kaikki muodot ja mielellään vielä paljon muutakin, kuten nykyisin monella taholla tunnutaan ajattelevan. [- -] Vain kirjasto voi tarjota ihmisille materiaalia heidän oma-aloitteen, yksilöllisen tiedon ja viihteentarpeensa tyydyttämiseen – varallisuuteen katsomatta. Niin kauan kuin tämä puoli on heikosti järjestetty – niin kauan kuin kirjastoissamme ei ole kunnollista puhelinpalvelua, asiantuntevaa ja myös mainostettua neuvontaa, riittävää asia- ja analyttistä kortistoa, kirjastonkäytön opetusta, tietoja paikkakunnan ajankohtaisista tapahtumista ja selkeästi järjestettyjä kokoelmia, joissa alituisesti ei tarpeellinen olisi hukassa – niin kauan kirjastonhoitajien tulisi mielestäni tyystin unohtaa tuo epämääräinen ”laajennettu kirjastotoiminta”. [- -] Lopullisena ihanteenamme on luonnollisesti laaja kunnallinen kulttuurikeskus, jossa kirjasto muodostaa erään osan – mutta vain osan.²¹⁰

Tässä Irmeli Hovi itse asiassa määrittelee yleisten kirjastojen tehtävän uudelleen, huomioiden sekä ajankohdan kirjastodiskurssille keskeisen tiedonvälitys- että viihteentarpeen, mutta tiukasti pitäytyen sekä voimassaolevassa kirjastoasetuksessa että yleisten kirjastojen perinteisissä työmuodoissa. Aihetta konkretisoi vieläkin tarkemmin Jorma Etto referoidessaan ruotsalaista kirjastojulkaisua *Ska biblioteken göra allt?* kirjoituksessaan *Kirjasto – kunnallinen tietokeskusko?* vuonna 1975. Kirjoituksessaan Etto esittelee kirjan keskeisen kysymyksenasettelun: ”mitä kirjastotoimeen kuuluu: onko ensi sijassa tyydyttävä vain hoitamaan mahdollisimman hyvin kirjojen lainaustoimintaa, vai onko – ja missä määrin – harrastettava myös muuta kulttuurityötä: esitelmää, näyttelyitä, konsertteja, keskusteluja jne”.²¹¹ Näihin kysymyksiin Etto ryhtyy vastaamaan hyvin konkreettisen reaalityodellisuuden näkökulmasta:

210 Hovi 1970, 76–77.

211 Etto 1975, 133.

Kun ajattelee esimerkiksi pohjoisen (Ruotsin tai Suomen) pieniä kuntien sivukirjastoja, niiden sivutoimisia hoitajia ja käyttövaroja, [- -] esitykset niiden toimimisesta kuntansa tiedotuskeskuksina konsertteineen, keskusteluineen kaikkineen, tuntuvat mielettömiltä. Toisaalta taas [- -] pitäytyminen pelkästään lainaustoiminnan hoitamiseen on turhan taantumuksellista ja jäykistynyttä. [- -] Meillä, kuten Ruotsissakin, on toki joka kunnassa melkoinen määrä kouluja ja opettajia, on jopa opistoja, kulttuurilautakuntia ja muita elimiä hoitamassa laajaa ja tarpeellista kulttuuritoimintaa.²¹²

Kirjoituksensa Etto päättää retoriseen kysymyssarjaan, joka ankkuroi hänen näkemyksensä yhä tiiviimmin suomalaisten kirjastojen arkitodellisuuteen, mutta määrittelee samalla yleisen kirjastotoimen tehtävää ja visioi sen mahdollista tulevaisuutta:

Onko kirjasto pelkästään kirjoja varten? Mitä muuta pitäisi tarjota ja millä resursseilla? Näyttelyitä? Iltamia? Teatteria? Konsertteja? Keskusteluja? Laajennettua toimintaa? Erityistoimintaa? Yleensä, mitä toimintaa? Töissäkö ilman palkkaa kaikki illat ja pyhänseudut? Onko kirjasto hupikeskus? Viihdetoimisto?²¹³

Sven Hirn puolestaan tarkasteli useissa kirjoituksissaan²¹⁴ kriittisesti sitä nykytilannetta, johon kirjastotoimen laajennetuissa työmuodoissa oli tultu ja tilanteen mahdollisia haittavaikutuksia kirjastotoimen tulevalle kehitykselle:

Kirjastoilla on taipumus diakoniatyönä ottaa kantaakseen uusia tehtäviä – työpaikkakirjastoja, kotipalvelua ym. – joita ei lainsäädännössä eikä valtionapumielessä tunneta. Kun uhrautuvaisuutta riittää, ei järjestelmääkään ole tarve miksiään muuttaa. Eli rämmimme edelleen siinä jähmettyneisyyden tilassa, jota on jatkunut jo ties kuinka kauan. Meiltä puuttuu täysin se tärkeä ja korkea taho, joka ohjaisi ja kannustaisi kirjastotoimen järkevää kehitystä. Ja kirjastonhoitajat samoilevat missä sattuu.²¹⁵

Yleinen kirjastotoimi mainittiin vielä Hallituksen kulttuuripoliittisen ohjelman taustamuistiossa vuonna 1979, joka viitoitti 1980-luvun kulttuuripoliittikkaa. Muistiossa käsiteltiin yleisten kirjastojen keskushallinnon siirtoa kouluhallituksesta opetusminis-

212 Etto 1975, 134.

213 Etto 1975, 134.

214 Hirn 1974a, 5; 1974d, 397; 1977, 121.

215 Hirn 1977, 121.

teriöön, kirjastojen valtionosuusjärjestelmän kehittämistä sekä kirjastorakentamisen volyymin lisäämistä. Sen sijaan yleisen kirjastotoimen roolia kunnallisena kulttuurilaitoksena tai sen työmuotoja kunnallisina kulttuuripalveluina muistio ei käsitellyt.²¹⁶

Seitsemänkymmentäluvun kirjastodiskurssissa mainittiin useasti myös kirjasto kunnallisena informaatiokeskuksena,²¹⁷ mutta toisin kuin myöhemmin, kirjaston atk-järjestelmien käyttöönoton jälkeen, seitsemänkymmentäluvulla tällä ei vielä tarkoitettu tietopalvelukeskusta, vaan yksinomaan kirjastoa kunnan tiedotusmateriaalin välittäjänä ja säilyttäjänä. Käsitukset kirjastolaitoksen tehtävästä tässä roolissa eroavat kuitenkin näkökulmasta riippuen. Kirjastotoimessa kirjastoa kunnallisena informaatiokeskuksena pidettiin ”kirjaston unohdettuna perustehtävänä”, josta kirjastontarkastaja Veikko Junnila totesi:

On varmaa, että tällä hetkellä ”ilmassa” oleva tarve epävirallisen, yleisen ja vapaan kunnallisen informaation osalta voitaisiin suuressa määrin tyydyttää yleisen kirjastolaitoksen nykyisten resurssien avulla. Toisin sanoen: tehtävä ei vaatisi kirjastolta suhteettomia ponnistuksia. Ja kaupanpäällisiksi saataisiin kirjaston piiriin kuntalaisia, jotka ehkä aikaisemmin eivät ole laitosta tarvinneet. Hyöty olisi molemminpuolinen.²¹⁸

Sen sijaan Porin kaupunginjohtaja Heikki Kosken näkemys kirjastosta kunnan informaatiokeskuksena on varauksellisempi:

Kirjasto tuskin voi toimia kunnan ainoana ”informaatiokeskuksena” – kunnan tiedotustoiminnanhan pitää olla niin monipuolista ja kaikki kuntalaiset eri muodoin tavoitettavaa kuin suinkin mahdollista. Mutta kirjasto voidaan varsin hyvin kehittää erääksi pääasiallisista informaatiokeskuksista kunnan tiedotustoiminnan osalta.²¹⁹

Kirjastojen henkilökuntalehdistä käy ilmi, että kirjastotoimen rooli kunnallisena informaatiokeskuksena käynnistyi yhtä spontaanisti ja epävirallisesti kuin lukuisat muutkin 1960- ja 1970-lukujen oheistoiminnat: ”Viime kuukausina on lehdistössä näkynyt kirjoituksia kuinka kirjastot eri puolilla Suomea ovat aloittaneet ’kunnallisen

216 Hallituksen kulttuuripoliittisen ohjelman taustamuistio 1979, 482–483.

217 Junnila 1972, 350–351; Rautalin 1973, 297–299; Koski 1973, 300–302; Halonen 1973, 344–346; Kauppi 1973, 464–465.

218 Junnila 1972, 350.

219 Koski 1973, 302.

tiedottamisen'. Ehkä kunnallisvaalit ovat olleet innoituksen aiheuttajina.”²²⁰ Kirjastonkäyttäjät kuitenkin kysyivät ja lukivat kunnallista tiedotusmateriaalia runsaasti²²¹ ja varsinkin pienillä paikkakunnilla kirjasto kunnallisena informaatiokeskuksena nähtiin tärkeänä paikkallistason ” kulttuurin, tasa-arvoisuuden, vaikutus- ja toimintamahdollisuuksien edistäjänä”.²²² Lapin maakuntakirjastonhoitajan Heli Saarisen sanoin: ”Haja-asutusalueella, etäällä kuntakeskuksesta, pienenkin kirjastoyksikön tai kirjastoauton mahdollisuudet tiedonvaihantaapaikkana korostuvat, kun käyttäjinä ovat unohdetut tai melkein unohdetut kuntalaiset”.²²³

Kaikkine moninaisine työmuotoineen palvelulaitos -konsepti löi itsensä läpi parissakymmenessä vuodessa Suomen yleisessä kirjastotoimessa osana suurta yhteiskuntapoliittista murrosta.²²⁴ Tutkimani ajankohdan lopussa, kun Kirjastolehdestä pohdittiin kirjastolaitoksen toimintamuotoja syvempää tavoitteenasettelua, palvelulaitos -konseptista oli muodostunut kaikkein ylimmän tason päämäärä, kirjastojen toiminta-ajatus, jonka Hilikka Orava muotoili seuraavasti:

Yleinen kirjasto on palvelulaitos, jonka tulee palvella koko väestöä. Ei riitä, että me palvelemme niitä, jotka tietävät (ja uskaltavat) tulla pyytämään kirjastopalveluja. Ulkopuolelle jäisi silloin puolet potentiaalisesta käyttäjäkunnasta, monet sen vuoksi, etteivät he tiedä mitä kirjastolla on tarjota, tai etteivät he kerrassaan ole tiedostaneet, että heillä itsellään on jokin tiedollinen tai elämyksellinen tarve, jonka tyydyttämisessä kirjasto voi olla avuksi. Yleisten kirjastojen toiminta-ajatuksen kuuluu palvella niitäkin, jotka eivät tiedä mitä tarvitsevat. Tämä toiminta-ajatus on niin valtava haaste, ettei meidän tarvitse pelätä sen koskaan menettävän haastavuuttaan. Sen muuttaminen käytännön strategioiksi ja tavoitteiksi työllistää jatkuvasti.²²⁵

Edellä kuvatessani lähinnä yleispiirteittäin palvelulaitoskirjaston työmuotojen kehitystä pyrin siis kysymysten *mitä ja miten* sijaan vastaamaan kysymykseen *miksi*. Vastauksissa tähän kysymykseen välittyivät pyrkimys tasa-arvoisuuteen sen eri aspekteissa ja muuttunut käsitys niistä ihmisistä, joille kirjastopalveluja suunnattiin.

220 Leppänen 1972, 8.

221 Leppänen 1972, 8.

222 Karvinen 1977, 8–9.

223 Karvinen, 1977, 8–9.

224 Hyvänä esimerkkinä palvelulaitos -konseptin todellisesta omaksumisesta toimi Suomen pienimmän kunnan, Haapasaaren, lainausasema, jonka seitsemälle ympärivuotiselle asiakkaalle toimitettiin tilauksesta ”Kotiopettajattaren romaani” pääkirjastosta helikopterilla, koska oli talvi. Rintaluoma 1978, 2.

225 Orava 1979, 162–163.

Näiden vastausten uskon tuovan lisävalaistusta myös siihen, millainen palvelumuoto kirjavalinnasta, yhtenä muiden joukossa, tässä konseptissa muodostui.

5.2 Yleinen kirjavalintakeskustelu

Kirjastolehti aloitti 1960-luvun kirjavalintakeskustelun teemanumerolla (2/1960), joka Helle Kannilan esipuheen mukaan oli lähtenyt kirjailijoiden aloitteesta.²²⁶ Teemanumeron kirjavalintakeskustelussa korostettiin sekä kirjastoväen taholta että ulkopuolisiin kirjoittajiin tukeutuen kirjaston roolia sivistyslaitoksena: ”[m]eitä ilahduttaa se, että kirjoittajat selvästi tajuavat kirjastojen merkityksen ja antavat tunnustuksen sille sivistystyölle, jota ne tekevät”.²²⁷ Raili Kauppi tiivistä kirjoituksessaan *Ajatuksia yleisen kirjaston kirjavalinnan perusteista* yleisen kirjastolaitoksen sivistystehtävää kirjavalinnan näkökulmasta todeten, että

[k]irjaston kirjavalikoima muodostaa perustan sen aina monipuolistuvalle sivistystoiminnalle. [- -] Ratkaisevaa epäilemättä on, että kirjavalintaa suorittaessaan on elävästi tietoinen kirjaston tehtävästä ja toiselta puolen siitä, ettei pelkkä ajanviete eikä myöskään sellainen helppotajuinen kirjallisuus, jonka avulla ei saa selvyyttä siitä, mikä asiassa on olennaista, voi tyydyttää ihmistä. Tällaiseen kirjallisuuteen pysähtyminen merkitsee vaaraa hänen henkiselle kehitykselleen, jonka edistämistä varten kirjasto on olemassa. [- -] Se, että kirja on hankittu kirjastoon ja on siellä saatavissa, merkitsee jo eräässä mielessä sen suosittelua, koska yleinen kirjasto on julkisilla varoilla ylläpidetty sivistyslaitos.²²⁸

Kirjailija Eila Pennanen puolestaan kiteytti kirjastojen kirjavalinnan perusasetelman käytännössä todetessaan: ”[A]sian ajatusta herättävä ydin on valintaperusteissa. Onko yleisölle annettava sitä mitä se tahtoo vai sitä mikä sille on eduksi?”²²⁹ Pennanen uskoi kirjastoväen enemmistön kallistuvan kirjavalinnassaan jälkimmäiselle kannalle, mutta ei ottanut henkilökohtaista kantaa asiaan, vaan päätyi korostamaan, että ”kaunokirjallisuutta käsiteltäisiin kirjastoissa taiteena”.

226 Teemanumeroon kirjoittivat kirjailijat Eila Pennanen, Olavi Siippainen ja Martti Santavuori. Käyttäjänäkökulman keskusteluun toivat professori Matti Kuusi ja syrjäseudun emäntä Tilma Oinas. Kannilan itsensä lisäksi kirjastoväkeä edusti Helsingin kaupunginkirjaston opiskeluneevoja Raili Kauppi.

227 Kannila 1960a, [25].

228 Kauppi 1960, 27.

229 Pennanen 1960, 28.

Tästä asetelmasta siis lähdettiin 1960-luvun alussa ja siinä pitäydettiin tiukasti sekä Suomen Kirjastoseuran järjestämällä Kirjan Päivillä 31.3.–1.4.1960 että Kirjastoseuran järjestämällä kirjavalinnan opintopäivillä 25.–26.5.1962. Kirjan Päivillä pohdittiin kirjaston osuutta ”arvokkaan kirjallisuuden tunnetuksi tekemisessä” ja todettiin: ”kirjasto pyrkii sivistystehtävänsä mukaisesti aktiiviseksi kulttuurilaitokseksi, jonka tehtävänä on tarjota ja elävöittää arvokasta ja erikoisesti vanhempaa kirjallisuutta”.²³⁰ Kirjastoseuran järjestämällä kirjavalinnan opintopäivillä käytiin korokekeskustelua aiheesta *Mikä on kirjastokelpoinen kirja?* Keskustelun lähtökohtana oli ajatus, että ”kirjasto on sivistyslaitos, jonne kirjat on valittava, sillä kaikki kirjat eivät ole kirjastokelpoisia” ja katsottiin, että uuden kirjastolain myötä kirjastojen vastuu kirjavalinnastaan oli kasvanut entisestään ”niiden nyt saadessa suurta tukea valtiolta ja yhteiskunnalta”.²³¹ Keskustelussa ajanvietekirjallisuus katsottiin edelleen kirjastokelvottomaksi, vaikkakaan ei täysin yksimielisesti, samoin tendenssimäinen uskonnollinen lastenkirjallisuus.²³²

Käytännön kirjastotyön kentällä, henkilökuntalehdissä kirjavalintakeskustelua käytiin epäsuorasti antamalla esimerkiksi ohjeita täydennyshankintojen tekemiseen, kuten Helsingin kaupunginkirjastossa. Täydennyshankintaohjeet antoivat kuitenkin selvän linjauksen suhteessa alkuperäisiin uutuushankintoihin ja kertoivat, millä käytännön kirjavalintaperiaatteilla kirjakokoelma tuli rakentaa:

Täydennyshankinnat kohdistuvat valtaosaltaan kuluneina poistettuihin kirjoihin. Minkälaista kirjallisuutta tulisi hankkia näiden tilalle? Aikuisten kirjojen osalta tulisi hankinnan kohdistua klassilliseen kauno- ja tietokirjallisuuteen. Kirjastossa tulee toki aina olla tarjolla eri maiden ja nimenomaan oman maamme kaunokirjallisuuden klassikot. Kirjasto ei saisi olla ilman esim. Cervantesia, Molièreä, Shakespearea, Goetheä, Francea, Dickensiä, Hamsunia, Lagerlöfiä ym. lukemattomia maailmankirjallisuuden suuria nimiä. Nykyajan tunnettujen ja arvostettujen kirjailijoiden teosten ei liioin tulisi puuttua kokoelmista. Sama näkökanta pätee tietokirjallisuuden kohdalla: klassikot ja tieteen ja tiedonalojen uudet saavutukset. [- -] Klassillinen, samoin kuin uusi, hyvä lastenkirjallisuus, niin kauno- kuin tietokirjallisuuskin muodostaa pääosan täydennyshankinnoista. [- -] [kuvakirjojen] kohdalla pätee sama ohje kuin muunkin kirjallisuuden: hyväksi arvostetut kuvakirjat yhtähyvin klassillisista satuaiheista kuin uudemmista ehkä nykyajan lasta lähellä olevista aiheista kuten autot, lentokoneet jne. [- -] Minkälaista kir-

230 Kirjan Päivät 1960, 131–133.

231 Kauppi 1962, 163–165.

232 Kauppi, 1962, 163–165.

jallisuutta sitten ei tulisi toivoa uudelleenhankittavaksi kuluneiden tilallekaan? [- -] Kaunokirjallisuuden kohdalla on erityisesti ns. ajanvietekirjallisuus helposti vanhentuvaa, se korvautuu uusilla ”päivän nimillä” ns. paremman ajanvietekirjallisuuden ollessa kysymyksessä.²³³

Mutta myös kirjaston sivistyskasvatustehtävän rakoilu ja suuntautuminen palvelulaitos-konseptiin alkoi näkyä kirjavalintaa sivuavassa kirjoittelussa jo varhain 1960-luvulla. Vuonna 1960 julkaistiin Martti Qvistin *Lukemisharrastus* -tutkimus, jossa todettiin koulupohjan olevan tärkein lukuharrastusta määräävä tekijä. Referoidessaan näitä tutkimustuloksia Kirjastolehdessä Helsingin apulaiskirjastonjohtaja Eila Wirla päätyi pohtimaan:

Ovatko kirjastojen palvelumuodot puutteellisia, vanhentuneita, väärään suuntautuneita tai ympäröivän yhteisön tarpeita vierovia? [- -] Kirjastoon tulevat ne, joilla jo on kiinnostus lukemiseen. Kirjaston tehtäviin luetaan kuitenkin lukuharrastuksen herättäminen, ei ainoastaan sen ylläpitäminen ja kehittäminen. Eikö tämän käytännössä tulisi merkitä, että kirjaston tulisi pyrkiä myös sen herättämiseen ja vähäisenkin harrastuksen edistämiseen. [- -] jokainen kirjasto tarvitsisi oman paikallisen lukemistutkimuksensa, tutkimuksen lähinnä siitä, minkälaisia sosiaalisia ryhmiä on kirjaston käyttäjäkunnassa ja mitkä ryhmät pysyttelevät kirjaston ulkopuolella. [- -] Tutkimuksen antama selvitys koulupohjan ja lukemisharrastuksen kiinteästä suhteesta antaa kirjastolle myös osviittoja palvelumuotojen kehittämisessä. Voidaan kysyä, tulisiko kirjastojen keskittyä entistä paremmin palvelemaan tämän aktiivisen lukijakunnan tarpeita vai tulisiko kirjastojen etsiä uusia toimintamuotoja, jotka kohdistuisivat lukuintressin herättämiseen sinänsä.²³⁴

Tässä Wirla esittää selkeästi luopumista perinteisestä aktiivisten lukijoiden edelleen kasvattamisesta ja pyrkimystä tavoittaa ei-käyttäjät uusien palvelumuotojen avulla; suuntaus on eksklusiosta kohti inklusiota ja palvelulaitos -konseptia. Samaa tähdensi myös Sirkka-Liisa Meri sairaalakirjastonäkökulmasta kirjoituksessaan *Ihminen ja kirja*: ”Yleinen kirjasto ei ole suinkaan tarkoitettu ammattioppineille, pelkästään poikkeuksellisen lahjakkaille yksilöille tai ’kirjatoukille’. Sillä pitää olla jotain annettavana kaikille vaikutuspiiriinsä kuuluville ihmisille.”²³⁵ Edelleen kirjastonhoitaja Kyösti Rantasalo kytkee kirjavalinnan suoraan palvelulaitos -konseptin ytimeen

233 Wirla, 1963, 4.

234 Wirla 1961, 82–84.

235 Meri 1962, 159.

todetessaan: ” kirjastonhoidon perustehtävät ovat hankkia a) kirja, b) tälle kirjalle lukija. [- -] Kirjaston aktiviteetti, sen kirjastollinen hyötysuhde riippuu viime kädessä siitä, miten tehokkaasti yleisönpalvelu ja kirjavalinta on järjestetty, eikä niinkään siitä, kuinka paljon se onnistuu haalimaan suojiinsa toimintamuotoja, jotka sopisivat jollekin muulle laitokselle yhtä hyvin.”²³⁶

Kirjastolehden kirjavalintakeskustelussa käännteentekeväksi muodostui vuosi 1965. Maassa yleisesti käynnissä oleva yhteiskuntapoliittinen ja kulttuuripoliittinen murros näkyi myös Kirjastolehden sivuilla. Hannu Salaman *Juhannustanssien* jumalanpilkkasyyte sai lehdessä aikaan keskustelutarjan, jonka käynnisti pääkirjoitussivulla Kajaanin kaupunginkirjastonjohtaja Maija Kauttulan kirjoitus *Kirjat ja moraali taas kerran*.²³⁷ Kauttulan ajatuksiin yhtyi myöhemmin helsinkiläinen kirjastonhoitaja Maija Railo.²³⁸ Kauttulalle vastakirjoituksen kirjoitti puolestaan Kemin kirjastonjohtaja Raoul Palmgren²³⁹ ja häntä kannatti paltamolainen sivukirjastonhoitaja Martti Karjalainen.²⁴⁰ Näin olivat rintamalinjat valmiit keskustelulle, joka päällisin puolin näytti koskevan sananvapauden nimissä julkaistavan kirjallisuuden moraalisuutta tai moraalittomuutta, mutta josta selkeästi kävi ilmi, että keskusteltiin myös kirjaston muutoksen alaisena olevasta tehtävä- ja ihmiskäsityksestä. Kauttula esitti kirjoituksessaan kirjaston perinteisen tehtäväkäsityksen sivistyskasvatuslaitoksena ja suhteen käyttäjäkuntaan: ”Meidän tehtävämme on vastata yleisten kirjastojen kirjavalinnasta, eikä se ole suinkaan helppoa. Toisaalta sananvapauden periaatetta on noudatettava mahdollisimman pitkälle. Toisaalta on tunto kipeänä siitä, että joutuu jatkuvasti välittämään siveellisesti ala-arvoista kirjallisuutta asiakkaille, joista enemmistö tavallisesti on kehitysikäistä nuorisoa.”²⁴¹ Tähän Palmgren vastasi määritellen sekä kulttuuripoliittisen murroksen rintamalinjat että oman kantansa kirjastotoimen muuttuvaan tehtävämäärittelyyn ja ihmiskäsitykseen:

Toivon hartaasti, että Maija Kauttulan kirjoituksen ”Kirjat ja moraali taas kerran” julkaiseminen Kirjastolehden (n:o 1/65) johtavalla paikalla Salama-sodan paraillaan riehussa oli pelkästään onneton yhteensattuma. Toivon myös, että maan kirjastoväki ja lehden lukijat ylipäänsä eivät ole saaneet käsitystä, että kysymyksessä oli kirjastoliikkeen periaatteellinen kannanotto taistelussa, jossa vastakkain ovat kirkollis-poliittis-hallinnollinen vanhoillisuus sekä kirjailija- ja

236 Rantasalo 1964b, 314.

237 Kauttula 1965, [1].

238 Railo 1965a, 128.

239 Palmgren 1965a, 54.

240 Karjalainen 1965, 128–129.

241 Kauttula 1965, [1].

kriittikkoliitot ja koko nuori vapaamielinen sivistyneistö. [- -] mutta mennyt on toivottavasti mennyttä ja nykyaikainen *yleinen kirjasto*, joka sulkee toimintapiiriinsä koko yhteiskunnan, tajuaa toki tehtävänsä ja vastuunsa toisin: ei vain hyötyä, virkistystä ja mielenlennystä kanoille köyhille, vaan koko kulttuurin rikkaus, elämän aito kuva täysivaltaisille ihmisille: ei rajoittaa, vaan avartaa.²⁴²

Siitä, että kyse oli voimakkaasta rajankäynnistä kirjastotoimen vanhan ja uuden tehtävämäärittelyn edessä, voimakkaasta muutosvastarinnausta ja voimakkaasta muutoksen edistämisestä, kertoo tulkintani mukaan kirjoittajien turvautuminen yliemotionaaliseen argumentointiin ja sen kohdistaminen kirjoittajien henkilöihin. Vastineissaan Raoul Palmgrenille Maija Railo kirjoitti:

Olemme näköjään R.P.:n kanssa seuranneet vuosikausia samaa kirjallisuutta ja sen luomaa kehitystä yhteiskunnassa, toinen innostuen, toinen kauhulla todeten. R.P. on odottanut, että valistus leviäisi, minä peläten ja salaisesti toivoen, ettei yhteiskuntaa järkyttävä hulluus leviäisi kirjojen kansien sisältä. Mutta onpas levinnyt!²⁴³ [- -] Tahtoissitteko todellakin, Raoul Palmgren, että teidän ihailemanne Myklet, Henry Millerit ja Hannu Salamat painaisivat leimansa tulevien vuosikymmenien kehitykseen? Tällaiset kirjailijat saastuttavat ilmapiiriin. Heidätkö viitoittamaansa tietä tahtoissitte omien lapsienne kulkevan? Jos tätä ette toivoisi omille lapsillenne – luultavasti ette ainakaan, jos teillä on tyttäriä – niin miksi sitten muille.²⁴⁴

Näihin Railon kannanottoihin Palmgren vastasi yhtä yliemotionaalisesti ja henkilöön kohdistuen:

Moinen tanttoretoriikka ei ansaitsisi vastausta, mutta vastaanpa siihen vielä, tämänkin kerran. Minulla on todellakin lapsia, onpa tyttäriäkin, ja harras toivomukseni on, että he sielun ja ruumiin puolesta terveinä, henkisesti rohkeina, rehellisinä ja vastuuntuntoisina, menneitten aikakausien tabuista ja ennakkoluuloista vapaina pystyisivät kokemaan elämän sen koko rikkaudessa ja kauneudessa – kiitos senkin raivaustyön, jota pelottomat ajattelijat ja kirjailijat ovat vanhoillisten painostusryhmien ja lakimuumioiden uhallakin suorittaneet.²⁴⁵

242 Palmgren 1965a, 54.

243 Railo 1965b, 201.

244 Railo 1965a, 128.

245 Palmgren 1965b, 162.

Tässä mielipiteidenvaihdossa paljastuu se, mihin olen aikaisemmin tutkimuksessani viitannut (alaluku 4.1.1 Vuoden 1961 kirjastolain esihistoriaa). Miten vuoden 1928 kirjastoasetuksen 14. pykälän 13. kohtaan sisältyvä ajatus arvokirjallisuuden puolustamisesta ja epäsiiveellisen kirjallisuuden vastustamisesta kirjavalinnassa oli kirjastonhoitajakunnan keskuudessa muodostunut syväksi arvoksi. Arvoksi, jonka puolustaminen ja josta luopuminen syytti voimakkaita ja kipeitäkin tunteita ja teki kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksestä osin kivullosenkin prosessin.

Tätä keskustelua seurasi Kirjastolehdestä vielä radikaalimpi kirjavalintakeskustelu. Rovaniemen kirjastonjohtaja ja Pohjois-Suomessa ilmestyvän kulttuuri-lehti Kaltion päätoimittaja Jorma Etto oli julkaissut lehdessä (6/1964) kirjaston kirjavalintaa koskevan pääkirjoituksen *Sanan vapaus ja kirjastot*. Tähän kirjoitti vastakirjoituksen kansansivistysmies, kulttuurivaikuttaja, professori Urpo Harva, jonka kirjoitus julkaistiin Kirjastolehdestä (2/1965). Jorma Eton vastine tähän Harvan kirjoitukseen julkaistiin Kirjastolehden seuraavassa numerossa (3/1965). Merkillepantavaa on, että tämä yleisten kirjastojen kirjavalinnan peruseriaatteita ravisuttanut keskustelu julkaistiin ”torsona”, Kirjastolehti ei nimittäin julkaissut Eton alkuperäiskirjoitusta, johon keskustelu kuitenkin perustui, vaan lukijoiden oli tyytyminen niihin lainauksiin, joihin Harva kirjoituksessaan puuttui.

Miksi sitten juuri Urpo Harva katsoi asiakseen vastata Eton poleemiseen puheenvuoroon? Asia selittynee sillä, että Harva käytti teoksessaan *Ihminen hyvinvointivaltiossa* (1964) kirjaston kirjavalintaa käytännön esimerkkinä sivistyksellisen tasa-arvon eli egalitarismin vaikeudesta tai peräti mahdottomuudesta. Harvan mukaan oli olemassa kahdenlaista egalitarismia eli *formaalista/abstraktista* ja *proportionaalista/differentioitua*. Kuten jo aiemmin tässä tutkimuksessa (luku 2.3.2 Kansansivistystyöstä aikuiskoulutukseen – tasa-arvon työmuodot) totesin, Urpo Harvan ihmiskäsitys perustui kahden sivistyksen -käsitteeseen ja hänellä ihmiset jakautuivat eliittiin ja massaan. Harvan mukaan:

Formaalinen egalitarismi haluaa kieltää eron eliitin ja massan välillä, koska sen mukaan kaikki ihmiset ovat tasa-arvoisia ja näin ollen myös heidän harrastuksensa ovat yhtä arvokkaita. [- -] Yhteiskunnassa täytyy panna tarpeet ja harrastukset johonkin arvojärjestykseen. Jokaisessa kulttuuriyhteiskunnassa on luova vähemmistö, eliitti, sivistyneistö tai miksi sitä sanottaneenkin, joka on omistautunut niiden arvojen vaalintaan, jotka on asetettu ensimmäisille sijoille. Sille täytyy antaa suotuisat taloudelliset ja työolosuhteet, vaikka nämä tulisivatkin erilaisiksi verrattuina niihin olosuhteisiin, jotka ovat suotuisat muun väestön elämälle.²⁴⁶

246 Harva 1964a, 132–134.

Harva tukeutui 1920-luvun sosialismiteoreetikoon R. Euckeniin todetessaan, että ”abstraktista tasavertaisuutta ovat vaatineet ne, jotka siitä voittavat, siis alemmat kerrokset. Tämä oppi [- -] kieltää yhteiskunnan jäsenyntyisyyden, johtaa hengettömään ja kulttuurittomaan tilaan [- -] sekä tätä tietä lopulta alempien kerrosten käsissä olevaan diktatuuriin.”²⁴⁷ Argumentoinnissaan Harva päätyi johtopäätökseen: ”Sivistyksellinen egalitarismi johtaisi väistämättä kulttuurin romahtamiseen. Sillä kun ihmisten luontaisen erilaisuuden takia kaikkia ei voida kohottaa sivistyneimpien tasolle, olisi pakko madaltaa sivistys alimman kerroksen tasalle.”²⁴⁸ Tässä Harvan teoriassa on nähtävissä sekä varhaisen eurooppalaisen massakulttuuriteorian esittämää kritiikkiä 1920- ja 1930-luvuilta että vaikutteita *Toiset pidot Tornissa* -kulttuurikeskustelusta, joita olen esitellyt tämän tutkimuksen luvussa 2. Kansansivistysmiehenä Harva kuitenkin muisti todeta, että ”[n]ykyisin katsotaan yleisesti, että jokaisella ihmisellä on oikeus sivistykseen ja että yhteiskunnan velvollisuutena on, kansan laajojen kerrosten, massan sivistystason kohottaminen. Mutta tämä ei ole ollenkaan sama asia kuin egalitaristinen pyrkimys sivistykselliseen tasoitukseen. Kun ihmisten kyky ja halu sivistykseen on erilainen, on luonnollista että yhteiskunnassa on eritasoisia sivistyskerroksia.”²⁴⁹ Mutta pohtiessaan sivistyksellisen egalitarismin toteuttamista kirjastoiesimerkin avulla, jossa ”kunnan väestöstä 90 % tahtoo lukea ’dekkareita’ ja 10 % filosofiaa”, Harva sivuuttaa kirjaston sivistyskasvatustehtävän:

Asia voidaan ratkaista myös siten, ettei kirjastoihin hankita ”dekkareita” laisinkaan, vaikkei 90 % kuntalaisista silloin löytäisikään itselleen kirjastosta mitään luettavaa. Tähän tulokseen ei voida laisinkaan päätyä tasa-arvoisuuden periaatteesta vaan ainoastaan siitä uskosta eriarvoisuuteen, että filosofinen kirjallisuus on arvokkaampaa kuin ”dekkarit”. Filosofiaa lukeva pieni joukko on siis parhaimmistoa ja siksi sen lukuharrastuksia on julkisilla varoilla tuettava. Kirjastolaitoksessamme pyritäänkin todellisuudessa noudattamaan sitä periaatetta, että kirjastoihin on osuttava vain hyvää kirjallisuutta, vaikka suurin osa lukijakunnasta haluaisikin vain huonoa.²⁵⁰

Tässä Urpo Harva siis yllättäen sivuutti kirjastolaitoksen perinteisen ja julkisesti tunnustetun sivistyskasvatustehtävän ja katsoi kirjastotoimen tavoitteena olleen ja olevan vain hyvää kirjallisuutta lukevan eliitin palvelemisen. Samalla Harva sivuutti

247 Harva 1964a, 135.

248 Harva 1964a, 135.

249 Harva 1964a, 135–136.

250 Harva 1964a, 133–134.

myös kirjastotoimen tasa-arvonäkemyksen, vaikkakin ehdollisen, josta Helle Kannila oli edellisvuonna jäähyväisluennossaan muistuttanut: ”Eikä kirjastonhoitajan tietysti sovi aliarvioida ketään ihmistä – jos keltä, niin sivistysperinnön vaalijalta vaaditaan ihmisen kunnioitusta, samaa alttiutta palvelulla kurjintakin uskoen, että hänessäkin voi piillä mahdollisuus kirjojen avulla tapahtuvaan henkiseen kehittymiseen”.²⁵¹ Tätä taustaa vasten, missä tulee julki sekä Urpo Harvan elitistinen ihmiskäsitys että rajoittunut tasa-arvonäkemyks, on siis erheellistä ja valitettavaakin, että Urpo Harvan vastinekirjoitus Jorma Etolle Kirjastolehdeksi jäi edustamaan perinteisintä ja konservatiivisinta kirjavalintanäkemyksiä.

Jorma Eton Kaltio-lehden pääkirjoitus *Sanan vapaus ja kirjastot* oli todennäköisesti sekin, kuten Kauttula – Palmgren -keskustelu edellä, saanut kimmokkeen käynnissä olleesta julkisesta Salama-keskustelusta. Vaikka Eton kirjoituksen tyyli oli tarkoituksellisen poleeminen ja sisältö aikalaisnäkökulmasta radikaali – eivät ne vähentäneet hänen kirjastoetoksensa vakavuutta. Kirjoituksessaan Etto esitteli modernin palvelulaitoskirjasto -konseptin: sen tehtävän, kirjavalintaperiaatteet, ihmiskäsityksen, kirjastonhoitajan tehtävän ja kirjastolaitoksen aseman laajemmassa yhteiskuntapoliittisessa kontekstissa. Palvelulaitoskirjaston tehtävän Etto ilmaisi heti alussa:

Yleisen kirjastotoimen korkeana tavoitteena on se, ”että kuka tahansa missä tahansa voisi milloin tahansa saada käyttöönsä minkä kirjan tahansa”. [- -] tuo ihanteen määrittely sisältää [- -] kirjastotoiminnan eettisesti tärkeimmän tehtävän: pyrkiä täysin puolueettomasti ja vapaasti palvelemaan käyttäjiään kaikissa olosuhteissa.²⁵²

Edelleen Etto sanoutui irti kirjaston sivistyskasvatustehtävästä ja siitä johdetuista kirjavalintaperiaatteista:

On olemassa monia valitettavia esimerkkejä siitä, että kirjastoissa halutaan asettaa pääpaino uskonnolliselle, yhteiskunnalliselle, moraalille tai jopa poliittiselle ”kasvattamiselle” kieltäytymällä hankkimasta ja välittämästä ”sopimattomiksi” tai ”vääriäoppisiksi” tulkittuja kirjoja. Näissä tapauksissa kyseisen kirjaston kirjavarosta tai toiminnasta vastaavat henkilöt ovat syyllistyneet mielivaltaan ja enemmän tai vähemmän vaaralliseen vapauden riistoon. Valitettavan usein kuulee muiden syiden kuin käyttövarojen pienuuden takia jätetyn kirjastoihin hankkimatta esimerkiksi su-

251 Kannila 1963b, 119.

252 Etto 1964, 107.

kupuolielämää valaisevia teoksia, jonkin määrätyn kustantajan tai määrätyn kirjailijan (Rintala, Saarikoski, Miller) tuotantoa, kirjastonhoitajan mielestä poliittisesti vastenmielisiä teoksia tai kirjoja joiden kansikuva on törkeä, paperi huonoa, kieliasu väärä (sisältää pilkkuvirheitä, kiro sanoja, taitamatonta murretta), suomennos huono.

Tässä Etto asettui vastustamaan holhoavaa kirjavalintapolitiikkaa kaikkine pikku- maisuuksineen ja kyseenalaisti sitä noudattavan kirjastonhoitajan ammattikuvan ja ihmis-/käyttäjäsityksen.

Etto kuitenkin tunnusti palvelulaitoskirjaston toimintaa rajoittavat käytännön realiteetit:

On tietenkin luonnollista, että kun yleisten kirjastojen käyttövarat usein ovat riittämättömät, on hankinnassa ja palvelussa noudatettava ”sääteliäisyyttä”: kaikkia kirjoja ei voida hankkia ja muista kirjastoista välittämistäkin täytyy rajoittaa (vähentämällä esimerkiksi ajanvietteeksi tulkittavan kaunokirjallisuuden välittämistä muualta).²⁵³

Mutta näistä ”teknillisistä ja taloudellisista” rajoitteista huolimatta Etto kirjoituksensa loppuksi tähdensi kirjastotoimen yhteiskunnallista vastuuta ja palvelutehtävää ja asetti sen laajempaan, ajattomaan yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin:

Mutta jos kirjastojen hoitajat ja virkailijat, niiden toimintaa valvovat valtion viranomaiset tai kirjastolautakuntien jäsenet asettuvat kirjojen tekijäin yläpuolelle arvostelemaan sitä mikä on oikein mikä väärin, mikä totta ja mikä valhetta, he eivät ole henkisesti tehtävänsä tasalla. [- -] Kirjastojen tehtävän täytyy säilyä aina samana yhteiskuntajärjestelmästä ja kirjastovirkailijoista riippumatta: sitä mikä on painettu on pyrittävä rajoittamatta toimittamaan kaikkia painetun sanan lukijoita varten.²⁵⁴

Vastinekirjoituksessaan *Arvonihilistinen kirjasto* (Kirjastolehti 2/1965) Urpo Harva puuttui Jorma Eton edellä esiteltyyn määritelmään kirjaston tehtävästä ja toteaa: ”Mikäli tunnen oikein tähänastisia käsityksiä yleisten kirjastojen tehtävästä merkitsee

253 Etto 1964, 107.

254 Etto 1964, 107.

Eton kanta tradition radikaalista murtamista. Hänen näkemystään voi ehkä sattuvimmin nimittää arvonihilistiseksi”. Termin *arvonihilismi* Harva selitti seuraavasti:

[arvonihilismi] on kasvanut esiin positivismin pohjalta. Positivismi tahtoo tehdä filosofiasta tieteen. [- -] Toisin sanoen ei voi olla mitään moraalisia, esteettisiä, uskonnollisia tai metafysisiä totuuksia, vaan ainoastaan tieteellisiä. Jokainen mielipide, joka ei ole luonteeltaan tieteellinen, on pelkästään subjektiivinen. Ja subjektiivisten käsitysten olemukseen kuuluu, ettei niiden välillä voida tehdä mitään arvoeroa, koska tällaisen eron tekeminen edellyttäisi arvojen objektiivisuutta. Ei ole siis mitään objektiivista keinoa osoittaa, että maailmankirjallisuuden klassilliset teokset ovat hiventäkään arvokkaampia kuin mikä tahansa dekkari tai lemmenromanina²⁵⁵

Edelliseen, tieteelliseen positivistiseen filosofiaan pohjautuen Harva nimitti Eton esittelemää palvelulaitos -näkemystä *arvosubjektivismiksi*. ”Kun tämä [arvosubjektivismi] sovelletaan yleisen kirjaston tehtävään, päädytään Eton kantaan”, totesi Harva ja jatkoi:

Koska kirjojen arvoluokitus objektiivisella tavalla on mahdoton, ei kirjasto saa puuttua niiden valintaan. Valinta on jätettävä kirjaston käyttäjien tehtäväksi pitämällä kiinni siitä egalitaristisesta periaatteesta, että jokaisen käyttäjän tarve on tyydytettävä samalla tavalla riippumatta siitä, halutaanko Tolstoin ”Ylösousemusta” tai joitakin pornografisia viikkolehtiä. Kun kaikkia tarpeita ei voida tyydyttää taloudellisista ja teknillisistä syistä, joudutaan kuitenkin valintaa suorittamaan. [- -] lähellä on se ajatus, että jos kaksi haluaa pornografiaa ja yksi Tolstoita, jätetään viimeksimainittu hankkimatta. Missään tapauksessa kirjasto ei saa tehdä valintaa sen perusteella, että jompi kumpi näistä kirjallisuuden lajeista olisi toista arvokkaampaa.²⁵⁶

Tämä argumentointi kuvaa Harvan teoksessaan *Ihminen hyvinvointivaltiossa* kuvaamaa käsitystä, että ”[k]ansalaisten kaikkia tarpeita ja harrastuksia ei voida pitää tasavertaisina”,²⁵⁷ ja hän sovelsi sitä edelleen kirjastolaitokseen seuraavasti:

255 Harva 1965, 30.

256 Harva 1965, 30.

257 Harva 1964a, 134.

Jos [Etto] olisi arvosubjektivismissaan johdonmukainen, hän sanoisi, että jokainen kirjastonjohtaja saa suhtautua kirjojen valintaan miten hän itse haluaa. [- -] Jos Etto huomauttaisi, että jokaisen kirjaston täytyy pitää kiinni siitä, että kukaan kirjaston käyttäjä on oikeutettu saamaan tyydytetyiksi omat tarpeensa, koska kaikki ihmiset ovat tasa-arvoisia, hän luopuisi arvosubjektivismistaan. Sillä lause 'kaikki ovat tasa-arvoisia' on arvostus ja siksi se on vain esittäjänsä subjektiivinen mielipide arvosubjektivismiin mukaan. On mahdotonta osoittaa tieteellisesti, että seuraavista väitteistä jompi kumpi olisi oikea tai väärä: 'kirjaston pitää tyydyttää kaikkia' ja 'kirjaston pitää tyydyttää vain kommunisteja'.

Tässä Harva liitti suoraan Eton henkilöön käyttämänsä arvosubjektivismi -käsitteen, joksi hän oli nimittänyt Eton luonnehtimaa palvelulaitoskirjasto -konseptia. Tässä näkyy myös Harvan elitistinen ihmiskäsitys, josta hän piti kiinni loppuun asti muun aikuiskasvatuksen kentän jo yleisesti hyväksyessä tasa-arvon yhtenä aikuiskasvatuksen peruseriaatteena. (Ks. tämän tutkimuksen luku 2.3.2 Kansansivistystyöstä aikuiskoulutukseen – tasa-arvon työmuodot).

Harvan lähtökohta kirjoitukselleen oli edelleen näkemys kirjastosta sivistyslaitoksena ja Eton esittelemä palvelulaitoskirjasto -konsepti tuntui olevan hänelle täysin vieras hänen todetessaan:

Kaltion esittelemä ohjelma merkitsee toteutettuna, että kirjastolaitos täydellisesti irtautuu kansansivistystyön ja aikuiskasvatuksen järjestelmästä. Jos kirjat valitaan riippumatta kasvatuksellisista päämääristä, koska ei voida tehdä mitään eroa hyvien ja huonojen kirjojen välillä, ei tietenkään tätä eroa voida tehdä kirjaston sisäisessä toiminnassakaan. [- -] kansan lukuharrastusten ohjausta ei ole jätettävä rikospoliisin tehtäväksi, vaan että kasvattajien on siitä huolehdittava. Kaltion ohjelman mukaan kirjasto ei saa arvostella kirjallisuutta, toisin sanoen se ei saa yrittää johdattaa lukijoita hyvän kirjallisuuden ääreen ja pois ala-arvoisesta kirjallisuudesta, koska se ei voi tehdä tällaista eroa. Väistämätön tosiasia on kumminkin se, ettei mikään yhteiskunta tule suhtautumaan kirjallisuuteen arvosubjektivismiin mukaisesti. Pelkistetysti sanoen on vain kaksi vaihtoehtoa. Joko kasvattajat, siis vanhemmat, koulut, kansansivistäjät, herättävät harrastusta hyvään kirjallisuuteen siinä määrin, ettei roskakirjallisuudella ole enää riittävästi lukijakuntaa. Tahi kasvattajat lyövät tämän tehtävänsä laimin, jolloin on varmaa, että jatkuvasti tullaan esittämään kirjojen kontrollointia rikospoliisin tehtäväksi. Ennen kuin kaikki yhteiskuntapiirit ovat ehtineet omaksua sen Eton näkemyksen, että huviteollisuuden

markkinoille työntämä kirjallisuus on katsottava samanarvoiseksi kuin maailman-kirjallisuuden valiteokset, ne ovat jo sortuneet anarkian tilaan.²⁵⁸

Tulkitsen tämän Harvan yliemotionaalisen argumentoinnin hätähuudoksi katoavan arvomaailman puolesta, joka laajenee kirjaston kirjavalinnasta kattamaan sekä kansansivistystyön, kasvatuksen, koulutuksen että kirjankustannustoiminnan ja jossa Harva päätyy suoranaiseen kauhuskenaarioon. Harva ei myöskään uskonut edustavansa yksin puolustamaansa arvomaailmaa, vaan totesi: ”Meidän kirjastolaitoksemme nojaa vielä siihen traditionaaliseen käsitykseen, että sen pitää olla kansansivistyslaitos. Sen mukaisesti hoidetaan kirjastohallintoa ja sen mukaisesti myös suuri yleisö suhtautuu kirjastoihin.”²⁵⁹

Vastineessaan Urpo Harvalle Jorma Etto alkajaisiksi kertoi mielipiteensä Harvan kirjoituksesta:

Professori Urpo Harva osoittaa kunnioitettavaa mielikuvitusta esittäessään ”arvonihilismin” perusteita ja maalaillessaan kauhukuvia tulevaisuudesta, jota kohti minun ”filosofiani” maan kirjastolaitosta johtaa. Voidakseni oikaista kaikki prof. Harvan virheet logiikkaa ja sanojen merkitystä kohtaan minun pitäisi kirjoittaa ilmeisesti kokonainen teos, mitä puheenvuoro ei ansaitse, vaikka kylläkin itse asia: kirjavalinta ja kirjastojen tehtävä.²⁶⁰

Puolustaessaan omaa perusteeseään: ”Yleisen kirjastotoimen korkeana tavoitteena on se, että kuka tahansa missä tahansa voisi milloin tahansa saada käyttöönsä minkä kirjan tahansa” Etto totesi sen olevan peräisin Helle Kannilalta Yhteiskunnallisen Korkeakoulun kirjastokurssilta. Sitten Etto ryhtyi purkamaan kirjoituksensa väitettyä arvonihilismiä, jolla Harva luonnehti Eton ajatuksia. Etto aloitti kirjastotoimen perustehtävästä, jossa hän edelleen kiteytti palvelulaitos -konseptin:

Kirjastot eivät ole itsetarkoitus. Kirjastot ovat olemassa kirjojen käyttäjiä varten. Kirjat ovat käyttämistä varten. Kirjastojen tehtävänä on säilyttää kirjoja ja *toimittaa* niitä asiakkailleen. Kirjastojen tehtävänä on palvella asiakkaitaan. Kirjan toimittaminen jollekin kirjaston käyttäjälle voi tapahtua joko ostamalla kirja kirjaston kokoelmiin tai (mikä tässä on tärkeintä) pyytämällä se lainaksi jostakin

258 Harva 1965, 31.

259 Harva 1965, 31.

260 Etto 1965, 91.

muusta kirjastosta. Tämä ei ole arvonihilismiä, vaikka ei saakaan käsitykseni mukaan mitenkään riippua yhteiskunnan yleisistä arvopäämääristä.²⁶¹

Etto puuttui myös omaan henkilöönsä kohdistuvaan arvosteluun todeten:

Prof. Harva toteaa surullisena rappiostani: ”Jos hän olisi arvosubjektivismissaan johdonmukainen, hän sanoisi, että jokainen kirjastonjohtaja saa suhtautua kirjojen valintaan miten hän itse haluaa.” Niinhän minä sanonkin, niin johdonmukainen minä olen. Eikä se ole mitään nihilismiä. [- -] Hän saa suhtautua asiaan miten itse haluaa. Pääasia, että hän (ja hänen esimiehensä kirjastolautakunnasta valtion korkeimpaan kirjastojohtoon saakka) pyrkii ennen kaikkea palvelemaan kirjastojen käyttäjiä. Minä olen ostanut kirjastoon teoksia lentävistä lautasista, vaikka itse en usko niiden olemassaoloon.²⁶²

Etto täsmensi tasa-arvokäsitystään puuttumalla Harvan tasa-arvokäsitykseen: ”Hänen mielestään muuten lauseke ’kaikki ovat tasa-arvoisia’ on vain esittäjänsä subjektiivinen mielipide eikä mikään tieteellisen pätevä lähtökohta esim. demokratialle tai esim. suomalaiselle yhteiskuntajärjestelmälle. [- -] Edelleen minun mielestäni, avoimen subjektiivisesti: yleisen kirjaston pitää tyydyttää kaikkia jotka sitä käyttävät.”²⁶³

Edelleen Etto syvensi käsitystään kirjastotoimen perustehtävästä todeten:

Jos valtio voisi antaa kirjastojen käyttöön niin paljon rahaa, että ne todella voisivat kaikkia palvella, katsoisin yleisen kirjaston todella olevan hyvän kirjaston. [- -] Ehtona on vielä kuitenkin se, ettei mikään yhteiskuntajärjestelmän muutos, yleinen aivopesu ja mielipiteen muokkaus muuttaisi sen toimintaa vähääkään. *Teoriassa yleinen kirjasto siis minun mielestäni on ja pyrkii olemaan viimeinen turvapaikka ja säteily suoja kaikenlaista pakko-ohjausta ja mielipide-diktatuuria vastaan.* Tämä on teoreettinen ja utopistinen mielikuva hyvästä yleisestä, en usko sellaista koskaan syntyvän, koska taloudelliset mahdollisuudet ovat riittämättömät ja koska edes kirjaston johtajat eivät opi kurssellakaan käyttämään saamaansa valtaa oikein (minun mielestäni). Tämä ei ole mitään arvonihilismiä, vaan realistista päämääränasettelua.²⁶⁴

261 Etto 1965, 91.

262 Etto 1965, 91.

263 Etto 1965, 92.

264 Etto 1965, 92.

Lopuksi Etto sanoutui irti kirjaston kasvatustehtävästä ja osoitti sen perusteiden sattumanvaraisuuden esimerkiksi juuri kirjavalinnassa:

Prof. Harva on esittänyt [- -] että kansan lukuharrastuksen ohjausta ei ole uskottava rikospoliisille, vaan kasvattajille. Hänen mielestään siis ”Juhannustanssien” ja Sissiluutnantin” mahdollinen tulkitseminen jumalanpilkaksi tai pornografiaksi olisi jätettävä kirjastovirkailijoille (muiden muassa). Tämä minun mielestäni on täyttä anarkiaa. Kun esim. ”Juhannustanssien” jumalanpilkasta saattaa kirjastossa olla yhtä monta mielipidettä kuin virkailijaakin, määrää asian yhden virkailijan (johtajan) subjektiivinen mielipide. Mikäli tämäkään ei kasvatusmielessä olisi riittävää, päätöksen teko kai kuuluisi esim. ”Arvostelevan kirjaluettelon” kirjoittajille tai peräti kouluhallitukselle. (Nykyinen kirjastolakikaan ei anna kouluhallitukselle sellaista valtaa). Juuri tällaista menettelyä tuntuvat monet kirjastojen valikoimista vastuussa olevat suosivan ja juuri sen takia minä pääkirjoitukseni kirjoitin.²⁶⁵

Kirjoituksensa päätteeksi Etto tiivistä visionsa palvelulaitoskirjastosta, sen kirjavalinnasta, kirjastonhoitajista ja suhteesta käyttäjiin ja ympäröivään yhteiskuntaan:

Minun ohjelmani ei ole ollenkaan mikään ohjelma, se on mielipide ja maailmankatsomus. Prof. Harva syyllistyy mielestäni perin arveluttavaan vääristelyyn kirjoittaessaan, että *Kaltion* esittämä ohjelma toteutettuna merkitsisi kirjastolaitoksen täydellistä irtautumista kansansivistystyön ja aikuiskasvatuksen järjestelmästä. Jos kirjastolaitosta ryhdyttäisiin uudistamaan minun maailmankatsomukseni mukaisesti, pyrittäisiin kirjastokursseilla nimenomaan juurruttamaan opiskelijoista kaikki mahdolliset ennakoasenteet ja arvostelmat. Se ei merkitse, etteikö niitä heillä yksityisesti saisi olla ja myös vapautta niitä julistaa. Virkatehtävissään heidän kuitenkin tulisi oppia niitä huolellisesti karttamaan, jotta kirjastot todella voisivat palvella asiakkaitaan sitä ympäröivän yhteiskunnan ja ns. yleisen mielipiteen ailahtelevista arvostelmista riippumatta ja jotta kirjastot todella olisivat tässä ahdistavan mielipidemuokkauksen yhteiskuntajärjestelmässä edes jonkinlaisia sanan vapauden temppeleitä.²⁶⁶

Olen edellä paneutunut selostamaan yksityiskohtaisesti Kirjastolehdestä käytyjä kirjavalintakeskusteluja pyrkimyksenäni osoittaa, että palvelulaitoskirjasto -konseptista voitiin keskustella tyhjentävästi vain ja yksinomaan kirjavalintatehtäväänkin nojau-

265 Etto 1965, 92–93.

266 Etto 1965, 93.

tuen – ja että vanha ja uusi arvomaailma olivat kirjalintakeskustelussa kipeämmällä törmäyskurssilla kuin uusien työmuotojen yhteydessä konsanaan.

Urpo Harvan ja Jorma Eton kirjalintakeskustelun innoittamana Kansansivistysopillinen yhdistys järjesti Tampereella maaliskuussa 1965 yleisen keskustelutilaisuuden aiheesta *Holhous vai arvonihilismi kirjastojen kirjalinnassa*. Tilaisuus, jossa Helle Kannila ja vt. professori Antti Eskola alustivat, veti Yhteiskunnallisen Korkeakoulun luentosalin täyteen ja keskustelu oli vilkasta.²⁶⁷ Tilaisuudesta julkaisi referaatin Tampereen kaupunginkirjaston henkilökuntalehti.²⁶⁸

Helle Kannila ei alustuksessaan kannattanut holhousta, mutta ei arvonihilismiäkään, jonka jo määrärahojen niukkuus esti. Kannila lähti kirjalintaperusteluissaan kirjastoasetuksen määrittelystä, jossa ”yleisten kirjastojen tulee tyydyttää *yleistä* sivistystarvetta ja lukuharrastusta” (kursiivi Maija-Liisa Peltosen) ja on siten ”siis riippuvainen siitä ympäristöstä, jossa se toimii”.²⁶⁹ Kannila yhtyi Eton ajatuksiin siinä, että ”[k]irjalintaa ei voida suorittaa omien henkilökohtaisten mielipiteitten mukaan, on harrastettava puolueettomuutta yhtä hyvin poliittisissa kuin uskonnollisissa kysymyksissä. Kirja valitaan *tason*, ei moraalin mukaan.” (Kursiivi Peltosen). Kaunokirjallisuuden valinnasta puhuessaan Kannila pysytteli kuitenkin vanhoilla tutuilla linjoillaan: ”Rajat [taide- ja viihdekirjallisuuden välillä] ovat liukuvia ja viihdettä kirjastoon tulee aina jonkun verran, vaikka olisi toivottavaa, ettei sitä tulisi. Taidekirjallisuutta valittaessa ei moraalikysymyksillä saisi olla liian suurta osuutta. Viihdettä valittaessa on sitä vastoin pidettävä tiheää seulaa. [- -] Jos kirjastoa syytetään ajanvietteen puuttumisesta, voidaan vastavedoksi esittää esim. se, ettei julkisia varoja käytetä karamellienkaan ostoon tai iskelmälevyjen ostoon, jokainen saa ne itse hankkia.” Alustuksessaan Kannila tähdensi, että lukijan neuvonta ei ole holhousta, mutta ei mielellään käyttänyt sanaa kirjastokasvatus (kursiivi Peltosen): ”Ketään ei saa halveksia siksi, että hänellä on huono maku”, siteerasi Peltonen Kannilaa.²⁷⁰

Urpo Harva puolestaan tähdensi edelleen, että koska kirjastolla ja muulla vapaalla sivistystyöllä on yhteisiä periaatteita, niin kasvatustyö kuuluu siis myös kirjastolle. Kirjaston kasvatustyön tulisi herättää ja ohjata lukuharrastusta. Tähän Maija-Liisa Peltonen kertoi todenneensa, että ”kirjastonhoitajassa on halua kasvattamiseen, mutta ollaan arkoja, koska pelätään aikuisten ihmisten ollessa kyseessä sitä, että neuvonta

267 ”Holhous vai arvonihilismi” Kansansivistysopillisen yhdistyksen pohdittavana 1965, 130.

268 Kirjastoalan edustajia tilaisuudessa olivat Helle Kannilan lisäksi ainakin kirjastontarkastaja Veikko Junnila ja referaatin kirjoittaja, Tampereen kaupunginkirjaston opiskeluneuvoja Maija-Liisa Peltonen. Aikuiskasvatuksen edustajina mainittiin professori Urpo Harva ja lisensiaatti Aulis Alanen.

269 Peltonen 1965, 6.

270 Peltonen 1965, 6–9.

saa holhouksen sivumakua”. Harva vastasi Peltoselle, että ”eräs keino kasvattaa on esiintyä kirjojen ystävänä, jolloin innokkaasti esitellään sitä elämystä, jonka kirja on itselle tuottanut”.²⁷¹

Jorma Eton liberaalia linjaa kannanotoissaan ei referaatin mukaan edustanut kukaan kirjastoalan edustaja, vaan professori Antti Eskola. Eskola näki kirjaston tehtävänä ”siirtää informaatiota mahdollisimman nopeasti eteenpäin”, mutta tehtävässään se ei voi toimia täysin arvonihilistisesti, koska kaikkea ei voida hankkia, vaan valintaa on suoritettava. Eskolan mukaan arvoja ei voi asettaa tärkeysjärjestykseen, vaan kaikkien osapuolten arvot on otettava huomioon. ”Tämä on demokratiaa, ei arvonihilismia”, totesi Eskola. Etsiessään esimerkkiä arvonihilismistä, Eskola löysi sen liikennelaitoksesta: ”[s]en tehtävänä on kuljettaa yhtä hyvin kommunisteja kuin fasisteja, yhtä hyvin kirkkoon kuin kapakkaan”.²⁷²

Kirjastolehti totesi yhteenvedon keskustelusta, että ”[t]ahallaan kärjistetyssä otsikossa esitettyjä vaihtoehtoja ei ilmeisesti kukaan pitänyt ainoina mahdollisina, vaan harkittua avaramielistä, holhousta karttavaa kirjalainta kannatettiin”.²⁷³ Vaikka ”Tapaus Salamaan ei puututtu”, niin kaikkienensa Maija-Liisa Peltosen referaatin perusteella kentältä välittyi perinteinen kuva kirjastosta sivistyslaitoksena ja kirjalainnasta sivistyskasvatuskirjaston työvälineenä. Palvelulaitos -konsepti ei kentän keskustelussa ollut vielä lyönyt itseään läpi – ainakaan niin kauan kuin termiä *arvonihilismi* käytettiin *tasa-arvon* ja *palvelulaitoksen* synonyyminä.

Tämän jälkeen termi *arvonihilismi* hävisi Kirjastolehden kirjalaintadiskurssista. Sen sijaan sanaparin (*kirjasto*)*kasvatus/holhous* – *arvonihilismi* tilalle Helle Kannila otti käyttöön sanaparin *vastuu* – *vapaus*. Pohtiessaan Porin kirjastokokouksen kirjalaintakeskustelua Kannila tiivistä suhtautumisensa ”nykyhetken kaunokirjallisuuden pulmien” pohdiskeluun toteamalla: ”paras ajateltavissa oleva yksimielinen lopputulos olisi entistä suurempi suvaitsevaisuus, joka suuntaan, niin että käsitettäisiin sekä ’vapauden’ että ’vastuun’ ensisijaisten edustajien hyvä tarkoitus”.²⁷⁴ Kannila jatkoi aiheesta Suomen Kirjastoseuran järjestämässä kirjalainnan ja neuvonnan seminaarissa Nurmijärven Vantalassa 23.–25.8.1965 otsikolla *Sanan vapaudesta ja vastuusta sanasta*. Kannila painotti edelleen sanan vapauden tärkeyttä, jota ei saa ennakkosensuurilla eikä jälkikäteisellä takavarikoinnilla rajoittaa, mutta korosti samalla ”kirjastoillekin kuuluvan vastuun siitä, millaista sanaa ne levittävät”. Kannila tähdensi kirjastojen taloudellista ja kasvatusvastuuta todetessaan, että ”[v]erorahoilla sivistystarkoituksia

271 Peltonen 1965, 8.

272 Peltonen 1965, 7.

273 ”Holhous vai arvonihilismi” Kansansivistysopillisen yhdistyksen pohdittavana 1965, 130.

274 Emerita 1965a, 193.

varten ylläpidetty kirjasto on vastuussa valtiolle ja kunnalle sekä ennenkaikkea lukevalle yleisölle”. Kirjastojen moraalisen vastuun Kannila rajasi koskemaan lähinnä ajanvietekirjallisuutta: ”on vältettävä kirjoja, joiden voi epäillä johtavan elämän todellisten arvojen väheksymiseen, koska niissä pidetään esim. väkivaltaa, rahaa, kauneutta ylimpinä tavoitteina, taikka huonontavan kehnolla tyyllillään ja kielellään kirjallista makua.” Aiemmin kärjekkäimmässä kirjavalintakeskustelussa *kasvatus*-käsityksen synonyyminä käytetyn *holhous*-käsityksen Kannila torjuu: ”Yksityisiä lukijoita ei sovi ylhäältäpäin holhota ja tuomita, mutta kaikille on yritettävä kirjastoissa vapaasti pitää tarjolla niin hyvää ja monipuolista luettavaa kuin mahdollista”.²⁷⁵ Kannilan teesit olivat siis edelleen samat kuin Tampereen keskustelussa *Holhous vai arvonihilismi kirjastojen kirjavalinnassa* – vain termit olivat muuttuneet.

Sanaparia *vapaus* ja *vastuu* käytti edelleen vielä pari vuotta myöhemmin kouluneuvos Kaarina Ranta alustuksessaan *Kirjavalinnan vapaus ja vastuu* Seinäjoen kirjasto- ja kirjallisuusseminaarissa 3.–5.7.1967.²⁷⁶ Alustuksessaan Ranta korosti ”kirjaston puolueettomuutta moraalisiin, poliittisiin, uskonnollisiin ja sosiaalisiin kysymyksiin nähden”.²⁷⁷ Tähän kiteytykseen sisältyi kirjavalintadiskurssin uusi termi *puolueettomuus*, josta tultiin taittamaan peistä Kirjastolehdenkin kirjavalintakeskusteluissa.

Keskustelun avasi kirjastonhoitaja Anneli Putkonen kirjoituksellaan *Kirjastonhoitajako puolueeton?* (Kirjastolehti 10/1968). Kirjoituksensa aluksi Putkonen avasi termiä *puolueeton* toteamalla:

Yleisen käsityksen mukaan kirjastolaitosta pidetään puolueettomana. Tätä vastaan ei olisi mitään sanomista, ellei aivan selvästi sanasta ’puolueeton’ olisi kirjastonhoitajien piirissä ainakin kahta eri käsitystä. Toisen mukaan ’puolueeton’ tarkoittaa sitä, ettei kirjasto saa olla missään tekemisissä politiikan ts. poliittisten puolueiden kanssa eli kirjasto olisi poliittisesti puolueeton. [- -] Toisen käsityksen mukaan ’puolueettomuus’ merkitsee tasapuolisuutta kaikkia kohtaan poliittisista tai muista erimielisyyksistä välittämättä. Tämä puolueettomuus on oikeaa puolueettomuutta, tasapuolisuutta. Näiden kahden käsityksen lisäksi voidaan vielä merkitä yhtäläisyysmerkki sanojen ’puolueeton’ ja ’porvari’ välille.²⁷⁸

275 Kauppi 1965b, 234–236.

276 Kyseessä oli Seinäjoen kaupunginkirjaston ja Etelä-Pohjanmaan kesäyliopiston 3.–5.7.1967 järjestämä seminaari aiheesta *Kirjailija – kirja – lukija*.

277 LL & MM 1967, 181.

278 Putkonen 1968b, 378.

Anneli Putkonen katsoi kirjoituksessaan, että ”kirjastonhoitaja joka tapauksessa vaikuttaa poliittisesti kirjanvalintapolitiikallaan, sillä kirjanvalinnassakaan ei ole ’puolueettomia’ päätöksiä tehtävissä, koska päätöksenteolla on aina poliittiset seuraukset. Kirjastolaitos tukee siinä missä koulu, kirkko ja muut valtaeliitit ns. porvarillista hegemoniaa”.²⁷⁹ Tutkiessaan kirjastonhoitajaa päätöksentekijänä eli kirjallisen informaation levittäjänä Putkonen oli teettänyt kirjastonhoitajille kyselyn.²⁸⁰ Kirjavalintaa Putkonen kartoitti valmiilla väittämillä ja sai seuraavanlaisen tuloksen: ”26 % kirjastonhoitajista haluaa torjua kirjastoista kristinuskon vastaisen kirjallisuuden, 37 % valitsee kirjat kirjastoon niiden taiteellisen arvon (kaunokirjallisuus) eikä kysynnän mukaan, 77 % uskoo, että kirjastolaitos toimii tasapuolisesti kaikkia kohtaan, 56 % on sitä mieltä, että kirjastolaitos ei ole ajastaan jäljessä, 56 % uskoo, ettei kirjaston kirjavalinnalla ole mitään tekemistä sensuurin kanssa, 15 % mielestä kirjastoissa on alkanut näkyä liikaa poliittisia kirjoja, 49 % tahtoo, että kirjastojen pitäisi enemmän huolehtia siitä, että ihmiset kunnioittavat perinteellisiä arvoja”.²⁸¹ Näistä tuloksista Putkonen esitti johtopäätöksinään, että

[v]äite siitä, että kirjastolaitos on kaikkien ulottuvilla ja palvelu on tasapuolista kaikkia kohtaan, ei pidä täysin paikkaansa. Vaikka kirjastolaitoksen omistaa koko kansa, sitä käyttää n. 23 % kansasta. Sitäpaitsi eivät nämäkään käyttäjät ole tasaisesti kaikista yhteiskuntakerrostumista, vaan he edustavat pääasiassa keski-luokkaa – samaa, mihin kirjastonhoitajat kuuluvat ja minkä mielipiteitä tukevaa materiaalia kirjastot jakavat. [- -] Kirjastonhoitajia ei voida pitää ’puolueettomina’ sanan siinäkään merkityksessä, minkä he ovat sille antaneet. Suurin osa heistä on sitoutunut oikeistoon ja omaksunut asenteensa täysinä totuuksina. [- -] Puhukaamme tulevaisuuden kirjastonhoitajasta tasapuolisena tiedonvälittäjänä eikä puolueettomana kasvattajana.²⁸²

Tämä *nuoren radikaalin* Anneli Putkosen kirjoitus edustaa selkeästi vasemmistolaista kirjastodiskurssia, josta käsin sekä termi *puolueettomuus* että *tasapuolisuus* on määritelty. Hänen argumentointiinsa vastasivat sekä Helle Kannila että Sven Hirn. Helle Kannila lähti Nykysuomen sanakirjan avulla määrittelemään edellä mainittuja termejä lähtien puolueista riippumattomasta tai puolueettomasta suhteesta keske-

279 Putkonen 1968b, 378.

280 Kyselyyn vastasi 213 kirjastonhoitajaa: 42 kaupungeista, 19 kauppaloista ja 152 maalaiskunnista. Kyselyn vastausprosentti oli 85% ja kyselyyn pohjautui Putkosen sosiologian pro gradu -työ *Kirjastolaitos tiedonvälittäjänä*. Tampereen yliopisto 1969.

281 Putkonen 1968b, 378–381.

282 Putkonen 1968b, 381.

nään ristiriitaisiin mielipiteisiin ja päätyen samojen periaatteiden mukaan kaikkiin suhtautuvaan eli *tasapuolinen* -termin määritelmään. Kannilan mielestä termeissä *puolueeton* ja *tasapuolinen* ei kirjastosta puhuttaessa ollut varsinaisia eroja. Kirjoituksessaan Kannila otti kantaa siihen puolueettomuuden tulkintaan, ”ettei kirjastonhoitajan yksityishenkilönäkään sopisi liittyä mihinkään puolueeseen tai yleensä ottaa kantaa yleisissä kiistakysymyksissä”. Kannila kuitenkin korosti, että ”[t]ällä tavalla puolueeton ei kirjastonhoitaja todellakaan voi olla eikä hänen sitä tule olla, kysymys on vain hänen toiminnastaan julkisessa tehtävässä”. Tässä kannanotossa Kannila siis yhtyi Jorma Eton edellä selostettuun näkemykseen kirjastonhoitajasta virkatehtävässään. Yhteenvetonaan Kannila esitti, että koska termi *puolueettomuus* helposti tulkitaan väärin, olisi sen sijaan parempi käyttää termiä *tasapuolisuus*.

Helle Kannila näki kirjavalinnan ajankohtaisina ääripäinä Anneli Putkosen kyselyn tuloksen, jossa 49 % vastaajista halusi kirjastojen huolehtivan perinteisten arvojen kunnioittamisesta ja toisessa päässä *nuorten radikaalien* edustaman poliittisen propagandan kannattamisen ja fasistisen kirjallisuuden kieltämisen. Soveltaessaan sanaparia *puolueettomuus – tasapuolisuus* tälle janelle Kannila päätyi suosittamaan ALA:n Bill of Rights -julistuksen periaatetta: ”kirjaston on tarjottava käytettäväksi kaikkia (huom. kaikkia) niitä käsityksiä ja mielipiteitä, mitä on esitetty aikamme kansainvälisistä, kansallisista ja paikallisista kysymyksistä ja ongelmista, sekä ettei kirjallisuutta ole tuomittava käyttöön kelpaamattomaksi puoluepoliittisista syistä tai jotakin oppijärjestelmää vieroksuen”. Tässä edelleen ajankohtaisessa pyrkimyksessä ei Kannilan mukaan ollut eroa sillä, nimitettiinkö sitä puolueettomuudeksi vai tasapuolisuudeksi.²⁸³

Kirjastonjohtaja Sven Hirn puolestaan ei *Reunamerkintöjä* -kirjoituksessaan puuttunut käsitteenmäärittelyihin, vaan Anneli Putkosen kyselytutkimuksen tulokseen, jossa 49 % vastaajista halusi kirjastojen huolehtivan perinteisten arvojen kunnioittamisesta. Tämän tarpeettomana pitämänsä tutkimuksen tuloksen Hirn katsoi enemmänkin kertovan ”kansakoulunopettajien yleisistä asenteista”, sillä kyselyyn vastanneista vain 30 % oli kirjastotutkimuksen suorittaneita, loput sivutoimisia.

Kirjoituksessaan Sven Hirn myös määritteli nuorten kirjastonhoitajien radikaalin suuntauksen, joksi se oli nimetty ammattikunnan keskuudessa: ”En syytä ketään tietoisista vääristelyistä. Käsittääkseni eräs perussyy sukupolvien välisiin ristiriitoihin on siinä, että nuoret kaipaavat kyntömaata. Jos epäkohtia ei ole, ne on pakko luoda; radikaalisuus ei erotu, jollei taustaa ensin maalata riittävän mustaksi. Mikään ei olisi niin surullista, kuin jos kaikki olisi miltei kunnossa. Elämänvalheen rakentaminen alkaa joskus

283 Kannila 1969a, 15–17.

jo ennen parrankasvua.”²⁸⁴ Anneli Putkonen vastasi Sven Hirnille tunnustautuen nuoreksi radikaaliksi, ”mitä niillä sitten tarkoitetaan” ja totesi, että ”nykyinen keskustelu on omiaan pian todella vieraannuttamaan nuoret omaksi oppositior ryhmäkseen”.²⁸⁵

Tulkitsen *keskipolven radikaaliksi* nimeämäni Sven Hirnin reaktion Anneli Putkoson tutkimustulokseen kannanotoksi siitä, että hänen mielestään kirjastotoimi oli todellisuudessa edennyt liberaalimpaan suuntaan kuin tutkimustulos kirjastoista perinteisten arvojen puolustajana antoi ymmärtää. Tätä tulkintaa tukevat näkemykseni mukaan myös Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteet vuodelta 1967, joiden laadinnassa Hirn oli ollut mukana.²⁸⁶

Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteet alkavat ohjesäännön mukaisesti kirjastoasetuksen sanamuotoa noudattaen: ”tydyttää kaupungin yleistä sivistystarvetta ja edistää lukuharrastusta”. Seuraavaksi määritellään kirjaston yhteiskuntapoliittinen tehtävä: ”Toteuttaessaan näitä pyrkimyksiä kirjasto toimii informaatiolaitoksena, jonka tehtävänä on hankkia kirjallisuutta ja audiovisuaalista aineistoa. Kirjaston kokoelmat asetetaan kaikkien kaupungin asukkaiden käytettäväksi mahdollisimman tarkoituksenmukaisella ja aktivoivalla tavalla.”

Kirjavalintaperiaatteet ottavat kantaa myös kirjaston puolueettomuuteen/tasapuolisuuteen toteamalla kirjavalinnasta seuraavasti: ”[k]irjallista ja audiovisuaalista aineistoa valittaessa kirjasto pyrkii pysyttämään puolueettomana moraalisiin, poliittisiin, uskonnollisiin ja sosiaalisiin kysymyksiin nähden”. Todettaessa, että ”[a]ineiston valinnassa päähuomio kiinnitetään taiteelliseen kokonaisuuteen eikä kirjallisuuslajiin tai asianomaisen teoksen tarkoitukseen” tulkitsen, että valinnan piiriin voidaan sisällyttää myös ajanvietekirjallisuus.

Kirjavalintaperiaatteiden kohta kolme: ”Kirjasto karttaa kirjallisuutta, joka ilmeisesti vääristelee käyttämiään tosiasioita tai kokemusmateriaalia. Teokset, jotka pyrkivät rajoittamaan vapaata mielipiteenmuodostusta tai kansalaisen oikeutta rodusta, uskonnosta ja asemasta riippumatta tasaveroisesti osallistua yhteiskuntaelämän kehittämiseen, eivät kuulu kirjaston hankintaohjelmaan. Poikkeuksen muodostavat ainoastaan yleistä historiallista merkitystä omaavat teokset” synnytti Kirjastolehdessä mielenkiintoisen keskustelun Helle Kannilan ja Sven Hirnin välillä. Kannilan mielestä tämä kirjavalintaperiaatteiden kohta poikkesi ALA:n julistuksen ”Bill of Rights” yleisestä puolueettomuuspolitiikasta.²⁸⁷ Kannila tulkitsi tämän kohdan sanamuodon ”historiallinen merkitys” niin, että esimerkiksi Hitlerin *Mein Kampf* teosta ei olisi

284 Hirn 1969e, 288.

285 Putkonen 1969c, 345.

286 Hirn 1969b, 18.

287 Kannila 1969a, 16–17.

hyväksytty kirjastoon silloin kun se oli aktuaali, [vaan] vasta nyt”,²⁸⁸ johon Hirn vastasi: ”Pitäisin ’Mein Kampfia’ ilman muuta historiallista merkitystä omaavana teoksena, sekä nyt että vielä suuremmalla syyllä 1933. Huomattavien valtionpäämiesten kirjoitelmat kuulunevat ilman muuta tähän luokkaan, olivat ne sitten sisällöltään ja laadultaan miten kummallisia tahansa.”²⁸⁹ Tässä yhteydessä Hitlerin ”Mein Kampf”, jonka Kai Ekholm nimeää vuosien 1944–46 kirjapoistojen poistetuimmaksi teokseksi ja maailmanhistorian sensuroituimmaksi teokseksi²⁹⁰ tuntuu muuttuneen lähinnä historialliseksi kuriositeetiksi. Hirnin mukaan kirjavalintaperiaatteiden kohtaa kolme ”voidaan aiheellisesti soveltaa epämääräisen tietokirjallisuuden alakasvillisuuteen, sellaiseen jota joskus hyvinkin itsepintaisesti, uhkaillen tai suostutellen, tyrkytetään kirjastolle ostettavaksi tai lahjoituksena esille pantavaksi”.²⁹¹ Tällä sananvaihdoilla ja sen sisältämillä linjauksilla tuli olemaan merkitystä paitsi 1960-luvun lopun myös 1970-luvun kirjavalintakeskustelulle. Merkittävä on myös kirjavalintaperiaatteiden neljäs kohta kokonaisuudessaan:

Noudattaessaan tätä kirjavalintaohjelmaa kirjasto pyrkii tarjoamaan lainaajilleen mahdollisuudet tietojensa ja ajatusmaailmansa laajentamiseen. Siten kirjasto samanaikaisesti toimii sekä palvelulaitoksena että kulttuuria edistävänä keskuksena, joka ei puutu käyttäjiensä yksilölliseen valinnanvapauteen eikä pyri vaikuttamaan niihin tuloksiin, joihin he lukemisensa perusteella päätyvät. Tyydyttäessään mahdollisimman erilaisten ryhmien tiedon ja ajanvietteen tarpeen kirjasto myötävaikuttaa yleisen kirjallisuus- ja kulttuuriharrastuksen demokratisoitumiseen, laajenemiseen ja syvenemiseen.²⁹²

Tätä Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteiden kohtaa voisi epävirallisesti kutsua ”kirjavalinnan liberalisointijulistukseksi”, sillä niin kiteytetyksi ja tyhjentyvästi siinä on hahmoteltu sekä sisällössä että sanamuodossa yleisen kirjastotoimen 1960-luvun modernisointikehitys sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi. Kirjasto määrittää sekä palvelulaitokseksi että kulttuurilaitokseksi. Kirjasto tarjoaa käyttäjilleen mahdollisuuksien tasa-arvoa sekä tietopalveluna että ajanvietteenä, mutta rajaten pois kasvatustehtävän: ”ei puutu käyttäjiensä yksilölliseen valinnanvapauteen eikä pyri vaikuttamaan niihin tuloksiin, joihin he lukemisensa perusteella päätyvät”.

288 Kannila 1969a, 17.

289 Hirn 1969b, 18.

290 Ekholm 2000, 103.

291 Hirn 1969b, 18.

292 Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteet 1967, 77; Kirjasto-utiset 1967, 4–6.

Lopuksi kirjastotoimi asetetaan yleiseen yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin: osaksi yleistä kulttuuripoliittista demokratisoitumiskehitystä.

1970-luvulla, Helle Kannilan kuoltua, Kirjastolehden kirjalintakeskustelu väheni ja keskittyi suoraviivaisemmin vuosikymmenen yleisen kulttuuripoliittisen mission ympärille. Tämä kävi ilmi kirjalintakeskustelusta, jonka herätti Sven Hirn pääkirjoituksellaan *Velvollisuus?*, joka käsitteli ruotsinkielisten kirjastojen ja Uudenmaan läänin koulutoimentarkastajan, Barbro Boldtin, kirjoitusta *Svensk-bygden-lehdessä* (8/1972).²⁹³ Tässä kirjoituksessa Boldt ilmaisi huolensa siitä, että ulkomainen viihdekirjallisuus oli hankinnoissa syrjäyttänyt Suomen ruotsinkielisen kirjatuotannon ja siten kirjalinnassa oli laiminlyöty tehtävä tarjota ja tukea erityisesti suomalaista kirjallisuutta. Tätä kannanottoa Hirn tarkasteli kirjoituksessaan nimenomaan kirjastolainsäädännön tehtävämäärittelyn kautta ja totesi suoraviivaisesti:

Vetoomus kirjastoille sisältää kuitenkin piirteen, jota sopii tarkemmin pohtia. Melko selväpiirteisesti tuodaan kirjoituksessa julki mielipide, että kirjastojen ostot muodostavat kustannuspoliittisen tekijän, jonka määrätietoisessa suuntaamisessa on käytettävä harkintaa. Ajatus ei kylläkään saa tukea mistään virallisesta asiakirjasta. Kirjastojen tehtävämäärittely on asetuksessa ilmaistu sanonnalla, että niiden tulee tyydyttää yleistä sivistystarvetta ja lukuharrastusta. Tätä tarkoitusta varten kunnat myöntävät määrärahat kirjastojensa käyttöön ja kirjastonhoitajan tulee pyrkiä toteutukseen mahdollisimman tehokkaasti. Hän on toimeenpanija, välittäjä, tärkeä rengas toimeksiantajan ja asiakkaan välillä. Mitään itsenäistä harkinnanvaltaa tehtävään ei ole sisällytetty. Kirjastojen kirjalikoiman on tietysti oltava monipuolinen, virikkeitä ja viihdettä antava, sisällettävä kotimaista kirjallisuutta ja omakustanteita, bestsellereitä ja dekkareita. Toiminta suuntautuu kuitenkin kauttaaltaan asiakkaaseen eikä se ota – tai saisi ottaa – huomioon mitään hellyttäviä sivuvaikutteita. Jos ostamme suomenruotsalaisen kirjan sen takia, että kirjailija ei tule toimeen, kustantaja on vaikeuksissa ja kulttuurimme uhkaa näivettyä, olemme jo hakoteillä.²⁹⁴

Kari J. Kettula vastasi tähän seitsemänkymmentäluvun kulttuuripolitiikan yleisin argumentein todeten vastineessaan *Kauhea pääkirjoitus*:

Suomessa luodun kulttuurin tilanne on tällä hetkellä huolestuttava. Tehokkaat monikansalliset myyntikoneistot syytävät kotimaan markkinoille kirjoja, eloku-

293 Boldt 1972, 166–167.

294 Hirn 1973b, 41.

via, levyjä suurten pääomien tukemana. Sarjatuotanto pitää kansainvälisten tuotteiden hinnat alhaisina ja mainosmiehet huolehtivat lopusta. [- -] Dominoivana kulttuurimuotona on ollut länsimainen tajuntateollisuus, yleiseurooppalais-amerikkalainen kaupallinen kulttuuri. Kirjastot voisivat periaatteessa uida vastavirtaan, valita materiaalia myös kaupallisten kulutustottumusten ulkopuolelta, tukea oman kansallisen kulttuurin kehitystä. Minusta meidän olisi päinvastoin kuin Sven Hirn ehdottaa tietoisesti suunnattava kirjastojen hankinnat pois länsimaisen standardikulttuurin maailmoista, suunnattava ne kohti suomalaisten alakulttuurien tuotteita. Meidän on tuettava suomenruotsalaista kirjallisuutta, meidän on turvattava työväenkirjallisuuden jakelu, meidän on huolehdittava, että pienilevikiset saamelais- ja mustalaiskulttuurin tuotteet löytävät tiensä kirjastoihin. Vain demokraattinen, eri kielialueet, maantieteelliset ja sosiaaliset ulottuvuudet huomioonottava hankintapolitiikka takaa kirjastoille mahdollisuudet palvella asiakkaita mahdollisimman monipuolisesti.²⁹⁵

Tähän Sven Hirn esitti vastineessaan *Hirnuinen väärinkäsitys* tarkennuksensa:

Totta kai aineistoa on valittava myös tavanomaisista kanavista poiketen, vasta- ja myötävirtaan, saamelaisista ja mustalaisistakin kertovaa. Mutta kirjastot eivät nähdäkseni voi määrärahoillaan ryhtyä järjestelmällisesti tukemaan mitään erityistä kustannustoiminnan haaraa, koska sellaista tehtävää ei niille ole annettu. Välttämättömän tuen on tultava joltain toiselta taholta. [- -] Toisin sanoen: kirjastonhoitaja on aika vastuullinen henkilö kentässä työnantajan (kunnan) ja asiakkaitten (kuntalaisten) välissä. Siinä ei ole varaa eikä oikeutta lähteä yksioikoisesti vaalimaan omia mieltymyksiään.²⁹⁶

Olen esitellyt tämän argumentoinnin sanataarkasti sen vuoksi, että siinä tulevat kirjavalintadiskurssiin uudet termit *demokraattinen* ja *monipuolinen* – ja ennen kaikkea Sven Hirnin ja Kari J. Kettulan argumentit edustavat niitä kahta ääripäätä joiden väliin koko seitsemänkymmentäluvun kirjavalintakeskustelu sijoittuu. Näihin argumentteihin sisältyvät niin kirjastotoimen tehtävänmäärittely kirjavalinnan kautta, kirjavalinnan sisältöpainotukset, kirjastonhoitajan rooli kirjavalinnassa, suhde kysyntään ja suhde käyttäjäkuntaan.

Turun kaupunginkirjaston henkilökuntalehden *Kirjastouutisten* referaatissa Barbro Boldtin kirjoituksesta tulee esille vielä uusi, kirjavalinnan kannalta merki-

295 Kettula 1973, 157.

296 Hirn 1973c, 157.

tyksellinen yksityiskohta, jota Sven Hirn ja Kari J. Kettula eivät käsitelleet. Sirpa Schüler referoi seuraavasti:

Artikkelissa todetaan, että lainaajien toivomuksia on tietenkin tiettyssä määrin noudatettava, edellyttähän jo kirjastolakikin yleisten kirjastojen hankkivan kirjallisuutta lukijoiden virkistykseksi. On kuitenkin huovattava [p.o. huomattava] tasapuolisuuden nimessä, että kirjastolaitoksellemme on annettu muitakin tehtäviä. Helposti sulava viihde on osittain paikallaan yleisessä kirjastossa, mutta tehtäviin kuuluu myös mahdollisimman laajojen valinnan mahdollisuuksien tarjoaminen kirjaston toimialueen kaikille asukkaille. Samalla tätä tehtävää täyttäessään kirjastot voivat myös suomenruotsalaisen kirjallisuuden levittäjinä tehdä arvokasta työtä taatakseen Suomessa julkaistavan ruotsinkielisen kirjallisuuden tulevaisuuden.²⁹⁷

Sekä Barbro Boldtin alkuperäisessä artikkelissa että Sirpa Schülerin suomenkielisessä referaatissa siis todetaan, että kirjastolainsäädäntö edellyttää kirjastojen hankkivan kirjallisuutta lukijoiden virkistykseksi: ”I viss mån bör givetvis [- -] beaktas, också det legitima behovet av förströelse”.²⁹⁸ Tätä virkistystehtävää ei kuitenkaan kirjastolaki tai -asetus nimenomaan sanamuodossaan edellytä, vaan se on lain kymmenvuotisen voimassaolon mukanaan tuomaa tulkintaa, jossa termi *lukuharrastus* tulkitaan vapaa-ajan viettotapana, ei lukuhalun herättäjänä ja ylläpitäjänä (ks. Mäkinen 1997),²⁹⁹ mikä oli todennäköisempi tulkinta vielä kirjastolakia muotoiltaessa. Tämä Boldtin tulkinta todennäköisesti pohjautuu Ragnar Meinanderin teoksessa *Yleisten kirjastojen hallinto* (1963) esittämään tulkintaan, jossa Meinander katsoo kirjastoasetuksen tehtävämäärittelyn yleisen lukutarpeen tyydyttämisestä edellyttävän myös ajanvietekirjallisuuden hankintaa:

Mainitsemalla erityisesti lukuharrastuksen tyydyttämisen yleisen kirjaston yhdeksi tehtäväksi on haluttu tehdä selväksi, että ajanvietekirjallisuuteenkin luettavia kirjoja on tarjottava kirjastojen käyttäjille. Näiden kirjojen hankinnassa on tietysti, kuten kirjojen hankinnassa yleensä, käytettävä harkintaa ja vältettävä ala-arvoisten kirjojen ostamista. Mutta on vältettävä sellainenkin kirjojen valikoima, jota lukemiseen vähemmän tottunut yleisö kokonaan vieroksuu.³⁰⁰

297 Schüler 1973, 20.

298 Boldt 1972, 167.

299 Mäkinen 1997, 407–408.

300 Meinander, Ragnar: Yleisten kirjastojen hallinto. 1963, [3]. ; Helle Kannila ihmetteli tätä Meinanderin tulkintaa keskustelussa: *Holhous ja arvonihilismi kirjastojen kirjalinnassa*. Peltonen 1965, 8.

Jos tämä kirjastontarkastaja Barbro Boldtin esittämä tulkinta Vuoden 1962 kirjastoasetuksesta on ollut yleisesti vallalla kirjastotoimen kentällä, se asettaa kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksen aivan uuteen valoon: antaahan se ajanvietekirjallisuuden hankkimiselle legitimiin aseman.

Edelleen Schüler referaatissaan esitteli Boldtin kirjavalintakäsitystä: ”[M]iten viime aikoina kirjastomaailmassa on saavuttanut jalansijaa mielipide, jonka mukaan kirjastojen ei pidä vetää mitään rajoja kirjavalinnalleen. Tämä on tietenkin merkinnyt tietyissä tapauksissa vapautumista aikaisemmista ’kasvattavista’ asenteista, mutta Boldt huomauttaa, ettei pitäisi vetää rajoja myöskään ylöspäin. Jos näin tehdään, katkaistaan lainaajien yhteydet oman kirjallisuutemme parhaaseen antiin.”³⁰¹ Kirjaston valistavasta tehtävästä oli kuitenkin yksimielisesti luovuttu Suomen Kirjastoseuran järjestämässä kirjallisuus- ja kustannuspoliittisessa seminaarissa 10.–12.3.1971, jossa todettiin, että kirjastojen tarkoitus oli vain tarjota materiaalia ihmisten itsenäistä mielipiteenmuodostusta varten.³⁰²

Tämä avara kirjavalintakäsitys jyrkentyi kuitenkin jo edellä esitettyyn Kari J. Kettulan muotoilemaan suuntaan Kouvolan kirjastopäivillä 1.8.–3.8.1975 ja niiden yhteydessä pidetyssä Suomen Kirjastoseuran vuosikokouksessa, joilla annettiin Rauhankirjallisuusjulkilausumaksi annettu lausunto kirjastojen rauhantyöstä.³⁰³ Tässä lausunnossa todettiin, että

[k]irjastojen tehtävänä on kirjojen ja muun vastaavan aineiston välityksellä tarjota kaikille kansalaisille tilaisuus oikean tiedon ja korkeatasoisen viihteen saamiseen ja täten mahdollisuus totuudellisen maailmankuvan rakentamiseen. Tämän tehtävän vuoksi kirjaston tulee suhtautua kriittisesti niihin asenteisiin ja käsityksiin, joita julkaistava materiaali sisältää ja pyrkii levittämään. Sotaa ja väkivaltaa, muihin kansoihin ja erilaisiin vähemmistöihin kohdistuvaa rodullista, uskonnollista, poliittista, sukupuoleen perustuvaa tai muuta syrjintää ja ihmisarvon polkemista ihannoivaa tai muuta vastaavaa materiaalia ei tulisi suosia kirjastoissa, koska tällainen aineisto on kirjastojen perustehtävän vastaista ja omiaan ruokkimaan vääriä ja vahingollisia asenteita. Kirjastojen on päinvastoin tarjonnallaan pyrittävä vahvistamaan humanin käsityksen syntymistä ihmisestä ja koko häntä ympäröivästä maailmasta sekä tukemaan kansallista ja korkeatasoista kansainvälistä kulttuuria. Rauhantahtoinen ja demokraattinen tiedonjakelu edistää erilaisten kulttuuripiirien tuntemusta sekä ihmisten ja kansojen välistä yhteisymmärrystä. Kouvolan

301 Schüler 1973, 21.

302 Putkonen 1971, 16.; Makkonen 1971, 10–13.

303 Kettula 1975c, 310–311.

kirjastokokous korostaa, että monipuoliset ja riittävät kirjahankinnat ovat rikkaan elämäkuvan perusedellytyksiä.³⁰⁴

Selostaessaan Kouvolan kirjastopäiviä ja kyseistä julkilausumaa Turun kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä opiskeluneuvoja Tuuli Åkerman kritisoi sen kaventavan demokratiaa kirjavalinnassa:

[Rauhankirjallisuusjulkilausumassa] tähdennetään kirjastojen vastuuta niiden yleisölle tarjoaman kirjallisuuden välittämästä sanomasta. ”...kirjaston tulee suhtautua kriittisesti niihin asenteisiin ja käsityksiin, joita julkaistava materiaali sisältää ja pyrkii levittämään.” [- -] Aletaan pian pohtia, mikä on tämä ”kirjasto”, onko se lautakunta, joka on antanut kirjavalintaohjeet, vai valinnasta vastaavat kirjastonhoitajat vai koko turmeluksesta tietämätönkin henkilökunta, ja ollaanko kriittisiä myös taannehtivasti ja pistetään pahat kirjat rovioon - ja n.s. demokratia samantien.³⁰⁵

Tästä syntyi kiivas keskustelu lehden palstoilla, jossa Åkermanin kollegat totesivat: ”Meneekö demokratia, jos sotaa ja väkivaltaa ei suosimassamme kirjallisuudessa ihannoida, jos vähemmistöjä ei siinä syrjitä tai ihmisarvoa poljeta? Onko demokratia mielestäsi sitä, että kun ihmisillä tällaisia asenteita kerran on, me myös tarjoamme niitä ruokkivaa materiaalia.”³⁰⁶ Myös yksi julkilausuman laatijoista, Kari J. Kettula, vastasi Tuuli Åkermanille: ”Itsestään lienee myös selvää, että kirjastoaineiston valinnasta huolehtivien ihmisten on suhtauduttava kriittisesti kirjastoon tulevaan materiaaliin. [- -] Ellei näin tehtäisi, mitä eroa olisi kirjastoilla ja kioskeilla. Kirjastot eivät saa toimia vain suurkustantajien uutuuksien jakelupaikkoina, niillä on oma itsenäinen sivistystehtävänsä.”³⁰⁷ – Åkerman vastasi:

Kirjasto on mielestäni sivistyslaitos. Kirjaston ensisijainen tehtävä on mielestäni kasvattava ja opastava ja vasta toissijaisesti viihdyttävä. [- -] Olen yrittänyt opettaa itseni ajattelemaan, että yleinen kirjasto on tarkoitettu aivan kaikille kansalaispiireille ja että sinne kuuluu hankkia materiaalia jokaiselle jotakin -periaatteella. Kun otamme huomioon kaikki mahdolliset mielipide- ja makusuunnat, emme voi välttää loukkaamista aina silloin tällöin jonkun tunteita, mutta demokratian ni-

304 Suomen Kirjastoseuran vuosikokouksen lausunto. Kirjastouutiset 1975, 10–11.

305 Åkerman 1975a, 5.

306 Hahtela 1975, 11.

307 Kettula 1975b, 12.

missä sekin on kestettävä. Ellemme halua olla kioskeja, voimme huoletta – minun mielestäni – karsia esim. kaiken väkivaltaa ihannoivan viihteen ’demokratian’ siitä pahemmin kärsimättä, mutta kun on kysymys tietokirjallisuudesta, meidän on suhtauduttava valintoihimme vakavasti ja harkiten. Tietenkään meidän ei tarvitse ruokkia yhteiskunnalle vaarallisia asenteita, mutta tiedämmekö me varmasti, mikä kaikki on vahingoksi? Jos ongelma olisikin rajattavissa vain sotaan ja väkivaltaan, tehtävämme olisi verraten helppo. Rauha on tärkeä, ehdottomasti edistettävä asia, siitä olemme kaikki yksimielisiä. [- -] Minun puolestani me voimme demokratian nimissä hankkia kirjastoon luettavaa jollekin pienryhmälle, esim. ”vaarattomalle” uskonnolliselle lahkolle ja aivan hyvin olla samalla ostamatta kirjoja toiselle pienryhmälle, esim. fasisteille, ja minä suorastaan toivon – koko sydämeistäni –, että emme hanki epähumania kirjallisuutta, mutta, ystävät, kyllä sellainen menettely on yleisessä kielenkäytössä sensurointia, sanokaa mitä sanotte.³⁰⁸

Tässä kannanotossa, jossa Tuuli Åkerman käyttää *demokratia* -käsitettä kirjavalintadiskurssin keskiössä, hänen kirjavalintakäsityksensä tietokirjallisuuden osalta vaikuttaa erittäin liberaalilta – mutta samalla se on hyvin samansuuntainen Helle Kannilan *puolueettomuus* -käsitteen kanssa (vrt. Kannilan ja Hirnin *Mein Kampf*-keskustelu edellä). Niinpä siis tietokirjallisuuden kirjavalinnan liberalisoitumiskehitys onkin 1970-luvun tiukassa puoluepolitisoitumisen sävyttämässä kirjavalintakeskustelussa ’edenny’ Helle Kannilan liberaaleihin kirjavalintakäsityksiin.

Helle Kannilan kirjastokäsityksiin vetosivat nimittäin myös seitsemänkymmentäluvun nuoret vasemmistoradikaalit, jotka esittivät kirjastolle uudelleen kasvattajan roolia: ”millä edellytyksillä me voisimme todella olla ’hyviä’ – toisin sanoen omaksua todellinen kasvattajan rooli?”, kysyi kirjastotieteen ja informatiikan opiskelija Jussi Tuormaa Kirjastolehdestä vuonna 1979.³⁰⁹ Vasemmistoradikaalien piirissä kirjastojen kasvatustyö nähtiin myös puoluepoliittisena: ”Moniarvoisuuskin voi olla oikeistolle liikaa, jos se katsoo muiden tiedon- ja kulttuurinvälityskanavien paremmin ajavan vain omaa ideologiaansa. Se haluaa olla kansan ainoa kasvattaja. Kasvatustyö vailla moraalialia: vain raha ratkaisee.”³¹⁰ Tuormaa vetosi argumentoinnissaan Kannilaan todetessaan: ”[a]mmattikuntamme on edustanut täällä Suomessa laajasti valistusajattelua ja moniarvoisuutta – yhtenä keulakuvanaan Helle Kannila” ja päätyi pohdinnoissaan hyvin ”kannilamaiseen” kirjastojen tehtävämäärittelyyn: ”[k]irjastoilla tulee olemaan kasvava siltanrakentajan ja aktivoijan rooli: välittää kulttuuriperintöä

308 Åkerman 1975b, 13–14.

309 Tuormaa 1979, 441.

310 Tuormaa 1979, 442.

ja pitää yllä monipuolista sivistystä, luotsata läpi informaatiotulvan ja tukea ihmisten itseopiskelua”.³¹¹

Helle Kannilan ajattelusta lähti myös kirjastonhoitaja Heikki Poroila kirjoituksessaan *Onko meistä kasvattajiksi?*³¹² Hänen mukaansa Kannila piti kirjaston kasvatustehtävää väistämättömänä, vaikka ”torjuukin kasvattamisen ’tietyn ajattelutavan suuntaisesti’.” Poroila piti Kannilan kirjaston puolueettomuuteen perustuvaa näkemystä, joka käsitti sekä monipuolisuuden että moniarvoisuuden, idealistisena ja subjektiivisena tulkintana, jota on vaikea soveltaa käytäntöön ja siten siis päädytään ”umpikujaan”, koska ”[Kannilalla] ei riittänytään ’kanttia’ määritellä uuden yhteiskunnan kasvatustavoitteita kirjastolaitoksen osalta”.³¹³ Poroilan mielestä Kannilan umpikuja ”osoittaa miten tärkeitä olisi selvittää, kuinka suuri merkitys kirjastoilla todella on ihmisten kasvamisessa”, mutta ”kukaan ei osaa tai halua määritellä kirjastojen kasvatuseroita nyky-Suomessa”.³¹⁴ Niinpä Poroila itse laati ”Kirjastokasvatuksen 10 teesiä”, joista käsitellen tässä keskeisimpiä. Poroila tähdentää kirjastokasvatuksen ja kirjavalinnan tavoitteeksi seuraavaa: ”Kirjastokasvatus on luonteeltaan täydentävää, muuta kasvatusta ja koulutusta tukevaa toimintaa. Sen päätavoitteena on auttaa ihmisiä kehittymään henkisesti tasapainoisiksi ja tiedollisesti laaja-alaisiksi ja monipuoliseksi yhteiskunnan jäseniksi. [- -] Kasvatustavoitteensa tukemiseksi kirjastot suosivat ihmistä kehittävää, tieteellisesti kestävä ja taiteellisesti arvokasta aineistoa ja vastustavat kaikkea ihmistä ja ihmisarvoa alentavaa aineistoa.”³¹⁵ Kovin konkreettisia nämäkään määritelmät eivät ole, vaikka ne on subjektiivisuudessaan yritettykin kytkeä ajankohdan yhteiskuntapoliittiseen diskurssiin. Mutta mihin kirjasto sitten seitsemänkymmentäluvulla kasvatti, kun 1950-luvun yhtenäiskulttuurista ei enää ollut ja kansansivistyksen oli muuttunut aikuiskasvatukseksi? Tämä kysymyksenasettelu on minun, mutta Poroila vastaa siihen:

Suomalaisessa nyky-yhteiskunnassa kirjasto ei voi kasvattaa ihmisiä minkään tietyn maailmankatsomuksen mukaisesti. Kirjaston tehtävänä on tarjota ihmisille edellytykset arvioida mahdollisimman objektiivisesti maailman ilmiöitä ja luoda näin oma käsitys todellisuudesta. [- -] Kirjastokasvatus ei ole eikä saa olla ristiriidassa ihmisten yksilöllisen tahdon kunnioittamisen kanssa. Kaikki kirjastokasvatuksen menetelmät ovat luonteeltaan vapaaehtoisia ja suosittelevia. Ne ottavat

311 Tuormaa 1979, 444.

312 Poroila 1979, 414–416.

313 Poroila 1979, 414.

314 Poroila 1979, 415.

315 Poroila 1979, 415.

huomioon yksilöitten erilaiset lähtökohdat, mutta jättävät asiakkaille täyden päättävällän.³¹⁶

Tässä siis Poroila asettaa kirjaston avaraksi tehtäväksi vain auttaa ihmistä luomaan oma maailmankatsomuksensa omista lähtökohdistaan käsin. Mutta seuraavissa teeseissä, kun kasvatustehtävää tarkastellaankin kirjastotyöntekijän näkökulmasta, esiintyy jo ristiriitaa edellisen kanssa: ”Jokaisella kirjastotyöntekijällä on oikeus ja velvollisuus toteuttaa kirjastokasvatuksen tavoitteita oman *maailmankatsomuksensa* pohjalta, osallistuen samalla yleiseen muutostyöhön. [- -] Kirjastokasvatus koskettaa jokaista kirjastotyöntekijää. Jokainen on kasvattaja oman *maailmankatsomuksensa*, koulutuksensa, kokemuksensa ja ammattitaitonsa pohjalta” (kursiivit Poroilan).³¹⁷ Tässä Poroila kehottaa kirjastotyöntekijää kasvattamaan oman maailmankatsomuksensa pohjalta, mutta tällöin kirjaston kasvatustavoitteesta ei voida enää puhua kirjastotoimen yleisenä tehtävämäärittelynä eikä sitä voida juontaa Helle Kannilan kirjastokasvatusnäkemyksistä. Näillä edellytyksillä vasemmistoradikaalien muotoilema yleisen kirjastotoimen kasvatustavoite ei enää saavuttanut laajempaa kannatusta, kuten käy ilmi yleisestä kirjalintakeskustelusta, jossa tätä kasvatustavoitetta nimitettiin *uuspuritanismiksi*.³¹⁸

1970-luvun Kirjastolehden ja henkilökuntalehtien kirjalintakeskustelusta nousi esiin kaksi päälinjaa: kirjastojen kirjalinnan merkitys yleisessä kustannuspolitiikassa ja kirjalinnan suhde kysyntään. Kirjaston kustannuspoliittista merkitystä tähdensi Kymen lääninhallituksen koulutoimentarkastaja Vappu Karjalainen Kymenlaakson maakuntakirjastokokouksessa 1973 seuraavasti:

Kirjaston päätehtävä ei ole kerätä ja säilyttää, vaan toimia eräänä renkaana siinä ketjussa, joka välittää viestin kirjailijalta lukijalle. Kirjailija kirjoittaa lukijaa varten, mutta tarvitaan välikäsiä, jotta sanoma saadaan perille. [- -] Lukija voi siis hankkia tarvitsemansa kirjan joko ostamalla sen kirjakaupasta tai lainaamalla kirjastosta. Kirjasto ei kuitenkaan korvaa kirjakauppaa eikä kirjakauppa kirjastoa, paremminkin ne täydentävät toisiaan. [- -] Kirjaston peruskokoelma on suhteellisen pysyvä, vaihto on hidasta. Kirjakaupan kokoelma sensijaan uusiutuu ja vaihtuu nopeasti. [- -] Kirjaston hankinnat eivät myöskään ole riippuvaisia pelkästään siitä, mitä kirjakauppa kulloinkin tarjoaa. [- -] Kirjaston hankinnoissa on kysyntä tietenkin otettava huomioon, mutta ei yksinomaisesti. Kirjaston tulee pitää tarjolla myös

316 Poroila 1979, 415.

317 Poroila 1979, 416.

318 Pirinen & Tomperi 1976, 19; Salokannel 1979, 8–13.

sellaista, mitä ei kukaan tai vain harva osaa kysyä. Tämäkin on kirjaston eräs tehtävä: yrittää tehdä tunnetuksi myös muuta kirjallisuutta kuin sitä, mitä mainostetaan [- -] Kirjaston pyrkimyksenä pitäisi olla myös omalla ”mainonnallaan” [- -] luoda ihmisille omia lukutarpeita, saada heidät haluamaan lukea sellaista, minkä olemassaolosta he eivät ole aikaisemmin edes tiedneet. Oikein, vaikkapa kirjaston ”mainonnalla” ohjailtu lukutarve ei suinkaan johdata turhuuden markkinoille, vaan voi tarjota uusia virkistäviä elämyksiä.³¹⁹

Edelleen Vappu Karjalainen kirjallisuuden tukitoimikunnan mietintöön tukeutuen totesi, että ”kirjastolaitos on kirjojen levityskanavana monin verroin tehokkaampi kuin kirjakauppa” ja ”[k]irjastolaitos on siis varsin merkittävä tekijä kirjallisuuden ostajana, kuluttajana”. Tästä seurasi Karjalaisen mukaan se, että ”[k]unnallinen kirjastotoimi on, ainakin välillisesti, huomattava kirjallisuuden tukija myös aivan rahallista tukea ajatellen” ja ”[k]irjaston kirjavalinta on kuntalaisten lukemisharrastusten epäsuoraa ohjailua, tästä syystä kirjastonhoitajan työ on erittäin vastuullista”.³²⁰

1970-luvun puolivälissä elettiin kustannustoiminnan suurta murroskautta, jonka tunnusmerkkeinä nähtiin ”[y]likansallinen massakulttuuri, pääomien keskittyminen, R-kioskit, kirjakerhot”³²¹ ja jossa kustantajat nähtiin huomattavina vallankäyttäjinä ”sillä alueella, jolla kirjoja voidaan menestyksellisesti teettää: tieto- ja mielipidekirjallisuudessa”.³²² Kirjavalintakeskustelussa kirjastot näkivät asemansa keskeisenä jakelukanavana ja taloudellisessa voimantunnessaan ikään kuin kustannuspolitiikan ulkopuolisena painostusryhmänä: ”Kirjastot hankkivat niitä kirjoja, joita kustantajat kustantavat. Kustantamo on liikeyritys siinä missä teurastamo tai osuuskauppa. [- -] Kirjasto ei ole liikeyritys, mutta sillä on valtaa kuten suurasiakkaalla ainakin. Kirjastot voisivat yhteisesiintymisin vaikuttaa kirjankustantajien kustannuspolitiikkaan.”³²³ Koska kirjavalinnan yhteinen missiokin oli muodostunut: ”pelkään todella tässä viihdetulvaisessa joukkotiedotustarjonnassa kirjastojenkin heittäytyvän helpon ajankulun jakelijaksi, väkivaltaisilla raharomaaneilla menestyvien suorkustantamojen rikastuttajaksi, ihmisten tajunnan ja persoonallisuuden latistajaksi”,³²⁴ oli tästä seurauksena yleisesti hyväksytty ajatus, että tarjonnalla oli mahdollista ja suotavaakin vaikuttaa kysyntään eli ohjailta käyttäjien lukutottumuksia. Tässä keskustelussa kysyntä nähtiin edelleen kiusallisena häiriötekijänä, johon vastaamalla korkeintaan

319 Karjalainen 1974, 13–16.

320 Karjalainen 1974, 13–16.

321 Sajjets 1976, 138.

322 Anhava 1971, 219; Turunen 1971, 274–276.

323 Siika-aho 1977, 76–77.

324 Kärri 1976, 11.

pyrittiin lisäämään lainauslukuja,³²⁵ mutta ei aidosti tyydyttämään käyttäjien tarpeita. Kirjaston tarjonta nähtiin, jos ei aivan yhteiskuntapoliittisena, niin ainakin kulttuuripoliittisena muutosvoimana: ”Kirjaston ei pidä heijastella pelkästään kysyntää, sitä varten on kirjakauppoja. Mitä me sitten heijastelisimme? Ympäröivää yhteiskuntaa samassa suhteessa kuin sanomalehdistö poliittista mielipidejakaumaa? Pitäisikö kirjaston heijastella tai ennakoita ihanneyhteiskuntaa? Vaiko vain tasoa ja laatua?”³²⁶ Mutta mitä lähemmäksi ruohonjuuritasoa kirjavalintakeskustelussa mentiin, sitä selvemmäksi kävi asiakkaiden tarpeiden tärkeys: ”pidän näitä toivomuksia tärkeinä, sillä näitä toivojia ja heidän kanssavaeltajiaan varten sitä kirjastoa kaiketi ylläpidetään”.³²⁷

Yleinen kirjastotoimi siis koki, että sen kirjavalinnalla oli vaikutusvaltaa sekä ylöspäin eli kustannustoimintaan että alaspäin eli käyttäjien kysyntään. Tätä näkemystä kuvastivat Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen kirjastoaineiston valintaseminaarin keskeiset iskulauseet: ”viisas valinta vaatii viisaan tarjonnan”³²⁸ ja ”luoko valinta kysyntää?”.³²⁹ Kustantajan edustajana seminaarissa puhunut Juhani Salokannel ei kuitenkaan nähnyt kirjastotointa niin vaikutusvaltaisena ostajana kuin kirjastotoimi olisi halunnut. Salokannel totesi, että ”ei voi sanoa, että kustantajat tekisivät jonkin kirjan tai jatkaisivat jotakin kirjallisuudenlajia nimenomaan kirjastoja varten” ja ”yksityiseen julkaisupäätökseen kirjastolaitos ei suoranaisesti vaikuta puoleen tai toiseen”.³³⁰ Sen kirjallisuuden kustantamisesta, johon kirjastotoimi halusi vaikuttaa ja uskoi kykenevänsä vaikuttamaan eli ylikansalliseen massaviitteeseen, Salokannel totesi tyhjentävästi ja vastaansanomattomasti:

Miksi teemme kirjoja, jotka tiedämme huonoiksi, keskinkertaisiksi, vähän antaviksi, arvottomiksi, henkisesti tyhjiksi? Teemme sitä varmasti samasta syystä kuin kirjasto tilaa noita samaisia kirjoja hyllyihinsä. Ja jos sitä hienoa hyvää pikku romaania meni kirjastoon se 600 kappaletta, menee tätä myyntikirjallisuutta teidänkin kanavanne kautta enemmän, tuhat tai toista. Kirjasto hankkii niitä kirjoja, joita ihmiset sinne toivovat. Niin kuin kirjastot, kustantajatkin katsovat toiminta-ajatustasolla olevansa välittäjiä, ei niinkään tuottajia. Mutta aivan kuin te varmasti näinä päivinä pohditte, kuinka tarjonta luo kysyntää teidän tilanteessanne,

325 Siika-aho 1977, 76–77; Koho 1978, 15.

326 Koho 1978, 13.

327 Haukkanen 1974, 4–5.

328 Honka 1978, 27

329 Luoko valinta kysyntää?: Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskuksessa 5.-9.6.1978 pidetyn kirjastoaineiston hankinta- ja valintaseminaarin luentoja 1979.

330 Salokannel 1979, 9.

tässä ja nyt, on kustantajien syytä pohtia samaa asiaa. [- -] Me voimme mennä konkurssiin, en sen sijaan ole kuullut yhdenkään kirjaston menneen konkurssiin.³³¹

Sen sijaan hän totesi kirjastojen ostovoiman olevan kustantajienkin kannalta merkittävä niin sanotun vähälevikkisen kirjallisuuden, kuten lastenkirjallisuuden, kotimaisen kaunokirjallisuuden, lyriikan ja korkeatasoisen käännöskirjallisuuden suhteen.³³² Mutta tämän aseman ja vastuun kirjastotoimi oli jo vanhastaan tiedostanut. Kirjastotoimen käsitys vähälevikkisestä kirjallisuudesta oli kuitenkin kustannustoimea ja kirjallisuuden tukitoimikunnan mietintöä (1973) laajempi: se sisälsi vastuun myös omakustanteiden, tieteellisten sarjajulkaisujen ja erilaisten yhdistysten, laitosten, virastojen ja yhtiöiden julkaisujen hankkimisesta.³³³ Omakustannustoiminta oli erityisen vireää Pohjois-Suomessa, johon perustettiin Lapin läänin taidetoimikunnan tukema Pohjoiset Kirjailijat -yhdistys puolikustannusperiaatteella³³⁴ ja OK-kirjat omakustannerengas Kemiin.³³⁵ Pohjoisessa omakustannustoiminta alueellisenä kirjallisuutena koettiin tärkeäksi myös kirjastoväen keskuudessa: ”Toimiessani sijaisopettajana rovaniemeläisessä koulussa olen lukenut oppilaille rinnan pohjoista oma- ja pienkustannusrunoutta ja kaupallisen kynnyksen läpäisseitä runoja ja kysynyt kummat he tuntevat omiksansa. Poikkeuksetta he ovat pitäneet enemmän pohjoisen runoudesta. Ja kirjastovirkailijana tiedän, että niitä lainataan ja luetaan.”³³⁶ Sekä Lapin maakuntakirjasto³³⁷ että Haminan ja Kotkan kaupunginkirjasto lainasivat myös julkaisemattomia käsikirjoituksia.³³⁸

Kysymykseen ”luoko valinta kysyntää?” Tampereen kirjavalintaseminaari vastasi Helsingin kaupunginkirjaston osastonhoitaja Anneli Perälän esitelmällä *Kaunokirjallisuuden valinta*.³³⁹ Perälä totesi Pertti Tiihosen tutkimukseen *Yleisten kirjastojen kirjanvalinnasta*³⁴⁰ nojautuen, että Helle Kannilan muotoilemat kirjavalintape-

331 Salokannel 1979, 11–12.

332 Salokannel 1979, 10.

333 Kukkola 1973b, 324.

334 Torkko 1972, 138.

335 Luokkala 1975, 28.

336 Niemi 1976, 13.

337 Torkko 1975, 30.

338 Rastas 1971, 5–6.

339 Perälä 1979, 24–40.

340 Tiihonen, Pertti: Yleisten kirjastojen kirjanvalinnasta. 1976. Referoidessaan Tiihosen tutkimusta Kirjastolehdestä Perälä totesi sen antavan kirjavalintakysymyksille ”tieteellistä pohjaa”. Perälä 1976, 324–327. Kuitenkin referoitaessa Tiihosen tutkimusta henkilökuntalehdissä todettiin sen olevan niin vaikeaselkoinen, että ”[k]irjastotieteen koulutusta saanut ymmärtää sanoman jotenkuten [- -] Vanhemman kirjastokoulutuksen ja humanistisen koulutuksen saaneet kokevat raportin varmasti vaikeasti luettavaksi.” Ikäläinen 1978, 2–7; Saarinen 1976b, 14–20; Suuret linjat 1979, 7–10.

riaatteet olivat yhä käytössä ”lievääkin tendenssiä omaavien kirjojen karsintana sekä arvokirjallisuuden yliedustuksellisuutena. Sen sijaan vähäarvoisena pidettävää viihdekirjallisuutta ei ole syrjitty, tämä normi näyttää kirjahankinnoissa menettäneen tehonsa”,³⁴¹ (alleviivaukset Perälän). Edelleen Perälä määritteli kirjavalinnan kaksi ääripäätä: valinta on *arvosuuntautunutta*, ”jos hankitaan kirja siksi että se on hyvä, tällöin käsitetään kirjastolla olevan vastuun lukijoiden maun kehittamisestä” tai valinta on *kysyntäsuuntautunutta*, jos ensi sijassa hankitaan kirjoja siksi, että sitä arvellaan kysyttävän eli mitä arvellaan ihmisten haluavan – mikä saattaa olla vastoin omia käsityksiämme siitä mitä heidän tulisi lukea”.³⁴² Perälä katsoi ajankohtaisen kirjavalinnan kulkevan näiden ääripäiden välimaastossa eli ”arvopäämääriä toki täytyy olla, mutta kysyntää ei sovi jättää huomioon ottamatta”.³⁴³ Pohtiessaan sitä, kenelle valitaan eli sivutessaan kirjaston ihmis-/käyttäjäkäsitystä Perälä totesi:

Kirjojahan voidaan lähteä valitsemaan periaatteella, että kirjasto on merkittävien kirjojen kokoelma, jolloin kirjan laatu ja taso on ratkaiseva tekijä – tällöin lähdetään kirjasta liikkeelle. Jos taas lähdetään ihmisestä liikkeelle, voidaan panna painoa joko koko väestölle ja sen lukuharrastukselle tai niiden kysynnälle, jotka kirjastoa käyttävät. Kolmantena mahdollisuutena on mielikuva siitä, keiden haluttaisiin kirjastoa käyttävän ja mitä heidän oletettaisiin tai haluttaisiin lukevan.³⁴⁴

Edellä olevassa sitaatissa tulkitsen Perälän kolmannen vaihtoehdon sisältävän kirjaston kasvatustehtävän, jota hän tähdensi edelleen seuraavasti: ”Asenne lukemiseen määrää suurelta osin lukemisen laadun. Se määrää valitsijan lukemisen arvostukset ja lukijan lukemisen kysynnän. Ennen kuin kirjasto pääsee näihin asenteisiin käsiiksi on vastuuta sysättävä kasvattajille kotona ja koulussa. Sen jälkeen vastuu on kirjastolla sekä lukijoiden saamisessa että lukemistason nostamisessa”. Tässä selvennyksessä Perälän luonnehtima kirjaston kasvatustavoite ei ole yhteneväinen edellä esitettyihin Jussi Tuorman ja Heikki Poroilan kasvatustavoitteisiin, jotka tähtäsivät kirjaston käyttäjän maailmankuvan muokkaamiseen, vaan lähenee Helle Kannilan sivistyskasvatustavoitetta. Kasvatustavoitteensa käytännön toteutuksessa Perälä tukeutui nimeltä mainitsemattomaan unkarilaiseen kirjastokokeiluun, jossa kirjaston viihdekirjallisuutta poistamalla ja vastaavasti korvaavan kirjallisuuden hankintaa ja suosittelua lisäämällä saatiin kansantajuisen tietokirjallisuuden ja klassisen ja moder-

341 Perälä 1979, s. 29–30.

342 Perälä 1979, 31.

343 Perälä 1979, 31.

344 Perälä 1979, 28.

nin kertomakirjallisuuden lainaus kasvamaan lähes 10 prosenttia ja ”kukaan ei juuri kaivannut ja kysynyt poistettuja kirjoja”. Yhteenvedona Perälä kuitenkin totesi, että ”[t]ämä lienee mahdollista vasta sitten, kun ollaan tyytyväisiä kirjastoikäyttävien määrään ja lukutottumuksia halutaan muuttaa”.³⁴⁵ Tässä Perälä näyttää palaavan takaisin ”kannilalaiseen” ajatteluun yksilökeskeisestä sivistyslaitoskirjastosta, jossa kirjasto sivistystehtävässään ei pyri tavoittamaan yhä laajempaa käyttäjäkuntaa, vaan tyytyy saavuttamaansa käyttäjäkuntaan ja sen lukutottumusten tason nostamiseen. Tästä nuoren kirjastonhoitajakunnan esiin nostamasta kirjaston kasvatustehtävästä näyttää edelleen ”kannilalaisittain” kadonneen edellisen vuosikymmenen pyrkimys ehdottomaan tasa-arvoon ja moniarvoisen käyttäjäkunnan ja sen lukutottumusten hyväksyntään. Tässä suhteessa tämä 1970-luvulla kirjavalintaan uudelleen sisällytetty kasvatuseritys oli ristiriidassa kirjastotoimen muilla sektoreilla toteutetun palvelulaitos -konseptin kanssa.

Nämä kirjastoalan *nuorten radikaalien* kasvatuskäsitteet, vaikka saivatkin paljon huomiota kirjastoalan julkisessa keskustelussa, eivät suinkaan saaneet enää varauksetonta kannatusta kentällä. Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä käydyssä kirjavalintakeskustelussa kirjastonhoitaja Marjatta Hilppö kirjoitti:

Koulu ei kouli lapsia tiedonhaluun eikä koti kasvata lasta pohdiskelemaan. On kyse niistä valmiuksista, jotka koti ja koulu tarjoavat, niin syvällä systeemin rakenteissa olevista asioista, että yksi sittenkin – tässä järjestelmässä – mitätön laitos ei kykene muuttamaan niitä. No, itsestään selvä seuraamus tästä on se, että lainaajat kysyvät, vaativat ja odottavat viihdettä. Täysin mahdoton on mielestäni tilanne, jossa kirjasto lainaa eiota kaikille muille paitsi opiskelijoille ja niille, jotka ovat geneissään perineet tiedonjonon yhteiskuntamme unnuttavasta viihdesuuntautumisesta huolimatta. Väitän ja uskon, että kirjastolaitos ei ilman perustuksiin kajoavaa muutosta kykene vaikuttamaan ihmisten lukutottumuksiin. Eivät ne kirjastossa muodostu: käyt parhaassa tapauksessa kerran kuussa kirjastossa, vietät siellä vartin tai puoli tuntia – muuttuuko elämäsi siitä? Jos kirjaston hyllyillä on pelkästään terveellistä, hyvää, herättävää luettavaa, iso osa lainaajista tuntee itsensä petetyksi eikä enää tule kirjastoon. [- -] Minusta pitäisi suhteellisuudentaju säilyttää ja pysyä realiteeteissa, me toimimme tässä yhteiskunnassa tämän yhteiskunnan ehdoilla ja verovarolla.³⁴⁶

345 Perälä 1979, 38–39.

346 Hilppö 1974, 10–12.

Kirjaston kasvatustehtävä tuli esiin myös kirjastotieteen opiskelijoiden harjoittelija-haastattelussa: ”[v]iihdettä ei voida kokonaan jättää pois, mutta se ei myöskään saa vaikuttaa haitallisesti kirjaston ’sivistys- ja kasvatustehtävään’.” Tähän haastattelija Marjatta Hilppö suhtautui miltei huvittuneesti: ”[O]npa hauska nähdä kymmenen vuoden kuluttua, nouseeko viihteenvirtajapolvi jälleen. Nämä periaatteet tuntuvat kiertävän säännöllistä kehää; uudet alan tulokkaat tapaavat vastustaa sitä mikä kulloinkin on huudossa. Ja niinhän pitää ollakin.”³⁴⁷

Yleisen kirjavalintakeskustelun diskurssi kulki kohti liberalisoitumista linjaa *kasvatus/holhous – arvonihilismi – puolueettomuus – tasapuolisuus – monipuolisuus* päätyen asetelmaan *demokratia* vastaan *kasvatus* – ja Helle Kannilaan. Termi *demokratia* sai lopulta diskurssissa sen sisällön, jota Helle Kannila oli soveltanut tietokirjallisuuden kirjavalintaan ja *kasvatus* -termiäkin käytettiin 1970-luvun lopun kirjastodiskurssissa Kannilan tarkoittamassa merkityksessä. Mutta tässä vuosikymmenen lopun kirjastodiskurssissa termit olivat vastakkain ja niitä oli tarkoitus soveltaa kaikkiin kirjallisuudenlajeihin. Tämä yleisen kirjavalintakeskustelun diskurssi ja sen kehitys oli syvällistä arvokeskustelua kirjavalinnan arvoista ja ratkaisu *demokratian* ja *kasvatuksen* vastakkainasetteluun oli itse asiassa koko kirjavalinnan liberalisointikehityksen kynnyskysymys. Mutta kuten edellä esitetyt ja alaluvussa 5.3.1 populaarikirjallisuutta koskevat kenttäväen kommentit osoittavat, paluuta menneeseen sivistyskasvatuskirjastoon ei ollut, vaikka se oli ikään kuin tarjolla. Demokraattinen palvelulaitoskirjasto tasa-arvoisine ihmiskäsityksineen ja monipuolisine kirjavalintoineen oli selvinnyt voittajana yhteiskuntapoliittisessa murroksessa.

5.3 Aineistolajit kirjavalintakeskustelussa

5.3.1 Populaarikirjallisuus

Kirjastolehden 1960-luvun populaarikirjallisuus -keskustelussa sivistyslaitoskirjastokäsitykseen pohjautuva kirjavalintakeskustelu suhtautui ajanvietekirjallisuuden torjuvasti. Suomen Kirjastoseuran järjestämällä Kirjan Päivillä 31.3.–1.4.1960 Tammen toimitusjohtaja Untamo Utrio esitti arvokkaan kirjallisuuden lukemisen edistämiseksi houkutuskirjallisuutta eli ”tarjoamalla kirjan muodossa samaa mitä viikkolehdet tarjoavat sivuillaan, rakkautta, seikkailua, ajanvietettä. Näin lukija voisi kirjaan totuttuaan vähitellen siirtyä arvokkaampaan kirjallisuuteen”.³⁴⁸ Helle

³⁴⁷ Hilppö 1976, 124.

³⁴⁸ Kirjan Päivät 1960, 133.

Kannila ei edelleenkään uskonut tähän silta-teoriamalliin, ”siihen, että ihminen oppisi alhaalta ylöspäin”.³⁴⁹ Kannilan mukaan ”kustantaja voi houkutella yleisöä houkutuskirjallisuudella, mutta kirjasto ei saa olla mikään lehtikioski”.³⁵⁰ Kirjavalinnan opintopäivien yhteydessä käyty korokekeskustelu kirjan kirjastokelpoisuudesta jakautui salapoliisikirjallisuuden osalta selkeästi kahtia. Turkulaisen osanottajan mukaan ”helsinkiläisten edustaja puhui vastaan jokseenkin jyrkästi”.³⁵¹ Puheenjohtajana toiminut Kannila lausui mielipiteenään, että ”ne voivat olla hyvää ajanvietettä, mutta [- -] pitäisikö kirjaston julkisilla varoilla hankkia salapoliisikirjoja lukijainsa rentouttamiseksi”.³⁵² Ajanvietekirjallisuudesta yleisesti todettiin, että ”turhanpäiväistä” ajanvietekirjallisuutta löytyy sekä koti- että ulkomaisesta kirjallisuudesta.³⁵³

Helsingissä järjestettiin vuonna 1961 sivukirjastonhoitajien keskuudessa puhe-lingallup salapoliisikirjallisuuden hankkimisesta kirjastoon. Toisin kuin kirjavalinnan opintopäivillä vuonna 1960 kahdeksastatoista kyselyyn vastanneista vain kolme suhtautui kielteisesti salapoliisiromaaniin hankkimiseen kirjastoon ja viisitoista vastaajaa kannatti periaatteessa salapoliisiromaaniin hankkimista rajoitetusti. Nämä myönteisesti hankintaan suhtautuvat sulkivat kuitenkin pois ”kovaksikeitetyt, karneat ja väkivaltaiset jännityskirjat” Chandleria lukuunottamatta. Kirjaston hankintoihin hyväksyttäviä olivat sekä klassiset salapoliisiromaanit että ”yleensä kaikki korkeatasoiset, psykologiaan perustuvat, hienoa ihmiskuvausta sisältävät ja taiteellisesti kirjoitetut kirjat, joissa salapoliisiaines ja murhan selvittely eivät ole pääasiana”. Salapoliisikirjallisuutta jyrkimmin vastustavat perustelivat, että ”kirjastossa on niin paljon muita hyviä kirjoja, että niistä riittää rikasta ja korkeatasoista luettavaa. Vain intrigoivat ja juonittelevat ihmiset tarvitsevat luettavakseen salapoliisikirjoja, normaalit toiminnalliset henkilöt eivät niitä lue. Jos lainaajat pääsevät salapoliisikirjallisuuden makuun, on vaarana, että he vaativat aina niitä, jolloin kirjaston kasvatuksellinen puoli kärsii ja yleisö lakkaa lukemasta muita kirjoja.”³⁵⁴ Tämä vastaus pohjautuu sekä kirjaston sivistyskasvatustehtävään että holhoavaan käyttäjäkäsitelmään ja sen voi tulkita kuvaavan yleisemminkin ajankohdan konservatiivista kirjavalintakäsitystä. Gallupkyselyn yleiseksi mielipiteeksi kuitenkin muodostui, että ”hyviä salapoliisiromaaneja voi kirjastoon hankkia, mutta korkeasta tasosta on pidettävä kiinni, määrän oltava rajoitettu ja valinnan asiantunteva ja tiuk-

349 Kirjan Päivät 1960, 133.

350 Kirjan Päivät 1960, 133.

351 Saksa 1962, 2.

352 Kauppi 1962, 164.

353 Kauppi 1962, 164.

354 Salonen 1963, 10–12.

ka”.³⁵⁵ Tämä näkemys lähenee jo Helsingin apulaiskirjastonjohtaja Bo Carpelanin kannattamaa liberaalimpaa yhteispohjoismaista näkemystä, jossa ”kirjavalinta tehdään laadun eikä lajin mukaan”.³⁵⁶ Referoidessaan yhteispohjoismaisen kirjastolehden REOLin artikkelia kiistanalaisesta kirjallisuudesta³⁵⁷ Carpelan tiivisti suomalaisen kirjastonhoitajakunnan kirjavalintakäsitykset konservatiivisimmillaan:

Suomi tuskin kunnostautuu, kun on kysymyksessä ennakkoluuloton näkemys tulenaroista aiheista kirjallisuudessa. Kinsey-raportti osoittautuu Pahaksi Peikoksi, ollaan ylpeitä siitä, että ei ole hankittu kirjastoon Mykleä ennenkuin Meidän Oikeamielinen Sensuurimme takavarikoi sen, salapoliisiromaaneihin suhtaudutaan epäluuloisesti samaan aikaan kun muissa maissa kirjavalinta tehdään laadun eikä lajin mukaan. Suomalainen kirjastonhoitaja torjuu tiuskaisten myös science-fiction-kirjat. 8 % Ruotsin kirjastoista, 20 % Norjan kirjastoista ja 22 % Suomen kirjastoista pitää ”myrkkykaappia”.

Kirjastolehti linjasi vielä kirjastotoimen yleisesti hyväksyttävää suhtautumista ajanvietekirjallisuuteen julkaisemalla kysymys-vastaus -palstan otsikolla *Millaisia kirjoja sivukirjastoon?*.³⁵⁸ Palstalla keskityttiin maaseudun kirjavalintaongelmiin. Kysymykset koskivat erityisesti Aino Räsäsen ja Anni Polvan teosten hankintaa ja sisälsivät ajatuksen silta-teoriasta: ”jos ihminen saadaan innostumaan lukemaan, niin hän kehittyy ja vaatii ennen pitkää kirjoja, jotka antavat enemmän.”³⁵⁹ Vastaaajana toiminut kirjastosihteri Vuokko Blinnikka tyrmäsi edelleen silta-teorian: ”[k]uitenkaan en usko, että olisi parempi, että ihmiset lukevat jotakin kuin että he eivät lue mitään” ja toi käyttöön termin *rakentava viihde*:

Nythän asianlaita on niin, että kaikki viihdekirjallisuus ei ole kirjastoissa pannaanjulistettua. Tosin ovat taiteellisesti arvokkaat kirjat luonnollisesti ensi sijalla ja viihdettä otetaan vain, jos sillä on rakentavassa mielessä jotain annettavaa. Tällaista rakentavaa viihdettä ilmestyy kyllä pienenkin kirjaston tarpeiksi ilman, että on pakko turvautua turhanpäiväiseen viihdekirjallisuuteen.³⁶⁰

355 Salonen 1963, 10–12.

356 Carpelan 1963b, 9.

357 Kyseessä on Gun Forslundin artikkeli *Farliga böcker*.

358 *Millaisia kirjoja sivukirjastoon?* 1963, 211–212.

359 *Millaisia kirjoja sivukirjastoon?* 1963, 211–212.

360 *Millaisia kirjoja sivukirjastoon?* 1963, 211.

Blinnikka muistutti mieliin kirjavalintaohjeisiin sisältyvät hyvän viihteen tunnusmerkit: älykäs juonen sommittelu, vieraitten maitten ja olojen tuntemus, kasvattava tendenssi, taiteellinen arvo ja totesi edellä mainitut kriteerit täyttävästä kirjallisuudesta: ”Eivätkö tavalliset maaseudun ihmiset innostu sitäpaitsi esim. Agapetuksesta, Huovisesta, Joenpolvesta, Merestä, Päätalosta, Sankarista”.³⁶¹ Kysytyn ajanvietekirjallisuuden vastustusta lujitettiin tai kartoitettiin vielä kustannusosakeyhtiö Tammen ja Suomen Kirjastoseuran kirjastonhoitajille tekemällä mielipidetiedustelulla, jossa pyydettiin muiden muassa ”mainitsemaan kirjailijoita, joiden teosten suomentaminen ei ole suositeltavaa”. Vastausten sisältö oli yhtenäinen: suurinta vastustusta sai Muskett, seuraavina Blyton, Wells ja Golon, listalle päätyivät myös Starck, Spillane, Boylston ja Douglas.³⁶²

Kirjastolehden 1960-luvun jälkipuoliskon populaarikirjallisuuskirjoittelua hallitsivat Helle Kannilan kirjoitukset ja kirjavalintakäsitykset. Puuttuessaan useisiin kirjavalintaa käsitteleviin kirjoituksiin³⁶³ Kannila reagoi itse asiassa yhteen keskeiseen ja ajankohtaiseen asetelmaan, jonka hän tiivistä seuraavasti: ”[y]llättävimpiä piirteitä viime aikojen kulttuurikeskustelussa on ollut nuorten intellektuellien into arvostella kirjastojen kirjavalintaa siitä, että syrjitään ns. populaarikirjallisuutta, jolla käsitteellä ilmeisesti tarkoitetaan heikkoa viihdettä”.³⁶⁴ Kannilan myötä kirjavalintaa yleisesti käsittelevän kirjoittelun diskurssi levisi myös koskemaan populaarikirjallisuuden kirjavalintaa. Kannila toi keskusteluun käsitteen *puolueettomuus*:

Kirjastoilla on tärkeä tehtävä itse puolueettomina pysyen pitää tarjolla monensuuntaista luettavaa ja nimenomaan sellaista, joka ei nukuta uneen eikä voimista vanhoja ennakkoluuloja, vaan väkisinkin saattaa lukijansa ajattelemaan. Tähän ei erityisen hyvin sovi viime aikoina arvoon arvaamattomaan nostettu ”populaarikirjallisuus” päiväunineen julmasta tappamisvakoilusta ja satumaisesta rakastelemisesta, vaan tosietoja ja harkittuja mielipiteitä sisältävä tietokirjallisuus sekä vanha ja uusi aito kaunokirjallisuus.³⁶⁵

Tässä Helle Kannila mitä ilmeisimmin viittaa kirjoittamisajankohtana virinneeseen yleiseen, tasapuolisuutta ja moniarvoisuutta kannattavaan populaarikulttuurikeskus-

361 Millaisia kirjoja sivukirjastoon? 1963, 211–212.

362 Kauppi 1963b, 297.

363 Vaijärvi 1967, 272; Gronow 1969a, 166–168; Kukkola 1969b, 102–103.

364 Emerita 1967, 232; Emerita 1969a, 234.

365 Kannila 1967a, [253].

teluun,³⁶⁶ mutta hänen käyttämäänsä ei termi *puolueettomuus* edelleenkään sisällyttä ajanvietekirjallisuutta yleisten kirjastojen hyväksyttävään kirjavalintaan.

Helle Kannilan johdolla Kirjastolehtikin paneutui populaarikirjallisuuteen (9/1967), koska julkisessa populaarikulttuurikeskustelussa oli kritisoitu kirjastojen kirjavalinnan korkean tason vieraannuttavan osan mahdollisista käyttäjistä: ”kun yritetään kasvattaa yleisöä saadaankin tulokseksi, että suuret joukot jäävät kirjastojen ulkopuolelle”, totesi Kannila. Helle Kannila otsikoi pääkirjoituksensa (9/1967) termillä *Populaarikirjallisuus?* kysymysmerkillä varustettuna eikä ryhtynyt sitä määrittelemään, vaan Kirjastolehti lähetti aiemmin pidetyn populaarikulttuuriseminaarin³⁶⁷ esiintyjille kyselyn käsitteen selvittämiseksi.

Kyselyn sisältämät kysymykset oli laadittu hyvin ”kannilamaisesti”: populaarikirjallisuus -määritelmän lisäksi tiedusteltiin vastaajilta mielipidettä populaarikirjallisuuden hankkimisesta kirjastoihin, jos populaarikirjallisuutta hankitaan kirjastoihin, mitä kirjallisuudenlajia pitäisi vastaavasti vähentää kirjastomäärärahojen pysyessä ennallaan, onko kaикentasoista populaarikirjallisuutta hankittava kysynnän mukaan ja onko ”perusteltua kustantaa lukemista kuntien ja valtion varoilla riippumatta siitä, mitä tarkoitusta varten luetaan ja mitä tämä lukeminen on?”. Vastaajat määrittelivät populaarikirjallisuuden kaunokirjallisuudeksi, ”joka pyrkii saavuttamaan mahdollisimman suuren menekin ilman ns. taiteellisia tavoitteita” ja jolla on ”viihtyvyyserkitystä”. Vastaajat katsoivat kirjastoista jo löytyvän runsaasti populaarikirjallisuutta ja yksi vastaajista, valt.tiet.lis. Osmo Koskelainen, kytki sen jopa kirjaston tehtävämäärittelyyn: ”kirjastojen tehtävä voidaan nähdä myös viihtyvyyttä lisäävänä enemmän kuin juuri nyt nähdään. Kirjastojen hyllyn sisällön pitäisi ainakin osittain heijastaa myös sitä, mitä kulloisessakin ajassa arvostetaan, mikä on poppista. Jos viihtyvyys on korkealle arvostettua, ei kirjastokaan voi tätä näkökulmaa kokonaan unohtaa.” Kysynnän suhteen vastaajat uskoivat silta-teoriaan: ”[h]ankintojen tulisi olla hivenen yli lukijakunnan haluamisten, mutta ainakin niiden tulisi olla edellytyksiltään heikoimman lukija-aineksen suoritustason ylärajoilla”, ”[k]un tarjoaa osuvasti ja valikoiden, voi muuttaa kysyntäolosuhteita”. Samansuuntaisia olivat vastaukset lukemisen tärke-

366 Eliittikulttuurin linnake kulttuurilehti Parnasso käsitteli samana vuonna populaarikulttuuria ja -kirjallisuutta monipuolisesti myönteiseen sävyyn ja eliittikulttuurin ja populaarikulttuurin raja-aitoja rikkoen: Hyväksyvästi analysoitiin niin suomalaista rakkausromaanin, Pennanen 1967, 247–258 kuin salapoliisiromaanin, Suhonen 1967, 299–304. Antti Eskola lähestyi populaarikulttuuria sosiologian ja yhteiskuntaluokkien näkökulmasta, Eskola 1967, 258–261, ja Klaus Mäkelä historian näkökulmasta, Mäkelä 1967, 262–264. Parnassossa kirjasto mainittiin portinvartija-roolissaan vasta sitten, kun asenteet olivat muuttumassa populaarikirjallisuudelle kielteiseksi, kuten Sirkka Kurki-Suonion artikkelissa Gunila Ambjörnssonin pamfletista *Skräpkultur åt barnen*, Kurki-Suonio 1968, 398–399.

367 Populaarikulttuuriseminaari, esiintyjinä toimittaja Pekka Gronow, toimittaja Kalevi Haikara, YTT Pertti Hemánus, valt.lis. Osmo Koskelainen, kirjailija Arvo Salo, fil.lis. Kalevi Takala.

ydestä sinänsä, kuten Arvo Salo kiteytti: ”Lukeminen on niin suositeltava harrastus, että sen piiristä ei ole torjuttava niitäkään, joille aluksi kelpaavat vain ’huonot’ kirjat, niitä joiden vaatimustaso toisin sanoen on alhainen. Vaatimustaso kasvaa lukiessa; jos tietyn yksilömäärän kohdalla näin ei tapahdu, niin he ovat se hukkaprosentti, josta demokraattisen yhteiskunnan muillakin alueilla on oltava valmis maksamaan.”³⁶⁸

Ajankohdan kulttuuripoliittisessa kontekstissa korostettiin siis kirjaston ajanviete- ja rentoutustehtävää sekä käyttäjäkunnan ehdotonta tasa-arvoisuutta. Vain Helle Kannila pysyi kannassaan ajanvietekirjallisuudesta, kirjaston tehtävästä ja käyttäjäkunnasta: ”Määrittelipä populaarikirjallisuuden miten tahansa, ei voitane kieltää, että yleisissä kirjastoissamme sellaista on ollut ja on nykyäänkin. Pulmakysymyksenä on vain, kuinka paljon sitä ja minkätasoista on mielekästä hankkia ottaen huomioon kirjastojen tehtävän palvelu nimenomaan niitä, jotka etsivät välineitä muuhun kuin ajantappamiseen.”³⁶⁹

Edelleen Helle Kannila pohti kirjaston *palvelulinja* ja *kasvatulinja* -käsitteitä myös selostaessaan Kari Vaijärven kirjastojen populaarikirjallisuutta käsitellyttä radiokeskustelua nimeltä *Kasvatusta vai palvelua*. Kannila tulkitsi palvelulinjan ja kasvatulinjan siten, ”ettei kirjaston johto omaksu mitään ohjelmaa, vaan hankkii automaattisesti mitä tullaan kysymään. [- -] Jäykkää kasvattajan asennetta ei voi merkitä se, että kirjastoihin, joihin kaikki ei voi mahtua, valitaan kirjat niiden hyödyn ja merkityksen perusteella.” Pohdinnoissaan Kannila päätyi ympäripyöreään kompromissiin, jossa palvelu ja kasvatusta eivät ole vastakohtia, vaan ”[k]aikki kirjaston toiminta on palvelua ja varsinaista ’kasvattamista’ [- -] siitä voi olla vain pieni osa”.³⁷⁰ Tässä Kannila tyypisti palvelulinja -käsitteen käytännön toiminnan suorittamiseksi ja sivuutti sen alkuperäisen kirjaston tehtävämäärittelystä ja tasa-arvoisesta käyttäjäkäsitteestä johdetun palvelulaitoskirjasto -konseptin, jota Kari Vaijärven radio-ohjelmassa tarkoitettiin.³⁷¹

Toimittaja Pekka Gronowin kirjoitus Kirjastolehdestä (5/1969) *Puolueettomuus ja ala-arvoinen viihde* käsittelee Helle Kannilan *Kirjanvalinnan ongelmia* -teoksessaan esittämiä käsityksiä puolueettomuudesta ja ala-arvoisen viihteen vastustamisesta, jotka Gronowin mukaan olivat Kannilan teoksen kaksi ”dominoivaa teemaa”. Gronow katsoi Kannilan vaivattomasti soveltavan *puolueettomuus* -periaatetta tietokirjallisuuden kirjavallintaan: ”kirjastonhoitajan on hankittava eri mielipidesuuntia edustavia kirjoja, jopa sellaisia, joiden näkemykset ovat epädemokraattisia, antise-

368 Populaarikirjallisuus ja kirjastot 1967, 300–305

369 Kannila 1967b, [293].

370 Emerita 1967, 232–233.

371 Vaijärvi 1967, 272.

mitistisiä, fascistisia, rotusyrjintää kannattavia, vapaan mielipiteenmuodostuksen mahdollisuutta arvostelevia”, koska niiden sisältämien arvostusten objektiivisuutta ei voida mitata.³⁷² Sen sijaan Kannilan ”[a]la-arvoisen viihteen tuomitseminen” selittyi Gronowin mukaan sillä,

että kaunokirjallisuus on objektiivisin perustein jaettavissa taiteelliseen ja ei-taiteelliseen ja että taideteoksen arvo voidaan kiistattomasti määritellä. Näin ollen ei ole mitään aihetta hankkia kirjastoihin kirjoja, jotka voidaan objektiivisesti todeta ala-arvoisiksi. [- -] Kannilan näkemys perustunee olettamukseen esteettisestä yhtenäiskulttuurista. Hän sulkee pois sen mahdollisuuden, että saattaisi olla olemassa kilpailevia esteettisiä näkemyksiä [- -] Ainoana vaihtoehtona ala-arvoisen viihteen karsimiselle hän näkee täydellisen arvonihilismin ja suunnitelmattomuuden.³⁷³

Pyrkinessään valottamaan Kannilan puolueettomuuskäsitystä kirjavalinnassa Gronow tuli osoittaneeksi sen subjektiivisuuden ja yhteismitattomuuden sovellettaessa sitä eri kirjallisuuslajeihin, jolloin koko käsite vesittyi. Samalla Gronow asetti Kannilan kirjavalintakäsitykset uuteen kulttuuripoliittiseen kontekstiin, jossa yhtenäiskulttuurin ajan katsottiin olevan ohitse ja uuden moniarvoisen, eri osakulttuureista koostuneen kulttuurikokonaisuuden olleen muodostunut tai muodostumassa.

Gronowin mukaan oli yhtä helppoa

puolustaa esimerkiksi antisemitismiä tai rotuerottelua kannattavaa kirjallisuutta [kirjavalinnassa] kuin ”unohtaa, että on olemassa lukijoita ja kunnanhallituksia, joiden mielestä julkisilla varoilla sopii ostaa myös ’ala-arvoista viihdettä’.” Tässä esitetyt näkökohdat menettävät tietenkin merkityksensä, jos todella voidaan kiistattomasti todistaa, että ala-arvoinen viihde on vahingollisempaa kuin esimerkiksi rotuerottelua kannattava kirjallisuus – ja jos se lisäksi voidaan määritellä riittävän tarkasti.³⁷⁴

Tässä Gronow ottaa selvästi kantaa tasa-arvoisen ihmis-/käyttäjäkäsityksen ja kirjaston palvelulaitos -konseptin puolesta.

372 Gronow 1969a, 166.

373 Gronow 1969a, 166–167.

374 Gronow 1969a, 167–168.

Helle Kannila vastasi Gronowille kirjoituksellaan *Mitättömän syrjäyttäminen ei ole puolueellisuutta* (Kirjastolehti 5/1969). Kannila totesi ytimekkäästi, että ”pääsyyinä [heikon viihdekirjallisuuden torjumiseksi yleisistä kirjastoista] on sanotun kirjallisuuden mitättömyys, ei vaarallisuus”.³⁷⁵ Koska määrärahat eivät riitä kaiken hankkimiseen oli Kannilan mukaan ”luonnollista, koska lukeminen sinänsä ei voi olla yleishyödyllinen tavoite, että on syrjäytettävä kirjoja heikommasta päästä, lähinnä siis sekä tyyllisesti että sisällyksellisesti huonoimmasta viihteestä. Tämän ei tarvitse merkitä sitä, että torjuttuja arvottomia kirjoja aina pidettäisiin vaarallisina.”³⁷⁶

Helle Kannila puolusti ihmiskäsitystään vielä vastatessaan Kemin kaupunginkirjaston johtajan Timo Kukkolan kulttuurilehti *Pohjoisessa* esittämään kritiikkiin *Kirjanvalinnan ongelmia* -teoksen lukijakäsityksestä.³⁷⁷ Kukkola puuttui kirjoituksessaan *Mustat ja valkeat kirjastonhoitajat* Helle Kannilan *Kirjanvalinnan ongelmia* -teoksen kohtaan, jossa Kannila esitteli viihdekirjallisuuden historiaa, jännitysromaanien eri lajeja ja tyyppillistä rakkausromaania tuoden samalla julki hyväksyvän suhtautumisensa dekkareihin ja torjuvan suhtautumisensa muuhun viihdekirjallisuuteen arvottamalla näiden lukijakuntaa:

Muun viihdekirjallisuuden lukijat ovat poikkeuksia lukuunottamatta eräänlaista massaa, henkilöitä, joilla ei muuten ole kirjallisia harrastuksia ja jotka eivät pysähdy miettimään, mitä he oikein lukevat ja miksi. Salapoliisikirjojen lukijoihin kuuluu myös luonnollisesti paljon samaa nuorta ja vanhaa massaa, mutta joukossa on aina ollut myös huomattava määrä ns. älymystöön lukeutuvia, jopa tiedon ja sivistyksen huippupaikoilla näkyviä, jotka käyttämällä juuri tämän lajin viihdetä pyrkivät ja usein onnistuvatkin rentoutumaan, hetkeksi vapautumaan ankaran aivotyön tai vastuunalaisten tehtävien paineesta.³⁷⁸

Kritiikissään Timo Kukkola totesi, että ”[o]n vaikea kuvitella selväpiirteisempää eliittiajattelua [- -]. Oppia saaneet ja paljon lukeneet viihtyvät toisenlaisten kirjojen parissa kuin vähemmän oppineet, mutta vain edelliset katsotaan kunnallisen kirjastolaitoksen palvelun arvoisiksi.”³⁷⁹ Helle Kannila vastasi kritiikkiin saman lehden sivuilla (5/1969), todeten sanojaan vääristellyn ja irrotetun asiayhteydestään:

375 Kannila 1969b, 168.

376 Kannila 1969b, 168.

377 Kannila 1969c, 294–295.

378 Kannila 1967a, 103.

379 Kukkola 1969b, 103.

Lievimmin sanoen hämmästyttävä on se tapa, jolla kirjoittaja valitsi otteet osoit-
taakseen, että edustin ”eliittiajattelua” suosittelemalla viihteen hankkimista op-
pia saaneille, mutta en oppimattomille. Luin tuota kohtaa silmät pyöreinä en-
kä käsittänyt koko asiaa, ennenkuin olin edellämainitusta kirjastani löytänyt
sitaatit sivulta 103. Ne sisältyivät kappaleeseen, jonka otsikkona oli Miksi sala-
poliisiromaaneista on kirjoitettu paljon, ja tämä oli johdatuksena erilaisen viih-
dekirjallisuuden esittelyyn. Vastaus kysymykseen, johon epäilemättä on aihetta,
perustui siihen, että ns. salapoliisiromaanien lukijoihin kuuluu runsaasti henkilöi-
tä, jotka ovat tottuneet asioita tutkimaan ja niistä kirjoittamaan. Siinä kaikki, mis-
sään muussakaan paikassa en tässä kirjassa ole viitannutkaan siihen, että oppineita
olisi palveltava enemmän kuin muita, heille sopivaa viihdettä ostamalla.³⁸⁰

Katson, että tässä vastineessaan Helle Kannila puuttuu kuitenkin enemmän sitaatin
asiayhteyteen asianomaisessa kirjassa kuin itse sitaatin sisältöön ja sen ilmaisemaan
ihmiskäsitykseen, joka sanavalinnoillaankin muistuttaa Urpo Harvan ihmiskäsitystä
eliitistä ja massasta ja niiden tarpeiden erilaisesta arvottamisesta. Timo Kukkolan
kritiikin kohteena oli nimenomaan sitaatin sisältämä ihmiskäsitys, jonka Kannila
vastauksessaan sivuuttaa. Helle Kannila siis pysyi loppuun asti sekä konservatiivisissa
kirjavalinta- ja kirjastokäsityksissään että kahden sivistyksen ihmiskäsityksessään.
Torjuessaan ajanvietekirjallisuuden arvottomana hän torjuu myös kirjaston palve-
lulaitoksena todeten: ”lukeminen sinänsä ei voi olla yleishyödyllinen tavoite”.³⁸¹

Kannilan kirjavalintakäsityksen vuosikymmenien auktoriteettiasema alkoi
kuitenkin murtua 1960-luvun jälkipuoliskolla sekä julkisesti Kirjastolehdestä et-
tä epävirallisesti henkilökuntalehdissä. Kirjastolehdestä aluksi varovasti pakinaan
verhottuna ja nimimerkkien suojissa, kuten nimimerkki quatre kirjoituksellaan
Todellista kirjastoa vastaan (protestilaulu) (Kirjastolehti 5/1966) ja nimimerkki hm
kirjoituksellaan *Mummelin Uusia Seikkailuja (protestijatkokertomus)* (Kirjastolehti
6/1966). Ensimmäisessä pakinassa terävin kritiikki kohdistuu siihen tapaan, millä
ajanvietekirjallisuuden lukija, joka katsotaan samanlaiseksi veronmaksajaksi kuin
muutkin kirjastonkäyttäjät, ja hänen tarpeensa sivuutetaan: ”Minä luulin tätä kir-
jastoksi enkä aikaihminen kasvatuslaitokseksi”. Toisessa pakinassa asiakas saa pyytä-
määnsä ajanvietekirjallisuutta ja toteaa tyytyväisenä: ”Eihän minulle kaupassakaan
tarjota margariinia kun haluan pyykkisaippua”.³⁸²

380 Kannila. 1969d, 6.

381 Kannila 1969b, 168.

382 Quatre 1966, 157; hm 1966, 172.

Turun kaupunginkirjaston osastonhoitajien kokouksessa 9.12.1969 kirjastonhoitajat esittivät henkilökuntalehdessä kritiikkiä Aino Räsänen ja Anni Polvan teosten hankkimisen puolesta:

On vaikea selittää asiakkaalle, miksei mm. näiden kirjailijoiden teoksia ole hankittu kirjastoon. Hienotunteisista yrityksistä huolimatta moni asiakas selvästi nolostuu, uskaltaessaan kysyä näin 'ala-arvoista' kirjallisuutta. Vielä vaikeammalta tuntuu tilanne, kun on selitettävä, miksi ruotsiksi kelpaavat sellaiset kirjat, joita ei saa suomeksi moneen kertaan pyytämälläkään (esim. Birgit Sparre).³⁸³

Tässä kannanotossa, jossa kirjastonhoitajat itse asiassa kysyvät, odotetaanko heidän halveksivan ja haluavan nolata asiakkaita, jotka kysyvät kevyttä viihdekirjallisuutta, kuvastuu sekä kirjavalinnan että ihmiskäsityksen tasa-arvon kehittyminen ehdollisesta yksiselitteisen ehdottomaksi kirjastonhoitajakunnan keskuudessa.

Muun kulttuuripolitiikan myötämielinen suhtautuminen populaarikirjallisuuteen, jota olen kuvannut luvussa 2.3.3, alkoi kuitenkin heijastua myös yleisten kirjastojen kirjavalintaan, ja vuonna 1971 Sven Hirn jo totesikin Kirjastolehden pääkirjoituksessa: ”Kirjastojen kirjavalintapulmia on selvitty suurin piirtein yhtä kauan kuin kirjastoja on ollut olemassa. Lopullista kaavaa ei ole näköpiirissä, mutta eri mielipidesuuntia on ainakin kuunneltu ja kurssia tavantakaa hieman korjattu, viime aikoina yhä määrätietoisemmin kohti viihteellisiä päämääriä.”³⁸⁴ Tätä populaarikirjallisuudelle myönteistä kurssia reivasi myös Sven Hirn itse Kirjastolehden salapoliisikirjallisuutta käsittelevän teemanumeron pääkirjoituksessa sisällyttäessään populaarikirjallisuuden omaan tulkintaansa kirjaston tehtäväkuvasta: ”[k]elvollisen ajanvietteen tarjoaminen on sisällytetty kirjastojen ohjelmaan. Eskapismi on hyväksytty eikä silloin enää voi seuloa aineistoa ulkonaisten tuntomerkkien perusteella.”³⁸⁵

Helle Kannilan kuoltua 1972 populaarikirjallisuuskeskustelu lähes tyrehtyi Kirjastolehdestä, mutta jatkui sen sijaan vilkkaana kirjastojen henkilökuntalehdissä. Kari J. Kettula viritti 1970 populaarikirjallisuuskeskustelun Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä *Kirjaston kuulumisia*.³⁸⁶ Kirjoituksessaan *Rintamalinjoja* hän tiivistä selkeästi, mihin kirjavalinnan populaarikirjallisuuskeskustelussa oli uuden vuosikymmenen alkaessa tultu:

383 Niemelä, Sätälä & Tikka 1970, 4.

384 Hirn 1971b, 189.

385 Hirn 1970c, 101.

386 Kettula 1970b, 11–13.

Onko Polvaa, Räsästä, Golonia, Sariolaa, Pantteri- ja Puumasarjoja, Hymylehteä, Sinistä Nyyrikkiä ja Sydänsarjoja hankittava kirjastoihin ja missä määrin? Perinteelliset rintamalinjat ovat ns. konservatiivien, jotka näkevät kirjaston tehtävänä kasvatustalouden, ja ns. radikaalien, joiden mielestä kansalle on annettava mitä se haluaa, välillä. [- -] [Konservatiivit] pitävät tärkeänä, että luetaan hyviä kirjoja, klassikkoja ym., jotka avaavat ihmisen sielunelämään uusia ulottuvuuksia, nostavat hänet eroon muiden joukosta korkeampiin sfääreihin kuten gnostilaiset sanoisivat. [- -] Heille on tyypillistä viehättävä usko yksilöllisen elämäntavan ja puolueettoman maailmankatsomuksen mahdollisuuteen tämän ajan yhteiskunnassa. [- -] Usein he myös ovat suorittaneet aristokraattisen selänkäännön ns. maskulttuurille [- -] Ns. radikaali kaarti taas haluaa kirjaston toimivan yhteiskunnan palvelulaitoksena, he korostavat yhteiskunnan moniarvoisuutta, ihmisen oikeutta lukea Hymylehteä tai Nyrkkipostia tai Jaanaa kirjastossa. Useat heistä sanovat itseään vasemmistolaisiksi, osa omaa jonkinlaisen liberaalin ajattelutavan. Viimeksi mainittujen ajatusmaailma [- -] perustuu summerhillmäiseen käsitykseen ihmisen mahdollisuuksista toimia saamansa riittävän ja objektiivisen tietovaraston pohjalta älykkäästi. Koska aikamoinen osa kirjastonhoitajista on ikärakenteeltaan sellaista kuin on, ei ole mikään ihme, että liberaali ajattelutapa on yleistymässä [- -] Todella järjenvastaista on ns. vasemmistolaisen suhtautuminen populaarikirjallisuuteen. Hän vaatii kovalla äänellä Polvaa kirjastoon. [- -] Minä pidän ns. konservatiiveista enemmän kuin radikaaleista, heissä on vanhan katoamassa olevan maailman viehätystä, he eivät ole kehitykselle niin vaarallisia kuin nuo länsimaisen kulutussideologian kauppaajat, radikaalit.³⁸⁷

Kettula esittelee tässä vielä edellisen vuosikymmenen kirjavalintakeskustelun tyypillisimmät osapuolet: konservatiivit ja radikaalit, joista konservatiivit edustavat sivistyslaitoskirjastoa ja radikaalit palvelulaitoskirjastoa. Asetelmassa on huomionarvoista se, että vielä tässä vaiheessa vasemmistoradikaalien katsotaan edustavan ”länsimaista kulutussideologiaa” ja kannattavan populaarikirjallisuutta ja tässä suhteessa heidän ajattelunsa ilmentää tasa-arvoista ihmiskäsitystä. Kettula ennustaa kirjavalintakehityksen kulkevan kohti liberaalimpaa suuntaa ja siihen sisältyy populaarikirjallisuuden ohella myös ajatus monipuolisesta tietokirjallisuusvalikoimasta käyttäjän oman ajattelun tueksi.

³⁸⁷ Kettula 1970b, 11–13.

Kettula toivoi kirjoituksensa herättävän keskustelua ja hänelle vastasi sivukirjastonhoitaja Hilikka Kauppi, joka tunnustautui Kettulan määrittelemäksi ”konservatiiviksi” ja totesi populaarikirjallisuuden valinnasta:

Kirjojahan ei kuitenkaan valita kirjastonhoitajia vaan kirjastonkäyttäjiä varten. Tässä yhteydessä hämmästyttävän usein puhutaan ”kansasta”, vaikka ei ”kansaa” mitään lainaa vaan yksilöt (vrt. K.K. ”...viejättävä usko yksilöllisen elämäntavan jne. mahdollisuuteen..”) Puhutaan ”kansanvalistustendenssiä”, vaikka ei sitä enää miesmuistiin ole ollut. Suuri osa lainaajista on paljon valistuneempia ja lukeempia kuin kirjastonhoitajat, paha niitä on yrittää mennä valistamaan. [- -] Ne jotka ”kansan tahdon” nimissä vaativat näitä [populaarikirjallisuutta] kirjastoihin, pitäisi velvoittaa itse lukemaan Polvansa jne., että tietäisivät, mistä puhuvat. Ei kirjastonkäyttäjiä pidä aliarvioida. [- -] Kuitenkin kevyimmän luokan viihdekirjallisuus on loppujen lopulta aika toisarvoinen seikka kirjastossa. Aina sitä on ollut jonkin verran ja aina sitä kai tulee olemaan, mutta en minä usko, että siitä koskaan tulee enempää kysynnän kuin tarjonnankaan tärkeintä osaa. Se, että keskustelu kirjastonvalinnan periaatteista niin usein liikkuu tällä alueella, osoittaa juuri, että näitä periaatteita käytetään nimenomaan keskustelussa eikä niinkään toiminnassa. [- -] Ja mitä asenteihin tulee, niin minun nähdäkseni moitittava alentuvan holhoava suhtautuminen lainaajiin on niillä, jotka vaativat näille alimman tason populaarikirjallisuutta.³⁸⁸

Tässä Hilikka Kauppi hämärtää Kari J. Kettulan hahmottelemia kirjastonvalinnan rintamalinjoja ja toteaa populaarikirjallisuuden jo asettuneen olennaiseksi osaksi kirjastojen kirjavalikoimaa – ja koska Kaupin mukaan ”kansanvalistustendenssiä” ei kirjastonvalinnalla enää toteuteta, niin sillä toteutetaan ajankohdan yleisen kirjastotoimen kontekstissa vallinnutta palvelulaitos -konseptia. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna Kaupin edustamat konservatiivit ovat siis samoilla linjoilla Kettulan luonnehtimien radikaalien kanssa. Samalla tulkitsemme, että Kaupin kuvaama käytännön tilanne kirjastokentällä, jossa populaarikirjallisuus oli hyväksytty kirjastoihin jäädäkseen eikä keskustelu populaarikirjallisuuden valinnasta ollut enää aidosti relevanttia, kertoo siitä, että kirjastonvalinnasta oli muodostunut palvelumuoto, yhtenä muiden joukossa, palvelulaitoskirjasto -konseptissa.

Kari J. Kettula jatkoi kirjastonvalintakeskustelua *Kirjaston kuulumisissa*. Hän kritisoi kirjastonhoitaja Samuli Nuotion kommenttia siitä että ”olisi väärin, jos kireän mää-

388 Kauppi 1970, 9–10.

rärahatilanteen vuoksi viihdekirjallisuuden ostoja vähennettäisiin. Myös työväestön on saatava lukemista”,³⁸⁹ toteamalla:

Useat tuntemani muuten järkevät ihmiset ovat pitäneet 1960-luvun tärkeimpiin kuuluvana kirjastotapahtumana sitä, että Anni Polvaa ja kumppaneita saatiin kirjaston hyllyille. On ostettava mieluummin Sariolaa kuin Huutomerkkejä, Hannu Mäkelän runoja tai Jerzy Lecin aforismeja. [- -] Samuli Nuotio on siinä oikeassa, että työväestö lukee enemmän viihdekirjoja kuin enemmän koulutusta saaneet. Tämän todistaa Katarina Eskolan vasta ilmestynyt raportti ”Ei kirjaa ilman lukijaa”, jossa selvitetään eri kirjallisuuden lajien yleisöä ja kirjojen leviämistä. [- -] Minusta on kuitenkin hirveätä ajatella, että työväestöä ja pienituloisia luullaan parhaiten palveltavan kirjastoissa hankkimalla mahdollisimman paljon viihdekirjallisuutta.³⁹⁰

Tähän Samuli Nuotio vastasi todeten sanojaan vääristellyn ja oikaisi seuraavasti:

Väitän sanoneeni ja sanon sen vieläkin: Minusta on väärin, jos kauno- eli viihdekirjallisuuden ostoissa keskitetään pienenevät määrärahat yksinomaan arvokirjallisuuteen. Tällöin suljetaan kirjaston ovi entistä tiiviimmin esim. niiltä matalapalkkaisilta palveluammateissa työskenteleviltä naisilta, joiden tiedetään lukevan romanttista kioskikirjallisuutta. En siis vastustanut ”viihdekirjallisuuden ostojen vähentämistä”, vaan niiden keskittämistä valtaeliitin kirjallisen viihteen ostoihin. Toisekseen olen visusti välttänyt näissä asioissa termin ”työväestö” käyttämistä. Tiedän, ja tiedetään, että yhteiskunnassamme on suuri joukko ihmisiä, jotka joutuvat hankkimaan kirjallisen viihtensä ainoastaan kioskeista, koska sitä ei muualta saa. [- -] Kaikkein merkittävimpänä ja tärkeimpänä kirjauutuutena (1.–15.10.72) sivukirjastonhoitajat pitivät professorinrouva Ursula Pohjolan-Pirhosen kaunokirjallista teosta Rakkautta vanhassa kartanossa. Sitä oli toivottu ylivoimaisesti eniten. Herrasväen rouvien on saatava viihtensä. Tästä ei tulla tinkimään, Anni Polvaa samaiset sivukirjastonhoitajat täytyy suurella melulla pakottaa ottamaan edes yksi kappale. Tätä minä vastustan. [- -] Olen siis sitä mieltä, ettei kaunokirjallisuuden suhteellista osuutta kirjastossa pidä mennä lisäämään. Fiktivistä, ihmisten viihteeseen lukemaa kirjallisuutta täytyisi kirjastossa kuitenkin

389 Kettula 1972a, 7.

390 Kettula 1972a, 8–9.

olla tarjolla myös niille, jotka eivät omaa ”hyvää kirjallista makua” ja kouluja käyneen harjaantuneisuutta lukemiseen.³⁹¹

Tässä Samuli Nuotio nostaa kirjavalintakeskustelun keskiöön käytännön kirjavalinnassa piilevän ihmiskäsityksen, joka on toinen tämän tutkimuksen tärkeimmistä kirjavalinnan liberalisoitumista kuvaavista indikaattoreista, tasa-arvon edistämisen ohella. Nuotio laventaa ja syventää kirjavalintakeskustelun pelkän lajityyppikeskustelun ohii, ihmiskäsitykseen ja osoittaa kirjavalinnassa edelleen voimassa olevat Niklas Luhmannin inkluusio- ja ekskluusio -periaatteet. Nuotio osoittaa, että pelkkä populaarikirjallisuuden hankkiminen ei riitä kirjavalinnan liberalisoitumiseksi, jos ei sillä kyetä toteuttamaan liberalisoitumisen perimmäistä funktiota, hyväksyvämpää ihmiskäsitystä ja laajemman käyttäjäkunnan tavoittamista.

Kari J. Kettula vastasi Samuli Nuotiolle lennokkaan poleemisesti todeten:

Mutta kun hän [Nuotio] Suomen kirjastomaailman kiistattomaan valtaeliitiin kuuluvana toimii romanttisen kioskikirjallisuuden hankkimiseksi pienipalkkaisille palveluammateissa toimiville naisille, on se aivan liian taantumuksellista minunlaiseni vanhan humanistin hyväksyttäväksi. [- -] Tärkeätä olisi sen sijaan, että kaikki maailman baariapulaiset ja toimistotyöläiset tajuaisivat asemansa ja lähtisivät sankarillisesti ja uljaasti luomaan maailmaa, jossa he voisivat kokea, tuntea, ajatella, rakastaa, elää paremmin ja monipuolisemmin kuin tässä meidän oudossa kulutusyhteiskunnassamme. Tässä historiallisessa tehtävässä eivät heitä auta Samuel Nuotion tarjoamat romanttisen matalaviihteen tuotteet, eivät Polvat eivät Pohjolan-Pirhoset.³⁹²

Vastauksessaan Samuli Nuotio pysyttäytyi käyttäjäkeskeisyydessä:

Kun on puhuttu kirjojen laadusta, on tähän asti lähes säännöllisesti unohdettu se seikka, että suuri osa kirjoista on sellaisia, joiden ymmärtämiseksi vaaditaan vähintään ylioppilastutkinto. (Ks. esim. Wiio: Ymmärretäänkö sanomasi.) Jos kirjaston kokoelmat muodostuvat valtaosaltaan tällaisista, laadullisesti korkeatasoisista kirjoista, jäävät monet ihmisryhmät aliedustetuiksi kirjastonkäyttäjinä. Aliedustuksesta on olemassa tilastotietoa. [- -] Monipuolisella viihteen tarjonnalla on kyetty ja kyettäisiin vetämään eräitä uusia asiakasryhmiä kioskien ja kirja-

391 Nuotio 1972, 11–13.

392 Kettula 1972b, 9.

kerhojen yksipuolisen ja kaupallisen tarjonnan piiristä kirjastojen monipuolisen ja myös informatiivisen tarjonnan piiriin.³⁹³

Tässä Samuli Nuotion käyttäjänäkemys pohjautuu tasa-arvoiseen ihmiskäsitykseen ja inklusiiviseen kirjavalintakäsitykseen, joka sisältää myös silta-teorian mahdollisuuden.

Seuraava kirjavalintakeskustelu Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä käytiin Kari J. Kettulan ja Marjatta Hilppön välillä vuonna 1974. Kettula puuttui Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalinnan ohivalinnalla tullessiin kirjoihin, suorkustantajien bestsellereihin, ”jotka salamannopeasti toimitetaan lukijoille. Tarjoavatko juuri ne tosiasioihin perustuvia maailmankuvia vai miksi ne on kiirehditty asettamaan muiden kirjojen edelle tärkeysjärjestyksessä?”, kysyi Kettula viitaten Turun kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteisiin.³⁹⁴ Hänelle vastasi Marjatta Hilppö todeten:

[I]tsekukin meistä tietää jatkuvan kysyntäpaineen merkityksen. [- -] Kirjastovirkailijat voivat sen sijaan suositella, suositella ja vielä suositella, asettaa näkyvälle paikalle ja tyrkätä lainaajan käteen hyvää luettavaa. On kylläkin katsottava, ettei muiluta asiakkaalle raskainta ja vaikeatajuisinta klassikkoo silloin, kun asiakas valittaa että Hilja Valtosen teksti on liian raskasta. [- -] Joskus vaikuttaa siltä, että unohdetaan viihdettäkkin olevan erilaatuista. Minusta kyllä voi suosittaa Hilja Valtosta ihan tosissaan silloin kun lainaaja kysyy Räsästä tai Polvaa, Sjöwall-Wahlööta kun on kyse dekkareista ja niin pois päin. Ehdottaisin laadittavaksi ”hyvän viihteen” valioluettelon siten, että viihde pysyisi todella viihteenä eikä muuntuisi jotenkin korkeatasoiseksi ja silloin välttämättä myös raskaammaksi. Tampereella kirjastotieteen proseminaarissa mainittiin hyvästä viihdestä esimerkkinä Garcia Marquezin Sadan vuoden yksinäisyys. Tämä on juuri sitä viihteen ”korkeatasoistamista”. Ei saa unohtaa, että osa suomalaisista on vaila minkäänlaista lukutottumusta ja siten tavallaan lukutaidotonta.³⁹⁵

Sen lisäksi, että Marjatta Hilppö vastaa Kari J. Kettulalle koskien populaarikirjallisuuden vakiintunutta asemaa käytännön kirjastotyössä, hän myös kuvaa sitä vedenjakajaa, millä kirjastokenttä ja nuoret kirjastotieteen opiskelijat olivat suhteessa populaarikirjallisuuteen. Kuusikymmentäluvun hyväksyvä suhtautuminen populaarikirjallisuuteen, joka oli jo vakiintunut yleiseen kirjastotoimeen, oli muut-

393 Nuotio 1973b, 4–5.

394 Kettula 1974, 8.

395 Hilppö 1974, 11.

tumassa seitsemänkymmentäluvun uuspuritanismiksi nuoren kirjastonhoitajapolven keskuudessa. Hilpönkin suhtautuminen kirjaston käyttäjäkuntaan on inkluoiva ja hän väläyttää jo huolta uuslukutaidottomuudesta.

Laajemmin yleisen kirjastotoimen suhtautumista populaarikirjallisuuteen 1970-luvun puolivälissä kuvasi Helsingin kaupunginkirjaston henkilökuntalehden teettämä kiertohaastattelu kirjavalinnasta, jonka yksi kysymys kuului: ”Mikä on viihteen alaraja? Onko kirjaston ns. kasvatusta- ja sivistystehtävä syytä unohtaa? Kuinka paljon voidaan kohottaa tilastoja hankkimalla viihdettä ja onko moraalisesti oikein tehdä niin? Otatteko huomioon sen, että viihteessäkin on tasoeroja?”³⁹⁶ Useimmat vastaajista mielsivät kirjastolla vielä olevan sivistys- ja kasvatustehtävän, muuten se olisi ”kirjavarasto” tai ”jakelulaitos” – mutta myös palvelulaitos ja kulttuurilaitos mainittiin. Kasvatusta- ja sivistystehtävän nähtiin käyvän ”käsi kädessä viihteen kera. Viihdettä tuskin enää saadaan pois kirjastosta. Onko aiheellistakaan?” vastauksissa todettiin. Mahdollisuus kohottaa lainaustilastoja viihteellä todettiin, mutta ei tunnustettu.³⁹⁷

Vuoden 1976 kesäkuussa järjestettiin kaksi kirjavalintaa käsittelevää seminaaria, jotka kumpikin edustivat edellä esitettyjä eriäviä suhtautumistapoja populaarikirjallisuuteen. Kymenlaakson kesäyliopisto järjesti Kouvolassa 8.6.–10.6.1976 erikoistumattomille kirjastonhoitajille ja -amanuensseille tarkoitetut täydennyskoulutuspäivät, joilla Kerttu Manninen luennoi aiheesta *Kirjastot ja viihdekirjallisuus*. Manninen oli todennut kirjastojen suhtautumisesta viihdekirjallisuuteen, että kirjastomaailmassa elettiin uuspuritanismin aikaa: ”1960-luvun virtauksena oli vapauttaa kirjastoihin kaikenlainen viihde. Nyt se julistetaan pannaan päivitellen, miten moinen väkivalta- ja eskapismikirjallisuus ikinään on päässyt leviämään yleisillä varoilla ylläpidettyihin kirjastoihin. Ja Manninen vastaa, siksi, että silloiset uusradikaalit vaativat ’kansalle sitä, mitä kansa halusi!’.”³⁹⁸ Luennossaan Manninen mainitsi, että kuluneen vuoden aikana oli varsin jyrkkäsanaisesti vaadittu kirjaston viihdekirjatarjonnan rajoittamista, mutta siihen läsnäoleva kirjastonhoitajakunta totesi, ”ettei mihinkään äkkijyrkkiin rajoituksiin ole mahdollisuuksia. [- -] Sillä viihteelläkin on paikkansa kirjallisuuden kentässä ja siksi sen moniehtoisuutta ja valinnanvaraisuutta tulisi varjella.”³⁹⁹ Kerttu Manninen tiivisti tässä populaarikirjallisuuteen suhtautumisen kehityskulun 1960- ja 1970-luvuilla, kuusikymmentäluvun sallivasta seitsemänkymmentäluvun torjuvaan, ja luento seurannut yleiskeskustelu vahvisti sallivan suhtautumisen tulleen jäädäkseen kirjavalintaan.

396 Kiertohaastattelu kirjavalinnasta 1974, 2–8.

397 Kiertohaastattelu kirjavalinnasta 1974, 2–8.

398 Pirinen & Tomperi 1976, 17–19.

399 Heino 1976, 111–113.

”Uuspuritanistista” kantaa puolestaan kannatettiin muutama päivä myöhemmin, 14.–18.6.1976, Suomen Kirjastoseuran järjestämässä kirjavalintaseminaarissa Joensuun kesäyliopistossa. Siellä viihdekirjallisuudesta kirjastossa alusti Kemin kirjastonjohtaja Timo Kukkola, joka ”totesi nerokkaasti, että mitä enemmän roska-kirjoja sen suurempi lainaus”.⁴⁰⁰ Tämä toteamus kirvoitti kriittisen kommentin siitä, miten ”[o]ngelma meillä on nimenomaan ylikansallisella pääomalla ylikansallisesti markkinoitu massamarkkinakirjallisuus, joka lietsoo väkivaltaa, ihailee rotusortoa, kaavoittaa ihmiskäsityksen ja passivoittaa ihmisen tyytyväiseksi napinpainajaksi ja kiltiksi kuluttajaksi”.⁴⁰¹ Tässä populaarikirjallisuutta torjuvassa kannanotossa tiivistyy koko seitsemänkymmentäluvun kulttuuripolitiikan suhtautuminen populaarikulttuuriin, joka nähtiin kansallista kulttuuria uhkaavana ”kulttuuri-imperialismina”. (Ks. tämän tutkimuksen luku 2.3.3 populaarikulttuurista).

Joensuun kirjavalintaseminaarissa kiinnitettiin huomiota pinnalliseen tietokirjallisuuteen, joka oli valtaamassa markkinoita. Luennossaan toimittaja, tietokirjailija Pertti Jotuni nimitti tätä suuntausta ”etiäiskirjallisuudeksi” ja kysyi: ”Mitä me teemme, kun tietokirjallisuuden nimissä markkinoidaan mitä ihmeellisintä valhetta ja puppua, jolla ei ole minkäänlaista tekemistä tieteen tai edes tiedon kanssa?”⁴⁰² Kirjastonhoitaja Eila Etto totesikin, että koska ”hepponen tietokirjallisuus (epämääräiset ufokirjat yms.) käy samanlaisesta viihdestä kuin romantiikka ja väkivaltaakin. Tärkeä raja ei siten menekään tietokirjan ja viihdekirjan välillä vaan hyvän tietokirjan ja huonon sekä hyvän viihteen ja huonon välillä.”⁴⁰³ Merkillepantavasti siis Joensuun kriittisessä kirjavalintaseminaarissakin populaari kaunokirjallisuus tuntui löytävän paikkansa kirjastojen kirjavalikoimissa, kun sitä verrattiin populaariin tietokirjallisuuteen, jonka suppeus ja uskottavuus horjuttivat kirjaston tiedonvälitystehtävää. Tämän totesi helsinkiläinen kirjastonhoitaja Marjatta Saijets: ”Tämä on mielestäni tärkeämpi seikka saattaa pohdinnan alaiseksi kuin esim. kaunokirjallisuuden arvottaminen”.⁴⁰⁴

Tulkitsen molempien kirjavalintaseminaarien lopulta päätyneen hyvän, laadukkaat tavoitevaatimukset täyttävän populaarikirjallisuuden hyväksymiseen yleisten kirjastojen kirjakokoelmiin ja siten siis kirjavalinnan liberalisoitumisen populaarikirjallisuuden osalta julkisesti ajoittuneen kirjastokentällä näihin seminaareihin vuonna 1976.

400 Saijets 1976, 142.

401 Saijets 1976, 142.

402 Saijets 1976, 139.

403 Etto 1976, 13.

404 Saijets 1976, 139.

Asia, josta molemmat mielipidesuunnat kuitenkin olivat vielä yhtä mieltä, oli kioskikirjallisuuden⁴⁰⁵ pysyttäminen kirjavalinnan ulkopuolella. Jo kuusikymmentäluvun lopulla Kirjastolehti oli opastanut lukijoitaan kioskikirjallisuuden saloihin tai karikoihin. Lehdessä ilmestyi kaksi Kari Vaijärven artikkeleita *Miehentappajat ja sydämenmurskaajat*⁴⁰⁶ ja *Naistemme päiväballadit*.⁴⁰⁷ Kirjoituksissaan Vaijärvi analysoi kioskikirjallisuuden funktion lukijoille: ”sijaiselämän ja samaistumisen tarpeet”, ja kioskikirjallisuuden tyylilliset puutteet: ”virheellinen kielenkäyttö, yritys tosihuumoriin ja yleensä täysin valmiin asetelman tarjoaminen lukijalle, jotta tämän ei tarvitsisi vaivata päätään liikaa”.⁴⁰⁸ Kirjoitukset on kuitenkin suunnattu myös kirjavalinnan tueksi toteamalla: ”Sanoisin, että vaikka emme suhtautuisi siihen vakavasti, väittäisimme sen olevan harmitonta ajankulua, niin jäädessään yksinomaiseksi lukemiseksi kioskikirjallisuus tihentää asenteita ja yhdenmukaistamisen painetta, sekoittaa yksilön mahdollisuudet erottaa valheellisuus tosiasioista”.⁴⁰⁹ Vaijärvi kehottaakin, että kirjavalintaa tehdessään ”kirjastonhoitajien on syytä lukea lukemistot läpi ja tehdä itselleen muutama kysymys: Mikä minussa kiintyi mihinkin kertomukseen? Mitä tähän kertomukseen innostuminen paljastaa minusta? Miksi välitän tästä kertomuksesta niin vähän? Olenko lukenut tämän saman asian jostakin kirjasta?”⁴¹⁰ Kioskikirjallisuutta analysoitiin Vaijärven tapaan kriittisesti myös henkilökuntalehdissä.⁴¹¹

5.3.2 Musiikkiaineisto

Vaikka musiikkikirjastotoimintaa oli Suomessa ollut jo vuodesta 1953 lähtien, niin kuusikymmentäluvun alussa, ennen vuoden 1961 kirjastolain säätämistä, musiikkiaineistoa tarkasteltiin suhteessa kirjaan, siihen kiinteästi kytkettynä, ei itsenäisenä aineistolajina:

Ja vaikka kirja yleensä muodostaakin lähtökohdan ja audiovisuaaliset välineet täydentävät sen antamaa kuvaa, voi audiovisuaalisin välinein suoritettu esitys muodostaa myös lähtökohdan ja täten hankittuja tietoja kartutetaan kirjallisuuden avulla. Eräille alueille audiovisuaaliset välineet soveltuvat erikoisen hyvin. Musiikk-

405 Kioskikirjallisuus määriteltiin: ”Käsitteellä ’kioskikirjallisuus’ tarkoitetaan Suomessa Rautakirjan lehtipisteiden kautta leviäviä viihdetaskukirjoja ja lukemistoja. Kariniemi 1975, 4.

406 Vaijärvi 1969a, 162–164.

407 Vaijärvi 1969b, 318–321.

408 Vaijärvi 1969a, 162

409 Vaijärvi 1969a, 163.

410 Vaijärvi 1969b, 321.

411 Kariniemi 1975, 4–6; Aaltonen 1979, 10–13.

kia on vaikea oppia ymmärtämään kirjallisuuden avulla, joskin kirjallisuus auttaa tälläkin alalla huomattavasti.⁴¹²

Vuoden 1961 kirjastolaissa oli ensimmäisenä maailmassa todettu audiovisuaalisten välineiden kuuluvan kirjastotoimintaan ja myönnetty niiden hankkimiseen valtionapua. Silti kouluneuvos Kaarina Ranta tähdensi, että ”kirjaa ei mikään näistä välineistä voi korvata, vaan että kysymyksessä on rinnakkaiselo audiovisuaalisten välineiden ja kirjan kesken”.⁴¹³ Musiikkikirjastotoiminta nähtiinkin alkuun enemmän yleisen musiikkikasvatuksen tukimuotona kuin yksilökeskeisenä kasvatus- tai palvelumuotona: ”musiikkikasvatuksen tukeminen, musiikkikulttuurin syventäminen ja musiikkitiedon levittäminen voi osaltaan kuulua myös yleisen kirjaston tehtäväpiiriin”, totesi Helle Kannila.⁴¹⁴

Musiikkikirjaston työmuodot ennen vuoden 1972 kirjastoasetuksen muutosta olivat nuottien, partituurien musiikkikirjojen, kielilevyjen ja kirjallisten äänilevyjen lainaus sekä musiikkilevyjen kuuntelu ja ”musiikkiosaston käyttäjinä ovat olleet ammattimuusikot, nuoret musiikinopiskelijat, samoin kirjaston vakituiset lainaajat ja omin päin musiikkia harrastavat”.⁴¹⁵ Tätä verraten valikoitunutta käyttäjäkuntaa ja sen viiteryhmiä silmälläpitäen koostettiin kirjaston musiikkiaineistohankinnatkin: ”[n]uottihankinnoista voisi mainita, että Tampereen musiikkiosastoon on hankittu tänä vuonna suurin osa Sibelius-Akatemian kurssivaatimuksista peruskurssista alkaen aina diplomikurssiin asti”.⁴¹⁶ Pääpaino musiikkiaineistohankinnoissa oli klassisessa musiikissa ”koska se joka tapauksessa on perustus, jolle musiikkikasvatus rakentuu”.⁴¹⁷

Vielä vuonna 1970 musiikkiaineisto, erityisesti äänilevyt, hahmotettiin kasvatuksellisena kokonaisuutena, ”kokonaiskuvana musiikin eri kausista ja lajeista”, niin että valikoiman jakautumisesta pyrittiin antamaan jopa prosentuaalinen suositus.⁴¹⁸ Tämä hankintaohjeiden voimakas painotus konserttimusiikkiin, joka vuonna 1964 ilmestyneessä *Musiikkikirjasto-oppaassa* oli nostettu peräti 90 %:iin, sai toimittaja Pekka Gronowin esittämään kritiikkiä kirjastojen äänilevyhankinnoista⁴¹⁹ ja Kuopion kaupunginkirjaston musiikkiosaston osastonjohtajan Marja Laakkosen vas-

412 Murhu 1960, 215.

413 Kauppi 1963a, 187.

414 Kannila 1966a, [201].

415 Musiikkikirjastotoiminta kehittyi 1960, 293.

416 Musiikkikirjastotoiminta kehittyi 1960, 293.

417 Musiikkikirjastotoiminta kehittyi 1960, 293.

418 Suomen Kirjastoseuran audiovisuaalisten päivien työryhmä esitti äänilevyvalikoiman prosentuaaliseksi jakautumaksi: 10 % musiikki Bachin saakka, 10 % moderni musiikki, 20 % kansanmusiikki ja jazz, 10 % elokuva-, pop-, musical ja operettimusiikki, 50 % konserttimusiikki ja kotimainen taidemusiikki. Leppänen 1970b, 292.

419 Gronow 1969b, 232–233.

taamaan Gronowille todeten musiikkikirjastonhoitajien puutteellisen koulutuksen muun kuin klassisen musiikin perusvalikoiman osalta.⁴²⁰ Pekka Gronow kirjoittikin Kirjastolehteen artikkelin *Levynvalinnan ongelmia*, jossa hän hahmotteli kirjaston levynvalinnan pääpiirteitä, joihin ei hänen mukaansa voinut soveltaa kirjavalinnan periaatteita. Gronowin mukaan:

Niin kauan kuin levykokoelmat ovat verraten pieniä, niiden valinnassa voi olla hieman jyrkkä ja välttää sellaista musiikkia, jota muutenkin on helppo kuulla milloin tahansa. Ei kannata ostaa levyjä, jotka soivat joka päivä radiossa (ja tämä koskee myös kuluneimpia klassillisia kappaleita). Muuten kannattaisin mahdollisimman pitkälle vietyä liberalismia. Kirjastoihin olisi hankittava näytteitä kaikista mahdollisista musiikin lajeista [- -] Vasta riittävän monipuolinen peruskokoelma antaa yleisölle mahdollisuuden valita, ja yleisön valinnat puolestaan auttavat vastaisuudessa levyostoja harkittaessa. *Levykokoelma, jossa on yli puolet klassillista musiikkia, on ilman muuta yksipuolinen ja antaa väärän kuvan musiikista.* (Kursiivi Gronowin). [- -] Kaikkein eniten korostaisin kuitenkin monipuolisuuden merkitystä. Kaikkea pitäisi olla ainakin hieman. [- -] jos joku haluaa tietää, miltä kiinalainen musiikki kuulostaa, tai millaista oli suomalainen kevyt musiikki vuonna 1910, kirjaston pitäisi pystyä auttamaan.⁴²¹

Tässä Pekka Gronowin artikkelissa piirtyy myös uudenlainen kuva musiikkikirjastosta palvelulaitos -konseptissa. Musiikkikirjastotoiminnan kasvatus tehtävä, jota oli tuettu klassisella musiikkivalikoimalla, on saanut väistyä yleisön palvelun tieltä. Yleisöstä on tullut kohderyhmä, jonka valinnat huomioidaan ja jotka vaikuttavat kokoelman sisältöön. Sen sijaan popmusiikin kysyntään Gronow suhtautuu torjuvasti: ”Jos kirjastoon ei hankita Anni Polvaa, Aku Ankkaa ja Jerry Cottonia, ei ole myöskään syytä hankkia sinne viimeisimpiä päivän iskelmiä. Jos kirjastoon hankitaan yllämainittuja teoksia päivän iskelmistä [p.o. iskelmiä] vailla voitaneen sittenkin tulla toimeen.”⁴²²

Popmusiikin hankinnasta ja kuuntelusta oli nimittäin muodostumassa kynnyskysymys musiikkikirjastokeskustelussa. Kaarina Ranta oli audiovisuaalisella kirjastokursilla vuonna 1968 todennut musiikkikirjastojen suhtautumisesta popmusiikkiin, että kirjastolaissa ja -asetuksessa on määritelty kirjastotyön päämäärät ja ”kaikki ’tarpeet’

420 Laakkonen 1970, 17.

421 Gronow 1970, 290–291.

422 Gronow 1970, 290. Tässä on todentumassa Sanna Taljan tutkimustulos siitä, miten ”yhtenäiskulttuurirepertuaari oli musiikkikirjastotoiminnan tavoitteenasettelua tarkastellen vallitseva ajatusmuoto 1960-luvun puoliväliin saakka. Kaupallisuuskritiikki oli vallitsevana suunnilleen 1970-luvun alusta 1980-luvun lopulle saakka.” Talja 1998, 239.

eivät ehkä ole sivistystarpeita”.⁴²³ Kuitenkin popmusiikin kuuntelusta oli kirjastoissa tullut musiikkikirjastotoiminnan suosituin muoto.⁴²⁴ Lahden kaupunginkirjaston johtajan Ritva Piispanen tilannearvio tästä, kertoo paitsi suosion haitallisista lieveilmiöistä, myös rajankäynnistä sivistyslaitoskirjaston ja palvelulaitoskirjaston välillä:

Tuntuu nuorison aliarvioimiselta, että heille tarjotaan melkein puolet levyvalikoimasta poppia, kun nuoriso sentään harrastaa kaikkea musiikkia. Tästä joudutaan helposti keskustelemaan musiikkikirjaston tarkoituksesta. Käsitteäkseni se on musiikin harrastuksen tukeminen, paino sanalla musiikin ja sanalla harrastuksen. Mikäli asiakkaat todella harrastavat popmusiikkia, on sen musiikillisesti parhainta osaa tietysti heille tarjottava. Mutta mitä tehdään sille määrättömälle joukolle, jolle musiikki on vain taustahälyä? [- -] Tämä suuri joukko juuri aiheuttaa ne surulliset järjestyshäiriöt ja aineellisetkin vahingot ja he myös pelkällä läsnä olollaan karkottavat todelliset musiikin harrastajat. Kirjaston peruseriaatteisiin kuuluu ottaa avosylin vastaan kaikki, jotka sinne suinkin tulevat, mutta musiikkiosastoissa ei kerta kaikkiaan ole tilaa kaikille kuulijoille, tuskin kuuntelijoillekaan. Ainoa keino pitää asiat tasapainossa on rajoitukset materiaalin valinnassa, niin ikävää kuin se onkin.⁴²⁵

Tässä Ritva Piispanen väläyttää avoimesti eksklusion periaatetta ja mahdollisuutta musiikkiaineiston valinnan avulla.

Mutta kentällä popmusiikin kuuntelun suosio nähtiin myös positiivisena. Sven Hirn näki sen keinoksi tavoittaa takaisin kirjastonkäyttäjiksi se ryhmä, joka murrosiän myötä lakkasi lainaamasta kirjoja⁴²⁶ ja musiikinkuuntelumahdollisuuden katsottiin edistävän sosiaalista ja taloudellista tasa-arvoa lasten ja nuorten keskuudessa.⁴²⁷ Keskustelu popmusiikin kuuntelemisesta kirjastossa sai aikaan myös arvokeskustelun eri musiikinlajien ”paremmuudesta”:

Harvallapa ns. ”vakiintuneella aikuisella” on aikaa iltapäivisin tulla kirjastoon musiikkia kuuntelemaan. Saisivat kalliit levyt ja soittimet pölyttyä rauhassa. Siispä pop svengaa ja jytää edelleen kuulokkeissa ja kuunteluhuoneessa. Ja miksei soisi. Kuka pystyy erittelemään tuoko Tolosen Jukka vai Vivaldin Antonio suuremman musiikkinautinnon innokkaalle kuulijalleen. Eli toisinsanoen taas kerran onko

423 Leppänen 1968, 270–271.

424 Piispanen 1973, 204–205.

425 Piispanen 1971, 163.

426 Hirn 1971b, 189.

427 Filén 1973, 12; Tani 1973, 7; Koikkalainen 1976, 7.

klassinen musiikki arvokkaampaa ja sitä ”hyvää musiikkia” ja pop musiikki sitä välttämätöntä pahaa. [- -] Siispä musiikkikirjastoon yleisen ”kansankirjaston” yhteydessä, siivellä, miten vaan halutaan, kuuluu mielestäni pop muun mahdollisimman monipuolisen musiikin ohessa: vähän niinkin kuin Polva ”kirjapuolella”.⁴²⁸

Arvokeskustelu popmusiikista syveni vielä laatukseskustelusta kasvatustaloustalouksiksi turkulaisen kirjastonhoitajan Orvokki Käkösen todetessa Ruotsiin suuntautuneen opintomatkan tuliaisina: ”LAPSILLE SOITETAAN POPPIA! Sopisi varmaan meilläkin, edes määrätunteina päivästä, vai eikö?”⁴²⁹ Käköselle vastasi sivukirjastonhoitaja Maj-Lis Junnila seuraavasti:

[h]aluat, että soittaisimme lapsille pop-musiikkia. – MIKSI? Eivätkö he useimmiten jo ole lyhytjännitteisiä ja levottomia? Vastaavatko Sinusta pop-musiikin sanat lasten arvomaailmaa? Eikö tällaisen musiikin rytmillä ole turruttava vaikutus, vai sekö juuri on tarkoituskin? Eikö lapsella ole oikeus kehittyä asteittain vaiheesta toiseen, vahinkoa tekemättä ei voi hypätä yli eri ikäkausien tarpeiden? Eikö radio syytä taukoamatonta pop-musiikkia päivittäin? Eikö meidän velvollisuutemme ole antaa lapsen kehittyä oman rytmensä mukaisesti tunne-elämältään tasapainoiseksi aikuiseksi? Kumpi Sinusta kehittää lasten mielikuvitusta ja sanavarastoa enemmän sadut vai pop-musiikki? Miksi emme soittaisi klassista?⁴³⁰

Tähän vastaa Orvokki Käkönen:

Minäkö tässä nyt sitten värvään kirjastolaitosta lapsen tunne-elämän ja koko henkisen kehityksen rytmin sekoittajaksi? Syötäkö omaa tasapainottomuuttani tulevalle, muuten niin onnelliselle, toiveikkaalle ja sirkeäsilmäiselle sukupolvelle? Mutta miksi sitten se sukupolvi haluaa kuunnella poppia? Ilmeisesti he pitävät siitä ja haluavat, että sitä heille soitetaan. Ei se estä heitä sen lisäksi kuuntelemasta satuja ja klassista musiikkia [- -] Ja vaikka he eivät haluaisi [- -] mitään muuta kuin poppia [- -] ei mielestäni kirjastonhoitajan tehtävä ole karsia noin niinkuin jyyviä akanoista eli sinfoniankuuntelijoita pop-musiikin kuuntelijoista, joita myös halveksivasti poppareiksi kutsutaan! Eikö ole selviö, että se pop-musiikki, jota kirjastoon on valittu, on asiantuntijan tiukan seulan läpi tarkkaan puristettu kuten kirjallisuuden kohdallakin. [- -] Eikö hyvää pop-musiikkia olekaan? Jos taas on, miksi eivät lapset voisi sitä kuunnella siinä missä aikuisetkin? Heitähän pitäisi

428 Eloranta 1973b, 15–16.

429 Käkönen 1975a, 4.

430 Junnila 1975, 14.

juuri opettaa ja totuttaa kuuntelemaan hyvää poppia radion sekakavalkadien vastapainoksi. [- -] Lisääkö pop-musiikki levottomuutta? Ainakin se lisää osin tietoisuutta siitä, että pitäisi olla levoton omasta ja koko yhteiskunnan tulevaisuudesta. Tämähkö muuten on se arvomaailma, joka ei vastanne lapsen arvomaailmaa? [- -] Kuka muuten varmuudella tietää, että prinsessaruusarvomaailma olisi parempi ja arvostettavampi lapsille kuin esim. herra Mirandosin tuska?⁴³¹

Tässä Maj-Lis Junnilan ja Orvokki Käkösen sananvaihdossa kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen yksi ”viimeisimpiä jäänteitä” on katoamassa palvelulaitostieteiden tieltä. Tämä kehitys näkyi kentällä myös yleisemmin: ”Nuorison tarpeet on otettu huomioon aivan musiikkitoiminnan alusta alkaen ja popin kuuntelijoita on pidetty hyvänä siinä kuin muitakin. Ovathan he suurin kuuntelijaryhmä.”⁴³²

Vuonna 1972 tehty kirjastoasetuksen muutos toi musiikkikirjastotyöhön äänilevyjen⁴³³ ja myöhemmin kasettien⁴³⁴ lainauksen, joka vaikutti sekä toimintaan että äänitekokoelman sisältöön. Jo 1970-luvun lopulla voitiin käytännön kokemusten perusteella todeta, että musiikkiäänitteiden lainaajat olivat aivan toista asiakaskuntaa kuin kirjastossa käyvät musiikkikuuntelijat: asiakkaat olivat vanhempia ja musiikkia lainanneet nuoretkin aivan toisia henkilöitä kuin kuuntelijat. Lainattava materiaalikin painottui enemmän klassiseen musiikkiin, jazziin ja kuoromusiikkiin kuin poppiin.⁴³⁵

1970-luvun jälkipuoliskolla yleinen kulttuuripolitiikka alkoi näkyä myös musiikkikirjastotyön diskurssissa. Kun yleisessä kulttuuripolitiikassa korostettiin kansallisen kulttuurin tukemista ylikansallisen sijaan, totesi Samuli Nuotio Kirjastolehden pääkirjoituksessa *Musiikin markkinat*: ”kotimaisen viihde- ja popmusiikin tuotannon osuus [on] ylikansallisen äänitemarkkinoinnin loistavista kilpailuasetelmista huolimatta poikkeuksellisen suuri” ja kaupallisuutta koskevasta huolesta: ”[k]irjastojen tehtävänä saattaisi olla painottaa tarjontaa ja luoda kysyntää niille musiikin aloille, jotka ovat jäämässä kaupallisuuden jalkoihin”. Ajan hengen mukaisesti Nuotio esitti myös musiikkikirjastotoiminnan yhteistyötä muiden kulttuurisektoreiden kanssa: ”[kirjaston on] lähdettävä ennakkoluulottomaan yhteistyöhön musiikin harrastajaryhmien kanssa sekä luotava toimivat kontaktit eritasoiseen musiikin opetukseen”.⁴³⁶ Tämän yhteistyön tiimoilta nousi jälleen esiin ajatus kirjaston kasvatusfunktiosta,

431 Käkönen 1975b, 25.

432 Musiikkiosastot etsivät paikkaansa 1977, 196.

433 Musiikkikirjasto 1972, [8].

434 Kasetteja yksityisille 1978, 20.

435 Verho 1978b, 378–380.

436 Nuotio 1977a, 177.

”laadun kohottamiseen määrän rinnalle”.⁴³⁷ Musiikkitieteen professori Timo Mäkinen rajasi kuitenkin Kirjastolehdessä kirjaston musiikkikasvatusroolin seuraavasti: ”Kirjasto ei kuitenkaan ole konservatorio eikä kirjastonhoitaja musiikinopettaja. Kirjasto voi tarjota tiloja, musiikkiaineistoa ja neuvontaa, ei juuri enempää”.⁴³⁸ Kirjaston musiikkikasvatusfunktio oli saanut väistyä palvelulaitosfunktion tieltä myös musiikkialan ammattilaisten silmissä.

5.3.3 Aikakauslehdet

Vuoden 1961 kirjastolaki tai vuoden 1962 kirjastoasetus eivät erikseen maininneet yleisten kirjastojen lehtivalintaa, vaan se pohjautui kirjastolain 8§:än, jonka mukaan ”kirjavarojen on vastattava määrältään ja laadultaan kunnan suuruuden ja väestöaineuksen sekä kielisuhteiden edellyttämää kirjastontarvetta ja että kirjavarastoja vuosittain kartutetaan”. Kuntakohtainen valvonta ja vastuu oli kirjastolautakunnan (asetus § 10) ja sen oli vuosittain määriteltävä hankintaperusteet. Kouluhallituksen yleiskirjeessä (2046/1973) lehdet katsottiin kirjallisuudeksi mikäli kirjastossa oli lukutilat. Valtionapuun oikeuttava lehtihankinta saattoi olla enintään 10 % kirjallisuuden hankintaan käytetystä määrärahadista.⁴³⁹

”Seura” ja naisten viikkolehdet eivät kuulu oikeastaan yleiseen kirjastoon, puhumattakaan sarjakuvalehdistä ja Jallun tapaisista lehdistä”.⁴⁴⁰ Tämä Helle Kannilan ytimekäs kannanotto 1960-luvun puolivälissä liittyi siihen viihdelehdistön voimakkaaseen kasvuun kuusikymmentäluvulla, ”jolloin yhteiskunta tuli yhä suvaitsevammaksi ja epäsiiveellisiä painotuotteita koskevia lakeja tulkittiin yhä vapaamielisemmin”, kuten Pertti Hemánus totesi.⁴⁴¹ Mutta tämä Kannilan kannanotto oli vain keskustelun kärki ja kapea sellainen, sillä yleisesti ottaen eivät populaarilehdet herättäneet kirjastotoimen piirissä juuri lainkaan keskustelua. Sen sijaan aikakauslehdet yleensä alettiin nähdä tietokirjallisuuden rinnalla kirjastojen tietopalvelun lähdemateriaalina ja sanomalehdet kansalaisten yhteiskunnallisen valvotun ylläpitäjinä.⁴⁴²

Keskustelu aikakauslehdistä kirjastossa noudatteli maltillisesti ja etäisesti keskustelua populaarikirjallisuudesta. Sven Hirnin todetessa, että aikakauslehtien ”tilauspäätöksiä sanelevat naisten maailman nurjat lait. Viikkolehtien kohdalla esiintyy

437 Rantanen & Verho 1977, 191.

438 Rantanen & Verho 1977, 191.

439 Järvelin 1977, 1.

440 Peltonen 1965, 7.

441 Hemánus 1976, 250.

442 Hirn 1969f, 313.; Määttänen 1976, 90.

arveluttavaa kallistumaa kiiltokuviin ja neuletöihin”,⁴⁴³ hänelle vastasi kirjastonhoitaja Aili Laurila: ”Kirjastojen lehtitilauuskallistuma muoti- ja kotiaskarsuuntaan harvoin johtunee kirjastonhoitajan henkilökohtaisista pitämyksistä; pikemminkin se lienee seurausta kysynnän painostuksesta”.⁴⁴⁴ Aikakauslehtien valinnassa kysyntä saattoikin nousta määräävämmäksi tekijäksi kuin kirjavallinnassa esimerkiksi tilanpuutteen vuoksi⁴⁴⁵ – ja muutenkin suhtautuminen populaarilehtiin heijasteli yleisempää suvaitsevaisuutta kuin suhtautuminen populaarikirjallisuuteen: ”Kirjaston lehtivalikoiman tulee olla mahdollisimman monipuolinen, valottaa yhteiskunnan, ammattielämän ja ihmisenä olemisen eri puolia. Parisen tekokukkaa lehtiniityllä tekee mielestäni varsin vähän vahinkoa, mutta voi ilahduttaa jonkun ankeita hetkiä.”⁴⁴⁶

Kirjaston ajanvietefunktio nostettiin aikakauslehdistä puhuttaessa selvästi esiin vielä seitsemänkymmentäluvun tiukentuneessa kirjastopoliittisessa diskurssissakin, esimerkiksi Samuli Nuotion Kirjastolehden aikakauslehtiä koskevan teemanumeron (7-8/1976) pääkirjoituksessa: ”Suuri osa asiakkaistamme tulee kirjastoihin lukemaan lehtiä ja viihtymään. [- -] Kirjastoilla on tässä merkittävä tehtävä asiallisen tiedon ja viihteen välittäjinä. Kirjastojen tulisi pystyä osoittamaan ihmisille aikakauslehdistön monipuolinen ilme. Varsinkin kun tämä ilme pyrkii kaupallisen valtalehdistön kilpailutilanteessa jähmettymään missien, kuninkaallisten ja muiden poptähtien virnistykseksi.”⁴⁴⁷ Tämän voimakkaampaan linjanvetoon ei Kirjastolehti lehtivalintojen osalta teemanumerossaan ryhtynyt, vaan tyytyi välittämään ”taustatietoa aikakauslehdistön rakenteesta ja luonteesta” sekä osoittamaan ”uusia vaihtoehtoja kirjastojen lehtihankinnoista päätettäessä”.⁴⁴⁸

Lehtihankinnoista päättäminen osoittautuikin kentällä joskus hankalaksi, sillä ”[u]seimmissa kaupunginkirjastoissa kirjastonjohtaja laatii lehtitilausehdotuksen, joka lähetetään kirjastolautakunnan jäsenille. Nämä suorittavat sen pohjalta valinnan joko lisäten tai vähentäen. Lautakunnan näkemyksistä riippuu, millaiseksi lehtivalikoima muodostuu.”⁴⁴⁹ Räikeä esimerkki kirjastokentältä oli Turun kaupungin kirjastolautakunnan päätös 9.11.1977, kun se päätti korvata Runosmäen sivukirjastossa *Helsingin Sanomat* ruotsalaisella aikakauslehdellä *Veckojournalen*. Turun kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä asiaa kritisoinut osastonhoitaja Leena Harkola tähdensi kritiikissään sitä, että ”tilausehdotuslistan ainoan sanoma-

443 Hirn 1969f, 313.

444 Laurila 1969, 394.

445 Kaukovalta 1973, 460; Pakarinen 1977, 6.

446 Kaukovalta 1973, 460.

447 Nuotio 1976, 241.

448 Nuotio 1976, 241.

449 Kaukovalta 1973, 460.

lehden tilalle päätettiin valita aikakauslehti” ja ”suomenkielisen (valtakunnallisen riippumattoman sanoma)lehden tilalle valittiin ruotsinkielinen (pintavihteellinen aikakaus)lehti”.⁴⁵⁰ (Alleviivaukset Harkolan).

Leena Harkola perusteli kirjastolautakunnan lehtivalintaan kohdistamaansa kritiikkiä myös käyttäjänäkökulmalla: ”Maassa vallitsee lama ja työttömyys. [- -] monet Runosmäen asukkaista ovat jättäneet kalliin sanomalehden tilaamatta siinä uskossa, että saavat lukea sen kirjastossa. Työttömien kannalta ovat ilmoitukset vapaista työpaikoista tärkeitä. Runosmäessä on paljon vanhuksia (huom. myös veteraanitalot), jotka eivät jaksakaan käydä lähimmässä sanomalehtilukusalissa.”⁴⁵¹

Olen tutkimuksessani seurannut kirjastotoimen ihmiskäsityksen muuttumista ja kehittymistä ja sitä, miten kirjastonkäyttäjää on määritelty lukumielityksien (ajanvietekirjallisuuden lukijat), taloudellisen aseman (vrt. Kannila: ”Niillekö vain, joilla ei ole varoja ostaa...?”) tai koulutustaustan mukaan (lukemistutkimukset, jotka totesivat koulutuksen ja lukuharrastuksen korreloivan keskenään). Näissä Leena Harkolan argumenteissa piiryy lopullisesti modernin palvelulaitoskirjaston sosiaalisesti, taloudellisesti ja alueellisesti tasa-arvoinen ihmiskäsitys. Näin ollen tutkimusasetelmassani kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksen indikaattoreina toimineet tasa-arvoistuminen ja ihmiskäsityksen muuttuminen avaraksi, hyväksyväksi, ehtoja vailla olevaksi osoittautuvat todentuneiksi. Tämän vahvistaa myös havainto käytännön kentältä: ”Lisääntynyt lehtivalikoima on tuonut suuren osan uusista asiakkaistamme kirjastoon [- -] Ensikertalaisen on helppo istahtaa lehtiä lukemaan heti ovensuuhun. Ei tarvitse alistua kuulusteluun, jossa kysellään kaikkea mahdollista ammatista syntymäaikaan. Eikä tarvitse tietää miten kirjasto toimii tai miten siellä tulee käyttäytyä”, totesi Elimäen kirjastonhoitaja Irja Ongelin.⁴⁵² Tutkimukseni aatehistoriallisen viitekehityksen, Pekka Kuusen hyvinvointivaltioperiaatteen marginaaliryhmät ovat tässä saaneet marshallilaiset sosiaaliset oikeutensa.

Mutta yksi kirjaston käyttäjäryhmä, lapset ja nuoret, oli vaarassa tulla laiminlyödyksi kirjastojen aikakauslehtivalinnassa. ”Kääntävätkö kirjastot määrätietoisesti selkensä nuorten lukijoiden kirjallisille mieltymyksille. Sarjakuvalehdet ja teini-ikäisten lukemistot eivät mutkattomasti löydä tietään kirjastojen lehtihyllyihin. [- -] lehtihyllykön välityksellä kirjastot tarjoavat nuorille mieluummin partioliikettä ja raittiusaatetta. Ristiriita on riipaiseva”, totesi Sven Hirn Kirjastolehden pääkirjoituksessa vuonna 1969⁴⁵³ – ja osui naulankantaan, sillä Nuorten kirjaneuvoston

450 Harkola 1977, 13.

451 Harkola 1977, 13.

452 Verho 1976, 273–274.

453 Hirn 1969f, 313.

Tampereen osaston järjestämässä nuortenlehtiä käsittelevässä paneelikeskustelussa keskusteluun osallistuneet oppi-, ammatti- ja kansalaiskoululaiset eivät ennestään tunteneet *Raketti-* (julk. Suomen Demokratian pioneerien liitto ry) ja *Joka Poika* (julk. Poikien Keskus ja Joka Pojan Raittiusliitto) -lehtiä, jotka kuuluivat kirjastojen vakiohankintoihin.⁴⁵⁴ Tampereen kaupunginkirjaston lastenosaston osastonhoitaja Aino Salonen totesi lastenlehtien tilanteen kehnoksi, sillä kuusikymmentäluvun lopulla markkinoilla ei ollut yhtään yksityisen kustantajan julkaisemaa lastenlehteä, vaan kaikki olivat jonkun järjestön julkaisemia.⁴⁵⁵ Aino Salonen luonnehti terävästi kuusikymmentäluvun lopun lasten- ja nuortenlehtiä toteamalla:

[N]iitä ensinnäkin kustannetaan liikaa. [- -] lastenlehtien kustantajat eivät näytä myöskään pohtivan lainkaan sitä, kenelle he oikein tarkoittavat lehtensä. [- -] Kirjastoon on myöskin osittain ehkä perinteisiin nojaten osittain tasapuolisuussyistä tilattu aivan liian suuri määrä lastenlehtiä, jolloin ne peittävät näkyvistä suositut ja luetut lehdet. Myöskin sarjakuvalehtiin ja ns. Pop-lehtiin on suhtauduttu liian suurella varovaisuudella. Jos kerran aikuiset saavat mielin määrin tutustua julkisilla varoilla hankittuihin kuninkaallisten perhetapahtumia ja tv-kuuluttajien harrastuksia käsitteleviin naistenlehtiin, niin miksi ei myös lapsille saisi tarjota ajanvietettä kirjaston kustannuksella.⁴⁵⁶

Aino Salonen ehdottikin, että niitä kirjastoon ”pieteettisistä” tilattavia vanhentuneita lastenlehtiä, joille ei enää löydy lukijoita, voitaisiin korvata sarjakuvalehdillä.⁴⁵⁷

5.3.4 Sarjakuvat

”Sen taas joka haluaa nauttia jatkuvasti sarjakuvalehden katselemisesta sopii se ostaa, ei sitä tarvitse kunnan ja valtion varoilla hänelle kustantaa enemmän kuin purukumia”,⁴⁵⁸ totesi Helle Kannila jyrkästi vuonna 1967. Hän ei kuitenkaan vielä 1960-luvun jälkipuoliskollakaan ollut asennoitumisensa kanssa yksin, sillä Kirjasto-lehden seuraavana vuonna kirjastoilla teettämän kyselyn mukaan ”kirjastonhoitajien suhtautuminen sarjakuvalehtiin [oli] horjuva”.⁴⁵⁹ Kyselyssä kartoitettiin kirjastojen

454 Nuoret nuortenlehdistä 1970, 408; Salonen 1969a, 2.

455 Salonen 1969a, 2

456 Salonen 1969a, 5.

457 Salonen 1969b, 5.

458 Emerita 1967, 232.

459 Sarjakuvalehdet ja kirjastot 1968, 375.

periaatteellista suhtautumista sarjakuviin yleisessä kirjastossa, syitä siihen, mikäli vastaajakirjasto ei sarjakuvalehtiä tilannut, huomioita tilattujen lehtien suosiosta ja lukijakunnasta, esimerkkejä hyvistä sarjakuvista sekä kirjastojen toivomuksia sarjakuvalehtien julkaisijoille. Seitsemästä vastaajakirjastosta Lahden kaupungin-kirjastoon ja Suomussalmen kunnankirjastoon ei sarjakuvalehtiä hankittu. Lahdessa syy oli osittain käytännöllinen: Aku Ankka oli aiemmin tullut, mutta sen lukeminen aiheutti rauhattomuutta opintolukusalissa, kun lastenosastolla ei ollut erillistä lukusalia – mutta ennen kaikkea periaatteellinen: lastenosaston osastonhoitaja Anna-Kaija Kärävän mielestä

sarjakuvien kieli – jopa Aku Ankankin – on suureksi osaksi ns. alatyylisiä. Senlaatuisten sanavaraston kartuttaminen tuskin on kirjaston tarkoituksena. [- -] lukemisen opetteluun kiihokkeeksi kirjastoilla on nykyisin runsaasti tarjottavana paljon tehokkaampaa aineistoa kuin sarjakuvalehdet, joissa etenkin puhe-kuplissa oleva teksti usein on hyvinkin vaikeasti luettavaa.⁴⁶⁰

Kirjastojen vastauksissa sarjakuvalehdet määrittivät myös kirjastojen suhtautumista kirjaston muutosten kohteena olevaan perustehtävään: ”Jos kirjaston tehtävänä on sivistää, eivät nykyiset sarjakuvalehdet kuulune yleiseen kirjastoon, mutta jos (kun) kirjaston tehtävänä on palvella kaikkia kuntalaisia, myös niitä, jotka ovat sarjakuva-asteella, puolustan ko. lehtien tilaamista. Ehkäpä näille Aku-ankka-lapsille saa ajanoloon sujutetuksi kirjojakin mukaan, se kai on kirjastonhoitajan elämäntehtävä?” totesi Suomussalmen kunnankirjastonhoitaja Orvokki Hellsten myönteisesti. Samoilla linjoilla jatkoi Iisalmen mlk:n kunnankirjastonhoitaja Jaakko Hynynen todetessaan:

Olen saanut sen käsityksen, että sarjakuvalehtiä ei tulisi erityisesti ’suosia’, vaan olisi ohjattava lukuharrastusta ”parempiin” lehtiin. Sarjakuvalehtiä kuten kaikkea muutakin kirjallisuutta lienee monentasoista, miksi parhaita edustajia ei voisi valita kirjastoon? Sarjakuvia luetaan ahkerasti sanomalehdistä, jolloinka asia ei ole ”paha”, jollaiseksi se monien kasvattajien mielestä muuttuu sen jälkeen kun siirrytään varsinaisiin sarjakuvalehtiin.⁴⁶¹

Näissä Orvokki Hellstenin ja Jaakko Hynynen kommentteissa ollaankin jo lähestymässä palvelulaitoskirjasto -konseptin moniarvoista lehtivalintaa ja potentiaalisen

460 Sarjakuvalehdet ja kirjastot 1968, 375–376.

461 Sarjakuvalehdet ja kirjastot 1968, 376.

käyttäjäkunnan huomioimista. Yleisesti vastauksissa todettiin, että sarjakuvan muoto sinänsä ei ole paha, vaan Jorma Eton sanoin: ”Periaatteessa sarjakuva on ilmaisumuotona samanarvoinen kuin romaani, filmi, maalaus tai mikä tahansa muu muoto. Sen asema yleisessä kirjastossa ei siis voi olla muita huonompi tai parempi.”⁴⁶² Vastauksissa todettiin kuvan ja tekstin sisällön ratkaisevan sarjakuvalehden kirjastokelpoisuuden ja toivomuksia esitettiinkin mehevää huumorista väkivallan sijaan, enemmän asiapitoista ainesta, matkakertomuksia ja historiaa sarjakuvan muodossa.⁴⁶³ Kyselyajankohdan tarjonnan ja kysynnän johdosta kirjastoon hankittujen sarjakuvalehtien kolmen kärki oli: *Aku Ankka*, *Nakke Nakuttaja*, *Retu ja kumppanit*.⁴⁶⁴ Seikkailusarjoiksi kutsutut, kuten *Teräsmies*-, *Batman*- ja *Tarzan*-sarjakuvalehdet⁴⁶⁵ oli kirjastoista ilmeisesti poissuljettu, koska niitä ei vastauksissa mainittu ja kirjanmuotoiset sarjakuvat eli sarjakuva-albumit vasta tekivät tuloaan: vuonna 1968 olivat ilmestyneet Tintin seikkailut, Muumipeikko ja Tenavat.⁴⁶⁶

Julkinen ja puolijulkinen kirjastokeskustelu sarjakuvista jatkui myönteisenä. Sven Hirn aukoi tietä sarjakuville Kirjastolehden pääkirjoituksessa *Lehtiasiaa* (10/1969) todeten:

Sarjakuvia on vieroksuttu niiden heikon tason vuoksi. On tavattoman valitettavaa, että lapsille tarjotaan paljon ala-arvoista luettavaa, mutta se ei vielä oikeuta tuomitsemaan jokaista painotuotetta, jossa on puhelukplia. Kiinnostusta sarjoihin ei toki kirjastojen taholta ole syytä yrittää tukahduttaa, vaan pyrittävä käyttämään sitä lähtökohtana monimuotoisempiin lukutottumuksiin.⁴⁶⁷

Tässä Sven Hirn linjaa sarjakuvat oleellisesti kirjastoaineistoon kuuluviksi, kunhan sisältö on kelvollinen, muoto ei riitä poissulkeväksi tekijäksi. Hirn näkee sekä lapsiasiakkaat itsessään tärkeinä että sarjakuvat lapsiasiakkaiden houkuttimena ja siltana parempaan kirjallisuuteen. Tampereen kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä lastenosaston osastonhoitaja Aino Salonen tiivistä myönteisen kehityksen todeten: ”aikaisemmin monet kirjastot katsoivat, ettei niiden tilaaminen kuulu kirjaston tehtäviin, mutta nykyään useimpiin kirjastoihin tulee ainakin muutama”.⁴⁶⁸ Salonen puolusti sarjakuvien paikkaa kirjastossa toteamalla niiden olevan jo niin oleellinen

462 Sarjakuvalehdet ja kirjastot 1968, 376.

463 Sarjakuvalehdet ja kirjastot 1968, 377.

464 Sarjakuvalehdet ja kirjastot 1968, 375–378.

465 Pyötsiä 1968, 372.

466 Pyötsiä 1968, 374.

467 Hirn 1969f, 313.

468 Salonen 1969b, 5.

osa massakulttuuria, että niistä on tullut tieteellinen tutkimuskohde.⁴⁶⁹ Tästä Salosen kannanotosta henkii kuusikymmentälukulainen myönteinen suhtautuminen populaarikulttuuriin ja se painoarvo, minkä populaarikulttuurin tieteellinen tutkimus antoi populaarikirjallisuudelle kirjastojen kirjavalinnassa.

Olen tutkimuksessani kuvannut 1960-luvun tasa-arvoa korostavan kulttuurinäkemysen innoittamaa innostunutta ja hyväksyvää suhtautumista Suomeen rantautuvaan populaarikulttuuriin ja suhtautumisen jyrkkää muuttumista 1970-luvulla: ylikansallisen ”kulttuuri-imperialismin” torjumista, kansallisen kulttuurin puolustamista ja populaarikulttuurin haitallisten vaikutusten korostamista. Tämä kehityskulku piirtyi erityisen selkeästi suhtautumisessa sarjakuviin, myös Kirjastolehden sivuilla. 1970-luvun kulttuuripoliittisen keskustelun kriittisen suhtautumisen sarjakuviin tiivistä yht.yo Pauli Heikkilä kirjoituksessaan *Sarjakuvat – syntipukki* (5/1978):

Viime vuosina on yhä enemmän ryhdytty pohtimaan massakulttuurin kysymyksiä. On tajuttu, että massaviihde ei ole harmitonta, vaan voi sisällöllään aiheuttaa mitä erilaisimpia ongelmia. Tässä keskustelussa pahimman kritiikin ryöpyn ovat saaneet niskaansa TV-viihde ja sarjakuvat. Arvostelu on suurelta osin täysin oikeaan osunutta. Ikävää on kuitenkin se, että sarjakuva tuomitaan usein kokonaisuudessaan, välineenä, eikä ymmärretä sen mahdollisuuksia kehittyä tulevaisuudessa hyvinkin korkeatasoiseksi taiteen muodoksi.⁴⁷⁰

Pauli Heikkilä listasi tämän sarjakuviin kohdistetun, osin oikeutetunkin, kritiikin sisällön seuraavasti: sarjakuvat vaikuttavat emootioihin aiheuttaen ”pelkotiloja ja aggressioita, vioittavat nuoren lukijan henkistä kehitystä ja horjuttavat hänen tasa-arvoaan”. Sarjakuvat latistavat ja yksipuolistavat lukijan maailmankuvaa ja pyrkivät vaikuttamaan ideologisesti. Sarjakuvat katsotaan syytäiksi myös uuslukutaidottomuuteen, kielen köyhtymiseen, kirjallisen ja kuvallisen ilmaisun kaavamaisuuteen. Heikkilä totesi sarjakuvia syyllistävän keskustelun olevan muuttumassa: ”Aivan viime aikoina on suhtautuminen sarjakuviin selvästi muuttunut. Ymmärretään, että on olemassa hyvää sarjakuvaa ja että sellaisen määrää pitää entisestään lisätä.”⁴⁷¹ Heikkilä yritti kirjoituksessaan ajan hengen mukaisesti tukea myös kansallista sarjakuvakulttuuria todeten, että ”[k]ansallisen sarjakuvan merkitys on siinä, että vain suomalainen piirtäjä voi tuntea suomalaiset erityisolot ja perinteet. Vain suomalainen piirtäjä voi

469 Salonen mainitsi Heikki Kaukorannan bibliografian Suomessa ilmestyneistä sarjakuvalehdistä. Salonen 1969b, 5.

470 Heikkilä, Pauli 1978, 174.

471 Heikkilä, Pauli 1978, 174.

osoittaa yhteiskuntamme ongelmakohdat ja positiiviset puolet. Kansallisen kulttuurin yhteisrintamassa seisovat näin myös sarjakuvan ystävät” – mutta joutui valittaen toteamaan, että suomalaista sarjakuvaa ei markkinoilta löydy: ”[M]issä piilee suomalainen kansallinen sarjakuva? Pienissä paikallislehdissä, hyvin vähän edes niissä.”⁴⁷²

Kirjastolehti jatkoi sarjakuvalehtien aseman tilannekartoitusta/linjanvetoa toteamalla: ”Sarjakuva on oma viihteen, viestinnän ja taiteen laji. Sarjakuva ei ole hyvä eikä huono. On vain hyviä ja hyödyllisiä sekä huonoja ja vahingollisia sarjakuvia”⁴⁷³ – ja teetti vuonna 1978, kymmenen vuotta edellisen sarjakuvakyselyn jälkeen, uuden kyselyn. Tällä kertaa lehti ei enää kysellyt kirjastonhoitajien mielipiteitä, sillä sarjakuvalehdet ja -albumit olivat jo vakiinnuttaneet paikkansa kirjastojen aineistovalikoimissa. Nyt pyydettiin kuutta asiantuntijaa⁴⁷⁴ kertomaan arvionsa 22 valitun sarjakuvalehden vahingollisuudesta tai hyödyllisyydestä oman alansa näkökulmasta. Asiantuntijoiden arvioinneissa kymmenen vuoden takaisen ranking-listan kärkinimet *Aku Ankka* ja *Nakke Nakuttaja* tyrmättiin lähes täysin: *Nakke Nakuttajasta* ”ei löydetty ainoatakaan hyödyllistä ominaisuutta” ja *Aku Ankkan*kin arviot olivat ”miinusvoittoisia”. Listan kärkeen nousivat *Rasmus Nalle* ja *Apassit*, joista asiantuntijat eivät löytäneet yhtään vahingollista piirrettä.⁴⁷⁵

Myös kentällä laadittiin ”sallittujen sarjakuvien” -listoja aineistonvalinnan tueksi. Lahden kaupunginkirjaston lastenkirjastotyöryhmä totesi listaa laatiessaan, että ”harva ao. julkaisuista on väkivallaton ja vain aniharva on nimenomaan lapsille tehty ja tarkoitettu. [- -] korkeatasoinen tekninen toteutus ei välttämättä ole tae sisällön laadukkuudesta eikä siis pelkästään riitä puolustamaan sarjakuvaa, jonka sisältö saattaa olla hyvinkin väkivaltainen.” Työryhmä päätyi esittämään (aakkosjärjestyksessä) seuraavanlaista listaa ”sallituista sarjakuvista”: Disney: *Isot Aku Ankka*- ym. kirjat, Goscinny: *Asterix* -sarja, Hansen: *Rasmus Nalle* -sarja, Hergé: *Tintti* -sarja, Morris & Goscinny: *Lucky Luke* -sarja, Schulz: *Tenavat* -sarja, Sirola: *Apassit* -sarja, Sirola: *Hölmöläistarinat* -sarja, Stern: *Kapteeni Kippola* -sarja.⁴⁷⁶

Sarjakuvalehtiin fokuoitiu seitsemänkymmentäluvulla jotain yhtä olennaista kirjastojen suhteesta populaarikulttuuriin kuin kuusikymmentäluvulla fokuoitiu kioskirjallisuuteen. Toisin kuin kioskirjallisuutta, ei sarjakuvia pystytty enää sulkeamaan kirjastoaineiston ulkopuolelle, mutta ne pyrittiin vielä ottamaan ikään kuin

472 Heikkilä, Pauli 1978, 175.

473 Sarjakuvat – kuusi näkökulmaa 1978, 178.

474 Taidehistorian yliopettaja Yrjänä Levanto, psykologi, apulaisprofessori Pirkko Liikanen, lasten joukkotiedotuksen tutkija Sirkka Minkkinen, Sarjakuvaseuran edustaja Pekka Tuliara, opettaja Markku Töllinen, lastenkirjakkriitikko Kari Vajärvi. Sarjakuvat – kuusi näkökulmaa 1978, 178.

475 Sarjakuvat – kuusi näkökulmaa 1978, 178.

476 Kuka Pelkää Aku Ankkaa eli Sallitut sarjakuvat 1978, 25.

”kontrolliin”; sarjakuvien valintaan jäi vielä häivähdyks kasvatustendenssiä. Tämä kävi ilmi Kansanvalistusseuran ja Suomen Sarjakuvaseura ry:n järjestämässä sarjakuvia käsittelevässä lastenkirjallisuuden seminaarissa Orivedellä 1978, johon osallistui muiden asianharrastajien ohella myös kirjastonhoitajia. Seminaarissa todettiin, että ”[y]leisesti ottaen hyvä sarjakuva on kasvattava; se sisältää humaaneja arvoja ja vastustaa kaikkea ihmiskielteistä, ja se kertoo ikävistäkin asioista totuudenmukaisesti, mutta inhimillisyyttä korostaen”.⁴⁷⁷ Seminaariin osallistuneille kirjastonhoitajille antoisinta oli seminaarissa jaettu sarjakuvan laadun arvioinnin avuksi tehty muoto- ja sisältöanalyysin malli, jossa oli neljästä osa-alueesta, piirrosteekniikka, sisältö, maailmankatsomuksellinen sisältö ja omistussuhteet, tuotantomenetelmät ja levitys, yhteensä 46 analysoivaa kysymystä.⁴⁷⁸ Tämä perusteellinen analyysimalli julkaistiin ainakin Lahden kaupunginkirjaston henkilökuntalehdessä paneutuville ja vastuunsa tunteville kirjastonhoitajille sarjakuvavalinnan tueksi.

5.4 Kirjastoalan epävirallisten toimijoiden kirjavalintakulttuurin liberalisoituminen

Kuten luvussa 1 esitin, olen pitänyt Suomen yleisen kirjastolaitoksen muuttumista sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle, sillä palvelulaitos -konseptissa toteutuivat tasa-arvo ja ihmiskäsityksen muutos, jotka ovat tutkimuksessani kirjavalinnan liberalisoitumisen keskeiset indikaattorit. Palvelulaitos -konseptissa yleinen kirjastotoimi saattoi toteuttaa ajankohdan yleisiä tasa-arvo vaatimuksia ja tasavertaista ihmiskäsitystä. Radikaaliksi tämän palvelulaitosfunktion teki se, että se nousi yleisen kirjastotoimen virallisten ja epävirallisten toimijoiden, kirjastonhoitajakunnan keskuudesta – vuoden 1961 kirjastolakiin sitä ei ollut kirjattu.

Lähtökohtana muutokselle sivistyslaitoskirjastosta palvelulaitoskirjastoksi oli se yleinen yhteiskuntapoliittinen ja kulttuuripoliittinen murros, joka Suomessa käynnistyi 1960-luvulla ja jatkui koko tutkimani ajankohdan, 1960- ja 1970-luvun, ja jossa Suomi lopullisesti muovautui ja lujittui pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi. Yleisen kirjastotoimen kehityksen kannalta tässä murroksessa keskeisimpiä tekijöitä olivat tietoisuus siitä, että elettiin muutoksen keskellä, vuoden 1961 kirjastolaki, joka sekä

⁴⁷⁷ Rautheimo 1978, 4.

⁴⁷⁸ Esimerkkeinä: Millaisia ovat kuvakulmat, kuvien osien mittasuhteet?, millaisia ovat eri sosiaaliryhmien suhteet?, millaista maailmankatsomusta kuvat välittävät?, kuka omistaa tuotantovälineet, joiden avulla tarina on saatettu painettuun asuun? Rautheimo 1978, 4–6.

taloudellisesti että väljällä tehtävämäärittelyllään mahdollisti muutoksen ja muista pohjoismaista saatu malli palvelulaitoskirjastosta ja sen käytännön toteuttamisesta.

Yhteispohjoismaisista ja yleismaailmallisista esikuvista huolimatta se arvomaailman muutos, joka tapahtui siirryttäessä sivistyslaitos -konseptista palvelulaitos -konseptiin nousi kuitenkin reaalisesta suomalaisesta kirjastohistoriallisesta kontekstista, jossa omalta osaltaan purettiin sääty-yhteiskunnan jäänteitä, käsitystä tasa-arvosta ja ihmisestä. Tutkimuksessani yllätti kuitenkin se valmius, aktiivisuus, määrätietoisuus ja tarkoituksellisuus, jolla palvelulaitoskirjastoa lähdettiin rakentamaan. Se kirjastolaitoksen muutos, joka ylimmän kirjastotoimen diskurssissa oli suppeasti ilmennyt vain kirjastontarkastajien kirjalintakäsitysten liberalisoitumisessa tai vuoden 1973 kirjastokomitean tilannekatsauksessa, paljastui koko laajuudessaan ja syvyydessään kirjastoalan epävirallisten toimijoiden kirjastodiskurssissa, joka tuli julki Kirjastolehdestä ja yksittäisten kirjastojen henkilökuntalehdissä.

Tämän muutoksen kärkiryhmäksi nousi kirjastoalan epävirallisten toimijoiden ryhmästä *keskipolven radikaaleiksi* nimeämäni ryhmä, kuten Bo Carpelan, Jorma Etto, Sven Hirn ja Sirkka-Liisa Meri. He olivat kaikki johtavassa asemassa olevia kirjastonhoitajia, joten heillä oli sekä aseman tuomaa auktoriteettia muutokselle että mahdollisuus muutoksen edistämiseen. He tarttuivatkin tilaisuuteen ja rakensivat palvelulaitoskirjaston teoreettista pohjaa: määrittelivät palvelulaitoskirjaston päämääriä, kirjalintaa, ihmiskäsitystä ja kirjastonhoitajan ammattikuvaa. Vaikka olen nimennyt heidät radikaaleiksi, ei termi heidän kohdallaan tarkoittanut sellaista poleemisuutta, joka ajankohdan yleisessä kulttuuripoliittisessa keskustelussa miellettiin radikaalisuudeksi, vaan sitä uudenlaista kirjastolaitoksen tehtävämäärittelyä, tasa-arvoista ihmiskäsitystä ja kirjastonhoitajakuvaa, jonka he ajamaansa palvelulaitoskirjasto-konseptiin sisällyttivät. Pikemminkin päinvastoin, *keskipolven radikaalien* kirjastodiskurssista henkii se asiallinen ja syvälinen kirjastoetos, jolla palvelulaitoskirjastoa rakennettiin. Ei vain vaihdettu sivistyslaitos -termiä palvelulaitokseksi, kannatettu ryhtymistä tyydyttämään kysyntää ja ottamaan käyttöön uusia hauskoja työmuotoja, kuten pintapuolisesti voisi tulkita, vaan palvelulaitos-konsepti eteni kirjastodiskurssissa johdonmukaisesti.

Vaikka aluksi kirjastodiskurssissa palvelulaitos -konseptia käsiteltiin lähinnä sen työmuotojen kautta, niin varsin varhain kirjastolaitos määriteltiin yhteiskunnalliseksi palvelulaitokseksi, *yleisönpalvelulaitokseksi*, joka oli toimistaan vastuussa sekä veronmaksajille että yhteiskunnalle kokonaisuudessaan, jonka hyvinvointivaltio -konseptissa kirjastolla oli oleellinen rooli. Tässä yhteydessä diskurssi osoitti myös kirjastotoimen ihmiskäsityksen olevan muuttumassa. Tähän asti lähinnä Helle

Kannilan viljelemä ajatus ”verovaroin ylläpidetystä kirjastosta”, joka Kannilalla oli tarkoittanut lähinnä kasvotonta valtiovaltaa, muuttuikin yksilöksi, yksittäiseksi veronmaksajaksi ja kirjastonkäyttäjäksi. Tämä yksilö, joka oli paitsi tasavertainen suhteessa kaikkiin kirjastonkäyttäjiin ja kirjastonhoitajaan, jopa tämän yläpuolella, tuli sekä tärkeäksi tavoittaa kirjaston asiakkaaksi että tyydyttää hänen lukutarpeitaan tasa-arvoisesti. Kuusikymmentäluvulla sekä Kirjastolehdessä että kirjastojen henkilökuntalehdissä käytiinkin vilkasta keskustelua kirjastojen PR-toiminnasta, joka alettiin mieltää yhdeksi kirjaston työmuodoksi.

Pyrkiessään ajankohdan yleisessä iloisessa kasvuhakuisuudessa tavoittamaan ne 3/4 väestöstä, joka tutkimusten mukaan ei kirjastoa käyttänyt, kirjastotoimi kohtasi reaalityodellisuudessa ne ei-käyttäjät, joiden suhteen se joutui pohtimaan sekä palvelulaitos -funktioitaan että ihmiskäsitystään. Palvelulaitos -funktio joutui törmäyskurssille ongelmanuorison kanssa, jonka yhteydessä kirjastonhoitajakunta joutui pohtimaan sekä suhtautumistaan ei-käyttäjiin, oman ammattikuvansa rajallisuutta tai rajattomuutta sekä kirjastokoulutuksen puutteellisuutta. Kirjastotoimen muuttuva ihmiskäsitys puolestaan näkyi ratkaisevasti laitoskirjastotyössä. Juuri laitoskirjastotyössä kirjasto kohtasi laajasti ei-käyttäjät ja työn painopiste muuttui lukuharrastuksen tukemisesta ihmisen tukemiseen, mikä johti kaikkein ehdottomimpaan tasa-arvoon kirjastotoimen ihmiskäsityksessä.

Tasa-arvo, sekä alueellinen, taloudellinen, sosiaalinen että mahdollisuuksien tasa-arvo oli muutenkin keskeisenä tavoitteena niissä moninaisissa uusissa tai perinteisten työmuotojen laajennuksissa, joita 1960-luvulta lähtien kirjastoissa alettiin aktiivisesti toteuttaa. Merkillepantavaa tässä yhteydessä oli se aktiivisuus ja myönteisyys, jolla maan ylin kirjastoviranomainen, Valtion kirjastotoimiston johtaja Kaarina Ranta eri yhteyksissä kentällä, kuten valtakunnallisilla kirjastopäivillä, esitteli yleisen kirjastotoimen uusia työmuotoja, joiden esikuva yleensä oli lähtöisin muista pohjoismaista – ja antoi siten ikään kuin ylimmän kirjastotoimen hyväksynnän uusien työmuotojen käyttöönotolle Suomessa. Tämä työmuotojen monipuolistuminen kytkeytyi siihen ajankohdan yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin, jossa 5-päiväiseen työviikkoon siirtyminen ja vapaa-ajan lisääntyminen asetti paineita myös kirjastolle. Kuitenkin erilaisia työmuotoja käynnistettäessä toimintaa leimasi enemmänkin spontaani ja innostunut kokeilumieli kuin suunnitelmallinen kulttuuripalvelulaitos -konseptin kehittäminen. Vasta 1970-luvulla kulttuuripoliittisten hajasijoitusuudistusten myötä kirjasto alkoi nähdä roolinsa kunnallisena kulttuurikeskuksena ja muiden kunnallisten kulttuuripalvelujen tuottajien yhteistyökumppanina.

Tämä kehitys näkyi myös Kirjastolehden diskurssissa. Kuusikymmentäluvulla Kirjastolehden kirjoittelussa työmuotojen esittelyä leimasi se myönteisen mahdollisuuden sävy, johon uusi kirjastolaki antoi tilaisuuden. Politisoituneella seitsemänkymmentäluvulla kirjoituksiin tuli tiukka ja totinen veloitteen sävy, joka heijasteli muun yhteiskunnan ilmapiirin muutosta, kapea-alaista kytkeytymistä poliittisiin ideologioihin ja yhteiskunnalliseen hyötyajatteluun. Henkilökuntalehdissä sen sijaan eri työmuotojen kuvailua leimasi edelleen, koko tutkimani ajankohdan loppuun asti, sama iloinen kuusikymmentälukulainen avarakatseisuus.

Vuusikymmenen vaihteen poliittisen ilmapiirin muutos heijastui myös kirjastotoimessa ja Kirjastolehdessä. Esiin nousi nuori kirjastonhoitajapolvi, *nuoriksi radikaaleiksi* nimeäni, joka toi kirjastodiskurssiin aineksia joukkotiedotusdiskurssista ja vasemmistolaisesta poliittisesta retoriikasta. *Nuoret radikaalit* nimesivät kirjastolaitoksen tärkeimmäksi tehtäväksi tiedonvälityksen, korostivat kirjastotutkimuksen tärkeyttä ja kirjastokoulutuksen uudistamista – sekä korostivat poliittisesti aktiivista kirjastonhoitajaa. Ylipolitisoituneella seitsemänkymmentäluvulla, jolla puoluepoliittiset näkemykset haluttiin ulottaa kaikille yhteiskuntaelämän sektoreille, nuori kirjastonhoitajapolvi nosti Kirjastolehdessä uudelleen esiin kirjaston kasvatustehtävän. Ei kuitenkaan enää sivistyslaitoskirjaston kasvatustehtävää, vaan näkemyksen kirjastolaitoksesta maailmankatsomuksen muokkaajana. Henkilökuntalehdissä kirjastonhoitajakunnan enemmistö kentällä torjui kuitenkin kasvatustehtävän uuspuritanismina ja kannatti jo vallalla olevaa liberaalia kirjavalintapolitiikkaa.

Kirjastolehden kirjavalintakeskustelua hallitsi 1960-luvulla Helle Kannila vanhakantaisine näkemyksineen, joista hän piti järkähtämättömästi kiinni loppuun asti. Yhteiskuntapoliittisen muutoksen edetessä ja lujittuessa kirjastonhoitajakunnan kirjavalintanäkemykset alkoivat kuitenkin liberalisoitua ja jotakin tästä muutoksesta, kuten Raoul Palmgrenin ja Jorma Eton puheenvuorot kirjavalintakeskustelussa pääsivät Kirjastolehdenkin sivuille. Palmgren ja Etto saivat vielä vastaansa perinteisen konservatiivisen kirjavalintanäkemyksen edustajat, kirjastonjohtaja Maija Kauttulan ja professori Urpo Harvan. Mutta vaikka näissä poleemisissa vuoropuheluissa käytiin Salama-oikeusjutun innoittamina keskustelua kirjavalinnan moraalisuudesta ja moraalittomuudesta, niissä itse asiassa purettiin kirjastotoimen sivistyskasvatustehtävää, jonka tärkein työväline kirjavalinta oli ollut ja muutettiin kirjavalintaa yhdeksi moniarvoisen palvelulaitoskirjaston palvelumuodoksi.

Yleisen kirjavalintakeskustelun diskurssi kulki kohti liberalisoitumista linjaa *kasvatus/holhous – arvonihilismi – puolueettomuus – tasapuolisuus – monipuolisuus* päätyen asetelmaan *demokratia* vastaan *kasvatus* – ja Helle Kannilaan. Sekä termi

demokratia että termi *kasvatus* saivat 1970-luvun lopun kirjastodiskurssissa Kannilan tarkoittaman sisällön, mutta Kannilan sovelluksesta poiketen termit olivat vastakkain ja koskivat sekä kauno- että tietokirjallisuuden valintaa. Yleinen kirjavalintakeskustelu oli syvällistä arvokeskustelua kirjavalinnan arvoista ja ratkaisu demokratian ja kasvatuksen vastakkainasetteluun oli itse asiassa koko kirjavalinnan liberalisointikehityksen kynnyksysymys. Mutta paluuta menneeseen sivistyskasvatuskirjastoon ei ollut, vaikka sitä 1970-luvun lopulla yritettiin uudelleen herätellä henkiin, vaan demokraattinen palvelulaitoskirjasto tasa-arvoisine ihmiskäsityksineen ja monipuolisine kirjavalintoineen oli selvinnyt voittajana yhteiskuntapoliittisessa murroksessa.

Ajanvietekirjallisuus, jota tutkimanani ajankohtana kutsuttiin populaarikirjallisuudeksi, ja sen torjuminen, oli perinteisesti ollut sivistyslaitoskirjaston kirjavalinnan keskeinen tehtävä. Niinpä kirjavalinnan liberalisointikehityksessä populaarikirjallisuuden hyväksyminen yleisten kirjastojen kokoelmiin sai kirjavalintakeskustelussa erityistä huomiota. Helle Kannilan jyrkän torjuvan suhtautumisen varjosta alkoi keskusteluun tulla hyväksyvämpiä sävyjä. Ensin Kirjastolehti esitteli sivuillaan yleisen kulttuuripoliittisen keskustelun myönteistä suhtautumista populaarikirjallisuuteen ja tällä yleisellä suhtautumistavan muutoksella oli vaikutusta kirjastonhoitajakunnan kirjavalintakäsitysten muuttumiseen. Populaarikirjallisuuden kirjavalintakeskustelussa kehitys kulki 1960-luvun sallivasta 1970-luvun torjuvaan. Kuitenkin kirjastonhoitajien kirjoittelussa sekä Kirjastolehdessä että henkilökuntalehdissä näkemys siitä, että populaarikirjallisuus oli tullut kirjastoihin jäädäkseen ja piti vain huolehtia populaarikirjallisuuden valinnan korkeasta tasosta, alkoi voittaa alaa ja sai lopullisen julkisen vahvistuksensa kirjastokentällä Kouvolan ja Joensuun kirjavalintaseminaareissa vuonna 1976.

Kirjavalinnan liberalisoinnissa populaarikirjallisuuden osalta ei kuitenkaan tyydytty vain kirjallisuudenlajin hyväksymiseen, vaan nostettiin esiin populaarikirjallisuuden valinnan perimmäinen funktio: tavoittaa tasa-arvoisesti myös se potentiaali käyttäjäkunta, jonka ajanvietekirjallisuuden torjuminen kirjaston kokoelmista oli pitänyt käyttäjäkunnan ulkopuolella. Tämä tasa-arvoisen ihmiskäsityksen hyväksyminen lopullisesti sinetöi kirjavalinnan liberalisoinnin populaarikirjallisuuden osalta.

Ihmiskäsityksen tasa-arvoistuminen kirjastotoimessa oli se kantava voima, joka vahvisti myös muiden aineistolajien valinnan liberalisoinnin ja vakiintumisen yleisten kirjastojen kokoelmiin: musiikkiaineiston, erityisesti pop-musiikin, aikakauslehtien ja sarjakuvien. Näiden uusien aineistolajien avulla palvelulaitoskirjasto tavoitti sekä lapset, nuoret että yhteiskunnan marginaaliryhmät: työttömät, vanhukset ja vammaiset.

Näin siis kirjastotoimi oli kahdessa vuosikymmenessä muuttunut sivistyslaitoksesta tietopalvelu- ja kulttuuripalvelulaitokseksi sekä diskurssissa että käytännön

työmuodoissa konservatiivien, *keskipolven radikaalien* ja *nuorten radikaalien* yhteisellä myötävaikutuksella – palvelulaitokseksi, jonka toiminta-ajatus perustui ehdottomaan alueelliseen, taloudelliseen, sosiaaliseen ja mahdollisuuksien tasa-arvoon kaikille kansalaisille.

6. LÖYSTYIVÄTKÖ NUTTURAT – MITEN JA MIKSI

Väitöskirjassani tutkin tasa-arvoajatusten, ihmiskäsityksen ja palvelulaitosfunktion ilmenemisen kautta asenteiden muutosta ja vapautumista yleisten kirjastojen kirjavalintaan vaikuttavien eri toimijoiden osalta ja sitä, miten tämä muutos tuli mahdolliseksi. Tutkittavana ilmiönä oli yhteiskunnallinen muutosprosessi Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla ja kirjastolaitoksen rooli siinä. Kytkin kirjastojen kirjavalinnan muutosprosessin yleiseen kirjastotoimeen historiallisesti, ideologisesti ja toiminnallisesti läheisesti liittyvien sektoreiden koulutoimen ja vapaan kansansivistystyön muutosprosesseihin sekä populaarikulttuurin muutosprosessiin, joita tarkastelin niiden julkisen diskurssin ja siinä esiintyvien tasa-arvoajatusten ja ihmiskäsityksen kautta. Kytkin myös kirjastojen kirjavalinnan muutosprosessin osaksi tutkimani ajankohdan yleistä yhteiskunnallista ja kulttuurista kehitystä tarkastelemalla pääpiirteissään 1960- ja 1970-lukujen yleistä yhteiskunnallista ja kulttuurista ilmapiiriä ja siinä tapahtuneita muutoksia.

Katson kirjavalinnan liberalisoitumisen olevan osa laajempaa suomalaisen yhteiskunnan hyvinvointivaltiokehitystä ja tutkimuksessani käyttämäni kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksen keskeiset indikaattorit, tasa-arvo ja tasavertainen ihmiskäsitys kiteytyivät jo suomalaisen hyvinvointivaltiomallin keskeisen arkkitehdin ja modernisaatiososiologin Pekka Kuusen ajattelussa. Pekka Kuusen *60-luvun sosiaalipolitiikka* -teoksessaan luonnehtima ihmiskeskainen yhteiskuntakäsitys, joka radikaalisti muutti yleistä käsitystä ihmisestä oman elämänsä subjektina, tarjosi tutkimukselleni aatehistoriallisen viitekehyksen.

Vaikka Kuusi ei sosiaalipolitiikkaa luonnehtivassa ohjelmassaan juurikaan käsitellyt sosiaaliturvajärjestelmän ulkopuolelle sijoittuvia hyvinvointipalveluja, niin Kuusen ajattelussa on todettu olevan implisiittisesti läsnä T.H. Marshallin kansalaisuuden

teoria ja siihen sisältyvät sosiaaliset oikeudet, joihin myöhempi tutkimus on lukenut myös kirjastopalvelut. Nämä sosiaaliset oikeudet sisältyivät näkemykseni mukaan yleisen kirjastolaitoksen palvelulaitosfunktioon, jonka toteutumista pidin edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle. Niklas Luhmann on kehittänyt edelleen Marshallin kansalaisuuden teoriaa ja käyttää käsitteitä inklusio ja eksklusio kuvaamaan sosiaalisten oikeuksien toteutumista. Nämä Luhmannin käsitteet inklusio ja eksklusio tarjosivat tutkimukselleni konkreettisen työvälineen, jolla pureutua marshallilaisten sosiaalisten oikeuksien eli tässä tapauksessa kirjastopalveluiden kohdentumiseen.

Tämän tutkimuksen kannalta erityisen merkityksellistä oli Suomen elinkeinorakenteen muutoksen aiheuttama selvä yhteiskuntaluokissa tapahtunut muutos. Entinen työläisten ja talonpoikien yhteiskunta, jossa oli suhteellisen pieni kaupunkilainen keskiluokka, muuttui työväestöksi, toimihenkilövaltaiseksi keskiluokaksi ja ”itsenäisiksi ammatittomiksi” (eläkeläisiksi, opiskelijoiksi, työttömiksi). Työväestön ja keskiluokan elämäntapojen tyylierojen kaventuminen antoi aiheita puhua kansakunnan keskiluokkaistumisesta. Aineellisissa elinoloissa tapahtui jyrkkä tasoittuminen, ja myös eri yhteiskuntaluokkien kulttuuri tasoittui ja yhtenäistyi. Tämä kehitys nosti keskiöön tässä tutkimuksessa käytetyt kirjavalinnan liberalisointikehityksen indikaattorit: tasa-arvopyrkimyksen ja tasavertaisen ihmiskäsityksen.

Muutosprosessi vaatii aina lähtökohdan, jota lähdetään muuttamaan. Tässä tapauksessa sitä ei tarvinnut lähteä hakemaan kauempaa kuin 1950-luvulta, jonka rakenteissa ja näkemyksissä piili jo muutokselle sosiaalinen tilaus. Koulutoimessa 1950-luvun Suomessa oli edelleen käytössä rinnakkaiskoulujärjestelmä, joka oli aatteellista perintöä sadan vuoden takaa ja perustui J.W. Snellmanin ajatteluun kahden sivistyksen ohjelmasta. Siinä säätyläisten ja talonpoikaiston koulutustarpeet olivat erilaiset. Viisikymmentäluvulla rinnakkaiskoulujärjestelmä ylläpiti koulutuksellista, alueellista ja sosiaalista epätasa-arvoa, sillä maaseudun ja kaupunkien lapset olivat eriarvoisessa asemassa.

Myös vapaassa kansansivistystyössä kahden sivistyksen käsitys oli läsnä. Sivistystyön kohderyhmät olivat vain muuttuneet alkuaikojen rahvaasta maaseudun ja kaupunkien kouluttamattomaan väestöön. 1950-luvulla jouduttiin kuitenkin toteamaan, että viihdyttävä harrastustoiminta oli syrjäyttämässä yhteiskunnalliset opinnot opistotyössä ja opiskelijoiden koulutus pohja oli korkeampi kuin alunperin oli tarkoitettu.

Yleisen kirjastotoimenkin viisikymmentäluku oli viitoitettu sekä lainsäädännön että käytännön työmuotojen kehittämiseen. Vasta vuosista 1950–1952 alkaen voi katsoa normaalien aikojen palanneen sotien jälkeen. Vielä 1950-luvulla voimassa ollut vuoden 1928 kirjastolaki oli kaivannut uudistamista jo ennen sotavuosia, mutta

sota oli pysäyttänyt suunnitelmat perusteellisemmasta lakiuudistuksesta. Lainsäädäntöuudistus käynnistyiikin jo vuonna 1945, jonka tuloksena syntyi *Vuoden 1950 kirjastokomitean mietintö*.

Komitean työ ei kuitenkaan lyhyellä aikavälillä johtanut uuden kirjastolain säätämiseen, vaan siihen kului vielä vuosikymmen, jota kirjastohistoriassa on kutsuttu ”odotuksen vuosikymmeneksi”. Käytännön kirjastotoiminnan näkökulmasta tämä nimitys antaa kuitenkin tilanteesta liian passiivisen kuvan, sillä 1950-luku oli tutkimani ajankohdan lainaustilastoissa ennätyksellinen: ”suuret ikäluokat” alkoivat tulla kirjastoon ja muutenkin maassa elettiin suotuisan kasvun ja kehityksen aikaa, joka vauhditti myös kirjaston käyttöä.

Vaikka 1950-luvun Kirjastolehden kirjoittelussa, varsinkin vuosikymmenen loppupuolella, jo satunnaisesti pilkahtivat sanat *yleisö* ja *yleisönpalvelu*, oli lähtökohdana edelleen ja ensisijaisesti yksilö ja häneen kohdistettu kirjastokasvatustyö. Tätä yksilöä tarkasteltiin siitä hierarkkisesta asetelmasta käsin, joka kirjaston sivistyskasvatusajatuksen sisältyi: siinä joku (kirjastonhoitaja) oli aina kasvattaja, subjekti, ja joku toinen (kirjastonkäyttäjä) oli aina kasvatettava, objekti. Tämä tarkastelukulma eli kirjaston sivistyskasvatusajatus sisälsi siis myös ajatuksen kahden sivistyksen käsitteestä, ja Kirjastolehden kirjoittelu vielä 1950-luvulla noudatteli sotia edeltäneen ajan ihmiskäsitystä vähemmän sivistystä saaneesta kansanosasta. Kirjastotoimi piti ja markkinoi itseään oleellisena osana ja yhteistyökumppanina valtakunnallisessa kansansivistystyössä.

Populaarikulttuurissa 1950-luku merkitsi rillumarei-ilmionä tunnetun elokuva- ja iskelmäkulttuurin esiinmarssia. Tässä ilmiössä, joka sai yleisön suosion ja korkeakulttuuria edustaneiden arvostelijoiden teilauksen, rakennettiin kansasta käsin moniarvoista suomalaista identiteettiä. Kuten korkeakulttuurin puolella Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*, niin myös rillumarei-ilmiossä ”tavallinen kansa” sai äänen. 1950-luvun suomalainen kulttuuri ja siitä käytävä keskustelu jakautui selvästi korkea – matala -akselille, jolla korkea, eliittiä, ilmensi esimerkiksi *Toiset pidot Tornissa* -kulttuurikeskustelu ja rillumareista muodostui matalakulttuurin tunnus. Tämä vastakkainasettelu ilmensi vielä viisikymmentäluvun suomalaista luokkayhteiskuntaa ja ihmiskäsitystä.

Tällainen siis oli lähtötilanne 1950-luvulla seuraavan vuosikymmenen muutosprosessille Suomen viralliseen hyvinvointivaltiodiskurssiin kuuluneen tasa-arvoperiaatteen ja siihen sisältyneen ihmiskäsityksen osalta yleisen kirjastotoimen ja siihen läheisesti liittyneiden koulutoimen ja vapaan sivistystyön julkisissa diskursseissa. Katsoin erityisesti koulutoimen ja vapaan sivistystyön julkisissa diskursseissa tapah-

tuneen muutoksen olleen edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla. Lähtökohtana oli koulutoimea, vapaata sivistystyötä ja kirjastotoimea ideologisesti yhdistänyt kahden sivistyksen käsitys, jota lähdettiin purkamaan sivistyksellisen tasa-arvon saavuttamiseksi.

Hyvinvointivaltion rakennuskaudella koulutoimi lähti toteuttamaan tasa-arvo-yrkimystä ryhtymällä tietoisesti purkamaan kahden sivistyksen periaatetta, johon voimassa oleva rinnakkaiskoulujärjestelmä perustui. Rinnakkaiskoulujärjestelmä ei enää vastannut hyvinvointiyhteiskunnan työvoimatarpeisiin eikä sen tasa-arvoisuuteen perustuvaan aatemaailmaan. Muutosprosessi rinnakkaiskoulujärjestelmästä yhtenäiskoulujärjestelmään oli valtiovallan tarkoituksellinen ja määrätietoinen prosessi, vaikkakaan ei lyhyt, kivuton eikä vailla vastustusta. Tämän muutosprosessin julkisessa diskurssissa käsitteet *tasa-arvo* ja *ihmiskäsitys* olivat eksplisiittisesti ja keskeisesti läsnä, toisin kuin vapaan sivistystyön diskurssissa. Koulu-uudistuksen julkisessa diskurssissa tuotiin 1960- ja 1970-luvuilla esiin pyrkimys monipuoliseen tasa-arvoon: alueelliseen, sosiaaliseen, taloudelliseen ja mahdollisuuksien tasa-arvoon – ja lopulta myös oppimistulosten tasa-arvoon. Huippunsa tämä diskurssi sai vuoden 1971 koulutuskomitean mietinnössä, jossa koulutoimi kytkettiin osaksi valtion tuotantotoimintaa, osaksi meritokraattista kilpailuyhteiskuntaa, ja se nähtiin yhteiskuntaa muuttavana voimana.

Vapaan sivistystoimen kehitys kahden sivistyksen käsityksen purkamisen tiellä kohti tasa-arvoisuutta oli osin yhteneväinen, osin erilainen koulutoimen kanssa. Ensinnäkin vapaa sivistystoimi oli historiallisessa diskurssissaan ilmaissut kahden sivistyksen periaatetta implisiittisemmin kuin koulutoimi. Kansanvalistustyön varhaisvaiheessa oli puhuttu rahvaasta, vaikka käytännössä toiminta oli tarkoitettu talonpoikaissäädylle Snellmanin kahden sivistyksen periaatteen mukaisesti. Itsenäistymisen ajasta lähtien puhuttiin kansasta, johon luettiin kuuluvaksi jo työväestökin. Mutta 1960-luvulle tultaessa oltiin tilanteessa, jossa opiskelijoiden pohjakoulutus oli korkeampi kuin alunperin oli tarkoitettu ja vapaan sivistystyön opintojen sisältö oli muodostunut viihteellisemmäksi harrastustoiminnaksi kuin virallinen tehtävämäärittely edellytti. Vapaa sivistystyö kuitenkin alistui käytännön tilanteeseen ja ryhtyi muokkaamaan virallista diskurssiaan sallivammaksi. Tätä tilannetta voi verrata ylimmän kirjastotoimen suhtautumiseen ajanvietekirjallisuuteen ja sitä ilmentävään diskurssiin.

1970-luvulla vapaan sivistystyön/aikuiskasvatuksen kytkeminen osaksi valtiollista koulutusjärjestelmää ohjasi sen kehitystä yhteneväiseksi koulutoimen kehityksen kanssa, ja painopisteen muuttuminen vapaasta sivistystyöstä ammatilliseen kou-

lutukseen vei sitä kauemmaksi kansansivistysjuuriltaan ja samalla myös yleisestä kirjastotoimesta. Aivan käsi kädessä koulutoimen kanssa ei vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus kuitenkaan kulkenut. Se nimittäin sanoutui aikuiskoulutuskomitean mietinnöissään irti roolistaan elimellisenä osana tuotantoelämää, jolla se näki vain välinearvon ja kieltäytyi valmentamasta kansalaisia kilpailuyhteiskuntaan. Sen sijaan vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus hyväksyi roolinsa yhteiskunnallisena muutosvoimana.

Nämä kaksi tekijää: sekä koulutoimi että aikuiskasvatus suoraan kytkettyinä tuotantoelämän palvelukseen ja molempien rooli yhteiskunnan muuttajina, nousivat selvästi lähdeaineiston analyysistä ja nostivat esille uusia mielenkiintoisia kysymyksiä: miten nämä tekijät näkyisivät yleisen kirjastotoimen diskurssissa vai näkyisivätkö ollenkaan. Ilmentäisikö yleinen kirjastotoimi niitä mahdollisesti palvelulaitos-funktiollaan?

Sekä koulutoimen että vapaan sivistystyön/aikuiskasvatuksen diskursseja analysoidessani seurasin tasa-arvokäsityksen moninaista sisältöä ja sen lopullista hyväksymistä molemmilla sektoreilla. Samalla tarkastelin tasa-arvokäsitykseen läheisesti kytkeytyvän ihmiskäsityksen sisältöä ja muuttumista tutkimanani ajankohtana. Tuona ajankohtana ihmiskäsitys oli ilmeisen tärkeä sekä keskustelun aiheena että tieteellisen tutkimuksen kohteena. Tasa-arvoperiaatteen tavoin ihmiskäsitys ilmeni koulutoimessa eksplisiittisesti ja vapaassa sivistystoimessa/aikuiskasvatuksessa implisiittisemmin, jossa sitä pohdittiin lähinnä käytännön työmuotojen kohteena. Vaikka siis ihmiskäsityksen ilmenemistavat koulutoimessa ja vapaassa sivistystyössä/aikuiskasvatuksessa eivät olleetkaan verrannollisia keskenään, pyrin osoittamaan, että ihmiskäsitys oli läsnä riippumatta siitä, miten sitä ilmaistiin ja että se oli muuttuva näkemys ja sen muuttumisella oli vaikutusta. Ihmiskäsityksen muuttuminen koulutoimessa ja vapaassa sivistystyössä/aikuiskasvatuksessa heijastui myös yleiseen kirjastotoimeen, mikä näkyi erityisesti kirjastoalan epävirallisten toimijoiden julkisessa diskurssissa.

Lisäksi tarkastelin kirjastojen kirjalinnan liberalisoitumisen symbolin, populaarikirjallisuuden, tai laajemmin populaarikulttuurin rantautumista ja legitimoitumista suomalaiseen kulttuurielämään ja sen yhteydessä esitetyn diskurssin muuttumista 1960- ja 1970-luvuilla. Populaarikulttuuri -diskurssissahan tasa-arvoperiaate ja moniarvoisempi ihmiskäsitys olivat läsnä jo lähtökohtaisesti populaarikulttuurin merkitysisällössä, vaikkakin ne esiintyivät diskurssissa implisiittisesti.

Teollistuneeseen ja kaupungistuneeseen Suomeen saapui teollistumisen ja kaupungistumisen seurannaisilmiö, populaarikulttuuri. Se raivasi tiensä ala-arvoisena pidetystä kulttuurilajista, ensin radikalisoituvan yhteiskunnallisen muutoksen välineeksi, sittemmin osaksi kirjallisuudenhistoriaa, koulujen kirjallisuudenopetusta

ja tieteellistä tutkimusta. Lopulta populaarikulttuuri oli osa yhteiskunnallista valtakeskustelua legitiimissä asemassa, jonka katsottiin tarvitsevan parlamentaarista valvontaa. Populaarikulttuurista ja -kirjallisuudesta oli siten tullut yleisesti hyväksytty kulttuuri- ja kirjallisuudenlaji, jonka sivuuttamista yleisen kirjaston kirjavalinnassa oli enää vaikea perustella. Populaarikulttuurin aseman hyväksyminen ja lujittuminen muutti myös ihmiskäsitystä. Populaarikulttuurin kuluttajia ei enää halveksittu, vaan suhtautuminen heihin muuttui neutraaliksi.

Näiden mahdollisesti välillisten vaikutusten lisäksi yleinen kirjastotoimi sai myös suoria viestejä tutkimani ajankohdan julkisessa diskurssissa, kuten kirjallisuuden tukitoimikunnan mietinnössä, joka esitti alueellisen tasa-arvon edistämistä kirjastoille suunnatulla valikoivalla kirjallisuuden ostotuella. Myös kulttuuritoimintakomitean mietintö vuodelta 1974 käsitteli kirjastotoimintaa osana valtakunnallista kulttuuritoimintaa ja sen kehittämistä.

Tutkimukseni ylintä kirjastotoimea koskevassa alakysymyksessä pyrin vastaamaan siihen, millainen oli Suomen ylimmän kirjastotoimen käsitys hyvästä ja huonosta kirjallisuudesta 1960- ja 1970-luvuilla sekä millä kriteereillä kirjallisuuden laatua määriteltiin ja millaisia näkemyksiä ne heijastelivat. Tarkastelin myös millaisia muutoksia näissä näkemyksissä ilmeni. Tutkimuksessa luin valtion ylimpään kirjastotoimeen kuuluviksi Valtion kirjastotoimiston, kirjastontarkastajat, vuoden 1950 kirjastokomitean ja vuoden 1973 kirjastokomitean ja niiden mietinnöt sekä vuoden 1928 kansankirjastolain ja -asetuksen ja vuoden 1961 kirjastolain ja -asetuksen sekä niistä käydyn eduskuntakeskustelun. Katsoin myös *Arvostelevan kirjaluetellon* heijastaneen ylimmän kirjastotoimen kirjavalintanäkemyksiä. Vaikka Helle Kannila ei enää tutkimanani ajankohtana ollut virassa eikä siis virkansa puolesta lukeutunut valtion ylimpään kirjastotoimeen, hänen asemansa maamme yleisessä kirjastotoimessa oli ollut ja oli edelleen niin keskeinen ja vaikutusvaltainen, ettei hänen kirjavalintakäsityksiään tässä yhteydessä voinut sivuuttaa. Lisäksi katsoin, että hänen ajatuksensa kirjavalinnasta vaikuttivat edelleen myös suurimmassa osassa vanhempaa kirjastonhoitajakuntaa 1960- ja 1970-luvuilla.

Kuvasin Suomen viralliseen hyvinvointivaltiodiskurssiin kuuluneen tasa-arvoperiaatteen kehittymistä ja siihen sisältyneen ihmiskäsityksen muuttumista ylimmän kirjastotoimen julkisessa diskurssissa, koska katsoin ylimmän kirjastotoimen julkisen diskurssin muuttumisen olevan edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla. Aloitin kirjavalintadiskurssin tarkastelun jo varhaisista kirjasto-oppaista ennen vuoden 1928 kansankirjastolakia, koska niiden myötä katsottiin amerikkalaisten kirjastovaikutteiden juurtuneen Suomen

kirjastoliikkeeseen ja muodostaneen sen aatepohjan, jolle Suomen yleinen kirjasto-toimi rakennettiin. Amerikkalaisen kirjastoliikkeen, Public Library Movementin, peruseriaatteisiinhan kuuluivat tasa-arvoperiaate ja avara, suvaitseva ja arvottoman ihmiskäsitys sekä myönteinen suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen. Kuten Helle Kannilan varhainen kirjavalintakäsitys ja vuoden 1928 kansankirjastolain eduskuntakeskustelu osoittivat, amerikkalaiset kirjastoaatteet saivat meillä historiallisista ja kulttuurieroista johtuen ahtaamman tulkinnan: suomalainen ihmiskäsitys oli luokkarajainen, kapea-alainen ja stereotyyppinen sivistyneistö–rahvas -akselilla kahden sivistyksen käsitykseen perustuen eikä kirjaston kirjavalinnalla pyritty tavoittamaan kaikkia kansankerroksia. Helle Kannilan edustamalla ajanvietekirjallisuuskielteisyydellä tehtiin tyhjäksi todellisen tasa-arvoperiaatteen toteuttaminen sekä kirjavalinnassa että kirjaston käyttäjäkunnassa ja tulokseksi jäi sivistyslaitoskirjaston *ehdolliseksi tasa-arvoksi* nimittämäni periaate, joka korosti ja suvaitsi käyttäjikseen vain sivistys- ja itsekasvatuspyrkimykseseen lukevia kansalaisia. Tämä sivistyslaitoskirjastonäkemyks kirjattiin vuoden 1928 kansankirjastolakiin ja -asetukseen, ja sitä sovelsivat kirjavalintatulkintoineen Valtion kirjastotoimiston johdolla kentällä kirjastontarkastajat.

Nämä kirjavalintanäkemykset ehtivät vaikuttaa kauan, sillä uusi kirjastolaki saatiin vasta vuonna 1961, ja vielä silloinkaan lain hyvinvointivaltioajatteluun perustuvat tasavertaisuusajatukset eivät vaikuttaneet käytännön kirjavalintatyöhön ja ajanvietekirjallisuuden sallimiseen kirjavalintaperiaatteiden virallisessa diskurssissa. Vasta vuoden 1964 valtionapujupakka Anni Polvan, Netta Muskettin ja Sergeanne Golonin teosten hankkimisesta, päätoimisten kirjastonhoitajien lisääntyminen virkakunnassa ja perustettujen maakuntakirjastojen myönteinen suhtautuminen ajanvietekirjallisuuden välittämiseen kypsyttivät kirjastontarkastajakunnan, joka virkansa puolesta, vaikkakaan eivät henkilöinä, oli joutunut toimimaan ajanvietekirjallisuuskielteisyys viimeisenä linnakkeena. Arkistotietoihin perustuen kirjastontarkastajat tekivät vuonna 1969 päätöksen, jonka mukaan edes Polvan, Muskettin ja Golonin teoksilta ei evätty valtionapua. Kirjastontarkastajien osalta siis kirjavalinnan liberalisoituminen voidaan katsoa tapahtuneeksi vuonna 1969.

Periaatteellisella tasolla ylimmän kirjastoimen tasa-arvonäkemyksen ja ihmiskäsityksen muuttumisen ja näiden muutosten vaikutuksen kirjavalintaperiaatteisiin sinetöi lopullisesti vuoden 1973 kirjastokomitean mietintö. Kirjastokomitea määritteli tasa-arvon kirjaston yhteiskuntapoliittisena päämääränä, käsitteli tasa-arvon eri aspektit kirjastokontekstissa ja esitteli yleisen kirjastotoimen avaran ja tasa-arvoisen ihmiskäsityksen, jossa kirjastonkäyttäjäyys ulotettiin kaikille kansalaisille.

Komitea yksiselitteisesti kuvasi hyvinvointiyhteiskunnan yleisen kirjastolaitoksen rakenteeltaan, toiminnoiltaan ja arvomaailmaltaan sellaisena kuin se nykyäänkin tunnetaan. Sivistyslaitos oli muuttunut palvelulaitokseksi sekä diskurssissa että käytännössä. Kirjastokomitea kytki yleisen kirjastolaitoksen sekä osaksi koulutusta että kulttuuripalveluja, ja siten valtion ylin kirjastotoimi seurasi sitä kulttuuripoliittista suunnittelu- ja kehittämistyötä, johon koulutoimi ja vapaa sivistystyö/aikuiskasvatus olivat jo ryhtyneet. Siten ylimmän kirjastotoimen voi katsoa liittyneen aktiivisesti mukaan siihen yhteiskuntapoliittiseen muutosprosessiin, joka Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla oli käynnissä. Julkinen diskurssi kirjastokomitean mietinnössä täsmensi kirjavalinnan liberalisoitumisen tapahtuneen ylimmässä kirjastotoimessa virallisesti vuosina 1973–75, jolloin mietintö valmistui. Helle Kannilan tehtäväksi jäi tässä kirjavalinnan liberalisoitumiskehityksessä toimia menneen aikakauden tulkkina ja tukipylväänä sille muutosvastarinnalle, jota uudet näkemykset kirjastokentällä synnyttivät.

Kirjastoneuvos Helle Kannila julkaisi yli viisi vuosikymmentä kestäneen elämäntyönsä päätteeksi vuonna 1967 teoksen *Kirjanvalinnan ongelmia*, joka oli synteesi hänen kirjavalinta- ja ihmiskäsityksistään. Teoksesta piirtyi selkeästi esiin Kannilan nimenomaan kirjavalinnassa kannattama saksalaismallinen sivistyskasvatuskirjasto, jossa kirjaston käyttäjyyteen sovellettiin ehdollista tasa-arvoa, joka edellytti käyttäjältä itsekasvatus- ja sivistymispyrkimystä ja sulki pois pelkästään ajanvietekirjallisuuden lukijat kirjaston käyttäjäkunnasta. Kannilan ihmiskäsityksen käsiteparien *maalainen kehittymätön lukija* ja *kaupunkilainen kehittynyt lukija* takaa hahmottui varsin selväpiirteisesti aikalaisajattelun kahden sivistyksen käsitys, joka siis oli läsnä myös yleisessä kirjastotoimessa. Tähän kytkeytyi Kannilan väljästi kannattama kirjaston kasvatustehtävä, johon nuori kirjastonhoitajapolvi vetosi vielä 1970-luvun loppupuolella, tosin ei aivan Kannilan tarkoittamassa merkityksessä. Lisäksi Kannilan jo uransa varhaisvuosina omaksuma ajanvietekirjallisuuskielteisyys tarjosi tukea konservatiivisimmille kirjastonhoitajille populaarikirjallisuuden ottaessa paikkaansa yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla.

Ylimmän kirjastotoimen kirjavalintapolitiikkaan kytkeytyi jo hyvin varhain 1900-luvun alkuvuosista lähtien sen julkaisema *Arvosteleva kirjaluettelo* eli uutuuskirjallisuuden esittelyluettelo, joissa eri alojen asiantuntijoiksi katsotut henkilöt esittivät käsityksensä siitä, mikä on yleisten kirjastojen kannalta hyvää ja kirjastokelpoista aineistoa tieto-, kauno- ja nuorisokirjallisuudesta. Tämä arvostelijakunnan asiantuntijavaltaisuus herätti 1960-luvulla julkista keskustelua siitä, kuka itse asiassa käytti

yleisten kirjastojen kirjavalintavaltaa ylitse kirjastonhoitajakunnan, mutta maan ylin kirjastotoimi ei tähän keskusteluun puuttunut.

Arvosteleva kirjaluetelo oli kuitenkin kirjastonhoitajien tärkein kirjavalinnan apuneuvo vielä 1980-luvun alkupuolelle asti, ja sen auktoriteettiasemaa tutkimaanani ajankohtana lujitti vielä vuonna 1964 käyty viihdekirjallisuuden valtionapujupakka, jonka tuloksena KHO määritteli *Arvostelevan kirjaluetelon* ohjenuoraksi, jota kirjastojen tuli kirjavalinnoissaan noudattaa. 1960-luvulle tultaessa *Arvostelevan kirjaluetelon* historiallinen ja julkinen kuva oli muodostunut korkeatasoisen kirjallisuuden ja moraalin portinvartijaksi, tiukaksi sensuurin välikappaleeksi erityisesti suhteessa ajanvietekirjallisuuteen ja oikeistolaisen arvomaailman välittäjäksi. 1960-luvun yhteiskuntapoliittisessa ja kulttuurisessa murroksessa kirjaston perinteinen rooli vanhakantaisen arvomaailman ja korkeatasoisen kirjallisuuden vaalijana sekä kansansivistystehtävän toteuttajana tuli *Arvostelevan kirjaluetelon* arvosteluissa selkeästi esiin. Erityisesti tämä korostui vertailussa niihin ammattikriitikoiden aikalaisarvosteluihin, joita Kirjastolehti tarjosi sivuillaan samalle lukijakunnalle, sillä *Arvosteleva kirjaluetelo* ilmestyi Kirjastolehden liitteenä. Näissä, erityisesti kuusikymmentäluvulla suurta polemiikka herättäneen kotimaisen kaunokirjallisuuden arvosteluissa, *Arvostelevan kirjaluetelon* arvioinnit paljastuivat konservatiivisuudessaan aikaa kestävämmiksi arvioinneiksi jälkikatsannon mukaan. Vaikka *Arvosteleva kirjaluetelo* kyllä puolusti perinteistä arvomaailmaa kuusikymmenluvun uusissa tuulissa joskus ankaran tuomitsevaankin sävyyn, niin ennen kaikkea sen arvostelijat kävivät arvioinneissaan aikalaisdialogia ympäröivän yhteiskunnan kanssa, jäsentäen mennyttä, kuten suhtautumista sota- ja keskitysleirikirjallisuuteen ja hahmottaen nykyisyyttä, kuten suhdetta avoimia seksuaalikuvaus- ja sisältävään kirjallisuuteen.

Erityisen selvästi tämä arvostelijoiden vuoropuhelu ympäröivän yhteiskunnan kanssa tuli esiin 1960-luvun tietokirjallisuuden lukuisissa arvottavissa arvioinneissa, kuten nimeämissäni *yleisissä arvottavissa kritiikeissä*, joissa arvostelija esitti arvostelussaan irrallisen kannanoton, joka ei suoranaisesti liittynyt kirjan kuvailuun tai tulkintaan eikä siten auttanut kirjavalintaa, vaan jonka kärki oli suunnattu aivan muualle, *aikalaisdialogeissa*, joissa arvostelija otti kantaa johonkin ajankohtaiseen aiheeseen tai ajan henkeen tai *henkilöön kohdistuvissa arvottavissa kritiikeissä*, joissa arvostelija suuntasi kommenttinsa enemmän kirjoittajan yleisesti tunnettuun henkilöön kuin itse teoksen sisältöön. Näissä kommentteissaan arvostelijat enemmänkin yrittivät jäsentää omaa ja lukijakuntansa maailmankuvaa muuttuvan arvomaailman keskellä kuin harrastaa poliittista propagandaa. Arvosteluista löytyi kyllä

huomautuksia sekä teoksen että arvostelijan poliittisesta suuntautumisesta, mutta näistä esimerkeistä huolimatta *Arvosteleva kirjaluettelo* pyrki poliittisia suuntauksia edustavien tietokirjojen tasapuoliseen ja neutraaliin esittelyyn. Yhdessäkään *Arvostelevan kirjaluettelon* poliittisen näkökulman sisältäneessä arvostelussa tai poliittisen näkökulman sisältäneeseen teokseen kohdistuvassa arvostelussa kirjaa ei luokiteltu kelpaamattomaksi kirjastoon tai ehdotettu sen hankkimatta jättämistä. Poliittinen linjanveto jätettiin yksinomaan *Arvostelevan kirjaluettelon* lukijakunnan, kirjavalintaa suorittavan kirjastonhoitajan tehtäväksi.

1970-luvulla kirjallisuuden politisoituminen näkyi *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissa sekä poliittisen näkemyksen toteamisena että mahdollisen poliittisen näkemyksen etsintänä. Yleispoliittisten kannanottojen lisäksi *Arvostelevan kirjaluettelon* 1970-luvun arvosteluissa vasemmistolaiset arvostelijat ilmaisivat avoimesti poliittisen kantansa. Sekä 1960- että 1970-luvuilla *Arvostelevan kirjaluettelon* arvioinnit keskittyivät kuvailevaan kritiikkiin, mutta edelleen 1970-luvulla arvottavien arvostelujen osuus oli huomattava. Mutta verrattuna kuusikymmentälukuun arvottavien kritiikkien luonne ja sävy oli 1970-luvulla muuttunut. Edellisen vuosikymmenen asetelma 'perinteinen arvomaailma vastaan moderni arvomaailma' ei enää ollut niin jyrkkä, että arvostelijat olisivat tunteneet yhtä suurta tarvetta henkilökohtaisiin kannanottoihin. Politisoituneen seitsemänkymmentäluvun ajan henki sen sijaan murtautui etenkin tietokirjallisuuden arvosteluissa esiin voimallisesti. Suoranaisia poliittisia kannanottoja esitettiin runsaasti oikeisto–vasemmisto -vastakkainasettelun näkökulmasta, muista puolueista, vasemmistopuolueiden kesken ja yleismaailmallisista poliittisista tilanteista.

Jos 1960-luvulle tultaessa *Arvostelevan kirjaluettelon* historiallinen ja julkinen kuva oli muodostunut oikeistolaisen arvomaailman välittäjäksi, niin 1970-luvun *Arvosteleva kirjaluettelo* erityisesti arvottavien kritiikkien valossa oli aivan toisenlainen, sillä niitä leimasi voittopuolisesti vasemmistosävytys. Mutta kuten aikaisempi *Arvostelevaa kirjaluettelo* koskenut tutkimus on todennut, äänekkäimmät äärioikeistolaiset olivat *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelijakunnassa harvalukuisena vähemmistönä. Samoin voi todeta 1970-luvun vasemmistolaisista arvostelijoista: harvalukuinen, mutta äänekäs joukko.

Ajanvietekirjallisuuden osalta vallitseva kirjastokulttuuri ei enää 1960-luvulla torjunut viihdekirjallisuutta täysin, vaan vain 'vähäarvoiseksi' kutsumansa. Niinpä *Arvostelevan kirjaluettelonkin* arvostelijat pyrkivät arvioinneissaan määrittelemään mikä on "hyvää viihdekirjallisuutta". Jo 1950-luvulla *Arvosteleva kirjaluettelo* oli hyväksynyt perinteiset salapoliisiromaanit ns. sivistyneistön viihteenä. 1960-luvulle

tultaessa lähtökohta oli siis myönteinen: lajityyppi hyväksyttiin kirjastoihin, ainoastaan määrästä ja laadusta puhuttiin. Vain agentti-, vakoilu- ja ydinsotakirjallisuus tuomittiin periaatteesta täysin ja 1970-luvulla tähän torjuttujen ryhmään liitettiin vuosikymmenelle ominainen väkivaltaviihde ja kaupallinen bestseller-kirjallisuus. 1970-luvulle tyypillinen ilmiö jännityskirjallisuudessa oli yhteiskuntakritiikki, jonka *Arvosteleva kirjaluetello* kyllä havaitsi, mutta jolle se lämpeni hitaasti. Romanttisella kirjallisuudella ei sen sijaan ollut 1960-luvun *Arvostelevassa kirjaluetelossa* aiemmilta vuosikymmeniltä periytyvää nostetta – pikemminkin päinvastoin. Myönteisimpänä naistenviihteenä *Arvosteleva kirjaluetello* piti romanttis-viihteellistä, lämminhenkistä perheromaania. Vuosikymmenen puolivälin valtionapujupakan ja KHO:n päätöksen myötä nimet Golon-Muskett-Polva muodostuivat jyrkän kielteisen kritiikin käsitteiksi ja kohteiksi. 1970-luvun alussa *Arvosteleva kirjaluetello* suhtautui romanttiseen ajanvietekirjallisuuteen edelleen ylenkatseellisesti alempiarvoisena kirjallisuutena. Koska romanttinen ajanvietekirjallisuus oli kuitenkin jo paikkansa lunastanut, *Arvostelevan kirjaluetelonkin* arvostelija ryhtyi peräämään siltä laatua ja syvempiä funktioita, kuten terapeutista merkitystä. Yleisesti ottaen romanttinen kirjallisuus tuli 1970-luvulla *Arvostelevassa kirjaluetelossa* hyväksytyksi ajanvietteellisen, terapeutin merkityksensä ansiosta – vain *Arvostelevan kirjaluetelon* tyrmäävä linja Anni Polvan tuotantoa kohtaan pysyi tinkimättömänä.

Ajanvietekirjallisuus oli myös selvästi muita kirjallisuudenlajeja useammin ja voimakkaammin moraalikritiikin ja kielellisen kritiikin kohteena molempina vuosikymmeninä. Tässä kohdin tutkimustulokseni poikkeaa aiemmista tutkimustuloksista, joiden mukaan 1970-luvulla *Arvostelevan kirjaluetelon* arvosteluissa ei enää esiintyisi holhoavaa, hyökkävää tai moralisoivaa suhtautumista. Kuitenkin ajanvietekirjallisuuden arvioinneista huomaa jo 1970-luvun alkupuolelta lähtien, että vaikka *Arvostelevan kirjaluetelon* perustehtävä kirjavalinnan ohjailijana ja opastajana olikin vielä jäljellä, niin sen kansansivistysmission terävin kärki oli jo taittunut. *Arvosteleva kirjaluetello* oli alistunut hyväksymään sekä rikoskirjallisuuden että romanttisen kirjallisuuden yleisten kirjastojen kirjavalikoimiin.

Arvostelevan kirjaluetelon asenne lukijaan oli holhoava, jopa alentuvakin koko tutkimallani ajanjaksolla sekä korkeatasoisemman kaunokirjallisuuden että ajanvietekirjallisuuden arvioinneissa, mutta tietokirjallisuuden arvioinneissa tämä asenne muuttui ja hävisi 1970-luvulla. *Arvostelevan kirjaluetelon* holhoava asenne kohdistui myös laitoskirjastojen asiakaskuntaan. Suomen laitoskirjastojen kirjavalinnassa oli 1960-luvun alkupuolella vielä vallalla ”varjelulinjaksi” nimetty linja, jossa ”sairaita on varjeltava järkyttäviltä kirjoilta”. *Arvosteleva kirjaluetello* noudatti

arvosteluissaan tätä linjaa varjellen myös terveitä lukijoita ”sairaskertomuksilta”.

Arvostelevan kirjaluettelon viisikymmentäluvulla lasten- ja nuortenkirjallisuuteen kohdistaman kasvatuksellisen ja moraalisen otteen kirpoaminen näkyi tutkimanani ajanjaksona selkeästi. Yhteiskunnallisesti aktiivisella kuusikymmentäluvulla ja läpimittaisella seitsemänkymmentäluvulla myös lasten- ja nuortenkirjallisuudelta odotettiin kantaaottavuutta ja arkirealismia. Kielellinen kritiikki oli lasten- ja nuorisokirjallisuutta arvioitaessa usein käytetty ja värikäs tehokeino. Ajankohtaiset aiheet nuortenkirjoissa tuottivat arvottavaa moraalikritiikkiä, jonka kärki oli suunnattu muualle kuin kirjan varsinaiseen sisältöön tai lukijakuntaan.

Kvalitatiivisessa analyysissä nousi esiin *Arvostelevassa kirjaluettelossa* ahkerasti viljelty värikäs ja kantaaottava sanailu, joka ilmensi sekä holhoavaa asennetta, vanhakantaisuutta että moraalikritiikkiä. Mutta paikoin kärjekkäänkin sanailun takaa hahmottui kvantitatiivisen analyysin osoittama selkeä kehitys portinvartijasta esitteleväksi kirjaluetteloksi kaikilla kirjallisuuden aloilla. Enää ei arvostelu painotunut torjuttavaan, negatiiviseen arvosteluun, vaan kvantitatiivisessa luokittelussa sekä neutraalien ja positiivisten että kuvailevien arvostelujen määrä kasvoi kaikissa kirjallisuusryhmissä 1960- ja 1970-luvuilla. Ainoastaan 1960-luvun lopulla huipentunut ajanvietekirjallisuuden neutraalien ja positiivisten arvioiden kasvu ohi kielteisävytteisten arvioiden koki 1970-luvulla kolauksen positiivisten arvioiden kääntyessä laskuun. Näin ollen *Arvostelevan kirjaluettelon* asenteiden ajanvietekirjallisuuteen ei voida katsoa lientyneen selvästi 1970-luvulla, vaan jääneen lähinnä polkemaan paikoilleen nihkeän alistuneen hyväksynnän asteelle.

Arvostelevan kirjaluettelon analyysin kvalitatiiviset ja kvantitatiiviset tulokset osoittivat, että *Arvostelevassa kirjaluettelossa* kirjavalinnan liberalisoitumiskehitys eteni viiveellä ja vastahakoisestikin. Ajanvietekirjallisuus ei *Arvostelevan kirjaluettelon* arvosteluissa tullut kokonaan hyväksytyksi 1970-luvun loppuun mennessäkään. Silti *Arvosteleva kirjaluettele* tarjosi murroksessa olevan ajan kuvan ja lukijoilleen peilin, jota vasten he saattoivat jäsentää kirjavalintatehtävän synnyttämiä osin ristiriitaisiakin näkemyksiään ja tuntojaan. Siten *Arvosteleva kirjaluettele* osallistui käynnissä olevaan yhteiskunnalliseen muutosprosessiin aivan ruohonjuuritasolla, konkreettisella yksittäisen kirjan valinnan tasolla. Muuttamalla arvostelevasta kirjaluettelosta esitteleväksi kirjaluetteloksi *Arvosteleva kirjaluettele* antoi oman panoksensa sivistyslaitoskirjaston kehittämiseen palvelulaitoskirjastoksi: esittelevä kirjaluettele oli lähtökohtaisesti palvelulaitoskirjaston työväline.

Tutkimukseni kirjastoalan yksilöllisiä toimijoita koskevassa alakysymyksessä pyrin vastaamaan siihen, millaisia olivat kirjastoalan yksilöllisten toimijoiden käsitykset

hyvästä ja huonosta kirjallisuudesta 1960- ja 1970-luvuilla sekä millä kriteereillä kirjallisuuden laatua määriteltiin ja millaisia näkemyksiä ne heijastelivat. Tarkastelin myös millaisia muutoksia näissä näkemyksissä ilmeni.

Kuten luvussa 1 esitin, pidin Suomen yleisen kirjastolaitoksen muuttumista sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi edellytyksenä kirjavalinnan liberalisoitumiselle, sillä palvelulaitos -konseptissa toteutuivat tasa-arvo ja ihmiskäsityksen muutos, jotka ovat tutkimuksessani kirjavalinnan liberalisoitumisen keskeiset indikaattorit. Radikaaliksi tämän palvelulaitosfunktion teki se, että se nousi yleisen kirjastotoimen virallisten ja epävirallisten toimijoiden, kirjastonhoitajakunnan keskuudesta – vuoden 1961 kirjastolakiin sitä ei ollut kirjattu.

Lähtökohtana muutokselle sivistyslaitoskirjastosta palvelulaitoskirjastoksi oli se yleinen yhteiskuntapoliittinen ja kulttuuripoliittinen murros, joka Suomessa käynnistyi 1960-luvulla ja jatkui koko tutkimani ajankohdan, 1960- ja 1970-luvun, ja jossa Suomi lopullisesti muovautui ja lujittui pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi. Yleisen kirjastotoimen kehityksen kannalta tässä murroksessa keskeisimpiä tekijöitä olivat tietoisuus siitä, että elettiin muutoksen keskellä, vuoden 1961 kirjastolaki, joka sekä taloudellisesti että väljällä tehtävämäärittelyllään mahdollisti muutoksen ja muista pohjoismaista saatu malli palvelulaitoskirjastosta ja sen käytännön toteuttamisesta.

Yhteispohjoismaisista ja yleismaailmallisista esikuvista huolimatta se arvomaailman muutos, joka tapahtui siirryttäessä sivistyslaitos -konseptista palvelulaitos -konseptiin nousi kuitenkin realistisesta suomalaisesta kirjastohistoriallisesta kontekstista, jossa omalta osaltaan purettiin sääty-yhteiskunnan jäänteitä, käsitystä tasa-arvosta ja ihmisestä. Tutkimuksessani yllätti kuitenkin se valmius, aktiivisuus, määrätietoisuus ja tarkoituksellisuus, jolla palvelulaitoskirjastoa lähdettiin rakentamaan. Se kirjastolaitoksen muutos, joka ylimmän kirjastotoimen diskurssissa oli suppeasti ilmennyt vain kirjastontarkastajien kirjavalintakäsitysten liberalisoitumisessa tai vuoden 1973 kirjastokomitean tilannekatsauksessa, paljastui koko laajuudessaan ja syvyydessään kirjastoalan epävirallisten toimijoiden kirjastodiskurssissa, joka tuli julki Kirjasto-lehdessä ja yksittäisten kirjastojen henkilökuntalehdissä.

Tämän muutoksen kärkiryhmäksi nousi kirjastoalan epävirallisten toimijoiden ryhmästä *keskipolven radikaaleiksi* nimeämäni ryhmä, kuten Bo Carpelan, Jorma Etto, Sven Hirn ja Sirkka-Liisa Meri. He olivat kaikki johtavassa asemassa olevia kirjastonhoitajia, joten heillä oli sekä aseman tuomaa auktoriteettia muutokselle että mahdollisuus muutoksen edistämiseen. He tarttuivatkin tilaisuuteen ja rakensivat palvelulaitoskirjaston teoreettista pohjaa: määrittelivät palvelulaitoskirjaston päämääriä, kirjavalintaa, ihmiskäsitystä ja kirjastonhoitajan ammattikuvaa. Vaikka

olen nimennyt heidät radikaaleiksi, ei termi heidän kohdallaan tarkoittanut sellaista poleemisuutta, joka ajankohdan yleisessä kulttuuripoliittisessa keskustelussa miellettiin radikaalisuudeksi, vaan sitä uudenlaista kirjastolaitoksen tehtävämäärittelyä, tasa-arvoista ihmiskäsitystä ja kirjastonhoitajakuvaa, jonka he ajamaansa palvelulaitoskirjasto -konseptiin sisällyttivät. Pikemminkin päinvastoin, *keskipolven radikaalien* kirjastodiskurssista henki se asiallinen ja syvälinen kirjastoetos, jolla palvelulaitoskirjastoa rakennettiin. Ei vain vaihdettu sivistyslaitos -termiä palvelulaitokseksi, kannatettu ryhtymistä tyydyttämään kysyntää ja ottamaan käyttöön uusia hauskoja työmuotoja, kuten pintapuolisesti voisi tulkita, vaan palvelulaitos -konsepti eteni kirjastodiskurssissa johdonmukaisesti.

Vaikka aluksi kirjastodiskurssissa palvelulaitos -konseptia käsiteltiin lähinnä sen työmuotojen kautta, niin varsin varhain kirjastolaitos määriteltiin yhteiskunnalliseksi palvelulaitokseksi, *yleisönpalvelulaitokseksi*, joka oli toimistaan vastuussa sekä veronmaksajille että yhteiskunnalle kokonaisuudessaan, jonka hyvinvointivaltio -konseptissa kirjastolla oli oleellinen rooli. Tässä yhteydessä diskurssi osoitti myös kirjastotoimen ihmiskäsityksen olevan muuttumassa. Tähän asti lähinnä Helle Kannilan viljelemä ajatus ”verovaroin ylläpidetystä kirjastosta”, joka Kannilalla oli tarkoittanut lähinnä kasvotonta valtiovaltaa, muuttuikin yksilöksi, yksittäiseksi veronmaksajaksi ja kirjastonkäyttäjäksi. Tämä yksilö, joka oli paitsi tasavertainen suhteessa kaikkiin kirjastonkäyttäjiin ja kirjastonhoitajaan, jopa tämän yläpuolella, tuli sekä tärkeäksi tavoittaa kirjaston asiakkaaksi että tyydyttää hänen lukutarpeitaan tasa-arvoisesti. Pyrkiessään ajankohdan yleisessä iloisessa kasvuhakuisuudessa tavoittamaan ne 3/4 väestöstä, joka tutkimusten mukaan ei kirjastoa käyttänyt, kirjastotoimi kohtasi reaalityodellisuudessa ei-käyttäjät, joiden suhteen se joutui pohtimaan sekä palvelulaitos -funktioitaan että ihmiskäsitystään.

Palvelulaitos -funktio joutui törmäyskurssille ongelmanuorison kanssa, jonka yhteydessä kirjastonhoitajakunta joutui pohtimaan sekä suhtautumistaan ei-käyttäjiin, oman ammattikuvansa rajallisuutta tai rajattomuutta että kirjastokoulutuksen puutteellisuutta. Kirjastotoimen muuttuva ihmiskäsitys puolestaan näkyi ratkaisevasti laitoskirjastotyössä, jossa kirjasto laajimmin kohtasi ei-käyttäjät. Työn painopiste muuttui lukuharrastuksen tukemisesta ihmisen tukemiseen, mikä johti kaikkein ehdottomimpaan tasa-arvoon kirjastotoimen ihmiskäsityksessä.

Tasa-arvo, sekä alueellinen, taloudellinen, sosiaalinen että mahdollisuuksien tasa-arvo oli muutenkin keskeisenä tavoitteena niissä moninaisissa uusissa tai perinteisten työmuotojen laajennuksissa, joita 1960-luvulta lähtien kirjastoissa alettiin aktiivisesti toteuttaa. Merkillepantavaa tässä yhteydessä oli se aktiivisuus ja myön-

teisyys, jolla maan ylin kirjastoviranomainen, Valtion kirjastotoimiston johtaja Kaarina Ranta eri yhteyksissä kentällä, kuten valtakunnallisilla kirjastopäivillä, esitteli yleisen kirjastotoimen uusia työmuotoja, joiden esikuva oli yleensä lähtöisin muista pohjoismaista. Siten hän antoi ikään kuin ylimmän kirjastotoimen hyväksynnän uusien työmuotojen käyttönotolle Suomessa. Työmuotojen monipuolistuminen kytkeytyi siihen ajankohdan yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin, jossa 5-päiväiseen työviikkoon siirtyminen ja vapaa-ajan lisääntyminen asetti paineita myös kirjastolle. Kuitenkin erilaisia työmuotoja käynnistettäessä toimintaa leimasi enemmänkin spontaani ja innostunut kokeilumieli kuin suunnitelmallinen kulttuuripalvelulaitos-konseptin kehittäminen. Vasta 1970-luvulla kulttuuripoliittisten hajasijoitusuudistusten myötä kirjasto alkoi nähdä roolinsa kunnallisena kulttuurikeskuksena ja muiden kunnallisten kulttuuripalvelujen tuottajien yhteistyökumppanina. Tämä kehitys näkyi myös Kirjastolehden diskurssissa.

Kuusikymmentäluvulla Kirjastolehden kirjoittelussa työmuotojen esittelyä leimasi myönteisen mahdollisuuden sävy, johon uusi kirjastolaki antoi tilaisuuden. Politisoituneella seitsemänkymmentäluvulla kirjoituksiin tuli tiukka ja totinen velvoitteen sävy, joka heijasteli muun yhteiskunnan ilmapiirin muutosta, kapea-alaista kytkeytymistä poliittisiin ideologioihin ja yhteiskunnalliseen hyötyajatteluun. Henkilökuntalehdissä sen sijaan eri työmuotojen kuvailua leimasi edelleen, koko tutkimani ajankohdan loppuun asti, sama iloinen kuusikymmentälukulainen avarakatseisuus.

Vuosikymmenen vaihteen poliittisen ilmapiirin muutos heijastui myös kirjastotoimessa ja Kirjastolehdessä. Esiin nousi nuori kirjastonhoitajapolvi, *nuoriksi radikaaleiksi* nimeäni, joka toi kirjastodiskurssiin aineksia joukkotiedotusdiskurssista ja vasemmistolaisesta poliittisesta retoriikasta. *Nuoret radikaalit* nimesivät kirjastolaitoksen tärkeimmäksi tehtäväksi tiedonvälityksen, korostivat kirjastotutkimuksen tärkeyttä ja kirjastokoulutuksen uudistamista – sekä peräsivät poliittisesti aktiivista kirjastonhoitajaa. Ylipolitisoituneella seitsemänkymmentäluvulla, jolla puoluepoliittiset näkemykset haluttiin ulottaa kaikille yhteiskuntaelämän sektoreille, nuori kirjastonhoitajapolvi nosti Kirjastolehdessä uudelleen esiin kirjaston kasvatustehtävän. Ei kuitenkaan enää sivistyslaitoskirjaston kasvatustehtävää, vaan näkemyksen kirjastolaitoksesta maailmankatsomuksen muokkaajana. Henkilökuntalehdissä kirjastonhoitajakunnan enemmistö kentällä torjui kuitenkin kasvatustehtävän uuspuritanismina ja kannatti jo vallalla olevaa liberaalia kirjavalintapolitiikkaa.

Kirjastolehden kirjavalintakeskustelua hallitsi 1960-luvulla Helle Kannila vanhakantaisine näkemyksineen, joista hän piti järkähtämättömästi kiinni loppuun asti. Yhteiskuntapoliittisen muutoksen edetessä ja lujittuessa kirjastonhoitajakunnan

kirjavalintanäkemykset alkoivat kuitenkin liberalisoitua ja jotakin tästä muutoksesta, kuten Raoul Palmgrenin ja Jorma Eton puheenvuorot kirjavalintakeskustelussa pääsivät Kirjastolehdenkin sivuille. Palmgren ja Etto saivat vielä vastaansa perinteisen konservatiivisen kirjavalintanäkemyksen edustajat, kirjastonjohtaja Maija Kauttulan ja professori Urpo Harvan. Vaikka näissä poleemisissa vuoropuheluissa käytiin Salama-oikeusjutun innoittamina keskustelua kirjavalinnan moraalisuudesta ja moraalittomuudesta, niissä itse asiassa purettiin kirjastotoimen sivistyskasvatus-tehtävää, jonka tärkein työväline kirjavalinta oli ollut ja muutettiin kirjavalintaa yhdeksi moniarvoisen palvelulaitoskirjaston palvelumuodoksi.

Yleisen kirjavalintakeskustelun diskurssi kulki kohti liberalisoitumista linjaa *kasvatus/holhous – arvonihilismi – puolueettomuus – tasapuolisuus – monipuolisuus* päätyen asetelmaan *demokratia* vastaan *kasvatus* – ja Helle Kannilaan. Sekä termi *demokratia* että termi *kasvatus* saivat 1970-luvun lopun kirjastodiskurssissa Kannilan tarkoittaman sisällön, mutta Kannilan sovelluksesta poiketen termit olivat vastakkain ja koskivat sekä kauno- että tietokirjallisuuden valintaa. Ratkaisu demokratian ja kasvatuksen vastakkainasetteluun oli itse asiassa koko kirjavalinnan liberalisointikehityksen kynnyksysymys. Mutta paluuta menneeseen sivistyskasvatuskirjastoon ei ollut, vaikka sitä 1970-luvun lopulla yritettiin uudelleen herätellä henkiin, vaan demokraattinen palvelulaitoskirjasto tasa-arvoisine ihmiskäsityksineen ja monipuolisine kirjavalintoineen oli selvinnyt voittajana yhteiskuntapoliittisessa murroksessa.

Ajanvietekirjallisuus, jota tutkimanani ajanjaksona kutsuttiin populaarikirjallisuudeksi, ja sen torjuminen, oli perinteisesti ollut sivistyslaitoskirjaston kirjavalinnan keskeinen tehtävä. Niinpä kirjavalinnan liberalisointikehityksessä populaarikirjallisuuden hyväksyminen yleisten kirjastojen kokoelmiin sai kirjavalintakeskustelussa erityistä huomiota. Helle Kannilan jyrkän torjuvan suhtautumisen varjosta alkoi keskusteluun tulla hyväksyvämpiä sävyjä. Kirjastolehti esitteli sivuillaan yleisen kulttuuripoliittisen keskustelun myönteistä suhtautumista populaarikirjallisuuteen ja tällä yleisellä suhtautumistavan muutoksella oli vaikutusta kirjastonhoitajakunnan kirjavalintakäsitysten muuttumiseen.

Populaarikirjallisuuden kirjavalintakeskustelussa kehitys kulki 1960-luvun sallivasta 1970-luvun torjuvaan. Kuitenkin kirjastonhoitajien kirjoittelussa sekä Kirjastolehdessä että henkilökuntalehdissä näkemys siitä, että populaarikirjallisuus oli tullut kirjastoihin jäädäkseen ja piti vain huolehtia populaarikirjallisuuden vallinnan korkeasta tasosta, alkoi voittaa alaa ja sai lopullisen julkisen vahvistuksensa kirjastokentällä Kouvolan ja Joensuun kirjavalintaseminaareissa vuonna 1976. Kirjavalinnan liberalisoinnissa ajanvietekirjallisuuden osalta ei kuitenkaan tyydytty

vain kirjallisuudenlajin hyväksymiseen, vaan nostettiin esiin ajanvietekirjallisuuden valinnan perimmäinen funktio: tavoittaa tasa-arvoisesti myös se potentiaali käyttäjäkunta, jonka ajanvietekirjallisuuden torjuminen kirjaston kokoelmista oli pitänyt käyttäjäkunnan ulkopuolella. Tämä tasa-arvoisen ihmiskäsityksen hyväksyminen lopullisesti sinetöi kirjavalinnan liberalisoitumisen ajanvietekirjallisuuden osalta.

Ihmiskäsityksen tasa-arvoistuminen kirjastotoimessa oli se kantava voima, joka vahvisti myös muiden aineistolajien valinnan liberalisoitumisen ja vakiintumisen yleisten kirjastojen kokoelmiin: musiikkiaineiston, erityisesti pop-musiikin, aikakauslehtien ja sarjakuvien. Näiden uusien aineistolajien avulla palvelulaitoskirjasto tavoitti sekä lapset, nuoret että yhteiskunnan marginaaliryhmät: työttömät, vanhukset ja vammaiset.

Näin siis kirjastotoimi oli kahdessa vuosikymmenessä muuttunut sivistyslaitoksesta tietopalvelu- ja kulttuuripalvelulaitokseksi sekä diskurssissa että käytännön työmuodoissa konservatiivien, *keskipolven radikaalien* ja *nuorten radikaalien* yhteisellä myötävaikutuksella – palvelulaitokseksi, jonka toiminta-ajatus perustui ehdottomaan alueelliseen, taloudelliseen, sosiaaliseen ja mahdollisuuksien tasa-arvoon kaikille kansalaisille.

Tutkiessani kirjavalinnan liberalisoitumista Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla olen itse asiassa valottanut kirjastotoimen osalta sitä yhteiskuntapoliittista, sosiaalipoliittista ja kulttuuripoliittista rakennemuutosta ja yleisen ajattelutavan muutosta, jonka koko suomalainen yhteiskunta koki tutkimanani ajankohtana. Tutkimukseni keskeiset indikaattorit, tasa-arvo ja tasavertainen ihmiskäsitys nousivat ajankohdan yleisestä yhteiskuntapoliittisesta diskurssista. Analysoidessani yleisen kirjastotoimen muutosprosessia kohti kirjavalinnan liberalisoitumista, sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi, prosessissa tuli vastaan kitkakohtia, jotka tunnetaan kirjastohistoriassa esimerkiksi Polva–Muskett -valtionapujupakkana, Harva–Etto -arvonihilismikeskusteluna, Porin valtakunnallisina kirjastopäivinä 1965, Kouvolan Rauhankirjallisuusjulkilausumana 1975. Näissä kitkakohdissa, joissa muutosprosessi tuntui hetkeksi pysähtyvän ja vaativan lähempää tarkastelua, tasa-arvon ja tasavertaisen ihmiskäsityksen indikaattorit nousivat kirjastodiskurssistakin pakottomasti ja selvästi esiin. Tämä kitkakohtien lähempi tarkastelu osoitti, että sekä tasa-arvo että ihmiskäsitys saivat muutosprosessin edetessä sekä erilaisia synonyymejä: arvonihilismi, puolueettomuus, tasapuolisuus, monipuolisuus että erilaisia tulkintoja kasvatuksesta ehtoja vailla olevaan palveluun. Muutosprosessin seuraaminen osoitti myös, miten tasa-arvoa ja tasavertaista ihmiskäsitystä oli mahdollista toteuttaa ja miten sitä toteutettiin käytännön kirjastotyössä, sen eri työmuodoissa ja kirjavalinnassa.

Kirjastolaitoksen muutosprosessi sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi ja sen myötä kirjavalinnan liberalisoituminen oli ajallisesti pitkäkestoinen, luonteeltaan kokonaisvaltainen ja laajan toimijajoukon toteuttama eikä sitä tukenut käynnistysvaiheen vuoden 1961 kirjastolain lisäksi mikään lainsäädännöllinen uudistus 1960- ja 1970-luvuilla. Niinpä tämän muutosprosessin perustavanlaatuisuutta, kirjastolaitoksen tehtävämäärittelyn muuttumista, on ollut vaikea hahmottaa jopa aikalaismuisteluksissa. Niissä nousevat muutoksen mahdolliseksi käynnistäjiksi ja toteuttajiksi kirjastoalankin piirissä vaikuttanut kulttuuriradikalismi, tutkimukseni *nuoret radikaalit*. Mutta pohtiessani muutoksen suuntaa: ylhäältä alaspäin vaiko alhaalta ylöspäin, jouduin toteamaan, toisin kuin Johdanto-luvussa oletin, että ylimmän kirjastotoimen virallinen diskurssi ei johtanut muutosta yhtä määrätietoisesti kuin koulutoimessa ja vapaassa sivistystyössä/aikuiskasvatuksessa, vaikka Kaarina Rannan rooli kentällä olikin merkittävä. Mutta muutosta eivät myöskään johtaneet *nuoret radikaalit* tai Kirjastopoliittinen yhdistys, näkyvyydestään ja poleemisuudestaan huolimatta, vaan muutosta johti kokonaisen kirjastonhoitajien ammattikunnan tahtotila, joka vastasi muutoksen sosiaaliseen tilaukseen.

Laajakantoisten johtopäätösten tekeminen tulevaisuuden kirjavalinnasta näiden tutkimustulosten perusteella ja tarkastelukulman siirtäminen tutkimani ajanjakson jälkeiseen aikaan, ei tämän tutkimuksen puitteissa ole aivan ongelmaton. Vaikka kirjavalintaongelmissa voikin ajatella olevan jotain pysyvää ja muuttumatonta, ”hyvän” ja ”huonon” kirjallisuuden ikuista vastakkainasettelua, on tämä tutkimus kirjavalinnan liberalisoitumisesta juuri 1960- ja 1970-luvuilla niin ajankohtansa yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin sidottu, että seuraavien vuosikymmenten kirjavalinnasta on vaikea esittää spekulatioita. Suomalainen yhteiskunta nimittäin ratkaisevasti muuttui 1980-luvulla kulutusyhteiskunnaksi ja 1990-luvulla lamayhteiskunnaksi. Kirjavalinta näiden vuosikymmenten yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin liitettyä vaatisi aivan oman tutkimuksensa.

Suomen yleisen kirjastotoimen muutos sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi ja sen yksityiskohtainen kuvaaminen ja siihen sisältyvän tasa-arvoajatuksen ja ihmiskäsityksen valottaminen on osoittautunut erittäin tarpeelliseksi tämän hetken näkökulmasta katsottuna. Viime vuosina on julkisessa keskustelussa, kirjastoalan ammattilehdessä ja sanomalehdistössä kirjastoa huudettu apuun täyttämään 2000-luvun arvotyhjiötä ja käyty keskustelua siitä, että kirjaston on muututtava kirjavarastosta sivistyslainamoksi. Kirjastolla pitäisi olla kansaa valistava ja oikeaan suuntaan ohjaava tehtävä, sillä ihmisten sivistämisen pitää säilyä, ja sille pitää olla paikka.¹ Helle Kannilan

1 Högmander Aamulehti 27.11.2011.

haamu tuntuu heränneen henkiin Kirjastolehden kolumnissa, jossa todettiin: ”On helvetin paljon hedelmällisempää, että yksi ihminen lukee *Platonin dialogit* kuin että tuhat ihmistä lainaa *Pyly pienemmäksi päivässä* -painonhallintaoppaan”.²

Mutta vielä suuremmassa määrin kuin tutkimanani ajanjaksona sivistyslaitoskirjastoa purettaessa, joudutaan tämän päivän moniarvoisessa ja monikulttuurisessa Suomessa kysymään: Mihin kulttuuriin sivistämme? Kenen kulttuuriin sivistämme? Kenelle lankeaa sivistäjän ja sivistettävän rooli ja miksi? Keneen suuntaamme inklusion ja kuka joutuu eksklusion kohteeksi? Vuoden 1928 kansankirjastolakia säädettäessä eduskuntakeskustelussa korostettiin kirjaston roolia yhteiskuntarauhan säilyttäjänä, sillä vuoden 1918 tapahtumat olivat tuoreessa muistissa. Tätä kirjoittaessani Husbyn maahanmuuttajalähiön mellakat Ruotsissa vuonna 2013 ovat tuoreessa muistissa. Tuolloin asiantuntijat eivät uskoneet samankaltaisten mellakoiden mahdollisuuteen Suomessa, mutta poliisiviranomaisten mielestä niiden puhkeaminen Suomessakin oli vain ajan kysymys. Molemmat ryhmät olivat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että Husbyn mellakat eivät olleet maahanmuuttokysymys tai monikulttuurisuuden mukanaan tuoma ongelma, vaan kumpusivat syvästä työttömyyden ja syrjäytymisen aiheuttamasta sosiaalisesta eriarvoisuudesta. Mutta minulla on myös tuoreessa muistissa äskettäinen käyntini Tampereen pääkirjastossa, missä ryhmä arviolta kymmenvuotiaita maahanmuuttajataustaisia lapsia pelasi lattiashakkia ja heihin liittyi katselijoiden joukosta maahanmuuttajataustainen nuorimies opastamaan pelin säännöissä – ja kaikkien yhteinen pelikieli oli suomi. Tämän tasa-arvoisempaa kirjastolaitosta minä en osaa kuvitella ja kysynkin, nämäkö lapset olemme valmiit heittämään palvelulaitoskirjaston pesuveden mukana ja tekemään tyhjäksi kirjavalinnan liberalisoitumisen ja kirjastonhoitajakunnan työn tulokset.

2 Slunga 2012, 9.

LÄHTEET

ARKISTOAINEISTO

- Kansallisarkisto (KA)
Valtion kirjastotoimiston arkisto (VKTA)
Valtion kirjastotoimikunnan pöytäkirja 24.11.1921 (Ca 1)
Kiertokirjeet tarkastajille 1929–1942 (Db 5)
Kirjeenvaihto 1962–1962 (Fa 28)
Monistettuja suomenkielisiä ja koneella kirjoitettuja ruotsinkielisiä kiertokirjeitä kirjastoille 1950–1962 (Db 7)
Helsingin piirin arkisto: Kirjastojen tarkastuskertomukset 1950–1962 (Ha 1)
Kirjeistö 1960–1961 (Fa 1)
Kirjastontarkastajien arkistot
Kouvolan piirin kirjastontarkastajan arkisto: Mikkelin läänin kirjastoja koskeva kirjeenvaihto 1961–1966 (Fb 5)
Kymen läänin kirjastoja koskeva kirjeenvaihto 1950– 1961 (Fb 9)
Kuopion piirin kirjastontarkastajan arkisto: Tarkastajan lausunnot ja kirjastotoimiston päätökse valtionavuista 1959–1962 (Fb 6)
Tarkastuskertomukset Kuopion läänistä 1950–1960 (Db 4)
Tarkastuskertomukset Pohjois-Karjalasta 1929–1952 (Db 5)
Kirjeenvaihto kirjastoviranomaisten, kuntien ja kirjastojen kanssa (Fa 18)
Rovaniemen piirin kirjastontarkastajan arkisto: Kirjetoisteet 1960–1960 (Da 2)
Kirjetoisteet 1961–1961 (Da 3)
Kirjetoisteet 1964–1964 (Da 6)
Kirjetoisteet 1965–1965 (Da 7)
Turun piirin kirjastontarkastajan arkisto: Tarkastuskertomukset (kaupungit ja kunnat) 1952–1980 (Db 4)
Kirjeistö 1969–1970 (F2)
Vaasan piirin kirjastontarkastajan arkisto: Valtionapuulmoitukset ja -lausunnot 1960–1968 (Dc 1)

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

- Antikainen, Anu. 2008. ”Mokomaa siirappijuomaa”. Ajanvietekirjallisuuden asema ja hankinta yleisissä kirjastoissa vuosina 1918–1938, esimerkkinä Kuopion kaupunginkirjasto. Pro gradu -työ. Tampereen yliopisto, informaatiotutkimuksen laitos, informaatiotutkimus. [Tampere]: Tampereen yliopisto.
- Haavisto, Maija. 1988. Populaarikulttuuri ja yleiset kirjastot: Kirjastolehden populaarikulttuurikirjoittelu vuosina 1945-1985. Kirjastotieteen ja informatiikan pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Heikkinen, Simo. 2008. ”Kulttuurin pieksäntää”. Toiset pidot Tornissa 1950-luvun suomenkielisessä kulttuurisessa arvokeskustelussa ja osana keskustelukirja -perinnettä. Pro gradu -työ. Tampereen yliopisto, historiatieteen ja filosofian laitos, Suomen historia. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Hietämäki, Jussi, Paappanen, Pekka & Seppälä, Marko. 1984. Koulutusajattelu 1960- ja 1970-lukujen taitteen komiteanmietinnöissä. Tampere: Tampereen yliopisto, Hämeenlinnan opettajankoulutuslaitos.
- Järvelin, Ilmi. 1992. Neuvonnasta neuvontaan. Kirjastontarkastuksen historia 1800-luvun lopulta 1990-luvulle. Kirjastotieteen ja informatiikan lisensiaattitutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kekki, Kirsti: Tarkastajien muistelmia. Muistelokeräys 2006. Ilkka Mäkisen hallussa.
- Keränen, Juha. 2004. Suomen yleisten kirjastojen kirjavalintakulttuuri 1960- ja 1970-luvuilta. Informaatiotutkimuksen pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kirjastoasiain neuvottelukunnan kokouksen pöytäkirja 24.2.1965. Tekijän hallussa.
- Kirjastontarkastajien keskinäistä kirjeenvaihtoa 1960–1990-luvuilta. Tekijän hallussa.
- Kirjastontarkastajien kokouksen pöytäkirja 24.–25.5.1965. Tekijän hallussa.
- Kirjastontarkastajien kokouksen pöytäkirja 7.–8.6.1967. Tekijän hallussa.
- Kysely entisille kirjastontarkastajille 2009. Tekijän hallussa.
- Laitinen, Mirja. 1978. Vuoden 1928 kansankirjastolain syntyvaiheet. Pro gradu -tutkielma. Kirjastotieteen ja informatiikan laitos. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Lehväslaiho, Vieno 1970: Muistio kirjastotointa hoitavien koulutoimentarkastajien asemasta valtion piirihallinnossa. Tekijän hallussa.
- Lukes, Steven. 2006. Best of enemies. (Luettu 22.9.2011). Saatavuus: <http://newhumanist.org.uk/980/best-of-enemies>. Vol. 121 Issue 3 May/June 2006.
- Matoniemi, Timo. 1987. Vuoden 1961 kirjastolain syntyvaiheet. Pro gradu -tutkielma. Kirjastotieteen ja informatiikan laitos. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pimiä, Elina. 2008. Paikka aakkosissa. Kaunokirjallisuuden asema yleisissä kirjastoissa. Pro gradu. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos.
- Salo, Sirpa. 1995. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kotimaiseen romanttiseen viihdekirjallisuuteen v. 1960–1988. Informaatiotutkimuksen sivulaudatur -tutkielma. Oulu: Oulun yliopisto.
- Tiitinen, Anna. 2010. Ennakkoluulon sanakirjoista tenhoavaan eskapismiin – lasten- ja nuortenkirjallisuutta koskeva ohjeistus ja hankinta yleisissä kirjastoissa 1970-luvulla, esimerkkinä Jyväskylän kaupunginkirjasto. Pro gradu -työ. Tampereen yliopisto, informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median laitos, informaatiotutkimus. [Tampere]: Tampereen yliopisto.
- Tuomisto, Jukka. 1971. Sivistyksellisen tasa-arvon toteutuminen Suomen aikuiskasvatusjärjestelmässä. Aikuiskasvatuksen pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vuorenrinne, Outi. 2010. Viihdekirjallisuuden kehitys yhteiskuntakritiikin objektista subjektiiksi 1960–1980-luvuilla lehtikritiikissä ja Arvostelevassa kirjaluettelossa. Suomen kirjallisuuden sivuainetutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

PAINETUT LÄHTEET TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Ahonen, Sirkka. 2003. Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?: koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään. Tampere: Vastapaino.
- Alanen, Aulis. 1985. Johdatus aikuiskasvatukseen. Radion aikuiskasvatussarjan ensimmäisen osan oppikirja. [Hki]: Yleisradio/Opetusohjelmat.
- Alanen, Aulis. 1992. Suomen aikuiskasvatuksen organisaatiomuodot. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Alasuutari, Pertti. 1996. Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Tampere: Vastapaino.

- Alestalo, Matti. 1984. Radio- ja televisioviihde. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 3. 2.p. Hki: WSOY, 662–665.
- Alestalo, Matti, Eskola, Katarina & Gronow, Pekka. 1984. Populaarikulttuuri. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 3. 2.p. Hki: WSOY, 629–637.
- Allardt, Erik et al. 1958. Nuorison harrastukset ja yhteisön rakenne. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik. 1964. Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. Helsinki: WSOY.
- Arkinen kumous. Suomalaisen 60-luvun toinen kuva. 2003. Matti Peltonen, Vesa Kurkela & Visa Heinonen. (toim.) Hki: SKS.
- Bergholm, Tapio & Saari, Juho. 2009. Paradigmat, agendat ja kehykset. Teoksessa Johannes Kananen & Juho Saari (toim.) Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa. Helsinki: Minerva, 33–63.
- Carter, Ronald & Nash, Walter. 1990. Seeing through language. A guide to styles of English writing. Oxford: Basil Blackwell.
- Castrén, Zachris. 1950. Kansansivistyksen historiallinen perusta. Teoksessa T.I. Vuorenrinne & Vilho Kosonen (toim.) Zachris Castrén. Kansansivistäjä ajatustensa valossa. [Hki]: Otava, 23–38.
- Ditzion, Sidney. 1947. Arsenal of a democratic culture. A social history of the American Public Library Movement in New England and the Middle States from 1850 to 1900. Chicago: American Library Association.
- Eskholm, Kai. 2000. Kielletyt kirjat 1944–1946. Yleisten kirjastojen kirjastoistot vuosina 1944–1946. [Jyväskylä]: Things to come.
- Enwald, Liisa. 1999. Naiskirjallisuus. Teoksessa Pertti Lassila (toim.) Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 199–211.
- Eräsaari, Risto. 2005. Inkluisio, ekskluisio ja integraatio. Kiistakysymysten kartoitusta. *Janus* 13(3), 252–267.
- Eskola, Eija. 2007. Arvosteleva kirjaluetelo. Teoksessa Riikonen et al. (toim.) Suomenoskirjallisuuden historia 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 423–425.
- Eskola, Eija. 1991. Rukousnauha ja muita romaaneja. Suomennetun kaunokirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa 1880–1939. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 28.
- Eskola, Eija. 2004. Suositellut, valitut ja luetut. Kirjallisuus kirjastoissa 1918–1939. Tampere: Tampere University Press.
- Eskola, Katarina. 1984. Sarjakuvat. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 3. 2.p. Hki: WSOY, 650–652.
- Forsén, Annette. 2003. Saksalaisia kulttuuriyhteyksiä. Teoksessa Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.) Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma. Helsinki: Tammi, 190–191.
- Grünn, Karl. 2003. Uusin nuortenkirjallisuus. Teoksessa Liisi Huhtala et al. (toim.) Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia. Helsinki: Tammi, 285–294.
- Haakana, Merja. 1996. Rillumarei-elokuvat ja aikalaiskritiikki. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 43–67.
- Haapala, Pertti. 1993. Lukijalle. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) Hyvinvointivaltio ja historian oikut. [Tampere]: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 3.
- Haapala, Pertti. 1993. Suomalaisen hyvinvointivaltion rakennehistoria. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) Hyvinvointivaltio ja historian oikut. [Tampere]: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 6–24.

- Heikkilä-Halttunen, Päivi. 2003. Patikkamatka maalta kaupunkiin. Teoksessa Liisi Huhtala et al. (toim.) Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia. Helsinki: Tammi, 216-232.
- Heinonen, Visa, Lammi, Minna & Varho, Esko. 1996. Kuluttajavalistus ja 1950-luvun lyhytelokuvat. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 223–250.
- Helve, Helena. 2002. Arvot, muutos ja nuoret. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hietala, Veijo. 1992. Tuntematon sotilas Rovaniemen markkinoilla. Suomalaisen elokuvan lajityypit 1950-luvulla. Teoksessa Anna Makkonen (toim.) Avoin ja suljettu – kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran Toimituksia 567. Hki: SKS, 3-19.
- Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula. 2009. Tutki ja kirjoita. 15., uudistettu painos. Helsinki: Tammi.
- Huotari, Markku. 1980. Mistä ja miten kriitikot kirjoittavat. Malli kirjallisuuskritiikin sisältöjen analysoimiseksi. Teoksessa Markku Huotari, Leeni Hurskainen & Yrjö Varpio Kirjallisuuskritiikki Suomessa I. Johdatusta kirjallisuuskritiikin tutkimiseen. Helsinki: Kirjastopalvelu, 8–66.
- Hurri, Merja. 1993. Kulttuuriosasto. Symboliset taistelut, sukupolvikonflikti ja sananvapaus viiden pääkaupunkilehden kulttuuritoimituksissa 1945–80. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Huuhka, Kosti. 1990. Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia. [Hki]: Kansalais- ja työväenopistojen liitto.
- Hypén, Kaisa. 2006. Fiktiota!. Levottomat genret ja kirjaston arki. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Hypén, Kaisa. 2007. Romaanilainaanon paluu. Teoksessa Kirjan matka tekijöiltä lukijoille. Puheenvuoroja kotimaisen kaunokirjallisuuden luomisen ja lukemisen ehdoista 2000-luvulla. Tampere: Tampere University Press.
- Jalava, Janne. 2005. Toiminnallinen hyvinvointivaltio – Niklas Luhmannin systeemiteoreettinen tarkastelutapa. Teoksessa Juho Saari (toim.) Hyvinvointivaltio. Suomen mallia analysoimassa. Helsinki: Helsinki University Press, 122–147.
- Jauhiainen, Annukka. 2002. Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle. Turku: Turun yliopisto.
- Järvelin, Ilmi. 1999. 1950-luku. Kehityksen vuosikymmen. Teoksessa Ilkka Mäkinen (toim.) Kirjastojen vuosisata. Yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 147–162.
- Kalela, Jorma. 2008. Hyvinvointivaltion rakentaminen. Teoksessa Ville Pernaa ja Mari K. Niemi (toim.) Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. 2.p. Helsinki: Edita, 205–224.
- Karjalainen, Erkki. 1970. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. Hki: Weilin&Göös.
- Karjalainen, Erkki & Toiviainen, Timo. 1984. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. 2.täyd.p. [Espoo] : Weilin+Göös, 1984.
- Kauppi, Hilka M. 1976. Helle Kannilan elämänpuut. Helsinki: Suomen Kirjastoseura.
- Kettunen, Pauli. 2006. Pohjoismainen hyvinvointivaltio yhteiskunnan käsitämisen historiana. Teoksessa Juho Saari (toim.) Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus. 217–256.
- Kielitoimiston sanakirja. 2012. Toinen osa. L–R. 3.uud.p. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Kirjastojen vuosisata. Yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla. 1999. Ilkka Mäkinen (toim.). Jyväskylä: Gummerus.

- Knuuttila, Seppo. 1988. Massakulttuurin maihinnousu. Teoksessa Paula Avikainen & Ilari Hetemäki (toim.) Suomen historia 8. Paasikiven aika, Kekkonen aika, taloudellinen kasvu ja yhteiskuntamurros, massakulttuurin maihinnousu, taistelut kulttuurista. Espoo: Weilin&Göös, 281–319.
- Kolbe, Laura. 2004. ”Hiljainen vallankumous” – kulttuuria julkisin varoin. Teoksessa Kirsi saarikangas, Pasi Mäenpää, Minna Sarantola-Weiss (toim.) Suomen kulttuurihistoria 4. koti, kylä, kaupunki. Helsinki: Tammi, 197–199.
- Korhonen, Maija. 2005. 1970-luku: Liput liehuvat arjen hengessä. Teoksessa Marja Suojala & Teresia Volotinen (toim.) Lastenkirja aikansa kuvastimena. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 67–73.
- Kortti, Jukka. 2003. Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Leena. 2006. Kansansivistöksen kansaa etsimässä. Teoksessa Jukka Tuomisto & Petri Salo (toim.) Edistävää ja viihdyttävää aikuiskasvatus. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere University Press, 59–83.
- Kuisma, Markku. 2009. Suomen poliittinen taloushistoria 1000 – 2000. Helsinki: Siltala, 2009.
- Kuka kukin on. 1954. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista 1954. [Hki]: Otava.
- Kuka kukin on. 1960. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista 1960. [Hki]: Otava.
- Kuka kukin on. 1966. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista 1966. [Hki]: Otava.
- Kurki-Suonio, Sirkka. 1970. Nuortenkirjallisuus. Teoksessa Pekka Tarkka (toim.) Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja, 322–370.
- Kuusi, Hanna. 2004. Viinistä vapautta. Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa. Hki: SKS.
- Laaksovirta, Tuula H. 2000. Olisisiks mää vai enk mää olisis? Teoksessa Vesa Niinikangas ja Inkeri Näätäsaari (toim.) Sivistyksen paikka. Kirjoituksia kirjaston tilasta. Turku: Enostone, 21–34.
- Laitinen, Kai. 1984. Kirjallisuus. Teoksessa Päiviö Tommila, Aimo Reitala & Veikko Kallio (toim.) Suomen kulttuurihistoria III, 325–361.
- Luhmann, Niklas. 1990. Political theory in the Welfare State. Berlin/New York: De Gruyter.
- Luhmann, Niklas. 1994. Poliittinen teoria hyvinvointivaltiossa. Janus 2 (1), 2–10.
- Manninen, Kirsti. 1984. Matti Kuusi. Kansakunnan unilukkari. [Hki]: Otava.
- Marshall, T. H. 1950. Citizenship and social class and other essays. Cambridge: CUP.
- Marshall, T.H. & Bottomore, Tom. 1992. Citizenship and social class. London: Pluto Press.
- Marshall, T.H. 1965. Class, Citizenship and Social Development. With an introduction by Seymour Martin Lipset. New York: Doubleday.
- Meinander, Henrik. 2012. Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle. Toinen, uudistettu laitos. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Meriranta, Markku. 1982. Valitukseksellisen kirjavalintamme juuret. Kirjavalintakysymykset Kansanvalitusseuran kansankirjastotoiminnassa 1874–1918. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Miettunen, Katja-Maria. 2009. Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentä-luku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona. Hki: SKS.
- Musta lammas. 1995. Esipuhe. Kirjoituksia populaari- ja massakulttuurista. Tero Koistinen, Erkki Sevänen, Risto Turunen. (toim.). Joensuu: Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, 5a.
- Mäkelä, Matti. 1999. Suuren muuton kuvaukset. Teoksessa Pertti Lassila (toim.) Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 227–235.

- Mäkinen, Ilkka. 1999. Heittämällä tulevaisuuteen. Kirjastot 1961 lain jälkeen. Teoksessa Ilkka Mäkinen (toim.) Kirjastojen vuosisata. Yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 163–213.
- Mäkinen, Ilkka. 1997. ”Nödvändighet af LainaKirjasto. Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Jyväskylä 1977 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 668.
- Mäkinen, Ilkka. 2002. Radikalismien vuosikymmenet (1960–1980-luvut) Suomen kirjasto-maailmassa. Informaatiotutkimus 21(1), 10–23.
- Mäkinen, Ilkka. 2009. ”Sairaiden virkistämiseksi, rohkaisemiseksi ja lohdutukseksi”: Sairaala- ja laitoskirjastojen nousu ja tuho? Teoksessa Ilkka Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ Kustannus, 657–710.
- Mäkinen, Ilkka. 2009. 1950-luvun perintö. Teoksessa Ilkka Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, 355–366.
- Mäkinen, Ilkka. 2009. Yleinen kirjasto hyvinvointiyhteiskunnassa 1960-luvun alusta vuosituhanen vaihteeseen. Teoksessa Ilkka Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ Kustannus, 384–453.
- Niemi, Juhani. 1999. Kirjallisuus ja sukupolvikapina. Teoksessa Pertti Lassila (toim.). Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 158–186.
- Niiranen, Valter & Tarkela, Pekka. 1998. Tekijänoikeuden tietosanakirja. Helsinki: Werner Söderström lakitieto.
- Noro, Arto. 2004. Aikalaisdiagnoosi. Sosiologisen teorian kolmas lajityyppi? Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) Sosiologisia nykykeskusteluja. Helsinki: Gaudeamus, 19–39.
- Oinonen, Paavo. 2004. Pitkä matka on Tippavaaraan... Suomalaisuuden tulkinta ja Yleisradi- on toimintaperiaatteet radiosarjoissa Työmiehen perhe, Kalle-Kustaa Korkin seikkai- luja ja Kankkulan kaivolla 1945–1964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olkkonen, Tuomo. 2008. Populaarikulttuuri - uudistuva luonnonvara. Teoksessa Kai Hägg- man...[et al] (toimituskunta). Suomalaisen arjen historia [4], Hyvinvoinnin Suomi. Hki: Weilin+Göös, 198-215.
- Olkkonen, Tuomo. 1996. Rekiviisuista rillumareihin. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) Ril- lumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 21–41.
- Peltonen, Matti. 1996. Matala viisikymmenluku. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen histori- allinen seura, 7–20.
- Peltonen, Matti. 1996. Olympiavuoden käytösopas, Teoksessa Matti Peltonen (toim.) Ril- lumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 283–307.
- Pennanen, Eila. 1978. Moraalikritiikki. Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) Kirjallisuuden tulkinta ja opetus. Helsinki: SKS, 9–28.
- Perttula, Pekka. 2014. Sivistyspoliitikko Johannes Virolainen. Maaseudun tulevaisuus 31.1.2014, 12.
- Pihkala, Erkki. 1988. Taloudellinen kasvu ja yhteiskuntamurros. Teoksessa Paula Avikain- en & Ilari Hetemäki (toim.) Suomen historia 8. Paasikiven aika, Kekkonen aika, taloudellinen kasvu ja yhteiskuntamurros, massakulttuurin mihinnoisuus, taistelut kulttuurista. Espoo: Weilin&Göös 1988, 243-277.
- Puohiniemi, Martti. 1993. Suomalaisen arvot ja tulevaisuus. Analyysi väestön ja vaikuttajien näkemyksistä. [Helsinki]: Valtioneuvoston kanslia : Tilastokeskus.

- Relander, Jukka. 2002. Jäähvyäiset Snellmanille. Teoksessa Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää, Minna Sarantola-Weiss (toim.) Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä, kaupunki. Helsinki: Tammi, 138–167.
- Rinne, Risto & Vuorio-Lehti, Minna. 1996. Toivoton unelma? Koulutuksellista tasa-arvoa koskevat toiveet ja epäilyt peruskoulun synnystä 1990-luvulle. [Helsinki]: Opetushallitus.
- Roe, Keith. 1987. Culture, media and the intellectual. A review of the work of Pierre Bourdieu. Teoksessa Ulla Carlsson (toim.) Forskning om populärkultur. Göteborg: NORDICOM, 17–27.
- Ruohonen, Voitto. 2008. Kadun varjoisilla puolella. Rikoskirjallisuuden ja yhteiskuntatutkimuksen dialogeja. Helsinki: SKS.
- Rättyä, Kaisu. 2007. Käännössarjakirjojen vuosikymmenet, Teoksessa Suomennoskirjallisuuden historia 1. Riikonen et al. (toim.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 487–488.
- Saarenmaa, Laura. 2010. Intiimin äänet. Julkisuuskulttuurin muutos suomalaisissa ajanvietelehdissä 1961–1975. Tampere: Tampere University Press.
- Salmi, Hannu. 1995a. Populaarifiktio ja sarjamuodon kiertokulku. Teoksessa Kari Kallioniemi & Hannu Salmi Porvariskodista maailmankylään. Populaarikulttuurin historiaa. 2.uudistettu p. [Turku]: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 150–179.
- Salmi, Hannu. 1995b. Populaarikulttuuri ja sota-aika. Teoksessa Kari Kallioniemi, Kari & Hannu Salmi Porvariskodista maailmankylään. Populaarikulttuurin historiaa. 2.uudistettu p. [Turku]: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 109–122.
- Sarantola-Weiss, Minna. 2003. Sohvaryhmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sevänen, Erkki. 2013. Nykykirjallisuuden yhteiskunnallinen kehitys. Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi (toim.) Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–34.
- Sihvo, Hannes. 1988. Ahdistuksen aika – piirteitä 1980-luvun suomalaisesta proosasta. Teoksessa Erkki Sevänen & Raisa Simola (toim.) Kirjallisuus yhteiskunnassa, yhteiskunta kirjallisuudessa. Tutkimuksia kirjallisuuden sosiologiasta ja sosiaalhistoriasta. Joensuu yliopisto, Kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimuksia n:o 3. Joensuu: Joensuun yliopisto, 237–257.
- Sihvonen, Juha. 1990. Onko vapaat sivistystyöt tehty? – opistotoiminnan kriittisiä kysymyksiä. [Helsinki] : Kansalais- ja työväenopistojen liitto.
- Sihvonen, Juha. 1996. Sivistystä kaikille vai valituille? Kansalaisopistotoiminnan kehitys vapaasta kansanvalistustyöstä maksupalveluun. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Strinati, Dominic. 1995. An introduction to theories of popular culture. London: Routledge.
- Talja, Sanna. 1998. Musiikki, kulttuuri, kirjasto. Diskurssien analyysi. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tarkka, Pekka. 1988. Taistelut kulttuurista. Teoksessa Paula Avikainen & Ilari Hetemäki (toim.) Suomen historia 8. Paasikiven aika, Kekkonen aika, taloudellinen kasvu ja yhteiskuntamurros, massakulttuurin mairinnousu, taistelut kulttuurista. Espoo: Weilin&Göös, 319–358.
- Tuomi, Jouni, Sarajarvi Anneli. 2011. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. 8., uudistettu laitos. helsinki: Tammi.
- Tuominen, Marja. 1991. ”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”: Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Helsinki: Otava.

- Tuomioja, Erkki. 1996. Pekka Kuusi. Alkoholipoliitikko, sosiaalipoliitikko, ihmiskuntapoliitikko. Helsinki: Tammi.
- Tuomisto, Jukka. 1991. Aikuiskasvatuksen peruskäsitteen historiallinen kehitys. Teoksessa Arvo Oksanen & Jukka Tuomisto (toim.) Vapaa sivistystyön vuosikirja; 32. Valistus, sivistys, kasvatus. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Helsinki: Kirjasto-palvelu, 30-70.
- Tuomisto, Jukka. 1989. Aikuiskasvatuksen suuri linja – sivistyksellisen tasa-arvoisuuden edistäminen. Teoksessa Arvo Oksanen et al. (toim.) Vapaa sivistystyön vuosikirja; 31. Kriittinen ajattelu aikuiskasvatuksessa. [Helsinki]: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 31–56.
- Tuomisto, Jukka. 2006. Edistävä ja viihdyttävä opintokerhoto – Aulis Alanen opintokerhotyön tutkijana ja kehittäjänä. Teoksessa Jukka Tuomisto & Petri Salo (toim.) Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatus. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere: Tampere University Press, 133–155.
- Tuomisto, Jukka & Salo, Petri. 2006. Esipuhe. Teoksessa Jukka Tuomisto & Petri Salo (toim.) Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatus. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere: Tampere University Press, [7–12].
- Tuomisto, Jukka & Salo, Petri 2006. Suunnittelupoliitikasta elämänpolitiikkaan, Teoksessa Jukka Tuomisto & Petri Salo (toim.) Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatus. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere: Tampere University Press, 13–30.
- Turunen, Risto. 1999. Nykyaikaistuva kirjallinen elämä. Teoksessa Pertti Lassila (toim.) Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Helsinki: SKS, 187–198.
- Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Risto Heiskala, Eeva Luhtakallio & Pertti Alasuutari (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 2006
- Uusitalo, Kari. 1965. Suomalaisen elokuvan vuosikymmenet. Johdatus kotimaisen elokuvan ja elokuva-alan historiaan 1896–1963. [Hki]: Otava.
- Vatanen, Pirjo. 2002. Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Waugh, Patricia. 1995. Harvest of the sixties. English literature and its background 1960–1990. Oxford New York: Oxford University Press.
- Vihavainen, Timo. 1987. Hyvinvointi-Suomi. Teoksessa Seppo Zetterberg (päätoim.) Suomen historian pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY, 847–915.
- Yhteiskunnan moottori vai kivireki? 2004. Jani Erola (toim.). Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus. Jyväskylä: Minerva.
- Zilliacus, Clas. Tunnustus, dokumentti ja raportti kirjallisuuskäsityksen avartajina. Teoksessa Pertti Lassila (toim.). Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 213–219.

KOHDEKIRJALLISUUS

- Aaltonen, Outi. 1979. Kolmio-kirjan viihdelukemistot tutkimuksen kohteena. Kirjastokiikari (2), 10–13.
- Ahmavaara, Yrjö et al. 1971. Joukkotiedotus yhteiskunnassa. Johdatus joukkotiedotuskasvatukseen. Helsinki: Tammi.
- Aho, Reino. 1974. Kirjastossa tapahtuu. Sopuli (3), 17.

- Aika on aikaa...1974. Tutkielma poploresta. Seppo Knuuttila (toim.). [Helsinki]: Gaudeamus.
- A.K. 1962a. Helsingin sairaalakirjastotoiminnasta. Kirjasto-Uutiset (9), 1–2.
- A.K. 1962b. Helsingin sairaalakirjastotoiminnasta. Kirjasto-Uutiset (10), 2–4.
- AKL:n toimitus. 1972. Arvosteleva kirjaluetelo. Kirjastolehti 65 (4), 152.
- Alanen, Aulis. 1975. Aikuiskasvatuksen aatteelliset voimavaraukset tänään ja sata vuotta sitten. Teoksessa Vapaa sivistystyön vuosikirja; 20. Valtio, kunnat ja vapaa sivistystyö. Hki: WSOY, 62–69.
- Alanen, Aulis. 1963. Opintokerhityön näköaloja. Tampere: Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Alestalo, Matti. 1977. Nuoret ja kirjat. Kirjastolehti 70 (2), 66–69.
- A-M.C. 1951. Mikkelin kirjastokokous. Kirjastolehti 44 (6), 134–138.
- Anhava, Tuomas. 1971. Julkaisematon kirjallisuus. Parnasso 21 (4), 217–225.
- Antikainen, Eero. 1977. Kirjastojen kotipalvelutoiminta. Sopuli (4), 26–28.
- Arvosteleva kirjaluetelo. 1960–1988. Helsinki: Kouluhallitus.
- Arvostelevan kirjaluetelon kohtalo. 1988. Kirjastolehti 81 (1), 32.
- Aukio, Lahja. 1979. Someron kirjasto. Masto (4), 4.
- Backlund, Maj-Len. 1972. Tiedotuksia ja pikku-uutisia. Kirjastouutiset (11), 11.
- Bergholm, A.H. 1917. Kirjojen valinnasta kirjastoihin. Helsinki. Suomen Kirjastoseuran julkaisuja II.
- Berndtson, Maija. 1973. Ohjelmaa myös nuorille. Kirjaston kuulumisia (4), 12–13.
- Blinnikka, Vuokko. 1982. Arvosteleva kirjaluetelo nyt. Kirjastolehti 75 (5), 255–257.
- Blinnikka, Vuokko. 1968 Mitä kuvakirjat ja kuvasadut voivat tarjota lapsillemme. Kirjastolehti 61 (1), 6–9.
- Blinnikka, Vuokko. 1969. Monta tehtävää Arvostelevalla kirjaluetelolla. Kirjastolehti 62 (3), 84–86.
- Blinnikka, Vuokko. 1970. Aiheita ja kirjailijoita Norjan nuorisonkirjallisuudessa: Kirjastolehti 63 (2), 34–37.
- Boldt, Barbro. 1972. Finlandssvensk litteratur viker för ren underhållningslitteratur. Svenskbygden 51 (8), 166–167.
- Cannelin, Helle. 1924. Ajanvietekirjallisuus yleisissä kirjastoissa. Kansanvalistus ja kirjastolehti 17 (1), 1–5.
- Cannelin, Helle. 1925b. Amerikkalainen ja saksalainen kirjastohenki. Kansanvalistus ja kirjastolehti 18 (8), 213–216.
- Cannelin, Helle. 1927. Erilaisia mielipiteitä kirjastojen päätehtävästä. Helsingin Sanomat 12.10.1927.
- Cannelin, Helle. 1917. Kavahtakaa nukuttavaa kirjallisuutta! Kirjastolehti 10 (9-10), 148–150.
- Cannelin, Helle. 1924. Kirjastolain välttämättömyys alkaa käydä ilmeiseksi. Helsingin Sanomat 4.9.1924.
- Cannelin, Helle. 1925a. Kirjastolakiehdotukset. Kansanvalistus ja kirjastolehti 18 (4-5), 85–97.
- Cannelin, Helle. 1922. Kirjastonhoidon opas. [Helsinki]: Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- Cannelin, Helle. 1921. Miten olisi valtionavustusten jako yleisille kirjastoille järjestettävä. Kansanvalistus ja kirjastolehti 14 (5-6), 51–54.
- Cannelin, Helle. 1920. Opintomatkalta I–III. Kirjastolehti 13 (1-2), 5–7, Kirjastolehti 13 (3-4), 27–34, Kirjastolehti 13 (7-8), 99–105.
- Cannelin, Helle. 1919. Yleisten kirjastojen valistustehtävä. Helsingin Sanomat 2.5. 1919.
- Carpelan, Bo. 1963a. Kirjaston kuulumisia - KK. Kirjaston kuulumisia (1), 2.
- Carpelan, Bo. 1963b. REOL. Kirjaston kuulumisia (3), 9.
- Dialevykokoelma. 1966. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (2), 8.

- Elonheimo, Elna. 1956. Tunnevaikutuksesta ja luonteenkasvatuksesta. Kirjastolehti 49 (3-4), 69–70.
- Eloranta, Oili. 1973a. Kaksi vuotta musiikkia maakuntakirjastossa. Kimalainen (3), 5.
- Eloranta, Oili. 1973b. Poppiko pois musiikkikirjastosta? (Kirjoitettu Rahmaninovin preludin siivittämänä. Kimalainen (4), 15–16.
- Elämän koko kuva eli vuoden vaihteen mietteitä. 1976. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (1), 6.
- Emerita [= Helle Kannila]. 1965a. Päivästä päivään. Kirjastolehti 58 (6), 193.
- Emerita [= Helle Kannila]. 1967. Päivästä päivään. Kirjastolehti 60 (7), 232–233.
- Emerita [= Helle Kannila]. 1969a. Päivästä päivään 62 (7-8), 234.
- Emerita [= Kannila, Helle]. 1969b. Päivästä päivään. Kirjastolehti 62 (9), 290.
- Emerita [= Helle Kannila]. 1965b. Päivästä päivään. Kirjastolehti 58 (10), 351.
- Emerita [= Helle Kannila]. 1968. Päivästä päivään. Kirjastolehti 61 (9), 336.
- Engman-Enari, Rm. 1956. Kerhotoiminnasta oman kirjaston kokemusten perusteella. Kirjastolehti 49 (1), 15–17.
- E.R. 1965. Kolme päivää Vantalassa. Kirjastouutiset (8), 2.
- Erkamo, Soili. 1970. Murha kirjastossa. Kirjastolehti 63 (4), 102–104.
- Eskola, Antti. 1967. Kirjallisuus ja yhteiskunnan rakenne. Parnasso 17 (5), 258–261.
- Eskola, Antti. 1971. Sosiaalipsykologia. Helsinki: Tammi.
- Etto, Eila. 1976. Mitä kirjoja kirjastoon. Sopuli (4), 12–13.
- Etto, Jorma. 1965. Jorma Etto vastaa Urpo Harvalle. Kirjastolehti 58 (3), 91–93.
- Etto, Jorma. 1975. Kirjasto – kunnallinen tietokeskus?. Kirjastolehti 68 (5), 133–134.
- Etto, Jorma. 1964. Sanan vapaus ja kirjastot. Kaltio 20 (6), 107.
- Filén, Kirsti. 1973. Musiikkiosaston tilannekatsaus. Kirjastouutiset (1), 12–13.
- Floman, Tua. 1970. Elokuvatointaa kirjastoissa. Kirjastolehti 63 (10), 299–300.
- Folklore tänään. 1974. Hannu Launonen ja Kirsti Mäkinen. (toim.). Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Granfelt, A.A. 1905. Opas kansankirjastojen hoidossa. [Helsinki]: [Kansanvalistus-Seura].
- Gronow, Pekka. 1969b. Musiikki kirjastossa. Parnasso 19 (4), 232–233.
- Gronow, Pekka. 1970. Levynvalinnan ongelmia. Kirjastolehti 63 (10), 290–291.
- Gronow, Pekka. 1969a. Puolueettomuus ja ala-arvoinen viihde. Kirjastolehti 62 (5), 166–168.
- Haahtela, Riitta. 1975. Kouvolan julkilausumasta, kommentti Tuulille. Kirjastouutiset (9), 11.
- Haapaveden kirjasto. 1975. Kirjastokiikari (3), 4.
- Haavikko, Paavo. 1973. Runoja matkalta salmen ylitse. [Hki]: Otava.
- Haavio, Martti. 1960. Kirjastolaitos – koko kansan yliopisto. Kirjastolehti 53 (4), 122–124.
- Hallituksen kulttuuripoliittisen ohjelman taustamuistio. 1979. Kirjastolehti 72 (12), 482–483.
- Halonen, Elina. 1973. Raportti Joensuun kirjastosuunnitteluseminaarista. Kirjastolehti 66 (7-8), 344–346.
- Hannula, Risto. 1976. Jännärit. Kirjastolehti 69 (5), 184–186.
- Hannula, Risto. 1966. Suomalaista proosaa 1965. Kirjastolehti 59 (1), 2–6.
- Harkola, Leena: ”Helsingin Sanomat pois, tilalle Veckojournalen”. 1977. Kirjastouutiset (12), 13–17.
- Harva, Urpo. 1980. Aikuiskasvattajan arvofilosofia. 1980. Teoksessa Vapaa sivistystyön vuosikirja; 24. Aikuiskasvattaja. Porvoo: WSOY, 9–28.
- Harva, Urpo. 1965. Arvonihilistinen kirjasto. Kirjastolehti 58 (2), 30–31.
- Harva, Urpo. 1964a. Ihminen hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Harva, Urpo. 1964b. Tiede ja kansansivistys Teoksessa Urpo Harva et al. (toim.) Vapaa kansansivistystyö XII. [Hki]: Otava, 21–30.

- Haukkanen, Vuokko. 1974. Kirjavalinta- ja muita ongelmia Sahalahdella. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (7), 4–5.
- Heikka, Tuuli. 1969. Kirjaston satutunneista. Kirjaston kuulumisia (4), 2–3.
- Heikkilä, Pauli. 1978. Sarjakuvat – syntipukki. Kirjastolehti 71 (5), 174–1976.
- Heikkilä, Päivi. 1978. Nuoren sivukirjaston nuorisongelmia. Kirjastouutiset (12), 19–20.
- Heino, Marja-Terttu. 1976. Kirjastonhoitajien täydennyskoulutuspäivät 8.6.–10.6.1976. Kirjaston kuulumisia (6), 111–113.
- Heiskanen, Marjatta. 1969. Järjestyksenpidosta. Kirjastouutiset (3), [1]–2.
- Heiskanen, Marjatta. 1967. Maamme kaupunkien kirjastojen musiikkiosastoista. Kirjastouutiset (6), 5–8.
- Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteet. 1967. Kirjasto-Uutiset (5), 4–6.
- Helsingin kaupunginkirjaston kirjavalintaperiaatteet. 1967. Kirjastolehti 60 (3), 77.
- Hemánus; Pertti. 1973. Joukkotiedotus piilovaikuttajana. [Hki]: Otava.
- Hemánus, Pertti. 1976. Monipuolinen aikakauslehdistö. Kirjastolehti 69 (7-8), 250–251, 289.
- Hendolin, Hellin. 1925. Mitä kirjoja pienten maalaiskirjastojen käyttäjille? Kansanvalistus ja kirjastolehti 18 (8), 217–219.
- Henriksen, Morten & Sørensen, Jan Sand. 1977. Att omskapa en genre. Om Maj Sjöwalls och Per Wahlöös kriminalromaner. Bonniers Litterära Magasin. 46:1, 15.
- Hiidenheimo, Ilona. 1979. Kielikurssien lainaus Lahden kaupunginkirjasto-maakuntakirjaston musiikkiosastolta. Masto (2), 14.
- Hilppö, Marjatta. 1976. Harjoittelijahaastattelu. Kirjaston kuulumisia (6), 122–128.
- Hilppö, Marjatta. 1973. Repliikki. Kirjaston kuulumisia (5), 9–10.
- Hilppö, Marjatta. 1974. Ympäri vuoden piinaavia ajatuksia. Kirjaston kuulumisia (8), 9–12.
- Hirn, Sven. 1974a. 1974. Kirjastolehti 67 (1), 5.
- Hirn, Sven. 1977. Edesmennyt kaukopalvelumme. Kirjastolehti 70 (3), 121.
- Hirn, Sven. 1973c. Hirmuinen väärinkäsitys. Kirjastolehti 66 (4), 157.
- Hirn, Sven. 1969d. Jälkipuhetta. Kirjastolehti 62 (9), 273.
- Hirn, Sven. 1973a. Katseet nuorisoon. Kirjastolehti 66 (1), [1].
- Hirn, Sven. 1971a. Kirjasto av-keskuksena. Kirjastolehti 64 (2), 41.
- Hirn, Sven. 1969c. Kirjastolaitos ja laitoskirjasto. Kirjastolehti 62 (4), 113.
- Hirn, Sven. 1970b. Kirjaston kuulumisia 1970 (2), 13–14.
- Hirn, Sven. 1969g. Kirjaston pitkä tähtäys. Suomen Kunnallislehti 54 (3), 25–28.
- Hirn, Sven. 1970a. Kynnyksellä. Kirjastolehti 63 (1), 1.
- Hirn, Sven. 1974c. Laitosten tiimoilta. Kirjastolehti 67 (3), 85.
- Hirn, Sven. 1969f. Lehtiasiaa. Kirjastolehti 62 (10), 313.
- Hirn, Sven. 1971b. Löylyä lisää. Kirjastolehti 64 (5), 189.
- Hirn, Sven. 1974b. Menneisyyden tavaraselosteet. Kirjastolehti 67 (1), 14–17.
- Hirn, Sven. 1968b. Poliittinen kirjastonhoitaja. Kirjastolehti 61 (3), 81.
- Hirn, Sven. 1974d. Raamit kaulassa. Kirjastolehti 67 (11), 397.
- Hirn, Sven. 1969e. Reunamerkitöjä. Kirjastolehti 62 (9), 288.
- Hirn, Sven. 1966. Saksasta saavuttua. Kirjaston kuulumisia (9), [1]–2.
- Hirn, Sven. 1970c. Sherlock Holmes kirjastossa. Kirjastolehti 63 (4), 101.
- Hirn, Sven. 1969a. Tarpeelliset tutkimukset. Kirjastolehti 62 (1), 1.
- Hirn, Sven. 1968a. Työmiehen lauantai. Kirjastolehti 61 (2), 41.
- Hirn, Sven. 1969b. Valinta ja periaatteet, Helsingissä ja muualla. Kirjastolehti 62 (1), 18.
- Hirn, Sven. 1973b. Velvollisuus? Kirjastolehti 66 (2), 41.
- hm. 1966. Mummelin Uusia Seikkailuja. Kirjastolehti 59 (6), 172.

- ”Holhous vai arvonihilismi” Kansansivistysopillisen yhdistyksen pohdittavana. 1965. Kirjastolehti 58 (4), 130.
- Honka Eira. 1978. Viisas valinta vaatii viisaan tarjonnan. Kirjastouutiset (6-7), 27.
- Hovi, Irmeli. 1970. Kirjastonhoitajako kerhonohjaaja? Kirjastolehti 63 (3), 76–77.
- Huttunen, Kaarina. 1951a. Käsikirjastot ja niiden käyttö. (Mikkelin kirjastokokouksessa pidetty esitelmä). Kirjastolehti 44 (9), 194–197.
- Huttunen, Kaarina. 1951b. Käsikirjastot ja niiden käyttö. (Jatk.). Kirjastolehti 44 (10), 218–222.
- Huuhka, Kosti. 1960. Kirjastot ja vapaa kansansivistystyö. Kirjastolehti 53 (3), 89.
- Huuhka, Kosti. 1975. Sata vuotta vapaata sivistystyötä. Teoksessa Vapaan sivistystyön vuosikirja; 20. Valtio, kunnat ja vapaa sivistystyö. Helsinki: WSOY, 7–26.
- Hytönen, Ylermi. 1972. Poimintoja ja arviointeja sukupuolielämän tietokirjallisuudesta. Kirjastolehti 65 (3), 97.
- HYY:n ja Kiilan onnistunut ”mesokulttuuriseminaari”. Suomen Sosialidemokraatti 8.3.1967.
- Häkli, Esko. 1965. Uskonnollisen kirjallisuuden satoa. Kirjastolehti 58 (1) 2–5.
- Högmander, Jutta. 2011. Kirjaston on muututtava kirjavarastosta sivistyslainaamoksi. Aamulehti 27.11.2011.
- Ikäläinen, Hannu. 1978. Vartijana tiedon ja viihteen portilla. Masto (1), 2–7.
- Isosaari, Jussi. 1973. Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. [Hki]: Otava.
- Jengit ja häiriöt. 1979. Kirjastolehti 72 (3), 100–105.
- Jokivartio, Merja. 1973. Tapanilan arki-iltaa. Kirjaston kuulumisia (7), 12.
- Jotuni, Pertti. 1976. Tekniikan kirjallisuutta. Kirjastolehti 69 (6), 228–229.
- Joukkotiedotus yhteiskunnassa. Johdatus joukkotiedotuskasvatukseen. 1971. Yrjö Ahmavaara et.al. Helsinki: Tammi.
- Junnila, Maj-Lis. 1975. Orvokki Käköselle. Kirjastouutiset (3), 14.
- Junnila, Veikko. 1972. Kirjasto – kunnallinen informaatiokanava. Kirjastolehti 65 (9), 350–351
- Junnila, Veikko. 1960. Suhdetoiminta avuksi kirjastonhoitajalle. Kirjastolehti 53 (3), 90.
- Järvelin, Ilmi. 1977. Aikakaus- ja sanomalehdet kirjastoissamme. Hyrrä (3), 1–5.
- Järvelin, Ilmi. 1970. ”Repikää kulttuurin esteet”. Kirjastolehti 63 (3), 73.
- Kaitila, Pekka. 1975. Virolahden kirjaston menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus. Kimalainen (2), 10.
- Kannila, Helle 1940. Aktiivisempi ote kirjastotoimintaan! Kansanvalistus ja kirjastolehti 33(6), 91–94.
- Kannila, Helle. 1963a. Demokratia kirjastossa. Kirjastolehti 56 (1), 3.
- Kannila, Helle. 1959. Ei voivottelua, vaan rakentavaa työtä!. Kirjastolehti 52 (7), [165].
- Kannila, Helle. 1963b. Helle Kannilan jäähyväisluento (lyhennettynä). Kirjastolehti 56 (4), 118–121.
- Kannila, Helle. 1967a. Itsenäisiä lukijoita kaivataan. Kirjastolehti 60 (8), [253].
- Kannila, Helle. 1955a. Kansainvälinen kirjastotoiminta ja Suomi. Kirjastolehti 48 (8), [185].
- Kannila, Helle. 1958b. Keskustelua. ”Ajatuksia Myklen jutusta”. Kirjastolehti 51 (1), 10–12.
- Kannila, Helle. 1966b. Kirjallisuus ei ole vain kaunokirjallisuutta. Kirjastolehti 59 (9), 273.
- Kannila, Helle. 1967a. Kirjanvalinnan ongelmia. Ajatustenaiheita kirjastonhoitajille ja muille kirjojen ystäville. Porvoo: WS.
- Kannila, Helle. 1954. Kirjasto ja kulttuuri. Kirjastolehti 47 (3), [49].
- Kannila, Helle. 1956. Kirjastojen käyttäjien lukumäärä. Kirjastolehti 49 (3–4), [57].
- Kannila, Helle. 1960b. Kirjastolakiesitys on annettu. Kirjastolehti 53 (6), [173].
- Kannila, Helle. 1952b. Kirjasto sivistysharrastusten neuvontakeskukseksi. Kirjastolehti 45 (10), [225].

- Kannila, Helle. 1951a. Kirjastot ja musiikki. Kirjastolehti 44 (9), [193].
- Kannila, Helle. 1958c. Kotimainen ja suomennettu kaunokirjallisuus kirjastoissamme. Kirjastolehti 51 (10), 253–255.
- Kannila, Helle. 1969d. Kukkola selostaa väärin. Pohjoinen (5), 6.
- Kannila, Helle. 1958a. Maalaiskirjaston hoitaja on tärkeä sivistystyön tekijä. Kirjastolehti 51 (2), [29].
- Kannila, Helle. 1969b. Mitättömän syrjäyttäminen ei ole puolueellisuutta. Kirjastolehti 62 (5), 168–169.
- Kannila, Helle. 1950a. Niillekö vain, joilla ei ole varoja ostaa...? Kirjastolehti 43 (2), [29].
- Kannila, Helle. 1941. Niin suuren kuin pienenkin kirjaston on oltava selvillä ohjelmastaan. Kansanvalistus ja kirjastolehti 34 (4), 143–149.
- Kannila, Helle. 1969c. Olenko eksytetty? Kirjastolehti 62 (9), 294–295.
- Kannila, Helle. 1967b. Populaarikirjallisuus?. Kirjastolehti 60 (9), [293].
- Kannila, Helle. 1952c. Puhuttu sana kirjastojen apuna. Kirjastolehti 45 (7), [153].
- Kannila, Helle. 1969a. Puolueettomuus ja tasapuolisuus. Kirjastolehti 62 (1), 15–17.
- Kannila, Helle. 1961a. Saamme uuden ja hyvän kirjastolain! Kirjastolehti 54:3, [65].
- Kannila, Helle. 1952a. Sivistyselämämme perusteita lujittava... Kirjastolehti 45 (2), [25].
- Kannila, Helle. 1951b. Suhteemme muuhun kansansivistystoimintaan ja nuorisotyöhön. Kirjastolehti 44 (6), [121].
- Kannila, Helle. 1944. Suomen väestön kirjastotarpeen tyydyttäminen. Vapaa kansansivistystyö. III. Hki: Kansansivistysopillinen yhdistys, s. 78–92.
- Kannila, Helle. 1960a. Suoria sanoja kirjastojen kirjavalinnasta. Kirjastolehti 53 (2), [25].
- Kannila, Helle. 1950b. Suunnitelmallinen lukeminen ja kirjastot. Kirjastolehti 43(2), 30–33.
- Kannila, Helle. 1966a. ”Tarvitaanko meillä musiikkialan keskuskirjastoa?”. Kirjastolehti 59 (7), [201].
- Kannila, Helle. 1961c. Televisio ja kirja. Kirjastolehti 54(2), [33].
- Kannila, Helle. 1955b. Ulkomainen kaunokirjallisuus kirjastoissamme. Kirjastolehti 48 (10), [233].
- Kannila, Helle. 1961b. Uusi kirjastolaki tulee voimaan 1.4. 1962. Kirjastolehti 54 (5), [121].
- Kanninen, Mauno. 1951. Katsaus maamme yleiseen kirjastotoimeen. (XIV yleisessä kirjastokokouksessa pidetty esitelmä). Kirjastolehti 44 (7), 146–151.
- Kanninen, Mauno. 1955a. Kaksivuotiskatsaus yleisten kirjastojen toimintaan. (Esitelmä yleisessä kirjastokokouksessa Tampereella 3.6.1955). Kirjastolehti 48 (6), 130–132.
- Kanninen, Mauno. 1955b. Kaksivuotiskatsaus yleisten kirjastojen toimintaan. (Jatk.). Kirjastolehti 48 (6), 158–160.
- Kanninen, Mauno. 1952. Kirjastot ja nuorisotyö. Kuntien nuorisotyölautakuntien edustajain neuvottelupäivillä Helsingissä 30.11.-51 pidetty esitelmä eräin muutoksin. Kirjastolehti 45 (1), 4–8.
- Kantelinen, Tuula. 1978b. Arvon mekin ansaitsemme. Kirjasto-uutiset (10), 17.
- Kantelinen, Tuula. 1978a. Biblioterapiaa vai kirjastotyötä? Kirjastouutiset (8), 16–17;
- Kantelinen, Tuula. 1978c. Maakuntakirjastopäivän teemat: Luovuus ja lapset. Kirjastouutiset (10), 21–23.
- Karhunmaa, Maija. 1964. Asiakkaana tuntematon potilas. Kirjastolehti 57 (8), 280–281.
- Karhunmaa, Maija. 1974. Laki ja laitokset. Kirjastolehti 67 (3), 86.
- Kariniemi, Ritva. 1975. Kioskikirjallisuudesta. Sopuli (1), 4–6.
- Karjalainen, Erkki. 1969. Yhteiskuntakehityksen heijastuminen opintojen tehtävänmäärittelyssä ja opetusohjelmissa. Teoksessa Väinö Ruusala (toim.) Tiedon ja taidon tiellä. Kansalais- ja työväenopistoliike 70 vuotta – KTOL 50 vuotta. Helsinki: Kansalais- ja työväenopistojen liitto, 62–74.

- Karjalainen, Martti. 1965. Kauttula – kirjat – Palmgren. Kirjastolehti 58 (4), 128–129.
- Karjalainen, Vappu. 1974. Kirjasto kirjallisuuden kuluttajana. Kymenlaakson maakuntakirjastokokous 19.12.1973. Kimalainen (1), 13–16.
- Karonen, Vesa 1971. Suomenkielinen proosa vuonna 1970. Kirjastolehti 64 (1), 2–6.
- Karri. 1918. Valistuksellisia mielelmiä Vallankumouksen johdosta. Kansanvalistus (2-3), 25–29.
- Karvinen, Ismo. 1977. Messilän tiedotusseminaarin anti... Kimalainen (4), 8–9.
- Karvonen, Maija. 1972. Kuulumisia Tohmajärveltä. Hyrrä [1].
- Kasetteja yksityisille. 1978. Kirjastokiikari (1), 20.
- Kaukovalta, Soile. 1973. Kirjaston aikakauslehtitilaukset. Kirjastolehti 66 (10), 460.
- Kauppi, Hilikka. 1970. Rintamalinjojako? Kirjaston kuulumisia (8), 9–10.
- Kauppi, Hilikka M. 1963a. Audiovisuaalinen alkusoitto. Kirjastolehti 56 (6), 186–188.
- Kauppi, Hilikka M. 1973. Kirjasto ja kunnallinen tiedotus -seminaari Messilässä 28.–30.9.1973. Kirjastolehti 66 (10), 464–465.
- Kauppi, Hilikka M. 1961. Kirjastoväki koolla Lahdessa. Kirjastolehti 54 (6), 167.
- Kauppi, Hilikka M. 1965b. Kirjavalintaa opiskelemassa. Kirjastolehti 58 (7), 234–236.
- Kauppi, Hilikka M. 1962. Kirjavalintaa opiskelemassa Tampereella. Kirjastolehti 55 (6), 163–165.
- Kauppi, Hilikka M. 1963b. Mielipidetiedustelu kirjastonhoitajille. Kirjastolehti 56 (9), 297–300.
- Kauppi, Hilikka M. 1965a. Onnistunut kirjastokokous Porissa. Kirjastolehti 58 (6), 186–190.
- Kauppi, Hilikka M. 1965c. Sukupuolivalistusta voi saada myös kirjoista. Kirjastolehti 58 (10), 342–344.
- Kauppi, Raili. 1960. Ajatuksia yleisen kirjaston kirjavalinnan perusteista. Kirjastolehti 53 (2), 27.
- Kauppi, Raili. 1950. Kirjasto ja yksilön kehitys. Kirjastolehti 43 (2), 78–82.
- Kauppi, Raili. 1956a. ”Vaikeat ”ja” helpot” kirjat opiskelunneuvonnan näkökulmasta. Kirjastolehti 49 (1), 4–8.
- Kauppi, Raili. 1956b. ”Vaikeat” ja ”helpot” kirjat opiskelunneuvonnan näkökulmasta (jatk.). Kirjastolehti 49 (1), 37–38.
- Kauttula, Maija. 1965. Kirjat ja moraali taas kerran. Kirjastolehti 58 (1), [1].
- Kauttula, Maija. 1951. Kirjojen valinnasta ja neuvontatyöstä pienissä kirjastoissa. Kirjastolehti 44 (8), 170–171.
- Kekkonen, Urho. 1964. Tervehdys Teinilehdelle toukokuussa 1964.. Teinilehti (12),8.
- Kemiläinen, Ritva. 1957. Esteettisen kasvatuksen asema yleisten kirjastojen sivistystyössä. Kirjastolehti 50 (7), 150–152.
- Kettula, Kari J. 1975b. Asioiden taustaksi. Kirjastouutiset (9), 11–12.
- Kettula, Kari J. 1973. Kauhea pääkirjoitus. Kirjastolehti 66 (4), 157.
- Kettula, Kari J. 1970a. Kohti mediateekkiä? Kirjaston kuulumisia (2), 12–13.
- Kettula, Kari J. 1975c. Kouvolan julkilausuman tausta. Kirjastolehti 68 (9), 310–311.
- Kettula, Kari J. 1976. Kristillisyyttä vai politiikkaa Kirjastolehti 69 (6), 210–213.
- Kettula, Kari J. 1972a. Nuolia lahjaevosten rintaan? Kirjaston kuulumisia (8), 7–9.
- Kettula, Kari J. 1976. Kristillisyyttä vai politiikkaa Kirjastolehti 69 (6), 210–213.
- Kettula, Kari J. 1971. Pelkkää pilailua?. Kirjastolehti 64 (10), 398–399.
- Kettula, Kari J. 1970b. Rintamalinjoja. Kirjaston kuulumisia (7), 11–13.
- Kettula, Kari. 1972b. Samuli Satunen huumekauppiaiden asialla. Kirjaston kuulumisia (10), 9.
- Kettula, Kari J. 1974. Syksyisiä ajatuksia. Kirjaston kuulumisia (8), 8–9..
- Kettula, Kari J. 1975a. Tavoitteita tarvitaan. Kirjastolehti 68 (3), 78–81.

- Kianto, Marjut. 1975. Nikkilän potilaskirjasto ja sen oheistoiminnat. Kirjaston kuulumisia (6), 117–118.
- Kiertohaastattelu kirjavalinnasta. 1974. Kirjaston kuulumisia. (10), 2–8.
- Kirjan Päivät. 1960. Kirjastolehti 53 (4), 131–133.
- Kirjasto av-keskuksena. 1970. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (1), [1]–6.
- Kirjastodemokratian arkipäivää 1969. Kirjastolehti 62 (7–8), 253–254.
- Kirjastojuhla Hyvinkäällä. 1968. Kirjastolehti 61 (8), 302–303.
- Kirjastonjohtajien kokous Savonlinnassa 25.–26.4.67. 1967. Kirjasto-Uutiset (5), 2.
- Kirjastopoliittinen yhdistys perustettu. 1969. Kirjastolehti 62 (5), 180.
- Kivelä, Risto. 1974. Kulttuuripoliitiikan uudet ulottuvuudet. Kirjastolehti 67 (1), 28.
- Kivinen, S. Albert. 1962. Varokaa lentäviä lautasia! Kirjastolehti 55 (5), 139.
- Koho, Leena. 1978. Taistelu tuulimyllyjä vastaan? eli kirjavalinnan ikuisia ongelmia. Sopuli (6), 12–16.
- Koikkalainen, Inkeri. 1976. Mietteitä musiikkiosastolta. Kirjastouutiset (2), 6–7.
- Kokemuksia suomalaisesta taidelainaustoiminnasta. 1975. Kirjastolehti 68 (6), 213–214.
- Komiteanmietintö 1950: 1. Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1952: 3. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 2. Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 11/1959. Kouluohjelmakomitean mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1965: A7. Peruskoulukomitean I osamietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1966: 12. Koulunuudistustoimikunnan mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1970: A4. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö. Opetussuunnitelman perusteet. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1971: A29. Aikuiskoulutuskomitean I osamietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1973:24. Kirjallisuuden tukitoimikunnan mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1973: 52. Vuoden 1971 koulutuskomitean mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1974:2. Kulttuuritoimintakomitean mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1975: A28. Aikuiskoulutuskomitean II osamietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1975: 33. Opetussuunnitelmakomitean mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Komiteanmietintö 1975: 110. Vuoden 1973 kirjastokomitean mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisujen hakemisto 1933–1968. 1971. Pirkko Valliniemi & Eeva Rautalahti (toim.). Helsinki: Suomen lakimiesliiton kustannus.
- Koskela, Aino. 1976. Kirjoitettu Iin kunnankirjastossa. Kirjastokiikari (3), 18.
- Koskenniemi, Matti. 1978. Koulunuudistuksen suuri harppaus – peruskoulukomitea helmimaaliskuussa 1964. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 63. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Koski, Heikki. 1973. Kuntien tiedotustoiminta ja kirjastot. Kirjastolehti 66 (7-8), 300–302.
- Krenzer, Leena. 1970. Taidetta kirjastoissa. Kirjastolehti 63 (10), 295.
- Kuismin, Helvi. 1975. Alavieska. Kirjastokiikari (1), 2.
- Kuka Pelkää Aku Ankkaa eli Sallitut sarjakuvat. 1978. Masto (2), 25.
- Kukkola, Timo. 1969a. AK:n demokratisointi. Kirjastolehti 62 (7–8), 246.

- Kukkola, Timo. 1972. Arvostelevan kirjaluettelon poliittisuus – eli kuinka valtion virkamiehet pelaavat porvareiden pussiin. Kirjastolehti 65 (4), 150–152.
- Kukkola, Timo. 1973a. Arvostelevan kirjaluettelon vaiheet. Teoksessa Samuli Nuotio et al. (toim.) Lainakirja. Kirjastot, kirjallisuus ja yhteiskunta. Helsinki: Tammi, 120–169.
- Kukkola, Timo. 1969b. Mustat ja valkeat kirjastonhoitajat. Pohjoinen (3), 102–103.
- Kukkola, Timo. 1980. Saduista väkivallan todellisuuteen. Kotimainen rikoskirjallisuus 70-luvulla. Kirjastolehti 73 (2), 68–70.
- Kukkola, Timo. 1973b. Vähälevikkinen kirjallisuus – mitä se on ja mitä sen hyväksi voitaisiin tehdä. Kirjastolehti 66 (9), 324–325.
- Kulmala, Anneli. 1962. Sairaalakirjastotoimintaa. Kirjasto-uutiset (2), 2.
- Kuosmanen, Paavo. 1960. Kirjastot –henkisen ihmisen puolustusbunkkereita. Kirjastolehti 53 (3), [88].
- Kurejoki, Anja. 1971. Sitoutuneen romaanin keinot. Kirjastolehti 64 (7-8), 297–298.
- Kurki-Suonio, Sirkka. 1968. Kulttuurin lapsipuolet. Parnasso 18 (6), 398–399.
- Kuusi, Matti. 1959. Kansanperinteen metamorfoosi. Suomalainen Suomi 27 (7), 395–399.
- Kuusi, Matti. 1985. Perisuomalaista ja kansainvälistä. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Kuusi, Matti. 1974. Poplore. Teoksessa Hannu Launonen ja Kirsti Mäkinen (toim.) Folklore tänään. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 11–23.
- Kuusi, Pekka. 1961. 60-luvun sosiaalipolitiikka. Porvoo Helsinki WSOY.
- Kuvakirjakustantajat tentissä. 1978. Kirjastolehti 71 (5), 189–193.
- Kylberg, Anna-Maria. 1973. Kirjaston unohtamat. Kirjastolehti 66 (2), 70–73.
- Kymenlaaksossa tapahtunutta. 1979. Kimalainen (6), 9.
- Kymmenes yleinen kansansivistyskokous Oriveden Opisto 22. - 24.5.74. Teoksessa Vapaa sivistystyön vuosikirja; 20. Valtio, kunnat ja vapaa sivistystyö. Helsinki: WSOY, 78–174.
- Käkönen, Orvokki. 1975c. Pansion sivukirjasto tiedottaa. Kirjastouutiset (8), 18–19.
- Käkönen, Orvokki. 1975b. Pop-vastine Maj-Lis Junnilalle. Kirjastouutiset (4), 25–26.
- Käkönen, Orvokki. 1975a. Repetitio mater est studiorum eli taas kerran unelmasta nimeltä Täby bibliotek. Kirjastouutiset (2), [2]–4.
- Kärri, Raila. 1976. Enemmän yhteistahtoa ja -toimintaa. Kirjastouutiset (1), 11–12.
- L.S. 1970. Kirjastonjohtajien neuvottelukokous Lappeenrannassa. Kirjastolehti 63 (4), 98–99.
- Laakkonen, Marja. 1970. Pekka Gronow. Kirjastolehti 63 (1), 17.
- Lainakirja. Kirjastot, kirjallisuus ja yhteiskunta. 1973. Samuli Nuotio et al. (toim.) Hki: Tammi.
- Laine, Marja-Rii. 1974. Kirjaston kotipalvelu. Kirjastouutiset (9), 2–3.
- Laine, Marja-Rii. 1976. Kirjaston nuoriso-ongelma. Kirjastouutiset (2), 17.
- Lastenkirjastotyötä Meilahdessa. 1971. Kirjaston kuulumisia (3), 4–5.
- Laurila, Aarne. 1961. Proosaamme 1960. Kirjastolehti 54 (1), 8–12.
- Laurila, Aarne. 1965. Proosaamme monet ilmeet. Kirjastolehti 58 (2), 32–34.
- Laurila, Aili. 1969. Aikakauslehtien valinnasta. Kirjastolehti 62 (11), 394.
- Laurila, Aili. 1956. Laajennetusta kirjastotyöstä ja -kasvatuksesta. Kirjastolehti 49 (2), 45–46.
- Lehtonen, Ulla. 1968. Satutunnit kirjastossa. Kirjastolehti 61 (8), 294–296.
- Lehtonen, Urpo. 1971. Vastinetta S(etä) H(o)lle. Kirjastolehti 64 (3), 116.
- Lehtonen, Urpo. 1966. Visuaaliset välineet kirjastotyön apuna. Kirjastolehti 59 (7), 203–205.
- Leino, Aila. 1976. Haukiputaan kirjasto. Kirjastokiikari (2), 5.
- Leiponen, Pauli W. 1974a. Viihteen vääristyneet kasvot (1). Kansan Uutiset 13.10.1974.

- Leiponen, Pauli W. 1974b. Viihteen vääristyneet kasvot 4. ”Kummituksia keskellä päivää”. *Kansan Uutiset* 1.12.1974.
- Leppänen, Raija. 1972. Kirjasto kunnallisena tiedotuskeskuksena. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (6), 8.
- Leppänen, Raija. 1970a. Musiikkikirjastotyön periaatteita. *Kirjastolehti* 63 (10), 286.
- Leppänen, Raija. 1968. Reunamerkitöjä audiovisuaaliselta kirjastokurssilta. *Kirjastolehti* 61 (7), 270–271.
- Leppänen, Raija. 1970b. Äänilevyjen valinnan apukeinoja. *Kirjastolehti* 63 (10), 292–293.
- Levanto, Yrjänä. 1978. Katsellaan kuvia. *Kirjastolehti* 71 (4), 136–140.
- Lindblad, Kaarina. 1968. Teatteria kirjaston nuorimmille. *Kirjaston kuulumisia* (5), 5.
- Lindell, Mirjami. 1973. Kotipalvelun vaiheita Tampereella. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (1), 13–16.
- Lintulahti, Liisa. 1979. Musiikkikirjastolainen Mikkelissä. *Masto* (3), 16–17.
- LL & MM. 1967. Kirjailija – kirja – lukija Seinäjoen suurseminaarin teimana. *Kirjastolehti* 60 (6), 180–183.
- Lotti, Leila. 1971. Yhteiskunnan kuva suomalaisissa nuorisoromaaneissa. *Kirjastolehti* 64 (2), 52–53.
- Luokkala, Else. 1975. OK-kirjat. *Sopuli* (1), 28–29.
- Makkonen, Marja. 1971. Espoon terveiset. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (4), 8–13.
- Manninen, Kerttu. 1961. Suomenosproosaa vuodelta 1960. *Kirjastolehti* 54 (2), 38–43.
- Manninen, Kerttu. 1962. Käännösromaanija vuodelta 1961. *Kirjastolehti* 55 (2), 30–36.
- Manninen, Kerttu. 1969. Käännösromaanivuosi 1968. *Kirjastolehti* 62 (2), 42–47
- McColvin, Lionel R.. 1956. The chance to read. Public libraries in the world today. London: Phoenix House.
- McColvin, Lionel Roy. 1925. the theory of book selection for public libraries. London: Grafton & Co.
- Meinander, Ragnar. 1963. Yleisten kirjastojen hallinto. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1962. Ihminen ja kirja. *Kirjastolehti* 55 (6), 158–159.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1963. Kirjasto ja demokratia. *Kirjastolehti* 56 (3), 61–62.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1955. Kirjastojen sivistystehtävästä. *Kirjastolehti* 48 (8), 186–187.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1968a. Kirjastonhoitajan suhde ammattiinsa. *Kirjaston kuulumisia* (3), [1]–4.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1966. Kirjasto uudistuvan yhteiskunnan kentässä. *Kirjaston kuulumisia* (3), 5–6.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1952a. Kokemuksia sairaalakirjastotyöstä. *Kirjastolehti* 45 (4), 74–76.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1952b. Kokemuksia sairaalakirjastotyöstä. (Jatk.). *Kirjastolehti* 45 (5), 102–104.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1969b. Kokoustunnelmia. *Kirjaston kuulumisia* (8), [1]–3.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1964. Matkavaikutelmia, *Kirjaston kuulumisia* (9), 3–5.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1968b. Onko idealismin aika ohi? *Kirjaston kuulumisia* (4), [1]–2.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1956. Parantava kirja. *Kirjastolehti* 49 (1), 13–15.
- Meri, Sirkka-Liisa. 1969a. Uusin voimin. *Kirjaston kuulumisia* (7), [1].
- Meri, Sirkka-Liisa. 1965. Yleisönpalvelusta. *Kirjaston kuulumisia* (2), [1]–3.
- Meri, Sirkka-Liisa, Nuotio, Samuli, Putkonen, Anneli. 1970. Yleisten kirjastojen koulutustavoitteet. *Kirjastolehti* 63 (5), 148.
- Miettinen, Liisa. 1973. Musiikkikirjastotoiminta Sippolassa. *Kimalainen* (3) 3, 11.
- Miettinen, Marja. 1971. Millaisiksi haluamme lastenkirjastomme? *Kirjastolehti* 64 (10), 386.
- Miinalainen, Mauno. 1973. Vuosi musiikkikirjastotoimintaa Karhulassa. *Kimalainen* (3), 9.
- Mikkola, Juha-Veikko. 1979. Pyhtään kirjastolaitos. *Kimalainen* (2), 4.

- Millaisia kirjoja sivukirjastoon? 1963. Kirjastolehti 56 (7), 211–212.
- Milloin työpaikkakirjasto kannattaa? 1978. Kirjastolehti 71 (2), 52–54.
- Montonen, Eija. 1978. Padasjoki ja sen kirjasto. Masto (4), 33.
- Morottaja, Leena. 1979. Virolahden kirjasto 130 vuotta. Kimalainen (6), 3.
- Murhu, Rae. 1960. Kirja ja audiovisuaaliset välineet. Kirjastolehti 53 (7), 214–216.
- Musiikkikirjasto. Kirjastouutiset 1972 (7-8), [8].
- Musiikkikirjastotoiminta kehittyi. 1960. Kirjastolehti 53 (10), 293.
- Musiikkiosasto ja kielilaboratorio. 1965. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (1), [1].
- Musiikkiosastot etsivät paikkaansa. 1977. Kirjastolehti (5), 194–198.
- Mäkelä, Hannu. 1975. Lastenkirja on tärkeä. Kirjastolehti 68 (3), 75–76.
- Mäkelä, Klaus. 1967. Elettiinpä ennenkin. Parnasso 17 (5), 262–264.
- Määttänen, Tuovi. 1976. Tietopalveluseminaari Jyväskylässä. Kirjaston kuulumisia (5), 90–92.
- Naumanen, Maritta. 1975. ”Ainoa, joka on pitänyt minut hengissä...”. Kimalainen (4), 10–11.
- Ne lainausosaston portit. 1971. Kirjastouutiset (5), 10.
- Niemelä, Tuula, Sätilä, Aune & Tikka, Sirkka. 1970. Osastonhoitajien kokouksista. Kirjasto-uutiset (1), 4.
- Niemi, Juhani. 1975. Populaarikirjallisuus Suomessa. Huokean viihdekirjallisuuden osakulttuurin erittelyä. Porvoo: WSOY.
- Niemi, Ritva. 1976. Edellisen johdosta. Sopuli (2), 12–14.
- Nummi, Seppo. 1957. Musiikkikirjastoajatus ja nykyhetki. Kirjastolehti 50 (4), [73]–75.
- Nuoret nuortenlehdistä. 1970. Kirjastolehti 63 (12), 408.
- Nuorten kirjasarjat. 1976. Kirjastolehti 69 (9), 305–317.
- Nuotio, Samuli. 1972. Kari J(osef) Kettulalle. Kirjaston kuulumisia (9), 11–13.
- Nuotio, Samuli. 1976. Lehdet esiin. Kirjastolehti 69 (7-8), 241.
- Nuotio, Samuli. 1977a. Musiikin markkinat. Kirjastolehti 70 (5), 177.
- Nuotio, Samuli. 1973a. Ongelmallinen nuoriso. Kirjastolehti 66 (1), 10–12.
- Nuotio, Samuli. 1977b. Osat ja kokonaisuus. Kirjastolehti 70 (7-8), 277.
- Nuotio, Samuli. 1977c. Reviirit reilaan. Kirjastolehti 70 (9), [325].
- Nuotio, Samuli. 1973b. Vanhalle humanistille. Kirjaston kuulumisia (1), 4–5.
- Nyberg, Mirjam. 1965. 20 vuotta sairaalakirjastotoimintaa. Kirjaston kuulumisia (1), 11.
- Nyyssönen, Raija. 1970. Kirjailijakuvia: Kaija Pakkanen. Kirjastolehti 63 (1), 12–13.
- Närhi, M. K. 1956. Kirjastokerhotoiminnan kysymyksiä. Kirjastolehti 49 (1), 9–11.
- Oittinen, R.H. 1967. Koulutusyhteiskunnan tehtäviä ja ongelmia. Teoksessa Vapaa kansansivistystyön vuosikirja; 15. Vapaa sivistystyö koulutusyhteiskunnassa. [Hki]: Otava, 5–17.
- Oittinen, R.H. 1972. Miksi peruskouluun. Päämääriä ja periaatteita koulun kehittämässä. Hki: Tammi.
- Oksanen, Urpo. 1958. Kirjastot ja yleisö. Kirjastolehti 51 (3), 72–75.
- Olamaa, Aili. 1956. ”Neuvojan” kuulumisia. Kirjastolehti 49 (1), 11–13.
- Ongelin, Pippa. 1977. Kerrotaanpa Elimäen kirjastoista. Kimalainen (4), 12.
- Ongelin, Pippa. 1975. Sielun lääkettä Bo Carpelanin Paratiisista Aku Ankkaan. Mietteitä kirjallisuus ja mielenterveys -seminaarista 31.10.–2.11.1974. Kimalainen (1), 8–9.
- Orava, Hillka. 1979. Näkemystä tavoitteisiin. Kirjastolehti 72 (4), 162–163.
- Orden-Laaja, Ria. 1978. Päivä Meilahden potilaskirjastossa. Kirjaston kuulumisia (2), 32.
- Packalén, Ulla. 1979. Nukketeatteria traditioiden talossa. Kirjaston kuulumisia (3), 50.
- Pajari-Sariola, Sanni. 1974. Muutto uuteen. Sopuli (1), 4.
- Pakarinen, Anni. 1977. Käsikirjasto. Masto (1), 6.
- Palmgren, Raoul. 1967. Kannilan toinen perusteos. Teoksessa Vapaa sivistystyön vuosikirja; 15. Vapaa sivistystyö koulutusyhteiskunnassa. [Hki]: Otava, 189–191.
- Palmgren, Raoul. 1965a. Kauttula ja kirjat. Kirjastolehti 58 (2), 54–55.

- Palmgren, Raoul. 1965b. Kirjat ja tyttäreni. Kirjastolehti 58 (5), 162.
- Parviainen, Esteri. 1957. Musiikkikirjastojen hoidosta. Kirjastolehti 50 (4). 81–85.
- Paunu, Olli. 1969. Miten muuttaa. Kirjastolehti 62 (7-8), 263–264.
- Peltonen, Aimo. 1979. Koulunuudistuksen ihmiskäsitys ja eettiset periaatteet. Maamme kouluuudistusta vuosina 1956–1975 koskevien komiteamietintöjen käsitys ihmisestä ja eettisistä periaatteista. Helsinki: [Suomalainen teologinen kirjallisuusseura].
- Peltonen, Maija-Liisa. 1968. Henkilökunnan kokoukset. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (2), [1]–4.
- Peltonen, Maija-Liisa. 1965. Holhous ja arvoniihilismi kirjastojen kirjalinnassa. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (2), 6–9.
- Pennanen, Eila. 1967. Aino Räsänen ja suomalainen rakkausromaani. Parnasso 17 (5), 247–258.
- Pennanen, Eila. 1970. Ajanvietekirjallisuus. Teoksessa Pekka Tarkka (toim.) Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja. [Hki]: Otava, 299–321.
- Pennanen, Eila. 1966. Kirjailija ja viihde. Parnasso 16 (2), 74–79.
- Pennanen, Eila. 1960. Kirjojen valitsemisesta kirjastoihin. Kirjailijan näkökulma. Kirjastolehti 53 (2), 28.
- Pennanen, Eila. 1969. Summassa Sariolassa. Parnasso 19 (2), 65–75.
- Perälä, Anneli. 1979. Kaunokirjallisuuden valinta. Teoksessa Luoko valinta kysyntää?: Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskuksessa 5.–9.6.1978 pidetyn kirjastoaineiston hankinta- ja valintaseminaarin luentoja. Toim. Leena Teinilä. Helsinki: Kirjastopalvelu, [24]–40.
- Perälä, Keijo. 1972. Marjatta Marin iskee jälleen. Kirjastolehti 65 (3), 113.
- Perälä, Keijo. 1969. ”Yleisten kirjastojen valitustehtävä”. Kirjastolehti 62 (7-8), 249–250.
- Piispanen, Ritva. 1971. Musiikki kirjastossa. Kirjastolehti 64 (4), 163.
- Piispanen, Ritva. 1973. Musiikkiosaston käyttöä tutkittu Lahdessa. Kirjastolehti 66 (5), 204–205.
- Pilhjerta, Ritva-Liisa. 1979a. Huutavan ääni. Kirjastolehti 72 (2), 79.
- Pilhjerta, Ritva-Liisa. 1979b. Jengit ja kirjasto. Kirjaston kuulumisia (6), 104.
- Pirinen, Rauni & Tomperi, Leena. 1976. Täydennyskoulutuspäivillä Kouvolassa 8.–10.6.76. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (4), 17–19.
- Pohjanvalta, Terhikki. 1977. Rovaniemen kirjastopäivät. Kirjastouutiset (6),7. [Polva, Anni]. Helsingin Sanomat 26.10. 1965.
- Populaarikirjallisuus ja kirjastot. 1967. Kirjastolehti 60 (9), 300–305.
- Populaarikulttuuriin kiinnitettävä huomiota – opetusta, arvostelua, tutkimusta tarvitaan. Uusi Suomi 7.3.1967.
- Populaarikulttuuriseminaari: Ajanvietteen tasoa nostettava. Helsingin Sanomat 6.3.1967.
- Populaarikulttuurissa protestimielistä hohtoa. Suomen Sosialidemokraatti 6.3.1967.
- Poroila, Heikki. 1979. Onko meistä kasvattajiksi?. Kirjastolehti 72 (9), 414–416.
- Pulkkinen, Marja-Riitta. 1973. Haminan ainoa levysoitin. Kimalainen (3), 4.
- Putkonen, Anneli. 1970. VI Anglo-Skandinaavinen Kirjastokonferenssi Kolilla. Kirjastolehti 63 (9), 264.
- Putkonen, Anneli. 1969b. Demokratian edellytykset ja esteet. Kirjastolehti 62 (7-8), 236–237.
- Putkonen, Anneli. 1971. Kirjallisuus- ja kustannuspoliittinen seminaari. Kirjastolehti 64 (1), 16.
- Putkonen, Anneli. 1968b. Kirjastonhoitajako puolueeton?. Kirjastolehti 61 (10), 378–381.
- Putkonen, Anneli. 1968c. Kirjastonhoitaja ja politiikka. Kirjastolehti 61 (10), 393.
- Putkonen, Anneli. 1969a. Kirjastotutkimusten tarpeellisuudesta. Kirjastonhoitaja Anneli Putkosen alustus keskustelutilaisuudessa 19.3. Kirjastolehti 62 (4), 139.

- Putkonen, Anneli. 1969c. Ne 49 prosenttia. Kirjastolehti 62 (10), 345.
- Putkonen, Anneli. 1968a. Tutkimisen tarpeellisuudesta. Kirjastolehti 61 (4), 130–134.
- Putkonen, Anneli. 1967. Yleisten kirjastojen kirjavalintaan vaikuttavista tekijöistä. Lyhennelmä Tampereen yliopiston kirjastotutkintoa varten tehdystä tutkielmasta. Kirjastolehti 60 (7), 218–223.
- Putkonen, Matti. 1971. Kirjamurha. Kirjastolehti 64, (2), 65.
- Pyötsiä, Sinikka. 1972. Lastenkirjallisuus ja lapsi. Kirjastolehti 65 (10), 62–63.
- Pyötsiä, Sinikka. 1968. Sarjakuvalehtien monimielinen maailma. 61 (10), 370–374.
- Päivölä, Leena. 1974. ”Ole aina iloisella päällä, niinkuin kissa liukkaalla jäällä” eli lastenosaston arkea ja juhlaa vuonna 1973. Kirjastouutiset (2), 8.
- Pöysälä, Pirkko. 1967. Laitoskirjastotoimintamme laadusta ja laajuudesta. Kirjastolehti 60 (3), 66–67.
- Quatre. 1966. Todellista kirjastoa vastaan. Kirjastolehti 59 (5), 157.
- Raatikainen, Seija. 1964. Mikaelin äänilevyjen kuuntelusta. Kirjastouutiset [4], 3–5.
- Railo, Maija. 1965a. Palmgren ja kirjat. Kirjastolehti 58 (4), 128.
- Railo, Maija. 1965b. Raoul Palmgrenille. Kirjastolehti 58 (6), 201–202.
- Ranta, Kaarina. 1965a. Ajattelemisen aihetta. Kirjastolehti 58 (4), 117.
- Ranta, Kaarina. 1967a. Ajattelemisen aihetta. Kirjastolehti 60 (3), 78–79.
- Ranta, Kaarina. 1961. Kaksivuotiskatsaus yleisten kirjastojen toimintaan 1959–60. Kirjastolehti 54 (6), 158.
- Ranta, Kaarina. 1963. Kaksivuotiskatsaus yleisten kirjastojen toimintaan. Kirjastolehti 56 (6), 158–162.
- Ranta, Kaarina. 1965b. Kaksivuotiskatsaus yleisten kirjastojen toimintaan (XXI yleisessä kirjastokokouksessa Porissa 25.5.1965 pidetyn esitelmän mukaan). Kirjastolehti 58 (6), 182–184.
- Ranta, Kaarina. 1957. Katsaus yleisten kirjastojen kehitykseen kesäkuusta 1955 kesäkuuhun 1957. (Jatk.). Kirjastolehti 50 (7), 146–150.
- Ranta, Kaarina. 1971. Kirjasto muuttuvassa yhteiskunnassa. Kirjastolehti 64 (9), 314.
- Ranta, Kaarina. 1967b. Sivistyselämämme perusteita lujittavaa työtä. Savonlinnan kirjastopäivillä 9.6.1967 pidetty esitelmä. Kirjastolehti 60 (6), 167–169.
- Ranta, Kaarina. 1969. Yleiset kirjastot nyky-yhteiskunnassa. Vaasan valtakunnallisilla kirjastopäivillä 19.8.1969 pidetty esitelmä. Kirjastolehti 62 (9), 276.
- Ranta, Kaarina. 1957. Katsaus yleisten kirjastojen kehitykseen kesäkuusta 1955 kesäkuuhun 1957. (Jatk.). Kirjastolehti 50 (7), 146–150.
- Rantakari, Eeva. 1974. Räntäsadetta ja unelmakirjoja eli lastenkirjastonhoitajien opintomatka Ruotsiin. Kirjastouutiset (4), 6.
- Rantanen, Marja-Leena & Verho, Seppo. 1977. Musiikkikirjastot ja musiikkikasvatus samaan vireeseen. Kirjastolehti 70 (5), 190–193.
- Rantasalo, Kyösti. 1964a. 60-luvun kirjastopolitiikka. Kirjastolehti 57 (3), 74–78.
- Rantasalo, Kyösti. 1963. Totuus toiminnasta. Kirjastolehti 56 (6), 162.
- Rantasalo, Kyösti. 1964b. Vielä koulutuksesta. Kirjastolehti 57 (9), 313–315.
- RAPE. 1975. Lastenkirjastotoimikunnan kurssi Lappeenrannassa 8.–11.10.1975. Hyrrä (2).
- Rapeli, Marjatta. 1975. Sodankylän kirjasto muutti. Sopuli (5), 17–18.
- Rastas, Elvi. 1971. Pöytälaatikkokirjallisuus esiin Haminan kaupunginkirjastossa. Kimalainen (2), 5–6.
- Rastas, Perttu. 1978. Massakulttuurilla on vaihtoehtoja. Kansan Uutiset 9.7.1978.
- Rautahaimo, Pirkko. 1978. Oriveden suvessa. Masto (3), 4–6.
- Rautalin, Marja-Leena. 1972. XII pohjoismainen kirjastokokous: Dipoli Otaniemi 20.–23.8.1972. Kirjastolehti 65 (9), 306.
- Rautalin, Marja-Leena. 1971. Av-keskus – kirjastoonko?. Kirjastolehti 64 (5), 222.

- Rautalin, Marja-Leena. 1973. Jyväskylän valtakunnalliset kirjastopäivät. Kirjastolehti 66 (7-8), 297–299.
- Repo, Eino S. 1954. Toiset pidot Tornissa. Eino S. Repo (toim.). Jyväskylä: Gummerus.
- Rintaluoma, Auli. 1978. Kortissa on 105 kirjastopistettä. Kimalainen (2), 2–6.
- Räsänen, Katri. 1968. Audiovisuaaliset päivät Kuopion kirjastotalossa. Kirjastolehti 61 (1), 28.
- Räsänen, Rebekka. 1957. Kirja on kansan kasvattaja. kertomakirjallisuuden valinta pieniin maalaiskirjastoihin. Kirjastolehti 50 (3), 50–53..
- Saarinen, Heli. 1976a. Lastenkulttuuri. Sopuli (4), 2.
- Saarinen, Heli. 1976b. Portinvartijat. Sopuli (4), 14–20.
- Saarnio, Lauri. 1956. Sairaalkirjastojen psykiatrisesta merkityksestä. Esitelmä, jonka sairaala-kirjastojaoston kokouksessa Turun pohjoismaisen kirjastokokouksen yhteydessä piti Turun yliopiston mielitautiopin ja neurologian professori Lauri Saarnio. Kirjastolehti 49 (10), 230–233.
- Saarnio, Uuno. 1956. Sivistys ja kirjasto. Kirjastolehti 49 (1), [1].
- Sajets, Marjatta. 1976. Kirjavalintaseminaari. Kirjaston kuulumisia (7), 138–142.
- Saksa, Kirsti. 1971. Matkakirje Rovaniemeltä. Kirjastouutiset (4), 2.
- Saksa, Kirsti. 1962. Terveisiä Tampereelta. Kirjasto-Uutiset (5), 1–2.
- Salmela, Alfred. 1958. Miksi keskikoulu kunnallistuu, Opettaja-lehti (8) 8, 25.
- Salmi, Irma. 1973. Kirjasto mukana ystäväpalvelukursseilla. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (3), 8.
- Salo, Leena. 1965. Kirjastokerho Kupittaaan A-sairaalassa. Kirjasto-Uutiset (1), 4–5.
- Salo, Ulla-Riikka. 1978. Av-aineiston lainaus Sotkamon kirjastoautosta. Kirjastokiikari (2), 4.
- Salokannel, Juhani. 1979. Miten kustantajalla koetaan kirjaston kirjavalinnat? Teoksessa Luoko valinta kysyntää?: Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskuksessa 5.–9.6.1978 pidetyn kirjastoaineiston hankinta- ja valintaseminaarin luentoja. Leena Teinilä (toim.). Helsinki: Kirjastopalvelu, [7]–13.
- Salonen, Aino. 1969a. Lasten- ja nuortenlehdet kirjastossa. 1969. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset. (3), 1–5.
- Salonen, Aino. 1971. Nukketeatteri on tullut. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (1), 3.
- Salonen, Aino. 1969b. Suositeltavia lehtiä lasten- ja nuortenosastoille. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (4), 4–7.
- Salonen, Kaija. 1975. Lastenkirjastonhoitajien jatkokoulutuspäivät Lappeenrannassa. Kirjaston kuulumisia (9), 179.
- Salonen, Kaija. 1970. Neljännesvuosisata Ruotsin uutta lasten- ja nuortenkirjallisuutta. Kirjastolehti 63 (5), 142–145.
- Salonen, Kaija. 1963. Salapoliisiromaanit ja kirjasto. Kirjaston kuulumisia (3), 10–12.
- Samooja, Teppo. 1950. Kirjastonhoitajan oma lukeminen. Kirjastolehti 43 (7), 150–156.
- Samooja, Teppo. 1951. Kirjat ja virkailijat. Kirjastolehti 44 (9), 199–201.
- Santamäki, Sinikka & Alitalo, Kaarina. 1976. Päällekyvä. Kirjastouutiset (10), 27–28.
- Sarelius, Irja. 1974. Kokemuksia kotipalvelutoiminnasta Salossa. Kirjastouutiset (4), 2.
- Sarjakuvalehdet ja kirjastot. 1968. Kirjastolehti 61 (10), 375–378.
- Sarjakuvat – kuusi näkökulmaa. 1978. Kirjastolehti 71 (5), 178.
- Sarkola, Sirkka. 1968. Vuosien 1968–1969 kirjasto-ohjelma. Kirjastolehti 61 (8), 298.
- Saunio, Ilpo. 1967. Akateemikko Kokkonen erehtyy. Kansan Uutiset 9.7.1967.
- Schüler, Sirpa. 1970. Laitoskirjaston piirissä. Kirjastouutiset (11), 13–14.
- Schüler, Sirpa. 1969b. Murheina miesnä jos polkusi kuljet, konstin mä tiedän mi auttavi tuo... Kirjastouutiset (6), 3–4.
- Schüler, Sirpa. 1973. Suomenruotsalaisen kirjallisuuden valinta. Kirjastouutiset (1), 20–21.
- Schüler, Sirpa. 1969a. Taidejäljennöksiä potilashuoneisiin. Kirjastouutiset (2), (1)–3.

- Schüler, Sirpa. 1966. Vapaat lauantait –haaste myös kirjaston ”yleisohjelmatoiminnalle”. Kirjastolehti 59 (9), 290.
- Schüler, Sirpa. 1968. Vihreät terveiset Nokialta. Kirjastouutiset (8), [1]–3.
- Schönberg, Raija. 1979. Rautaa rokkia ja rakkautta. Kirjastouutiset (4), 2–3.
- Sihvola, Saara. 1973. Vatsan muistelmat. Kirjastolehti 66 (6), 238–242.
- Siika-aho, Matti. 1977. Kirjastojen kilpailu on lopetettava. Suomen Kuvalehti (45), 76–77.
- Sipilä, Leena-Sirkku. 1965. ”Täti, onko tänään kirjastokoulu?”. Kirjasto-Uutiset. (10), 1–2.
- Sippola, Leena. 1978a. Mietteitä Lapinlahdesta. Kirjaston kuulumisia. (1), 8–10.
- Sippola, Leena. 1978b. Parantava kirja. Kirjastolehti 71 (9), 330–334.
- Slunga, Heli. 2012. Kunnankirjastot, ryhtiä!. Kirjastolehti 104 (5), 9.
- Soveri, H.F. 1910. Kirjastonhoito. Viittauksia aloitteleville koulukirjastojen hoitajille. Helsinki: s.n.
- Strandberg, Åsa. 1970. Den 13-14 juni. Kirjastouutiset (7), 3– 5.
- Suhonen, Pekka. 1967. Lajien kuolema. Parnasso 17 (6), 299–304.
- Sund, Anita. 1973. Myös Vehkalahti aloitti yhdellä. Kimalainen (3), 4.
- Suomen Kirjastoseura johtokunta 22.2. 1973. Kirjastolehti 66 (3), 130–131.
- Suomen Kirjastoseuran vuosikokouksen lausunto. 1975. Kirjastouutiset (8), 10–11.
- Suonmaa, Eeva. 1984. Kirjavalinnan avuksi terävämpää kritiikkiä. Kirjastolehti 77 (3), 132.
- Suuret linjat. 1979. Pilke (5), 7–10.
- Söderblom, Maija. 1977. Korutonta kertomaa Sallasta. Sopuli (4), 13.
- Taidetta ja taidepolitiikkaa. Uusi Suomi 3.7.1967.
- Tani, Arja. 1973. Kouvolan kirjaston musiikkiosaston... Kimalainen (3), 7–8.
- Tarkka, Pekka. 1968. Kotimainen kaunokirjallisuus 1967. Kirjastolehti 61 (1), 2–5.
- Teinilä, Leena. 1979. Kaksi kirjaa lapsen vuotena. Kirjastolehti 72 (2), 62.
- Teinilä, Leena. 1975. Lapsipoliittinen ohjelma. Kirjastolehti 68 (3), 82.
- Teinilä, Leena. 1977. Lastenkirjasto kasvattajana. Kirjaston kuulumisia (5), 73–77.
- Teinilä, Leena. 1974. Lastenkirjastokuulumisia Tanskasta. Kirjaston kuulumisia (8), 7.
- Teiste, Harro. 1970. Av-mEDIATEEKKI kirjastossa? Kirjastolehti 63 (10), 289.
- Telemäki, Matti. 1973. Koulujärjestelmäkeskustelu opettajain ammattilehdissä vuosina 1946–1968. [Tampere: Tampereen yliopisto].
- Tiihonen, Pertti. 1976. Yleisten kirjastojen kirjavalinnasta. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Toivomuksia Suomen Kirjastoseuralle. 1960. Kirjastolehti 53 (3), 95.
- Tolvanen, Terttu. 1978. Laitoskirjastokurssi Tampereella 12.–16.6.1978, Sopuli (3-4), 19–21.
- Torkko, Markku. 1972. Omakustannus – vaihtoehto. Kirjastolehti 65 (4), 137–138.
- Torkko, Markku. 1975. Pohjoiset Kirjailijat jatkavat kustannusta. Sopuli (1), 29–30.
- Tuomisto, Jukka. 1977. Kansanvalistustyöstä aikuiskoulutukseen. Teoksessa Vapaa sivistystyön vuosikirja; 21. Vapaa-aika ja kasvatus. Helsinki: WSOY, 140–153.
- Tuormaa, Jussi. 1979. Kirjastonhoitajien ja kirjastojen yhteiskunnallisesta roolista eilen ja tänään. Kirjastolehti 72 (10), 441–444.
- Turunen, Anneli. 1975. Laitoskirjastonhoitajien neuvottelupäivät 31.7.– 1.8.1975. Kirjaston kuulumisia (6), 131–133.
- Turunen, Matti J. 1971. Kustannuspoliittisia kysymyksiä. Kirjastolehti 64 (7-8), 274–276.
- US & LL. 1968. Seinäjoen kirjasto- ja kirjallisuusseminaari. Kirjastolehti 61 (7), 265–267.
- Utrio, Untamo. 1968. Kauppatavarana sivistys: pohdintaa ja mielipiteitä kirjojen myymisestä. Helsinki: Tammi.
- Utti, Kirsti. 1972. Musiikkia Kouvolan kaupunginkirjasto-maakuntakirjastossa. Kimalainen (5), 10.
- Vaijärvi, Kari. 1976. Aku Ankan sivupersoonat. Kirjastolehti 69 (3), 104–108.
- Vaijärvi, Kari. 1967. Kari Vaijärvi vastaa Emeritalle. Kirjastolehti 60 (8), 272.

- Vaijärvi, Kari. 1969a. Miehentappajat ja sydäntenmurskaajat. Kioskikirjojen anatomiaa. Kirjastolehti 62 (5), 162–164.
- Vaijärvi, Kari. 1969b. Naistemme päiväballadit. Naistenlehtien, -lukemistojen ja sarjakirjojen anatomiaa. Kirjastolehti 62 (10), 318–321.
- Vaikuttajan vaikutelmia. 1974. Kirjastolehti 67 (11), 403–404.
- Valtsaari, Tuulikki. 1970. Mäntyrinteen huoltokodin... Kirjastouutiset (11), 13.
- Valtiopäiväasiakirjat 1927.
- Valtiopäiväasiakirjat 1960.
- Valtiopäiväasiakirjat 1961.
- Vankilakirjastoasiaa. 1970. Kirjastolehti 63 (3), 90.
- Vankilakirjastot – kirjastolaitoksemme lapsipuoli. 1969. Kirjastolehti 62 (4), 126.
- Vasenius, Valfrid. 1891. Neuvoja kansankirjastojen hoidosta ynnä Luettelo kansankirjastoihin sopivista kirjoista. [Helsinki]: [Kansanvalistus-Seura].
- Verho, Seppo. 1976. Aikakauslehdet kirjastossa. Kirjastolehti 69 (7-8), 270–277.
- Verho, Seppo. 1982. He lukevat puolestanne. Kolme Akl:n kriitikkoa. Kirjastolehti 75 (5), 258–259.
- Verho, Seppo. 1978a. Kuvakirjat kirjastossa. Kirjastolehti 71 (5), 194–195.
- Verho, Seppo. 1978b. Musiikin lainaus. Kirjastolehti 71 (10), 378–380.
- Vesala, Heimo. 1973. Ulkopolitiikkaa kirjoina, Kirjastolehti 66 (12), 493–495.
- Villa, Kyllikki. 1973. Runoutta ja ruisleipää. Kirjastolehti 66 (1), 16–17.
- Villa, Kyllikki. 1978. Miksi lohikäärmeitä huiputetaan. Kirjastolehti 71 (9), 337–341.
- Virkkunen, Juha. 1970. Dekkareita luetaan. Kirjastolehti 63 (4), 105–107.
- Wirla, Eila. 1963. Desideratapulmia. Kirjaston kuulumisia (3), [1]–4.
- Wirla, Eila. 1956a. Kirjanäyttelyistä. Kirjastolehti 49 (2), 34–36.
- Wirla, Eila. 1956b. Kirjanäyttelyt kirjastoissa. (Esitelmä pohjoismaisessa kirjastokokouksessa). Kirjastolehti 49 (9), 210–214.
- Wirla, Eila. 1956c. Kirjanäyttelyt kirjastoissa. (Jatk.). Kirjastolehti 49 (10), 233–235.
- Wirla, Eila. 1961. Martti Ovist: Lukemisharrastus. Kirjastolehti 54 (3), 82–84.
- Wirla, Eila. 1952. Ruotsissa opiskelemissa. Kirjastonhoitajien toinen pohjoismainen jatkokurssi. Kirjastolehti 45 (9), 207.
- Vuodenvaihteen näköaloja. 1975. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (1), 1–6.
- Vuori, Terttu. 1973. Ei kouluun eikä kirjastoon – av-keskuksen synnytytuskat. Kirjastolehti 66 (10), 376–378.
- Väinölä, Tauno. 1976. Kristilliset kustantajat. Kirjastolehti 69 (4), 130.
- Yhdeksäs yleinen kansansivistyskokous Helsingissä 29.9.–1.10.1967. 1967. Teoksessa Vapaa kansansivistystyön vuosikirja; 15. Vapaa sivistystyö koulutusyhteiskunnassa. [Hki]: Otava, 144–166.
- Yleisönpalvelun periaatteet. 1969. Kirjastouutiset (9), 2.
- Yli-Pietilä, Anneli. 1978a. Elokuva-asiaa. Sopuli (2), 1.
- Yli-Pietilä, Anneli. 1978b. Näin Helsingissä... Sopuli (2), 6.
- Åkerman, Tuuli 1975a. Kouvolan valtakunnalliset kirjastopäivät. Kirjastouutiset (8), [2]–5.
- Åkerman, Tuuli. 1975b. Kritiikki ja demokratia, vastaus Riitalle ja Karille. Kirjastouutiset (9), 12–14.
- Åkerman, Tuuli. 1974. Kuusiston kirjastoseminaari. Kirjastouutiset (1), 11–13.
- Ålander, Seija. 1978. Hämeen läänin II kirjastopäivä. Masto (4), 3–7.
- Äijälä, Kaisa. 1978. Täällä Ylitornio. Sopuli (1), 10.
- Äyräs, Anneli. 1969. Oulun suhdetoimintaseminaari. Kirjastouutiset (7), [1].
- Äänikirjasto. 1963. Tampereen kaupunginkirjaston uutiset (1), 4–5.

Liite 1.

Nuori sairaalalääkäri. [Kirj.] Tohtori X.
1967 KJG.

Amerikkalainen lääkäri muistelee päiväkirjamaisesti jaksotetussa kirjassa viimeistä opiskeluvuottaan, sairaalaharjoittelua, ja kertoo potilaista, omista ajatuksistaan, vastoinkäymisistään ja kehityksestään opiskelijasta itsenäiseen työhön pystyväksi lääkäriksi. Tuloksena on kiintoisa ja varsin todentuntuinen kuvaus amerikkalaisen yksityissairaalan ilmapiiristä ja toiminnasta ja yleensä lääketieteellisestä ajattelutavasta. ”Lääkäriromaanista” ei siis ole kysymys, ei myöskään ”suuren kirurgin muistelmista”. (Lyly Teppo, AKL 1967, 116.)

Vaikka oma kokemukseni suomalaisesta sairaalaympäristöstä rajoittuu pariin potilasviikkoon, olen silti havaitsevinani melkoisesti erilaisuuksia verrattuna tämän kirjan kuvaamaan amerikkalaiseen sairaanhoitosysteemiin. Amerikkalaiset lääkärit näyttävät tekevän esim. yhtä ja toista sellaista, mikä meillä kuuluu sairaanhoitajille. Eroavuudet ulottuvat myös hoitomenetelmiin. Niinpä esimerkiksi ns. luonnollinen synnytys tuomitaan täysin, ja sitä kannattavat lääkärit leimataan lähes sadisteiksi. En suosittelisi kirjaa odottaville äideille, en myöskään sairaalakirjastoihin, siitä huolimatta, että se arvatenkin totuudenmukaisesti kuvaa amerikkalaista lääkärikoulutusta ja sairaalatapoja. Se, ettei tekijä ole antanut nimeään julkisuuteen, on kaksiteräinen asia: toisaalta voi ajatella, että näin on ehkä uskallettu sanoa ”kaikki” lääkärikunnan keskinäisestä solidaarisuudesta piittaamatta, toisaalta ei voi auttaa sitä, että nimettömyys myös vie pohjaa kirjan uskottavuudelta. (Vappu Karjalainen, AKL 1967, 116.)

Liite 2.

Rossi, Matti

Näytelmän henkilöt.

1965 Tammi.

Jos minun kohdalleni osuu mies, joka puhuu ja toimii kuin Matti Rossi näissä runoissaan, lähdän pelästyneenä pakoon. Miksi en siis reagoisi samoin runoihinkin! En yksinkertaisesti ymmärrä, miksi pitää runoilla näin. Tehoavia runot ovat, sitä en kiellä, mutta vaikka kuinka tietäisi elämässä tapahtuvan raiskauksia, ihmisten paloittelemisia ja ulostamista, niin ketä tai mitä näiden kuvaileminen parantaa? Ei ainakaan minua eikä minun vaikutuspiirissäni olevaa maailmaa. En vajoa hysteeriseen taivasteluun tämän enempää, koska arvaan jääväni häviävälle puolelle. Sanon vain, että minun oli paha olla melkein koko ajan kun näitä runoja luin. En siis saata suositella kenellekään, vaikkeivät kaikki näistä pahentuisikaan. – Sanottakoon väärinkäsitysten välttämiseksi, että en suosi myöskään lepertelyä enkä asiatonta helkyttelyä, mutta kuitenkin: ”kohtuus kaikessa ja vastuuntunto.” (Marja Laakkonen, AKL 1966, 52.)

1900-luvun eurooppalaiseen runouteen on kuulunut olennaisena piirteenä jatkuva liike ja muuttuminen. Ilman sitä ei elävää kirjallisuutta tehdä; tämä tunnustetaan sielläkin, missä jotkut ovat halunneet sosialistisen realismin käsitteellä suojella yksivakaisuutta. Rossin kokoelman kohdalla voisi ensin huomauttaa silkasta taidosta: käyttöönsä ottamiaan tarujen, taiteen ja historian henkilöitä Rossi käyttää kätevästi. Mutta tästä virkistävästä älyllisestä notkeudesta pääsemme pitemmällekkin, tähän omaan maailmaamme. Rossin runous on kirjaimellisesti liikuttavaa: tunnettujen hahmojen epäsovinnaisella käsittelyllä hän panee lukijansa liikkeelle, ajattelemaan toisella tavalla kuin ennen tai ainakin häiriytymään tavallisessa ajatuksensa kaavassa. Tämä tuskin on epäterveellistä kenellekään, ei ainakaan meille suomalaisille. Runoista täytyykin joskus tulla paha olo. Maailmassa on kauneutta ja siitä puhutaan myös rehellisen Rossin runoissa, mutta jos haluamme kuulla vain siitä, täytyy ensin muuttaa maailma kokonaan kauniiksi. Siitä Rossikin uneksii. (Aarne Laurila, AKL 1966, 52.)

Liite 3.
Salo, Arvo
Lapualaisooppera
1966 Tammi.

Teoksen ansiot ovat lähinnä ilmaisun rennessa liikkuvuudessa ja kekseliäisyydessä. Mutta siihen kaikki taiteellinen käsittely tuntuukin loppuvan. Vahva poliittinen väritys ja vihanpito turmelevat historiallisen näkemyksen, luonteenkuvauksesta puhumattakaan. Myönnän, että minun on ollut vaikeata käsittää, mihin tällaisella jälkiviisaalla hampaidenkiristyksellä pyritään. Ainakaan mitään rakentavaa ei näin yksipuolisesta tulkinnasta voi syntyä. (Vilho Suomi, AKL1966, 65–66.)

Sallittakoon subjektiivinen minä-mielipide Arvo Salon ”Lapualaisoopperasta”. Se oli minulle valtavan myönteinen ja vapauttava elämys sekä luettuna että kuultuna. Tiedän monien ajattelevan, että vanhojen juttujen esiin vetäminen on repivää ja uutta muilutushenkeä lietsovaa. Mutta niin kauan kuin kommunisti on roiston ja murhamiehen veroinen haukkumasana ja ”proletariaatin diktatuuri” keppihevonen, jonka turvin suuri kansanosa eristetään omaan porttikonkiin leikkimään, on kohtuutonta vaatia unohtamaan lapualaisvuosia, jolloin suomalainen kansanvalta oli lähempänä nuorena nukkumistaan kuin koskaan. Sitä paitsi ei ole tarpeen unohtaa kaikkea, ei saakaan unohtaa. Unohtaminen voi aiheuttaa uusiintumisen. Henkilökohtaisesti minua miellytti tavattomasti se, että ”Lapualaisooppera” oli sosiaalidemokraattinen puheenvuoro tästä asiasta. Arvo Salon rento käyttöruno on tosin tarkoitettu enemmän kuultavaksi kuin kirjasta itsekseen luettavaksi, hänen sanomansa on vahduttavampi näyttämöltä kuin kirjasta käsin. Mutta luettunakin se kertoo, miten pitkän harppauksen avaramielisyyteen, rohkeuteen ja inhimillisyyteen suomalainen mielipide on kulkenut sitten niiden päivien, jolloin ”isänmaallinen kansanliike” oli mahdollinen. (Raili Kilpi-Hynynen, AKL 1966, 66.)

Liite 4.

Genet, Jean
Ruusun ihme
1969 KJG.

Tästä selviävät vielä rajummin kuin aikaisemmasta (Parveke) näytelmästä Genet'n halu yhteiskunnallisten tabujen rikkomiseen ja pienten yhteisöjen suhteiden ihannoimiseen. Näin hän luo vankilastaan, julmuudesta, rikoksista ja homoseksualismista loistavalla, paikoin kirkollisen tuntuisella kielellään paratiisiin, missä murha antaa pyhityksen ja missä rikos on halun sielu. Genet yhdistää tarkoituksellisesti seksuaalisten toimintojen kuvauksia sosiaalisten olojen protestiin mm. vankilan olosuhteisiin, vangin haluun tuntea rakkautta. Tuntuu kuitenkin siltä, että hän on halunnut näin lähinnä vakuuttaa itse rikollisen elämän tarkoituksenmukaisuudesta. ”Jos teokseni vaikuttavat seksuaalisesti, ne ovat huonoja. Niiden on vaikutettava taiteellisuudellaan.” Onko Genet'n hyökkäykset arvosteltava ei moraalin vaan taiteellisen sisällön takia? Takaako taas taiteellisen suorituksen kauneus jotakin kirjan sanomasta? Mitä vain, toivon monen jaksavan kahlata päällimmäisten tuntojen alle syvemmälle Genet'n ajatuksiin ihmisen vapaudesta eikä jäävän ulkonaisiin herjauksiin. (Kari Vajärvi, AKL 1969, 25.)

Olipa kerta kaikkiaan raju lukukokemus. Asiallisesti sanottuna: tämä kasvatustaitoksen ja vankilan asukki –Jean Genet todella puhuu itsestään ja paatuneiden vankien elämästä – on korottanut rikoksen ja pahuuden ihanteikseen ja tavoitteekseen. Vankien karmeasta seksuaalisesta kanssakäymisestä hän kertoo avoimesti, jopa hurmaantuneesti. Lukijan reaktio on lähinnä kauhistus ja inho. Mutta suurella pahuudella voi olla oma kauhistava kauneutensa. Jean Genet on ilmeisesti mahdikas taiteilija, runoilija, joka osaa valaa elämää ja loistetta ajatuksiinsa, mielikuviinsa, tekoihinsa. Kirjaa todella lukee melkein painajaismaisen järkytyksen ja lumon vallassa. (Vilho Suomi, AKL 1969, 25.)

Liite 5.

Kades, Hans.

Kenen on elämä?

1967 Tammi.

Viihderomaanilla on tietenkin oikeus kajota myös yhteiskunnallisiin epäkohtiin, ja sillä lienee mahdollisuus puhutella sellaisiakin ihmisiä, joita yhteiskunnalliset ilmiöt eivät muuten kiinnosta. Silti ei tunnu mielekkäältä mauttoman rakkausjuonen ja pitkävetaisen mukasyvällisen pohdiskelun lomassa kiivailta siitä millaisia vääryyksiä tapahtuu valittaessa keinomunuaispotilaita, kun tosiasiallinen vääryys on se, että valintaan yleensä on pakko ryhtyä laitteiden harvinaisuuden ja kalleuden vuoksi. Huonosti rakennettua, epämääräisellä kvasiajattelulla kyllästettyä epäviihdettä. (Kerttu Manninen, AKL 1967, 129.)

Du Maurier, Daphne

Merirosvo ja kartanonrouva.

1968 WS.

Samaan aikaan, kun kirjan eliittimerkitystä on alettu hälventää ja tähdentää sen asemaa kulutustavarana ja viihtymyksen lisääjänä vähemmänkin lukutottuneen jokamiehen elämässä, ollaan merkillisesti joutumassa äärimmäisyysuosintaan romanin kentässä ilmeiseen tyyliin 'kova työ vaatii rajut hovit'. Toisaalta romaanin edellytetään mahdollisimman monipuolisella tavalla ilmentävän omaa aikaamme ja yhteiskuntaamme, särkevän kaavoja, ajatustottumuksia jne. ja toisaalta kuitenkin suodaan naisille tarkoitetulle viihderomaanille mitä loistavimmat kaavoittumisen oikeudet epätoden lumomaassa, jossa historiallinen sääty-yhteiskunta ja linnaromantiikka muuttumattomina kehystävät 'tunteiden paloa ja alhaista mieltä'. Nämä arjestapaon mahdollisuudet suo tämäkin suositun viihdekirjailijan 1940-luvun alussa kirjoittama yltiöromanttinen tarina kauniista kartanonrouvasta ja uljaasta merirosvosta ja heidän unelmarakkaudestaan kauan, kauan sitten. Tekijä on toki kirjoittanut verevämpääkin viihdettä kuin tämä. (Kerttu Manninen, AKL 1968, 129.)

Polva, Anni.

Älä leiki lemmellä. 1967 AAK.

Älähän pyristele, kultaseni. 1968 AAK.

Keskeisiä teemoja: miehenhankinta-aikeissa yhä omituisempiin tilanteisiin joutuvia (kaupunkilaisia) tyttölapsia, jotka aina saavat tavoitellun ja ynseän (maalais)sankarinsa. Tapahtumapaikkoja: vuokratut kesä- (En rakastu kiusallakaan, –66) tai talvimökit (Älähän pyristele), joihin merkillinen sattuma lennättää asukiksi tai muuten norkoilemaan yhtäaikaa viehkeän tytön ja uljaan nuorukaisen. Vaihtoehtoisesti kelpaa leirintäalueen liepeiltä löytyvä sauna tai eläkemökki (Älä leiki lemmellä). Tilannekomiikan aineksia: pudonneet, rannallejääneet, muuten hukkuneet tai kastuneet housut, sopivan kohteen päälle kaatuvat tomaattiseppullot tai käyvät mehupullot, väärinkäsityksiin perustuvat, mutta sen hurjemmat suudelmat jne.

Niiltä, jotka arvostavat tällaista viihdettä 'yhteiskunnallisena viestintäjänä' ja kehoittavat kiinnittämään huomiota ennen muuta kirjan funktioon, sopii kysyä, eikö tällaiselta viihdeeltä sitten todellakaan voi vaatia yhtään mitään. Saako alatasen viihde rauhassa kangistua vanhahtaviin kaavoihinsa, kunhan vain riittää ostajapolvia, jotka takaavat menekin? – Onneksi tämä ei ole ainoa viihdekirjallisuuden porras. Kirjastonhoitajat, jos ketkä tietävät että parempaa on ja sitä kannattaa sekä arvostaa että tarjota, (Vuokko Blinnikka, AKL 1968, 147.)

Liite 6.

Virisalo, Toini

Ei kiitos.

1970 Otava.

Toini Virisalo puhuu hyvien asioiden puolesta: kriittisyys, tiedostavuus, suvaitsevaisuus ovat tunnuksia, joilla hän käy pikkumaisuuden, kaunaisuuden, juoruisuuden kimppuun. Esimerkkiaineisto on konkreettisimmillaan peräisin sellaisilta alueilta kuin yksioikoisen dogmaattinen vasemmistolainen poliittinen toiminta, jäykistynyt avioliitto- ja perhejärjestelmä ja eristyneiden seutujen nurjat ihmissuhteet. Hän kirjoittaa ronskisti, väliin hiukan pingoittuneenkin railakkaasti, ja osuu usein pitäviin yksittäisiin oivalluksiin ja muotoiluihin. Kuitenkin vierastan hänen kirjaansa; olkoon epätoivo kuinka aitoa tahansa, se näyttää ajaneen Virisalon itseriittoisiin asenteisiin, silmittömyyteen siinä missä odottaisi edes pyrkimystä paneutua toistenkin ihmisten tilanteeseen ja heidän kaikinpuolisen mahdottomuutensa syihin. Virisalon mielestä nykyisin nähdään ihmisten vääristymien aiheuttajiksi korostuneesti olosuhteet ja unohdetaan luonteen osuus; hänen aineistonsa on kuitenkin satunnaista eikä siksi vakuuta. Kirja kaikkineen pysähtyy enemmän kirjoittamistapahtuman merkityksellisyyden inttämiseen kuin itse kirjoittamiseen, maailman hahmottamiseen, tiedon välittämiseen. (Hannula, Risto, AKL 1970, 124-125.)

Toini Virisalo on kahdesti elämässään eksynyt väärään kyökkiin: parantamaan maailmaa puolueen kautta ja avioliittoon sovinnaisista syistä. Nyt hän kelaa mennyttä takaisin, selvittää ja tilittää kokemiaan. ”Minulla täytyy olla avoin suhde kaikkeen siihen mitä tapahtuu, minun täytyy käsittää se järjelläni.” Epäonnistumaan tuomitussa avioliitossa hän kyllä sortaa hengessä köyhempäänsä, miestä ja tämän sukua, mutta luettuani sivut 15–17 tämän ymmärtää, suorastaan biologisesti. Puolue-elämän nappulaksi Virisalo on liian rehellinen, hänen ajatuksensa ja tunteensa eivät ole ohjustettavissa. Hän on individualisti, patkuli siis, ja saa muistutuksen puoluekirjaan. Nyt hän on keski-ikäinen ammatiton nainen, työelämän raakki, ’välimaastossa’, ei kenenkään maalla. Nyt hän haluaa olla ikääntynyt hipp, nähdä ”unia rakkaudesta, ystävydestä, vilpittömyydestä, vailla häveliäisyyttä, vailla kylmyyttä ja kovuutta”. Hän kirjoittaa osoittaakseen ”sen todellisen raakuuden, julmuuden ja välinpitämättömyyden, joka piilee kiiltokuvien takana”. Hän puolustaa vähemmistöjä, kodittomia ja nuoria, ”koska itse olen koditon, koska en kuulu rahankerääjien ja moralistien laumaan”. ”Meidät on pakattu tehokkuuden, järkevyyden, itsehillinnän, kulutuksen

ja tuottamisen metallikuoreen. Meillä on lämmin alaston ruumis tämän kaiken alla.”
Virisalon tyyli on aforistista, sivaltavaa, hän näkee niin selvästi ja puhuu niin suoraan
että kirja tuskin menestyy. Mutta se elää kauan. (Anhava, Helena, AKL 1970, 125.)

Liite 7.

Dixon, Jeane.

Ennustukseni kävivät toteen.

1971 Weilin+Göös.

Jeane Dixon on ennustanut parapsyykkisellä taidollaan monia aikamme tapahtumia.: John F. Kennedyn ja Martin Luther kingin salamurhat, Dag Hammarskjöldin kuoleman, Apollo 204:n tuhon jne. Valtiomiehet ja poliitikot ovat saaneet tietoja hänen ennustuksistaan. Nyt Dixon paljastaa, mitä hän tietää tulevaisuudesta: presidentti Nixonin kohtalosta, katolisen kirkon tulevaisuudesta, Neuvostoliiton ja Kiinan suhteista ym. jopa 2000-luvulle saakka. Hän kertoo kirjassaan myös itsestään, persoonallisuudestaan ja mielipiteistään tavalla, joka yllättää lukijan rehellisyydellään ja aitoudellaan. Dixonin selvännäkijän kyvyllä on uskonnollinen perusta. Hän kokee itsensä Jumalan välikappaleeksi. Arkielämässä hän on tarmokas amerikkalainen liikenainen. Hänen ennustuksensa ovat todella hämmästyttäviä. Lukekaapa! (R. Olavi Viitamäki, AKL 1971, 106.)

Liite 8.

Iivari, Juhani.

Punapapin päiväkirja.

1974 Tammi.

Tekijä on yksi niistä nuorista papeista, jotka käytännön ratkaisuin ovat liittyneet työväen liikkeeseen ja jotka pyrkivät yhdistämään marxilaisuuden (ilman ateismia) ja kristinuskon. Päiväkirjamuoto havainnollistaa ilmiön synnyttämää ristiriitaa lähinnä paikallisseurakunnan tasolla. Huolimatta ilmaisujen kärjekkyydestä pitäisi kirkon piirissä synnyttää todellista itsekritiikkiä sen havainnon, ettei ratkaiseva reaktio Iivaria vastaan Orimattilassa suuntautunut häneen opetuksensa raamatulliseen pohjaan – mikä hänen vahvan eksegeettisen koulutuksensa vuoksi ehkä olisi ollutkin vaikeaa – vaan siihen, että hän itsenäisyyspäiväpuheessaan ja aktiivisella pasifismissaan asetti teologisesti perustellen kyseenalaisiksi maanpuolustushenkiseen isänmaallisuuteen liittyvät arvot. Myös Iivari jää päiväkirjassaan alttiiksi kritiikille, Sekä orimattilalaisissa että lukijassa olisi ehkä herättänyt enemmän luottamusta, jos hän olisi malttanut olla käyttämättä älykkyytensä ja sanavalmiutensa tuomaa ylivoimaa ja niin tehnyt paremmin mahdolliseksi keskustelun toista mieltä olevien kanssa. Puhereferaattien perusteella ei tule selvää kuvaa siitä, millä tavoin Iivarin yhteiskunnallinen julistus nousee uskosta Kristuksen sovitukseseen ja ylösnousemukseen. Lain terä on kirkas, mutta anteeksiantamuksen evankeliumia en kokenut ratkaisuna luokkaristiriitaan. Myös Iivarin innoittunut näkemys ”toisesta kirkosta”, joka on irrallisena virallisen kirkon sisällä, jää epäselväksi: poikkeako sen päämäärä marxilaisen luokkataistelun päämäärästä? (Raittila, Pekka, AKL 1974, 138.)

”Kyllä te tämän näköjään ainakin itsellenne osaatte selittää”, puuskahtaa huolestunut rippikoululaisen äiti Orimattilan vt. 1. kappalaiselle Juhani Iivarille, jonka opetuksen ja muun toiminnan – erityisesti nuorisotyön – sisältö poikkeaa rajusti siitä mihin vauraassa suomalaisessa pitäjässä on totuttu. Osaa Iivari selittää sen muillekin: hänen analyysinsä pitää. Sen ohella hänen kirjansa on minusta yleisestikin ottaen tärkeä dokumentti 60-luvun yhteiskunnallisen tiedostamisprosessin eri aloilla aiheuttamasta tilanteesta. Silloiset opiskelijat ovat nyt lähteneet ammatteihin, ja heillä on varusteenaan aivan toisenlainen taju yhteiskunnan rakenteista kuin edeltäjillään. Iivarin työkentänä on kirkko, jonkun toisen jokin muu, mutta vastassa olevat paineet ovat samansukuiset.

Juhani Iivari kertoo hyvin, omaa osuuttaan ristiriitojen uhittelevaankin kärkeistämiseen peittelemättä. Hänen tehtävänsä on ollut vaikea: päänäpotkitun on hankala kirjoittaa kolhuistaan ja kolhijoistaan ilman että itsesääli ja omahyväisyys tirskahtavat lukijan silmille. Iivari on tämänkin vaaran välttänyt, ja myös siksi uskon hänen kirjansa vaikutukseen. (Hannula, Risto, AKL 1974, 138.)

Liite 9.

Arvostelevan kirjaluetellon arvostelujen kvantitatiiviset analyysit 1960–1979 tau-lukoittain

Taulukko 1. Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1960–69: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosenteittain Keräsen mallin mukaan.¹

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1960	166	31	27	30	6	6
1961	180	33	24	35	5	3
1962	175	30	26	32	7	5
1963	198	32,5	22	34	7	4,5
1964	189	28	27	33	7	5
1965	215	18,5	31	32,5	11	7
1966	220	36	14,5	31	15	3,5
1967	252	35	7	41	17	
1968	225	41,5	3,5	45	9,5	0,5
1969	178	38	2	53	7	

Taulukko 2. Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarin mallin mukaan.

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1960	166	58,5	41	0,5
1961	180	51,5	48	0,5
1962	175	87,5	12,5	
1963	198	66,5	32	1,5
1964	189	57	41,5	1,5
1965	215	71	25,5	3,5
1966	220	80,5	18	1,5
1967	252	80	18	2
1968	225	83	15	2
1969	178	81	19	

1 Taulukon ryhmittelyt selitetty alaluvussa 1.4 Tutkimusaineistot ja menetelmät.

Taulukko 3. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1960–69: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteittain Keräsen mallin mukaan.

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1960	92	11	22	18	10	39
1961	79	16,5	7,5	15	16,5	44,5
1962	69	19	20	19	11,5	30,5
1963	64	17	11	12,5	19	37,5
1964	75	20	8	27	16	29
1965	90	9	9	32	14,5	35,5
1966	74	22	5,5	32	32,5	8
1967	98	20	1	35	40	4
1968	98	18	1	39	39	3
1969	100	28		29	43	

Taulukko 4. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarinn mallin mukaan.

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1960	92	86	13	1
1961	79	89	11	
1962	69	100		
1963	64	89	11	
1964	75	92	7	1
1965	90	85,5	11	3,5
1966	74	97	1,5	1,5
1967	98	97	2	1
1968	98	92	3	5
1969	100	96	3	1

Taulukko 5. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1960–69: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteina Keräsen mallin mukaan.

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1960	119	17,5	41	25,5	9	7
1961	99	25,5	24	28,5	13	9
1962	110	21	23	30	13	13
1963	86	18,5	28	32,5	14	7
1964	89	18	43	20	16	3
1965	96	23	31	36	7	3
1966	92	35	25	27	13	
1967	113	45	5	30	19	1
1968	111	40	5	47	8	
1969	110	38	2	53	7	

Taulukko 6. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarin mallin mukaan.

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1960	119	80	19	1
1961	99	83	17	
1962	110	100		
1963	86	84	16	
1964	89	84	14	2
1965	96	96	4	
1966	92	98	2	
1967	113	99	1	
1968	111	94	6	
1969	110	96	3	1

Taulukko 7. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1960–69: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteittain Keräsen mallin mukaan.

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1960	413	18	30	46	4,5	1,5
1961	404	20	26	48,5	3,5	2
1962	420	30	26,5	39	2,5	2
1963	439	16	33	44	3	4
1964	477	14,5	32,5	46	3,5	3,5
1965	467	17	36	40	4	3
1966	533	21	29	43,5	5	1,5
1967	546	20	21,5	54	4	0,5
1968	640	27	13	56	3,5	0,5
1969	618	29	6,5	59	5,5	

Taulukko 8. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1960–69 Huotarin mallin mukaan.

Vuosi	Koko lukumäärä (kpl)	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1960	413	77	20	3
1961	404	80	19	1
1962	420	96,5	2	1,5
1963	439	84,5	15,5	
1964	477	88,5	11	0,5
1965	467	90	8	2
1966	533	90,5	8	1,5
1967	546	94	3	3
1968	640	94	3	3
1969	618	91,5	3,5	5

Taulukko 9. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1970–79: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteina Keräsen mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä %	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1970	180	40	3	45	12	
1971	193	44	1	44	11	
1972	193	40	1	47	12	
1973	183	36	1,5	51	11,5	
1974	223	41	3	45	11	
1975	220	36	1	56	7	
1976	230	39		52	9	
1977	197	50	0,5	42,5	7	
1978	220	54,5	0,5	38	7	
1979	242	49		41	10	

Taulukko 10. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen kaunokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarin mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä %	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1970	180	72	26	2
1971	193	84	13	3
1972	193	82	16	2
1973	183	80	16	4
1974	223	86	11	3
1975	220	87	12	1
1976	230	90	9,5	0,5
1977	197	79	20	1
1978	220	77	20	3
1979	242	90	9	1

Taulukko 11. Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1970–1979: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteina Keräsen mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä %	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1970	98	25	1	42	32	
1971	99	21		34	45	
1972	111	18		42	40	
1973	105	27	1	43	28	1
1974	117	21		40	39	
1975	121	25		40	35	
1976	126	22		41	37	
1977	133	22	1	34	43	
1978	114	30		29	41	
1979	127	24		38	38	

Taulukko 12. Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen ajanvietekirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarin mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä (kpl)	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1970	98	96	3	1
1971	99	96	3	1
1972	111	90	8	2
1973	105	88	11	1
1974	117	89	7	4
1975	121	95	3	2
1976	126	98	1,5	0,5
1977	133	92	5	3
1978	114	94	3	3
1979	127	95	3	3

Taulukko 13. Arvostelevan kirjaluetellon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1970–79: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteina Keräsen mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä (kpl)	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1970	99	50		44	6	
1971	152	36		52	12	
1972	130	35		53	12	
1973	154	53		33	14	
1974	183	39	2	46,5	12,5	
1975	200	40		43	17	
1976	221	38		51	11	
1977	216	40		40	20	
1978	197	47		37	16	
1979	198	54		34	12	

Taulukko 14. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen nuorisokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarín mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä (kpl)	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1970	99	98	2	
1971	152	98	0,5	1,5
1972	130	96	2	2
1973	154	96	4	
1974	183	98		2
1975	200	95	5	
1976	220	100		
1977	216	97	2	1
1978	197	97	2	1
1979	198	99	1	

Taulukko 15. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1970–1979: arvostelujen kokonaismäärät sekä eri suhtautumistavat prosentteina Keräsen mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä (kpl)	Positiivinen %	Kirjastoon %	Neutraali %	Negatiivinen %	Ei-kirjastoon %
1970	619	20	6	71	3	
1971	602	32	4	57	7	
1972	664	22	5	66	7	
1973	638	20	7	68	5	
1974	592	26	8	62	4	
1975	586	27	5	63	5	
1976	595	32	2	60	6	
1977	540	31	4	59	6	
1978	510	32	5	58	5	
1979	498	40	4	51	5	

Taulukko 16. Arvostelevan kirjaluettelon suhtautuminen tietokirjallisuuteen vuosina 1970–79 Huotarín mallin mukaan.

Vuosi	Kokonaismäärä (kpl)	Kuvaileva %	Tulkitseva %	Arvottava %
1970	619	92,5	3	4,5
1971	602	95		5
1972	664	97	0,5	2,5
1973	638	97	1	2
1974	592	96	2	2
1975	586	97	0,5	2,5
1976	595	98	0,5	1,5
1977	540	96	1,5	2,5
1978	510	98	1	1
1979	498	95	3	2